

INSTITUTUL PATRIMONIULUI CULTURAL

PATRIMONIUL CULTURAL NATIONAL



CA RESURSĂ PENTRU
O DEZVOLTARE
D U R A B I L Ă
A REPUBLICII
MOLDOVA

V O L U M U L I



INSTITUTUL PATRIMONIULUI CULTURAL

**PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL
CA RESURSĂ PENTRU O DEZVOLTARE DURABILĂ
A REPUBLICII MOLDOVA
Volumul I**

Coordonatori:

Victor GHILAȘ

Adrian DOLGHI

Chișinău

2019

Lucrarea a fost discutată și recomandată pentru tipar în cadrul Consiliului Științific al Programului de Stat „Valorificarea potențialului culturii tradiționale în dezvoltarea Republicii Moldova” proces-verbal nr. 2 din 3 decembrie 2019

Lucrarea a fost discutată și recomandată pentru tipar în cadrul Consiliului Științific al Institutului Patrimoniului Cultural proces-verbal nr. 6 din 5 decembrie 2019

RECENZENȚI:

Mariana ȘLAPAC, m. cor. al AȘM, dr. hab., cercetător științific principal,
Institutul Patrimoniului Cultural

Valentin TOMULEȚ, dr. hab., prof. univ., Universitatea de Stat din Moldova

Valentina URSU, dr., conf. univ., Universitatea Pedagogică de Stat „I. Creangă” din Chișinău

Ion TENTIUC, dr., conf. univ., șef Sector Arheologie și Istorie Veche,
Muzeul Național de Istorie a Moldovei

REDACTOR ȘTIINȚIFIC: dr. Adrian DOLGHI

REDACTOR: Iuliu PALIHOVICI

COPERTA: Vladimir KRAVCENKO

DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAȚIONALE A CĂRȚII DIN REPUBLICA MOLDOVA

Patrimoniul Cultural Național ca resursă pentru o dezvoltare durabilă a Republicii Moldova : [în vol.] / Inst. Patrimoniului Cultural ; coord.: Victor Ghilaș, Adrian Dolghi ; red. șt.: Adrian Dolghi. – Chișinău : S. n., 2019 (Tipogr. "Notograf Prim") –
– ISBN 978-9975-84-110-8.

Vol. 1. – 2019. – 320 p. : fig., tab. – Referințe bibliogr. la sfârșitul paragrafelor.
– ISBN 978-9975-84-111-5.

[008+7/9+39](478)(082)

P 44

CUPRINS

POTENȚIALUL AXIOLOGIC AL PATRIMONIULUI CULTURAL	5
<i>(Victor Ghilaș)</i>	
I. PATRIMONIUL ARHEOLOGIC	
1.1. Patrimoniul arheologic al Republicii Molodova. Date generale	7
Stațiuni; Așezări deschise; Cetățui/așezări fortificate; Așezări urbane; Tumuli; Necropole plane; Depozite și tezaure <i>(Vlad Vornic)</i>	
1.2. Peisajul arheologic al Republicii Molodova	29
Paleoliticul; Mezoliticul; Neoliticul; Eneoliticul; Epoca bronzului; Epoca fierului; Epoca Latène; Epoca Romană; Evul mediu timpuriu <i>(Alexandru Levinschi)</i>	
II. MOZAIC ARHITECTURAL	61
Clasificarea monumentelor arhitecturale și urbanistice; arhitectura și istoria unor monumente de valoare; Extras din registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat. <i>(Ala Ceastina)</i>	
III. PATRIMONIUL ARTISTIC	
3.1. Icoana medievală din colecțiile muzeale din Republica Moldova <i>(Tudor Stăvilă)</i>	100
3.2. Arta textilă din fondurile Muzeului Național de Artă a Moldovei <i>(Natalia Procop)</i>	111
3.3. Colecțiile Muzeului Național de Artă al Moldovei	123
Arta religioasă; Arta națională modernă și contemporană; Arta rusă; Arta universală vest-europeană; Arta orientală (stampa Japoneză) <i>(Constantin Spînu)</i>	
IV. PATRIMONIUL ETNOLOGIC	
4.1. Cultura populară materială a românilor/moldovenilor	144
Repere istorice; Gospodăria; Locuința; Fântânile; Anexele gospodărești; Ocupațiile tradiționale; Meșteșuguri; Costumul tradițional; Alimentația tradițională și ceremonială. <i>(Natalia Grădinaru)</i>	
4.2. Cultura materială a ucrainenilor	177
Scurtă referință etno-demografică; Îndeletniciri; Locuința; Vestimentația; Hrana și ustensilele; Lăcașe de cult; Muzee; Monumente <i>(Victor Cojuhari, Ecaterina Cojuhari)</i>	
4.3. Cultura materială a găgăuzilor	196
Ocupațiile tradiționale; Meșteșuguri și îndeletniciri populare; Locuința; Portul popular; Alimentația tradițională; Muzee; Complexes turistice; Festivaluri; Biserici <i>(Diana Nicoglo)</i>	
4.4. Cultura materială a rușilor	212
Scurt istoric; Credința și bisericile; Locuința; Bucatele tradiționale și ustensilele de bucătărie; Portul tradițional; Ocupațiile tradiționale și meșteșugăritul; Monumente de patrimoniu ale rușilor creștini ortodocși de rit vechi. <i>(Tatiana Zaicovschi, Olga Garusova, Natalia Iurcenko, Serghei Sîcirov, Maria Axenti)</i>	
4.5. Cultura materială a bulgarilor	224
Scurt istoric <i>(Duminica Ivan)</i> ; Relațiile bulgarilor cu mănăstirea Căpriana; Monumente istorice <i>(Nicolai Cervencov)</i> Locuința tradițională <i>(Marina Miron)</i> ; Portul și costumul popular; Ocupațiile tradiționale. Meșteșugurile; Alimente și ustensile de bucătărie <i>(Emilia Bancova)</i> ; Muzee istorico-etnografice <i>(Alexandr Covalov, Marina Miron)</i>	
4.6. Cultura materială a romilor	241
Patrimoniul etnocultural al romilor; Romii tradiționali cu identitate accentuată; Romii parțial integrați cu identitate fragmentată; Romii asimilați cu identitate ascunsă <i>(Ion Duminica)</i> ; Portul tradițional <i>(Svetlana Procop)</i>	
4.5. Cultura materială a evreilor	264
Scurt istoric; Monumente de istorie și cultură ale evreilor; Sinagogi; Cimitire evreiești <i>(Victor Damian)</i>	
V. PEISAJELE ETNOGRAFICE	275
<i>(Dorina Onică)</i>	
VI. EVOLUȚIA MUZEULUI CA FENOMEN SOCIO-CULTURAL ÎN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN	291
<i>(Mihai Ursu)</i>	
VII. EXPERIENȚE ȘI PERSPECTIVE ÎN DOMENIUL CARTOGRAFIERII PATRIMONIULUI CULTURAL AL REPUBLICII MOLDOVA	315
<i>(Adrian Dolghi)</i>	

**NATIONAL CULTURAL HERITAGE
AS A RESOURCE FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT
OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA**
Volume I

CONTENTS

THE AXIOLOGICAL POTENTIAL OF CULTURAL HERITAGE	5
<i>(Victor Ghilaș)</i>	
I. ARCHAEOLOGICAL HERITAGE	
1.1. The archaeological heritage of the Republic of Moldova. General data	7
Resorts; Open settlements; Fortified citadels / settlements; Urban settlements; Tumuli; Flat necropolis; Deposits and treasures. <i>(Vlad Vornic)</i>	
1.2. The archaeological landscape of the Republic of Moldova	29
Paleolithic; Mesolithic; Neolithic; Eneolithic; The Bronze Age; The Iron Age; La Tène Era; The Roman Era; The Early Middle Ages <i>(Alexandru Levinschi)</i>	
II. ARCHITECTURAL MOSAIC	61
Classification of architectural and urban monuments; the architecture and history of some valuable monuments; Extract from the register of monuments of the Republic of Moldova protected by the state. <i>(Alla Chastina)</i>	
III. ARTISTIC HERITAGE	
3.1. The medieval icon in the museum collections in the Republic of Moldova <i>(Tudor Stăvilă)</i>	100
3.2. Textile art in the funds of the National Museum of Art of Moldova <i>(Natalia Procop)</i>	111
3.3. Collection of the National Museum of Art of Moldova	123
Religious art; Modern and contemporary national art; Russian art; Western-European universal art; Oriental art (Japanese print-outs). <i>(Constantin Spănu)</i>	
IV. ETHNOLOGICAL HERITAGE	
4.1. The material popular culture of the Romanians / Moldovans	144
Historical landmarks; Household; Dwelling; Wells; Household annexes; Traditional occupations; Crafts; The traditional costume; Traditional and ceremonial food <i>(Natalia Grădinaru)</i>	
4.2. The material culture of the Ukrainians	177
Brief ethno-demographic reference; Occupations; Dwelling; Clothing; Food and Utensils; Places of Worship; Museums; Monuments. <i>(Victor Cojuhari, Ecaterina Cojuhari)</i>	
4.3. The material culture of the Gagauz	196
Traditional occupations; Popular crafts; Dwelling; The folk costume; Traditional food; Museums; Tourist complexes; Festivals; Churches. <i>(Diana Nicoglo)</i>	
4.4. The material culture of the Russians	212
Short history; Faith and churches; Dwelling; Traditional dishes and kitchen utensils; The traditional costume; Traditional occupations and crafts; Heritage monuments of the Orthodox Christian Russians of old rite. <i>(Tatiana Zaicovschi, Olga Garusova, Natalia Iurcenco, Serghei Sîciov, Maria Axenti)</i>	
4.5. The material culture of the Bulgarians	224
Short history <i>(Duminica Ivan)</i> ; The relations of Bulgarians with the Capriana monastery; Historical monuments <i>(Nicolai Cervencov)</i> Traditional dwelling <i>(Marina Miron)</i> ; Popular clothes and costume; Traditional occupations. Crafts; Food and kitchen utensils <i>(Emilia Bancova)</i> ; Historical-ethnographic museums <i>(Alexandr Covalov, Marina Miron)</i>	
4.6. The material culture of the Roma	241
The ethno-cultural heritage of the Roma; Traditional Roma with an accentuated identity; Roma partially integrated to fragmented identity; Roma assimilated to their hidden identity <i>(Ion Duminica)</i> ; Traditional clothes <i>(Svetlana Procop)</i>	
4.5. The material culture of the Jews	264
Short history; monuments of Jewish history and culture; synagogues; Jewish cemeteries <i>(Victor Damian)</i>	
V. ETHNOGRAPHIC LANDSCAPES	275
<i>(Dorina Onică)</i>	
VI. THE EVOLUTION OF THE MUSEUM AS A SOCIO-CULTURAL PHENOMENON IN THE PRUTO-NISTREAN SPACE	291
<i>(Mihai Ursu)</i>	
VII. EXPERIENCES AND PERSPECTIVES IN THE FIELD OF CARTOGRAPHY OF THE CULTURAL HERITAGE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA	315
<i>(Adrian Dolghi)</i>	

POTENȚIALUL AXIOLOGIC AL PATRIMONIULUI CULTURAL

În ultimele decenii, statele membre ale comunității mondiale acordă o atenție tot mai mare culturii și păstrării valorilor ei. Congruența de percepție a importanței acestor valori a determinat organismele internaționale să adopte o serie de documente, susținând astfel reglementarea domeniului de referință pe plan global. Bunăoară, Organizația Națiunilor Unite pentru educație, știință și cultură (UNESCO), recunoscând moștenirea umană ca o valoare culturală, socială, istorică, științifică, artistică, economică, politică, aprobă o serie de documente, validându-i semnificația în *Convenția privind protecția patrimoniului mondial, cultural și natural* (1972), *Recomandările privind participarea poporului la viața culturală și contribuția sa* (1976), *Recomandările privind salvagardarea folclorului* (1989), *Convenția pentru salvagardarea patrimoniului cultural imaterial* (2003). O altă organizație internațională, interguvernamentală, Consiliul Europei adoptă *Carta europeană a patrimoniului arhitectural* (1975), *Convenția pentru protecția patrimoniului arhitectural al Europei* (1985), *Convenția culturală europeană* (1997), *Convenția europeană a peisajului* (2000), mai apoi *Convenția-cadru privind valoarea patrimoniului cultural pentru societate* (2008). Unul din principalele documente, care stă la baza organizării și funcționării Consiliului internațional pentru monumente și situri (ICOMOS) este consemnat în *Carta patrimoniului vernacular* (1999). Țările fondatoare ale Organizației de cooperare economică a statelor riverane Mării Negre semnează *Convenția de colaborare în domeniul culturii, științei și informației privind protejarea moștenirii culturale și naturale* (1993).

După Declarația de Independență din 27 august 1991, în Republica Moldova intră în vigoare un set de acte normative, prin care statul își asumă jurisdicția asupra prezervării patrimoniului cultural național: *Legea privind ocrotirea monumentelor* (nr. 1530 din 22.06.1993), *Legea privind protejarea patrimoniului arheologic* (nr. 218 din 17.09.2010), *Legea privind protejarea patrimoniului cultural național mobil* (nr. 280 din 27.12.2011), *Legea privind protejarea patrimoniului cultural imaterial* (nr. 58 din 29.03.2012), *Legea privind regimul mormintelor și operelor comemorative de război* (nr. 161 din 20.07.2017). Cele menționate reprezintă consecința necesității de acoperire juridică a protejării bunurilor culturale, odată cu conștientizarea și acceptarea de către factorii de decizie a rolului integrator al acestei avuții în dezvoltarea durabilă a țării, dar care, în realitate, nu s-a transformat într-o prioritate a întregii societăți.

Țara noastră dispune de o bogată și prețioasă moștenire culturală, cristalizată pe diversitatea de dimensiuni, expresii și forme, în măsură să contribuie la exprimarea de sine, dar a cărei valoare reală pe piața serviciilor nu este încă cunoscută și utilizată la adevărata-i latitudine pentru a genera beneficii economice, a stimula economia creativă și a atrage capital imagologic. Starea de fapt este consecința mai multor cauze. Mai întâi, am menționa lipsa unor tradiții democratice de valorificare inteligentă a potențialului

patrimoniului cultural în rândul populației din Republica Moldova; apoi, unele stereotipuri perimate, prejudecăți, opinii preconcepute, reprezentări eronate vis-à-vis de valoarea bunurilor spirituale și materiale acumulate până în prezent în patrimoniul țării; interesul frivol față de resursele materiale și spirituale ale culturii depozitate în patrimoniul țării; neglijarea nexului valoric al acestor resurse; atitudinea refractară față de noile provocări și tendințe în abordările economice, activitatea culturală în comunicarea cu alte spații geoculturale; de asemenea, trebuie remarcat și faptul că nici cercetarea nu acordă suficientă atenție valorificării patrimoniului în plan științific, educațional, social, economic.

De altfel, în starea lui actuală, patrimoniul public al Republicii Moldova se confruntă cu o multitudine de probleme și consecințe distructive, fiind supus presiunilor antropice, economice și de mediu – efecte nefaste ale societății postindustriale –, care impun identificarea soluțiilor practice întru anticiparea și descurajarea acestor presiuni, elaborarea și implementarea unor strategii pe termen de lungă durată, având ca priorități revitalizarea patrimoniului periclitat, conservarea, valorificarea și popularizarea judicioasă a celui vital, care urmează a fi plasate în contextul globalizării accelerate. În raport cu realitățile zilei, componentele definitorii în abordarea unor astfel de strategii sunt educația și cercetarea, interesul public și spiritual participativ, legislația funcțională și stimulativă, buna administrare și conlucrarea efectivă între toți actorii implicați în proces.

Construit pe studierea valorilor patrimoniului cultural din Republica Moldova, volumul de față încearcă să ofere resurse conceptuale pentru fortificarea și dezvoltarea simțului identitar, manifestat în identitate personală, culturală, etnică, lingvistică, religioasă, civică etc., susținând astfel abordările inovaționale orientate spre includerea patrimoniului în viața societății contemporane. Totodată, patrimoniul cultural deține o paletă complexă de resurse și idei cu potential formativ și participativ. Cititorul ediției de față este invitat să (re)descopere patrimoniul cultural al țării și, implicit, să-i cunoască și să-i prețuiască potențialul axiologic. Produsul cultural are nu doar semnificația de memorie a trecutului, ci și rolul de a contribui la educarea publicului pe linia identificării "nucleelor tari" și a virtuților spirituale a valorilor, de formare a bunului gust, de discernere a autenticului de kitsch. Ca parte importantă a patrimoniului național, resursele materiale și spirituale ale culturii se constituie într-o componentă de importanță majoră în asigurarea securității naționale, iar studierea, buna administrare și modul de punere în serviciul public al acestor resurse sunt elemente esențiale în implementarea unor strategii de dezvoltare.

Știut este faptul că prezervarea tezaurului material și spiritual moștenit trebuie să se bazeze pe buna lui cunoaștere. Privit printr-o atare perspectivă, volumul încearcă să promoveze ideea, conform căreia societatea cunoașterii este un agent dinamizator al sistemului

societal, care poate funcționa cu eficiență maximă prin mobilizarea mai multor factori, inclusiv prin articularea vectorului cunoașterii acumulate a patrimoniul cultural, artistic, istoric, științific etc. și reieșirea acestuia în resursă cu valoare adăugată a cadrului de viață pentru populație.

Pe acest fond, demersul colectiv al autorilor reprezintă o pledoarie pentru a-i studia atuurile și a-l menține în centrul preocupărilor științifice, fapt ce reclamă reconsiderarea felului în care este cercetat, valorizat, gestionat, îmbogățit și promovat, asigurându-ne, în așa fel, că patrimoniul va aduce cetățenilor, în particular, țării, în general, avantaje pe termen lung ca factor de dezvoltare recunoscut la nivel internațional. Or, mobilul care a determinat inițierea proiectului în cadrul Programului de Stat a fost tocmai acela de a depăși unele dintre problemele consemnate anterior prin focalizarea atenției către valorificarea valențelor patrimoniului cultural-istoric al țării, aflat în serviciul societății, care este un punct de atracție și socializare a publicului, pe de o parte, și un instrument, un beneficiar al dezvoltării, al consumului de producție culturală și științifică, pe de altă parte. Dacă în țările Uniunii Europene promovarea elementelor culturii materiale și spirituale reprezintă o prioritate și servește ca suport pentru dezvoltarea economică, mobilitatea populației, schimbul intercultural, apoi în Republica Moldova acest domeniu se află doar la faza incipientă, fără vreun impact semnificativ asupra societății. Cercetarea patrimoniului cultural din Republica Moldova este axată în prezent pe principiile: știința pentru cunoaștere și știința pentru educație. În acest sens, proiectul propune un alt concept, care preconizează schimbarea paradigmei și conținutului cercetărilor în direcția: *Știința pentru cunoașterea și valorizarea patrimoniului cultural întru dezvoltarea durabilă a societății*. Miza acestui model o constituie convingerea că patrimoniul are nevoie în continuare de studii și cercetări fundamentale, care ar circumscrie un spectru mai larg de date, analize, recomandări cantitative și calitative. Or, cercetările privind valorificarea patrimoniului cultural în calitate de factor al dezvoltării durabile sunt interpretări actuale și de perspectivă în țările Uniunii Europene. În același timp, valorificarea acestui filon de cunoaștere a identității pentru dezvoltare este o abordare relativ nouă pentru Republica Moldova. Cunoștințele referitoare la tezaurul cultural al țării și modalitățile de valorificare ale acestuia sunt puțin cunoscute în rândul agenților economici, al actorilor vieții politice, în activitățile sociale, științifice, dar și culturale. Cu toate acestea, la etapa actuală, nevoia de afirmare a identității este tot mai pregnantă și se traduce adesea prin punerea în valoare a moștenirii culturale. În ansamblul său, patrimoniul (arheologic, etnografic, artistic, arhivistic, arhitectonic urban, imobil rural, muzeal etc.) este înțeles astăzi ca un sistem simbolic de valori generatoare de identitate colectivă și se raportează la niveluri distincte (locale, regionale, naționale), cuprinzând totalitatea produselor puterii creatoare umane de-a lungul istoriei sale: bunuri mobile și imobile, tradiții, expresii culturale imateriale.

Vizibilitatea modestă a patrimoniului cultural în societate se datorează și faptului că, actualmente, lucrările științifice dedicate acestuia sunt editate în tiraje

mici, sub limita necesară a grupurilor țintă (beneficiarilor direcți), prin urmare și accesul la informația domeniială este unul limitat.

Ramurile economiei naționale, legate de patrimoniu, au nevoie de suport științifico-metodologic accesibil. Industria turismului intern și extern duce lipsa de ediții informaționale și enciclopedice despre patrimoniul cultural al Republicii Moldova pentru satisfacerea interesului cultural, cognitiv și științific. Interconexiunea și abordarea complexă, interdisciplinară a acestor subiecte ar permite soluționarea unui șir de probleme și ar impulsiona unele ramuri importante ale economiei cu impact major pentru societate. Considerăm, totodată, că aceasta ar motiva cercetătorii să acorde o atenție sporită sistematizării rezultatelor investigației patrimoniului cultural și diseminării lor pe scară mai largă, să elaboreze și elucideze metodologii de valorificare a patrimoniului în domeniile educațional, social-economic.

O atare abordare ne apare într-un totuși justificată, ea fiind în deplin consens și cu recenta Declarație de la Hangzhou (2013), adoptată de Organizația Națiunilor Unite pentru educație, știință și cultură (UNESCO), prin care este recunoscut și validat rolul potențialului spiritual și material al culturii, impactul ei pozitiv asupra dezvoltării durabile, poziționând-o astfel la același nivel cu pilonul economic, social și ambiental în politicile de modernizare a societății contemporane. Pe aceeași cale este reafirmată necesitatea de protejare a patrimoniului cultural, întărind comprehensiunea valorică a acestuia de către comunitate.

Așadar, considerând bunurile culturale drept componentă a patrimoniului țării, conectat la societatea contemporană, preocupările autorilor s-au axat pe sinteza și descrierea unui spațiu al valorilor naționale relevante, care s-au aflat la baza obiectivelor schițate și a acțiunilor propuse spre realizare în proiect, acestea fiind (a) valorificarea prin cercetare a patrimoniului cultural cu preponderență a celui material; (b) elaborarea Platformei Științifice Naționale pentru Valorificarea Patrimoniului Cultural al Republicii Moldova; (c) ilustrarea fotografică și imagologică a elementelor de patrimoniu ca parte indestructibilă a culturii tradiționale; (d) elaborarea volumului "Patrimoniul cultural național ca resursă pentru o dezvoltare durabilă a Republicii Moldova" (Volumul I).

Evident, lucrarea își propune să lanseze și să susțină mesaje de conotație sensibilizatoare privind stimularea și dezvoltarea politicilor publice în domeniu, implicarea factorilor de decizie în refacerea punților pentru valorizarea identitară prin patrimoniul cultural, conștientizarea importanței tezaurului spiritual și material național în educație și a valorificării potențialului acestuia în viața cotidiană.

Prin aceasta vom preciza că volumul se configurează din fragmente mai mult sau mai puțin coagulate într-un tot integrat, din care pot fi decelate pagini despre patrimoniul cultural al țării, privit ca un liant între trecut și prezent, iar acest fapt ne obligă să fim responsabili de păstrarea, protejarea și transmiterea lui nealterată următoarelor generații, pentru a beneficia în măsură deplină de aceste bunuri comune.

I. PATRIMONIUL ARHEOLOGIC

1.1. Patrimoniul arheologic al Republicii Moldova. Date generale

Așa cum este definit în legislația națională și internațională, patrimoniul arheologic reprezintă totalitatea vestigiilor și urmelor existenței omenirii în trecut, aflate la suprafața solului, în sol sau sub apă, care pentru a fi identificate și studiate necesită aplicarea metodelor arheologice. Fiind alcătuit din diverse situri, ansambluri și peisaje, precum și din bunuri mobile, obiecte sau urme ale manifestărilor umane, împreună cu terenul în care acestea sunt descoperite, patrimoniul arheologic constituie singura mărturie documentară pentru preistorie, care, se știe, reprezintă - ca timp -, peste 95% din întreaga istorie a omenirii. De asemenea, această valoroasă moștenire culturală este o sursă esențială pentru cunoașterea unei mari serii de fenomene sau procese culturale, demografice, sociale, economice etc., derulate pe parcursul evoluției societății umane în antichitate, în evul mediu și, chiar, în epocile modernă și contemporană.

Patrimoniul arheologic imobil, care include totalitatea siturilor și structurilor arheologice, împreună cu patrimoniul construit, constituie cea mai valoroasă componentă a patrimoniului cultural, atât în ceea ce privește valoarea materială directă, cât și în raport cu posibilitățile de inserție a unor componente extra-culturale. În condițiile gestionării adecvate, patrimoniul arheologic imobil devine unul dintre factorii de bază ai coeziunii sociale și ai dezvoltării durabile.

Amplasată într-o adevărată zonă de contact sau de convergență culturală, Republica Moldova dispune de un patrimoniu arheologic bogat și variat, cuprinzând peste 9000 de situri de tipuri diferite (stațiuni, așezări deschise, așezări fortificate, fortificații liniare, tumuli, cimitire plane etc.), care datează din paleolitic și până în timpurile moderne. Acest patrimoniu arheologic imobil, împreună cu cel mobil, prezintă o însemnătate excepțională nu doar pentru reconstituirea și cunoașterea preistoriei Moldovei, ci și a întregii epoci antice și a evului mediu timpuriu și dezvoltat, dat fiind faptul că realmente protoistoria spațiului carpato-nistean ia sfârșit abia în a doua jumătate a sec. al XIV-lea, de când datează primele documente scrise interne, emise de cancelaria domnească moldavă.

Mărturie a unei străvechi și zbucumate istorii, antichitățile de pe teritoriul Moldovei au fost observate și semnalate încă în evul mediu târziu, unele monumente fiind consemnate în izvoarele diplomatice sau în lucrările cronicarilor moldoveni și ale călătorilor străini. Interesul pentru vestigiile trecutului sporește mult în epoca modernă, când se întreprind primele cercetări arheologice și se organizează primele muzee de antichități la Chișinău. Anumite progrese în cunoașterea realităților arheologice din spațiul pruto-nistean s-au înregistrat în perioada interbelică, îndeosebi prin activitatea desfășurată de savantul cu renume european Nicolae Moroșan. Contribuții cu adevărat substanțiale la identificarea, cercetarea și inventarierea siturilor și vestigiilor arheologice din Moldova au fost aduse însă de specialiștii arheologi abia în perioada de după cel de-al Doilea Război Mondial.

Prima realizare importantă în domeniul documentării și inventarierii patrimoniului arheologic imobil de pe întreg teritoriul Republicii Moldova a constituit-o *Harta arheologică a RSSM*, care cuprindea o serie de șapte volume de repertorii arheologice, elaborate după criteriul cultural-cronologic și publicate între anii 1973-1975¹. O altă contribuție însemnată la înregistrarea siturilor arheologice a fost întocmirea *Repertoriului monumentelor de istorie și cultură ale RSSM. Zona de Nord*, apărut într-un tiraj restrâns în anul 1987². Ambele serii de repertorii conțin însă și anumite lacune, dintre care remarcăm descrierea prea sumară a monumentelor și lipsa datelor cartografice și topografice, din care cauză localizarea siturilor arheologice a rămas de multe ori incertă. Cu toate acestea, documentarea și inventarierea siturilor arheologice, efectuate în anii 70-80 ai secolului trecut, au avut un rol important în cunoașterea distribuției geografice și a semnificației diverselor elemente constitutive ale patrimoniului arheologic din Republica Moldova. De asemenea, în aceeași perioadă, când au căpătat amploare investițiile de stat în infrastructura de transport, agricolă, în cea a utilităților comunale și a amenajărilor teritoriale, la Chișinău, ca peste tot în Europa, a apărut arheologia preventivă și de salvare, grație căreia au fost cercetate, anticipându-se distrugerea lor iremediabilă, zeci și sute de tumuli sau situri arheologice datând din diferite epoci istorice.

O repertoriere importantă a siturilor arheologice de pe teritoriul Republicii Moldova a fost efectuată în anul 1993. Concepută ca un program de anvergură națională coordonat de Ministerul Culturii, această inventariere a patrimoniului arheologic imobil a cuprins toate regiunile țării, inclusiv pe cele din stânga Nistrului. Drept rezultat al documentării bibliografice, de arhivă și de teren, întreprinsă în majoritate de specialiștii de la Institutul de Arheologie și Istorie Veche al AȘM, au fost înregistrate peste 7700 de situri arheologice datând din paleoliticul inferior și până în epoca medievală târzie³. Trebuie subliniat însă faptul că din cauza lipsei resurselor financiare și a dotării tehnice necesare, la care se mai adaugă și consecințele politice nefaste ale războiului de la Nistru din anul 1992, în 1993 nu au putut fi efectuate periegeze și prospecțiuni amănunțite, ce ar fi acoperit toate regiunile și microzonele Republicii Moldova. Ca urmare, un anumit număr de situri arheologice au rămas neidentificate. De asemenea, se cuvine relevat faptul că, deși în comparație cu repertoriile precedente, cel elaborat în anul 1993 este însoțit de hărțile topografice corespunzătoare, din aceleași cauze obiective, localizarea și delimitarea precisă a siturilor nu a putut fi realizată întotdeauna în mod riguros.

După inventarierea și clasarea patrimoniului arheologic imobil, în conformitate cu stipulările *Legii privind ocrotirea monumentelor* (nr. 1530-XII, din 22 iunie 1993), siturile arheologice urmau a fi incluse în *Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat*. Acest document de importanță majoră pentru salvagardarea patrimoniului cultural, aprobat de Parlamentul RM, a fost

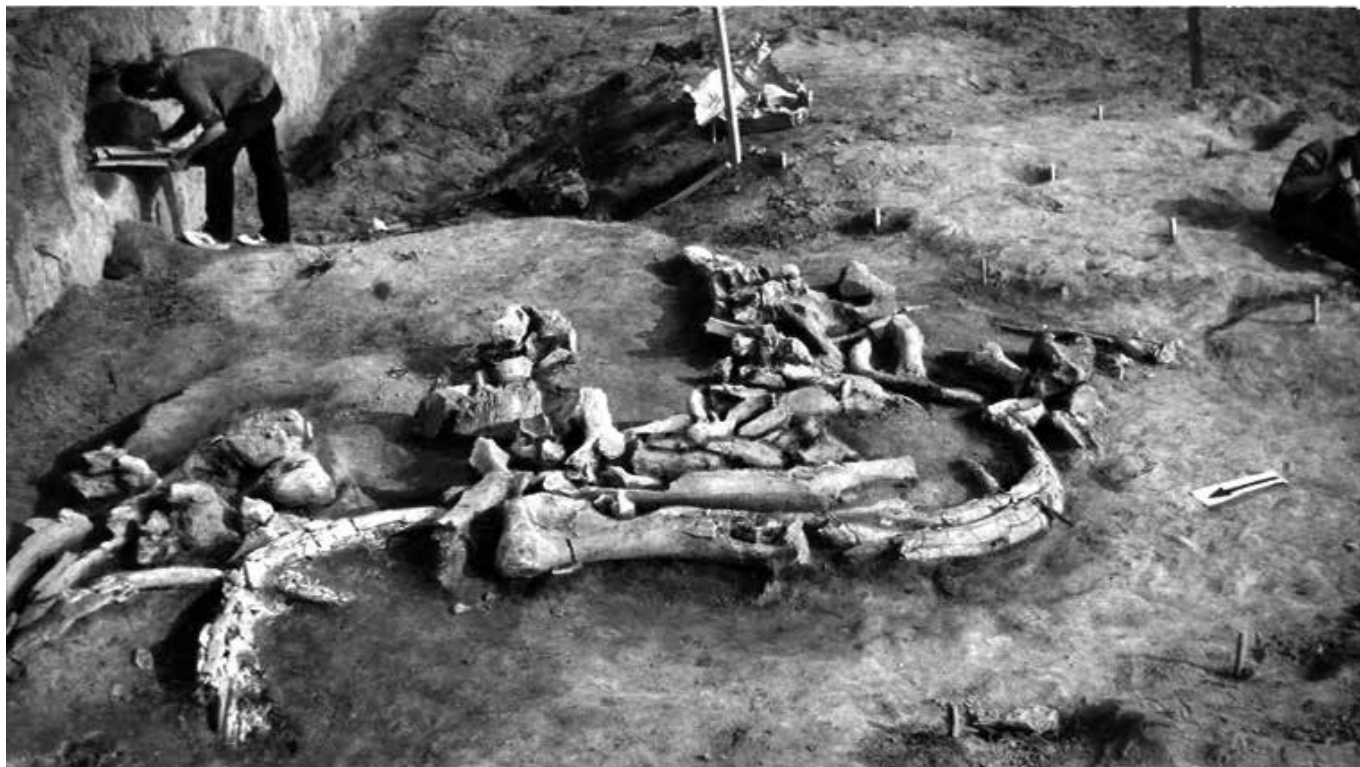


Fig. 1. Resturile unei locuințe din stațiunea paleolitică de la Climăuții de Jos (r-nul Șoldănești)

publicat însă în Monitorul Oficial cu mare întârziere, abia la 2 februarie 2010⁴, fără nici o reactualizare. Din cele peste 7700 de obiective arheologice repertoriate în anul 1993, în *Registrul monumentelor* au fost incluse mai puțin de 5 mii de situri, dintre care cca 3 mii de tumuli, 1600 de așezări, 120 de stațiuni paleolitice, 75 de cetăți și 50 de necropole datând din diferite epoci istorice. Prin urmare, la evidența de stat nu au fost luate peste 2 mii de situri arheologice, neasigurându-li-se, astfel, protecția juridică adecvată.

În conformitate cu prevederile Legii nr. 218 din 17.09.2010 privind protejarea patrimoniului arheologic și a Hotărârii de Guvern nr. 230 din 12.04. 2012 privind crearea Agenției Naționale Arheologice, această instituție publică din subordinea MECC realizează, de rând cu alte activități, documentarea și inventarierea patrimoniului arheologic național, fiind între timp întocmite varianta preliminară a Registrului arheologic național și o hartă GIS a siturilor arheologice.

Potrivit datelor din Registrul arheologic de care dispunem astăzi, patrimoniul arheologic imobil al Republicii Moldova cuprinde un număr de peste 9000 de situri de categorii și tipuri diferite, dintre care 180 sunt stațiuni, cca 2650 – așezări deschise, 90 – cetăți sau așezări fortificate, 6 – fortificații liniare, 6100 – tumuli sau morminte funerare și 130 – cimitire plane⁵.

Stațiuni. Prima categorie de situri arheologice este reprezentată de stațiuni, astfel fiind denumite locurile cu urme de viață umană de scurtă durată datând din paleolitic și mezolitic. Marea majoritate a stațiunilor se află sub cerul liber (de tip deschis), cele mai vechi (cca 650-200 mii ani) asemenea situri arheologice cu material arheologic atribuit paleoliticului inferior fiind identificate pe Nistrul Inferior, în preajma localităților Dubăsari, Pohrebea și Coșnița⁶. Majoritatea covârșitoare a stațiunilor de tip deschis au fost identificate în bazinele râurilor Nistru,

Prut și Răut, ele fiind de dimensiuni variabile, cu precădere mici (cca 50x50 m), și prezentând unul, două sau mai multe orizonturi cultural-cronologice, atribuite diferitor perioade ale epocii vechi a pietrei sau mezoliticului. Prin săpături arheologice au fost cercetate un număr relativ redus de stațiuni, dintre care le menționăm pe cele de la Trinca, Costești, Gordinești, Brînzeni (punctul *Mersâna*), Bobulești, Ciutulești, Rașcov, Cosăuți, Climăuții de Jos (Fig. 1) ș.a⁷. Printre complexele arheologice mai importante remarcăm în primul rând „locuințele” temporare (de tip colibă), amenajate din pietre mari de calcar și oase de animale acoperite cu crengi și piei de animale, „locuințe” de lungă durată, alcătuite din oase mari de animale (mamut, ren polar etc.) și pământ, cu baza adâncită, unele prevăzute cu vetre de foc, descoperite în stațiunile de tip deschis de la Climăuții de Jos și Cosăuți⁸.

O grupă distinctă de stațiuni le constituie cele aflate în grote sau peșteri naturale. Situate mai ales pe Prutul și Nistrul Mijlociu, aceste monumente au fost identificate începând cu debutul secolului trecut. În prezent sunt documentate cca 10 grote cu vestigii arheologice din diferite perioade ale paleoliticului.

Dintre acestea, cel mai bine cercetate prin săpături arheologice, la care au participat și specialiști din științele conexe arheologiei, sunt grottele de la Duruitoarea Veche, Ofatinți, Brînzeni, Buzdujeni, Butești și Trinca⁹.

Cea mai cunoscută, dar și cu cele mai vechi urme de locuire umană, este grotta de la Duruitoarea Veche. Plasată într-un șir de stânci calcaroase de pe malul priporos al râului Ciuhur, afluent de stânga al Prutului, această grotă se întinde pe o lungime de 49 m și constă din trei încăperi, cu o suprafață totală de 300 m.p (Fig. 2). Semnalată în anul 1958 de arheologul Nicolae Chetraru, grotta a fost cercetată de diferiți specialiști între anii 1959-1965, descoperindu-se materiale datate în paleoliticul inferior (acum cca 650-200 mii de ani).



Fig. 2. Grotă de la Duruitoarea Veche (r-nul Rîșcani)



Fig. 3. Grotă Trinca I (r-nul Edineț).

O altă grotă valoroasă din punct de vedere științific este cea de la Ofatinți, de pe malul stâng al râului Nistru, care se găsește în locul numit *Râpa lui Maftei*. Ea a fost descoperită în 1946 de arheologul G.P. Sergheev și investigată pluridisciplinar prin săpături arheologice în perioada anilor 1946-1972 de echipe mixte, alcătuite din arheologi, geologi și paleontologi, scoțându-se la lumină numeroase resturi faunistice și piese de silex.

În ceea ce privește grottele de la Brînzeni, Trinca (Fig. 3), Butești și Buzdujeni, toate acestea conțin resturi arheologice datând, cele mai timpurii, din paleoliticul mijlociu și superior (de acum cca 200-10 mii de ani). Amplasate în stâncile calcaroase de pe malurile unor afluenți de stânga ai râului Prut, peșterile au fost descoperite de Nicolae Chetaru în anii 1958-1970, fiind ulterior cercetate metodic prin săpături arheologice cu participarea unor specialiști din domeniile conexe arheologiei. Dintre numeroasele descoperiri arheologice

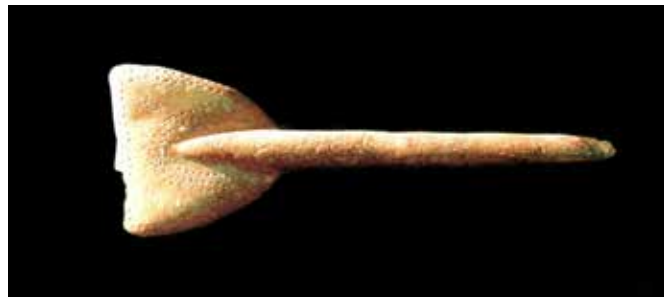


Fig. 4. Amuleta din fildeș de mamut descoperită în grotă de la Brînzeni.

scoase la lumină prin săpături sistematice, evidențiem o piesă de forma unui pește marin executată din fildeș de mamut (Fig. 4), ce provine din stratul inferior al grottei de la Brînzeni. În opinia specialiștilor, această piesă unicat, care prezintă o perforație pentru atârnare și un ornament realizat prin incizare, este cea mai timpurie amuleta din regiune. Este important de menționat, de asemenea, că în afară de stațiunile paleolitice sau mezolitice, în interiorul unor grotte, cum este, de exemplu, cea de la Brînzeni, au mai fost depistate resturi de locuire umană datând din eneolitic, epoca bronzului și din evul mediu.

Așezări deschise. Între obiectivele arheologice descoperite pe teritoriul Republicii Moldova un loc important îl ocupă așezările deschise sau „de tip rural”, care sunt în număr de cca 2650, ceea ce constituie mai mult de ¼ din totalul siturilor identificate până în prezent. Toate așezările deschise au o trăsătură caracteristică comună: prezintă o porțiune de teren lipsită de întărituri artificiale (șanțuri, valuri de pământ sau ziduri de piatră), pe suprafața căreia se găsesc resturi de locuințe sau construcții gospodărești, lut ars, fragmente de vase de lut, oase de animale, obiecte de uz casnic și alte materiale sau urme de locuire umană¹⁰. În același timp, la fel ca și alte tipuri de situri, așezările deschise se deosebesc între ele de la epocă la epocă și de la o cultură arheologică la alta prin diferite trăsături specifice, ușor sesizate de specialiști.

O parte a așezărilor deschise prezintă resturi de locuire aparținând unei singure epoci istorice sau culturi arheologice. Destul de frecvent însă pe unul și același loc se întâlnesc urmele a două sau a mai multor așezări datând din diverse epoci, aparținând diferitor culturi arheologice.

Primele așezări umane stabile în spațiul est-carpatic au apărut în mil. VII î.Hr., odată cu pătrunderea comunităților culturii neolitice Starcevo-Criș în aria geografică vizată. Pe teritoriul Republicii Moldova sunt cunoscute cca 90 de așezări neolitice, toate fiind fără urme de fortificații, dintre care în jur de 15 se atribuie culturii Starcevo-Criș (mil. VII î.Hr.), aproximativ 20 – culturii bugo-nistrene (sfârșitul mil. VII – începutul mil. VI î.Hr.), iar cca 80 de situri se încadrează în cultura ceramicii liniare (mil. VI î.Hr.), care a cunoscut o răspândire mai largă în această regiune. Amplasate, de regulă, de-a lungul râurilor, pe malul lor sau pe prima terasă, așezările culturii bugo-nistrene erau mici, de până la 1 ha, și se compuneau din câteva locuințe, care erau de două tipuri: de suprafață ori adâncite, așa cum dovedesc cercetările arheologice de la Soroca, Ţekinivka și Tătărauca Nouă¹¹. De aceleași dimensiuni sau mai mari, nedepășind însă ca întindere 2 ha, erau așezările culturii Starcevo-Criș și,

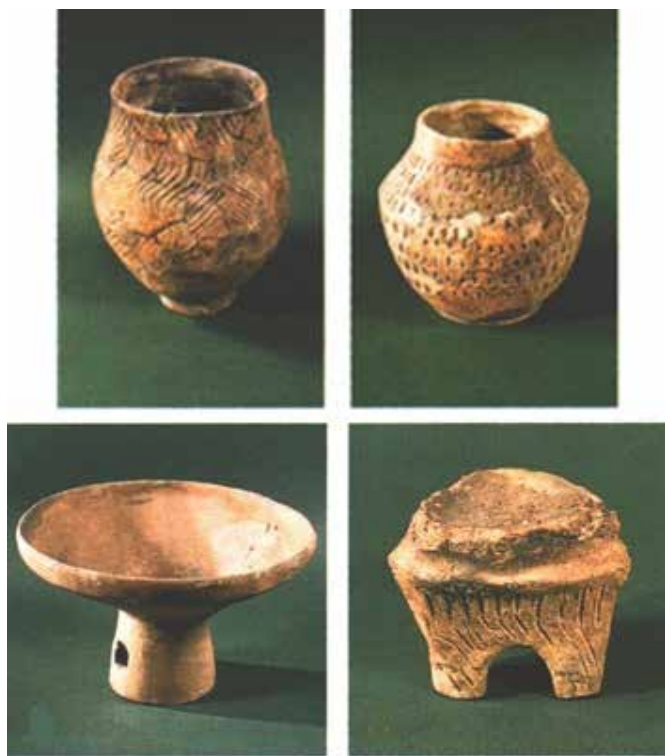


Fig. 5. Ceramică din așezarea Starcevo-Criș de la Sacarovca (r-nul Soroca).

așa cum arată săpăturile arheologice de amploare de la Sacarovca (Fig. 5), cuprindeau până la 20 de locuințe¹². Așezările culturii ceramicii liniare ocupau o suprafață de la 1-1,5 ha până la 4-5 ha, în cadrul lor fiind înregistrate numeroase locuințe și construcții auxiliare, care erau dispuse în cerc, cum e în cazul așezării Dănceni I, sau în șiruri (situl Florești I)¹³.

O intensitate de locuire mult mai mare se constată în epoca eneolitică (mil. V-IV î.Hr.), din această perioadă istorică datându-se un număr de cca 700 de așezări. Majoritatea covârșitoare a acestor situri se atribuie marelui complex cultural Cucuteni-Tripolie, care de-a lungul a cca 1500 de ani a parcurs mai multe etape de dezvoltare. De dimensiuni foarte variate, mici (1-3 ha), mari (4-10 ha) și foarte mari (10-40 ha), așezările culturilor Precucuteni (Fig. 6) și Cucuteni se întâlnesc în zona de nord și centrală a Republicii Moldova, foarte recent însă au fost identificate două situri cucuteniene și în Podișul Tigheci, lângă satele Lărguța și Cîrpești (r-nul Cantemir) (Fig. 7). Amplasate pe versanții unor văi, platouri sau, mai rar, pe promontorii dominante, așezările Cucuteni-Tripolie constau preponderent din locuințe de suprafață, dispuse circular (Fig. 8), în șiruri paralele sau dispersat¹⁴. O structură internă mai complexă, stabilită în urma prospecțiunilor magnetometrice, o au siturile Cucuteni A-B și B din partea de nord a Republicii Moldova (Petreni, Brînzari VIII, Sofia-La Moină, Trinca-La Șanț, Stolniceni etc.)¹⁵.

În zona sud-vestică a spațiului pruto-nistean, în eneoliticul timpuriu, mai exact în prima jumătate a mil. V î.Hr., s-a răspândit grupul Bolgrad-Aldeni, pe teritoriul Republicii Moldova fiind descoperite cca 20 de așezări aparținând acestui facies cultural, dintre care unele, cum sunt cele de la Vulcănești, Cucoara, Lopățica și Taraclia, au fost studiate prin săpături¹⁶.

Pentru o îndelungată perioadă (mil. III î.Hr.) a epocii bronzului, pe teritoriul Republicii Moldova nu sunt



Fig. 6. Ceramică din așezarea Precucuteni de la Rogojeni (r-nul Șoldănești).

atestate așezări stabile, iar pentru bronzul mijlociu (prima jumătate a mil. II î.Hr.) se cunosc doar câteva așezări deschise în zona centrală (la Delacău și Dănceni), atribuite culturii Mnogovalikovaia, și nordică, cum este situl de la Coteala, care aparține culturii Komarov¹⁷. Cu totul diferit este reprezentată perioada târzie a epocii bronzului (sec. XV-XII î.Hr.), din acest interval cronologic datându-se un număr de peste 520 de așezări, atribuite aproape în totalitate vastului complex cultural Noua-Sabatinovka-Coslogeni. O caracteristică a celor mai multe dintre aceste așezări preistorice este prezența în perimetrul lor a așa-numitelor „cenușare” (Fig. 9), care constituie niște movile foarte aplatizate (cu diametrul de 20-40 m), de culoare cenușie-deschisă, cuprinzând resturi de locuințe, gropi menajere, vetre, cuptoare, dar și foarte multe oase de animale și ceramică¹⁸.

Prima epocă a fierului (Hallstatt) este documentată în teritoriul studiat de noi printr-un număr total de cca 260 de așezări, aparținând diferitor culturi sau grupuri culturale: Chișinău-Corlăteni, Hansca-Holercani, Belozërka, Cozia-Saharna, Șoldănești ș.a. Amplasate în apropierea surselor de apă, pe terenuri favorabile agriculturii și activităților gospodărești, așezările din această perioadă, în majoritate puse în legătură cu tracii timpurii, erau de dimensiuni mici (până la 1 ha) și mijlocii (2-3 ha, mai rar – 4-5 ha)¹⁹.

O destul de intensă locuire a spațiului pruto-nistean se atestă în a doua epocă a fierului (Latene), acestei perioade istorice fiindu-i atribuite peste 300 de așezări. Aproape în totalitate siturile de habitat respective aparțin fie culturii getice din sec. V-III î.Hr., fie culturii Poienesti-Lucașeuca din sec. II-I î.Hr., care este pusă în legătură cu triburile bastarnilor din izvoarele scrise²⁰.

După o perioadă de cca două secole de la începutul erei noi, în care urmele unor locuiri umane stabile aproape că lipsesc, urmează în epoca romană târzie o adevărată „explozie demografică”, luând ființă un număr de cca 1100 de așezări de diferite dimensiuni. Unele dintre aceste situri datează din sec. III d.Hr. și se atribuie așa-numitului grup Etulia din sudul spațiului pruto-nistean²¹ sau culturii dacilor liberi, cum este centrul de olărie de la Pruteni de pe malul stâng al Prutului Mijlociu²² (Fig. 10). Majoritatea absolută a așezărilor, însă, aparțin culturii Sântana de Mureș-Cerneahov din sec. IV d.Hr., apărută în urma migrației în regiunile nord-pontice a triburilor gotice. Răspândite relativ uniform în întreg spațiul pruto-nistean, așezările respective ocupă locurile joase, pantele cu înclinație mică, foarte propice practicării agriculturii, cu o sursă de apă permanentă în apropiere. Așa cum arată cercetările de până acum, așezările din



Fig. 7. Vedere dinspre sud asupra aşezării Cucuteni A de la Cîrpeşti, , raionul Cantemir



Fig. 8. Ortofotoplanul aşezării Cucuteni B de la Cotova, raionul Drochia



Fig. 9. Vedere dinspre sud-vest asupra aşezării cu „cenuşare” de tip Noua de la Mihăileni, raionul Rîșcani).



Fig. 10. Amforă de factură romană descoperită în situl dacilor liberi de la Pruteni (r-nul Făleşti).

sec. IV cuprindeau preponderent locuințe de suprafață, dispuse în șiruri, diverse anexe gospodărești (Fig. 11), iar la periferii destul de frecvent se găsesc cuptoare de ars oale²³.

În cadrul patrimoniului arheologic imobil național un loc distinct îl ocupă aşezările rurale medievale, pentru întregul ev mediu și epoca premodernă fiind de semnalat un număr total de cca 550 de situri cu urme de locuire umană. Un interes aparte prezintă aşezările datate în evul mediu timpuriu (sec. VI-XIII) (Fig. 12), perioadă care corespunde cu etnogeneza poporului român, dar și cu migrația în acest spațiu a numeroase triburi și populații de origini diferite. O caracteristică a acestor situri, care aparțin la orizonturi cultural-cronologice diferite, este continuitatea de locuire pe aceleași vetre, constatată în cazul majorității aşezărilor²⁴, dar faptul nu indică cu deplină certitudine și continuitatea etnică.



Fig. 11. Complex adâncit cu banchetă de lemn descoperit în aşezarea din sec. IV d.Hr. de la Zamciogi, raionul Strășeni



Fig. 12. Locuință adâncită cu pietrar de piatră din aşezarea din sec. VI-VII de la Tuzara, raionul Călărași

Cele mai târzii aşezări deschise datează din sec. XV-XVIII și reprezintă sate dispărute, cunoscute în izvoarele istorice și cu denumirea de *seliști*. Este interesant de menționat că adesea în popor astfel de locuri sunt numite „vetre de sate turcești”. Consemnăm în context că în diferite regiuni ale Republicii Moldova există cinci sate cu denumirile *Seliște* ori *Selișteni*, ele fiind întemeiate pe vetrele unor aşezări dispărute. Destul de frecvent



Fig. 13. Ceramică din aşezarea fortificată Cucuteni A de la Cobani-Pe Stâncuță, raionul Glodeni



Fig. 14. Fotografie din dronă asupra săpăturii executate în situl eneolitic fortificat de la Cobani-Pe Stâncuță.

se întâlnește toponimul Seliște ca denumire de deal, de văgăună, de mahala, în acele locuri existând, foarte probabil, resturi ale unor sate medievale părăsite²⁵.

Cetăţui/aşezări fortificate. O categorie importantă, deşi nu prea numeroasă, de situri arheologice existente pe teritoriul Republicii Moldova este alcătuită de cetăţui sau fortificaţii, până în prezent fiind identificate cca 90 de asemenea monumente. Reprezentând porţiuni de teren cu urme de locuire umană sau adevărate aşezări înconjurare de întărituri artificiale şi/sau naturale, cetăţuile sau fortificaţiile sunt caracteristice doar pentru anumite epoci sau perioade istorice, cele mai vechi astfel de situri fiind datate în eneolitic (mil. V-IV î.Hr.), iar cele mai târzii în epoca premodernă (sec. XVII-XVIII). La depistarea mai multor fortificaţii preistorice, antice sau medievale cunoscute astăzi a contribuit considerabil cunoaşterea toponimiei locale, dovedindu-se că acolo unde se întâlnesc astfel de denumiri de locuri, precum: *Cetate*, *Cetăţuie*, *Şanţ*, *Zamcă*, *Horodcă*, *Horodişte*, *Palanca*, *Brazda Turcului*, *Farfuria Turcească* ş.a., de regulă, se află urmele unor foste aşezări fortificate, ale unor întărituri sau cetăţi vechi²⁶.

După datele de care dispunem acum, primele aşezări fortificate în spaţiul pruto-nistean au apărut în eneolitic (mil. V î.Hr.), deocamdată fiind cunoscute graţie cercetărilor arheologice de teren cel puţin două astfel de situri datate în această perioadă, şi anume cele de la Cuconeşti Vechi-*Stânca lui Harascu* (r-nul Edineţ) şi *Cobani-Pe Stâncuță* (r-nul Glodeni) (Fig. 13), ambele atribuite fazei Cucuteni A a faimosului complex cultural Cucuteni-Tripolie²⁷. Amplasate pe promontorii înalte şi protejate în mod natural pe trei laturi, aşezările respective au fost întărite cu şanţuri şi valuri de pământ

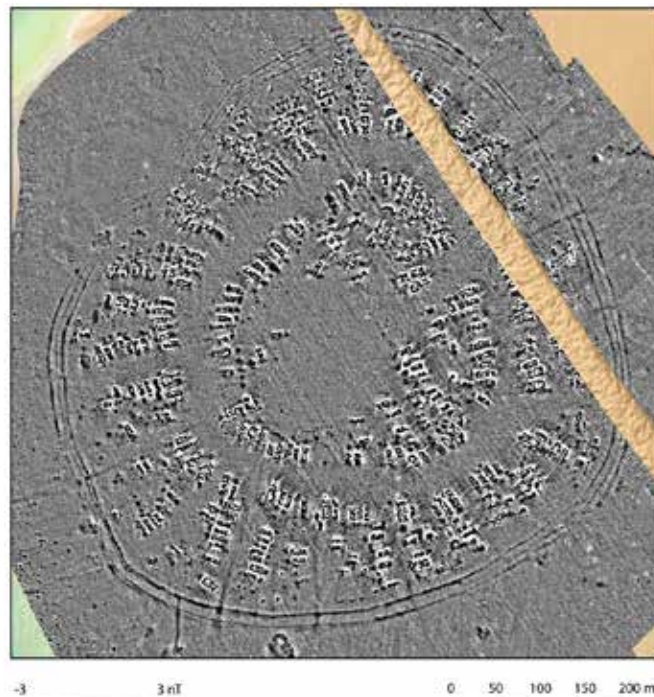


Fig. 15. Harta magnetometrică a sitului cucutenian de la Stolniceni, raionul Edineţ
(după Scholz, Rassmann, Terna 2018)

pe porţiunea accesibilă. Prospekţiunile geofizice şi săpăturile de salvare, efectuate recent în situl cucutenian de la Cobani, au arătat că aşezarea în cauză prezintă mai multe şanţuri succesive de dimensiuni diferite (Fig. 14), iar cel de la limita exterioară a sitului, mai mare, este prevăzut alături de un val de pământ puternic aplatizat.

Alte aşezări fortificate datând din faze mai târzii ale complexului cultural Cucuteni-Tripolie au fost descoperite prin cercetări periegetice sau prin săpături la Brînzeni III-*Țiganca*, *Trinca-La Şanţ*, *Gordineşti-Stânca Goală* (r-nul Edineţ), *Costeşti IV* (r-nul Rîşcani) etc., prospekţiunile magnetometrice scoţând în evidenţă prezenţa unor şanţuri de apărare şi în marile aşezări cucuteniene de la Stolniceni (r-nul Edineţ) (Fig. 15) şi Petreni, dar şi la Ochiul Alb (r-nul Drochia)²⁸. Mai recent, prin intermediul imaginilor satelitare au fost identificate aşezări cucuteniene cu urme de fortificaţii în preajma satelor Miciurin (r-nul Drochia), Natalievca (r-nul Făleşti), Pererîta (r-nul Briceni) şi Chiurt (r-nul Edineţ).

Două aşezări fortificate sau citadele (*Saharna Mare* şi *Butuceni*) datează din sec. X-IX î.Hr., fiind atribuite culturii Cozia-Saharna. Este interesant de menţionat că dacă aşezarea hallstattiană *Saharna Mare* a fost întărită de jur-împrejur cu o centură defensivă formată din val şi şanţ, atunci cetăţuia de la Butuceni a avut val şi şanţ de apărare doar pe laturile vulnerabile, neprotejate în mod natural²⁹.

Marea majoritate a fortificaţiilor descoperite până astăzi pe teritoriul Republicii Moldova, în număr de circa 75, se datează în sec. IV î.Hr. şi se atribuie geţilor din izvoarele scrise. Răspândite în regiunile centrală şi nordică ale ţării, cunoscând o concentrare remarcabilă în microzona Saharnei de pe Nistrul Mijlociu, aşezările întărite getice sunt şi fortificaţiile cel mai bine cercetate de până acum. După poziţia topografică, dimensiuni, structura elementelor defensive, funcţionalitate şi



Fig. 16. Cetățuia getică de la Durlești, municipiul Chișinău.



Fig. 17. Cetățuia medievală timpurie de la Alcedar, raionul Șoldănești

alte criterii, fortificațiile și așezările întărite getice se deosebesc între ele, fiind încadrate în diferite tipuri³⁰. Din păcate, cele mai multe dintre aceste situri arheologice au fost de-a lungul timpului puternic afectate de diverși factori, îndeosebi de lucrările agricole din perioada contemporană, care au distrus uneori complet șanțurile și valurile de apărare. Având în vedere această situație, un interes deosebit prezintă siturile, ale căror sisteme de fortificație sunt mai bine păstrate, cum sunt *Saharna Mare*, *Saharna Mică*, *Stohnaia-La Revechin* (r-nul Rezina), *Rudi-La Trei Cruci* (r-nul Soroca), *Stolniceni-La Cetate* (r-nul Hîncești), *Horodca Mică* (r-nul Ialoveni), *Durlești-Cetățuie* (mun. Chișinău) (Fig. 16) ș.a., acestea urmând a fi cercetate metodic în continuare, dar și conservate pentru a fi puse în valoare corespunzător.

O structură de piatră neobișnuită, care reprezintă probabil o fortificație, edificarea căreia nu a putut fi finalizată, a fost identificată la Sobari (punctul *Cetățuie*) (r-nul Soroca), în perimetrul unei mari așezări deschise din sec. IV d.Hr., atribuită culturii Sântana de Mureș-Cerneahov. Structura respectivă are în plan forma

literei chirilice „П”, orientarea nord-sud și dimensiunile de circa 45x90 m, cu latura sudică lipsă³¹. În incinta acestei „cetățui” a fost descoperită o insolită construcție din piatră și cărămidă cu peristil, care era prevăzută cu acoperiș din țigle ceramice și geamuri din sticlă. Ambele construcții sunt date de specialiști în a doua jumătate a sec. IV d.Hr., fiind puse în legătură cu prezența în această zonă a *Barbaricum*-ului est-european, aflată la peste 300 km distanță de granița Imperiului Roman, a meșterilor veniți din lumea romană. Spre regret, aceste extrem de importante structuri arheologice, care sunt unice pentru Republica Moldova, au fost grav afectate de localnici, care au extras în timpurile moderne cea mai mare parte din piatra zidurilor și temeliiilor construcțiilor.

Un grup distinct de situri fortificate este format de cetățuile medievale timpurii din sec. X-XI, aparținând grupului cultural Alcedar-Echimăuți, răspândit în partea de nord-est a Moldovei, între râurile Răut și Nistru³². Siturile la care ne referim prezintă formă aproximativ circulară și dimensiuni mici, fiind întărite cu câte o centură defensivă alcătuită din șanț și val, prevăzut pe creastă cu



Fig. 18. Imagine din dronă asupra cetății de pământ medievale de la Costești-Gârlea, raionul Ialoveni

o palisadă de lemn. Numite de localnici *Cetățuie*, *Farfuria Turcească* sau *Roata Turcului*, asemenea fortificații sunt cunoscute la Alcedar (Fig. 17), Hligeni (r-nul Șoldănești), Țahnăuți (r-nul Rezina), Rudi și Tătărauca Noua (r-nul Soroca), iar câteva cetățuie, recte cele de la Echimăuți, Țareuca, Păpăuți (r-nul Rezina) și Lucașeuca (r-nul Orhei), au fost grav deteriorate sau distruse iremediabil în ultimele decenii ale secolului trecut³³. O așezare fortificată din evul mediu timpuriu (sec. IX-X), denumită în literatura de specialitate *Cetățuia Calfa*, este atestată în preajma satului Varnița (r-nul Anenii Noi) de pe malul drept al Nistrului Inferior, situl respectiv în anii 2010-2013 fiind puternic deteriorat de o carieră neautorizată. Încă un sit fortificat medieval, dar mai bine păstrat și datat în sec. X-XII, a fost descoperit și parțial cercetat lângă satul Răciula (r-nul Călărași) de pe cursul inferior al râului Ichel, iar un alt sit fortificat încadrat în sec. XII-XIII a fost semnalat la Mereșeuca (punctul *Cetățuie*) (r-nul Ocnița) de pe Nistrul Superior³⁴.

Între obiectivele fortificate medievale se numără și două complexe arheologice din perioada Hoardei de Aur (sec. XIV) de la Orheiul Vechi și Costești (r-nul Ialoveni). Menționăm mai întâi citadela de piatră de pe promontoriul *Peștere* de la Orheiul Vechi. Construcția respectivă are formă trapezoidală, suprafața de cca 1 ha, lățimea zidului în jur de 1,8 m, turnuri la colțuri, câte un contrafort sau două pe cele patru laturi și poarta prevăzută în mijlocul laturii de sud. Primele cercetări la acest valoros obiectiv arheologic au fost efectuate în anii 1947-1953 de către Gh.D. Smirnov, care a emis ipoteza că citadela a fost construită în timpul domniei lui Ștefan cel Mare. În urma nvestigațiilor sistematice realizate în anii 1996-2001, prof. Gh. Postică a demonstrat fără tăgadă însă că citadela de piatră de la Orheiul Vechi a fost construită în perioada dominației Hoardei de Aur, mai exact în al treilea sfert al sec. XIV, fiind reutilizată ulterior de către moldoveni în sec. XV-XVI³⁵. Consemnăm în context că în perioada existenței orașului moldovenesc (sec. XV-XVI), la Orheiul

Vechi, în capătul vestic al promontoriului *Peștere* au fost amenajate și două valuri de apărare, o altă fortificație, denumită *Valul de hotar* nr. 3, fiind construită în sec. XVII.

O fortificație de pământ medievală importantă, dar mai puțin cunoscută, există la Costești (r-nul Ialoveni), pe un platou din partea de nord-est a așezării urbane din sec. XIV, în punctul numit *La Cetate*³⁶ (Fig. 18). Potrivit estimărilor lui Em. Rikman, care în anul 1954 a efectuat un sondaj, cetatea de pământ de la Costești avea formă trapezoidală, cu suprafața de cca 6,6 ha, fiind mărginită de un val, cu înălțimea păstrată de 2,4 m, prevăzut cu palisadă de lemn, și un șanț adiacent, adânc de 1,9 m și lat de 9 m. În colțul nord-vestic al fortificației au fost surprinse urmele porții, cu lățimea de 12 m. Pe baza materialelor arheologice descoperite, inclusiv a monedelor, această fortificație se datează în perioada stăpânirii tătaro-mongole în zonă, mai curând în al treilea sfert al sec. XIV, la fel ca și citadela de piatră de la Orheiul Vechi. Spre deosebire însă de această din urmă fortificație, cetatea de pământ de la Costești este mult deteriorată, valul și șanțul fiind în cea mai mare parte distruse de arătura adâncă, iar sectorul de la poarta cetățuiei – de un bazin de apă, care a fost amenajat și folosit în perioada sovietică.

Dintre fortificațiile din evul mediu târziu sau perioada premodernă, cunoscute pe teritoriul Republicii Moldova, amintim cetatea de pământ de la Giurgiulești, datată în vremea domniei lui Ștefan cel Mare, *Tabăra lui Zamoiski* din sec. XVI de la Buzduganii de Jos și insolita *Masă a lui Petru cel Mare* de la Semeni (Fig. 19), a cărei încadrare cronologică rămâne încă incertă. Cât privește starea de conservare, fortificația de la Giurgiulești a fost aproape complet distrusă în anul 2007, în timpul construcției tronsonului de cale ferată Cahul-Giurgiulești, iar celelalte două structuri arheologice sunt relativ bine păstrate și necesită a fi investigate, conservate și valorificate³⁷.

Așezări urbane. Un loc aparte între siturile arheologice



Fig. 19. Fortificația de pământ Masa lui Petru cel Mare de la Semenii, raionul Ungheni



Fig. 20. Vedere dinspre est asupra așezării urbane medievale de pe promontoriul Peșterii de la Orheiul Vechi

medievale de pe teritoriul Republicii Moldova îl ocupă așezările urbane de la Orheiul Vechi (com. Trebujeni, r-nul Orhei), Costești (r-nul Ialoveni) și Lăpușna (r-nul Hîncești)³⁸.

Dintre aceste trei orașe medievale, se evidențiază în primul rând Orheiul Vechi, care este și cel mai intens cercetat, și cel mai bine cunoscut ansamblu arheologic din Republica Moldova. Faimosul sit medieval la care ne referim este amplasat pe o înălțime dominantă, numită *Peștere*, înconjurată din trei părți de meandrele râului Răut, la circa 20 km de confluența sa cu Nistrul (Fig. 20). Singura porțiune accesibilă, aflată înspre vest, a fost prevăzută cu două șiruri de fortificații, compuse din valuri de pământ și bărne și din șanțuri de apărare, amenajate în sec. XV-XVI. Având această amplasare strategică, cu o suprafață de cca 200 ha, Orheiul Vechi a cunoscut în calitate de așezare urbană două perioade distincte de existență: una, în sec. XIV sau, mai exact, în anii 30-60 ai acestui veac, când statul mongol Hoarda de Aur a întemeiat și stăpânit aici un oraș de factură orientală, denumit *Şehr al-cedid* (Orașul Nou), și a doua, în sec. XV-XVI, când pe acest promontoriu de pe malul drept al Răutului a ființat un târg moldovenesc, care purta numele de *Orhei*.

Deși a avut o perioadă destul de scurtă de existență, orașul Hoardei de Aur a cunoscut o dezvoltare formidabilă, marea majoritate a construcțiilor și edificiilor

monumentale scoase la lumină până în prezent pe promontoriul *Peștere* aparținând așezării urbane mongole: citadela de piatră și „palatul” din cărămidă din incinta acesteia, ridicat la rândul său peste un mausoleu din cărămidă arsă și uscată la soare, ansamblul alcătuit dintr-o moschee și un caravanserai, ambele construcții cu ziduri groase din piatră, și trei băi de factură orientală edificate din piatră, având unele încăperi încălzite printr-un sistem de conducte amplasate sub podele³⁹.

Fără îndoială, toate aceste structuri arheologice și arhitecturale, dar și altele care urmează încă a fi cercetate, prezintă un interes cultural-științific deosebit. Pentru a evidenția și mai clar însemnătatea și valoarea acestor vestigii istorice, facem precizarea că moscheea de la Orheiul Vechi, ale cărei dimensiuni erau de 52x58 m, se dovedește a fi cel mai mare edificiu de cult de acest fel dintre toate cele descoperite până acum în întregul imperiu giucid. De altfel, așa cum consideră mai mulți specialiști, între anii 1363-1365, în orașul *Şehr al cedit* și-a avut reședința chiar conducătorul Hoardei de Aur, Abdallah han, perioada de domnie a acestui han fiind și cea de înflorire a așezării urbane orientale de pe malul Răutului.

Orașul moldovenesc de la Orheiul Vechi a luat ființă la începutul sec. XV și a existat până după mijlocul veacului următor, cunoscând o dezvoltare maximă în timpul



Fig. 21. Tunuri de bronz, descoperite la Orheiul Vechi

domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1504). În perioada existenței târgului moldovenesc au fost reconstruite și reutilizate citadela de piatră și „palatul” de cărămidă din interiorul ei, care a devenit reședința pârcașilor cetății. La începutul sec. al XV-lea, în colțul de sud-vest al fortăreței de piatră a fost construită o locuință de piatră cu două nivele, în umplutura căreia au fost găsite două tunuri de bronz din vremea domniei lui Ștefan cel Mare, piese de armament care sunt unice nu doar pentru Republica Moldova⁴⁰ (Fig. 21). Dintre edificiile publice existente în perioada târgului medieval, până în prezent au fost descoperite și cercetate în zone diferite două biserici, dintre care una de piatră și alta de lemn, construcția de piatră fiind mai veche și datată de unii specialiști chiar în perioada orașului Hoardei de Aur⁴¹.

În afară de structurile monumentale menționate mai sus, la Orheiul Vechi, în diferite sectoare ale sitului, în urma a peste 50 de campanii arheologice, au fost descoperite numeroase locuințe, ateliere meșteșugărești și diferite alte complexe, precum și o cantitate imensă de materiale arheologice datând din sec. XIV-XVI, dar și din alte perioade istorice, dintre care doar o parte au fost valorificate până acum.

Avându-se în vedere importanța și valoarea excepțională a complexului arheologic de la Orheiul Vechi pentru cultura și istoria națională, în anul 2007 a fost constituită Rezervația cultural-naturală „Orheiul Vechi”, instituție publică care trebuie să gestioneze și să pună în valoare corespunzătoare patrimoniul cultural și natural din această spectaculoasă zonă geografică a Moldovei.

În perioada de stăpânire mongolă (sec. XIV), o așezare urbană de mari dimensiuni a existat și la Costești din r-nul Ialoveni, în punctul Gârlea de la marginea de sud-est a localității actuale⁴². Orașul giucid, numele căruia rămâne necunoscut, era amplasat în valea largă a râului Botna, pe ambele lui maluri, având o lungime de cca 2,5 km și o lățime de peste 1,5 km (Fig. 22) Cu toate că prezintă o însemnătate deosebită pentru arheologia medievală a spațiului pruto-nistean, acest valoros monument arheologic până în prezent a fost totuși destul de puțin cercetat, preponderent prin periegeze și săpături de salvare, executate în perimetrele afectate de alunecările de teren sau de diferite lucrări de excavare a solului. Deși restrânse, aceste investigații efectuate de diferiți arheologi începând din deceniul cinci al secolului trecut au arătat că orașul medieval de la Costești-Gârlea era alcătuit din câteva sectoare, unele reprezentând adevărate cartiere, care cuprindeau, printre altele, edificii publice și case din



Fig. 23. Cuptor de ars piatră de var, descoperit în situl medieval de la Costești-Gârlea

piatră ori cărămidă, prevăzute cu sistem de aducțiune a apei prin tuburi din ceramică, dar și locuințe adâncite, diferite cuptoare (Fig. 23) sau ateliere meșteșugărești și alte construcții.

La periferia de nord-vest a așezării urbane orientale, pe o mică ridicătură de teren de formă ovală de pe malul Botnei, în anul 1959, L.L. Polevoi a identificat o structură arheologică de formă rectangulară, cu dimensiunile de 50x70 m, care ar fi putut fi, după autorul citat, un „castel feudal, reședința conducătorului militar” a orașului din sec. XIV, problema urmând a fi elucidată de săpăturile ulterioare.

Așa cum relevă descoperirile numismatice, orașul Hoardei de Aur de pe cursul mijlociu al râului Botna a existat o perioadă mai îndelungată decât orașul oriental de la Orheiul Vechi, probabil din a doua jumătate a sec. al XIII-lea și până la sfârșitul veacului următor, reprezentând și un însemnat centru politic cu emisiune monetară proprie.

Ținând cont de valoarea științifică deosebită a ansamblului arheologic medieval de la Costești-Gârlea și având în vedere împrejurarea că acest mare complex este grav afectat de factorii naturali, de diferite lucrări și de „căutătorii de comori”, se cere stringent explorarea lui complexă, atât prin săpături de salvare și sistematice ample, cât, mai ales, prin cercetări interdisciplinare cu utilizarea metodelor moderne nedistructive. În plus, pentru structurile din piatră, cărămidă și lut ars mai bine păstrate se impune executarea unor lucrări de conservare preventivă in situ și de restaurare, iar ulterior – includerea lor în circuitul cultural-turistic.

Târgul Lăpușna din sec. XV-XVII este ultima așezare urbană medievală importantă de pe teritoriul Republicii Moldova la care ne vom referi succint în paginile de față, acest oraș fiind, din păcate, cel mai mult afectat de factorii antropici și, în același timp, cel mai puțin cercetat și cunoscut din punct de vedere arheologic. Atestată documentar ca așezare rurală din 1430-1431, ca punct vamal pe drumul comercial „moldovenesc” începând cu anul 1454, iar ca târg din 1489, Lăpușna a fost pe parcursul sec. XV-XVII unul dintre cele mai importante centre administrative, social-economice și culturale din Moldova de la est de Prut. Odată cu creșterea și dezvoltarea rapidă a Chișinăului, târgul Lăpușna va decade, transformându-se în sec. al XVIII-lea într-un sat obișnuit, ca multe altele.

Așa cum dovedesc puținele descoperiri arheologice realizate până acum și toponimia locală, târgul medieval



Fig. 25. Vedere dinspre vest asupra așezării din sec. al IV-lea d.Hr. de la Ecaterinovca-Ialpugeni-Valea Jeparului și asupra Valului lui Traian de Sus.

se află în vatra satului actual Lăpușna, pe un promontoriu orientat nord-sud de la confluența râului Lăpușna cu un afluent al său de stânga, având, potrivit unor estimări prealabile, o suprafață de cel mult 1,1x1,8 km⁴³, în perimetrul respectiv intrând și cimitirul din sec. XV-XVIII, cercetat parțial prin săpături de salvare. Dintre structurile subterane din zona centrală a fostului târg, identificate prin săpături arheologice sau în urma unor descoperiri fortuite, sunt de menționat fundațiile bisericii din sec. XV-XVII, aflate sub locașul de cult ortodox construit în anul 1818, un beci de piatră din sec. XVII-XVIII, temelia unui edificiu din cărămidă din secolele XVII-XVIII și o serie de hrube săpate în lut la mare adâncime⁴⁴.

Din cauza că se află în proces continuu de distrugere, vestigiile vechiului oraș Lăpușna necesită a fi protejate, cercetate și, acolo unde este posibil, conservate și puse în valoare, pentru că ele sunt mărturii deosebit de prețioase privind trecutul medieval al Țării Moldovei.

Valuri de pământ/fortificații liniare. O categorie de fortificații mai deosebite, dar și mai enigmatice, sunt valurile de pământ sau fortificațiile liniare, care străbat uneori regiuni foarte întinse și care în popor se numesc Troiene. Printre ele deosebim valuri lungi – două la număr, – și valuri de apărare scurte, mai numeroase, aflându-se, în majoritate, pe malul Nistrului sau al Prutului.

Cele mai importante prin proporțiile lor, dar și mai bine cunoscute, sunt cele două valuri lungi, numite Valul lui Traian de Sus și Valul lui Traian de Jos, ridicate în partea de sud a spațiului pruto-nistean, întretinând de la vest la est teritoriul Republicii Moldova. Ambele aceste mari fortificații liniare au fost menționate încă din sec. al XV-lea în vechile diplome moldave, sub numele de Troian, ca elemente topografice utilizate pentru delimitarea proprietăților. Interesul pentru aceste valoroase monumente crește în epoca modernă, când sunt elaborate și diferite hărți topografice care cuprind și unele vallum-uri din spațiul pruto-nistean. Una dintre primele lucrări cartografice ce reprezintă mai detaliat valurile din Basarabia a fost realizată la sfârșitul sec. al XVIII-lea de către generalul german Fr.W. Bauer, aflat în serviciul Imperiului rus.

Traseul și aspectul exterior al Valurilor lui Traian au

fost mai precis stabilite prin prospecțiunile de suprafață efectuate în prima jumătate a sec. al XX-lea de către S. Panaitescu, Șt. Ciobanu, K. Uhlig, G.B. Fiodorov și R. Vulpe. Arheologul român Radu Vulpe a realizat și cea mai detaliată descriere și analiză științifică a acestor întinse fortificații liniare⁴⁵.

Valul lui Traian de Sus constă dintr-un dig construit din pământ și un șanț adiacent săpat înspre nord, fiind lung de aproximativ 120 km și traversând întreg spațiul pruto-nistean de la Leova, pe Prut, până la Copanca, pe Nistru. În anii 1982 și 1991 la această fortificație liniară au efectuat săpături arheologice preventive Gh. Cebotarenco și A. Roșca. Pentru a i se cunoaște structura și elementele de fortificație, dar și în scopul obținerii unor date privind cronologia lui, în diferite sectoare ale valului din raza satelor Gradiște, Coștangalia și Satul Nou au fost trasate mai multe secțiuni. În urma acestor investigații s-a dovedit că valul Leova-Copanca a fost edificat exclusiv din pământ, fără să fie descoperite elemente constructive din lemn sau piatră. Mai recent, la *Valul lui Traian de Sus* din raza raioanelor Leova și Cimișlia a efectuat cercetări periegetice Agenția Națională Arheologică, constatându-se că în mare parte această importantă fortificație liniară este puternic deteriorată de lucrările agricole. Totuși, pe unele porțiuni din raza satelor Cupcui, Ialpugeni, Ecaterinovca (Fig. 24) sau Satul Nou, monumentul este relativ bine păstrat, având valul înalt până la 1,5 m și șanțul adânc de circa 0,8 m. Cu prilejul acestor prospecțiuni de suprafață, între satele Ecaterinovca și Ialpugeni a fost descoperită și, ulterior, sondată o așezare de tip Sântana de Mureș din sec. al IV-lea d.Hr. (Fig. 25), care este primul sit cu urme de locuire din epoca romană cunoscut până acum, ce se intersectează cu *Valul lui Traian de Sus*, având astfel o însemnătate științifică aparte. Menționăm, de asemenea, că la Copanca de pe malul stâng al Nistrului, în locul numit de localnici *Movila Lată*, aflat din apropierea Valului lui Traian, în anul 1967 I. Rafalovici a semnalat resturile valurilor unei cetăți, fragmente de amfore, cărămizi și țigle romane⁴⁶, care atestă prezența în această zonă a unei populații venite din Imperiul Roman.

Valul lui Traian de Jos se află în extremitatea de sud

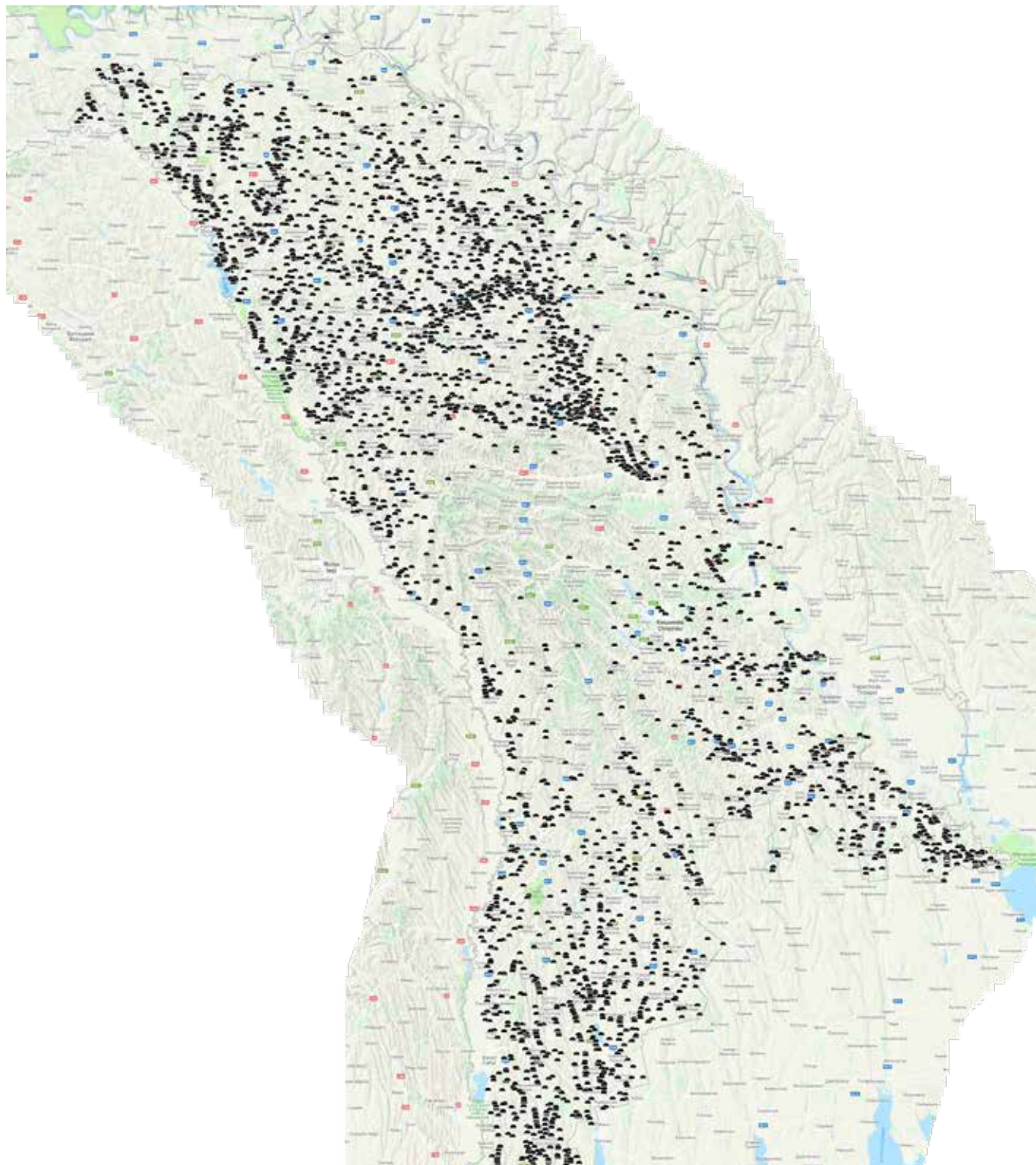


Fig. 27. Hartă cu răspândirea tumulilor pe teritoriul Republicii Moldova.

a spațiului pruto-nistrean, între satul Vadul lui Isac de pe malul Prutului și limanul Sasâc de la Marea Neagră, și prezintă o lungime de aproximativ 126 km, dintre care pe teritoriul Republicii Moldova se găsește doar o porțiune de cca 30 km. Fortificația are un aspect impunător și constă dintr-un val de pământ înalt de peste 3 m, un șanț aferent îndreptat spre nord, adânc de 2-3 m, iar între dâmb și șanț prezintă o bermă, adică o platformă de pământ, lată de peste 3 m (Fig. 26). Unele segmente ale acestei fortificații liniare de proporții impresionante au fost cercetate prin săpături în anii 1954 și 1986-1988, iar prin prospecțiuni geofizice în anul 2017, dovedindu-se că

și acest val de apărare a fost construit numai din pământ, fără să se depisteze elemente din lemn sau piatră.

Referitor la origine și datare, după opinia celor mai mulți cercetători, *Valurile lui Traian de Sus și de Jos* reprezintă fortificații liniare romane, construite în primele secole ale erei creștine, care corespund perioadei de maximă dezvoltare și expansiune a Imperiului roman.

O categorie distinctă de fortificații liniare o constituie valurile de pământ scurte, întâlnite în diferite regiuni ale spațiului pruto-nistrean, mai ales pe malurile râurilor Prut și Nistru. Numite *Toiene*, *Valuri ale lui Traian* sau *Șanțuri*, asemenea valuri de apărare au fost atestate la nord-est



Fig. 28. Tumulul 8 de la Cimișlia, vedere asupra șanțului eneolitic.

de satul Criva, lângă Grimăncăuți (r-nul Briceni), între localitățile Puhăceni și Delacău (r-nul Anenii Noi), precum și între satele Vișcăuți și Lopatna (r-nul Orhei)⁴⁷. Având dimensiuni, configurații și, probabil, origini diferite, aceste monumente arheologice așteaptă încă a fi cercetate metodic de specialiști, iar fortificațiile mai mari și mai bine păstrate, cum sunt cele de la Criva și Puhăceni-Delacău, împreună cu segmentele mai impresionante ale *Valurilor lui Traian de Sus și de Jos*, se impun a fi conservate corespunzător și introduse în circuitul cultural-turistic.

Tumuli. Siturile arheologice cele mai numeroase din spațiul pruto-nistrean, la fel ca și de pe întreg continentul euroasiatic, sunt tumulii sau movilele funerare, până în prezent pe teritoriul Republicii Moldova fiind identificate un număr de cca 6100 de asemenea monumente arheologice (Fig. 27). Prezența movilelor în regiunile carpato-nistrene a fost semnalată încă din evul mediu, un călător străin observând în sec. al XVII-lea că în Țara Moldovei „pe dealuri sunt pretutindeni movile, care sunt semne ale războaielor multor neamuri”⁴⁸.

Elucidarea destinației acestor vestigii ale trecutului a preocupat pe numeroși cărturari, o parte dintre movile fiind cartate încă în sec. XVIII-XIX. Clarificări mai exacte în privința structurii, funcționalității, cronologiei și apartenenței tumulilor, însă, au putut fi aduse abia după inițierea săpăturilor arheologice în ultimele decenii ale sec. al XIX-lea. Câteva sute de movile funerare au fost investigate prin săpături de salvare în perioada sovietică. În urma acestor ample cercetări, s-a dovedit că marea majoritate a acestor monumente arheologice o constituie creația populațiilor nomade care descind din stepele euroasiatice începând cu eneoliticul (mil. IV î.Hr.) și terminând cu perioada târzie a migrațiilor (sec. al XIV-lea). Un număr redus de tumuli de dimensiuni mici, cum sunt cei de la Saharna-*Țiglău*, datați în sec X-IX î.Hr., Trinca-*Drumul Feteștilor*, încadrați în sec. VII-VI î.Hr., sau Alcedar, aparținând sec. X-IX î.Hr. și X-XI, se atribuie unor populații sedentare de origini diferite.

Fiind construiți din pământ (sau din pietre și pământ) și având, de regulă, formă relativ semisferică, cu diametre și înălțimi variabile, tumulii reprezintă complexe funerare și de cult, care conțin mai ales morminte de înhumatie din epoci istorice diferite. Unii tumuli cuprind câte o singură înmormântare, a cărei groapă este, de obicei, săpată în zona ei centrală, peste care s-a și așternut mantaua de pământ (sau din pietre și pământ) ce formează movila propriu-zisă. În majoritatea tumulilor cercetați, însă, au



Fig. 29. Mormântul scitic de la Purcari, raionul Ștefan Vodă

fost descoperite câte două, trei sau chiar până la câteva zeci de morminte. În cazurile când în movile se găsesc mai multe morminte, ele pot fi din aceeași perioadă istorică, dar și din epoci diferite. Pe lângă morminte, sub unele movile au fost semnalate ringuri de piatră sau șanțuri rituale.

Așa cum dovedesc cercetările de până acum, cei mai timpurii tumuli din spațiul pruto-nistrean datează din epoca eneolitică (mil. IV î.Hr.)⁴⁹, fiind atribuiți culturii Cernavodă I. De regulă, asemenea movile cuprind și morminte secundare aparținând grupurilor culturale Usatovo, Jivotilovka și Post-Mariupol (Fig. 28). Majoritatea tumulilor cercetați până în prezent au fost amenajați în epoca bronzului, preponderent în perioada timpurie a acesteia (mil. III î.Hr.), și anume de către purtătorii culturii lamnaia⁵⁰, care s-a răspândit pe un teritoriu vast dinspre Câmpia Siberiei de Vest și până în Câmpia Panonică. De altfel, pentru mil. III î.Hr. și prima parte a mileniului următor, corespunzătoare culturilor Katakombnaia și Mnogovalikovaia, movilele constituie aproape singura categorie de complexe arheologice documentate până acum pe teritoriul Republicii Moldova și, prin urmare, prezintă o însemnătate științifică deosebită.

În perioada târzie a epocii bronzului (sec. XV-XIII î.Hr.) și în Hallstattul timpuriu (sec. XII-X î.Hr.), zeci de tumuli au fost ridicați în sudul spațiului pruto-nistrean de purtătorii culturii Sabatinovka și de comunitățile Belozerka⁵¹, care au pendulat periodic în regiunile de stepă nord-pontice, întemeind însă și așezări sezoniere sau mai stabile. În perioada timpurie a epocii fierului se datează și unii tumuli din bazinul Prutului Mijlociu (Branîște, r-nul Rîșcani), dar



Fig. 30. *Movila Măgurii de la Țigira, raionul Ungheni*

fiind atribuiți culturii Chișinău-Corlăteni, a cărei purtători, după opinia mai multor specialiști, erau tracii timpurii.

Un loc deosebit între siturile funerare din spațiul pruto-nistean îl ocupă movilele scitice, răspândite mai ales în stepa Bugeacului, dintre care unele sunt dispuse izolat, pe când altele alcătuiesc adevărate necropole tumulare, cum este cea din punctul *La Pietricei* de la Crihana Veche (r-nul Cahul). Cercetarea prin săpături a unor tumuli scitici a dovedit că deseori ei cuprind un inventar bogat, iar unele complexe funerare, cum sunt cei de la Balabanu, Dubăsari, Butor, Manta, Purcari (Fig. 29) etc., conțin piese de valoare cultural-științifică excepțională⁵².

Un anumit număr de movile au fost ridicate în diferite regiuni ale țării și în primele secole ale erei noi de către triburile nomade ale sarmaților. Dintre acestea se evidențiază mai ales tumulul sarmatic de la Mocra, de pe malul stâng al Nistrului, care avea o înălțime de cca 3 m și un diametru de 50 m, iar înmormântarea principală, atribuită unei femei, conținea un inventar foarte bogat și variat, inclusiv mai multe podoabe de aur⁵³. Menționăm în context și movilele datând din sec. I-II d.Hr. de la Cazaclia, Brăviceni și Corpaci, dar și faimosul complex funerar sarmatic de la Olănești, introdus într-un tumul din epoca bronzului, complex care conținea, printre altele, câteva vase romane de bronz⁵⁴. De asemenea, trebuie amintite aici și cele două cimitire tumulare sarmatice de la Cuconești Vechi, ale căror movile, în număr de 25 și, respectiv, 42, au fost complet nivelate prin lucrările agricole⁵⁵.

Cele mai târzii movile funerare de pe teritoriul Republicii Moldova datează din sec. al XIV-lea. Până în prezent, din câte cunoaștem, a fost cercetat doar un singur tumul în spațiul pruto-nistean datând din această perioadă, și anume la Balabanu, de pe valea Ialpușului⁵⁶. Movila respectivă, cu înălțimea de 0,85 m și diametrul de aproximativ 40 m, conținea două morminte de înhumatie, distruse din vechime, ale turanicilor târzii, una dintre înmormântări, atribuită unui șef militar, conținând în jur de 100 de obiecte diverse. Din acest inventar bogat se remarcă mai multe piese de armură și, mai ales, un cap de buzdugan-sceptru de fier aurit, cu inscripție arabă și cu un medalion de tip heraldic mameluc, pe baza căruia complexul tumular medieval de la Balabanu a fost datat în epoca Hoardei de Aur (sec. al XIV-lea).

Răspândiți în diferite regiuni geografice, dar mai ales în zonele de sud și de nord ale Republicii Moldova, cei peste 6100 de tumuli sunt monumentele arheologice și



Fig. 31. *Movila Țiganului de la Rogojeni, raionul Șoldănești*

cele mai mult afectate, fiind aplatizate sau aproape complet distruse din cauze mai ales antropice decât naturale. Multe dintre aceste movile abia dacă mai pot fi observate azi în teren, fiind identificate pe baza hărților topografice vechi sau, mai ales, cu ajutorul imaginilor satelitare. Dar, așa cum dovedesc săpăturile arheologice, aceste obiective arheologice puternic deteriorate conțin complexe și vestigii arheologice importante, uneori deosebit de valoroase, de aceea se impune imperios documentarea, inventarierea și protejarea lor.

Un loc aparte, bine individualizat în peisajul cultural al Moldovei, îl ocupă tumulii de dimensiuni mari, unii dintre care au denumiri proprii. Cea mai cunoscută movilă cu nume propriu este *Movila Măgurii*, care are înălțimea de cca 15 m și diametrul de peste 80 m, fiind situată pe vârful dealului *Măgura* (înalt de 388,8 m) de lângă satul Țigira (r-nul Ungheni) (Fig. 30)⁵⁷. Dimensiunile impresionante și poziția dominantă a promontoriului *Măgura*, pe care se găsește și o așezare Cucuteni-Tripolie din mil. IV î.Hr., i-au făcut faimă *Movilei Măgurii*. Din păcate, acest complex arheologic foarte valoros a fost afectat de-a lungul timpului de alunecările de teren și de unele intervenții neautorizate în sol.

Alte movile funerare cu nume proprii, având formă aproximativ semisferică și dimensiuni variabile, unele înalte până la 5 m, sunt semnalate în numeroase localități din diferite regiuni ale Republicii Moldova, dintre care menționăm *Movila din Cadâr* și *Movila din Chendu* din vecinătatea satului Drepcăuți, *Movila Roșie* de la Slobodca-Șirăuți (r-nul Briceni), *Movila din Broscărie* de lângă satul Horodiște (r-nul Dondușeni), *Movila cu Cruce* de la Cubolta (r-nul Sîngerei), *Movila lui Traian* de la Gura Bîcului (r-nul Anenii Noi), *Movila Mare* de la Giurgiulești (r-nul Cahul), *Movila Țiganului* (care are păstrată pe vârful o stelă de piatră) de la Rogojeni (r-nul Șoldănești) (Fig. 31) ș.a. Deseori anumite locuri sau dealuri din preajma localităților actuale unde se află tumuli singurari sau grupuri de tumuli, uneori formând chiar adevărate necropole, se numesc *La Movilă* ori *La Movile*.

Grupuri distincte de tumuli mai puțin numeroase le constituie movilele duble sau triple și movilele alungite, având forma unor valuri de pământ. Un tumul dublu, cu numele *Movila Geamăna*, se află pe vârful unui promontoriu din preajma satului Crasnoarmeischoe (r-nul Hîncești). Acest insolit complex arheologic constă din două movile mari, cu diametrele de 70-80 m și înălțimile



Fig. 32. *Movila Geamăna de la Crasnoarmeisioie, raionul Hîncești*



Fig. 33. *Movila triplă de la Ecaterinovca-La Curgan, raionul Cimișlia*



Fig. 34. *Piese de aur din necropola plană eneolică de la Giurgiulești, raionul Cahul*

de 10-11 m, unite între ele printr-o „șă” de pământ, lungă de cca 45 m, lată de aproximativ 45 m și înaltă de 3-5 m (Fig. 32). Alături de *Movila Geamăna* au fost semnalate două mari alveolări, cu diametrul de cca 70 m și adâncimea de peste 1 m, formate foarte probabil prin scoaterea pământului necesar pentru construirea tumulului. Cât privește starea de conservare, din păcate, astăzi și această spectaculoasă movilă funerară se distruge din cauza alunecărilor de teren. Un tumul triplu, care cuprinde trei movile alăturate, orientate pe direcția nord-sud, cu lungimea totală de cca 115 m, lățimea de 35 m și înălțimea de peste 4 m se află lângă satul Ecaterinovca (r-nul Cimișlia), în punctul numit de localnici *La Curgan* (Fig. 33).

Dintre tumulii de forma unor valuri de pământ, menționăm *Movila Urieșului* de la Rublenița (r-nul Soroca), care are lungimea de peste 120 m, lățimea de cca 25 m și înălțimea maximă de 2,5 m. Această neobișnuită movilă funerară, care și-a câștigat faima de monument istoric important pentru Basarabia încă în epoca modernă, când despre ea s-a înregistrat și o interesantă legendă, astăzi se deteriorează prin lucrările agricole, iar capătul ei nordic a fost distrus cu prilejul construcției drumului republican M3. Obiective arheologice similare, denumite de localnici *Movila Urieșului* sau *Movila Lată*, au mai fost înregistrate lângă satele Clococenii Vechi și Limbenii Vechi (r-nul Glodeni)⁵⁸.

Movilele funerare mai deosebite, dintre care unele au fost pe scurt descrise sau doar menționate mai sus, se impun a fi investigate prin cercetări non-invasive, în speță prin prospecțiuni geofizice, conservate corespunzător și valorificate din punct de vedere turistic.



Fig. 35. *Ceramică in situ din mormântul tripolian târziu de la Cunicea, raionul Șoldănești*

Necropole plane. O altă categorie de situri funerare este reprezentată de necropolele plane, care sunt mult mai puține (cca 130) decât tumulii, dar la fel sau chiar și mai importante din punct de vedere științific. Dacă cei mai mulți dintre tumulii de pe teritoriul Republicii Moldova sunt puși pe seama triburilor și populațiilor nomade de origine răsăriteană, atunci cimitirele plane se atribuie, mai ales, diferitor populații sedentare, care au viețuit aici în diferite epoci și perioade istorice, iar cimitirele medievale târzii aparțin în majoritate covârșitoare comunităților creștine locale. Numărul mult mai mic al necropolelor, în comparație cu cel al așezărilor și al tumulilor, se datorează în primul rând faptului că ele conțin vestigii subterane și, de cele mai dese ori, nu prezintă semne sau trăsături distinctive la suprafața solului, majoritatea cimitirelor vechi cunoscute astăzi fiind descoperite întâmplător. În al doilea rând, trebuie de subliniat că pentru unele culturi arheologice preistorice din spațiul est-carpatic, cum sunt culturile neo-eneolitice Starcevo-Criș, bugo-nisteană, ceramicii liniare, Precucuteni, Cucuteni ș.a., în pofida unor cercetări perieghetice amănunțite din preajma așezărilor cercetate metodic prin săpături, până în prezent nu au putut fi descoperite necropole sau complexe de înmormântare caracteristice, purtătorii culturilor în cauză practicând, probabil, niște rituri și ritualuri funerare insolite, ale căror urme sunt astăzi extrem de dificil sau chiar imposibil de depistat.

Necropolele plane vechi, la fel ca și tumulii, reprezintă situri arheologice de însemnătate deosebită nu numai prin faptul că în ele se găsesc oseminte ale oamenilor

care cândva au locuit pe aceste meleaguri – un material primordial antropologic –, dar și prin bogăția și varietatea obiectelor descoperite frecvent în morminte.

După riturile funerare atestate, se deosebesc necropole de înhumatie, de incineratie și birituale, mai numeroase fiind cimitirele cu morminte de înhumatie.

Cea mai veche necropolă plană de pe teritoriul Republicii Moldova este cea de la Sacarovca (r-nul Sîngerei), care se datează în neoliticul târziu – eneoliticul timpuriu (răscrucea mil. VI-V î.Hr.), fiind atribuită vastului complex cultural Mariupol din nordul Mării Negre⁵⁹. Cercetată în anii 1990, necropola la care ne referim conținea două morminte de înhumatie, dintre care unul singular, iar altul colectiv, cu cca 20 de defuncți, marea majoritate deranjați din vechime. Dintre piesele de inventar descoperite, se remarcă mai multe mărgelile de sidex și pandantive-amulete lucrate din dinți de cerb.

Un complex funerar preistoric extrem de important este cimitirul eneolitic databil la mijlocul mil. V î.Hr. de la Giurgiulești⁶⁰, atribuit grupului cultural Suvorovo-Casimcea. În această necropolă plană, peste care s-a ridicat ulterior un tumul, au fost descoperite cinci morminte de înhumatie, efectuate în gropi simple sau prevăzute cu nișe, care cuprindeau un inventar foarte bogat, în total fiind recuperate peste două mii de piese, majoritatea lucrate din cupru. Un interes aparte prezintă inventarul singurului mormânt de bărbat, care includea un pumnal masiv de cupru, o lance de lemn cu lamele laterale din aplicații din silex, două sulițe din corn de cerb, dintre care una prevăzută cu trei bucșe de aur pe mâner (Fig. 34) ș.a., ceea ce dovedește că individul respectiv avea un statut social aparte.

Deși pentru epoca bronzului sunt caracteristice mai ales mormintele tumulare, în mai toate perioadele acestei epoci istorice au existat și necropole plane. Dintre complexele funerare din eneoliticul târziu – bronzul timpuriu se evidențiază mai ales necropola tripoliană târzie de la Ofatniți de pe malul stâng al Nistrului, cercetată în deceniul șase al secolului trecut de T. Passek, care cuprinde 63 de morminte de înhumatie, unele cu inventar deosebit de bogat și variat⁶¹. Tot din aproximativ același interval cronologic datează și complexele funerare tripoliene plane de tip Gordinești și Usatovo, cum sunt cele de la Gordinești (r-nul Edineț), Cunicea (r-nul Șoldănești) (Fig. 35), Dănceni (r-nul Ialoveni), Dancu (r-nul Hîncești) ș.a.

Un număr relativ mic de cimitire plane datează din bronzul mijlociu. Unele complexe funerare, cum sunt cele de la Calfa (r-nul Anenii Noi), Dănceni (r-nul Ialoveni), Beșalma (UTAG) sau Talmaza (r-nul Ștefan Vodă), aparțin culturii Mnogovalikovaia, iar altele, ca cele de la Brînzei

și Cuconeștii Vechi (r-nul Edineț), se atribuie grupului sau culturii Edineț⁶². Mai bine documentate și cercetate sunt necropolele plane din perioada târzie a epocii bronzului, aparținând culturii Noua, răspândită în regiunile centrală și nordică a Moldovei. Dintre cimitirele mai importante de tip Noua, pentru care predominante sunt mormintele de înhumatie în poziție accentuat chircită, dar nu lipsesc cu totul nici incinerările, menționăm pe cele de la Bădragii Vechi, Chirileni, Burlănești și Pererîta⁶³.

Grupuri distincte de necropole plane, deși foarte reduse numeric, formează cele atribuite culturilor Chișinău-Corlăteni și Hansca-Holercani, datate în Hallstattul timpuriu (sec. XII-X î.Hr.) și răspândite în nordul și centrul Moldovei. Precizăm că dacă cimitirile culturii cu ceramică canelată (Mîndrești, Cotu Morii) conțin exclusiv morminte de incineratie, atunci complexele funerare cu ceramică incizată (Hansca) constau doar din morminte de înhumatie. Foarte puține și destul de diferite sunt necropolele plane din Hallstattul mijlociu (sec. X-VIII î.Hr.), atribuite culturilor Cozia-Saharna și Șoldănești, dintre care menționăm pe cele de la Climăuții de Jos, Mateuți, Șoldănești și Seliște⁶⁴.

Un loc aparte în cadrul complexelor funerare antice din spațiul est-carpatic îl ocupă necropolele plane atribuite culturii getice din sec. V-III î.Hr.⁶⁵. Cuprinzând morminte de incineratie și înhumatie sau numai incineratii, cimitirele respective conțin și un inventar specific, uneori destul de bogat, așa cum dovedesc cercetările sistematice sau preventive de la Hansca, Dănceni și Giurgiulești, dar și unele descoperiri întâmplătoare, ca cele de la Speia și Mașcăuți. Dintre necropolele din a doua epocă a fierului, le menționăm și pe cele de la Lucașeuca, Orheiul Vechi și Mana (r-nul Orhei), aparținând culturii Poienești-Lucașeuca din sec. II-I î.Hr. care este atribuită populației germanice a bastarnilor. Aceste necropole plane conțin exclusiv morminte de incineratie, majoritatea cu urnă, unele dintre ele, cum este cel descoperit recent la Mana, evidențiindu-se printr-un inventar fastuos⁶⁶.

Un anumit număr de cimitire plane se atribuie și sarmaților de origine iraniană, care au migrat și staționat în spațiul carpato-nistean în epoca romană timpurie (sec. I-III d.Hr.), chiar dacă o parte însemnată dintre complexele funerare puse pe seama acestor triburi sunt tumulare, reprezentând cu precădere morminte secundare în tumuli mai vechi. Dintre necropolele plane sarmatice – toate de înhumatie –, mai bine cercetate sunt cele de la Bocani, Seliște, Bădragii Noi și Petrești, cele din urmă evidențiindu-se și printr-o serie de șanțuri de cult de formă rectangulară sau circulară (Fig. 36), descoperite în perimetrul lor⁶⁷.



Fig. 36. Vedere asupra necropolei sarmatice de la Petrești, raionul Ungheni



Fig. 37. Pahar de sticlă găsit în necropola din sec. IV d.Hr. de la Tigheci, raionul Leova



Fig. 38. Morminte cu acoperămintă de lemn din cimitirul medieval de la Costești, raionul Ialoveni

În jur de 60 de necropole plane, adică aproape jumătate din numărul total, se atribuie culturii Sântana de Mureș-Cerneahov din sec. III-IV d.Hr. Majoritatea absolută a acestor cimitire sunt birituale și cuprind un număr mare de morminte⁶⁸, uneori depășind cifra de 300, așa cum sunt binecunoscutele necropole de la Budești și Dănceni, cercetate prin săpături de anvergură în anii 50 și 70 ai secolului trecut. Este interesant de menționat că dacă cele mai multe dintre mormintele de înhumăție orientate cu capul spre nord, dar și de incinerăție, conțin diferite obiecte de inventar, între care un loc distinct îl ocupă vasele ceramice de ofrandă, atunci mormintele de înhumăție dispuse cu craniul spre vest sunt lipsite complet de inventar sau au depuse puține piese de podoabă și vase de băut, uneori chiar pahare de sticlă (Fig. 37). Ținându-se seama și de unele izvoare scrise referitoare la evanghelizarea unor populații „barbare” din răsăritul Europei în antichitatea târzie, majoritatea cercetătorilor consideră că înmormântările respective reflectă procesul adoptării creștinismului de către unii purtători ai culturii Sântana de Mureș-Cerneahov.

Cimitirele medievale timpurii sunt mult mai puțin cunoscute și cercetate arheologic, pentru unele segmente cronologice ale acestei importante epoci istorice acestea nefiind chiar deloc atestate. Un loc distinct între complexele funerare din evul mediu timpuriu îl ocupă cele două necropole plane cu morminte de înhumăție din sec. XII-XIII de la Hansca, atribuite de majoritatea specialiștilor comunității locale creștine, în care s-au

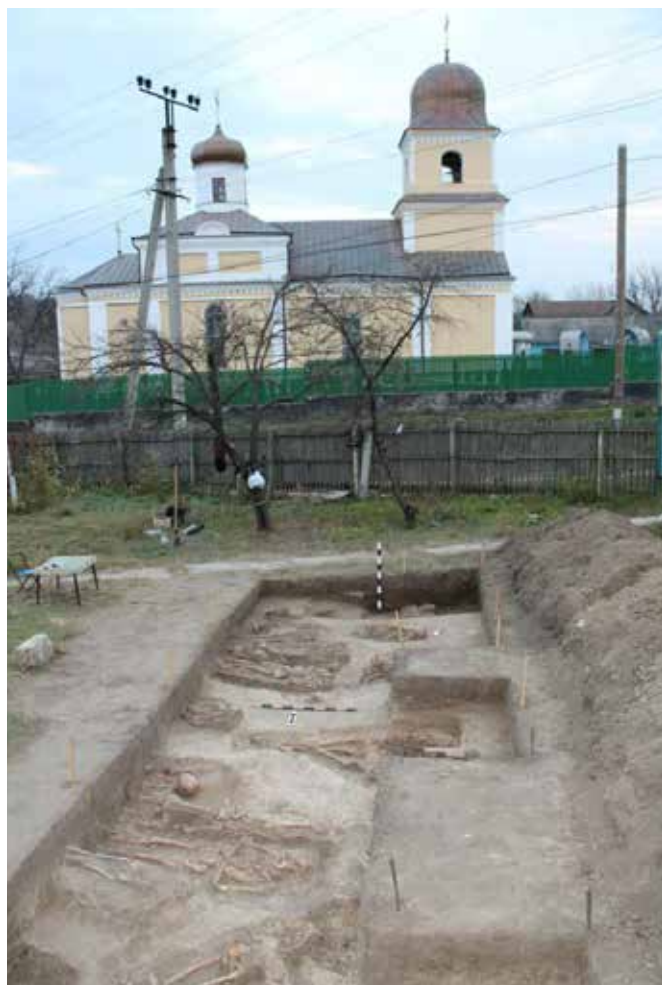


Fig. 39. Morminte din cimitirul medieval târziu de la Lăpușna, raionul Hîncești

infiltrat și unii indivizi de origine turanică sau mongolă⁶⁹.

Fără îndoială, un interes științific aparte prezintă necropolele așezărilor urbane din perioada Hoardei de Aur de la Orheiul Vechi și Costești-Gârlea. În preajma orașului oriental de pe Răut, în zone diferite au existat, se pare, trei cimitire de înhumăție, mai bine cercetate fiind cimitirul II, de la sud-vest de citadela de piatră, din care s-au dezvelit 116 morminte având scheletele orientate cu capul spre vest, atribuite unei populații ce profesa islamul⁷⁰. Două cimitire sau, mai curând, unul singur, dar de foarte mari dimensiuni, se află în partea de nord-est a așezării orășenești din sec. al XIV-lea de la Costești-Gârlea, întinzându-se pe o distanță de peste 1 km. Din păcate, aceste importante complexe funerare sunt mult afectate de alunecările de teren și extrem de puțin investigate. În anii 2017-2018, în diferite zone de pe panta nord-estică a văii râului Botna au fost cercetate 21 de morminte de înhumăție orientate vest-est, dintre care se remarcă câteva înmormântări prevăzute cu praguri și acoperămintă de lemn (Fig. 38). Referitor la apartenența etnică și religioasă a celor înhumați în această mare necropolă, credem că este vorba de o populație eterogenă din punct de vedere etnic, preponderent de origine turcică, convertită în mare parte la religia musulmană. Menționăm în context că la Costești, în marginea de est a localității, în anul 1956 a fost descoperit întâmplător un complex funerar musulman somptuos, o criptă sau un mausoleu, având coloane și plăci de piatră, unele cu inscripții în limba arabă. Două mausolee din sec.

XIV, construite din cărămidă sau cărămidă și piatră, au fost descoperite la Orheiul Vechi, un complex funerar similar datat în aceeași perioadă mai fiind semnalat și la Brăviceni (r-nul Orhei).

Un grup distinct de situri funerare este reprezentat de cimitirele medievale târzii care se atribuie unor comunități locale creștine. Printre acestea deosebim necropolele de la Sadova și Lozova (ultima grav afectată de lucrările agricole), care se datează în sec. al XV-lea, eventual începând din a doua parte a sec. al XIV-lea. Menționăm apoi cimitirele târgurilor medievale de la Orheiul Vechi și Lăpușna (Fig. 39), aparținând sec. XV-XVI sau XV-XVIII, care sunt inegal cercetate. În sfârșit, amintim cimitirele așezărilor din sec. XVI-XVIII și chiar al XIX-lea, cum sunt cele de la Chișinău-*Colina Mazarache*, Alcedar (r-nul Șoldănești), Logănești (r-nul Hîncești), Brînzenii Noi (r-nul Telenești), Gotești (r-nul Cantemir) ș.a., descoperite mai recent și care au fost investigate parțial sau doar sondate.

Depozitele și tezaurele (numite deseori și comori) constituie o categorie aparte de descoperiri arheologice, constând din mai multe obiecte ascunse împreună intenționat, din cauza unui pericol sau în scop de ofrandă, în pământ, sub o stâncă ori acoperite cu pietre, în vase de lut ars sau de metal etc. Precum se știe, tezaurele sau comorile, cuprinzând monede, bijuterii și/sau obiecte din metal prețios, au fascinat generații întregi ale umanității și au făcut încă din antichitate obiectul legilor statului privind reglementarea drepturilor asupra lor. Notăm în context că astăzi, în Republica Moldova regimul juridic al comorilor, inclusiv al celor arheologice, care sunt bunuri publice, este reglementat de articolul 327 al codului civil, proprietarul imobilului în care a fost găsită o comoară recunoscută ca un bun istorico-cultural și descoperitorul acesteia fiind obligați să o transmită statului, în același timp având însă dreptul la 50% din prețul comorii.

Aflându-se din timpuri stravechi la confluența mai multor culturi și civilizații, teritoriul Republicii Moldova cuprinde destul de multe vestigii arheologice datând din diferite perioade și epoci, printre care și un mare număr de depozite și tezaure. Din datele de care dispunem, până în prezent în Moldova, în mai toate regiunile ei geografice, au fost descoperite peste 300 de diferite depozite și tezaure, marea lor majoritate fiind găsite întâmplător, mai ales în urma lucrărilor agricole sau de construcție. În cele ce urmează ne vom referi succint la câteva dintre depozitele și tezaurele cele mai importante, relevând semnificația lor excepțională pentru cultura și istoria națională.

Dintre toate depozitele preistorice scoase la lumină până acum pe teritoriul Republicii Moldova, se evidențiază în primul rând cel de la Cărbuna (r-nul Ialoveni)⁷¹, care este și cel mai vechi tezaur arheologic din spațiul carpato-nistean, fiind datat în prima jumătate a mil. V î.Hr. Depozitul la care ne referim a fost descoperit întâmplător în anul 1961 de un elev al școlii din satul Cărbuna, într-un șanț săpat cu ocazia *construirii unei șosele*, toate obiectele care alcătuiau comoara fiind transmise la scurt timp Muzeului Ținutului Natal din Chișinău (astăzi Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală). Examinând în același an locul descoperirii, arheologii G.B. Sergheev și V. Marchevici au constatat că depozitul a fost găsit în



Fig. 40. Vase ceramice din depozitul eneolitic de la Cărbuna, raionul Ialoveni

perimetrul unei așezări aparținând culturii Precucuteni-Tripolie A, situate în marginea de sud-vest a satului Cărbuna. Întreg depozitul era alcătuit din 853 de obiecte, dintre care 444 din bronz, 26 din marmură sau piatră, 253 din scoici marine și, în fine, două vase de lut (unul în care se găseau piesele și altul folosit drept capac) (Fig. 40). Dintre obiectele de cupru, care sunt cele mai prețioase și importante, deoarece sunt printre cele mai timpurii artefacte de metal din spațiul carpato-nistean, doar două constituie unelte – un ciocan-topor și un topor-teslă, celelalte reprezentând figurine antropomorfe plate și diverse bijuterii. Prin valoarea sa științifică, depozitul de la Cărbuna reprezintă un unicat, care până la ora actuală este singurul nu numai în arealul culturii Precucuteni-Tripolie A, ci și în întreaga arie a civilizațiilor eneolitice timpurii din Europa.

Așa cum dovedesc cercetările arheologice și, mai ales, descoperirile fortuite de până acum, un număr mare de depozite, constând preponderent din obiecte de bronz, au fost îngropate pe teritoriul Moldovei în perioada târzie a epocii bronzului și în Hallstattul timpuriu și mijlociu (sec. XV-VIII î.Hr.)⁷², până acum în diferite zone ale țării fiind scoase la lumină peste 20 de asemenea descoperiri arheologice. Dintre acestea, remarcăm depozitul de bronzuri de la Lozova (r-nul Strășeni) (Fig. 41) descoperit în anul 1969, în punctul *Dealul Ursului* din vatra agricolă a localității, cu ocazia aratului. Depozitul se găsea într-o groapă puțin adâncă și conținea cel puțin 30 de obiecte de bronz: șapte pumnale (patru întregi și trei fragmentare), un vârf de lance, opt seceri, un celt, o daltă, un topor-sceptru, două măciulii și câteva piese cu funcționalitatea nedeterminată, fiind datat în perioada târzie a epocii bronzului (sec. XIV-XIII î.Hr.) și atribuit purtătorilor culturii Noua, mai curând unei căpetenii de trib al acestei formațiuni cultural-istorice. Unele dintre piesele din depozitul de la Lozova, cum sunt uneltele, își găsesc analogii mai mult sau mai puțin frecvente în



Fig. 41. Piese din depozitul de bronzuri de la Lozova, (r-nul Strășeni).

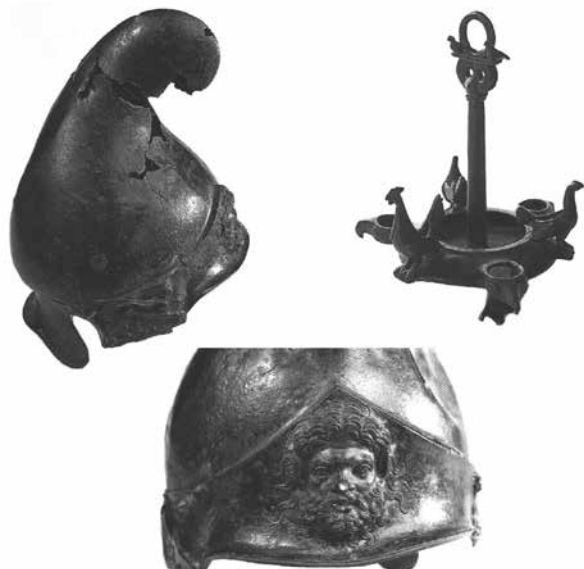


Fig. 42. Piese din tezaurul de la Olănești, raionul Ștefan Vodă

diferite regiuni ale spațiului carpato-dunăreano-pontic, dar altele, recte piesele de armament de paradă (toporul-sceptru, maciuliile ș.a.), care reprezintă și adevărate simboluri de putere, se dovedesc a fi descoperiri extrem de rare sau chiar unice pentru întreaga Europă de Sud-Est.

Un anumit număr de comori arheologice descoperite în Moldova datează și din a două epocă a fierului. Dintre acestea, se evidențiază mai ales depozitul de la Olănești (r-nul Ștefan Vodă) și tezaurul de la Lărguța (r-nul Cantemir), ambele descoperiri aflate în zona Bugeacului și încadrate cronologic în ultimele decenii ale sec. IV î.Hr. Depozitul de la Olănești (Fig. 42) a fost descoperit întâmplător în anul 1958 și conținea șase coifuri, cinci perechi de cnemide, un opaiț, o aplică și un pandantiv, lucrate din bronz sau din bronz și poleite cu aur, toate piesele fiind de proveniență grecească⁷³. La momentul descoperirii tezaurului, coifurile ar fi fost puse unul peste altul, dedesubt aflându-se opaițul, care este executat în stil zoomorf, cu reprezentări de păsări, iar pe pedunculul vertical are gravate trei cuvinte în limba greacă, însemnând o dedicație templului Artemidei din Efes. Coifurile, de tip attic sau frigian, poartă urmele unor



Fig. 43. Vas de aur din tezaurul de la Lărguța, raionul Cantemir

lovituri de arme albe și de reparații efectuate încă din antichitate. Unul din coifuri prezintă în partea anterioară o aplică cu chipul zeului Pan, având din ambele părți redată imaginea unei pantere în mișcare. Cnemidele sunt confecționate din plăci subțiri de bronz și poleite cu aur, fiind prevăzute pe părțile laterale cu perforații pentru curelușele de fixare pe picior, una dintre jambiere având incizată pe interior și o inscripție. Depozitul mai include o aplică ce redă imaginea capului zeiței Atena în coif, care se termină cu chipul unei lebede, dar și un pandantiv din bronz aurit, reprezentând o palmetă ajurată, având urechiușa răsucită. După opinia unor cercetători, acest tezaur excepțional, care prin compoziția sa este unicat pentru întreaga Europă, ar fi aparținut armatei lui Zopyrion, unul dintre generalii lui Alexandru Macedon, care și-ar fi găsit sfârșitul, împreună cu cea mai mare parte a trupelor sale, în iarna anilor 325-324 î.Hr. undeva prin sudul Basarabiei.

Din tezaurul de la Lărguța provin două colane fragmentare din aur masiv, cu capetele deschise, terminate în protome de lei, și un vas-cupă de aur (*phiale*) în greutate de 258 gr. (Fig. 43), conținând 21 stateri de aur de la Filip II (16 exemplare), Alexandru cel Mare (2 exemplare) și Filip III Arideul (1 exemplar)⁷⁴. Primele două piese au apărut în 1956, iar celelate, de fapt tezaurul monetar propriu-zis – în anul 1963, toate însă fortuit, în punctul numit de localnici *Dealul Șoimului*, unde au fost identificate ulterior urmele unei așezări getice, cu ceramică autohtonă și fragmente de amfore grecești din sec. IV-III î.Hr. După data de încheiere, tezaurul pare să fi fost constituit în contextul revoltei orașelor vest-pontice din 313 î.Hr. împotriva diadohului Lysimachos, reprezentând o plată politică efectuată de un oraș grecesc vest-pontic, o taxă de protecție destinată unei formațiuni locale.

Fără îndoială, între tezaurile arheologice descoperite pe teritoriul Republicii Moldova un loc deosebit îl ocupă depozitele monetare romane, numărul cărora, din câte cunoaștem, este de câteva zeci. Majoritatea tezaurilor conțineau monede de argint din sec. II d.Hr., unele dintre aceste descoperiri, cum este de exemplu cea de la Călinești (r-nul Fălești), cuprinzând peste 340 de denari. Între comorile cu monede romane de aur, care sunt foarte puține, se remarcă cea cu *solidi* din sec. IV d.Hr. de la Chirileni (r-nul Sîngerei), descoperită în anul 1952, cu prilejul lucrărilor agricole. Tezaurul monetar se găsea într-o cană ceramică de factură romană și



Fig. 44. Tezaurul de lingouri de argint de la Orheiul Vechi

cuprindea cca 200 de piese, fiind determinate însă doar 13, achiziționate de Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală: câte două exemplare emise de împărații Gratianus (367-383) și Valentinian II (375-392) în ateliere monetare din Trier și Milano, câte patru de la Theodosius I (379-395) și Arcadius (395-408) bătute în monetării din Constantinopol și una de la Honorius (395-423), emisă la Sirmium. După estimările unor numismați, tezaurul de la Chirileni a fost încheiat și îngropat în perioada 395-408, în contextul apariției hunilor în regiunea Dunării de Jos⁷⁵.

Referindu-ne la comorile arheologice medievale, remarcăm în primul rând un excepțional depozit de unelte agricole de fier și un valoros tezaur de lingouri-*sommi* de argint, ambele descoperite în perimetrul orașului oriental din sec. al XIV-lea de la Orheiul Vechi. Depozitul de unelte agricole a fost găsit întâmplător, în anul 1963, cu ocazia lucrărilor agricole, și conținea în total 120 de obiecte întregi și fragmentare, între care 66 de brăzdare, 41 de cuțite de plug, un otic, o săpăligă, o coasă și alte unelte de fier. După cum s-a subliniat de diferiți cercetători, prin numărul și dimensiunile pieselor, depozitul de unelte agricole de la Orheiul Vechi constituie cea mai mare descoperire de acest gen din întreaga Europă Răsăriteană, reprezentând o sursă extrem de prețioasă pentru studierea agriculturii, în special a tehnicii agricole din spațiul pruto-nistean în perioada de cristalizare a statului medieval moldovenesc⁷⁶.

Tezaurul de *sommi* de argint în formă de lingouri a fost găsit întâmplător în anul 2004, în preajma citadelei de piatră de la Orheiul Vechi, intrând în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei, împreună cu vasul de lut cu glazură verde, de factură tătărească, în care fusese



Fig. 45. Vas cu capac ceramic și piese de aur și argint din tezaurul de la Bălțata, raionul Criuleni

depus (Fig. 44). Tezaurul era alcătuit din 65 de lingouri (dintre care unul înjumătățit) cu greutate cuprinse între 189 și 226 g. În secolele XIII-XIV, pentru spațiul Europei Răsăritene, în special pentru cel ocupat de Hoarda de Aur, *sommi* reprezentau unități ponderale, dar și mijloace efective de plată sub formă de lingouri⁷⁷. În total se cunosc cca 15 tezaure cu astfel de piese, cel aflat la Orheiul Vechi fiind primul în regiunea pruto-nisteană.

În fine, dintre comorile datând din evul mediu târziu (sec. XV-XVIII), care sunt cele mai numeroase și mai variate, menționăm tezaurul mixt de la Bălțata (r-nul Criuleni), descoperit în anul 1962, cu ocazia unor lucrări edilitare. Tezaurul (Fig. 45) consta din cel puțin 263 monede și 17 podoabe, ascunse într-un ulcior cenușiu cu capac și acoperite cu un capac de aramă. Piese de podoabă (verigi de tâmplă și nasturi) sunt lucrate din argint în tehnica filigranului, iar monedele (16 de aur, restul de argint) reprezintă emisiuni ale mai multor state europene din sec. XV-XVI⁷⁸.

Referințe bibliografice:

1. Н.А. Кетрару. Памятники эпох палеолита и мезолита. АК МССР. Вып. 1. Кишинев, 1973; В.И. Маркевич. Памятники эпох неолита и энеолита. АК МССР, Вып. 2, Кишинев, 1973; В.А. Дергачев. Памятники эпохи бронзы. АК МССР, Вып. 3. Кишинев 1973; В.Л. Лапушнян, И.Т. Никулицэ, М.А. Романовская. Памятники раннего железного века. АК МССР. Вып. 4. Кишинев, 1974; Г.Б. Федоров, Г.Ф. Чеботаренко, Памятники древних славян. АК МССР. Вып. 6. Кишинев, 1974; Л.Л. Полевой, П.П. Бырня, Средневековые памятники XIV-XVII вв. АК МССР, Вып. 7. Кишинев, 1974; Э.А. Рикман, Памятники сарматов и племен Черняховской культуры. АК МССР, Вып. 5. Кишинев, 1975.
2. Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР. Северная зона. Кишинев, 1987.
3. I. Hîncu. Vetre strămoșești din Republica Moldova. Mate-

riale arheologice informativ-didactice. Chișinău, 2003.

4. Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de Stat. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.15-17, anul XVII, 2 februarie 2010. Chișinău, 2010, p. 10-109.

5. Precizăm că, pentru moment, în Registrul arheologic întocmit de Agenția Națională Arheologică nu au fost incluse și siturile arheologice din stânga Nistrului, deoarece acestea nu pot fi deocamdată verificate în teren de specialiștii de la Chișinău.

6. Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V) (red. șt. V. Dergaciov). Chișinău, 2010, p. 110.

7. H.A. Кетпapy. op. cit.; I. Borzic. Începuturile istoriei Moldovei. Chișinău, 1996.

8. Ibidem, p. 80, 82, 86-87.

9. Ibidem, 24-25, 40, 43-52, 69.

10. I. Hîncu. Străvechi monumente din Republica Moldova, Chișinău 1996, p. 15-16.

11. O. Larina. Culturi din epoca neolitică. Chișinău 1994, p. 13-14; Istoria Moldovei..., p. 189-192.

12. Istoria Moldovei..., p. 198-200.

13. Istoria Moldovei..., 2010, p.207.

14. V. Sorochin, Civilizațiile eneolitice din Moldova. Chișinău, 1994, p. 10-14; 28-32; Istoria Moldovei..., p. 234-236, 250-254.

15. R. Scholz, K. Rassmann, S. Terna. Stolniceni, Petreni, Brînzani, Republik Moldau. Luftbildaufnahmen mit Drohnen (UAV) von kupferzeitlichen Siedlungen in Moldawien im Kontext magnetischer Prospektionen und Ausgrabungen. Die Arbeiten der Jahre 2009 bis 2017. In: iDAI.publications. Berlin, 2018, p. 76-83.

16. V. Sorochin. op. cit., p. 50-52; Istoria Moldovei..., p. 243-244.

17. Ibidem, p. 298, 301-302.

18. E. Sava. Așezări din perioada târzie a epocii bronzului în spațiul pruto-nistean. Chișinău, 2014, p. 19-22, 405-433.

19. O. Levițki. Culturile Hallstattului timpuriu și mijlociu în Moldova. Chișinău, 1994, p. 13-20, 43-46, 65-67; Istoria Moldovei..., p. 324-386.

20. В.Л. Лапушнян, И.Т. Никулицэ, М.А. Романовская. op. cit. p. 74-78.

21. А.В. Гудкова. I-IV вв. в Северо-Западном Причерноморье. In: Stratum plus 4. Chișinău, 1999, p. 235-404.

22. V. Vornic, N. Telnov, V. Bubulici, L. Ciobanu. Pruteni. Un centru de olărie dacic din epoca romană (cercetările din anii 2001 și 2003). Chișinău 2007.

23. Э.А. Рикман, op. cit., p. 6-12.

24. Gh. Postică. Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistean (secolele V-XIII). București, 2007, p. 99-120.

25. I. Hîncu. op. cit., p. 17.

26. Ibidem, p. 21.

27. Свод..., p. 154, 342-343.

28. R. Scholz, Rassmann, S. Terna. op. cit. p. 76-83.

29. A. Zanoci. Fortificațiile din arealul culturilor Babadag și Cozia-Saharna. In: Din preistoria Dunării de Jos. 50 de ani de la începutul cercetărilor la Babadag (1962-2012). Brăila. 2013, p. 320-323.

30. T. Arnăut. Vestigii ale sec. VII-III a. Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați. Chișinău, 2003, p. 13-31.

31. Э.А. Рикман. op. cit., p. 64-65; Э.А. Рикман, Этническая история Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры. Москва, 1975, p. 205-208.

32. Gh. Postică. op. cit., p. 24-25, 63-64, 120.

33. I. Hîncu. Străvechi monumente..., p. 32, 37.

34. I. Hîncu. Cetăți antice și medievale timpurii din Republica Moldova. Chișinău, 1993, p. 34; Gh. Postică. op. cit., p. 120.

35. Gh. Postică. Orheiul Vechi. Cercetări arheologice 1996-2001. Iași, 2006, p. 41-55.

36. Э.А. Рикман, Археологические работы в 1954 г. на городище у с. Костешты. In: Изв. МФ АН СССР 5(25). Кишинев, 1955, 95-112.

37. I. Hîncu 1993, Cetăți..., p. 36; I. Tentiuc, V. Bubulici, S. Agulnicov. Cetatea medievală de pământ de la Giurgiulești. Considerații preliminare. In: Tyragetia s.n., vol. II [XVII], nr. 1, Chișinău 2008, p. 339-352.

38. П.П. Бырня. Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье (XIV - начало XVI в.). Кишинев, 1984, p. 31-70

39. T. Nesterov. Situl Orheiul Vechi. Monumente de arhitectură. Chișinău, 2003, 31-66.

40. Gh. Postică. Orheiul Vechi..., p. 98-117.

41. T. Nesterov. op. cit., p. 73.

42. Л.Л. Полевой. Городское гончарство Пруто-Поднестровья в XIV веке. Кишинев, 1969, p. 15-24.

43. Gh. Postică. Harta arheologică a comunei Lăpușna. In: Lăpușna. Studii de istorie și arheologie. Chișinău, 2015, 10-11.

44. Ibidem, 13-14.

45. R. Vulpe. Studii privind protoistoria Daciei. București, 2013, p. 335-339; Р. Вулпе. Верхний вал Бессарабии и проблема гревтунов к западу от Днестра. В сб.: Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики. Кишинев, 1960, p. 259-278.

46. Э.А. Рикман. Памятники..., p. 141.

47. I. Hîncu. Străvechi monumente..., p. 48-51.

48. V. Spinei. Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români și Turanici. Iași, 1985, p. 119.

49. И.В. Манзура, Е.О. Ключко Е.Н. Савва. Каменные курганы. Кишинев, 1992, p. 82-88.

50. Ibidem, p. 88-92.

51. Istoria Moldovei..., p. 386.

52. Ibidem, p. 472-476.

53. Т. А. Щербак, М. Т. Кашуба. Сармато-аланские древности (Курганные захоронения близ с. Мокра). Тирасполь, 1993.

54. V. Grosu. Sarmatii în spațiul geto-dacic răsăritean. In: Arheologia Moldovei, XVIII. Iași, 1995, p. 134, 140.

55. В.А. Дергачев. Материалы раскопок археологической экспедиции на Среднем Пруте. (Кишинев 1982), p. 45-49.

56. Gh. Postică, E. Sava. Complexe funerare ale nomazilor medievali de lângă satul Balabani, raionul Taraclia, Republica Moldova. In: SCIVA, t. 47, nr. 1, 1996, p. 63-89.

57. I. Hîncu. Străvechi monumente..., p. 59-60.

58. Ibidem, p. 66.

59. Istoria Moldovei..., p. 212-217.

60. V. Haheu. Zorii civilizației la Prutul Inferior. Necropola plană eneolitică de la Giurgiulești. Chișinău, 2019.

61. Istoria Moldovei..., p. 275.

62. Ibidem, p. 294-295, 299-300.

63. E. Sava. Die Bestattungen Der Noua-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung spätbronzezeitlicher Bestattungsriten zwischen Dnestr und Westkarpaten. Kiel, 2002..

64. O. Levițki. op. cit., p. 20-25; 47-48, 67-72

65. T. Arnăut. op. cit. p. 46-56.

66. V. Bubulici, I. Tentiuc, A. Simacsik. Un mormânt de incinerare al unui călăreț războinic (sec. II-I a.Chr.) descoperit lângă satul Mana (Orhei). In: Acta Musei Tutovensis XII, 2. Bârlad, 2016, 72-110

67. V. Grosu. op. cit., p. 146.

68. Э.А. Рикман. Этническая история Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры. Москва, 1975, p. 263-266.

69. V. Spinei. op. cit., p. 108-109.

70. П.П. Бырня, Т.Ф. Рябой. Культовые памятники золотоордынского времени в Старом Орхее. In: Revista arheologică 2, Chișinău, 1998, p. 87-100.

71. В.А. Дергачев. Кэrbунский клад. Кишинев, 1998.

72. В.А. Дергачев, Памятники..., p. 113; Istoria Moldovei..., p. 307.

73. Г.П. Сергеев. Олонештский античный клад. In: Вестник древней истории, 1966, № 2, p. 132-142.

74. И.Т. Никулицэ. Северные фракийцы вв. до н.э. Кишинев, 1987, p. 128; T. Arnăut. op. cit., p. 230.

75. Moneda în Republica Moldova (coord.: Ana Boldureanu, Eugen Nicolae). Chișinău, 2015, p. 66.

76. П.П. Бырня, Т.Ф. Рябой. Два клада из Старого Орхее. Кишинев, 2000, p. 10, 95.

77. A. Boldureanu, N. Răileanu. Un tezaur de sommi descoperit la Orheiul Vechi, în: Simpozion de numismatică. Program și rezumatele comunicărilor. Chișinău, 2004, p. 13-14; Moneda..., p. 123.

78. Tezaure din muzeele orașului Chișinău. Secolele XVI-XVIII. Chișinău, 1994, p. 34-38.

1.2. Peisajul arheologic al Republicii Moldova

Bogata istorie milenară a spațiului dintre Nistru și Prut este reflectată în vestigiile lăsate de populațiile vechi și străvechi. Actualmente, acestea se manifestă, pentru majoritatea din noi, doar prin movilele de pământ ce împânzesc întreaga regiune de stepă și extinse zone din silvostepă, precum și, pentru mai puțini, prin grotlele din nord-vestul ținutului. Doar cei versați caută și documentează rămășițele stațiunilor și așezărilor umane, uneori reușind să surprindă necropolele și cimitirele ce le însoțesc. Din când în când, întâmplător, sunt găsite depozite/tezaururi aparte de obiecte și monede, sau diverse alte vestigii, undeva departe de aceste așezări sau chiar în cadrul lor, fără a se bănuia că acel loc a fost cândva locuit de om. Toate aceste manifestări ale culturii materiale a vechilor civilizații sunt parte indispensabilă a patrimoniului cultural al Republicii Moldova, prin ele se perindă sorțile istorice ale acelor comunități străvechi și mai apropiate.

Spațiul din răsăritul Carpaților și până pe Nistru din cele mai vechi timpuri a fost o zonă de trecere pentru diferite comunități, triburi și popoare în procesele de colonizare, din Orientul Apropiat și îndepărtat spre Europa Centrală și de Vest, sau invers, din aceste din urmă regiuni – spre sud și sud-est, spre pământurile mănoase din silvostepă, sau spre prosperile civilizații antice – greacă, romană, bizantină. Amplasarea geografică favorabilă a regiunii a determinat în mare parte procesul de asimilare a spațiului și a locuirii omului în acest ținut.

Paleoliticul. Cele mai vechi urme ale prezenței *hominidelor* aici sunt stațiunile epocii de piatră a culturii de Olduvai din Africa – Bairac și Crețești de lângă Dubăsari, date cu circa 1 milion de ani în urmă¹. Primii hominizi, probabil, în trecere dinspre Orientul Apropiat prin Caucaz spre Europa Centrală și de Vest, au staționat în locuri deschise pentru trai, amenajând pe terasele înalte ale Nistrului, lângă albia râului, „locuințe-colibe” acoperite cu piei de animale. La Bairac/Dubăsari a fost descoperită și o platformă de piatră, cu unelte rudimentare în preajmă, folosită, probabil, ca loc de prelucrare pieilor de animale. Tot în zona Dubăsari, la Pohrebea și Dorotcaia, precum și pe Nistrul mijlociu, la Luka Vrublevetskaia și Neporotovo/Cernăuți, prin stațiuni pe locuri deschise, se manifestă și următoarea prezență a omului preistoric, la circa 650 de mii de ani. Pe lângă unelte desul de rudimentare, deja sunt confecționate și folosite cioplitoare din cretă minuios prelucrate pe ambele fețe, toporașe de mână bifaciale² (Fig. 1).

Locuirea staționară și îndelungată a omului preistoric în acest spațiu este atestată deja mai târziu, către sfârșitul paleoliticului timpuriu, circa 200-230 mii de ani, și doar în regiunea Prutului de Mijloc. Pentru locuit erau preferate peșterile și grotlele naturale de pe malurile abrupte ale râului și ale afluenților din zonă, dar și stațiunile pe locuri deschise. Cea mai cunoscută este în nivelul inferior de locuire din grotă de la Duruitoarea Veche/Edineț³. Sunt sigur atestate urme de folosire a rugurilor staționare, unelte rudimentare din silex asemănătoare celor din Europa Centrală și de Vest, dar care demonstrează o

altă linie de evoluție. Modul lor de viață era aproape în exclusivitate bazat pe vânat, care nu avea un caracter selectiv – tot ce se mișca.

În paleoliticul mijlociu (200- 35 mii de ani) se produc grandioase schimbări ale mediului natural și printre hominidele europene se conturează clar specia *Homo neanderthalensis* care, ulterior, s-a extins până în Siberia de sud. În grotă Duruitoarea Veche (circa 120-130 mii de ani), mai persistă populație de aspect anterior, dar are loc și popularea efectivă a zonei din nord de noi hominizi care au colonizat și cursul de mijloc al Răutului. Pe lângă grotlele Ofatinți/Râbnita, Buzdujeni și Trinca/Edineț (Fig. 2), oamenii străvechi tot mai des se stabileau pe locuri deschise (Bobulești/Florești și mai apoi Chetrosu și Molodova/Cernăuți), pentru trai construind colibe cu carcasa din nuiele, acoperite cu piei de animale. Pentru sfârșitul perioadei mijlocii, la Molodova, pe Nistru, sunt cunoscute construcții de formă ovală, la amenajarea căroră erau folosite craniile, fildeșii și oasele tubulare de mamut, a cel puțin 12 animale⁴.

Trecerea la tehnologiile de prelucrare a silexului, specifice paleoliticului superior (35-10 mii de ani), este marcată de apariția în Europa a omului de tip nou – *Homo sapiens*. Originea acestui tip antropologic este considerată Africa de Est (circa 60 mii de ani). Din regiunea Golfului Persic, prin Balcani, *Homo sapiens* au apărut în Europa circa 42-38 mii de ani în urmă⁵ și timp de câteva milenii au colonizat aproape întregul continent, eliminând sau/și asimilând vechea populație de hominizi. În spațiul Pruto-nistrian această conlocuire se manifestă prin culturile arheologice de tip *Szeleta*, pentru „băștinași” (Brânzeni/Edineț), și de tip *Auriniac*, pentru „venetici” (Gura Camencii/Florești, Climăuți/Șoldănești printre cele mai timpurii)⁶.

Deși crește numărul de stațiuni, preferată pentru trai rămâne aceeași regiune de nord a spațiului, cursurile de mijloc ale Nistrului, Răutului și Prutului, și încep a fi valorificate cursurile de jos ale acestor fluvii. Mai sunt locuite grotlele (Brânzeni, Duruitoarea Veche, Trinca), stațiunile deschise sunt tot mai numeroase (Costești, Corpaci, Bobulești, Ciutulești, Cosăuți și în stânga Nistrului – Rașcov). La Climăuți de Jos/Șoldănești chiar au fost descoperite locuințe-colibe mari ovale acoperite cu piei fixate la bază cu craniile de mamut și oase tubulare, intrarea fiind arcuit amenajată cu fildeșii de animale⁷. Prezența vânătorului paleolitic este atestată și în Chișinău, în Valea Morilor. Deplasările mai intense ale grupurilor de vânători în condițiile ultimului îngheț au favorizat și apariția unui tip de locuință demontabilă – de formă conică, carcasa din nuiele și acoperită cu piei cusute între ele, de tipul celor ale vânătorilor-chukcha. Viața era asigurată aproape în exclusivitate de vânat, unele comunități fiind chiar specializate pe vânatul renilor la trecerea lor sezonieră peste Nistru (Cosăuți), altele pe vânatul mamuților pe malurile abrupte ale Nistrului (Climăuți de Jos) etc.

De la apariția sa, omul preistoric confecționa unelte din piatră, apoi silex, ascuțite prin retușare. Cu timpul au apărut și unelte specializate – răzuitoare, dălți, cuțite etc.,



Fig. 1. Toporaș de mână, Coșnița



Fig. 2. Piese din silex, piatră și os din grottele preistorice

iar spre sfârșitul epocii paleoliticului s-au individualizat cca 70 tipuri de obiecte și unelte din silex. Din os, corn, fildes de mamut se confecționau diverse unelte, printre care chiar ace și dălțițe (Fig. 3).

Condițiile noi de viață din paleoliticul superior, când apar locuințe separate, noi tipuri de unelte și arme, ce puteau să asigure întreținerea mai lejeră a vieții prin vânatul și pescuitul individual, au favorizat apariția în paleoliticul superior a familiilor pare separate, care, prin legăturile de rudenie, formau mici comunități aparte. Devin diferențiat mai pronunțate seturile de unelte din stațiunile sincrone, încât putem vorbi de culturi arheologice aparte.



Fig. 3. Topor din corn de ren și unelte din silex

Încep să se manifeste diverse aspecte ale vieții spirituale. În viața cotidiană sunt folosite diverse mărgelile din colți de animale și scoici fosile (Climăuții de Jos), renumitele pandantive din rocă moale de la Cosăuți și din fildes în grotă Brânzeni, ornamentate bogat cu decor punctiform, figurinele zoomorfe și antropomorfe din rocă moale (Cosăuți)⁸, devenind și adevărate piese de artă mobilă. Aceste obiecte sunt o reflectare a primelor concepții cosmogonice și forme vechi ale credințelor omului străvechi – animismul, totemismul, magia etc. Decorul bogat de pe unele obiecte, precum și oasele tubulare cu șiruri de găuri făcute intenționat într-o singură linie – flaute (Molodova, Otaci/Ocnița) sunt sigure manifestări ale artelor în epoca de piatră.

Schimbarea bruscă a climei la circa 10 000 ani în urmă (anii 8300 î.Hr.) și încălzirea ei a durat cel mult 40 de ani, cauzând retragerea ghețarilor spre nord și, odată cu ei, a animalelor specifice acelor condiții climaterice. S-au deplasat spre nord și unele comunități umane, adaptate la economia și modul de viață bazat pe vânătoarea animalelor mari. Schimbarea peisajului natural, când clima, relieful, flora și fauna devin apropiate celor actuale, a cauzat și schimbarea peisajului arheologic.

Mezoliticul. În sud, în câmpiile din stepă cu fauna specifică lor, comunitățile umane devin mai mobile și schimbul de tehnologii în confecționarea uneltelor devine mai rapid. Apar și se dezvoltă culturi arheologice specifice unei noi epoci istorice, în timp ce în nordul spațiului, cu relief deluros de silvostepă, modul de viață și tradițiile vechi, bazate pe vânătoare, s-au păstrat încă mult timp⁹.

Etapa medie a epocii de piatră, spre deosebire de cea anterioară, a durat „doar o clipă”, circa 2 mii de ani. Animalele de stepă – zimbrii, calul și antilopa au atras în acest spațiu micile comunități de vânători mezolitici din regiunea Dunării de Mijloc, care ajung chiar și pe Prutul de Mijloc, cele mai timpurii materiale din stațiunile lor datând între 8550-7550 î.Hr. Totodată, în materialele stațiunii Taxobeni/Fălești și-au găsit reflectare fenomenele ce au avut loc în acea perioadă, când vânătorii originari de pe Dunăre au intrat în contact cu un alt val de vânători mezolitici, ce au pătruns până la Prut din răsărit, din zona pragurilor Niprului¹⁰. Astfel, stepa este valorificată activ de comunitățile de *tip Grebeniki* (Sărăteni, Zaim, Tvardița), iar silvostepa Prutului Mijlociu și a Răutului – de purtătorii tradițiilor de *tip Kukrek* (Bădragii Vechi, Frumușica, Vărvăreuca etc.). În scurt timp în zona Răutului și Prutului de Mijloc se manifestă comunități mezolitice târzii sincretice de *tip Grabeniki-Kukrek*. Vestigiile din mezolitic sunt stațiuni vânătoarești temporare, de mici dimensiuni, caracteristice modului seminomad de viață.

Perfecționarea tehnicii de prelucrare a silexului, care



Fig. 4. Oală din lut a pescarilor timpurii de pe Nistru, Soroca

a și marcat în multe privințe epoca mezoliticului, precum și, indiscutabil, mediul înconjurător și alte specii de animale vâdate, au dictat și apariția unor unelte și arme mai complexe, la confecționarea cărora erau utilizate lame mici, segmente și trapeze montate pe suporturi din lemn sau os¹¹. Apar uneltele compozite, ca armele de aruncat și de tragere – sulița și arcul cu săgeți, cu care se practica vânatul individual și mobilitatea comunităților, ce staționau temporar pe văile râurilor mici din interfluvii. În aceste așezări sezoniere rămășițele de locuințe ușoare, circulare sunt marcate de aglomerații de piese din silex și resturi de foc pe centru.

Clima tot mai favorabilă și vegetația tot mai abundentă au sporit numărul turmelor de zimbri și cai sălbatici, iar armele mai eficiente au făcut vânatul mai productiv. Spre finele mezoliticului în spațiul Pruto-nistean are loc procesul de formare a condițiilor climaterice și raionarea geografică similare celor actuale – în nord zona de silvostepă cu vegetație și relief de câmpie (Câmpia Moldovei de Nord/Stepa Bălților și Câmpia Jijiei la vest de Prut), silvostepa împădurită din centru – zona Codrilor, și la sud – stepa. A scăzut mobilitatea populației și a sporit densitatea ei. Tot mai des se practica vânatul pasiv – lângă sursele de apă se aranjau capcane și lațuri mobile, iar pentru asigurarea rezervelor de hrană puii de animale erau crescuți în cadrul comunităților – începe procesul de domesticire. Luate împreună, aceste noi condiții au marcat trecerea la un alt nivel de dezvoltare a comunităților umane, la o altă epocă istorică, consemnată și de noi deplasări de populații.

Neoliticul este epoca în care civilizația umană trece de la modul de viață sau economia bazată exclusiv pe consum, la cea producătoare. Acest proces, numit de englezul G. Child „revoluție neolitică”, a luat naștere în văile râurilor Eufrat și Iordan din Asia. Cât privește realitățile din spațiul dintre Nistru și Prut – începutul



Fig. 5. Vas ceramic al primilor agricultori, Sacarovca

neoliticului este legat de extinderea dinspre silvostepa Bugului de Sud spre apus a unor comunități umane în proces de neolitizare care, către sfârșitul mileniului VII î.Hr., au pătruns și pe malul drept al Nistrului de Mijloc (de la Otaci și până aproape de Dubăsari), contactând cu cele mai târzii comunități de vânători mezolitici. Prezența acestor comunități în regiune, cunoscute ca aspect cultural *de tip Bugo-nistean*, se manifestă pe toată durata neoliticului (circa 1500 de ani), până la începutul mileniului V î.Hr.

Din focarul Balcani-dunărean de neolitizare, către mileniul VI î.Hr. comunitățile neolitice se răspândesc pe un vast areal, inclusiv în estul Carpaților, unde ele sunt cunoscute sub aspectul *culturii Criș*, pătrund și în silvostepa spațiului Pruto-nistean, ajungând să contacteze cu purtătorii culturii Bugo-nistrene de pe Nistru¹². Ca rezultat, la comunități de vânători-pescari sedentari de pe Nistru apar primele animale domestice – porcinele, iar mai apoi bovinele și ovicaprinele. Tot pe această cale, în silvostepa dintre Prut și Nistru pătrund și principalele plante cultivate – grâul, orzul, ovăzul, meiul și altele, se răspândește tehnica de confecționare a vaselor din lut. Din acest moment Moldova intră pe deplin în epoca neoliticului.

În faza lui finală (sfertul trei-sfârșitul mileniului VI – începutul mileniului V î.Hr.), în acest spațiu, dinspre Europa Centrală pătrund noi comunități neolitice, purtătoare ale *culturii ceramicii liniare*. Aceștia din urmă, practic, au colonizat toată zona de câmpie a silvostepii, chiar eliminând, dislocând, sau parțial asimilând comunitățile neolitice de tip Criș, care nu se mai manifestă arheologic, dar fără a afecta spațiul ocupat de comunitățile Bugo-nistrene de pe Nistru. Totodată, din regiunile de nord-est, din stânga Niprului – arealul cultural Nipru-Donetk, în neoliticul final ajung în Câmpia Bălților grupuri mici de vânători și pescari, individualizate prin complexe

funerare de *tip Mariupol*, care au diversificat peisajul arheologic al neoliticului din silvostepa spațiului¹³.

Purtătorii *culturii Bugo-nistrene*, cu origini și printre comunitățile de vânători din mezolitic, pe la sfârșitul mileniului VII – începutul mileniului VI î.Hr., au colonizat în regiune doar o fâșie îngustă în lungul malului Nistrului de Mijloc, micile așezări fiind amplasate chiar pe prima terasă, sau pe promontoriile joase de la confluența cu râul. Timp de circa 1500 ani, această populație a rămas atașată de această zonă restrânsă, așezările din diferite perioade de dezvoltare, inclusiv cele de lângă Soroca, sunt fixate pe unele și aceleași locuri, permițând a urmări evoluția lor în timp.

Pescarii-vânători locuiau în construcții de tipul colibelor, acoperite cu piei de animale, având baza în contur oval alungit (circa 30 m.p.) ușor adâncită în sol, încălzite cu vetre, acoperământul de suprafață depășind limitele ei. În perioada caldă toate activitățile gospodărești se desfășurau în preajmă, pe lângă locuințe fiind rămase grămezi de scoici de râu, oase de pește, îndeosebi de somon, și altele. Ulterior, de la vecinii culturii Criș veniți dinspre Balcani și Dunăre, locuitorii de pe Nistru preiau animalele domestice, culturile agricole și tehnologiile de prelucrare a solului, precum și de confecționare a vaselor din lut amestecat cu degresanți vegetali. Toate aceste noi activități au necesitat perfecționarea și diversificarea uneltelor, confecționate în continuare din silex, piatră șlefuită, precum și a săpăligilor din os/corn, lemn și alte unelte mărunte (Fig. 4)¹⁴.

Când se sting focarele de locuire a coloniștilor veniți cândva dinspre Dunăre (a doua jum. a mil. VI î.Hr.) și silvostepa este valorificată de triburile de obârșie Central-europeană, în mediul comunităților Bugo-nistrene pătrund dinspre silvostepa Ucrainei, coborând pe cursul râului, grupuri de pescari și vânători. În cadrul comunităților locale, apariția lor se manifestă prin forme ceramice specifice¹⁵, dar, cu timpul, grupurile de noi-veniți își pierd identitatea culturală. Manifestările de acest fel relevă neomogenitatea purtătorilor *culturii Bugo-nistrene*.

Cât privește destinul istoric al acestor comunități – prin formele și decorul ceramicii se resimte influența asupra lor a populației din silvostepă, urmași ai coloniștilor central-europeni, și participarea lor către primul sfert al mileniului V î.Hr. la constituirea comunităților eneoliticului – purtătoare ale tradițiilor Precucuteni-Cucuteni-Tripolie.

Comunitățile *culturale de tip Criș* (Starčevo-Criș) dintre Prut și Răut sunt descendente din vechiul centru de neolitizare constituit în Balcani și pe Dunăre. Către sfertul doi al mil. VI î.Hr., această populație a pătruns tocmai în Câmpia Bălților, pe cursul de mijloc al Răutului vestigiile lor constituind cea mai nord-estică periferie a vastului areal balcanic. O dată cu stabilirea acestor comunități în ținut, începe procesul direct de neolitizare a regiunii, cu răspândirea formelor timpurii de agricultură și creștere a vitelor¹⁶ și, nu în ultimul rând, a procedeelor de confecționare a vaselor din lut ars (Fig. 5).

Printre așezările cunoscute (Vișoara/Glodenii, Seliște/Orhei, Dănceni/Ialoveni), cea mai amplu cercetată este cea de la Sacarovca/Sângerei¹⁷. Puținele vestigii ale acestei populații sunt reprezentate de așezări deschise

în luncile râulețelor din câmpie, și doar situl Sacarovca ocupa marginea unui deal înalt cu cernoziomuri formate, ce domină valea lată a Solonețului.

Pentru trai erau amenajate doar construcții temporare – bordeie mai adânci și locuințe cu baza adâncită, lipsind locuințele de suprafață de lungă durată. În preajmă erau amenajate diferite construcții menajere auxiliare, cu acoperământ ușor, iar de la marginea așezărilor începeau câmpurile cultivate, luncile având pășuni pentru animalele domestice.

În așezările de la est de Prut, spre deosebire de restul arealului, domină uneltele din silex, similare celor tradiționale pentru comunitățile Bugo-nistrene învecinate. În complexul ceramic (Sacarovca și Seliște), care specifică acest aspect cultural, se intercalează vasele de formă și cu decor identice celor Bugo-nistrene, un procent sporit constituind și formele tipice culturii Criș¹⁸, dar cu degresanți din scoică. Probabil, suntem în fața unei conlocuiri parțiale în cadrul unei așezări, la o anumită etapă, a reprezentanților acestor două masive culturale – Criș și Bugo-nistrenean¹⁹.

Ritul funerar nu este cunoscut. Puține cunoaștem despre viața spirituală a acestor comunități, dar printre obiectele descoperite în așezări sunt brățări și mărgelile de lut, pandantive din colți de mistreț, dinți de animale și scoici. Apare și altarul cu opaiț lângă vatra unei locuințe de la Sacarovca, precum și un pandantiv phaloidal, legat de cultul fertilității²⁰.

Soarta istorică a populației Criș din regiune rămâne incertă. Sigur este faptul că la mijlocul-sfertul trei al mileniului VI î.Hr., în spațiul din stânga Prutului pătrund triburile neolitice de origine central-europeană²¹.

Purtătorii *culturii ceramicii liniare*, populație mult mai numeroasă decât cea a culturii Criș, colonizează, în afară de spațiul ocupat de predecesori – zona centrală de silvostepă cu concentrație în sud-estul Câmpiei Bălților, mai ales cursurile de apă din preajma masivelor de pădure ale Codrilor. Nici un sit nu este atestat printre așezările populației Bugo-nistrene de pe Nistru²². Noii veniți au locuit în acest spațiu circa 300 de ani, specificul lor cultural fiind determinat de setul ceramic – vase grosiere cu degresanți vegetali și decor plastic și adâncit, precum și vase foarte fine cu decor incizat din linii paralele cu adâncituri „note” în diverse combinații²³.

Purtătorii culturii ceramicii liniare se așezau cu traiul în locuri favorabile pentru agricultură, pe văi late cu pajiști bogate în vegetație. Uneori așezările sunt documentate în lanț, câte 8-9 situri, amplasate la 1,5-2 km unul de altul, ele vorbind de strămutarea vetrei așezărilor după scăderea fertilității solului, sau reflectând structura comunităților, cele mici gravitând spre cele mari. Locuințele erau de tip cu baza oval-alungită adâncită în sol. La Durlești, în Valea Babei, a fost documentată și o construcție supraînălțată solului, cu podeaua sprijinită pe 10 stâlpi-piloni din lemn, construcții cunoscute doar în arealul central-european de origine al purtătorilor acestei culturi²⁴.

Modul de viață și îndeletnicirile populației erau asemănătoare celei precedente, purtătoare a *culturii Criș* – agricultura și creșterea vitelor. Încă predomină uneltele

din silex, dar apar greutatea de fus ce atestă printre ocupațiile casnice și torsul firelor de lână sau vegetale. Olăritul, probabil, devine meșteșug specializat, dovadă servind vasele fine cu decor omogen în arii mari de tip note muzicale. Anume schimbările în forma și decorul vaselor reflectă evoluția în timp a acestei populații, când la anumite etape în decor este utilizată vopsea roșie. Tot prin ceramică se constată noi pătrunderi de populație din regiunile de origine.

Necropole nu sunt cunoscute și puțin știm despre viața spirituală a acestor comunități, dar în așezări apar pie-se din lut cu trăsături antropomorfe, iar pe vase – imagini zoomorfe în relief.

Se consideră că, la hotarul mileniilor VI-V î.Hr., purtătorii culturii ceramicii liniare sunt atrași în procesul de transformare și cristalizare a noului fenomen cultural – Precucuteni/Tripolie timpuriu²⁵, undeva la est de Carpați. Cert este că în așezările din silvostepa Pruto-nistreană încetează locuirea. Cauza poate fi și triburile de vânători-pescari, care au apărut în dreapta Nistrului, migrând din regiunile de nord și de est, dinspre stânga Niprului, și care au lăsat în cadrul comunităților de pe Nistru vasele ceramice cu fundul rotunjit și ascuțit²⁶.

Complexul cultural Sacarovca-Mariupol, integrat în peisajul arheologic al regiunii la limita dintre două epoci istorice – neoliticul târziu/eneoliticul timpuriu, este reprezentat doar de o singură necropolă, descoperită cu ocazia cercetării așezării culturii Criș – Sacarovca²⁷. Arheologic, nu este cunoscută nici o așezare legată de locuirea în zonă a acestei populații.

Mica necropolă de pe marginea coastei abrupte a platoului, ce domina valea r. Soloneț, includea doar două înmormântări alăturate, orientate în lungul marginii platoului – un mormânt solitar și altul colectiv orientate cu capul spre nord-vest. Acest din urmă cavou conținea resturile a circa 20 de defuncții, depuși succesiv în aceeași groapă, în care inițial a fost efectuată o înmormântare dublă – un cuplu de tineri în poziția întinși pe spate. Groapa a fost presărată cu ocră roșie – purificarea simbolică prin foc. Bărbatul a decedat lovit de o săgeată cu vârf din silex. Ultimul în cavou a fost depus un prunc culcat pe dreapta. Hainele și acoperământul capului, atât la maturi, cât și la copil, erau bogat decorate cu sute de pandantive-mărgelile din dinți de cerb, sidef și dinți de pește. Particularitățile ritului funerar și ale inventarului sunt caracteristice pentru comunitățile de tip Mariupol din interfluviul Nipru-Donetk, iar specificul antropologic constă în poziția lor intermediară între elementele estice și cele balcano-dunărene²⁸. Lipsa unei așezări în preajmă este un indiciu specific comunităților de păstori. Rolul acestor comunități în peisajul neoliticului din regiune și soarta lor istorică încă rămân puțin cunoscute. Arheologic constatăm doar colonizarea ulterioară a regiunii de comunități caracteristice unei alte epoci istorice.

Eneoliticul este epoca în care viața comunităților de agricultori din silvostepă – apariția, maxima înflorire și stingerea treptată a focarului de civilizație, a durat circa două mii de ani, de la limita mileniilor VI-V și până la începutul ultimului sfert al mileniului IV î.Hr. Totodată, zona de stepă tot mai intens este preferată de triburile de păstori nomazi.

Întreaga epocă a eneoliticului în silvostepă este marcată de *civilizația/fenomenul cultural Precucuteni – Cucuteni – Tripolie*, unul din focarele de geneză pe la limita mileniilor VI/V î.Hr. fiind zona submontană și colinară de pe ambele părți ale Carpaților Orientali²⁹. Expansiunea spre răsărit și nord se petrece treptat, pe parcursul primei jumătăți a mileniului V această populație pătrunde și în silvostepa Pruto-nistreană, iar trecând Nistrul, mai înglobează în sine resturi de populație neolitică a culturii Bugo-nistrene.

În procesul său de evoluție, acest fenomen cultural a cunoscut mai multe faze, dar, de obicei, distingem monumente din perioada timpurie, mijlocie și târzie, fără limite stricte dintre etape, ele fiind sesizate, prin inovațiile din cadrul lui, manifestate mai ales în apariția unor noi canoane în tehnica decorului vaselor – plastic, pictat policrom, bicrom și în compozițiile ornamentale, în plastică și alte categorii ale culturii materiale³⁰ (Fig. 6-14).

În eneoliticul timpuriu *comunitățile Precucuteni-Tripolie A* (5100/5000 – 4600/4500 î.Hr.), colonizează aceleași zone de silvostepă ca și populațiile neolitice târzii. Câteva așezări sunt în sudul silvostepii, în bazinele Botnei (Cărbuna, Ruseștii Noi) și Bâcului (Chișinău „Valea Morilor”), câteva sunt înșiruite pe stânga Prutului de Mijloc și pe cursul Nistrului (Holercani, Solonceni), mai multe așezări sunt în bazinul Răutului (Isacova), îndeosebi pe cursul de Mijloc (Putinești, Florești, Rogojeni), precum și în nord, în bazinele unor afluenți ai Prutului (Ruseni). Toate sunt pe locuri deschise, lângă izvoare sau alte surse de apă. Specificul lor este pus în evidență de setul ceramicii destul de fin, cu suprafața lustruită și decor incizat și canelat, ce constă din caneluri, deseori asociate cu diverse compoziții ornamentale din incizii adânci și late, apar și compoziții executate prin imprimare³¹. Printre cele mai importante descoperiri din așezări este și unicalul tezaur de la Cărbuna cu circa 850 de obiecte, dintre care peste jumătate erau din aramă³², dar nu mai puțin important este faptul că aceste comunități practicau planificarea internă a așezărilor, fiind constatată și amplasarea locuințelor în șiruri paralele, precum și în cerc sau oval³³.

În plin proces de colonizare timpurie a silvostepii, în sudul regiunii se extinde o altă mare civilizație din eneoliticul Balcanic, cunoscută sub denumirea Gumelnița, ai cărei purtători trecând Dunărea, au ocupat zona de sud-est a României, colonizând ulterior și sud-vestul spațiului Pruto-nistrean (cca 4700/4600 î.Hr.), aceste comunități fiind cunoscute sub *aspectul cultural Bolgrad-Aldeni* (Vulcănești, Lopățica, Cucoara, Andrușul de Sus, Taraclia). Modul de viață a acestor comunități, amplasarea așezărilor, ocupațiile principale etc. sunt întru totul similare populațiilor din silvostepă³⁴. Deosebirile se manifestă în uneltele lucrate din „silex de Balcani”, iar setul ceramic se deosebește de cel din silvostepă doar prin formele vaselor și unele elemente de decor, caracteristice „cărții de vizită” balcanice. Mai robuste sunt și figurinele antropomorfe, predominant feminine și bogat ornamentate³⁵. Printre cele zoomorfe sunt mai des întâlnite cele de păsări (ornitomorfe), inclusiv și vase în formă de păsări plutitoare, luând în considerație amplasarea așezărilor în preajma lacurilor.

Aceste comunități au avut legături permanente cu



Fig. 6. *Forme de vase ceramice ale agricultorilor de la Cărbuna*



Fig. 7. *Primele topoare din piatră și aramă cu gaură pentru coadă*



Fig. 8. *„Afrodita” din „Valea Morilor”, Chișinău*



Fig. 9. *Cupă cu decor incizat, Chișinău, „Valea Morilor”*



Fig. 10. *Vas în formă de „rățușcă”, Coșernița*



Fig. 11. Forme ceramice cu ornament incizat și pictat



Fig. 12. Câinii „păzitori” pe vas de provizii, Vărzărești



Fig. 13. Scenă pictată cu „Zeița-sirenă”, Drochia



Fig. 14. „Afrodita” de la Ofatinți

cele din silvostepă, pe această cale ajungând departe în nord și piesele de aramă, inclusiv toporul de la Boroseni/Râșcani³⁶. Și un șir de alte obiecte vorbesc despre legăturile reciproce ale reprezentărilor acestor două mari civilizații de agricultori. În așezările culturii Bolgrad-Aldeni viața încetează după mijlocul mil. V î.Hr., cauza fiind, probabil, și schimbările climaterice ce au stimulat pătrunderea în sudul regiunii a triburilor de păstori nomazi din stepele răsăritene³⁷. Populația de agricultori s-a retras dincolo de Dunăre, contribuind la schimbarea peisajului istoric sud-dunărean.

În silvostepă, civilizația/fenomenul cultural Precucuteni – Cucuteni – Tripolie, trece în faza mijlocie, *aspectul cultural Cucuteni A-B – Tripolie B-C* (cca 4600-3700 î.Hr.), cu un șir de faze, deosebite una de alta prin evoluția ornamentului de pe vasele ceramice, de la pictat-policrom, la pictat-bicrom, apoi la cel pictat-monocrom și cu șnur³⁸.

Către începutul etapei mijlocii așezările devin mai mari, stabile și locuite o perioadă mai îndelungată de timp. Se observă predilecția față de locuri mai ridicate, dominante, amplasarea fiind dictată și de migrațiile triburilor de păstori din stepă³⁹. Apar multe concentrații de așezări sau „cuiburi”, ce gravitează spre unele așezări – centre religioase sau culturale⁴⁰. Unele din ele chiar sunt înconjurate cu una-două linii de apărare, ce constau din „ziduri” cu șanțuri spre exterior, ce barau promontoriul (Bădragii Vechi, Cuconești Vechi, Butești, Trinca etc.), sau ocroteau așezarea de jur împrejur, cum pare să fie la Stolniceni/Edineț⁴¹. Aceste măsuri de protecție, mai probabil, erau dictate de pătrunderile repetate în zonă a triburilor de crescători de animale din zona de stepă.

Organizarea internă a așezărilor continuă tradițiile anterioare, în așezările mari locuințele de suprafață fiind aranjate în câteva cercuri concentrice, în centru fiind amplasată o construcție de dimensiuni mai mari – un edificiu obștesc sau de cult (Stolniceni, Petreni, Glavan etc.). Acest lucru se profilează foarte clar prin scanările electromagnetice ale siturilor efectuate în ultimii ani⁴². În cadrul așezărilor mari, cu circa 500 de locuințe, sunt cunoscute și case cu două-trei încăperi separate, în unele așezări se edificau și locuințe cu etaj, cu toate că în unele comunități se mai păstrează și tipul vechi construcții – cu baza adâncită în sol, utilizate ca anexe gospodărești.

Uneltele continuă să fie confecționate din silex, unele perfect adaptate la prelucrarea pieilor de animale, altele ca piese componente pentru seceri, folosite în agricultură, iar pentru lucrul cu lemnul erau utilizate topoare și tesle din piatră șlefuită. Tot din piatră, tradițional, erau și râșnițele – câte două-patru în fiecare gospodărie. Crește extrem de mult numărul de vârfuri de săgeți din silex, de formă triunghiulară sau romboidală, lucru explicat prin incursiunile cetelor de păstori nomazi din stepă. Pe lângă uneltele din os, încep să fie lucrate și unelte mărunte din aramă – cârlige de prins pește, sule și dălțițe și altele.

Olăritul, care devine meșteșug specializat, este un veritabil „pașaport” pentru fiecare fază de dezvoltare a civilizației Cucuteni-Tripolie, fiind cunoscute și cuptoare speciale pentru arderea la roșu a vaselor – „cartea de vizită” a majorității așezărilor din silvostepa Pruto-nistreană. Un loc aparte printre piesele lucrate din lut ocupă figurinele/plastica antropomorfă. Majoritatea figurinelor

sunt feminine, în poziție stând sau șezând, mai robuste în etapa timpurie și mai zvelte spre cea târzie. Fără îndoială, ele au un caracter religios.

Pătrunderea păstorilor răsăriteni în stepa interfluviului (mijlocul milen. V î.Hr.) a blocat contactele agricultorilor din silvostepa Nistru-Prut cu civilizațiile dunărene și balcanice. Pe la mijlocul mileniului IV î.Hr., în sânul comunităților Cucuteni-Tripolie au loc procese necunoscute și evenimente ce au dus la schimbări importante în societate – are loc fărâmițarea acestui vast bloc cultural unitar și sinteza unor noi formațiuni etnoculturale, proces ce se desfășoară în cadrul unei noi epoci istorice⁴³.

În stepă, cataclismele natural-climaterice de pe la mijlocul mil. V î.Hr., au împins triburile de păstori din stepele Europei de Est spre apus, care au ajuns și în Câmpia Bugeacului și până la Dunăre. Aceste comunități sunt identificate ca *vestigii de tip Suvorovo*⁴⁴ sau *grupul cultural Suvorovo-Casimcea*, ce reprezintă doar o parte componentă a unui amplu fenomen cultural sau complex economic specific triburilor de păstori⁴⁵. Anume aceste triburi războinice au pus capăt locuirii agricultorilor de tip Bolgrad-Aldeni, din cauza lor comunitățile Cucuteni-Tripolie „se înarmează” și fortifică așezările.

Sunt cunoscute doar câteva complexe funerare în tumuli și o mică necropolă plană lângă Giurgiulești/Cahul⁴⁶, dar aceasta din urmă scoate în evidență destul de expresiv particularitățile acestor nomazi, statutul deosebit al unor membri ai comunităților. Așezări staționare ei nu aveau.

Înmormântarea celor decedați se efectua în gropi simple sau cotlonite, în poziție „dormind”, pe o parte sau alta, cu capul spre răsărit. Bărbații-căpetenii erau depuși întinși pe spate cu genunchii ridicați – „șezând culcați”, astfel fiind evidențiat statutul lor deosebit. Căpetenia din mormântul 4 de la Giurgiulești avea inele de buclă spiralate din aur, o lance cu pana din lame de silex, două sulite cu vârfurile din corn de cerb, un pumnal masiv din aramă și un cuțit-pumnal din silex dobrogean. Între picioare – un phalos din corn de cerb⁴⁷. Unica piesă ce vorbește despre originile răsăritene ale comunității este vasul ceramic din pastă amestecată cu scoică pisată – tehnologie specifică păstorilor din răsărit.

Un loc aparte printre armele din morminte – vârfuri de săgeți, sulite și pumnale din silex, măciuci și topoare-ciocan din silex sau alte roci dure, revine figurinelor sculptate din piatră în formă de cap de cal – sceptre-simboluri militare ale cetelor de călăreți. Pe lângă acestea, în unele morminte sunt prezente, uneori în număr foarte mare, diverse podoabe – mărgelă, brățări, diverse pandantive, lucrate din scoici rare, din aramă și chiar aur.

Aflați în stepă circa o mie de ani, acești păstori au influențat puternic societatea sedentară a comunităților din silvostepă, provocând și acele transformări ce au dus la destrămarea blocului unitar Cucuteni-Tripolie. Și în stepă situația se schimbă, căci de pe la mijlocul mil. IV î.Hr., arheologic, prezența păstorilor războinici nu se mai manifestă.

Epoca bronzului. Cu toate că începutul ei se consideră mijlocul mil. IV î.Hr., primele obiecte confecționate din acest aliaj apar în sudul Europei de Est tocmai spre

sfârșitul acestui mileniu și doar în aria comunităților din stepă, ele fiind o producție a centrului metalurgic din nordul Caucazului. Bronzul intră intens în uzul cotidian din regiune doar peste circa o mie și jumătate de ani, în cea de-a doua jumătate a mil. II î.Hr.

În silvostepă, epoca bronzului în curs de devenire a fost marcată de acele procese și evenimente necunoscute, ce au avut ca efect scăderea bruscă a numărului de așezări eneolitice și individualizarea unor formațiuni „independente”, ce păstrează „coloratura” și modul de viață tradițional în multe privințe. Acestea sunt comunități din faza finală de evoluție a civilizației/fenomenului cultural Cucuteni-Tripolie, individualizate prin decorul ceramicii cu ornament pictat monocrom (negru) în degradare și dispariție și decor cu șnur. Se restrânge mult și arealul locuit – cursul superior și mijlociu al Prutului și Răutului, unde s-au manifestat succesiv *grupurile culturale de tip Bădragii Vechi, Brânzeni și Gordinești*⁴⁸, și zona Nistrului de la Soroca până la confluența cu Răutul – *grupul cultural de tip Ofatinți (Vâhvatini)*⁴⁹.

Așezările tot mai frecvent sunt amplasate pe locuri înalte sau mameloane stâncoase, la unele din ele (Gordinești) se pot observa urmele sistemelor de apărare⁵⁰. Degradează și locuințele, se revine la construcțiile cu baza adâncită. Un rol tot mai însemnat în viața cotidiană începe să joace creșterea vitelor cornute mari și mici, uneltele continuă a fi din silex, șist, os și corn, degradează tehnologia confecționării ceramicii, crește procentul vaselor grosiere. Doar în așezările de pe Nistru degradarea componentelor culturale de bază nu este atât de evidentă⁵¹.

Pentru faza finală a fenomenului Cucuteni-Tripolie este cunoscut și ritul funerar practicat – necropola plană Ofatinți, defuncții fiind depuși în gropi nu prea adânci, în poziție „dormind”, de obicei, pe stânga, și cu capul spre nord-est. Alături era depusă în abundență hrană și băutură în vase de lut, unelte și alte obiecte. Groapa se acoperea cu lemn, apoi se arunca pământul în movilă, stăpânit la bază de un ring din lespezi de piatră, care, uneori, acopereau toată movilița⁵². Morminte aparte plane, dar și sub tumuli, sunt cunoscute și pentru grupul cultural de tip Gordinești⁵³.

Atât vestigiile culturale de tip Gordinești, cât și cele de tip Ofatinți, își întrerup brusc existența, încetarea locuirii fiind cauzată de factori externi – extinderea dinspre silvostepa păduroasă a Europei Centrale a comunităților purtătoare ale culturii amforelor sferice, dar mai ales, pe la începutul mil. III î.Hr., a triburilor nomade de păstori, de origine indo-europeană, venite din est⁵⁴.

Peisajul arheologic al Câmpiei Moldovei de Sud cu Bugeacul după mijlocul mil. IV î.Hr., în faza finală a fenomenului Cucuteni-Tripolie, este reprezentată prin *grupul cultural de tip Usatovo*. Se consideră că cristalizarea lui a avut la bază o parte din populația din silvostepă – de tip Gordinești și Ofatinți, care s-a coborât în stepă, unde a înglobat în sine și comunitățile de păstori rămase acolo⁵⁵, cu toate că poate fi vorba și de un val de nomazi veniți din răsărit, care au adus cu sine și bronzurile arsenice caucaziene.

Aceste noi comunități au ocupat toată stepa, pe cursul Nistrului ajungând până la arealul grupului Ofatinți.

Modul de viață era păstoresc, cu toate că sunt înregistrate și urme ale unor stațiuni pe forme înalte de relief, în preajma lor fiind amplasate necropolele – plane sau tumulare, cu multe caracteristici pe care le-am menționat la grupul de pe Nistru – gropi simple, aparte sau în șir sub tumuli, înhumații, poziție „dormind”, predominant pe stânga și cu capul spre nord-est, inventar bogat ce include și vase tipice din silvostepă, groapa acoperită cu bârne sau lespezi și ringul de piatră, sau placarea tumulului cu pietre⁵⁶. Rareori, pe vârful tumulului se instalau sculpturi-stele antropomorfe din piatră.

La o anumită etapă de timp, în morminte, pe lângă vasele ceramice de tip Gordinești (pe Prut) și Ofatinți (pe Nistru) apar și vase de evidentă proveniență nord-caucaziană, ornamentate cu șnur și ștanțe de forme diferite. Ar putea fi vorba de un nou grup de nomazi războinici veniți din stepele Caucazului de Nord, ce au ajuns și în silvostepă, un mormânt al cărora, cu circa 35 vârfuri de săgeți din silex, a fost descoperit tocmai la Costești/Râșcani pe Prut⁵⁷. Puținele piese metalice din complexe de tip Usatovo sunt din bronz arsenic caucazian.

Dispariția aspectului cultural de tip Usatovo este legată, ca și a celor din silvostepă, și de schimbarea climei – aridă. Ea a pus în mișcare comunitățile păstorești dintre Nipru și Volga, care pe la începutul sfertului doi a mil. III î.Hr. au ajuns în răsăritul Carpaților (Fig. 15), ocupând în primul rând regiunile de silvostepă și punând capăt existenței așezărilor din zonă.

Dar înaintarea lor spre nord a fost oprită de purtătorii *culturii ceramicii ornamentate cu șnur*, de origine central-europeană, comunitățile cărora s-au extins și în nordul spațiului în primele secole ale mileniului III î.Hr., succedându-le pe cele ale *culturii amforelor sferice*.

Cunoscute printre cercetătorii ruși ca purtătoare ale *fenomenului cultural „lamnaia”*, pentru gropile funerare mari, adâncite în solul rudimentar, sau *cultura „mormintelor cu ocră”*, pentru faptul că cei decedați erau „purificați” cu praf de ocră roșu, aceste triburi au ocupat întreg spațiul dintre Nistru și Prut (cca 2800/2700 – 2200/2000 î.Hr.), punând începutul unei cavalcade de triburi de păstori, care au fost „băștinași” succesivi în regiune timp de peste 1500 de ani – de la sfârșitul bronzului timpuriu și toată perioada lui mijlocie.

Informația despre aceste comunități de păstori nomazi ne este furnizată de complexe funerare – înhumații sub tumuli și în tumuli. Diferențierile dintre aspectele culturale ale păstorilor țin de specificul ritualului și de obiceiurile reflectate în inventarul funerar. Urme ale unor stațiuni sezoniere, care în mod normal ar fi trebuit să fie, indiferent de faptul că ei se deplasau dintr-un loc în altul în care cu roți de lemn, încă nu au fost documentate.

Astfel, analiza complexelor funerare ale păstorilor *culturii „mormintelor cu ocră”* scoate în evidență două variante consecutive de dezvoltare a acestor comunități în regiune – *variante nistreană, timpurie*, în nordul regiunii (sfertul doi al mil. III î.Hr.), și *variante Bugeac* în zona de stepă până la limita cu silvostepa (toată jumătatea a doua a mil. III î.Hr.).

Necropolele tumulare ale acestor triburi erau amplasate în așa fel, ca să fie văzute din depărtare – pe șesuri-



Fig. 15. Vase cu urechiușe ale păstorilor veniți din răsărit



Fig. 16. Ac în formă de ciocănaș din os (Nikolskoe) și vase ornamentate

le late și întinse, pe pantele line ale văilor și promontoriile nu prea înalte, pe culmile dealurilor. Mulți tumuli serveau ca necropole comunitare sau tribale, prima înmormântare fiind în groapă rectangulară, celelalte, cu timpul (diferențierea de statut social și avere), fiind mai mari și mai adânci, pentru defuncți fiind amenajate camere funerare acoperite cu „scânduri” groase și late de lemn, pe praguri fiind amplasate roțile de lemn cu butuc de la carele desfăcute⁵⁸. Poziția defuncților evoluează de la întins pe spate spre „culcat” pe o parte sau alta, cu capul spre apus, înmormântările ulterioare în tumul erau amenajate pe cerc, orientarea defuncților variind de la direcția vest, în limitele sectorului nord-vestic⁵⁹, iar în cele târzii – și sud-vestic⁶⁰. Se manifestă și fenomenul amplasării stelelor funerare de piatră pe vârful tumulilor (Fig. 17).



Fig. 17. Statuia oșteanului de la Cioburciu

Inventarul mormintelor este destul de limitat, în cele timpurii găsim vase din locul de origine, cu fundul ascuțit, și ulterior – forme împrumutate de la comunitățile culturale învecinate. Printre puținele obiecte-arme, cele din bronz sunt de origine nord-caucaziană, iar celelalte – topoare, pumnale, vârfuri de săgeți, erau din silex și roci dure de piatră. Doar la acești păstori putem întâlni „ace în formă de ciocan” (Fig. 16) de prins părul lung în moț, lucrate din os⁶¹.

Prezența în spațiul dintre Nistru și Prut a păstorilor purtători ai culturii mormintelor cu ocră, timp de circa șase secole, a fost întreruptă la începutul bronzului mijlociu de extinderea în acest spațiu, dinspre stepele Donului, a păstorilor nomazi, ce înmormântau defuncții în gropi cu catacombă și erau cunoscuți ca purtători ai



Fig. 18. Măciuci din piatră și vase depuse în catacombe



Fig. 19. Cataramă din os ale păstorilor din epoca bronzului culturii catacombelor (începând cu cca 2200/2000 î.Hr.).

Noile grupuri de nomazi, probabil, au preluat controlul asupra teritoriului și a turmelor de vite deținute de comunitățile anterioare de păstori. Cel puțin, multe vârfuri de săgeți din silex, tipice pentru purtătorii culturii catacombelor, au fost găsite înfipte în osemintele purtătorilor mormintelor cu ocră din regiune⁶². Unele grupuri mai războinice au ajuns și în nordul spațiului, pe cursul superior al Nistrului și Prutului.

Alte schimbări în peisajul arheologic, decât modul de săpare a gropilor funerare pentru defuncții, nu sunt cunoscute. Aceștia foloseau tumuli existenți, înmormântând decedații în sectorul de sud, spre centrul tumulului fiind amenajată camera funerară/catacombă orientată în lungul poalei tumulului. Defuncții erau aranjați în poziție



Fig. 20. Dinți de boroană din silex ale agricultorilor de la Coteala

culcați pe spate sau „dormind”, pe o parte sau alta, cu capul în stânga intrării, în direcția sectorului de vest⁶³. Inventarul era destul de modest – vase ceramice sau de lemn, arme – topoare și măciuci sferice din roci dure de piatră (Fig. 18), pumnale din silex, puține piese din bronz oriental, vârfuri de săgeți din silex.

În paralel cu aflarea în regiune a păstorilor răsăriteni cu morminte în catacombe, pe la începutul mil. II î.Hr., din zona cursului de mijloc al Tisei, probabil, prin pasurile montane din nord-est, pe Prutul de Mijloc au ajuns grupuri nu prea mari de populație războinică, care au staționat un timp și în stânga fluviului (Brânzeni – Costești). Arheologic, vestigiile acestei populații sunt întrunite în cultura Edineț.

Puține cunoaștem despre acești războinici, prezența lor fiind marcată doar prin două mici necropole plane – Brânzeni și Cuconești Vechi (câte șase morminte), precum și prin câteva complexe sub și în tumuli, fapt ce ne vorbește despre prezența lor scurtă în ținut. Defuncții erau înmormântați în gropi simple, în poziție „dormind” pe o parte, puternic chircită, cu capul spre sud. Inventarul conținea vase ceramice specifice, inclusiv ulcioare zvelte cu două mânere, lucrate minuțios și lustruite la negru, cu decor în relief, precum și arme – topoare de piatră și vârfuri de săgeți din silex. Groapa mormântului se căptușea cu pământ și pietriș, la suprafață se așezau ringuri de piatră⁶⁴. Se consideră că purtătorii culturii Edineț practicau și incinerarea (Costești/Râșcani), fapt ce vorbește despre neomogenitatea noilor veniți.

Totodată, descoperirea unui mormânt la Pruteni/Ungheni și a altuia tocmai la Tochile-Răducani/Leova, în mediul comunităților culturii catacombelor, presupune că cete din grupurile nou-venite au pornit în căutare de prăzi spre sud, unde au fost oprite de purtătorii culturii catacombelor. Urmărindu-i pe venetici, păstori din sud au ajuns tocmai în nord-vestul regiunii, unde e cunoscută o concentrație sporită de morminte ale culturii catacombelor, iar războinici apuseni s-au refugiat în mediul purtătorilor culturii ceramicii ornamentate cu șnur de pe Nistrul Superior și Polonia de Sud-est.

Cât privește aflarea în ținut a comunităților de păstori cu morminte în catacombe – în primele secole ale mileniului II î.Hr. acest obicei nu se mai manifestă



Fig. 22. Ciocanul-sceptru de bronz din tezaurul de la Lozova

arheologic, din regiunile sudice ale silvostepii Nipru și Don peste ei vine următorul val de păstori nomazi (până cca 1600/1500 î.Hr.), cunoscuți ca purtători ai *culturii ceramicii cu brăie în relief*⁶⁵. Ei au preluat în scurt timp controlul asupra comunităților locale de păstori din tot spațiul Pruto-nistean, fapt despre care ne mărturisesc unele elemente ale ritului funerar, precum și unele forme de vase ceramice. Cel puțin, fenomenul înmormântării în catacombe nu se mai manifestă.

Ritul lor funerar specific era înmormântarea defuncțiilor în sectorul de sud al tumulilor vechi, în gropi simple, ovale sau dreptunghiulare, în care decedații erau aranjați în poziție chircită sau puternic chircită, preponderent pe partea stângă și cu capul spre est sau nord-est. Rareori se amenajau gropi căptușite cu lespezi („lăzi”) de piatră și „lăzi-sicrie” scobite în două jumătăți de trunchiuri de lemn (Nicolcscoe/Slobozia)⁶⁶. Inventarul foarte modest includea vase specifice, catarama rotund-ovale de os sau corn (Fig. 19), rareori topoare de piatră, vârfuri de săgeți de silex și piese de bronz, inclusiv un pumnal de bronz turnat undeva în sudul Uralului⁶⁷.

Cu timpul, în zona din preajma silvostepii apar și stațiuni nomade, încă necercetate, iar pe lângă ele și mici necropole plane (Calfa, Dănceni). Cu toate acestea, către mijlocul mil. II î.Hr., aspectul cultural al acestor păstori încetează să se manifeste – spațiul Pruto-nistean începe să fie colonizat de comunități sedentare de crescători de vite.

În toată perioada bronzului mijlociu, extremitatea de nord-vest a spațiului a fost locuită de comunitățile sedentare de agricultori și crescători de vite, cunoscute sub *aspectul cultural Komarov*, care constituiau periferia de sud-est a vastului areal Trzcineck-Komarov, din Ucraina de Vest și Polonia de Est. Aici s-au oprit păstoriile culturii catacombelor și cei ai culturii ceramicii cu brăie în relief, aceste comunități continuau să locuiască acolo când în silvostepă au apărut crescătorii de vite sedentari.

Așezările cunoscute în spațiul țării noastre sunt tipice pentru comunitățile sedentare din zonele împădurite, de lungă durată, cu locuințe de suprafață încălzite cu vetre și cuptoare. Și descoperirile din ele sunt tipice siturilor de habitat staționar – vase specifice fragmentate cu decor din linii incizate, creștături și brăie în relief (Fig. 20), seceri, topoare-tesle, „diniți” de rălă sau boroană din silex.⁶⁸ La Coteala a activat și un atelier de turnare a



Fig. 23. Cazanul păstorilor de stepă de la Gaidar
obiectelor din bronz.

Neomogenitatea acestei culturi se manifestă în ritul funerar – înhumații în tumuli și necropole plane precum și prin prezența incinerățiilor. Comunitățile culturii Komarov din nordul Moldovei au contactat activ ce cele de păstori sedentari din bronzul târziu, fapt confirmat de vasele ceramice ale agricultorilor în siturile crescătorilor de vite, și invers⁶⁹. Aspectul *culturii Komarov* încetează a se manifesta în ținut pe la sfârșitul perioadei târzii a acestei epoci.

Evenimentele dinamice în plan „global-continental” de la mijlocul mil. II î.Hr., cu mișcări de populații din est spre vest și din regiunea carpato-dunăreană spre est ne permit să constatăm arheologic doar consecințele lor – în spațiul dintre Nistru și Prut din nou apar comunități de populație sedentară (cca 1600/1500 – 1300/1200 î.Hr.), dar de crescători de vite.

Silvostepa a fost colonizată de către purtătorii *culturii Noua* (Fig. 22), care, din regiunea Moldovei Centrale și a Platoului Bârladului, s-au extins spre est și nord-est, până la arealul așezărilor de tip Komarov, la ei alipindu-se și unele comunități de păstori ale culturii ceramicii cu brăie în relief.

Cât privește zona de stepă – ea a fost preferată de comunitățile *culturii Sabatinovka* (Fig. 23), extinse spre apus, până la Prut și gurile Dunării, din regiunea Mării Azov. Modul de viață și preocupările principale ale populației acestui aspect cultural sunt foarte asemănătoare cu cele ale vecinilor din silvostepă, dar unele particularități denotă proveniența lor diferită.

Atât vestigiile din silvostepă, cât și cele din stepă, sunt dispersate destul de omogen în spațiul ocupat, pentru purtătorii culturii Noua fiind specifice așezări mari cu „cenușare”, cele din stepă fiind de dimensiuni mult mai mici, iar „cenușarele” nu atât de expresive. Se consideră că multe din așezări erau utilizate sezonier, revenindu-se la ele destul de frecvent și refăcând gospodăriile părăsite, doar că la cele din silvostepă se foloseau preponderent materiale organice, iar în stepă, preponderent, pia-

tra⁷⁰, cu toate că deseori se întâlnesc construcții cu baza adâncită⁷¹, specifice unor așezări de durată mai scurtă. În silvostepă se practica mai mult creșterea vitelor mari cornute, pe când în stepă, probabil, se punea accent pe cornutele mici.

Comunitățile *culturii Noua* își înmormântau defuncții în necropole plane, amplasate în apropierea locurilor de staționare, dar recunoscute de departe, cum ar fi la Chirileni/Ungheni, amenajată la poalele de sud ale unui tumul mai vechi⁷². Decedații erau depuși în gropi ovale, în poziție chirchită pe o parte sau alta, cu capul în sectorul de nord-vest (Fig. 21), cu toate că sunt situri în care predomină direcția sud-est⁷³, aceasta vorbind despre neomogenitatea comunităților. Inventarul funerar era destul de modest – un vas cu hrană sau băutură și, foarte rar, alte obiecte.

În pofida prezenței așezărilor, păstorii din stepă practicau în exclusivitate înhumarea defuncțiilor în tumuli mai vechi, în poalele lor de sud. Defuncții erau aranjați în poziție puternic chirchită, pe o parte sau alta, cu capul, preponderent, în sectorul de nord-est. Foarte rar cei decedați erau însoțiți de vase cu ofrande⁷⁴.

Destinele acestor comunități au fost diferite. Păstorii din silvostepă au fost afectați de mișcările de noi populații venite dinspre sud-vest, în timp ce comunitățile din stepă, mai mobile, evitând contactele cu grupurile ce se mișcau dinspre Dunăre și primind noi grupuri înrudite din răsărit, precum și din silvostepă, au constituit baza unei noi culturi arheologice din regiune.

Epoca fierului. În perioada de trecere de la epoca bronzului la cea a fierului, evenimentele dinamice ce au pus început mării migrații egeice, au dus la schimbări radicale în peisajul cultural al Europei Centrale și de Sud-est, unde au luat naștere trei mari complexe culturale, esențial deosebite de cele ale epocii bronzului. Specificul

celui din regiunea Dunării de Mijloc, de *aspect hallstattian*, cu mod de viață agraro-păstoresc, în care metalurgia bronzului ajunge la apogeu și încep să apară și obiecte din fier, erau vasele ceramice arse la negru, cu suprafața bine lustruită, în unele zone cu decor canelat, în altele – cu decor incizat, sau incizat și imprimat. Anume din acest areal, constant, timp de o jumătate de mileniu (sec. XII-mijlocul sec. VII î.Hr.), migrau rapid grupuri de populație spre regiunile de silvostepă din răsăritul Carpaților⁷⁵. În spațiul dintre Nistru și Prut, spre deosebire de zona de stepă, peisajul arheologic al silvostepii se schimbă permanent, cel natural rămânând constant.

Începând cu sec. XII î.Hr., silvostepa este invadată de grupuri de populație, considerate de unii descendente din strămoșii ilirilor și de alții din cei ai tracilor de nord, venite din regiunile din stânga Dunării de Mijloc (Fig. 24), și cunoscute sub *aspectul cultural de tip Chișinău* (Chișinău-Corlăteni), așezându-se cu traiul, preponderent, pe cursurile de apă din zona centrală a spațiului, pe Prutul de Mijloc și pe unele văi din vecinătatea Nistrului. Individualitatea lor este exprimată, îndeosebi, de specificul vaselor ceramice de bucătărie – cu suprafața neagră, lustruită metalic, și inconfundabile prin formele specifice și ornamentul în caneluri orizontale, verticale, oblice, în ghirlandă sau alte compoziții, lucrate cu mâna de meșterii ce posedau bine tehnica și tehnologia confecționării lor.

Caracterul lor păstoresc-agrar se manifestă în structura comunităților, când pe văile bogate în vegetație, la 1-2 km de la așezările mai mari se aflau gospodării individuale/cătune (Zămcioji-Rădeni), sau așezările mai mari întruneau 2-3 până la 5 gospodării, amplasate la 100-200 m una de alta (Mileștii Mici)⁷⁶. Locuințele erau de suprafață, dar se întâlnesc și cu baza adâncită, care erau folosite și ca încăperi auxiliare pentru diverse necesități gospodărești, în apropiere fiind amenajate și



Fig. 21. Un mormânt distrus de lutărie

ocoalele pentru vite. Uneltele confecționate individual erau preponderent din os/corn, silex și piatră, din lut și ceramică se făceau greutatea, iar cele din bronz – celturi-topoare (Fig. 25), seceri, dălți, ace⁷⁷, lucrate în cadrul așezărilor⁷⁸, posibil, de meșterii ambulanți, cu toate că se întâlnesc și piese de bronz caracteristice regiunilor central-europene, ajunse în silvostepă împreună cu posesorii lor.

Ritul funerar practicat era incinerarea defuncțiilor cu plasarea resturilor cremării în vase-urne, uneori acoperite cu străchini-capace, și depuse în cadrul necropolelor plane în gropi simple⁷⁹. Pe Prutul de Mijloc, vase tipice purtătorilor culturii de tip Chișinău-Corlăteni au fost descoperite sub un tumul izolat, acoperite cu o mică manta de pietre⁸⁰.

Încă rămâne neclară soarta istorică a acestor comunități de păstori și agricultori, fiind presupusă și retragerea lor spre nord, în bazinul Prutului de Mijloc, sub presiunea altui val de migratori dunăreni, urmele lor pierzându-se pe parcursul sec. al X-lea î.Hr.

Între timp, când silvostepa era deja populată de comunitățile de tip Chișinău-Corlăteni, pe la sfârșitul sec. al XII-lea î.Hr., din regiunea Dunării de Jos, din arealul cu ceramică incizată, încep mișcarea spre nord-vest alte grupuri de populație care, între Prut și Nistru, au staționat un timp în fâșia îngustă de la limita stepei și silvostepii, pe linia Cociulia-Hansca-Holercani. Ele au lăsat vestigiile cunoscute ca *grup cultural de tip Holercani-Hansca*.

Două caracteristici esențiale deosebesc acest grup cultural de cel din silvostepă – complexul ceramic specific cu decor din caneluri nu prea late oblice, orizontale sau în zig-zag, uneori degradate la incizii⁸¹ și ritul funerar prin inhumatie, în poziție chircită, cu capul spre nord-vest⁸². Dar acest grup este încă insuficient cercetat. Se cunoaște că o parte a coloniștilor dunăreni s-au deplasat mai departe și în stânga Nistrului de Mijloc au contribuit la formarea grupului cultural Balta. E cert că comunitățile din stepă au preluat de la ei tehnologia confecționării ceramicii negre lustruite, imitând atât multe forme, cât și ornamentele specifice – motive canelate și imprimate.

Cu toate că cei rămași au locuit în ținut până prin sec. al X-lea î.Hr., nu este clară soarta acestor comunități. Se consideră că viața lor, ca și a vecinilor dinspre nord, a fost perturbată de pătrunderea neașteptată în silvostepa dintre Nistru și Prut, undeva în prima jumătate a sec. al X-lea î.Hr., a unui nou val de triburi, destul de războinice, pornite de prin regiunile din sudul Dunării de Mijloc și de Jos și considerate descendente din tracii de sud⁸³.

Traversând spațiul Pruto-nistrean pe la limita stepei cu silvostepa, fără a lăsa „urme” arheologice, ei au staționat puțin pe promontoriul Butuceni, după care prin sec. X î.Hr. au colonizat compact spațiul restrâns de pe Podișul Nistrean (Rezina-Șoldănești). Aceste triburi, cunoscute ca *cultura Saharna-Solonceni/Saharna* (Cozia-Saharna), se înscriu în peisajul arheologic din hallstattul timpuriu prin complexul ceramic specific – variate forme de vase ceramice de culoare neagră, lustruite, cu bogat decor incizat și imprimat, adesea incrustat cu pastă albă (Fig. 26). Așezările lor deschise, specifice comunităților agrar-păștoarești, erau înșiruite în lungul malului drept și abrupt al râului, pe promontoriile și pe pantele înalte

ale văilor și vâlculelor derivate din fluviu, întotdeauna în preajma surselor de apă potabilă. Se consideră că pe toată perioada de aflare a acestor triburi pe Nistru, cca 200 ani, din regiunile de origine veneau noi grupuri de populație, lucru reflectat în apariția noilor tehnici și a motivelor ornamentale de pe vasele ceramice⁸⁴. Se pare că apariția noilor grupuri nu întotdeauna era pașnică, dovadă servind schelete umane în poziție deloc rituală, aruncate în gropi, umplute ulterior cu resturi menajere⁸⁵, precum și anumite „practici”, considerate rituale, în care este implicat corpul uman⁸⁶.

Ritul funerar practicat era înhumarea decedaților în necropole plane aflate mai departe de așezări. Defuncții erau depuși în gropi puțin adânci, sau în „lăzi” din lespezi mari de piatră⁸⁷ în limitele stratului de cernoziom, în poziție chircită, mai mult pe stânga, cu capul spre est sau sud-est, fiind însoțite de vase cu ofrande și piese vestimentare, podoabe. În jur era amenajat un ring circular de piatră, după care se înălța o movilă nu prea mare, uneori căptușită cu pietre, iar „lăzile” se acopereau cu lespezi-capace mari de piatră.

Pe la începutul sec. VIII î.Hr. și viața acestor comunități sedentare a fost perturbată de următorul val de migratori, tot veniți din regiunea Dunării de Mijloc, pe drumul deja „bătătorit” de predecesori, aceștia substituind în Podișul Nistrean populația precedentă. Purtătorii culturii Saharna, probabil, s-au refugiat în stânga Nistrului, deplasându-se spre bazinul Niprului.

Aceste noi comunități, descendente mai degrabă din arealul hallstattului canelat, ocupând vechile așezări și având același mod de viață agrar-păștoresc, arheologic, sunt individualizate prin *cultura Șoldănești* (Basarabi-Șoldănești), deosebită de cea anterioară prin două caracteristici distincte. Prima – setul ceramic specific cu vase de culoare neagră, lustruite, printre care chiupuri (Fig. 27), ulcioare, cești, castroane cu marginea lată, acoperite cu decor canelat în diverse motive, și a doua – ritul funerar prin incinerație, cu plasarea resturilor cremării în urne, acoperite uneori cu străchini-capace și depuse în gropi nu prea mari în cadrul necropolelor plane⁸⁸. Deosebite de acestea sunt complexe funerare prin incinerație de pe Răut.

Numărul de situri atribuite acestor comunități este încă destul de redus, cu toate că purtătorii culturii Șoldănești au locuit în ținut cca 150 ani. Către mijlocul sec. VII î.Hr., din ținuturile îndepărtate ale Asiei Centrale ajunge în regiune un val al nomazilor scitici timpurii. Sub presiunea lor, comunitățile de pe Nistru se retrag în ținuturile Subcarpaților Răsăriteni⁸⁹.

Ce s-a petrecut în restul silvostepii Pruto-nistrene în cei circa 350 de ani de prezență a comunităților Saharna și Șoldănești în Podișul Nistrului – aproape că nu știm. În ultimul timp apar noi situri de epocă ce pot să modifice acest peisaj arheologic, dar ele necesită a fi cercetate. În schimb, regiunea de stepă, chiar de la primele manifestări ale culturilor hallstattiene în silvostepă, este bine cunoscută, grație numărului mare de complexe funerare, descoperite prin cercetările în zonele sistemelor de irigație.

Evenimentele din perioada de trecere la epoca fierului, sfârșitul sec. al XIII-lea – prima jumătate a sec.

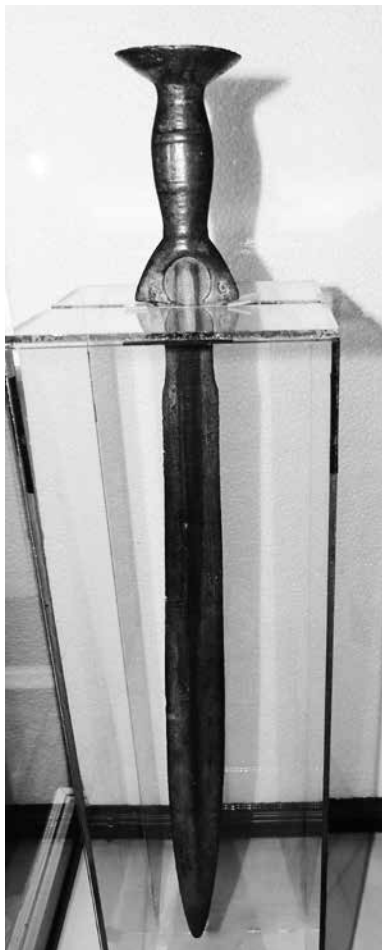


Fig. 24. Spadă de bronz din Europa Centrală, Nisporeni



Fig. 25. Cană de lut și arme ale colonizatorilor dunăreni

al XII-lea î.Hr., au dus la constituirea în etapă a *culturii Belozerka*, legată genetic de cea precedentă. Doar prezența ulterioară a comunităților de agricultori-păstori și-a impus amprenta puternică asupra setului ceramic – îndeosebi ceramica fină, de culoare cenușie-negrie lustruită, cu decor canelat și proeminente, (Fig. 28-29) nelipsit fiind și ornamentul geometric incizat⁹⁰ (Fig. 30).

Aflați în etapă circa 250 de ani, la o anumită etapă purtătorii culturii Belozerka au trecut la modul de viață sedentar, îndeosebi în regiunile cu vegetație mai abundentă din preajma silvostepii, așezările deschise înșiruindu-se în preajma surselor de apă, cu locul gospodăriilor marcat de pete cenușoase nu prea mari. Pentru trai erau construite locuințe, îndeosebi cu baza



Fig. 26. Chiup ornamentat cu decor imprimat, Glinjeni



Fig. 27. Chiup ornamentat cu caneluri verticale lustruite, Glinjeni

adâncită, caracteristice populației păstorești. Setul de unelte cotidiene era din os, corn, piatră și silex. Sunt cunoscute și piese-arme din bronz – cuțite și pumnale, de tradiții răsăritene, dar și carpato-balcanice.

Ritul funerar practicat era inhumarea în tumuli, dar sub influența fluxului de populație din silvostepă, apar necropole mixte – tumulare și plane, una din cele mai mari fiind cunoscută pe platoul Cazaciei⁹¹. Decedații erau depuși în gropi rectangulare – „locuințe”, în poziție „dormind” pe o parte sau alta, cu capul în direcție sudică. Inventarul funerar include vase ceramice, uneori podoabe sau arme – cuțite din bronz sau bimetalice, ce denotă și diferențierile mari de avere.

Către sec. al X-lea î.Hr., clima în etapă devenind aridă, a impus comunitățile culturii Belozerka să treacă



Fig. 28. Cană lustruită cu decor în relief, Roșcani

la păstoritul nomad. Tot fenomenul global legat de climă a pus în mișcare triburile de nomazi din regiunile îndepărtate ale Asiei⁹², care, pe la sfârșitul sec. al X-lea î.Hr., au ajuns și în stepa dintre Nistru și Dunăre, preluând controlul asupra comunităților locale de păstori. Se consideră că aceștia au fost legendarii „cimerieni” din izvoare scrise grecești⁹³. Arheologic, prezența lor în stepă e documentată de complexe funerare, în care mai sunt caracteristici specifice comunităților precedente (Fig. 28), dar se manifestă și prezența printre ei a conducătorilor militari de călăreți-arcași⁹⁴.

Aflându-se în regiune până la începutul sec. al VII-lea î.Hr., cetele de cimerieni, prin stânga Nistrului se ridicau tocmai pe cursul de mijloc, (Mocra, Vladimirovca), unde, în dreapta râului, locuiau comunitățile sedentare ale culturii Șoldănești.

Ritul funerar practicat de cimerieni era înhumarea defuncțiilor sub tumuli (pentru conducători) sau/și în tumuli, în gropi rectangulare mai mari sau mai mici, culcați pe o parte sau întinși pe spate, cu capul spre vest. După poziția defuncțiilor și seturile de căpăstru, arheologic, se disting două aspecte culturale – mai timpurii, *de tip Chernogorovka*, și mai târzii, *de tip Novocerkask*, parțial sincrone cu primele. Probabil, sunt două grupuri înrudite de nomazi, ultimii alăturându-se pe Nistru mai târziu.

Cimerienii, în tactica lor de luptă, foloseau spade lungi și pumnale scurte din fier, măciuci din piatră și lănci cu vârfuri din fier. Pentru lupta la distanță era folosit arcul, cu săgeți cu vârful de os, apoi din bronz, cu două aripioare și spin la bază⁹⁵.

Cu timpul, grupuri de cimerieni vor ajunge pe Dunăre, în Câmpia Maghiară, iar soarta celor rămași, ca și a populației hallstattiene a culturii Șoldănești, va fi afectată de pătrunderea în silvostepă, în jurul anilor 650 î.Hr., a sciților⁹⁶, care, în mișcarea lor din adâncurile Asiei, au staționat un timp pe Nipru. Majoritatea din ei s-au mișcat apoi spre apus, trecând Carpații Răsăriteni, s-au oprit tocmai în Transilvania, iar alții, prin sud, s-au oprit în



Fig. 29. Cupă cu gâtul înalt, Cazaclia

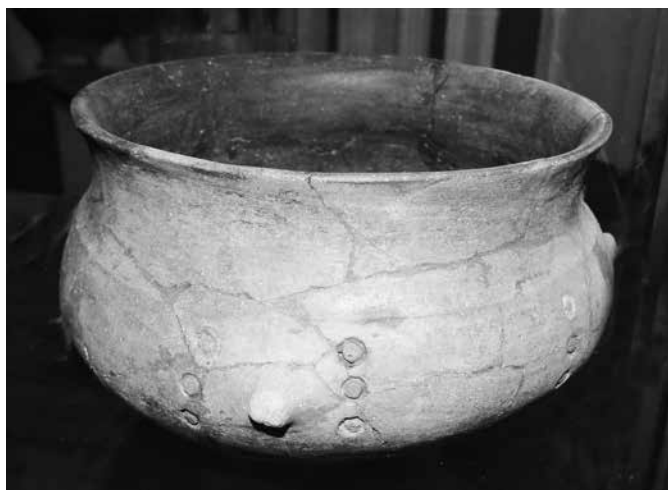


Fig. 30. Castron cu proeminente și decor ștanțat nordul Dobrogei.

Prezența sciților timpurii în spațiul Pruto-nistrean, în afară de câteva înmormântări în tumuli, și de cea din groapa cu catacombă de sub movilița de la Costești/Râșcani⁹⁷, este marcată prin descoperiri întâmplătoare și în cadrul așezărilor din alte epoci istorice a vârfurilor de săgeți de bronz scitice timpurii⁹⁸. E posibil că acești sciți au lăsat urme în cadrul așezărilor *grupului cultural de tip Buzdugani* pe Prut⁹⁹, printre materialele de la Buzduganii de Jos fiind și trei vârfuri similare de săgeți de bronz (Fig. 32). Cercetarea acestor așezări este doar la începuturi, și cunoaștem că această populație ducea un mod de viață sedentar, în preajma pășunilor, și trăia în locuințe cu baza adâncită în sol. Complexul ceramic specific, cu vase grosiere cu decor din brâu alveolat cu împunsături-orificii (Fig. 31), precum și străchini cu marginea trasă spre interior, cu fațetări alungite oblic pe partea exterioară, are multe analogii și printre vestigiile din silvostepa Niprului.

Și despre ritul funerar practicat sunt puține de spus. La moment, constatăm că unicul rit practicat este înhumarea în poziție întinsă, cu capul în direcția sectorului vestic¹⁰⁰. La Cuconești Vechi defunctul a fost depus în groapă cu catacombă. Inventarul funerar, în afară de ofrande alimentare, includea și arcul cu săgeți.

Către a doua jumătate a sec. al VI-lea î.Hr., de peste Volga spre apus, se îndreaptă un nou val de populație scitică, antrenând cu sine și unele grupuri din silvostepa Niprului. Acest val marchează în silvostepa Pruto-nistreană *cultura scitică mijlocie*. Neomogenitatea acestui val de migratori este reflectată în ritul funerar practicat – în necropola plană de la Dănceni și în mormântul izolat de la Suruceni este caracteristică înhumarea defuncțiilor în gropi relativ mari, dreptunghiulare, în poziție întinsă, dar, spre deosebire de predecesori, cu capul spre sud-est¹⁰¹, iar în mormântul plan de la Pârjolteni, în groapă cu aceleași caracteristici, a fost depusă o incinerare¹⁰². Tot acestor nomazi poate fi atribuită necropola plană cu incinerării în gropi mari și lungi de la Dănceni, precum și câteva înhumări în tumuli din stepă, printre care și cele două în catacombe de lângă Mereni, orientate spre vest

și est¹⁰³. Toate aceste înmormântări, considerate a fi de oșteni și călăreți, sunt datate între mijlocul sec. al VI-lea – sfârșitul sec. al V-lea î.Hr.¹⁰⁴ și descoperite atât în zonele neîmpădurite ale silvostepii din centrul spațiului, cât și în stepă.

Se consideră că aceștia au fost acei sciți (Fig. 33), împotriva cărora a pornit o mare expediție militară Darius, regele Persiei, prin anul 514 sau 512 î.Hr. Mărturie a acestei campanii nereușite sunt descoperirile izolate de spade-akinakes scurte în sudul câmpiei silvostepii și o tăbliță de lut ars cu scris cuneiform (persian) (Fig. 34), găsită nu departe de Cornești/Ungheni¹⁰⁵.

Pe la sfârșitul sec. V î.Hr., în stepa interfluviului tot mai masiv se manifestă complexe ale *sciților nomazi clasici*, cu înmormântările lor prin înhumare sub și în tumuli. Staționând inițial în stânga Nistrului, de la Dubăsari (Fig. 37) spre cursul de Jos al fluviului, (Fig. 38) în scurt timp ei se răspândesc în toată stepa până la Dunărea de Jos¹⁰⁶. Perioada de maximă prezență și răspândire a triburilor scitice în stepa Pruto-nistreană revine sfertului doi și trei al sec. al IV-lea î.Hr. Și acest val de nomazi era

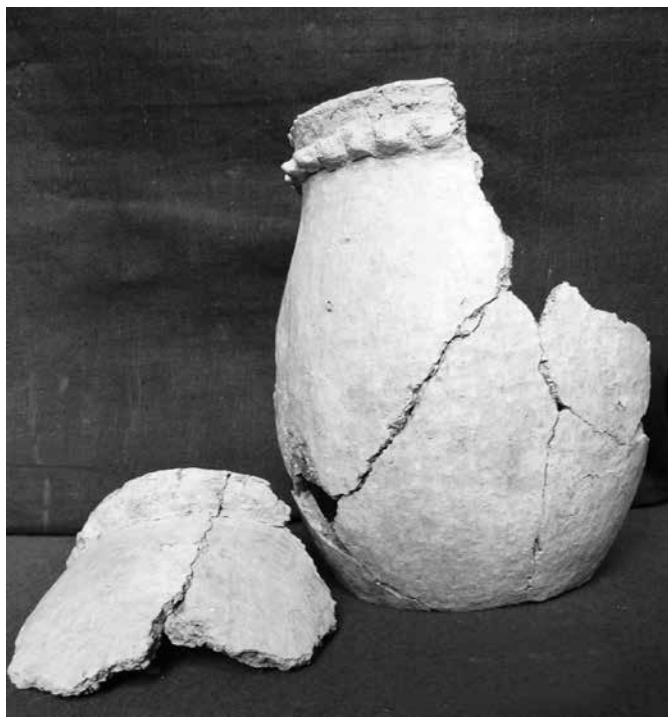


Fig. 31. Ulcică cu brâu alveolat pe gât, Buzduganii de Jos



Fig. 32. Vârfuri de săgeți de bronz scitice timpurii



Fig. 33. Stindard al sciților din războiul cu Darius I, Răscăieți



Fig. 34. Tăbliță de lut cu scris cuneiform (persan), Cornești



Fig. 35. Cetatea getică din pădurea Durlești (reconstituire)

destul de neomogen – caracteristice fiind înhumările sub și în tumuli, sunt cunoscute și incinerările sub tumuli¹⁰⁷. Diferențierile sunt vizibile și după forma gropilor funerare. Unele comunități înmormântau defuncții în gropi simple, rectangulare de mărimi diferite, în dependență de statutul decedatului, alții săpau gropi cu nișă, cei de-al treilea – în gropi cu catacombe. Dar unitatea acestor triburi este demonstrată prin modul de viață comun, tipurile de arme și podoabe comune, inventarul funerar comun – conform statutului în societate etc.

Soarta istorică a sciților din spațiul dintre Prut și Nistru încă rămâne discutabilă, cauza fiind și evenimentele politico-militare ce au afectat regiunea în perioada aflării lor aici. Se cunoaște că prin anii 340, sciții în frunte cu regele Ateas au pătruns la sud de Dunăre, unde au fost înfrânți de către armatele macedonene conduse de Filip II. Cam în jurul acestei date ei nu se mai amintesc ca participanți la evenimentele de la Dunăre, și pe la sfârșitul sfertului trei al sec. IV î.Hr. datează grosul înmormântărilor culturii scitice clasice din stepa Mării Negre¹⁰⁸.

Războiul scito-persan din 514 sau 512 î.Hr. a avut ca urmare răspândirea în zonele împădurite ale silvostepii centrale a purtătorilor culturii geților¹⁰⁹, comunități de populație sedentară de agricultori și crescători de vite. În perioada de maximă dezvoltare, această populație ocupa toată zona Codrilor, de la Cigârleni și până la Horodiște, partea împădurită a bazinului Răutului și partea împădurită din bazinul Nistrului de Mijloc, de la

Țipova și Ofatinți până cam la Climăuții de Jos și Rașcov.

Prezența, în vecinătatea acestor comunități, a populației de păstori ai culturii scitice mijlocii a impus amplasarea așezărilor pe locuri înalte și ferite, precum și înființarea de la bun început a unor așezări întărite, înconjurată de ziduri puternice din lemn și pământ, ocrotite de șanțuri adânci (Fig. 35). Astfel, zidul așezării Saharna „La Revechin” de pe Nistru avea grosimea de circa 3,3 m și înălțimea ce depășea 6 m, iar șanțul, adânc de cca 5,5 m, avea lățimea la gură de 8 m¹¹⁰. Din cele circa 150 de situri atribuite geților aproape o treime sunt așezări întărite.

Atât în așezările deschise, cât și în cele întărite, locuințele erau de suprafață, în acestea din urmă ele fiind lipite de pereții interni ai zidului¹¹¹. În cadrul multor așezări activau meșteșugari specializați în prelucrarea fierului și a metalelor neferoase în ateliere speciale¹¹². Multe unelte, îndeosebi cele folosite în construcție și agricultură – erau din fier, ele fiind aceleași pe care le cunoșteam acum câteva decenii în urmă. Nu mai puțin important era și olăritul, vasele de forme specifice, descoperite în aceste așezări, fiind similare setului ceramic din siturile de la sud de Dunăre și erau lucrate cu mâna – roata olarului nu era cunoscută.

Ritul funerar practicat de comunitățile culturii getice era incinerarea defuncțiilor în cadrul așezărilor, oasele calcinate fiind adunate într-un vas-urnă, uneori acoperit cu o strachină-capac, sau într-o pânză, fiind depuse



Fig. 36. Tezaurul de la Stolniceni cu drahme istriene și tetradrahme Filip II



Fig. 37. Torquesul din tumulul 5 de la Dubăsari



Fig. 38. Cazane scitice de bronz, Nicolșcoe

În gropi nu prea mari în cadrul unor necropole plane aflate în preajma așezărilor, cum e cazul la Hansca¹¹³. Ofrandele depuse erau foarte modeste – doar vasele cu ofrande și, rar de tot, obiecte mărunte și podoabe simple.

Timp îndelungat, relațiile cu păstorii din câmpia silvostepii erau mai mult pașnice, obiecte specifice culturii scitice mijlocii fiind descoperite în așezări, iar ceramica geților fiind utilizată de către păstori. Cu grecii din orașele Pontice, timp de peste un secol, ele au fost sporadice și au devenit stabile doar mai aproape de mijlocul sec. al IV-lea î.Hr.¹¹⁴, când grecii din Tyras au înființat o *apoikiai* pe locul așezării întărite de pe promontoriul Butuceni¹¹⁵. Cu băștinașii se stabilesc relațiile marfă-bani, echivalente fiind drahmele de argint ale Istriei și Tyrasului, precum și tetradrahmele lui Filip II¹¹⁶.

Viața acestor comunități a fost întreruptă brusc pe la sfârșitul verii anului 331 î.Hr. în contextul evenimentelor provocate de campania lui Zopyrion în nordul Mării Negre. Suferind înfrângere sub zidurile Olbiei, armata macedoneană a fost urmărită de către sciții de pe Nipru și distrusă complet în stepa de la vest de Nistru, după care sciții s-au întors spre silvostepă. Zidurile așezărilor întărite au fost incendiate și distruse, în unele incinte au rămas scheletele celor măcelăriți sau fragmente de oase umane¹¹⁷. În toate așezările, printre resturile construcțiilor incendiate se găsesc vârfuri de săgeți de bronz cu trei aripioare sau în trei muchii, specifice seturilor de tolbă scitice din sec. al IV-lea î.Hr. Cei ce au reușit să fugă, s-au deplasat spre nord în lungul Prutului, și mai departe spre vest, spre trecătorile Carpaților sau spre nord. Drumul lor este marcat de tezaure monetare sau descoperiri izolate de monede de tip Filip II, unele fiind găsite tocmai pe teritoriul Bielorusiei, a Poloniei, sau în aria celtică din Transilvania. Timp de peste o sută de ani, silvostepa Pruto-nistreană este lipsită de urme de habitat – sedentar sau păstoresc.

Peisajul arheologic al ținutului dintre Nistru și Prut în epoca fierului ar fi incomplet, dacă nu am aminti de faptul că, după plecarea sciților timpurii spre câmpiile Ungariei, începând cu mijlocul sec. al VI-lea î.Hr. pe Nistrul de Jos apar *primii coloniști greci*. Pe lângă micile așezări de la gurile Nistrului, printre care și pe locul viitoarei cetăți Tyras, unde a fost documentată ceramica produsă în Ionia pe la mijlocul sec. al VI-lea î.Hr.¹¹⁸, pe seama acestor coloniști au fost puse așezările de la Ciobruți, Calfa și Speia¹¹⁹, amplasate departe de gurile fluviului. Încă puține putem spune despre acești coloniști. Printre rarele materiale descoperite sunt amfore de Chios și Klazomene, precum și ceramică cenușie lucrată la roată de origine vest-pontică, datată pe la mijlocul sau în sfertul trei al sec. al VI-lea î.Hr.¹²⁰. Activitatea acestor așezări, însă, a fost întreruptă de campania lui Darius împotriva sciților din anul 514/512 î.Hr. și de evenimentele ce au urmat.

Coloniștii revin pe Nistru mai târziu, pe la începutul sec. al V-lea î.Hr., înființând la gurile Nistrului câteva așezări pe malul stâng, cu centrul la Nikonion, care, probabil, deținea și funcția de polis, și pe malul drept – Othiussa, sau viitoarea cetate Tyras, numele cărora apar în surse scrise în anii 425-424 î.Hr.¹²¹. La sfârșitul sec. V î.Hr., când valul scitic pune capăt așezărilor rurale,

polisul Tyras este înconjurat de un impunător zid de apărare, orașul deținând un rol important în comerțul din regiune. Viața în polisuri decurge după principiile și organizarea orașelor grecești, cu toate că printre locuitorii lor era și multă populație alogenă, inclusiv din rândul sciților săraciți sau înstăriți. Către sfertul doi al sec. al IV-lea î.Hr., comercianții din Tyras întemeiază *factorii comerciale* pe la Palanca și Tudora, pentru a întreține comerț cu sciții nomazi și, probabil în această perioadă, înființează o *apoikiai* în mediul geților de pe Răut, pe locul așezării getice întărite de pe promontoriul Butuceni. Pe la mijlocul sec. al IV-lea î.Hr., Tyrasul emite propria monedă de argint și de bronz, astfel de monede de bronz fiind găsite la Butuceni¹²². Activitatea acestui oraș-polis, ca și a Nikonionului, a fost întreruptă de campania lui Zopyrion în anul 331 î.Hr., când a căzut zidul de apărare al Nikonionului și a fost puternic distrus cel al Tyrasului¹²³. Pe la sfârșitul sec. al IV-lea î.Hr., când civilizația greacă intră în *epoca elenistică*, în Tyras sunt refăcute zidurile distruse, se refac așezările agrare din împrejurimi, dar către mijlocul sec. al III-lea î.Hr. intră într-o criză îndelungată. Tyrasul mai cunoaște perioade de avânt, chiar pe timpul prezenței romanilor în Pont, dar nu mai deține faima de cândva.

Epoca Latène în sud-estul Europei începe odată cu pătrunderea celtilor în interiorul Carpaților pe la mijlocul sec. al IV-lea î.Hr. La geții din silvostepă au apărut brățări, fibule și catarama specifice stilului Latène timpuriu. Dar tradiția se întrerupe, așezările getice sunt distruse. Arheologic, în silvostepă e „liniște” circa un secol. Unica zonă în care se manifestă prezența comunităților umane este Nistrul de Jos, unde pe malul stâng, în șesurile extinse și bogate în vegetație din limanul Cuciurgan a staționat una din *hoardele scitice târzii*, ce a migrat spre apus de prin regiunile Donului pe la sfârșitul sec. al IV-lea î.Hr., favorizați de „golul” din stepele apusene, creat după campania nereușită a lui Zopyrion în nordul Mării Negre.

Sciții târzii de pe Nistrul de Jos au staționat în stânga Turuncucului, urme ale stațiunilor păstorești de lungă durată fiind documentate pe râulețul Krasnaia¹²⁴, materiale din această perioadă fiind descoperite și în așezarea de la Ciobruți (de lângă satul Cioburciu)¹²⁵. În dreapta Nistrului o stațiune a fost depistată lângă Talmaz și materiale de epocă au fost descoperite tocmai în situl de la Calfa¹²⁶.

Despre stațiuni se cunoaște doar că ele erau întinse în lungul văilor pe o lungime de circa 3 km, pe o fâșie de până la 150 m, alocuri fiind pete mari cenușoase. Printre materialele recoltate sunt și vase lucrate cu mâna, dar predomină fragmentele de amfore elenistice, datate între anii 240-190 î.Hr.¹²⁷.

Ritul funerar al acestor nomazi era înhumarea defuncțiilor sub și în tumuli, după cum se constată din cele câteva necropole tumulare din preajma Dunării, datate neclar în a doua jumătate sau la sfârșitul sec. al IV-lea î.Hr., iar după stabilirea lor în stânga Nistrului de Jos, în marea necropolă de la Hlinaia (1060x430 m, 115 complexe) majoritatea tumulilor degradează la mici moviile din lutul scos din gropile funerare adânci¹²⁸. Defuncții erau depuși în gropi adânci (circa 2-3 m) cu catacombă, în poziție întins pe spate, cu capul spre nord,



Fig. 39. Afumătoare de lut cu decor canelat și incizat, Hlinaia

fiind însoțiți de opaițe de lut și afumătoare (Fig. 39), cești sau străchini, bărbații având alături și armele lor – lănci și topoare de luptă de fier, arcul și tolba cu săgeți cu vârfuri din fier, precum și piese vestimentare și de podoabă (Fig. 40), inclusiv fibule de schemă Latène. Intrarea în camera funerară se astupa și puțul de intrare se căptușea bine cu pământ. Mulți dintre „tumuli” erau folosiți drept cavouri familiare, la înmormântările repetate gropile de acces puteau să sufere unele refaceri. Deseori peretele de intrare în catacombă era văruiat sau era aplicat un decor prin incizie cu caracter sacral¹²⁹.

Acest rit funerar s-a menținut neschimbat pe toată perioada de aflare a acestor triburi pe șesurile de la Cuciurgan, de pe la începutul sec. al III-lea și până în ultimul sfert al sec. al II-lea î.Hr. Soarta acestor scii este încă greu de stabilit – s-au deplasat spre Dobrogea ori Crimeea, sau au plecat înapoi spre gurile Niprului? Arheologic, ei încetează să se manifeste în zona Nistrului



Fig. 40. Cercei de argint în formă de șarpe, Hlinaia de Jos în ajunul apariției în spațiul Pruto-nistean a primelor triburi de sarmați.

Între timp, către începutul ultimului sfert al sec. al III-lea î.Hr., dinspre Germania de Mijloc și litoralul Mării Baltice, în regiunea Codrilor Centrali ajung triburi de populație războinică, pusă în legătură cu bastarnii izvoarelor scrise, ce se manifestă arheologic sub *aspectul cultural de tip Poienești-Lucășeuca*. Individualitatea lor este accentuată de ceramica lucrată cu mâna – vase grosiere acoperite cu barbotină și de bucătărie, lustruite și arse la negru metalic. Așezările sunt concentrate între bazinul cursului de jos al Răutului și bazinul cursului superior al Cogâlnicului. Urme de habitat se cunosc pe Nistru, la Rudi și Alcedar, și în sud, la Calfa și Purcari¹³⁰.

Așezările deschise erau amplasate la poalele pantelor line sau pe promontorii ușor supraînălțate vâilor late, preferate în toate timpurile de populațiile de agricultori și crescători de vite. Locuințele erau cu baza adâncită în sol¹³¹, dar și de suprafață. Cele necesare vieții cotidiene erau produse în cadrul comunităților, inclusiv vasele ceramice, și obiectele din fier/bronz¹³².

Cei decedați, cu tot cu obiectele vestimentare și de podoabă, erau incinerati, după care rămășițele cremării erau depuse într-un vas-urnă ceramic și, fiind acoperite cu o strachină-capac, erau depuse în cadrul necropolelor plane din preajma așezărilor¹³³. Totodată, în zona Codrilor sunt cunoscute și două înmormântări izolate, în care resturile cremării au fost depuse în vase-situle de bronz de producție celtică cu o fibulă de argint de construcție Latène (Fig. 41)¹³⁴, iar cel de-al doilea fiind acoperit cu o strachină-capac de tip Poienești-Lucășeuca, și însoțit de un set de arme ale unui oștean călăreț – tunică din piele de urs cu tot cu gheare, spadă și lance din fier, scut cu umbon din fier, o pereche de pinteni, o brățară și alte piese mărunte din fier¹³⁵.

Existența culturii Poienești-Lucășeuca în silvostepa Moldovei se încheie pe la începutul sec. I î.Hr. Cele două înmormântări izolate de la Sipoteni și Manta doar reflectă participarea cetelor de bastarni la războaiele cu celții din Balcani în anii 74-69 î.Hr., sau cu Burebista pe Dunăre. Pătrunderea în regiune a triburilor de păstori nomazi veniți din răsărit, dinspre stepele Donului, au impus retragerea spre nord a comunităților bastarnilor, ce au staționat scurt pe la Alcedar și Rudi. La nord de Carpați, bastarnii sunt amintiți de izvoarele scrise și în contextul evenimentelor din sec. al IV-lea d.Hr.

Cu extinderea Imperiul Roman până în sudul Dunării de Jos, la începutul erei noi este formată provincia romană Moesia Inferior. În sud-estul Europei începe **epoca romană**, iar spațiul Pruto-nistean timp de circa



Fig. 41. Piese vestimentare și de podoabă din complexe bastarnice.

trei secole devine teritoriu de „baștină” pentru *triburile de sarmați* – păstori nomazi veniți în valuri consecutive dinspre est. Cultura lor materială este cunoscută doar după ritul funerar practicat, dar în ultimul timp în silvostepă sunt înregistrate și urmele unor stațiuni sezoniere, în lungul luncilor late inundabile și bogate în vegetație¹³⁶.

Cele mai timpurii complexe funerare din regiune apar în stânga Nistrului de Jos¹³⁷ și lângă gurile Dunării¹³⁸ încă în *perioada sarmatică timpurie* (sec. II-I î.Hr.), răspândindu-se în silvostepă până pe Nistrul Superior. Sunt înhumații în tumuli mai vechi sau mici necropole plane, în gropi simple sau cu praguri, în care defuncții erau depuși întinși pe spate cu capul spre sud, fiind însoțiți de piese vestimentare și de podoabă, vase cu ofrande. Tradițional, aceste înmormântări sunt atribuite *sarmaților-iazigi*, cunoscuți din sursele scrise de epocă. Modul lor de viață era păstoritul nomad, când micile comunități se deplasau cu carele-locuințe din urma turmelor, sau staționau un timp în locuri bogate în vegetație. Cele mai târzii morminte cu orientare sudică datează în sec. I d.Hr.¹³⁹, după care le găsim în număr mare tocmai pe teritoriul Ungariei, în Câmpia Tisei.

De la mijlocul sec. I d.Hr. și până la începutul celui următor în tot spațiul Pruto-nistean crește brusc numărul complexelor funerare sarmatice în tumulii, dar și sub tumuli, printre acestea din urmă fiind mormintele aristocratice din stânga Nistrului de Mijloc – Poroghi¹⁴⁰, Hrușca¹⁴¹, Mocra¹⁴², pe unele obiecte din care era aplicat semnul-tanga al neamului regelui sarmaților Farzoios. Posibil, în mormântul de la Poroghi au ajuns arme ce au aparținut urmașului lui Farzoios - Inisimeos¹⁴³. Specifică pentru acest mare grup de morminte este orientarea defuncților cu capul în direcție nordică. Pe lângă

mormintele majoritare în gropi rectangulare, printre cele „bogate” se manifestă și înhumații în groapă cu nișă sau cu catacombă, lucru ce vorbește despre neomogenitatea acestui nou val de nomazi. Apariția lor în ținut poate fi pusă în legătură cu mișcarea din regiunea Donului de Jos spre apus a triburilor de *sarmați aorși, roxolani și, posibil, alani*, detașamentele cărora, în anii 68-70 d.Hr., au efectuat incursiuni în provincia Moesia Inferior (Fig. 42-44). E posibil să fi fost acea uniune de triburi sau formațiune prestatală nomadă în frunte cu „basileos Farzoios”¹⁴⁴.

Deja în prima jumătate a sec. II d.Hr. în tot spațiul ocupat de sarmați se manifestă necropole cu tumuli nu prea mari, destul de extinse¹⁴⁵, în perimetrul cărora erau înscrise și diferite construcții de cult, de formă pătrată, rectangulară sau circulară, limitate de șanțulețe, cu intrare din sud. Noul rit funerar, cu construcții de cult, poate fi mărturie că la limita de vest a stepei a mai ajuns un val de populație sarmatică, venită din regiunea Donului de Mijloc.

În complexele funerare datate mai târziu de mijlocul sec. II d.Hr., în gropi rectangulare cu praguri sau cu nișă laterală, chiar și în cadrul necropolelor plane, printre cei decedați sunt și din cei cu craniul deformat prin alungire intenționată. Este perioada când în regiune ajunge ultimul val de nomazi, originari din spațiul Volga-Don – *alanii*.

Din sec. II d.Hr., la vest de Prut se cristalizează și se dezvoltă *cultura arheologică de tip Poienești-Vârteșcoiu*. Purtătorii acestui aspect cultural – agricultori și crescători de vite sedentari, erau acea populație care s-au refugiat spre răsărit de Carpați după distrugerea de către împăratul roman Traian a regatului lui Decebal în anul 106 d.Hr., preferând libertatea, în literatura



Fig. 42. Spadă de fier din mormânt de oștean sarmat, Cuconeștii Vechi



Fig. 43. Afumătoare de lut sarmatică cu decor imprimat, Bădragii Vechi



Fig. 44. Vas-berbec din Asia Mică, ceramică cu firnis roșu, Olănești

arheologică ei fiind numiți *dacii liberi*. La începutul sec. III d.Hr., comunități ale dacilor liberi, ce practicau olăritul, chiar au trecut Prutul și au organizat producerea vaselor cenușii, lucrate la roată, de forme identice celor din așezările și necropolele dacice¹⁴⁶. Producție, probabil, a acestui atelier a fost depistată tocmai pe cursul de sus al Răutului¹⁴⁷.

Încă un fenomen cultural, manifestat arheologic în prima jumătate a sec. al III-lea d.Hr. în sud-vestul spațiului controlat de păstorii sarmați, îl constituie *vestigiile de tip*

Etulia. Sunt așezări de scurtă durată și nu prea mari ale unor comunități de agricultori, ce au ajuns în partea de vest a zonei de stepă coborând din regiunile Nistrului Superior, Volânia, Podolia sau Ucraina de Nord-est¹⁴⁸. Cel mai de nord punct este recent documentat la Sagaidac¹⁴⁹, după care așezările se înșiruie până în zona lacurilor dunărene. Locuințele sunt de tipul cu baza adâncită în sol¹⁵⁰. Setul ceramic al acestor comunități include forme mari de vase lucrate cu mâna, dar și vase cenușii lucrate la roată¹⁵¹, de forme produse în centrul dacic de olărie din stânga Prutului. Aceste comunități practicau ritul funerar



Fig. 45. Fibule de bronz și argint, pahar de sticlă și diverse pandantive.



Fig. 46. Vase cenușii lucrate la roată, Dănceni

al incinerăției, cu depunerea resturilor rugului funerar în gropi simple, mai rar – în gropi mari și adânci. Inventarul funerar aproape lipsește¹⁵².

Soarta acestei populații încă rămâne neclară, dar pe la mijlocul sec. al III-lea d.Hr. sarmații efectuează ultimele înmormântări în cadrul necropolelor plane din silvostepă, iar morminte datate până în prima jumătate a sec. al IV-lea d.Hr. apar doar în stepa Bugeacului¹⁵³.

Soarta triburilor sarmaților, îndeosebi a celor din silvostepă, în multe privințe este legată de pătrunderea în răsăritul Carpaților a *cetelor războinice de goți* venite din nord-vestul Europei și menționate în izvoarele scrise la sfârșitul sec. al II-lea d.Hr. Arheologic, această populație începe să se manifeste în silvostepa regiunii din a doua jumătate a sec. al III-lea d.Hr. prin *fenomenul cultural Černjachov-Sântana de Mureș*, în care se resimte și prezența păstorilor sarmați locali. Caracterul vizibil unitar al acestui fenomen este exprimat de vasele cenușii, lucrate la roată, de forme specifice, cu suprafața lustruită ori rugoasă.

Primele așezări din ținutul Pruto-nistean au fost înființate în regiunea de silvostepă, iar spre mijlocul sec. al IV-lea d.Hr. acest fenomen cultural s-a extins și

în stepă. Ele ocupau cele mai diverse forme de relief, cu locuințe grupate pe mici promontorii supraînălțate luncilor late sau înșiruite pe circa 1 km în lungul văilor mai înguste. Casele erau de suprafață, cu o singură încăpere¹⁵⁴, dar mai în sud sunt cunoscute și cu două încăperi, una fiind pentru iernatul vitelor¹⁵⁵.

În cadrul multor așezări activau meșteșugari specializați în olărie și în reducerea și prelucrarea fierului¹⁵⁶, cu toate că individual se mai confecționau manual ulcele și capace, printre vase lucrate cu mâna mai apărând și forme specifice regiunilor de origine ale goților. Multe tehnologii – în olărit, fierărit, agricultură etc. au fost preluate din provinciile romane, monedele romane fiind în circuit și printre comunitățile Pruto-nistrene.

Neomogenitatea purtătorilor *culturii Černjachov-Sântana de Mureș* se manifestă mai vădit în ritul funerar. Necropolele plane includeau până la cca 350 morminte¹⁵⁷. Pe de altă parte, în baza unor necropole putem urmări evoluția ritului funerar practicat – de la predominarea incinerăției la înmormântarea doar prin înhumăție¹⁵⁸, și în cadrul acestora, schimbarea orientării defuncțiilor de la direcția cu capul spre nord spre cea cu capul spre vest, această schimbare fiind pusă pe seama

adoptării de către comunitățile Černjachov-Sântana de Mureș a creștinismului¹⁵⁹.

Este variată depunerea resturilor rugului funerar în morminte – în urne cu capac sau direct în groapă, bine curățate de resturile rugului sau împreună cu cenușă și cărbuni, iar pentru înhumați este diferită forma gropii – simplă sau cu praguri, cu nișă sau cu catacombă, ca să mai amintim de obiceiul de port, care și ele scot în evidență diversitatea etnică a purtătorilor acestei culturi. Pe de altă parte, bogăția inventarului funerar în mormintele orientate spre nord (Fig. 45), uneori până la 15 vase (Fig. 46) și piese vestimentare și de podoabă din argint și aur, vorbesc de stratificarea socială a populației, mormintele orientate spre vest fiind în majoritate fără inventar.

Dezvoltarea ascendentă a comunităților Černjachov-Sântana de Mureș din regiune a fost perturbată de *invazia hunilor mongoloizi*, veniți din adâncurile Asiei. Făcând alianță cu alanii și greutungii din răsărit, către anii 375-376 ei au ajuns la Nistru, trecând râul prin locuri deloc așteptate. Populația s-a retras în mare grabă, încât în unele cuptoare de olărie au rămas vasele în proces de ardere, negustorii surprinși prin silvostepă au ascuns în grabă banii (tezaurele monetare), locuințele pustii poartă urme de incendiere. O parte din sedentari s-a refugiat la sud de Dunăre, în provincia romană Moesia, iar altă parte – în lungul Carpaților au mers spre nord și apoi spre Europa de Vest. Fenomenul cultural Černjachov-Sântana de Mureș își întrerupe existența în tot spațiul de la est de Carpați.

Apariția nomazilor mongoloizi în stepele europene a marcat începutul *evului mediu timpuriu* și a *epocii istorice a marii migrații a popoarelor*. Prezența hunilor în regiune se manifestă doar prin descoperirea, printre rămășițele construcției de piatră din așezarea culturii Černjachov-Sântana de Mureș de la Sobari, a unor fragmente de folie de aur cu decor solziform, cu care era placată, de obicei, șaua călăreților de vază huni, precum și a unui cazan de bronz lângă s. Șestaci/Șoldănești (Fig. 47). În rest, peisajul arheologic al regiunii rămâne pustiu și neschimbat pe tot cuprinsul sec. al V-lea d.Hr.

Doar spre sfârșitul sec. V sau începutul sec. al VI-lea d.Hr. în silvostepa regiunii Nistru-Prut apar comunități de populație sedentară, cunoscute actual sub *aspectul cultural de tip Costișa-Botoșana-Hansca*, ele constituind partea de sud-vest a arealului culturii slavilor de tip Praga-Penikovka de pe Niprul de Mijloc sau Bugul Superior¹⁶⁰. Această populație s-a așezat cu traiul pe văile despădurite din regiunea Codrilor Centrali, până în câmpiile din nordul stepei. Așezările lor de mici dimensiuni seamănă mai mult a cătune amplasate pe partea de jos a văilor sau la întretăierea lor, lângă sursele de apă, în preajma solurilor roditoare și a luncilor bogate în vegetație. Unicul tip de locuință era cel cu baza adâncită în sol, de formă apropiată de pătrat, având cuptor-pietrar în unul din colțurile opuse intrării¹⁶¹. În preajma locuințelor, pe lângă construcțiile de uz gospodăresc, se amenajau și vetre „în aer liber” – bucătării de vară în șoproane.

La prelucrarea pământului se folosea plugul de lemn, probabil, cu brăzdar de fier, la strâns roada se foloseau secerile de fier cu mâner lung, iar grânele se măcinau la râșnița rotativă. În turma de animale domestice predo-

minau cornutele mari. Dintre meșteșugurile specializate ar putea fi vorba nu doar de prelucrarea fierului, dovadă fiind doar uneltele găsite, dar și de olărie¹⁶². Repertoriul formelor de vase lucrate cu mâna este foarte redus – oale cu corpul bitronconic, rotunjit sau alungit și cu gât pronunțat, lipsite de ornament. Frecvente sunt tipsiile plate și groase, folosite și ca tavă pusă pe cuptorul-pietrar¹⁶³.

Ritul funerar practicat era incinerarea defuncțiilor, dar la Dănceni, pe lângă cele câteva incineratii distruse a fost cercetată și o inhumație orientată cu capul spre nord-vest și cu un inventar bogat, inclusiv două fibule-perechi digitale (Fig. 48)¹⁶⁴, două inhumații fiind și în necropola de la Seliște¹⁶⁵. Datarea acestui complex este nu mai timpurie de începutul sec. VII, când o parte din populație a migrat spre sud de Dunăre, iar în cadrul unor vechi așezări din silvostepă apar noi complexe de locuit, similare celor precedente, dar cu seturi ceramice mai mult caracteristice comunităților din arealul slavilor din nord-nord-vest, de tip Praga-Korchak¹⁶⁶. Totodată, exact în aceleași zone apar și noi așezări, care nu includ forme ceramice specifice predecesorilor. Probabil, mișcarea acestor comunități spre sud a fost oprită de migrația triburilor de bulgari din răsărit spre Dunăre și Balcani.

Arheologic, acest nou val de colonizatori din nord-vest, mult mai numeros, este desemnat prin *vestigii de*



Fig. 47. Cazan de bronz al hunilor nomazi, Șestaci

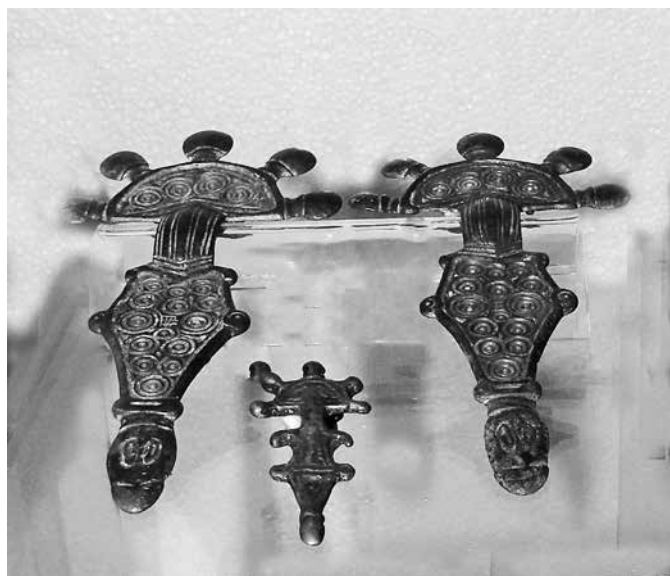


Fig. 48. Fibule-perechi digitale de bronz, Dănceni

tip *Hansca-Scoc-Kodyn*. Practic, sunt asimilate spațiile ocupate anterior, dar și cursul de jos al Bâcului, așezări apar pe Nistrul și Prutul de Jos.

Așezările deschise, concentrate în „cuiburi”, au aceeași structură, același rămâne și tipul de locuințe, cu baza adâncită în sol și cuptoare-pietrar în unul din colțuri. Exemplu clasic în acest sens este așezarea Scoc pe Răut, cu locuințe din sec. VI-VII și până în sec. al X-lea¹⁶⁷. Pe lângă unele așezări încep să apară centre-mahalale specializate¹⁶⁸ în metalurgie, ca la Scoc¹⁶⁹, și gospodării în care se cocea pâine, ca la Durlești-Valea Babei¹⁷⁰. Probabil, și olăritul era meșteșug specializat. Cu toate că vasele continuă să fie modelate cu mâna, totuși ele sunt lucrate pe o platformă, ce putea fi încet rotită. Aceasta permitea să fie aplicat și un ornament din benzi de linii incizate orizontale și vârlurite, iar pe marginea gurii – alveole realizate cu degetul (Fig. 49) sau incizii cu cuțitul. Seturile de unelte rămân aceleași, și ele sunt confecționate pe loc, în acele centre specializate.

Ritul funerar practicat continuă să fie incinerarea defuncțiilor, dar în regiunea Pruto-nistreană nu a fost cercetată nici o necropolă.

Pe la sfârșitul sec. al IX-lea în răsărit tot mai puternic devine Cnezatul Kievului și în componența lui intră spațiul Pruto-nistrean. Arheologic, acest lucru se resimte prin răspândirea în cadrul așezărilor din această regiune a ceramicii de forme tipice, tradiționale zonei, dar lucrate la roata olarului – oale cu corpul alungit, piriform, cu gâtul bine profilat și marginea puternic trasă spre exterior, având același decor liniar și liniar-văluos aplicat pe jumătatea superioară a vasului. Totodată, fenomen absolut nou pentru regiune este apariția așezărilor întărite (Fig. 50-51), apărute prin ziduri din lemn și pământ. Aceste noi elemente în cultura materială a populației din silvostepă au fost definite prin *vestigiile de tip Alcedar-Echimăuți*, date în sec. X-XI.

Locuirea continuă, practic, în aceleași zone, așezările au devenit mai extinse și au apărut altele noi, printre ele fiind și cele puternic fortificate¹⁷¹, în care trăiau oștenii, nobilimea, negustorii și meșteșugarii de înaltă calificare. Aceste așezări întărite, de formă circulară sau ovală, erau amplasate în partea de jos a pantelor sau pe promontorii



Fig. 49. Ulică cu alveole pe marginea gurii, Glinjeni

nu prea înalte din luncile văilor. În incintă se săpau fântâni căptușite cu bârne de lemn. Tipul de locuință continuă să fie cel cu baza adâncită în sol și cuptor în unul din colțuri, dar apar și complexe de suprafață. În preajma cetăților se înființau posade meșteșugărești, la care adera și populația de rând, aici activau meșterii-olari, fierarii, alți meșteșugari, aici se reducea minereul de fier și se ardea cărbunele, se practicau multe alte activități, inclusiv cele agricole și de creștere a vitelor. Și în așezările neîntărite se practicau meșteșugurile, îndeosebi, olăritul și fierăria, foarte necesare în viața cotidiană.

Despre ritul funerar practicat de purtătorii *vestigiilor de tip Alcedar-Echimăuți* putem judeca după necropola din preajma așezării întărite Alcedar (raionul Șoldănești), unde au fost cercetați 11 din cei 34 tumuli, în ei fiind descoperite 254 morminte prin incinerare¹⁷². Arderea defuncțiilor era efectuată în cadrul sau în preajma așezării, resturile rugului funerar se depuneau pe o platformă de lut la suprafața solului, rareori, cu vase-urne ceramice, peste care se înălța movila. La înmormântările repetate se adăuga pământ pe movilă, dar ulterior erau depuse chiar și în preajma tumulului. Necropola a funcționat între sfârșitul sec. IX și în prima jumătate a sec. X. Vasele-urne



Fig. 50. Brățări de bronz din așezarea întărită de la Echimăuți

sunt oale specifice așezărilor din zonă, printre piesele de podoabă fiind și mărgelile din argint, decorate cu „zerni”, sunt nasturi de bronz în formă de pară, catarama, apar vârfuri de săgeți de fier etc. Acest rit funerar era foarte caracteristic pentru populațiile din nord-vest, de la Slovacia și Cehia până în Transcarpatica¹⁷³.

Pe de altă parte, în zona centrală, la Brănești/Orhei¹⁷⁴, este o necropolă plană înființată mai târziu, la sfârșitul sec. al IX-lea, cu primele morminte prin incinerare. În ea urmează înhumarea defuncțiilor, cu capul spre vest, după rit creștin, dar în morminte mai apar diverse podoabe cu analogii în lumea slavilor¹⁷⁵ – reminiscențe ale credințelor păgâne. Necropola a fost folosită până în prima jumătate a sec. al XI-lea.

Situația este mai diferită în fâșia zonei de contact a silvostepii cu stepa, în preajma Codrilor. Pe lângă așezările populației sedentare încep să se așeze cu traiul unele comunități de nomazi turcico-bulgari, aceste fenomene fiind evidențiate arheologic prin vestigiile în care sunt puternice componentele culturii *de tip Balcano-dunărean*, dar și cele *nomade de stepă*¹⁷⁶. Acest specific este exprimat de setul ceramic. El include forme de vase tipice pentru regiunea de silvostepă, lucrate la roată, cu decor liniar și liniar-văluos, dar în el se pronunță clar și tradițiile turcico-bulgare – vasele ceramice cenușii, lucrate la roată, de tip Saltovo, de producție răsăriteană, cu decor din linii lustruite. Totodată, în set apar noi forme de vase, necunoscute anterior – căldările-cazane de lut caracteristice pentru populația nomadă. Producția lor a fost organizată lângă unele așezări sau în afara lor¹⁷⁷.

Ritul funerar practicat în această zonă, după cum vedem din cele două necropole alăturate de la Hansca, înființate mai târziu ca cea de la Brănești, este înhumarea defuncțiilor cu capul spre vest, conform ritului creștin,



Fig. 51. Șirag de mărgelile din pastă de sticlă, Rudi

dar printre acestea sunt și morminte sigur păgâne¹⁷⁸. Piesele vestimentare și de podoabă sunt asemănătoare cu cele de la Brănești, dar necropolele au fost datate în sec. al XI-lea – prima jumătate a sec. al XII-lea¹⁷⁹. Determinările antropologice pentru necropola Hansca „Limbari” au constatat două componente diferite printre cei înmormântați – tip antropologic (preponderent pentru femei) similar celui din necropola Brănești și caracteristic populațiilor din nord și nord-est, precum și tipul antropologic (preponderent pentru bărbați) caracteristic regiunilor din sud-est, urmași ai unuia din grupurile de populație Alano-bulgară de tip Saltovo, lucru despre care am vorbit în baza materialelor din așezări.

Locuirea în spațiul Pruto-nistean a populației ce a lăsat *vestigiile de tip Alcedar-Echimăuți*, inclusiv a populației din stepă, a fost perturbată, undeva, în limitele primei jumătăți a sec. al XI-lea, sub presiunea triburilor răsăritene ale pecenegilor nomazi (sau ale uzilor), când au fost incendiate majoritatea așezărilor întărite din silvostepă, inclusiv Calfa, cu toate că datarea așezărilor din zona de contact este extinsă și în sec. al XII-lea, sau chiar al XIII-lea¹⁸⁰, fără argumentări speciale. Populația ce a reușit să supraviețuiască atacului s-a retras spre nord, sub protecția cetăților din ținutul Haliciului.

O perioadă îndelungată de timp de după atacul pecenegilor (circa a doua jumătate a sec. XI – sec. XIV) cea mai mare parte a silvostepii dintre Nistru și Prut, nemaivorbind de stepă, arheologic, este lipsită de urme de habitat sedentar. Doar în nordul spațiului, pe Nistrul de Mijloc, pe locul unor așezări mai vechi, a fost reluată viața. Judecând după materialul ceramic din unele așezări (Mereșeuca/Ocnița) zona a fost colonizată un timp de *grupuri de populație din teritoriile Cnezatului de Halici*. Dar aceste vestigii încă rămân insuficient cercetate.



Fig. 52. Descoperiri recente la Şehr al-cedid (a. 2017)

Doar către începutul sau prima jumătate a sec. al XIV-lea în nordul spațiului Pruto-nistean apar primele aşezări moldoveneşti timpurii, necunoscute anterior, concentrate îndeosebi în bazinul Ciugurului. Pentru *cultura moldovenească timpurie* din zonă sunt încă caracteristice vase lucrate cu mâna, sau la roata înceată, arse pe rug, cu analogii la Suceava¹⁸¹.

Între timp, pe la mijlocul sec. al XIV-lea zona centrală a spațiului este invadată de populație alogenă, vestigiile căreia sunt puse pe seama *culturii Hoardei de Aur*. Politica expansionistă a hanului Uzbek era bazată pe întemeierea oraşelor în teritoriile ocupate, populate de meşteşugari şi comercianţi. Astfel de centre au început să fie întemeiate şi între Nistru şi Prut, lângă satele Trebujeni/Orhei şi Costeşti/Ialoveni. Urme ale unor aşezări rurale au fost semnalate nu departe de Lozova/Străşeni şi încă în câteva puncte.

Cele mai intens studiate sunt vestigiile de lângă Trebujeni (Fig. 52), identificate a fi acel Şehr al-cedid („Oraşul nou”), şi cunoscut în literatură ca Orheiul Vechi¹⁸². Descoperirile monetare din acest sit (circa o mie documentate sigur) permit a presupune că oraşul a existat doar circa două decenii şi jumătate (1342/43 – 1368/69). În această perioadă de timp, în raza oraşului au fost puse bazele unor așa edificii, cum ar fi „caravani-saraiurile”, băile orientale, moscheea, a fost ordonat centrul, cu piaţa şi atelierile meşteşugăreşti, mahalale



Fig. 53. Aspri otomani din tezaurul de la Novaci

de meşteşugari s-au format pe la periferii, structura localității fiind întrețesută de casele locuitorilor. Despre componența populației acestui oraş putem judeca după produsele meşterilor olari, în formele şi tehnicile confecționării vaselor ceramice fiind reflectate diverse tradiții meşteşugăreşti – din Crimeea, din regiunea Volga, se întâlnesc vase de producție bizantină, transcaucaziană, chineză. A fost găsit la Orhei şi un tank indian de aur emis la Deli (1351-1352). O situație similară începe să se profileze şi la Costeşti.

Slăbirea puterii centrale în Hoarda de Aur şi situația instabilă de la hotarele apusene au impus abandonarea acestor oraşe spre sfârşitul anilor '60 ai sec. al XIV-lea.

Retragerea populației Hoardei de Aur din zona Codrilor a favorizat strămutarea unor noi comunități de moldoveni, pornite din regiunea Neamțului, Romanului şi Bacăului¹⁸³. Arheologic, acest nou val de colonizare este consemnat în bazinul Ciugurului prin complexe de locuit cu vase ceramice similare celor din cetatea Şcheia de lângă Suceava din ultimul sfert al sec. al XIV-lea, precum şi vase lucrate la roata rapidă din sec. al XV-lea, care suprapuneau complexele cele mai timpurii¹⁸⁴.

În zona centrală, la Orheiul Vechi, ceramica moldovenească a apărut nu mai degrabă de abandonarea oraşului de către populația Hoardei de Aur către ultimul sfert al sec. al XIV-lea¹⁸⁵, cu toate că materialul numismatic pledează pentru al doilea deceniu al sec.



Fig. 54. Vedere asupra aşezării „la gura Vălcinețului” (menționată în 1436)



Fig. 55. Aspru otoman din satul „la gura Vălcinețului”

al XV-lea¹⁸⁶. La acest timp, în preajma construcțiilor de piatră nefinisate apar locuințe cu monede moldovenești de la Alexandru cel Bun (1400-1432)¹⁸⁷.

În a doua jumătate a sec. al XV-lea, pe timpul lui Ștefan III, așezarea Orheiului este întărită în partea de acces dinspre vest cu două șiruri de linii defensive – ziduri din lemn și pământ. Dezvoltarea economică intensă a acestei așezări de tip orășenesc, ce devine un mare centru meșteșugăresc și comercial al Moldovei, este întreruptă la sfârșitul sec. al XV-lea (1499) de un puternic atac al tătarilor, după care nu a mai putut să se refacă.

Așezările rurale timpurii în zona Codrilor au fost recent documentate arheologic: una lângă sătucul Novaci/Călărași (Fig. 54), unde a fost descoperit și un tezaur monetar (Fig. 55) îngropat la sfârșitul sec. al XV-lea¹⁸⁸ și alta lângă Pocșești/Strășeni, dar ele încă nu au constituit obiectul unor săpături arheologice metodice. Numărul așezărilor moldovenești, care în baza materialului ceramic pot fi datate în sec. al XVI-lea și al XVII-lea este mult mai mare, ele fiind documentate în zona centrală până la limita stepei și în cea nordică a Republicii. În toată epoca medievală, începând cu cea timpurie, zona de stepă a spațiului Pruto-nistean a fost preferată de diverse triburi de păstori nomazi răsăriteni, începând cu avarii și bulgarii, pe aici au trecut ungurii, au fost pecenegii, apoi cumanii, triburile mongoloide sau turanice și, fără îndoială, tătarii. Prezența lor deseori este fixată prin morminte sau necropole în tumulii mai vechi din regiune¹⁸⁹ sau în preajma lor, dar datarea și apartenența lor etnică întotdeauna este dificil de stabilit, ele fiind calificate ca morminte de nomazi târzii.

În pofida faptului că am insistat asupra schimbărilor permanente în peisajul cultural al Republicii Moldova de-a lungul timpului, acest peisaj nici pe departe nu este unul complet și indiscutabil. Cu fiecare săpătură arheologică în cadrul siturilor arheologice de pe teritoriul ținutului apar noi vestigii care, uneori, sunt capabile să schimbe cardinal acest peisaj. Chiar și pentru cultura moldovenească din ținut, informațiile pe care noi le culegem din sursele scrise, nu sunt nici pe departe suficiente pentru a cunoaște acest segment al istoriei noastre, lucru dovedit de rezultatele săpăturilor arheologice recente în incinta capitalei.

Referințe bibliografice:

1. А.Л. Чепалыга, Первичное заселение Северного Причерноморья по материалам последних открытий Олдованской культуры в террасах Черного моря и его притоков. Международная конференция «Геополитические и историко-географические проблемы Причерноморья». Chișinău, 2019, p. 55-56.
2. С. Коваленко, С. Пуцунтикэ Раннепалеолитическая находка из Кошницы. Revista arheologică I, 1, 2005, p. 168-169.
3. S. Covalenco, Primele manifestări culturale. Paleoliticul și mezoliticul. Orânduirea comunei primitive. Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V). Chișinău, 2010, p. 111-116.
4. Ibidem, p. 119.
5. L. Višnjacki, Antropogeneza: originea și evoluția omului. Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V). Chișinău, 2010, p. 82.
6. I. Borziac, V. Chirică, Paleoliticul superior din spațiul carpato-nistean: aspecte culturo-genetice și cronostratigrafice. Tirageti, II, 2008, p. 19; S. Covalenco, Primele manifestări..., p. 127.
7. I. Borziac Paleoliticul și mezoliticul în spațiul dintre Nistru și Prut. Thraco-Dacica XV, 1-2, 1994, p. 28, fig. 5/7; S. Covalenco, Primele manifestări..., p. 143-144.
8. Н.А. Кетрапу, Амулет из позднелеолитической стоянки в гроте Брынзены I. Памятники древнейшего искусства на территории Молдавии. Кишинев, 1989, с. 5-10; И.А. Борзиак Предметы изобразительной деятельности человека на многослойной позднелеолитической стоянке Косоуцы на Среднем Днестре. Памятники древнейшего искусства..., с. 11-26; I. Borziac, Otte M., Noiret P. Piese de artă paleolitică și de podoabă de la stațiunea paleolitică cu mai multe niveluri de locuire Cosăuți din zona Nistrului Mijlociu. Revista arheologică, 2, 1998, p. 6-15.
9. S. Covalenco, Primele manifestări..., p. 161.
10. Ibidem, p. 164.
11. С.И. Коваленко, Н.А. Кетрапу, Новые данные о мезолитической стоянке Саратены в Нижнем Попрутье. Vestigii arheologice din Moldova. Chișinău, 1997, p. 42-57.
12. O. Larina, Neoliticul pe teritoriul Republicii Moldova. Thraco-Dacica XV, 1-2, 1994, p. 41; O. Larina, Începutul economiei productive. Neoliticul. Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V). Chișinău, 2010, p. 180-181.
13. O. Larina, Începutul economiei productive..., p. 180-181.
14. O. Larina, Neoliticul ..., p. 44-45; O. Larina, Începutul economiei productive ..., p. 194-196.
15. O. Larina, Începutul economiei productive ..., p. 197.
16. Ibidem, p. 203.
17. В.А. Дергачев, О.В. Ларина, Памятники культуры Криш Молдлы (с каталогом). Кишинэу, 2015.
18. В.А. Дергачев, О.В. Ларина, Памятники культуры Криш..., с. 132-180.
19. Ibidem, с. 342.
20. Ibidem, с. 180-185.
21. О.В. Ларина, Культура линейно-ленточной керамики Пруто-Днестровского региона. Монография в журнале. Stratum, 2, 1999, с. 98-100.
22. O. Larina, Neoliticul..., p. 51.
23. О.В. Ларина, Культура линейно-ленточной керамики..., с. 58-87.
24. I. Tentiuc, Contribuții la istoria și arheologia spațiului pruto-nistean. Siturile de la Durlăști și Molești. Chișinău, 2012, p. 25-26.
25. О.В. Ларина, Культура линейно-ленточной керамики..., с. 106.
26. O. Larina, Începutul economiei productive ..., p. 197.
27. О.В. Ларина, В.А. Дергачев, Могилиник Мариупольского типа в Молдавии. Российская археология, 2, 2003, с.93-103;
28. O. Larina, Începutul economiei productive ..., p. 216.
29. S. Marinescu-Bîlcu, Precucuteni. Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, III. București, 2000, p. 370-371.

30. V. Dergaciov, Marile civilizații de vechi agricultori. Eneoliticul. Începutul descompunerii orânduirii gentilico-tribale. Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V). Chișinău, 2010, p. 232.
31. V. Sorokin, Culturile eneolitice din Moldova. Thraco-Dacica XV, 1-2, 1994, p. 69; Sorochin V., V. Dergaciov, Cultura Precucuteni-Tripolie A. Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V). Chișinău, 2010, p. 238-239.
32. Г.П. Сергеев, Раннетрипольский клад у с. Карбуна. Советская археология, 1, 1963, с. 135-151; В.А. Дергачев, Кэбунский клад. Кишинев, 1998, 120 с.
33. V. Sorokin, Culturile eneolitice..., p. 68.
34. Ibidem, p. 72.
35. Ibidem, p. 74.
36. O. Șcipachin, Un topor de aramă din fondurile Muzeului Național de Istorie a Moldovei. Tyrageția, 6-7, 1998, p. 69-71.
37. V. Dergaciov, Cultura Bolgrad-Aldeni. Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V). Chișinău, 2010, p. 249.
38. V. Dergaciov, Cultura Precucuteni..., p. 232.
39. Ibidem, p. 252.
40. V. Sorokin, Culturile eneolitice..., p. 77.
41. S. Țerna, și alții. Stolniceni 2016. Cercetări arheologice preventive din partea de nord-est a sitului cucutenian de mari dimensiuni. Cercetări arheologice în Republica Moldova, campania 2016. Chișinău, 2017, p. 16.
42. Ibidem, p. 17, fig. 1.
43. V. Sorokin, Culturile eneolitice..., p. 87.
44. I. Manzura, Culturile eneolitice din stepă. Thraco-Dacica XV, 1-2, 1994, p. 94.
45. V. Dergaciov, Grupul cultural Suvorovo-Casimcea. Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V). Chișinău, 2010, p. 259-260.
46. Haheu V., Kurciatov S. Cimitirul plan eneolitic de lângă satul Giurgiulești (Considerații preliminare). Revista arheologică, 1, 1993, p. 101-114.
47. Ibidem, p. 103.
48. I. Manzura, Manifestări culturale în perioada de tranziție. Thraco-Dacica XV, 1-2, 1994, p. 105-107.
49. Ibidem, p. 108-109.
50. Ibidem, p. 106.
51. Ibidem, p. 109.
52. Т.С. Пассек, Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья. Материалы и исследования по археологии, 84. Москва, 1961, с. 161; В.А. Дергачев, Выхватинский могильник. Кишинев, 1978, с. 29; Манзура И.В., Субботин А.В. Новые раскопки Выхватинского могильника. АИМ в 1984 г. Кишинев, 1989, с. 89-90.
53. О. Ларина, Позднетрипольское погребение горди-нестского типа на Днестре. Interferențe cultural-cronologice în spațiul nord-pontic. Chișinău, 2003, p. 62-64.
54. V. Dergaciov, Evoluția comunităților patriarhale. Epoca bronzului. Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V). Chișinău, 2010, p. 278-279.
55. Ibidem, p. 268.
56. I. Manzura, Manifestări culturale ..., p. 109-110.
57. В.А. Дергачев, Материалы раскопок археологической экспедиции на Среднем Пруте (1975-1976 гг.). Кишинев, 1982, с. 11-13; В.А. Дергачев, Особенности культурно-исторического развития Карпато-Поднестровья. К проблеме взаимодействия древних обществ Средней, Юго-Восточной и Восточной Европы. Stratum, 2, 1999, с. 195, рис. 18/1-42.
58. В.А. Дергачев, Молдавия и соседние территории в эпоху бронзы. Кишинев, 1980, с. 76
59. V. Dergacev, Epoca bronzului. Perioada timpurie. Thraco-Dacica XV, 1-2, 1994, p. 124-125.
60. В.А. Дергачев, Молдавия и соседние территории ..., с. 83.
61. С. Агульников,, Е. Сава Исследования курганов на левобережье Днестра. Кишинев, 2004, с. 60, рис. 29/3.
62. V. Dergaciov, Evoluția comunităților patriarhale ..., p. 291.
63. В.А. Дергачев, Молдавия и соседние территории ..., с. 92.
64. В.А. Дергачев, Материалы раскопок археологической экспедиции ..., с. 55-63; Т.И. Демченко, Новый памятник Единецкой культурной группы. АИМ 1984. Кишинев, 1989, с. 96 и 103; V. Dergaciov, Evoluția comunităților patriarhale ..., p. 295.
65. В.А. Дергачев, Молдавия и соседние территории ..., с. 121; Е. Сава, Epoca bronzului – perioada mijlocie și târzie (sec. XVII-XII î.e.n.). Thraco-Dacica XV, 1-2, 1994, p. 141-142.
66. С. Агульников,, Е. Сава Исследования курганов ..., с. 118.
67. В.А. Дергачев, Молдавия и соседние территории ..., с. 139.
68. В.А. Дергачев, Е. Сава Н. Раскопки комаровских поселений у с. Котьяла. АИМ в 1981. Кишинев, 1985, с. 70-80.
69. Е. Сава, Epoca bronzului ..., p. 144.
70. Е. Сава, Э. Кайзер, Поселение с «зольниками» у села Одая-Мичурин, Республика Молдова (Археологические и естественнонаучные исследования). Chișinău, 2011, с. 444-452.
71. В.И. Каврук, Новый памятник эпохи поздней бронзы в центральной Молдавии. АИМ в 1981 г. Кишинев, 1985, с. 88; С. Агульников, М. А.Н. Левинский, Исследования на поселении у г. Каушаны. АИМ 1985. Кишинев, 1990, с. 78.
72. Е.Н. Абызова, Ключко Е.О. Курганный могильник у с. Кириллены. Stratum, 2, 2005, с. 308-319.
73. В.А. Дергачев, Молдавия и соседние территории ..., с. 159.
74. Ibidem, p. 180-185.
75. М. Kaşuba, O. Levițki, Prima epocă a fierului (sec. XII-VIII/VII î.Hr.). Începuturile relațiilor de clasă. Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V). Chișinău, 2010, p. 318.
76. Al. Levinschi, Les spécificités de l'emplacement des habitations du Premier et Second Âge du fer dans la zone de steppe boisée de la Moldavie Centrale. The Thracians and their Neighbors in the Bronze and Iron Ages, I. Proceeding of 12th International Congress of Thracology. Târgoviște, 2013, p. 213-215.
77. O. Levițki, Culturi din epoca hallstattului timpuriu și mijlociu. Thraco-Dacica XV, 1-2, 1994, p. 165-166.
78. O. Levițki, Piese din categoria ceramicii tehnice depistate în așezarea Trinca „Izvorul lui Luca”. Revista arheologică, IV, 1, 2008, p. 18.
79. В.Л. Лапушнян, Раскопки памятников культуры фракийского гальштата в Молдавии. АИМ в 1968-1969. Кишинев, 1972, с. 101-104.
80. О.Г. Левицкий, Курган у с. Браниште и некоторые вопросы погребального обряда раннегальштатской культуры Лесостепной Молдавии. АИМ в 1984. Кишинев, 1989, с. 138-141.
81. И.Т. Никулицэ, Гальштатское поселение в Ханском микрорайоне. АИМ (1974-1976). Кишинев, 1981, с. 83.
82. О.Г. Левицкий, Погребение раннего железного века у с. Ганск. АИМ в 1981. Кишинев, 1981, с. 125.
83. М. Kaşuba, Cultura Cozia-Saharna. Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V). Chișinău, 2010, p. 358.
84. М. Kaşuba, Cultura Cozia..., p. 360-363.
85. I. Niculiță,, A. Zancu, M. Băț, Evoluția habitatului din microzona Saharna în epoca fierului. Chișinău, 2016, p. 126-131.
86. Н.В. Гольцева, М.Т. Кашуба, Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья. Тирасполь, 1995, с. 11-18.
87. A.N. Levinschi, I.A. Borzias, Necropola plană de tip Saharna-Solonceni la Climăuții de Jos. Buletinul AȘM, 3 (95), 1990, p. 50-54; М.Т. Кашуба, Н.В. Гольцева, Сахарянский могильник I (Цыглэу). Советская археология, 1, 1991, с. 197-209.
88. А.И. Мелюкова, Памятники VIII в. до н. э. на территории лесостепной Молдавии. Известия Молдавского филиала АН СССР, 4(31). Кишинев, 1956, с. 42-43.
89. O. Levițki, Cultura Șoldănești (Basarabi-Șoldănești). Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V). Chișinău, 2010, p. 371.
90. O. Levițki, S. Agulnicov, Cultura Belozerca. Istoria Mol-

- dovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V). Chișinău, 2010, p. 387-388.
91. С. Агульников, Погребальный обряд казаклийского могильника белозерской культуры. Interferențe cultural-cronologice în spațiul nord-pontic. Chișinău, 2003, 139-140, fig. 1.
92. И.В. Бруяко, Ранние кочевники в Европе. Кишинев, 2005, с. 146.
93. М. Kaşuba, Cultura cimerienilor. Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V). Chișinău, 2010, p. 399.
94. Е.В. Яровой, М.Т. Кашуба, С.В. Махортых, Киммирийский курган у пгт. Слободзия. Монография. Северное Причерноморье: от энеолита к античности. Тирасполь, 2002, с. 292-300.
95. М. Kaşuba, Cultura cimerienilor ..., p. 407-408.
96. И.В. Бруяко, Ранние кочевники ..., с. 149.
97. В.А. Дергачев, Материалы раскопок ..., с. 101-102; О.Г. Левицкий, Т.И. Демченко, Памятники скифской архаики на территории Молдовы. Древности Степного Причерноморья и Крыма, V. Запорожье, 1995, с. 42-49.
98. Э.А. Рикман, Памятник эпохи великого переселения народов. Кишинев, 1967, рис. 42/4,5; А.Н. Левинский, Раскопки на черняховском поселении Гура-Кэинарулуй I. АИМ 1985. Кишинев, 1990, с. 177.
99. I. Tentiuc, A. Levinschi, Cercetări arheologice de la Buzduganii de Jos, pe valea Țuțorei, din anul 2008. Tyragetia, III, 1, 2009, p. 249-258.
100. О. Levițki, Considerații asupra monumentelor funerare din perioada hallstattiană târzie de pe teritoriul Moldovei. Revista arheologică, 2, 1998, p. 32.
101. Al. Levinschi, Considerații asupra necropolei getice de la Dănceni. Tyragetia, II (XVII), 1, 2008, p. 233-234.
102. В.Л. Лапушнян, Ранние фракийцы X – начала IV в. до н. э. в лесостепной Молдавии. Кишинев, 1979, с. 55.
103. В.А. Дергачев, Е. СаваН. Исследование курганов в окрестностях сёл Мерень и Кирка. Stratum, 2, 2001-2002, с. 529-534.
104. И.В. Бруяко, Ранние кочевники ..., с. 160-162.
105. I. Dron, Din istoria scrisului strămoșilor noștri. Pyretus, II, Ungheni, 2006, p. 66-67.
106. А.Н. Левинский, История гетов в лесостепи Юго-Восточной Европы (конец VI – вторая половина IV вв. до н.э.). Монография в журнале. Stratum, 3, 2010, с. 26, рис. 1.
107. N. Chetraru, N. Serova, Necropola aristocrației scitice de la Dubăsari (sec. V-IV î.e.n.). Chișinău, 2001, p. 67-68.
108. С.В. Полин, Скифский Золотобалковский курганный могильник V-IV вв до н.э. на Херсонщине. Киев, 2014, с. 430-600.
109. А.Н. Левинский, Два подхода к решению вопроса о появлении гетов в Молдавской лесостепи (VI в. до н.э.). Stratum, 3, 2005, с. 262-263.
110. Al. Levinschi, Covalenco S., Abăzov E. Fortificația getică "Saharna – La Revechin" – sistemul defensiv. Tyragetia, 11, 2002, p. 41-43.
111. Al. Levinschi, Fortificația getică "Saharna – La Revechin" (cercetările din anii 2000-2002). Cercetări arheologice în Republica Moldova (2000-2003). Chișinău, 2004, p. 70-74.
112. Al. Levinschi, Măturii privind prelucrarea metalelor la geți în sec. VI-IV î.e.n. Tyragetia, 12, 2003, p. 46-53.
113. И.Т. Никулицэ, Исследование гетского могильника Ханска-Лутэрия. АИМ в 1968-1969 гг. Кишинев, 1972, с. 105; А.Н. Левинский, К вопросу о погребальном обряде и обрядности у гетов Днестровско-Прутского междуречья (VI-IV вв. до н.э.). Stratum, 3, 2009, с. 167-170.
114. А.Н. Левинский, Греческие амфоры на гетских памятниках лесостепи Днестровско-Прутского междуречья – центры и ритмы поступления. Stratum, 3, 2012, с. 268-272.
115. А.Н. Левинский, История гетов ..., с. 100-101.
116. А.Н. Левинский, Античные монеты и геты лесостепной Молдовы. Stratum, 6, 2005, с. 395-397.
117. V. Sîrbu, Arnăuț T. Incinta fortificată de la Stolniceni, raionul Hâncești – Rep. Moldova. Cercetări arheologice în aria nord-tracă, I. București, 1995, p. 378-383; Al. Levinschi, Limita cronologică superioară a fortificațiilor getice din zona Saharna – Rezina. Interferențe cultural-cronologice în spațiul nord-pontic. Chișinău, 2003, p. 267.
118. С.Б. Охотников, Нижнее Поднестровье в VI-V вв. до н.э. Киев, 1990, с. 42-43.
119. А. Левинский, Заселение греческими колонистами Нижнеднестровской равнины в VI в. до н.э. Международные отношения в бассейне Черного моря в скифо-античное и хазарское время. Ростов-на-Дону, 2009, с. 54-58.
120. Ibidem, с. 54.
121. T. Samoilova, Colonizarea grecească a litoralului de nord-vest al Mării Negre. Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V). Chișinău, 2010, p. 498.
122. Л.Л. Полевой, Новые находки античных монет в Молдавской ССР. Советская Археология, 1, 1962, с. 290-291.
123. T. Samoilova, Colonizarea grecească ..., p. 501.
124. И.А. Четвериков, Результаты полевых исследований у с. Глиное в 2003 году. Cercetări arheologice în Republica Moldova (2000-2003). Chișinău, 2004, p. 116.
125. И.Т. Никулицэ, С.А. Фидельский, Археологические исследования на многослойном поселении Чобручи. Cercetări arheologice în Republica Moldova (2000-2003). Chișinău, 2004, p. 54.
126. Г.Ф. Чеботаренко, Некоторые редкие находки второй половины 1-го тысячелетия до н.э. с поселения Калфа. Труды Государственного Краеведческого Музея, II. Кишинев, 1969, с. 58-59.
127. В.С. Синика, Е.Ф. Тащи, Н.П. Телнов, И.А. Четвериков, Поселение Красное на Левобережье Нижнего Днестра. Stratum, 3, 2012, с. 188.
128. Н.П. Телнов, И.А. Четвериков, В.С. Синика, Скифский могильник III-II вв. до н. э. Тирасполь, 2016, с. 37-43.
129. Ibidem, с. 705-725.
130. M. Tkaciuk, Manifestări culturale din sec. V – I a. Chr. Thraco-Dacia XV, 1-2, 1994, p. 228.
131. М.Е. Ткачук, Новые данные к исследованию памятников типа Поянешть-Лукашовка (по материалам Старого Орхее). Археологические исследования в Старом Орхее. Кишинев, 1991, с. 47-50.
132. M. Tkaciuk, Manifestări culturale ..., p. 229.
133. Ibidem, p. 229-230.
134. Г.П. Сергеев, Находка медных сосудов на территории Молдавии. Известия Молдавского филиала АН СССР, 4 (31). Кишинев, 1956, с. 135-137.
135. I. Tentiuc, V. Bubulici, A. Simalsik, A cremation burial of a horseman near the village of Mana (the Orhei district). Tyragetia, IX, 1, 2015, p. 221-234.
136. Al. Levinschi, E. Brihuneț, Vestigiile arheologice din raza satelor Zamciogi și Rădeni pe r. Ichel. Revista arheologică, IX, 2, 2013, p. 194.
137. A. Levinschi, S. Agulnicov, Complexe sarmatice timpurii în tumulii Nistrului de Jos. Tyragetia, 6-7, 1998, p. 87.
138. А.В. Гудкова, М.М. Фокеев, Земледельцы и кочевники в низовьях Дуная I – IV вв. н. э. Киев, 1984, с. 8-10 и 21-23.
139. И.А. Борзиак, О.Г. Левицкий, Исследование двух курганов в Криулянском районе. АИМ 1984, Кишинев, 1989, с. 117-118; A. Levinschi, S. Agulnicov, Complexe sarmatice ..., с. 87 и 91.
140. А.В. Симоненко, Б.И. Лобай, Сарматы Северо-Западного Причерноморья в I в. н. э. Киев, 1991, с. 6-34.
141. Ibidem.
142. М.Т. Кашуба, Курчтов С.И., Щербакова Т.А. Кочевники на западной границе Великой Степи (по материалам курганов у с. Мокра). Stratum, 4, 2001-2002, с. 180-252.
143. А.В. Симоненко, Лобай Б.И., op.cit. p. 66.
144. Simonenco A. Cultura sarmatilor. Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V). Chișinău, 2010, p. 580.
145. В.А. Дергачев, Материалы раскопок ..., с. 86-99, 103-124; А.В. Гудкова, М.М. Фокеев, Земледельцы и кочевники ..., с. 6-21; Vornic V., V. Bubulici, Popovici S. Date preliminare privind necropola sarmatică de la Medeleni (com. Petrești, r-nul Ungheni). Arheologia preventivă în Republica Moldova, II. Chișinău, 2015, p. 59-60.

146. N. Telnov, A. Levinschi, Dacii liberi – o nouă cultură arheologică în Republica Moldova. *Tyragetia*, 10, 2001, p. 97-100; Vornic V., N. Telnov, V. Bubulici, Ciobanu L. Pruteni. Un centru de olărie dacic din epoca romană (cercetările din 2001 și 2003). Chișinău, 2007, p. 78-109.
147. E. Сава, Э. Кайзер, Поселение с «золянками» ..., с. 318-328.
148. Щербакова Т.А. Хозяйственный уклад населения низовьев Днестра и Дуная в позднеримское время. Хозяйственные комплексы древних обществ Молдовы. Кишинев, 1991, с. 80-81.
149. V. Vornic, și alții. Cercetările arheologice din anul 2018 în situl arheologic Sagaidac II (r-nul Cimișlia). Cercetări arheologice în Republica Moldova, campania 2018. Chișinău, 2019, p. 76.
150. Idem, Жилые и хозяйственные сооружения на поселениях позднеримского времени в зоне Буджакской степи. Днестро-Дунайское междуречье в I – начале II тыс. н. э. Киев, 1987, с. 43-52.
151. Idem, Керамический комплекс поселения III-IV вв. у с. Томай. АИМ 1983. Кишинев, 1988, с. 92-97.
152. Idem, Могильник первых веков нашей эры у с. Етулия. АИМ 1974-1976. Кишинев, 1981, с. 116.
153. М.М. Фокеев, Позднейшие могильники сарматского времени в степи между Днестром и Дунаем. Древности юго-запада СССР (I – середина II тысячелетия н. э.). Кишинев, 1991, с. 56-61.
154. А.Н. Левинский, Исследование черняховского поселения Голяны. АИМ 1984. Кишинев, 1989, с. 182-184.
155. O. Șarov, Cultura Černjachov-Sântana de Mureș. Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V). Chișinău, 2010, p. 592.
156. A. Levinschi, Atelierele de ceramică de la Solonceni și unele probleme privind olăritul la purtătorii culturii Sântana de Mureș-Cerneahov. *Tyragetia*, 3, Chișinău, 1996, p. 61-73; Тентюк И.С. Поселение первых веков нашей эры у с. Мындрешты. АИМ 1985. Кишинев, 1990, с. 166-173.
157. Э.А. Рикман, Памятник эпохи великого переселения народов. Кишинев, 1967, с. 43-83; И.А. Рафалович, Данчаны. Могильник Черняховской культуры III-IV вв. н. э. Кишинев, 1986, с. 28-117.
158. A. Levinschi, Gräberfelder der späten Sântana de Mureș-Černjachov-Kultur. Die Sântana de Mureș Černjachov-Kultur. Acten des Internationalen Kolloquiums in Caputh vom 20. Bis 24. Oktober 1995. Bonn, 1999, p. 23-24.
159. A. Levinschi, Despre un grup de necropole ale culturii Sântana de Mureș-Cerneahov din interfluviul Nistru-Prut. *Tyragetia*, 4-5. Chișinău, 1997, p. 127.
160. О.М. Приходнюк, О территории формирования и основных направлениях распространения пеньковской культуры. Древности юго-запада СССР (I – середина II тысячелетия н. э.). Кишинев, 1991, с. 106.
161. Н.П. Телнов Некоторые итоги и задачи изучения славянской культуры VI-IX вв. на территории Молдавии. АИМ 1983. Кишинев, 1988, с. 7.
162. И.А. Рафалович, Н.В. Гольцева, Раннеславянское поселение V-VII вв. Данчаны I. АИМ 1974-1976 гг. Кишинев, 1981, с. 132-134.
163. Ibidem, с. 8.
164. И.А. Рафалович, Данчаны ...с. 25-27.
165. И.А. Рафалович, В.Л. Лапушнян, Могильник и раннеславянское городище у с. Селиште. АИМ в 1973 г. Кишинев, 1974, с. 104-140.
166. Н.П. Телнов Изучение славянской культуры в Молдавии в конце 70-х – в 80-е годы. Днестро-Дунайское междуречье в I – начале II тыс. н. э. Киев, 1987, с. 59.
167. Н.П. Телнов, Рабинович Р.А. Результаты работ на поселении Скок. АИМ 1985. Кишинев, 1990, с. 208.
168. Gh. Postică, Civilizația medievală timpurie din spațiul Pruto-Nistrean (sec. V-XIII). București, 2007, p. 156.
169. Н.П. Телнов Исследование железоделательных сооружений поселения Скок. АИМ в 1982 г. Кишинев, 1986, с. 84-88.
170. I. Tentiuc, Contribuții la istoria și arheologia spațiului pruto-nistrean. Siturile de la Durlești și Molești. Chișinău 2012, p. 49-50.
171. П.П. Бырня, К проблеме градообразования в Поднестровье в период раннего средневековья. Древности юго-запада СССР (I – середина II тысячелетия н. э.). Кишинев, 1991, с. 188-192.
172. Г.Б. Федоров, Работы Пруто-Днестровской экспедиции в 1960-1962 гг. Краткие сообщения института археологии, 99. Москва, 1964, с. 87-88; Г.Б. Федоров, Работа Пруто-Днестровской экспедиции в 1963 г. Краткие сообщения института археологии, 113. Москва, 1968, с. 90-93.
173. В.В. Седов, Восточные славяне VI-XIII вв. Москва, 1982, с. 126.
174. Г.Б. Федоров, Работа Пруто-Днестровской экспедиции в 1963 г. Краткие сообщения института археологии, 113. Москва, 1968, с. 90-93.
175. Г.Б. Федоров, Чеботаренко Г.Ф., Великанова М.С. Бранештский могильник X-XI вв. Кишинев, 1984, с. 48-52.
176. Г.Ф. Чеботаренко, Население центральной части Днестровско-Прутского междуречья в X-XII вв. Кишинев, 1982, с. 54-55.
177. Н.П. Телнов, Г.Ф. Чеботаренко, Гончарная мастерская с поселения у с. Ганск. Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья. Кишинев, 1988, с. 72-76; I. Tentiuc, Contribuții la istoria ..., p. 109-112.
178. Рикман Э.А., И.А. Рафалович, Хынку И.Г. Очерки истории и культуры Молдавии. Кишинев, 1971, с. 160-162.
179. Г.Ф. Чеботаренко, Население центральной части ..., с. 22, 24; I. Tentiuc, Populația din Moldova Centrală în sec. X-XIII. Chișinău, 2017, p. 170-171.
180. I. Tentiuc, Populația din Moldova ..., p. 10.
181. П.П. Бырня, Сельские поселения Молдавии XV-XVII вв. Кишинев, 1969, с. 33-35.
182. Е.Н. Абызова, Бырня П.П., Нудельман А.А. Древности Старого Орхей. Золотоордынский период. Кишинев, 1981, с. 89.
183. П.П. Бырня, Сельские поселения Молдавии ..., с. 32-33.
184. Ibidem, p. 34-35.
185. Е.Н. Абызова, Бырня П.П., Нудельман А.А. Древности Старого Орхей. Молдавский период. Кишинев, 1982, с. 33.
186. Ibidem, p. 35.
187. Ibidem, p. 69.
188. A. Boldureanu, Un tezaur din sec. XV-XVI descoperit recent în raionul Călărași. Al X-lea simpozion de numismatică. Chișinău, 2009, p. 22.
189. С.М. Агульников, Е.Н. Сава. Исследования курганов на левобережье Днестра. Кишинев, 2004, с. 49.

II. MOZAIC ARHITECTURAL

Republica Moldova beneficiază de o istorie bogată și o natură pitorească. Aici s-au păstrat numeroase monumente arhitecturale și urbanistice – părți componente ale patrimoniului cultural construit. Deseori țara noastră este numită „muzeu sub cerul liber”. Peisajele fermecătoare, monumentele istorice și arhitecturale atrag interesul viu al turiștilor, numărul cărora este în creștere.

Arhitectura Republicii Moldova s-a constituit timp de secole. Fiecare epocă istorică și-a lăsat amprenta proprie asupra arhitecturii ei.

Monumentele arhitecturale și urbanistice din țara noastră pot fi clasificate în felul următor:

1. Urbanistice, care includ orașe istorice sau zone conservate ale urbelor, așezări rurale, fragmente ale planimetriei medievale de o incontestabilă valoare istorică și culturală, de asemenea piețe, cartiere, străzi, bulevarde, ansambluri arhitecturale, complexuri de importanță istorică, artistică și urbanistică;

2. De arhitectură rezidențială reprezentate de diferite construcții din spațiul urban și rural, conservate împreună cu anexele sale, în special palatele, conacele, vilele urbane, casele țărănești ș.a.

3. De arhitectură civilă cu instituțiile sale administrative, educaționale, culturale, comerciale, medicale, poștale ș.a. cu clădirile teatrelor, cluburilor, muzeelor, băncilor, gărilor, bibliotecilor ș.a.

4. De arhitectură religioasă care includ ansambluri monahale, biserici, sinagogi, clopotnițe, schituri ș.a.

5. De arhitectură militară reprezentate de cetăți, castele, bastioane, turnuri, ziduri, valuri de pământ ș.a.

6. De arhitectură industrială cu turnuri (castele) de apă, vinării, mori de apă și de vânt, poduri ș.a.

7. De arhitectură peisagistică și de design al parcurilor și grădinilor, care includ amenajări peisagistice legate direct de monumentele arhitecturale, precum și parcuri, canale, fântâni, sculptură, forme arhitecturale mici asociate designului parcului ș.a.

8. Structuri monumentale arhitecturale și sculpturale, cum ar fi obeliscuri, arcuri triumfale, coloane, pietre funerare, cruci ș.a.

9. Forme arhitecturale mici utilizate în arhitectura populară, incluzând porți, fântâni, izvoare ș.a.¹

Urbanistilor și arhitecților, care au activat în spațiul nostru le-a revenit un rol foarte important în formarea ambianței arhitecturale. Creația lor încadrează monumente de unicat, ansambluri urbanistice și peisagistice, care au format „spiritul locului”, conferind astfel așezărilor urbane o imagine irepetabilă.

Din Evul Mediu s-au păstrat unele locașuri de cult și cetăți, în care și-au depus sufletul mai mulți meșteri de lucrări talentați.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea se remarcă prin activitatea lor arhitecții, inginerii cadastrali și militari astăzi uitați sau rămași în anonimat – Mihail Ozmidov, Egor Foerster (Förster), Ivan Hartingh, Iosif

Bettini, Andrei Rosițki, Bogdan Eitner, Andrei Gleinig, Ivan (Johann) Speeth, Alexander Schtaubert, Avraam Melnikov, Ivan Kozlov, Franz Buderski, Anton (Antoine) Weisman, Giorgio Toricelli, Joseph Charlemagne, Ludwig Charlemagne, Iosif (Osip) Gasquet, Nikolai Golikov, Aleksei Lukașevici, Vasili Morgan, Mihail Liubenkov, Franz (Francesco) Boffo ș.a. – dar care au contribuit substanțial la crearea și modificarea „personalității” orașului basarabean și a expresivității lui artistice. La acea vreme stilul dominant în arhitectura Basarabiei este stilul clasicist rus, dar nefiind lipsite și unele manifestări ale neogoticului, romantismului și Empire-ului.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului XX arhitectura Basarabiei se prezintă ca o continuitate a tradițiilor clasicismului cu folosirea elementelor barocului vienez, Renașterii italiene ș.a. Totodată, ea se prezintă ca o amplă manifestare a eclecticii cu o multitudine de forme și combinații din diferite stiluri arhitecturale. În această perioadă se remarcă arhitectul orașului Chișinău și al regiunii Basarabia Luca Zaușkevici, succedat în același post de celebrul architect Alexandru Bernardazzi. Grație efortului său creativ în Basarabia au fost construite numeroase edificii de menire publică și socială. La Chișinău au apărut biserica grecească Sf. Pantelimon, școala comunității luterane, conacul lui Râșcanu-Derojinski ș.a. În orașul Hâncești a fost edificat Palatul lui Manuc-Bei, la Bender – biserica catolică, iar la Ungheni – biserica cu hramul Sf. Aleksandr Nevski.

Alături de Bernardazzi a activat arhitectul Henrik Lonskoi, după proiectul căruia au fost ridicate clădirea Judecătii regionale și cea a gării din orașul Chișinău. Inginerul Mihail Cecherul-Kuș a proiectat clădirea Băncii din orașul Chișinău, arhitectul Nicolae Țiganko a fost autorul primului Muzeu al Zemstvei din Basarabia, construit la Chișinău la începutul secolului XX. Mai târziu celebrul architect Alexei Șciusev a elaborat câteva proiecte, care au cuprins case de raport și un azil pentru copii la Chișinău, biserica din satul Cuhureștii de Sus ș.a. Alți arhitecți basarabeni, mai puțin cunoscuți, precum Vasili Elkașev, Luca Semco-Savoischi, Gheorghe Cupcea ș.a. au adus o contribuție semnificativă în edificarea clădirilor obștești și a obiectivelor de cult.

În continuare vor fi prezentate informații referitoare la arhitectura și istoria unor monumente de valoare din Republica Moldova. Ele vor fi suplimentate cu date inedite din arhive.

Timp de mai bine de zece ani, începând cu anul 1817, a durat corespondența privind construcția la Chișinău a Catedralei Nașterii Domnului, idee înaintată și promovată în permanență de către arhiepiscopul Dimitrie Sulima. Edificiul în cauză trebuia să devină principalul obiectiv de cult al orașului. Până la construcția acestuia, locul principal îl deținea Catedrala Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil. Însă acest locaș de cult era situat în partea veche a orașului, în loc greu accesibil pentru serviciile divine solemne, care deja nu mai corespundea cerințelor unei Catedrale. Din acest motiv, arhiepiscopul Dimitrie Sulima în referința de la 16 ianuarie 1818 adresată general-



Fig.1. Catedrala Nașterii Domnului din Chișinău. Arhitect A. Melnikov (după M. Tubli și B. Movcean)



Fig.2. Catedrala Nașterii Domnului din Chișinău

guvernatorului Novorosiei și Basarabiei Mihail Voronțov solicita marelui cneaz de a interveni pentru a obține permisiunea pentru edificarea Catedralei cu închinarea pistolului principal sărbătorii Nașterii Domnului ².

Istoria edificării ansamblului arhitectural al Catedralei Nașterii Domnului împreună cu clopotnița este relatată în detalii în documentele, păstrate la Arhiva Națională a Republicii Moldova. În fondul arhivistic al Consiliului Suprem al Basarabiei, în dosarul privind alocarea sumei necesare de bani pentru construcția în perioada anilor 1827-1828 se menționează că „... guvernatorul plenipotențiar al regiunii Basarabia la ședința preliminară cu Preasfinția sa Arhiepiscopul de Chișinău Dimitrie, recunoscând în timpul aflării sale în oraș necesitatea construcției la Chișinău a unei Catedrale noi, a invitat din Sankt Petersburg pe Avraam Melnikov, profesor de arhitectură al Academiei Imperiale de Arte pentru elaborarea planului arhitectural de construcție al Catedralei, al fațadelor sale și al clopotniței”³. Astfel, cneazul Mihail Voronțov, care în 1828 a devenit general-guvernatorul Novorosiei și Basarabiei, a insistat ca proiectul noii Catedrale să fie comandat anume unui arhitectului invitat din capitală. În acest context, sunt actuale câteva informații privind biografia ilustrului arhitect.

Avraam Melnikov (1784–1854) s-a născut la 30 iulie 1784 în localitatea Oranienbaum, în familia unui slujitor al bisericii. Din 1795 își face studiile la școala de educație de pe lângă Colegiul Academiei de Arte. În perioada anilor 1800-1806 este student în clasa de arhitectură a Academiei de Arte și obține diploma de

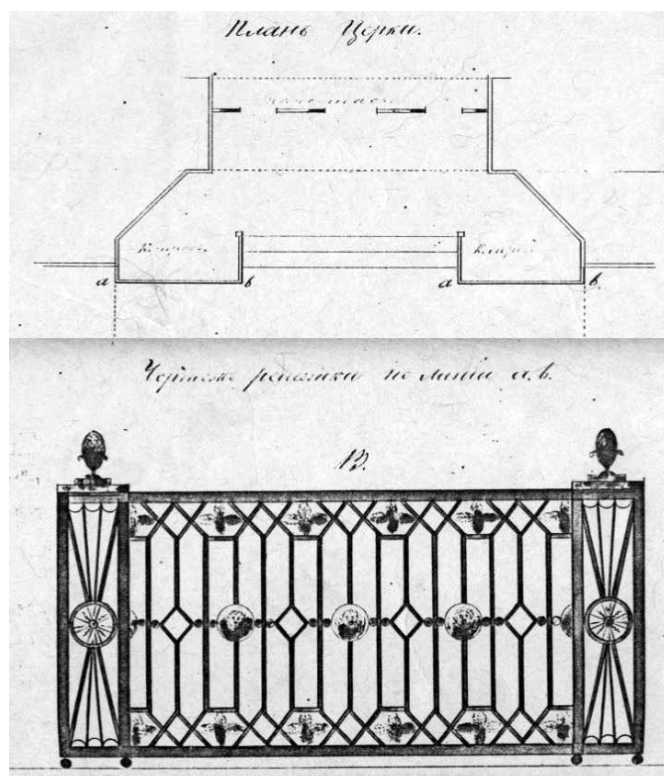


Fig. 3. Schița pentru așezarea lanțurilor în Catedrala din Chișinău. Arhitect L. Zaușkevici (după A. Ceastina)

pictor. În anii 1808-1811 A. Melnikov urmează studiile de perfecționare în orașele italiene. Deja în 1812 este recunoscut ca academician în domeniul arhitecturii, grație profesionalismului și marelui talent. Vizita în Italia a lăsat o amprentă deosebită asupra creației lui A. Melnikov,



Fig. 4. Catedrala Nașterii Domnului și clopotnița din Chișinău (după M. Tubli)

opera sa fiind nemijlocit legată de perioada clasicismului, una din cele mai interesante perioade de dezvoltare a arhitecturii ruse. Anume acestui specialist, „discipolul lui Andreian Zaharov, îi revine înalta misiune istorică – de a finisa și a culmina evoluția școlii clasiciste ruse în arhitectură”⁴. Astfel, la acea vreme A. Melnikov fusese autorul celor mai renumite monumente arhitecturale din Imperiul Rus, precum biserica Sf. Nicolae din Sankt Petersburg, biserica Adormirea Maicii Domnului din Novgorod, catedrala din Kazan ș.a.

Catedrala Nașterii Domnului din Chișinău prezintă una din creațiile de importanță majoră ale perioadei clasiciste din arhitectura primei jumătăți a secolului al XIX-lea. Planul cruciform simetric al construcției permitea amplasarea acesteia într-un spațiu deschis. Piatra de temelie a noii Catedrale a fost pusă la 11 mai 1830. Locul ales pentru construcție era umed, denotând prezența apelor subterane, din care motiv adâncimea fundației a fost mărită de la doi la cinci metri, fiind preconizate și măsuri suplimentare de drenare și izolare a apelor. Atât soclul, cât și fundația, au fost zidite din piatră locală neprelucrată. Din cauza apelor subterane, prezente practic chiar la baza construcției, Catedrala a fost proiectată fără spații de subsol, iar pereții până la nivelul soclului erau astupați cu pământ. În primul an a fost construită fundația, iar în 1832 erau finisați pereții și cupola. Acoperișul și cupola Catedralei au fost colorate în verde. Clădirea fusese tencuită în interior și în exterior, apoi văruiată, obținând astfel o nuanță clasică alb-gălbuie. „În procesul de construcție a Catedralei din Chișinău, A. Melnikov a folosit experiențele acumulate pe parcursul construcției bisericii Sf. Nicolae și proiectării Catedralei Sf. Isaac. Partea inferioară a Catedralei din Chișinău, mărită de câteva ori, practic repetă primul nivel al bisericii Sf. Nicolae, iar forma cupolei prezintă o analogie cu cea a Catedralei Sf. Isaac. Rezultatele strălucite au fost atinse grație combinării libere a elementelor din proiectele anterioare și a raportului masei clădirii”⁵ (Fig.1). Motivul fundamental al arhitecturii clasiciste prezintă contrastul între finețea pereților și cele patru colonade, care a fost folosit cu succes de către A. Melnikov. „Aceeși claritate a construcției, similar cu cea lapidară, poseda și clopotnița cu patru nivele. Ea era amplasată pe axa est-vest a Catedralei la o distanță de 40 m de la clădirea principală. Ferestrele clopotniței posedă terminații semiovale la nivelul doi și patru, iar la nivelul trei posedă terminații dreptunghiulare, decorate cu pilaștri cu capitelluri ionice (conform proiectului, inițial erau preconizate capitellurile corintice)”⁶. Interiorul Catedralei Nașterea Domnului din Chișinău se deosebea prin strictețea și eleganța elementelor arhitecturale. Conform propunerii contelui Voronțov, în 1834, pentru înfrumusețarea Catedralei, pictorul Kovșarov a elaborat schițe pentru lucrările de pictură a interiorului cu scene biblice și chipuri de sfinți, obținând dreptul de a picta iconostasul Catedralei. Artistul plastic a decorat pereții, prezentând evenimente istorice și scene biblice. Înaltpreasfințitul Dimitrie, Arhiepiscop de Chișinău și Hotin „a găsit motivele iconostasului destul de agreabile, expunând doar unele sugestii la acest capitol”⁷. Clopotnița a devenit parte indispensabilă a ansamblului arhitectural al Catedralei, a cărei construcție a durat mai bine de șase ani, începând

cu anul 1830. Edificarea Catedralei și a clopotniței a fost finisată la 12 iulie 1835 (Fig. 2). În anul 1836 arhitectul Luca Zaușkevici (1807 – după 1859) a elaborat schița privind așezarea în Catedrala din Chișinău a lanțurilor pentru suspendarea policandrlui și a stranei din metal (Fig.3). În anii 1839-1840, în cinstea victoriei Imperiului Rus în războiul ruso-turc, pe axa Catedralei și clopotniței, fusese inaugurat Arcul de Triumf, care făcea parte din complexul arhitectural al centrului urban (Fig.4). Autorul obiectivului comemorativ a fost arhitectul L. Zaușkevici. Acest monument pe parcursul timpului a avut mai multe denumiri: Arcul Victoriei, Arcul de Triumf, Porțile Sfinte (Fig.5). Monumentul în cauză dispune de un plan pătrat, având o înălțime de 13 m. Este zidit din piatră albă șlefuită, formând un volum cubic cu două nivele. Primul nivel include pasaje pentru pietoni, având patru piloni masivi, realizați în stil corintic, plasați pe postamente masive. Nivelul superior este decorat în stil clasic.

Merită atenție și istoria construcției acestui monument îndrăgit de chișinăuieni. „Arhiepiscopul Dimitrie, care inițiasse construcția Catedralei din Chișinău, avea grijă ca toate cele necesare pentru serviciul divin public să fie făcute către timpul finisării Catedralei sau îndată după construcție”⁸. O deosebită atenție pentru el a devenit procurarea clopotelor. Încă în 1833 arhiepiscopul Dimitrie a trimis o cerere general-gubernatorului Novorosiei și Basarabiei M. Voronțov pentru turnarea clopotelor din cuprul tunurilor turcești vechi. În legătură cu aceste evenimente, arhiepiscopul Dimitrie scria lui M. Voronțov următoarele: „Nu refuzați, Vă rog, intenția de a înfrumuseța Catedrala basarabeană cu numărul necesar de clopote”⁹. La rândul său, M. Voronțov s-a adresat țarului rus Nicolae I cu rugămintea de a permite turnarea clopotelor pentru Catedrala din Chișinău, cerând în acest scop 1500 de puduri de cupru. „Rugămintea și insistența contelui Voronțov față de ministrul militar și Împărat



Fig. 5. Arcul de Triumf sau Porțile Sfinte.
Arhitect L. Zaușkevici

avuse succes. Împăratul Nicolae I a permis eliberarea a 1000 de puduri de cupru pentru turnarea clopotelor din tunurile turcești, aduse la Ismail din Silistria. Despre acest gest generos și sacrificiul prețios pentru Eparhia din Basarabia contele Voronțov a anunțat arhiepiscopul de Chișinău la 30 iulie 1835¹⁰. Corespondența general-gubernatorului din anul 1836 conține de asemenea informații prețioase privind turnarea clopotelor din tunurile turcești, inclusiv și pentru bisericile din Ismail. Însă rămăne de rezolvat o problemă complicată – unde să fie turnate clopotele. Din motivul că tunurile se aflau în cetatea Ismail, la propunerea guvernatorului Basarabiei Pavel Feodorov, s-a hotărât „de a turna clopotele la Ismail... Comendantul cetății Lev Karnovici... a luat asupra sa toate cheltuielile privind această acțiune, directivele necesare și supravegherea”¹¹. „Pentru fiecare pud de cupru pentru un clopot sunător, s-a adăugat câte 5 funți de staniu. Cuprul rămas a fost vândut câte 25 ruble pentru un pud, iar suma câștigată a mers pentru plățirea cheltuielilor de turnare și transportare a clopotelor la Chișinău”¹². Pentru turnarea clopotelor a fost invitat meșterul din Gubernia Kiev, Vasili Losenko, care a semnat un contract cu comandantul cetății Ismail „pentru turnarea clopotelor din tunuri turcești pentru biserica din Ismail și Catedrala din Chișinău”. Meșterul se obliga să construiască la Ismail o turnătorie temporară din lemn și cărămidă, fapt despre care ne relatează și dosarul din anul 1837 („Despre turnarea clopotelor pentru Catedrala din Chișinău”) ¹³. Din cantitatea de cupru eliberată, s-au turnat inițial trei clopote: un clopot uriaș cu greutatea de 400 puduri, două clopote câte 200 și 100 de puduri respectiv și două clopote câte 50 și 25 de puduri greutate. Pe suprafața clopotelor a fost turnată inscripția: „din bunăvoința împăratului Nicolae I în anul 1838”, iar pe la margini a fost scris: „pentru Catedrala Nașterii Domnului din Chișinău”. Departamentul militar a elaborat traseul cel mai accesibil pentru transportarea lor la Chișinău. Clopotele au fost aduse de căruțe speciale, iar la intrare în oraș s-a dovedit că deschiderea clopotniței era prea îngustă pentru clopotul uriaș. Arhiepiscopul Dimitrie scria la 25 iunie 1839: „Cele două clopote de 200 și 100 puduri respectiv, vor intra în clopotniță, pe când clopotul de 400 de puduri era mult mai mare...”¹⁴. Atunci și a apărut ideea de a edifica în axa Catedralei o construcție specială, care urma să găzduiască clopotul cel mare și ceasul orașenesc. Ea trebuia să fie în același timp și clopotniță, și arcu triumfal – simbol al victoriei armatei ruse în războiul ruso-turc, dar și intrarea solemnă în Grădina Catedralei. Documentele de arhivă privind corespondența dintre guvernatorul Basarabiei și locuitorul Chișinăului Ivanov ne informează despre contractul referitor la montarea clopotelor pe Catedrală în anul 1839¹⁵. Astfel, la 13 iunie 1839, Constantin Ivanov se obliga pentru 1000 de ruble să fixeze cinci clopote „pe clopotnița de pe lângă Catedrala nou-construită, iar cel mai mare clopot – pe porțile, care se construiau la intrare în parcul alăturat”¹⁶, lăsând în calitate de amanet, în caz de nereușită, toată averea sa imobilă. La data de 8 august 1839, la solicitarea Dumei orașenești din Chișinău către arhitectul Zaușkevici, „trebuia de venit în Piața Catedralei pentru montarea clopotelor aduse din Ismail de către Ivanov”¹⁷. Astfel, Arcul de Triumf proiectat de L.

Zaușkevici, a devenit parte componentă a ansamblului architectural al Catedralei. La 3 august 1839, clopotul cel mare a fost ridicat și fixat pe bolta Arcului de Triumf, care era încă în proces de edificare. La aceeași vreme, tot aici a fost instalat ceasul mare al orașului.

Conacul lui Manuc-Bei din Hâncești

Potrivit revistei „Arhitectul”, într-o schiță biografică dedicată lui A. Bernardazzi¹⁸, Conacul lui Manuc-Bei din Hâncești a fost construit după proiectul acestui arhitect. Anume el, un elvețian de origine italiană, care provenea dintr-o familie de arhitecți, a devenit autorul numeroaselor clădiri și construcții din Basarabia, inclusiv al palatelor, bisericilor, parcurilor ș.a. El poate fi numit pe bună dreptate cel mai strălucit maestru al cărui talent este imortalizat astăzi în monumentele de arhitecturale din Republica Moldova, Ucraina și Caucazul de Nord (Fig. 6). Edificiul vizat, care găzduiește actualmente Muzeul regional de Istorie și Studiere a Ținutului, se află în orașul Hâncești, la aproximativ 40 km spre vest de Chișinău. Despre existența orașului se cunoaște mai bine datorită documentelor principelui armean Manuc-Bei. „Prințul Armenilor” s-a refugiat în Basarabia, a cumpărat aici un teren și a construit un palat, în care, din nefericire, nu a reușit să locuiască din cauza morții subite. Cneazul Manuc-Bei Mirzoian (Emanuel Martirosi Mârzaian) a fost un diplomat cunoscut atât în Imperiul Otoman, cât și în Imperiul Rus. Cu asistența principelui armean, în palatul său din București, a fost semnat tratatul de pace ruso-otoman din 1812. El a pus bazele producției de vinuri moldovenești folosind tehnologia franceză. Copiii și nepoții din Manuc-Bei l-au invitat pe renumitul arhitect A. Bernardazzi să proiecteze și să construiască Casa de vânatoare cu basorelieful de familie, care ar trebui să se asocieze cu Palatul într-un ansamblu architectural unic (Fig. 6a). Urmașii săi au edificat o fabric de vin și au promovat industrializarea vinificației locale. Conacul, un adevărat palat realizat în stilul eclectic, cu o grădină de iarnă, turnuri de veghe și decor original, a fost construit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în baza proiectului lui A. Bernardazzi. Decenii la rând el a fost proprietatea familiei Mirzoian, urmașii principelui Manuc-Bei (Fig. 6b).

Primul spital orașenesc din Chișinău

Unul din primii arhitecți al Basarabiei se consideră nobilul Mihail Ozmidov (1782-1826)¹⁹. După absolvirea Colegiului Popular din Kiev (1799) el a lucrat în calitate de ajutor al arhitectului orașenesc A.I. Melenski. „Pentru merite deosebite, abnegația în executarea funcțiilor, îndeosebi, pentru activitatea în domeniul construcției clădirilor particulare și publice din lemn și din piatră și pentru elaborarea planului general al orașului Kiev în anul 1803”²⁰ Mihail Ozmidov fusese decorat cu numeroase distincții statale. El își începe activitatea la Registrul colegial, devenind în 1806 secretar de gubernie, iar din anul 1809 documentele îl atestă în calitate de consilier titular. În 1811, părăsind postul de arhitect adjunct al orașului Kiev, M. Ozmidov este chemat la Iași. Aici el avea obligațiunea de a amenaja la Lăpușna și Orhei instalații pentru asigurarea cu salpetru a „parcului de artilerie” din Kamenet-Podolsk. În același timp, era preocupat de întocmirea planului general al orașului Iași, amenajarea pavajului și a părții carosabile a străzilor,



Fig. 6. Conacul lui Manuc-Bei din Hâncești. Vederea unei construcții auxiliare

salubritatea orașului, îndeplinindu-și obligațiunile „cu o deosebită abnegație și insistență artistică profesionistă, specifică funcției sale”²¹. Acest fapt l-a făcut pe Pantelimon Halippa să menționeze capacitățile profesionale ale lui M. Ozmidov, care l-au determinat pe mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni să-l desemneze la 1812 în calitate de arhitect gubernial pentru amenajarea teritoriului Basarabiei²². Astfel, la 21 iunie 1813, arhitectul gubernial al Basarabiei, consilierul titular Mihail Ozmidov, primește de la guvernatorul Scarlat Sturdza obligațiunea de a elabora noul plan urbanistic al orașului Chișinău. Conform proiectului, se interzicea construcția clădirilor în orașul vechi fără permisiunea arhitectului gubernial, explicând acest fapt prin „necesitatea aspectului uniform și plăcut al orașului”²³. Cu regret, planul urbanistic al arhitectului M. Ozmidov, elaborat la 1813, nu s-a păstrat. Documentul topografic avea și mici neajunsuri: „planul nu avea determinate strict liniile străzilor, din care motiv s-a produs construcția dezordonată a clădirilor și caselor de locuit, care ulterior a constituit un impediment serios în procesul de planificare a străzilor”²⁴. La începutul secolului al XIX-lea problema edificării unei noi clădiri a spitalului orășenesc devenise extreme de acută. „Construcția urgentă în orașul Chișinău a spitalului orășenesc din anumite considerente devine o necesitate, iar pe de altă parte nu prezintă dificultăți pentru realizare”²⁵. Una dintre sarcinile primordiale a devenit crearea condițiilor optime pentru acordarea ajutorului medical populației. General-maiorul Hartingh, administratorul Basarabiei la acea vreme, recunoștea că „înstituirea imediată a spitalului municipal în orașul gubernial Chișinău este, pe de o parte, o necesitate acută, iar pe de altă parte – comod de realizat”²⁶. La 14 mai 1814 a fost desemnat un comitet special pentru construcție, în componența căruia intra și arhitectul M. Ozmidov. Conform contractului cu Comitetul de Construcție, semnat la 5 iulie 1814, nobilul Lavrentie Kraevski și orășenii Ilia Trubaci și Constantin Tonea,

sub nemijlocita conducere a lui M. Ozmidov, urmau să construiască Spitalul orășenesc din blocuri de piatră, cu clădiri suplimentare special amenajate și cu dependențe necesare. Spitalul a fost ridicat în partea orașului cunoscută ca Alexandru. La 15 iulie 1816, în raportul guvernatorului plenipotențiar al regiunii Basarabia, Alexei Bahmetiev, sunt incluse informații privind finisarea construcției spitalului de piatră, care putea găzdui concomitent circa 70 de persoane (Fig. 7). În conformitate cu fișa de inventariere a spitalului nou-construit, situat la marginea orașului, pe strada Alexandru, „el includea blocul principal și cinci blocuri secundare cu grilă în față și gard de nuiele, care împrejmuea pe perimetru curtea interioară și grădina”²⁷. Actualmente, proiectele din anul 1816 cu referință la spitalul din Chișinău, cu semnăturile inginerului general-maiorului Hartingh și ale inginerului cadastral și arhitectului basarabean, consilierul titular Mihail Ozmidov, se păstrează în fondurile Arhivei Istorice de Stat a Rusiei din orașul Sankt Petersburg. Astăzi, în locul primului spital orășenesc de altă dată se află Spitalul de Traumatologie și Ortopedie din Chișinău, în trecut nu prea îndepărtat Spitalul Clinic Republican, deschis la 1945, în baza Spitalului Orășenesc nr. 1 de pe strada centrală, Alexandru, actualmente bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 190 (Fig. 7a.) Practic, timp de 200 de ani, spitalul cu toată certitudinea păstrează dreptul de a fi numit cea mai veche instituție medicală din orașul Chișinău. Și, în pofida faptului că în comparație cu proiectul inițial al arhitectului Ozmidov, cu timpul multe detalii nu și-au păstrat forma originală, este necesară păstrarea ansamblului clădirilor spitalului contemporan, care poate fi considerat monument de arhitectură din prima jumătate a secolului al XIX-lea și parte componentă a tezaurului patrimoniului cultural din Republica Moldova.

Sunt incontestabile meritele arhitecților din Basarabia în procesul de edificare și dezvoltare a orașului Chișinău în prima jumătate a secolului al XIX-lea conform planului



Fig. 6a. Casa de vânatoare a lui Manuc-Bei din Hâncești. Arhitect A. Bernardazzi



Fig. 6b. Conacul lui Manuc-Bei. Architect A. Bernardazzi



Fig. 7. Fațada blocului principal al Spitalului municipal din Chișinău (după Arhiva Istorică de Stat a Rusiei din Sankt Petersburg)

urbanistic aprobat. Încă de atunci arhitecții Mihail Ozmidov și Bogdan Eitner încep construcția noilor tipuri de clădiri, necunoscute până atunci în Basarabia – carantine, posturi de grăniceri, spitale militare, stații poștale ș.a. Arhitecții Osip Gasket, Avraam Melnikov,

Luca Zaușkevici ș.a. au continuat tradițiile arhitecturale ale înaintașilor. Grație acestor specialiști, Chișinăul obține o nouă înfățișare. Cu regret, la momentul actual majoritatea construcțiilor arhitecturale edificate în prima jumătate a secolului al XIX-lea nu s-a păstrat. Însă și acest număr mic de monumente prezintă mărturie elocventă privind creația profesionistă a arhitecților din Basarabia în epoca clasicismului.

Banca orașenească din Chișinău (astăzi Sala cu orgă) după proiectul arhitectului Mihail Cekerul-Kuș (1865-1917)



Fig. 7a. Spitalul municipal de Traumatologie și Ortopedie din Chișinău

Arhitectul Mihail Cekerul-Kuș s-a născut în 1865 în județul Orhei, într-o familie de nobili ereditari. Obținând studii de inginer-tehnolog după absolvirea Institutului tehnologic din Harkov, tânărul specialist și-a continuat activitatea la Chișinău în calitate de ajutor de arhitect principal în Direcția orașenească. Mai târziu el devine arhitect principal al orașului. Pe parcursul activității sale la Chișinău au fost construite mai multe edificii, printre care clădirea Băncii orașenești, una dintre cele mai importante realizări ale acestui arhitect. În ceea ce privește Banca orașenească, construcția ei a durat șapte ani. Clădirea este realizată în forme monumentale, în stilul clasicismului romantic. Dacă ne referim la momentul fondării acestei bănci, Buletinul Dumei orașenești din Chișinău ne trimite la data de 11 martie 1872. La 1 septembrie 1872 activitatea operațională a băncii a fost inaugurată de primul ei director Dmitri Kamboli. Initial, sediul băncii se afla în incinta așa numitei Case orașenești, la colțul străzilor Gubernială (astăzi str. A. Pușkin) și Alexandru (astăzi bd. Ștefan cel Mare și Sfânt). Mai târziu, pentru ședintele Dumei orașenești, a fost construită o clădire nouă cu doua etaje, în care banca ocupa parterul. În ziarul „Buletin de Basarabia” la data de 6 august 1883 în rubrica „Din partea Băncii orașenești din Chișinău” era anunțat că de la această dată ea „va fi amplasată la etajul de jos al noii clădiri alăturate Casei orașenești din strada Gubernială”²⁸. În curând și această clădire a devenit nepotrivită pentru clădirea băncii. La 20 februarie 1902 „Buletinul de Basarabia” comunica precum că „Direcția Băncii orașenești a prezentat Dumei un raport cu solicitarea de a găsi posibilitatea autorizării construcției unei clădiri proprii pentru bancă, care ar satisface nevoile băncii și ar corespunde cerințelor operaționale, ce din an în an devin tot mai diverse”²⁹. Decizia finală privind necesitatea unui nou edificiu bancar a fost luată în februarie 1902 la ședința Dumei orașenești sub președinția primarului Karl Schmidt. Directorul băncii era Stepan Sârb, care insista ca în perimetrul străzilor indicate să fie construită o clădire aparte, ce ar corespunde tuturor cerințelor unei bănci moderne. Din veniturile anilor 1901-1903 bancă a alocat mijloace financiare necesare pentru construcție. Direcția orașenească a anunțat un concurs pentru elaborarea schițelor privind edificarea clădirii băncii. Au fost stabilite premii: premiul I de 1000 de ruble și premiul II de 500 de ruble. A mai fost decis ca în juriul concursului să fie invitat și cetățeanul de onoare al orașului Chișinău, arhitectul A. Bernardazzi. În 1904, schițele prezentate de Mihail Cekerul-Kuș, întocmite cu respectarea tuturor normelor de construcție și ținând cont de cele mai noi cerințe în domeniu, au fost aprobate de Comisia în construcții și de Direcția orașenească, fapt pentru care a primit premiul I de 1000 ruble. Se preconiza o sumă de 125000 de ruble pentru construcția acestei clădiri. Devizul de cheltuieli, planurile, proiectul de detaliu, precum și supravegherea construcției i-au fost încredințate de către comisie inginerului-tehnolog Cekerul-Kuș. Potrivit „Buletinului Dumei Orasenesti” din anul 1904, Comisia financiară a decis ca, la elaborarea devizului final, se va ține cont ca totalul cheltuielilor pentru construcție să nu depășească cel preconizat – 125000 de ruble, iar la elaborarea detaliată a proiectului se vor îndeplini toate indicațiile



Fig. 8. Banca publică orașenească din Chișinău. Arhitect M. Cekerul- Kuș

lui A. Bernardazzi³⁰. Ziarul „Viața Basarabiei” de la 1 martie 1907 comunica: „la invitația Direcției orașenești, la 7 martie vor sosi de la Odesa Bernardazzi și Lonski, care vor face parte din comisia pentru continuarea construcției Băncii orașenești”³¹. Mai târziu, construcția clădirii a fost trecută sub auspiciile băncii și în martie 1909 noul antreprenor Poleakov a purces la continuarea construcției clădirii. De articolele sculpturale se ocupa Lukașevski, iar de dulgherie – Dracinski. După o pauză de trei ani, a fost nevoie de mai multe reconstrucții pentru ca edificiul vizat să fie durabil. De exemplu, partea superioară a pereților parterului a fost demolată; sculpturile, care au stat mult timp fără a fi instalate arătau inestetic și trebuiau refăcute. În perioada anilor 1908-1911 au fost alocate mijloace financiare suplimentare. La 17 decembrie 1911 ziarul „Basarabia” scria despre sfințirea noii clădiri a băncii. În locul ei erau prezenți primarul orașului, membrii Direcției orașenești, șeful poliției, directorii instituțiilor locale de creditare, membrii Dumei, direcția și clienții băncii. Preotul Mihail Berezovschi a sfințit clădirea sub acompaniamentul corului arhieresc, după care directorul băncii A. Șimanovschi a vorbit despre activitatea acesteia în timp de 38 de ani. „Clădirea este construită la solicitarea constructorului M. K.Cekerul-Kuș în stil greco-roman, modernizat în stil Italian renescentist”³². Parametrii tehnici prevedeau încălzirea centralizată cu apă, ventilația de evacuare, iluminarea cu electricitate și cele mai noi modernizări ale tehnicii bancare³³. Au fost instalate 104 safeuri, dar la necesitate, numărul lor putea fi mărit până la 2000. Astfel descria edificiul dat în exploatare ziarul „Viata Basarabiei”³⁴. Clădirea de format monumental era realizată în stilul clasicismului

cu elemente de romantism. Decorată cu porticuri, având coloane de ordin corintic pe fațada principală și cele laterale. Se deosebea prin integritatea imaginii și eleganța proporțiilor. Intrarea principală era încununată cu sculptura lui Mercuriu – zeitate romană, patronul comerțului, precum și de himere și zeițe pe fațadele laterale. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial edificiul nu a fost distrus în totalitate. Mai târziu clădirea băncii a fost lipsită de toate sculpturile de pe fațada principală și cele laterale. În anii 1975-1978 interiorul clădirii a fost reconstruit de arhitectul Iuri Leoncenko. Reamenajarea încăperilor nu a afectat exteriorul. În anul 1978 fosta clădire a Băncii orașenești a fost reconstruită în Sala cu orgă. În nișele sălii de spectacole, decorate cu coloane, precum și în cele două foaiere sunt expuse portretele sculpturale ale compozitorilor renumiți, realizate de sculptorul Lazar Dubinovschi³⁵. În anul 2014 Ministerul Culturii al Republicii Moldova a alocat 7 milioane de lei pentru lucrările de reparație a clădirii Sălii cu orgă. În același an, România a donat pentru restaurarea acestui monument de arhitectură un million de euro. În anii 2016-2017 și până în prezent, sub egida unui proiect european pentru păstrarea patrimoniului cultural, clădirea continuă să fie restaurată (Fig. 8a). Însă se fac văzute schimbările neîntemeiate ale culorilor de bază ale fațadei: basoreliefurile, capitellurile coloanelor și alte detalii au fost vopsite în culoarea verde mentă, care contrastează cu fondalul alb. Este o gamă cromatică improprie pentru un asemenea tip de edificii la acea vreme. Spre regret, nu au fost restabilite și reinstalate sculpturile, care anterior decorau clădirea Băncii orașenești și a Sălii cu orgă (Fig.8a). Însă, în

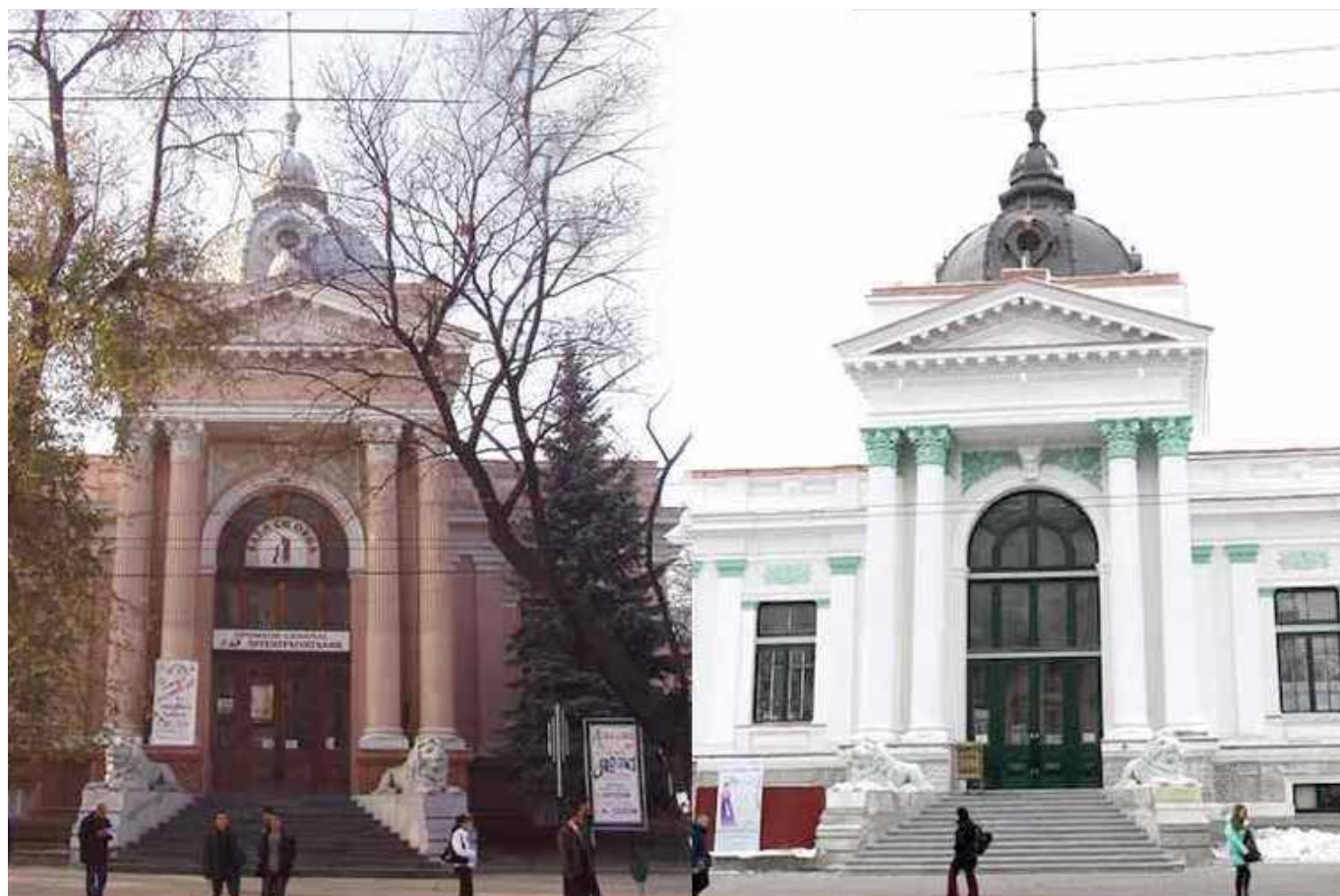


Fig. 8a. Sala cu Orgă din Chișinău. Arhitect M. Cekerul-Kuș

pofida intervențiilor, clădirea în cauză, construită după proiectul talentatului arhitect M. Cekerul-Kuș, rămâne un important monument de arhitectură și parte componentă a patrimoniului cultural al Republicii Moldova.

Mănăstirea Hârbovăț

Personalitatea arhitectului basarabean Ioanichie este demnă de a fi rememorată, acesta fiind autorul proiectelor Mitropoliei și al Seminarului Teologic din Chișinău. Potrivit informațiilor documentare, Arhimandritul Ioanichie „...provine din velicoruși, fiu de negustor, nu a fost căsătorit, numele de mirean fiind Ioan, supranumit Șikov”³⁶. Deși, conform altor surse din arhivă, el era fiul unui negustor din Gubernia Cernigov, satul Klimova, având pe tata Fiodor Șapov și mama Matrona, iar în viața de mirean s-a numit Ioan. Născut în 1776 sau 1777, Arhimandritul Ioanichie a stat aproape un sfert de secol la mănăstirea Adormirea Maicii Domnului din Hârbovăț, fiind un succesor destoinic al Arhimandritului Serafim, ca om învățat. Mănăstirea Adormirea Maicii Domnului din Hârbovăț și satul cu același nume sunt situate pe pantele opuse a două dealuri, separate de o vale și râul Ichel. Una dintre surse se referă la întemeierea mănăstirii până în secolul al XVIII-ea, iar numele ei, ca și cel al satului, este asociat cu supranumele călugărului fondator Ioanichie. În 1730, activitatea mănăstirii a fost reluată de boierul moldovean Constantin Carpuș. Până în 1812 această mănăstire a fost distrusă și arsă de trei ori de turci. Din 1813 a devenit o mănăstire de călugări. Aici sunt două edificii de piatră: biserica de iarnă Adormirea Maicii Domnului, construită la 1816 de Arhimandritul Serafim, fostul șef al poliției din Chișinău, Ștefan Lupu (apoi schimonahul Serapion) și soția sa Elena și biserica de

vară Coborârea Sfântului Duh (1870), construită pe banii mănăstirii pe vremea Arhimandriților Ieronim și Nataniel. Concomitent cu mănăstirea, au fost ridicate principalele încăperi de locuit și cele gospodărești: locuințele stareților, chiliile călugărilor, acareturile, pivnițele, grajdurile ș.a. În biserica Adormirea Maicii Domnului se afla vestita icoană făcătoare de minuni a Maicii Domnului – „Gârbovița”, dăruită în anul 1790 de către soția sau mama colonelului rus N. Albaduev. Această icoană a fost adusă anual la Chișinău de sărbătoarea Acoperământul Maicii Domnului. În 1877, în timpul ultimului război ruso-turc, icoana se afla la oștirea rusă. Ulterior, ea a fost întoarsă la mănăstire și actualmente se află în Catedrala Nașterii Domnului din Chișinău. În anii șaizeci ai secolului XX, mănăstirea Hârbovăț era singura care activa, iar în 1962, cu aplicarea forței militare, aici a fost săvârșit un pogrom dirijat de autorități. În fața creștinilor, au fost scoase cruci, clopote, icoane și multe cărți pentru a fi distruse. În 1992, mănăstirea a început să fie restaurată cu ajutorul credincioșilor.

Arhimandritul Ioanichie, în „continuarea stăreției timp de 25 de ani la mănăstirea Hârbovăț, a îmbunătățit partea gospodărească a mănăstirii, a construit clădiri de piatră, a refăcut biserica, împreună cu Lukov (Arhimandritul Serafim) a construit biserica monahală din piatră și a extins livada”³⁷, plantând „mulți copaci de cele mai bune soiuri”³⁸. În componența complexului monastic se disting o biserică de iarnă și o biserică de vară, o dependență de piatră cu chiliile stareților, o dependență de piatră cu chiliile călugărilor, un hambar cu o pivniță, o bucătărie din piatră, o dependență de lemn cu chiliile călugărilor și o sală de oaspeți, o trapeză de lemn ș.a. La mănăstire



Fig. 9. Mănăstirea din Hârbovăț

erau și trei mori – de apă, de vânt și cu cai. Pe vremea lui Ioanichie, au apărut și casele starețului, chiliile călugărilor, în locul cărora mai târziu vor fi construite școala și alte clădiri monahale importante. Conform unor surse, Arhimandritul Ioanichie a decedat în 1845, conform altora – în 1851, la 73 de ani și „a fost îngropat sub altarul bisericii Adormirea Maicii Domnului, lângă Serafim” în mănăstirea Hârbovăț³⁹. „Arhitectul iscusit care și-a îndeplinit pe deplin funcția, făcând planuri, fațade și urmărind lucrările de execuție”⁴⁰ – astfel a fost caracterizat Ioanichie de către Dimitrie Sulima.

În timpul construcției edificiului Mitropoliei și restaurării bisericii de piatră de la mănăstirea Căpriană și a altor obiective, „acest om a fost memorabil în eparhia basarabeană prin serviciul său adus casei episcopale, consistoriului și seminarului și prin educația sa multilaterală și cunoștințele practice în arhitectură, grădinărit, în general, în gospodărie și chiar în medicină”⁴¹, a lăsat o moștenire valoroasă în istoria și arhitectura Basarabiei.

Cetatea Soroca

Cetatea de piatră de la Soroca reprezintă un important monument de arhitectură defensivă medievală din Moldova. Ea este atribuită domnului moldovean Petru Rareș, care putea s-o construiască în anul 1543, în timpul celei de-a doua domnii, cu ajutorul unor meșteri de lucrări din Transilvania. Pe același loc, la sfârșitul secolului al XV-lea, este cunoscută o altă întăritură, de lemn. Ea a fost construită de Ștefan cel Mare în fața vadului peste râul Nistru (în documente de epocă întărirea este atestată în anul 1499). Aici era dislocată garnizoana militară voievodală în frunte cu părcălabul cetății, care apară pamânturile Moldovei de invazia tătarilor. În 1563, în timpul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu, cetatea a fost incendiată din ordinal Porții Otomane. Mai târziu, ea a fost refăcută. În 1672 ostașii din cetate au susținut răscoala locuitorilor din ținuturile Lăpușna, Orhei și Soroca sub conducerea

lui Mihalcea Hâncu împotriva boierilor (mai ales de origine greacă). În 1692, în timpul acțiunilor militare a câtorva state europene (Liga Sfântă) împotriva Imperiului Otoman, cu ajutorul boierilor de origine poloneză, în cetate a fost pusă în cantonament garnizoana poloneză în frunte cu colonelul Rapp. În același an fortificația a fost asediata de trupele otomane conduse de serachierul de Silistria Daltaban-pașa. Garnizoana poloneză a rezistat,



Fig. 10. Biserica Adormirea Maicii Domnului din mănăstirea Hârbovăț

dar încercările la care a fost supusă (foame, incendii) au impus comandamentul militar să recurgă la reconstrucția interiorului cetății. Astfel a fost mărit numărul de încăperi și depozite, necesare pentru o garnizoană de 2000 de soldați polonezi.

După tratatul de la Karlowitz din 1699 cetatea a trecut sub oblăduirea domnitorului Țării Moldovei și aici a fost dislocată din nou garnizoana moldovenească. În 1711 ostașii garnizoanei împreună cu reprezentanții domnitorului Dimitrie Cantemir au întâlnit armată rusă a lui Petru I, care, conform înțelegerii de la Luțk, a intrat pe pământurile moldovenești pentru lupta comună împotriva Imperiului Otoman. La mijlocul secolului al XVIII-lea cetatea Sorociei a încetat să fie o fortareată importantă a Principatului Moldovei. După anexarea Basarabiei la Rusia ea și-a pierdut definitiv rolul de punct de sprijin militar. Cetatea a rămas doar o dominantă arhitecturală a orașului Soroca, determinând viitorul plan urbanistic al așezării: o parte din străzi converg spre ea în formă de raze. În plan, cetatea reprezintă un cerc cu diametrul de 37 m, căruia i se alătură patru turnuri cilindrice și unul paralelipipedic, orientat spre râul Nistru. Zidurile și turnurile sunt încununate cu merloane și creneluri. Inițial toate turnurile aveau câte patru nivele. La nivelul inferior erau adăpostiți cai și păstrate furajele, nivelul al doilea era locuit, iar la nivelul al treilea era construită o galerie de lemn în care se păstrau munițiile și armamentul. Construcțiile curții interioare erau lucrate din piatră și lemn. În mijlocul curții a fost săpată o fântână, care mai târziu a fost refăcută de mai multe ori. Inițial, în afara cetății nu existau alte amenajări de apărare. În timpul aflării în fortificație a polonezilor, aceștia au săpat în jurul ei un

șant lat și adânc, au îngropat în jurul lui țepe din bârne de stejar cu capătul ascuțit în sus. Mai târziu șantul a fost astupat. Această cetate nu are analogii în Europa de Est. În plan arhitectural, se manifestă influența meșterilor nord-italieni (se presupune prezența unui grup de meșteri, invitați de Petru Rareș din orașul transilvănean Bistrița, care cunoșteau metodele constructorilor italieni) și a arhitecturii polono-haliciene (datorită reconstrucției intramurane în timpul aflării în cetate a trupelor poloneze). Există și unele elemente ale stilului gotic din faza târzie, specifice arhitecturii medievale moldovenești, care mărturisesc că la edificarea cetății au luat parte și meșterii din partea locului. Un interes deosebit prezintă inscripțiile le și reprezentările incizate pe turnuri și pe ziduri⁴².

Cetatea Soroca, ca și cetatea de piatră de la Bender și cetatea de piatră de la Orheiul Vechi, face parte din grupul amenajărilor medievale defensive de piatră aflate actualmente pe teritoriul Republicii Moldova.

Podul de piatră de la Călărășeuca

În primele documente cunoscute se menționează că podul de piatră, aruncat peste o râpă, ducea din orașul Otaci spre satul Călărășeuca. Elementul structural principal al acestui pod îl constituie o arcadă cu deschiderea de 8 m. Din ambele părți podul este consolidat de contraforturi. Partea carosabilă cu o lățime de 6 m este mărginită de balustrade. Înălțimea totală a construcției ajunge la 14 m. Podul a fost construit din blocuri de piatră de Cosăuți. În Arhiva Națională a Republicii Moldova, în fondul Consiliului districtului Soroca, în dosarul reparației podului la 1900, este indicat anul construcției așa-numitului pod turcesc – 1829.



Fig. 11. Cetatea Soroca

Nota explicativă precizează că el a fost realizat în timpul războiului „ca un fost traseu poștal Otaci-Soroca, care trecea până în 1855 prin Călărășeuca”⁴³.

Grădina Publică Ștefan cel Mare și Sfânt

Acest parc din centrul Chișinăului a apărut datorită familiei guvernatorului Basarabiei, Alexei Bahmetiev și a țarului rus Alexandru I. Potrivit informațiilor păstrate, locul pentru Grădina Publică a fost ales de Alexandru I. La propunerea doamnei Bahmetieva de a alege un loc pentru plimbarea publicului de la Chișinău „suveranul a indicat piața din apropierea casei și grădinii episcopale. Locul a fost împrejmuit și plantat cu copaci”⁴⁴, relatează sursele de epocă. Amenajarea finală a grădinii a fost terminată la sfârșitul anilor '20 ai secolului al XIX-lea, „și de atunci a început să servească drept una dintre frumusețile orașului”⁴⁵ (Fig 13a). Parcul avea o formă pătrată și o planimetrie strict geometrică a aleilor, rondurilor de flori și gazoanelor cu mai multe cărărușe. Consilierul titular Gavriil Gordeev, care în anii 1825-1826 era arhitectul regional al Basarabiei, a fost împuternicit cu gestionarea și îmbunătățirea grădinii municipale din Chișinău. Duma orașului trebuia să-l ajute în acest scop pentru a aduce „această instituție publică la perfecțiune”⁴⁶. În 1827, au fost plantați 4000 de puieți aduși din pădure. Din anii '30 ai secolului al XIX-lea, fără această grădină era deja greu să-ți imaginezi Chișinăul. A fost un loc de odihnă îndrăgit de orășeni, după cum scrie presa basarabeană a timpului⁴⁷. În plus, pe lângă sera și pavilionul în stil chinez, parcul a fost decorat cu flori, aici erau amenajate scrâncioburi și carusele. În anii '40 ai aceluiași secol, gardul împletit, care înconjură grădina, a fost înlocuit cu unul din lemn, proiectat de arhitectul orașului Luca Zaușkevici. El a făcut de asemenea o estimare pentru construcția unei noi îngrădituri din partea posterioară a grădinii. Cea veche necesita în permanență reparații, iar la începutul anilor '50 s-a decis înlocuirea acesteia cu alta, realizată din material mai rezistent. La sfârșitul anilor '50 ai secolului al XIX-lea, guvernatorul militar al Basarabiei Mihail (Michel) Fanton de Verrayon a susținut ideea arhitectului A. Bernardazzi, care a propus ca în locul unui gard de piatră să se realizeze o îngrăditură mai durabilă din fontă. Grație lui Bernardazzi, un gard elegant din fontă a devenit o înfrumusețare a grădinii orășenești deja la începutul anilor '60. De asemenea, a existat o zonă specială pentru copii, cu carusele proiectate de același arhitect. Reamenajarea Grădinii Publice este unul dintre primele proiecte ale lui A. Bernardazzi în Basarabia. În anii '60 ai secolului al XIX-lea Grădina Publică din Chișinău devine cel mai popular loc pentru diverse evenimente culturale și de divertisment, veniturile obținute venind în harnă Dumei orășenești. De exemplu, potrivit raportului Dumei din 20 martie 1862, i s-a permis „responsabilului Teatrului din Chișinău să amenajeze în rondul mare al Grădinii o scenă pentru teatrul de vară, antreprenorului teatrului Sobolev și negustorului din oraș Dorfman li s-a permis amenajarea unui teatru de măscărici și o încăpere pentru dans, cărți de joc și bowling”⁴⁸. Antreprenorul Moisei Genberi a trimis o solicitare către Duma orașului Chișinău: „Având în vedere că la Chișinău lipsesc forme de divertisment care să fie disponibile clasei mijlocii a populației, intenționez să preiau asupra mea această sarcină de a organiza

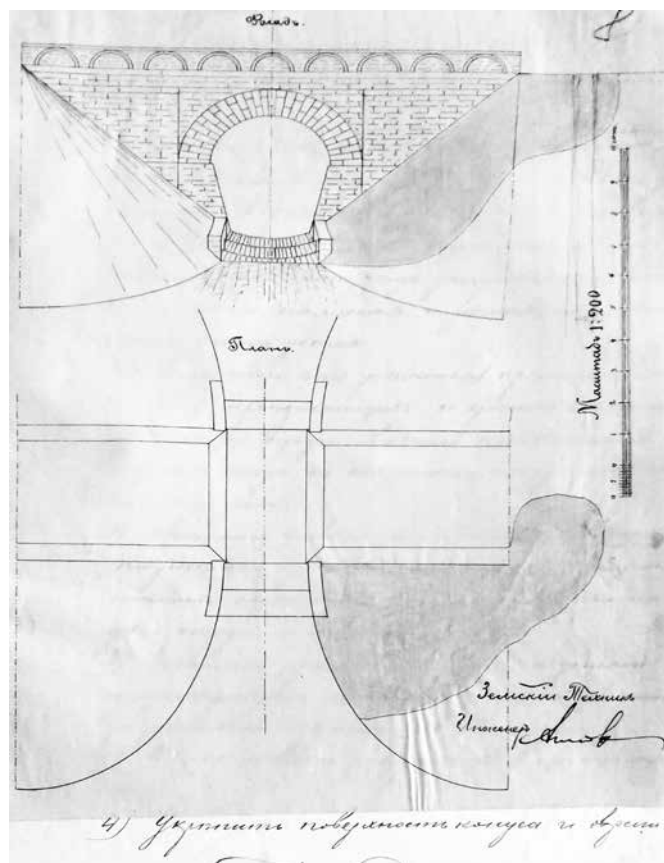


Fig. 12. Planul podului de piatră din Călărășeuca (după ANRM)

serate de divertisment disponibile tuturor categoriilor de populație. Realizarea proiectului este posibilă doar cu contribuția administrației orașului, deoarece am ales pentru a organiza vara a unor astfel de distracții în Grădina Publică. În Grădină, în apropierea locului amenajat pentru muzică, intenționez să construiesc o scenă pe care vor juca diferiți artiști, iar spectacolele vor fi însoțite de focuri de artificii și muzică”⁴⁹. În 1868 a fost instituit un patronaj al Grădinii Publice și bulevardului, format din cetățeni de vază ai Chișinăului. Una din primele măsuri întreprinse a fost crearea unei societăți pe acțiuni, cu regulament și program de extindere a serelor, construcția de sere, deschiderea unui depozit de semințe de flori, zarzavaturi și copaci. A fost planificată plantarea de răsaduri pentru răzoare de flori, oranjerie și seră, precum și creșterea diferitor legume, pomușoare, puieți fructiferi și plante decorative. În 1872, în Grădina Publică, a fost construită așa-numita „clădire fotografică” de cetățeanul austriac Sigismund Plotnicki și fiul comerciantului Afanasi Sumovski. În documentele Dumei orășenești pentru anii '80 ai secolului al XIX-lea este menționat adesea numele vestitului grădinar Franz Kuno. Astfel în decizia din 18 februarie 1887 a fost raportat: „Grădina orașului și bulevardul necesită plantarea noilor plante decorative și de pădure. Ca urmare, grădinarului orașului Franz Kuno i-a fost oferită o listă de prețuri pentru o grădiniță din regiunea Kursk, deținută de contele K. P. Kleinmihel, pentru a indica acei copaci care ar putea crește cu succes la Chișinău. Pentru cincisprezece denumiri de copaci de pădure și decorativi și arbuști aprobate de grădinarul orășenesc F. Cuno s-a decis să fie emisă factura pentru plantare în Grădina orașului și pe bulevard în cantitate de 5107 lăstari...”⁵⁰. Parcul, creat la începutul secolului al



Fig.13. Grădina Publica Ștefan cel Mare și Sfânt din Chișinău



Fig.13a. Monumentul lui A. Pușkin din Chișinău

XIX-lea prospera, fiind plantat cu flori, arbuști și copaci, și mai mult de 200 de ani continuă să-i încante pe locuitorii și oaspeții capitalei, cărora le place să se odihnească aici în toate anotimpurile.

Monumentul lui Ștefan cel Mare și Sfânt din Chișinău

Anul 2018 în Republica Moldova a fost declarat an oficial consacrat ilustrului voievod Ștefan cel Mare și Sfânt (1457-1504). Acest fapt a suscitat un interes sporit

față de personalitatea neordinară a acestui domn al Țării Moldovei (Fig. 14). În cadrul evenimentelor organizate cu această ocazie, la 9 octombrie, în Muzeul Național de Arte din Republica Moldova, a fost inaugurată expoziția la care erau prezentate lucrările remarcabilului sculptor basarabean Alexandru Plămădeală, inclusiv exponatele legate de realizarea monumentului domnului Ștefan cel Mare. În Arhiva Națională a Republicii Moldova, în fondul personal Alexandru Plămădeală⁵¹, se păstrează mai multe documente legate de numele renumitului sculptor, de activitatea sa creativă, precum și de istoria creării monumentului vizat. La început sculptorul a călătorit la mănăstiri vechi, scufundându-se în epoca ștefaniană, studia picturile murale cu chipul lui Ștefan cel Mare și documentele de epocă în bibliotecile și arhivele din Iași și Cernăuți, cerceta legăturile de rudenie ale voievodului. De asemenea făcea schițe de ornamente naționale de pe plăci comemorative și monumente de arhitectură. Sculptorul studia vestimentația medievală, icoanele, evangheliile vechi, formele săbiilor și ale coroanelor ș.a. În aceste căutări era mereu alături de el soția sa Olga Plămădeală, care îl susținea și îl ajuta cu devotament. Ea a publicat amintiri despre viața și creația lui Alexandru Plămădeală, precum și despre situația din mediul artiștilor plastici din Basarabia în perioada anilor 1918-1940. Din amintirile soției lui Alexandru Plămădeală aflăm despre câteva variante ale schiței monumentului marelui domn moldovean. În prima schiță, creată în anul 1924 în atelierul autorului, Ștefan cel Mare era înfățișat în armuri medievale, cu capul descoperit, rezemat cu ambele mâini pe o sabie. Postamentul se presupunea a fi în forma de turn de cetate. Comitetul de construcție a monumentului i-a solicitat sculptorului mai multe variante de proiect, pentru a alege cea mai reușită. Luând cunoștință de varianta a doua a schiței, autorul a fost rugat sa-l reprezinte pe Ștefan ținând în mâini

simbolurile creștinătății – crucea și stindardul. Autorul a îndeplinit această comandă, prezentându-l pe voievod în mărime naturală. Ștefan cel Mare era îmbrăcat în zale având pe cap un coif. În mâna dreaptă ținea sabia, iar în cea stângă – simbolurile creștine. Lucrarea era turnată în gips și instalată pe un postament de lemn, astfel încât membrii Comitetului de construcție să-și poată crea impresiile și expune opiniile despre schiță. Neavând aprobarea oficială, în anul 1925 sculptorul a continuat lucrul la crearea unei noi variante. În căutările sale era ajutat de arhitectul orașului Chișinău Evgheni Bernardazzi, care a elaborat pedestalul monumentului. Și, în sfârșit, în varianta finală, propusă de A. Plămădeală și E. Bernardazzi în octombrie-noiembrie 1924, voievodul Ștefan cel Mare este reprezentat în veșminte bogate de domn cu coroană pe cap. Mâna lui dreaptă mănuieste sabia, iar cea stângă ține ridicată sus crucea. Iată cum descrie soția lui Plămădeală impresia, pe care i-a creat-o sculptura domnului moldovean: „Trăsături tipice moldovenești, privire inspirată. La calmul aparent se simte în el o mare forță lăuntrică, voință și cutezanță de a birui”⁵². Monumentul a fost turnat în bronz la turnătoria Râșcanu din București. În anul 1926 au fost finalizate lucrările de construcție a monumentului lui Ștefan cel Mare și de instalare a acestuia la Chișinău, la intersecția străzilor Gogol (astăzi str. Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni) și Alexandru cel Bun (astăzi bd. Ștefan cel Mare și Sfânt), în apropierea Grădinii Publice. Inaugurarea monumentului a avut loc în luna mai a anului 1928. Și astăzi acest monument reprezintă un important reper urban de artă și istorie, pe care îl admiră locuitorii Republicii Moldova și oaspeții Chișinăului.

Monumentul lui Aleksandr Pușkin din Grădina Publică „Ștefan cel Mare și Sfânt”

În a două jumătate a anilor '80 ai secolului al XIX-



Fig. 14. Monumentul lui Ștefan cel Mare și Sfânt din Chișinău. Sculptor A. Plămădeală

lea aspectul Grădinii Publice s-a schimbat, deoarece în 1886 aici a fost instalat monumentul marelui poet rus Aleksandr Pușkin, în forma de bust din bronz – lucrare a renumitului sculptor Aleksandr Opekușin, în cinstea jubileului de 100 ani al poetului. În 1886 presa basarabeană scria că la 26 mai, în Grădina Publică Alexandru din Chișinău, a fost inaugurat monumentul lui A. Pușkin conform ceremonialului aprobat de Duma de Stat⁵³. Ceremonia de inaugurare a început cu o slujbă de pomenire a marelui poet în Catedrală, în prezența orășenilor, autorităților instituțiilor locale de învățământ, deputaților, reprezentanților din diferite instituții de învățământ, oaspeților din alte localități și numerosului public. Locuitorii orașului Chișinău, cinstind memoria poetului rus A. Pușkin și mândrindu-se că l-au avut alături timp de câțiva ani în perioada cea mai fructuoasă a creației, au decis să înveșnicească amintirea despre prezența sa la Chișinău și să instaleze bustul său în parcul Alexandru din mijloacele acumulate de orășeni. Monumentul prezenta o statuie de bronz a lui A. Pușkin, copie exactă, dar de dimensiuni mai mici, a monumentului poetului din Moscova, care, turnată și adusă la Chișinău, ar fi costat 1000 de ruble. Suplimentar, la alocațiile financiare orășenești, a fost inițiată o campanie de colectare a donațiilor benevole pentru bustul poetului. Când a căzut draperia care acoperea opera sculpturală, primarul orașului a depus la picioarele monumentului o cunună aurită din partea orașului Chișinău, iar orchestra a intonat imnul „Fie slăvit”. Monumentul prezintă o coloană elegant din granit șlefuit de culoare întunecată, pe vârful căreia este instalat bustul poetului cu capul descoperit și pelerina aruncată pe umeri. În partea inferioară a coloanei au fost gravate cuvintele: „Pușkin 26 mai anul 1886” și „Cu lira nordică dând glas pustietății, am poposit aci...1820, 1821, 1822, 1823”⁵⁴. După inaugurarea monumentului împodobit cu drapele, autoritățile locale au organizat festivități cu participarea a doua coruri de muzică militară. Toată Grădina Publică era iluminată, iar în sala Adunării nobilimii a avut loc o serată muzical-literară, donațiile colectate urmând a fi îndreptate spre crearea unei fundații consacrate deschiderii unei școli ce ar purta numele lui A. Pușkin. Mai târziu, în anul 1899, strada Gubernială a fost redenumită în strada Pușkin, având același scop de a imortaliza numele marelui poet rus. Ulterior, aceasta decizie, adusă la cunoștință de către primarul orașului Karl Schmidt, a fost aprobată la Sankt Petersburg. În anul 1889 pe toate aleile Grădinii Publice și pe bulevard au fost instalate bănci noi pentru odihnă, picioarele forjate ale cărora au fost turnate la forgeria S. Serbov⁵⁵. În prezent, monumentul lui A. Pușkin din Grădina Publică Ștefan cel Mare și Sfânt este vizitat atât de chișinăuieni, cât și de turiști.

Monumentul dedicat bătăliei de la Cahul

În 1844, arhitectul F. Boffo a început proiectarea unui monument grandios dedicat luptei de la Cahul, care a avut loc în apropierea localității Vulcănești, la 21 iulie 1770. Este vorba de o bătălie sângeroasă, când armata rusă în frunte cu generalul P. Rumeanțev a învins trupele otomane. În Arhiva Națională a Republicii Moldova se păstrează dosarul despre construcția monumentului pe locul bătăliei de la Cahul sub conducerea arhitectului Ipolit van-der-Schkruf în 1843, în care este arătat rolul

arhitectului F. Boffo în crearea monumentului. La 10 iunie 1843, într-o scrisoare adresată guvernatorului militar, se menționează că instalarea unui monument pe locul luptei de la Cahul și proiectarea coloanei a fost făcută de arhitectul F. Boffo, proiectul fiind aprobat de guvernatorul Novorosiei și Basarabiei⁵⁶. Din 21 februarie 1844, Comisia Regională de Construcții din Basarabia a organizat licitații pentru realizarea unui monument pe locul bătăliei de la Cahul, fapt despre care s-a raportat Camerei de Stat din Basarabia, cu anexarea devizelor de cheltuieli, planurilor și condițiilor aprobate. La 13 mai 1844, arhitectul F. Boffo a trimis un raport guvernatorului Novorosiei și Basarabiei P. Feodorov, prin care construcția coloanei pe locul bătăliei de la Cahul urma să fie supravegheată de arhitectul Ipolit van der Schkruf. Locul pentru construcție a fost ales pe o înălțime, alături de stația poștală Vulcănești, pe drumul spre Bolgrad, unde Boffo a bătut țărșul, confirmând că acest loc a fost adus la cunoștință și lui I. van der Schkruf⁵⁷. A fost centrul triumphiului format de colonia principală a refugiaților bulgari, orașul Bolgrad de pe lacul Ialpuș, precum și orașele Reni de pe Dunăre și Cahul de lângă Prut. Construcția monumentului a început în anul 1844. Pentru construcție a fost ales calcarul durabil, extras în colonia Devlet-Agaci, aflată la 80 de mile de la locul de construcție a monumentului. Inițial, a fost planificată finalizarea construcției monumentului până în octombrie 1844. În numeroase rapoarte ale arhitectului I. van der Schkruf, care a fost îngrijitorul clădirilor guvernamentale din subordinea orașului Ismail, adresate guvernatorului militar P. Feodorov, începând cu iulie până în octombrie 1844, s-a anunțat despre construcția fundației monumentului pe locul bătăliei de la Cahul. La 28 februarie 1845, comisia i-a raportat arhitectului van der Schkruf: „Coloniștii din Devlet Agaci, cu plăcere deosebită, dau piatră nu numai pentru monumentul lui Rumeanțev, ci și pentru cel pe care contele Voronțov a sugerat să-l ridice în memoria tatălui său, care a participat la bătălia de la Cahul”⁵⁸. Astfel, se vorbea deja despre construcția



Fig.15. Monumentul lui A. Pușkin din Grădina Publică Ștefan cel Mare și Sfânt din Chișinău

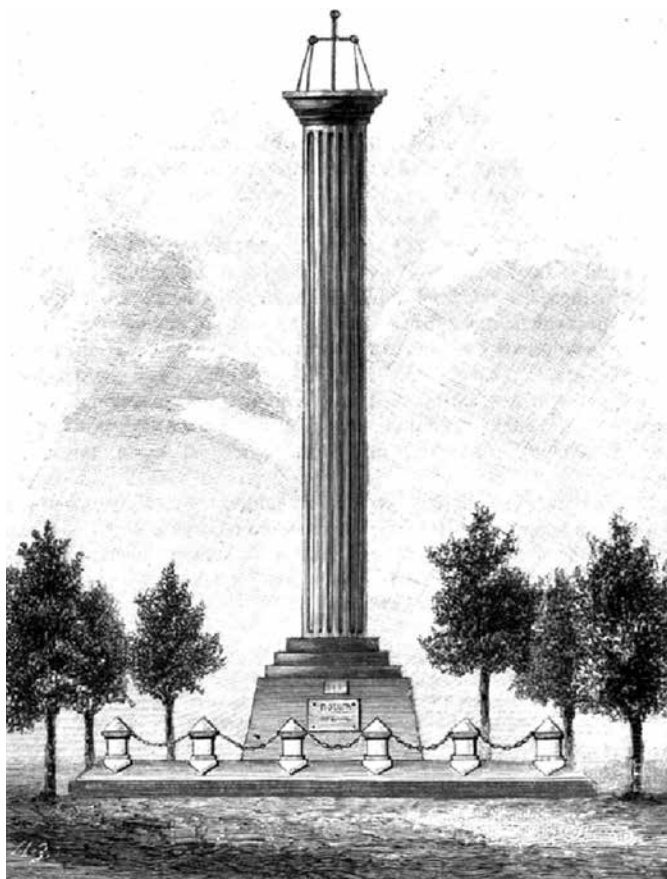


Fig.16. Monumentul dedicat bataliei de la Cahul. Arhitecți F. Boffo și I. Van der Schkruf

a două monumente pe locul vestitei bătălii nu departe de Vulcănești. La 29 octombrie 1846, arhitectul Van der Schkruf i-a raportat guvernatorului militar al Basarabiei P. Feodorov că lucrările de construcție a monumentului dedicat bătăliei de la Cahul au fost realizate cu succes. La 20 ianuarie 1848, Comisia Regională de Construcții din Basarabia a pregătit un aviz pentru guvernatorul Basarabiei despre coloana ridicată în memoria bătăliei de la Cahul. Monumentul era realizat din piatră cenușie brută, sub forma unei coloane în stil doric, având „caneluri longitudinale, zece stânjani înălțime cu capitel; la bază coloana are cinci arșini în diametru. Coloana este așezată pe un soclu pătrat înalt, de forma unei piramide trunchiate cu trei trepte”⁵⁹. Înălțimea coloanei era de 12,5 de stânjani. Pentru capitel a fost aprobată o cruce aurită, înălțimea căreia ajungea la patru arșini. În jurul monumentului au fost plasați stâlpi de piatră cu lanțuri de fier. Pe placa de marmură neagră așezată la baza monumentului și orientată spre drum, se afla următoarea inscripție: „Monumentul acestei bătălii de neuitat, în care ienicerii feroce au căzut pentru totdeauna, înspăimântând Europa, Asia și Africa de secole, a fost pus din ordinul lui Nicolae, Împăratul Întregii Rusii sub guvernatorul militar din Basarabia Feodorov”. O altă inscripție de pe acest monument are următorul text: „Non solum armis”, care în traducere din latină înseamnă: „Nu doar cu armele”. Aspectul acestei coloane, „extrem de frumoasă și proporțională în formele ei, stând singură pe un loc pustiu și un deal deschis, uimește cu grandoearea ei, împreună cu simplitatea și ușurința ei. Desenul proiectului face onoare gustului și cunoștințelor arhitectului Boffo, iar arhitectul Ipolit van der Schkruf merită apreciere pentru acuratețea și precizia construcției, produsă cu cel mai



Fig.16a. Vedere actuală a monumentului dedicat bataliei de la Cahul

mare zel, precizie și exactitate”⁶⁰. Deși construcțiile Basarabiei din secolul al XIX-lea – începutul secolului XX s-au păstrat doar parțial, cu certitudine, monumentele de arhitectură din acea vreme reprezintă exemple strălucite ale creației arhitecților care au marcat epoca.

Referințe bibliografice:

1. Памятники истории и культуры Молдавии: (виды и типы). Отв. ред. В. Меднек. Кишинев: Штиинца, 1988, 134 с., Monumente de istorie și cultură din Republica Moldova. Chișinău: Știința, 1993, 190 p.
2. С. Кульчицкий, Кишиневский кафедральный собор. В: «Кишиневские епархиальные ведомости», 1889, № 19, с. 805-806.
3. ANRM, F. 3, inv. 1, d. 1170, p. 4.
4. М. П. Тубли, Авраам Мельников, Ленинград: Стройиздат, ЛО, 1980, с. 128.
5. М. П. Тубли, Авраам Мельников, Ленинград: Стройиздат, ЛО, 1980, с. 81.
6. М. П. Тубли, Авраам Мельников, Ленинград: Стройиздат, ЛО, 1980, с. 82-83.
7. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1897, p. 54-54 verso.
8. М. П. Тубли, Авраам Мельников, Ленинград: Стройиздат, ЛО, 1980, с. 83.
9. С. Кульчицкий, Кишиневский кафедральный собор. В: «Кишиневские епархиальные ведомости», 1889, № 19, с. 810-811.
10. С. Кульчицкий, Кишиневский кафедральный собор. В: «Кишиневские епархиальные ведомости», 1889, № 19, с. 810-811.
11. С. Кульчицкий, Кишиневский кафедральный собор. В: «Кишиневские епархиальные ведомости», 1889, № 19, с. 811.
12. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2699.
13. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2698.
14. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2698, p. 49.
15. ANRM, F. 75, inv. 1, d. 884.
16. ANRM, F. 75, inv. 1, d. 884, 2.
17. ANRM, F. 75, inv. 1, d. 884, p. 11-11 verso.

18. Зодчий. Архитектурный и художественно-технический журнал. Санкт-Петербург, вып. VIII, с. 98.
19. ANRM. F. 22, inv. 1, d. 186, p. 13-13 verso.
20. ANRM. F. 2, inv. 2, d. 29, p. 3 verso.
21. ANRM. F. 2, inv. 2, d. 29, p. 4.
22. И. Н. Халиппа, Город Кишинев времен жизни в нем А. С. Пушкина. В: Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии. Под ред. И. Н. Халиппы. Т. 1, Кишинев, 1900, с. 97-170.
23. ANRM. F. 2, inv. 1, d. 80, p. 1148.
24. Юбилейный сборник г. Кишинева 1812-1912. Ч. 1, Кишинев: Типография Бессарабского губернского правления, 1914, с. 66.
25. Дело о постройке в городе Кишиневе городской больницы, о пожертвованной разными лицами суммы, об определении к сему зданию смотрителя и вся переписка к оному принадлежащая. Выписка из дела Бессарабского губернского правления, хранящегося в Архиве по описи № 112. Кишинев: Типография Бессарабского губернского правления, 1898, с. 2.
26. Дело о постройке в городе Кишиневе городской больницы, о пожертвованной разными лицами сумм, об определении к сему зданию смотрителя и вся переписка к оному принадлежащая. Выписка из дела бессарабского губернского правления, хранящегося в Архиве по описи № 112. Кишинев: Типография Бессарабского Губернского Правления, 1898, с. 2.
27. Дело о постройке в городе Кишиневе городской больницы, о пожертвованной разными лицами сумм, об определении к сему зданию смотрителя и вся переписка к оному принадлежащая. Выписка из дела бессарабского губернского правления, хранящегося в Архиве по описи № 112. Кишинев: Типография Бессарабского Губернского Правления, 1898, с. 28.
28. Бессарабские Губернские ведомости № 61 от 06.08.1883, л. 153 об.
29. Бессарабские Губернские ведомости № 42 от 20.02.1902, л. 105 об.
30. ANRM. F. 9, inv. 1, d. 810, p. 221.
31. Бессарабская Жизнь №49 от 1.03.1907.
32. Бессарабская Жизнь №239 от 17.12.1911.
33. Бессарабская Жизнь №239 от 17.12.1911.
34. Бессарабская Жизнь №239 от 17.12.1911.
35. Кишинев. Энциклопедия, Кишинев, Главная редакция Молдавской Советской энциклопедии, 1984, с. 384.
36. Труды Бессарабского церковно-историко-археологического общества. 5-й выпуск, под редакцией Курдиновского В. Кишинев: Епархиальная типография, 1910, с. 91.
37. Крушеван П. А. Бессарабия. Москва: Типография А. В. Васильева, 1903, с. 159.
38. Чудецкий П. Из монастырских документов. В: Кишиневские Епархиальные Ведомости, №2, 1882, с. 94.
39. Описание Гербовецкого Свято-Успенского монастыря, состоящего в Кишиневской епархии. В: Кишиневские Епархиальные Ведомости № 14, 1874, с. 531.
40. Труды Бессарабской губернской ученой Архивной комиссии под ред. Халиппа И. Н., т. 2, Кишинев, паровая типолитография Ф. И. Кашевского, 1902, с. 145.
41. Чудецкий П. Из монастырских документов. В: Кишиневские Епархиальные Ведомости, №2, 1882, с. 93.
42. И. Г. Киртоагэ, В.П. Меднек, Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР. Северная зона: Макет. Кишинев: Академии наук Молдавской ССР, 1987, с. 671-673.
43. ANRM. F. 68, inv. 1, d. 247, p. 17.
44. Юбилейный сборник города Кишинева 1812-1912. Ч.1. Кишинев, 1914, с. 22.
45. Юбилейный сборник города Кишинева 1812-1912. Ч.1. Кишинев, 1914, с.190.
46. ANRM. F. 75, inv. 1, d. 257, p. 7.
47. Юбилейный сборник города Кишинева 1812-1912. Ч.1. Кишинев, 1914, с.190.
48. ANRM. F. 2, inv. 1, d. 7414, p. 2-3.
49. ANRM. F. 78, inv. 1, d. 212, p. 92.
50. ANRM. F. 75, inv. 1, d. 138, p. 21-22.
51. ANRM. F. 2114, fondul personal Alexandru Plămădeală.
52. О. Я. Пламадяла, А. М. Пламадяла. Жизнь и творчество. (Из воспоминаний). Кишинев: Издательство «Карта Молдовеняскэ», 1965.
53. Бессарабские губернские ведомости, 28 мая, 1886 г.
54. Хари И., Весь Кишинев. Адресная и справочная книга на 1916 г. Кишинев, Типография «Бессарабская жизнь», 1916, с. 16-17.
55. ANRM. F. 78, inv. 1, d. 212, p. 7.
56. ANRM. F.2, inv. 1, d. 4256, p.3-3 inv.
57. ANRM. F.2, inv. 1, d. 4256, p. 16.
58. ANRM. F.2, inv. 1, d. 4256, p. 34 inv.
59. Памятник Графу Румянцеву-Задунайскому на поле Кагульской битвы. В: Журнал Министерства Народного Просвещения, ч. LXV, СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1850, с. 19.
60. Памятник Графу Румянцеву-Задунайскому на поле Кагульской битвы. В: Журнал Министерства Народного Просвещения, ч. LXV, СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1850, с. 20.

Surse ale ilustrațiilor:

Fig.1. Catedrala Nașterii Domnului din Chișinău. Arhitect A. Melnikov (după M.Tubli și B. Movcean)

Fig.2. Catedrala Nașterii Domnului din Chișinău. <http://oldchisinau.com/kladbishha-cerkvi-sinagogi/starye-cerkvishinyova/sokhranivshiesya-cerkvi/kafedralnyy-sobor/istoriya/>

Fig. 3. Schița pentru așezarea lanțurilor în Catedrala din Chișinău. Arhitectul L. Zauskevici (după A.Ceestina)

Fig. 4. Catedrala Nașterii Domnului și clopotnița din Chișinău (după M.Tubli)

Fig. 5. Arcul de Triumf sau Porțile Sfinte. Arhitect L. Zauskevici.

Fig. 6. Conacul lui Manuc-Bei din Hâncești. Vederea unei construcții auxiliare. <https://ru.diez.md/2018/01/15/v-usadybe-manuk-bey-zavershena-restavratsia-eshte-dvuh-obaektov/>

Fig. 6a. Casa de vânatoare a lui Manuc-Bei din Hâncești. Arhitect A. Bernardazzi. <http://allfun.md/article/46680>

Fig. 6b. Conacul lui Manuc-Bei. Architect A. Bernardazzi. <https://allcastles.livejournal.com/341783.html>

Fig. 7. Fațada blocului principal al Spitalului municipal din Chișinău (după Arhiva Istorică de Stat a Rusiei din Sankt Petersburg)

Fig. 7a. Spitalul municipal de Traumatologie și Ortopedie din Chișinău

Fig. 8. Banca publică orașenească din Chișinău. Arhitect M. Cekerul- Kuș

Fig. 8a. Sala cu Orgă din Chișinău. Arhitect M. Cekerul-Kuș. http://logos.press.md/1254_22_1/

Fig. 9. Mănăstirea din Hârbovăț

Fig. 10. Biserica Adormirea Maicii Domnului din mănăstirea Hârbovăț

Fig. 11. Cetatea Soroca. <https://mold.su/dostoprimechatelnosti-moldovy/krepostisoroki>

Fig. 12. Planul podului de piatră din Călărăseucă (dupa Arhiva Națională a RM)

Fig.13. Grădina Publica Ștefan cel Mare și Sfânt din Chișinău

Fig.13a. Monumentul lui A. Pușkin din Chișinău. <https://www.kp.md/daily/26817/3853680/>

Fig. 14. Monumentul lui Ștefan cel Mare și Sfânt din Chișinău. Sculptor A. Plămădeală

Fig.14a. Postamentul monumentului lui Ștefan cel Mare și Sfânt din Chișinău. Arhitect E. Bernardazzi (după Arhiva Națională a RM)

Fig.15. Monumentul lui A. Pușkin din Grădina Publică Ștefan cel Mare și Sfânt din Chișinău

Fig.16. Monumentul dedicat bataliei de la Cahul. Arhitect I. Boffo și I. Van der Schkruf

Fig.16a. Vedere actuală a monumentului dedicat bataliei de la Cahul.

EXTRAS DIN REGISTRUL MONUMENTELOR REPUBLICII MOLDOVA OCROTITE DE STAT

	Localizare administrativă	Tipul/ denumirea monumentului	Cronologie	Gen	Cat
1.	Botnărești	Biserica "Sf. Dumitru"	Sec. XX Anii 30	Arhit	N
2.	Bulboaca	Biserica "Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil	1868	Arhit	N
3.	Bulboaca	Conacul familiei Mimi	Sf. sec. XIX	Arhit	N
4.	Bulboaca	Fabrica de vin a familiei Mimi	Sf. sec. XIX	Arhit	L
5.	Calfa	Biserica "Nașterea Maicii Domnului"	Sec. XIX	Arhit	N
6.	Chetrosu	Biserică		Arhit	N
7.	Cobusca Nouă	Biserica „Nașterea Maicii Domnului"	1849	Arhit	N
8.	Cobusca Nouă	Casa lui V. Digori	Încep. sec. XI	Arhit popul.	N
9.	Cobusca Nouă	Casa Mariei Drăgoi	Jum. II-a a sec. XIX	Arhit popul.	N
10.	Cobusca Veche	Biserica "Acoperemîntul Maicii Domnului"	1898	Arhit	N
11.	Delacău	Biserica "Acoperămîntul Maicii Domnului"	Sec. XIX	Arhit	N
12.	Geamăna	Biserica "Sf. Gheorghe"	1804	Arhit	N
13.	Gura Bîcului	Biserica "Sf. Nicolae" picturi murale	1890 Sec. XX anii 30	Arhit Artă	N
14.	Gura Bîcului	Clădirea fostei școli primare	Sf. sec. XIX	Arhit	N
15.	Gura Bîcului	Odaia "Drăgălina" a familiei Ianovski	Înc. sec. XX	Arhit	N
16.	Hârbovăț	Biserica "Sf. Nicolae"	1866	Arhit	N
17.	Maximovca	Casă de locuit	Înc. sec. XX	Arhit	N
18.	Mereni	Biserica "Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil"	1818	Arhit	N
19.	Mereni	Clădirea fostei bănci agricole	1908-1909	Arhit	N
20.	Mereni	Clădirea fostei cîrmuirii de voloste	Sf. sec. XIX	Arhit	N
21.	Mereni	Clădirea fostei mori cu aburi P.E. Regepa	1910	Arhit Ist	N
22.	Mereni	Clădirea fostei școli parohiale bisericești	Anii 40 Sec. XIX	Arhit	N
23.	Mereni	Monument la mormîntul comun al ostașilor căzuți (12) în 1941-1945	1941-1945	Ist Arhit	L
24.	Puhăceni	Biserica "Sf. Arhanghel Mihail"	Sec. XIX	Arhit	N
25.	Speia	Biserica „Sf. Dumitru"	1911	Arhit	N
26.	Speia	Pivniță de piatră pe moșia lui Leonard	Anii 60-70 ai sec. XIX	Ist Arhit	N
27.	Șerpeni	Biserica „Sf. Gheorghe"	Sec. XIX	Arhit	N
28.	Șerpeni	Monument la mormîntul comun al ostașilor căzuți (2700) în 1944		Ist Arhit	L
29.	Todirești	Clădirea fostului spital al Zemstvei	Anii 70	Arhit	N
30.	Troița Nouă	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail"		Arhit	N
31.	Varnița Nouă	Clădirea fostei școli a zemstvei	Înc. sec. XX	Ist Arhit	N
32.	Călărași	Biserica „Sf. Alexandru Nevski"	1885	Arhit	N
33.	Bahmut	Biserica „Sf. Nicolae"	1878	Arhit	N
34.	Bravicea	Biserica „Sf. Gheorghe"	Sec. XIX	Arhit	N
35.	Buda	Biserica „Sf. Treime"	1887	Arhit	N
36.	Căbăești	Biserica „Acoperemîntul Maicii Domnului"	Sf. sec. XIX	Arhit	N
37.	Dereneu	Biserica „Adormirea Maicii Domnului"	1827	Arhit	N
38.	Frumoasa	Mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului"	1804 Înc. sec. XX	Arhit	N
39.	Hirova	Biserica „Sf. Nicolae"	1890	Arhit	N
40.	Hîrbovăț	Clădirea fostei școli primare	Anii 20-30 ai sec. XX	Arhit	N
41.	Hîrbovăț	Mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului"	Sec. XIII- înc. sec. XX	Arhit	N
42.	Hîrjauca	Mănăstirea „Înălțarea Domnului"	1770- înc. sec. XX	Arhit	N
43.	Hoginești	Biserica din lemn „Cuvioasa Paraschiva"	1888	Arhit	N
44.	Horodiște	Biserica din lemn „Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil"	Sf. sec. XVII	Arhit	N
45.	Melișeni	Biserica „Înălțarea Domnului"	1891	Arhit	N
46.	Mândra	Biserica din lemn „Sf. Dumitru"	1927	Arhit Artă	N
47.	Nișcani	Biserica „Sf. Paraschivă"	1905	Arhit	N
48.	Nișcani	Casa Anastasiei Elisei	1933	Arhit popul.	N
49.	Novaci	Biserica „Sf. Gheorghe"	1846	Arhit	N
50.	Onișcani	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail"	1911	Arhit	N
51.	Palanca	Biserica din lemn „Acoperemîntul Maicii Domnului"	1847	Arhit	N
52.	Peticeni	Biserica „Sf. Dumitru"	Sec. XIX	Arhit	N
53.	Peticeni	Clădirea fostului spital al Zemstvei	Sf. sec. XX	Ist Arhit	N
54.	Pitușca	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail"	1842	Arhit	N
55.	Pîrjolteni	Biserica „Sf. Nicolae"	1897	Arhit	N
56.	Răciula	Mănăstirea „Nașterea Maicii Domnului"	1797 – II jum. sec. XIX	Arhit	N
57.	Rădeni	Biserica „Adormirea Maicii Domnului"	1874	Arhit	N
58.	Rădeni	Casa lui Gh. Noroce	Mijl. sec. XIX	Arhit	N
59.	Sadova	Biserica „Sf. Nicolae"	1899	Arhit	N
60.	Sadova	Casă de locuit	1930	Arhit popul.	N
61.	Sadova	Clădirea fostei școli primare	1905	Arhit	N
62.	Săseni	Biserica „Acoperămîntul Maicii Domnului"	1865	Arhit	N
63.	Seliște	Biserica „Acoperămîntul Maicii Domnului"	1820	Arhit	N

PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL CA RESURSA PENTRU O DEZVOLTARE DURABILĂ A REPUBLICII MOLDOVA

64.	Sipoteni	Biserica „Cuvioasa Paraschiva”	1862	Arhit	N
65.	Sipoteni	Biserica „Sf. Nicolae”	1911	Arhit	N
66.	Tibirica	Biserica „Sf. Nicolae”	1811	Arhit	N
67.	Vălcineț	Biserica „Sf. Nicolae”	1819	Arhit	N
68.	Bălăbănești	Parc dendrologic (fragment)	Înc. sec. XX	Arhit	N
69.	Budești	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1913	Arhit	N
70.	Ciopleni	Casă de locuit		Arhit popul.	L
71.	Ciopleni	Clădirea fostei școli primare	Înc. sec. XX	Ist Arhit	N
72.	Colonița	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1914	Arhit	N
73.	Corjova	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1884	Arhit	N
74.	Drăsliceni	Biserica „Acoperemântul Maicii Domnului”	1922	Arhit	N
75.	Gofanul Nou	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1817	Arhit	N
76.	Grătiești	Biserica „Sf. Treime”	1908	Arhit	N
77.	Hîrtopul Mare	Biserica „Arhanghelul Mihail”	1814	Arhit	N
78.	Hîrtopul Mic	Biserica „Sf. Dumitru”	1846	Arhit	N
79.	Hrușeva	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1802	Arhit	N
80.	Izbiște	Conac	Jum. II-a a sec. XIX	Arhit	L
81.	Logănești	Biserica „Sf. Arhanghelul Mihail”	1845	Arhit	N
82.	Măscăuți	Biserica „Acoperemîntul Maicii Domnului”	Mij. Sec. XIX	Arhit	N
83.	Miolești	Conacul familiei Șalari	Mijl. Sec. XIX	Arhit	N
84.	Onițcani	Biserica „Sf. Treime”	1892	Arhit	N
85.	Pașcani	Biserica „Sf. Dumitru” cu clopotnița	1812	Arhit	N
86.	Stețcani	Biserica „Sf. Arhanghelul Mihail”	1808	Arhit	N
87.	Coșnița	Biserica „Sf. Dumitru”	Sec. XIX	Arhit	N
88.	Dubău	„Biserica Nașterea Maicii Domnului” cu clopotnița	Înc. Sec. XIX	Arhit	N
89.	Mărcăuți	Biserica „Sf. Arhanghelul Mihail”	1816	Arhit	N
90.	Molovata	„Biserica Nașterea Maicii Domnului”	1912	Arhit	N
91.	Oxentea	Biserica „Sf. Nicolae” cu monumetele funerare	Sec. XIX-XX 1908	Arhit	N
92.	Ustia	Biserica „Sf. Gheorghe”	1862	Arhit	N
93.	Grigoriopol str. Șevcenko, 17	Biserica „Înălțarea Domnului”	I jum. sec. XIX	Arhit	N
94.	Grigoriopol str. K. Marx, 122	Casă de locuit	Sf. sec. XIX-Înc. sec. XX	Arhit	N
95.	Grigoriopol str. Lenin, 2	Casă de locuit cu prăvălie a lui Jiolțov	II jum. sec. XX	Arhit	N
96.	Grigoriopol str. Lenin, 54	Casă de locuit a lui Ohanov	Sf. sec. XVIII-Înc. sec. XIX	Arhit	N
97.	Grigoriopol str. K. Marx, 185	Clădirea fostei administrări locale	1911	Arhit	N
98.	Grigoriopol str. K. Marx, 181	Clădirea fostei stații electrice	1936	Arhit	N
99.	Grigoriopol Str. Dzerjin-ski, 56 a	Clădirea fostei școli fondată de Dâncovici	1907	Arhit	N
100.	Grigoriopol str. K. Marx, 187	Clădirea fostului gimnaziu de fete	1903	Ist Arhit	N
101.	Carmanova	Clădirea fostei biserici evangheliste (I)	1840	Arhit	N
102.	Carmanova	Clădirea fostei biserici evangheliste (II)	Mij. sec. XIX	Arhit	N
103.	Colosova	Clădirea fostei biserici evangheliste	1840	Arhit	N
104.	Hlinaia	Clădirea fostei biserici evangheliste	1846	Arhit	N
105.	Hlinaia	Clădirea fostei școli primare	Sf. sec. XIX-Înc. sec. XX	Arhit	N
106.	Mălăiești	Clădirea școlii medii	1932	Arhit	N
107.	Șipca	Clădirea școlii medii	1933-1939	Arhit	N
108.	Tașlic	Biserica „Sf. Gheorghe”	II jum. sec. XIX	Arhit	N
109.	Tocmagiu	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	II jum. sec. XIX	Arhit	N
110.	Vinogradnoe	Clădirea fostului cămin muncitoresc	1933	Arhit	N
111.	Vinogradnoe	Monument la mormîntul comun (138) al ostașilor căzuți în 1944		Arhit	N
112.	Boghiceni	Biserica „Sf. Apos-toli Pavel și Petru”	1884	Arhit	N
113.	Bujor	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1780	Arhit	N
114.	Buteni	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1847	Arhit	N
115.	Buteni	Biserica „Sf. Nicolae”	1880	Arhit	N
116.	Caracul	Biserica „Sf. Nicolae”	1921	Arhit	N
117.	Calmațui	Biserica „Sf. Vladimir”	Sec. XIX	Arhit	N
118.	Cărpineni	Biserica „Înălțarea Domnului”	1854	Arhit	N
119.	Cărpineni	Biserica „Sf. Ioan Botezătorul”	1912	Arhit	N
120.	Cotul Morii	Biserica de lemn „Sf. Trifan”	1812	Arhit	N
121.	Drăgușeni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1912	Arhit	N
122.	Fundul Galbeni	Biserica „Sf. Ioan Teologul”	1903	Arhit	N
123.	Lăpușna	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1818	Arhit	N
124.	Leușeni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1838	Arhit	N
125.	Logănești	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1917-1923	Arhit Artă	
126.	Mereșeni	Biserica din lemn „Sf. Dumitru”	1853	Arhit	N
127.	Mereșeni	Clădirea fostei mori cu aburi	Sf. sec. XIX	Arhit	N
128.	Mingir	Biserica „Sf. Nicolae”	1882	Arhit	N

129.	Negrea	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1880	Arhit	N
130.	Obileni	Biserica „Acoperemân-tul Maicii Domnului”	Sec. XIX	Arhit	N
131.	Pașcani	Biserica „Sf. Proroc Ilie”	1914	Arhit	N
132.	Pereni	Biserica „Schimbarea la față”	1854	Arhit	N
133.	Pobeda	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	Sec. XIX	Arhit	N
134.	Pogănești	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	II jum. sec. XIX	Arhit	N
135.	Stolnicieni	Biserica „Acoperemîntul Maicii Domnului”	1911	Arhit	N
136.	Ialoveni	Biserica „Sf. Cuvioasa Paraschiva”	1897	Arhit	N
137.	Bardar	Biserica „Sf. Nicolae”	1879	Arhit	N
138.	Bardar	Monument în memoria consătenilor căzuți în război 1914-1918		Ist Arhit	N
139.	Băcioi	Biserica „Sf. Nicolae”	1866	Arhit	N
140.	Costești	Cetățuie	Sec. XV	Arhit	N
141.	Hansca	Biserica „Sf. Împărați Constantin și Elena”	1911	Arhit	N
142.	Hansca	Sculptură populară. La cimitir		Arhit popul.	L
143.	Horești	Biserica „Sf. Nicolae”	1865	Arhit	N
144.	Malcoci	Biserica „Sf. Arhangheli” Pictură murală	1913	Arhit Artă	N
145.	Mileștii Mici	Biserica „Sf. Nicolae”	1870	Arhit	N
146.	Mileștii Mici	Complex subteran pentru păstrarea vinului		Ist Arhit	N
147.	Molești	Biserica „Sf. Nicolae”	1894	Arhit	N
148.	Nimoreni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1916	Arhit	N
149.	Pojăreni	Biserica „Sf. Nicolae”	1879	Arhit	N
150.	Puhoi	Biserica „Sf. Nicolae”	1833	Arhit	N
151.	Ruseștii Noi	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1890	Arhit Artă	N
152.	Sociteni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1870	Arhit	N
153.	Țipala	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1922	Arhit	N
154.	Ulm	Biserica „Intrarea Maicii Domnului în templu”	1881	Arhit	N
155.	Zămbreni	Biserica „Înălțarea Domnului”	1829	Arhit	N
156.	Nisporeni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1817	Arhit	N
157.	Nisporeni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1864	Arhit	N
158.	Bălănești	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1890	Arhit	N
159.	Bălăurești	Biserica din lemn „Sf. Nicolae”	1809	Arhit	N
160.	Bărboieni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1809	Arhit	N
161.	Boldurești	Biserica „Sf. Nicolae”	1888	Arhit	N
162.	Bolțun	Biserica „Acoperemântul Maicii Domnului”	1903	Arhit	N
163.	Bursuc	Mănăstirea „Cuvioasa Paraschiva”	1678-mijloc. sec. XX	Arhit	N
164.	Cățeleni	Biserica „Înălțarea Domnului”	1857	Arhit	N
165.	Cioarești	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1868	Arhit	N
166.	Ciuciuleni	Biserica „Sf. Gheorghe”	1913	Arhit	N
167.	Ciuciuleni	Biserica „Sf. Nicolae”	1920	Arhit	N
168.	Ciuciuleni	Vilă rurală	Ani 30. Sec. XX	Arhit	N
169.	Ciutești	Biserica de lemn. La cimitir	Înc. sec. XIX	Arhit	N
170.	Ciutești	Biserica „Înălțarea Domnului”	1936	Arhit	N
171.	Dolna	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1852	Arhit	N
172.	Dolna	Conacul familiei Palli	Sec. XIX	Arhit Ist	N
173.	Drăgușenii Noi	Biserica „Sf. Nicolae”	1895	Arhit	N
174.	Grozești	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1835	Arhit	N
175.	Isăiceni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1914	Arhit	N
176.	Iurceni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1901	Arhit	N
177.	Iurceni	Conacul familiei Ralli	Jum. II-a a sec. XIX	Arhit Ist	N
178.	Marinici	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1885	Arhit	N
179.	Micleușeni	Biserica „Sf. Treime”	1892	Arhit	N
180.	Milești	Biserica „Sf. Gheorghe”	1864	Arhit	N
181.	Seliște	Biserica din lemn	Sf. sec. XVIII	Arhit	N
182.	Șoltănești	Biserică		Arhit	N
183.	Valea-Trestieni	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1866	Arhit	N
184.	Vărzărești	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1794	Arhit	N
185.	Vărzărești	Complexul edilitar al mănăstirii „Sf. Dumitru”	Înc. sec. XV-Mij. înc. sec. XX	Arhit	N
186.	Vărzărești	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1794	Arhit	N
187.	Vânători	Biserica „Sf. Nicolae”	1774	Arhit	N
188.	Vânători	Monument în memoria consătenilor căzuți (52) în 1941-1945	1972	Arhit	N
189.	Zberoaia	Biserica „Sf. Nicolae”	Jum. a II-a. Sec. XIX	Arhit	N
190.	Zberoaia	Biserica din lemn „Sf. Nicolae” Fragment	Sec. XVIII	Arhit	N
191.	Orhei Str. Vasile Lupu, 26	Biserica armeană-grigoriană „Sf. Născătoare de Dumnezeu”	1902-1903	Arhit	N
192.	Orhei	Biserica de rit vechi ortodox rus „Icoana Maicii Domnului din Kazan”	Mijl. Sec. XIX	Arhit	N
193.	Orhei	Biserica „Sf. Nicolae”	Mijl. Sec. XIX	Arhit	N

PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL CA RESURSA PENTRU O DEZVOLTARE DURABILĂ A REPUBLICII MOLDOVA

194.	Orhei Str. Vasile Mahu, 117	Biserica romano-catolică „Sf. Maria” cu îngrădire ornamentală	1914	Arhit	N
195.	Orhei, Str. Chișină-ului, 3	Casă de locuit	Anii 30 Sec. XX	Arhit	N
196.	Orhei Str. Vasile Lupu, 51 și 53	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
197.	Orhei, Str. Vasile Lupu, 105	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
198.	Orhei, Str. Vasile Lupu, 117	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
199.	Orhei, Str. Vasile Lupu, 119	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
200.	Orhei, Str. Vasile Lupu, 121	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
201.	Orhei, Str. Vasile Lupu, 123	Casă de locuit cu îngrădire ornamentală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
202.	Orhei, Str. Vasile Mahu, 101	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
203.	Orhei, Str. Vasile Mahu, 105	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
204.	Orhei, Str. Vasile Mahu, 106	Casă de locuit	1896	Arhit	N
205.	Orhei, Str. Vasile Mahu, 107	Casă de locuit	Înc. sec. XX	Arhit	N
206.	Orhei, Str. Vasile Mahu, 109	Casă de locuit	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
207.	Orhei, Str. Vasile Mahu, 111	Casă de locuit cu prăvălie	Încep. sec. XIX	Arhit	N
208.	Orhei, Str. Vasile Mahu, 113	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
209.	Orhei, Str. Vasile Mahu, 115	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
210.	Orhei, Str. Vasile Mahu, 119	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
211.	Orhei, Str. Vasile Mahu, 121	Casă de locuit	Încep. sec. XX	Arhit	N
212.	Orhei, Str. Vasile Mahu, 126	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
213.	Orhei, Str. Vasile Mahu, 131	Casă de locuit	Încep. sec. XX	Arhit	N
214.	Orhei Str. Vasile Mahu, 139	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
215.	Orhei, Str. Vasile Mahu, 143	Casă de locuit	Încep. sec. XX	Arhit	N
216.	Orhei, Str. Vasile Mahu, 147	Casă de locuit	Încep. sec. XX	Arhit	N
217.	Orhei, Str. Vasile Mahu, 149	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
218.	Orhei, Str. Vasile Mahu, 160	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
219.	Orhei, Str. Vasile Mahu, 164	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
220.	Orhei, Str. Vasile Mahu, 168	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
221.	Orhei, Str. Costache Negruzzi, 25	Casă de locuit	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
222.	Orhei, Str. Costache Negruzzi, 27	Casă de locuit	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
223.	Orhei, Str. Renașterea Națională, 19	Casă de locuit cu îngrădirea ornamentală	Înc. sec. XX	Arhit	N
224.	Orhei, Str. Renașterea Națională, 20	Casă de locuit	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
225.	Orhei, Str. Renașterea Națională, 23	Casă de locuit cu poartă ornamentală	1929	Arhit	N
226.	Orhei, Str. Renașterea Națională, 24	Casă de locuit cu prăvălie	Încep. sec. XX	Arhit	N
227.	Orhei, Str. Renașterea Națională, 25	Casă de locuit	Încep. sec. XX	Arhit	N
228.	Orhei, Str. Renașterea Națională, 31	Casă de locuit	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
229.	Orhei, Str. Renașterea Națională, 33	Casă de locuit	Încep. sec. XX	Arhit	N
230.	Orhei, Str. Chișinăului, 6	Catedrala «Sf. Dumitru»	1632-1635	Arhit	N
231.	Orhei Str. V. Mahu, 127	Clădirea băncii urbane cu locuința directorului	Încep. Sec. XX	Arhit	N
232.	Orhei, Str. Renașterea Națională, 12	Clădirea fostei bănci de depuneri și consignațiuni	Jum. II sec. XIX	Arhit	N
233.	Orhei Str. Vasile Mahu, 152	Clădirea restaurantului	1914	Arhit	N
234.	Orhei Str. I. Creangă, 3	Clădirea fostei Societăți Naționale a Crucii Roșii. Filiala Orhei (clădirea fostei băi urbane)	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
235.	Orhei Str. Vasile Mahu, 154, 156	Complexul fostei conduceri a Zemstvei Județene cu parcul aferent	Sf. Sec. XIX	Arhit	N
236.	Str. Miron Costin 2, 4	Complexul de clădiri a hanului urban (clădirea fostului hotel și a unei case de locuit)	Jum. II-a Sec. XIX	Arhit	N
237.	Orhei Str. Vasile Mahu, 162	Complexul de clădiri a fostului gimnaziu pentru fete (în perioada interbelică-liceu)	Anii 30 Sec XIX	Arhit	N
238.	Orhei Str. Costache Negruzzi, 85	Complexul de clădiri a spitalului raional (clădirile secțiilor: boli infecțioase, gastrologie, oftalmologie, otorinolaringologie, cardiologie).	Anii 30 Sec. XX	Arhit	L
239.	Orhei Str. Vasile Lupu, 114, 116	Complexul de clădiri a spitalului urban.	Încep. Sec. XX	Arhit	L
240.	Orhei Str. Vasile Mahu, 137	Edificii cu funcții social-culturale.	Jum a II-a a Sec. XIX	Arhit	N
241.	Orhei, Str. Renașterea Națională, 14	Edificii cu funcții social-culturale.	Încep. Sec. XX	Arhit Ist	L
242.	Berezlogi	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1896	Arhit	N
243.	Biești	Biserica „Sf. Nicolae”	1845	Arhit	N
244.	Bolohan	Biserica „Acoperământul Maicii Domnului”	Sec. XIX	Arhit	N
245.	Brănești	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	Înc. Sec. XX	Arhit	N
246.	Brăviceni	Biserica «Sf. Onufrie» Cu poarta intrării	1859	Arhit	N
247.	Breanova	Biserica „Sf. Dumitru”	1910	Arhit	N
248.	Budăi	Biserică		Arhit	N
249.	Bulăești	Biserica „Sf. Gheorghe” cu troiță	II-a jum. a sec. XIX	Arhit	N
250.	Butuceni	Biserica „Nașterea Domnului”	1890	Arhit	N
251.	Butuceni	Complex de grote cu semne runice	Sec. VII-XII	Arhit Ist	N
252.	Butuceni	Mănăstire rupestră a părcălabului Bosie	1675	Arhit	N
253.	Camenca	Biserica „Sf. Gheorghe”	1830	Arhit	N
254.	Chiperceni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1866	Arhit	N
255.	Chiperceni	Biserica „Sf. Arhanghel” cu clopotniță	1863	Arhit	N

256.	Cihoreni	Biserica „Sf. Arhangheli”	1858	Arhit	N
257.	Ciocâlteni	Biserica „Sf. Nicolae”	Sf. sec. XIX	Arhit	N
258.	Cliseva	Biserica „Acoperemântul Maicii Domnului”	1915	Arhit	N
259.	Cucuruzeni	Biserica „Buna Vestire”	1863	Arhit	N
260.	Cucuruzeni	Clădirea fostei școli agricole	1893	Arhit	N
261.	Curchi	Mănăstirea „Nașterea Maicii Domnului”	1725- Anii 30 Sec. XIX	Arhit	N
262.	Dișcova	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1915	Arhit	N
263.	Donici	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1870	Arhit	N
264.	Furceni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1854	Arhit	N
265.	Ghetlova	Biserica „Sf. Paraschiva”	1908	Arhit	N
266.	Hulboaca	Biserica „Sf. Nicolae”	1907	Arhit	N
267.	Ivancea	Biserica „Sf. Treime”	1924	Arhit	N
268.	Ivancea	Conacul familiei Balioz cu parc	1847-înc. sec. XIX	Arhit	N
269.	Izvoare	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1824	Arhit	N
270.	Jeloboc	Biserica „Sf. Nicolae”	Mij. sec. XIX	Arhit	N
271.	Jeloboc	Moara de apă	Sf. sec. XX	Arhit	N
272.	Jora de Jos	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1912	Arhit	N
273.	Jora de Mijloc	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavrii”	1857	Arhit	N
274.	Lazo	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail” cu masa pomenirii	1885	Arhit	N
275.	Lazo	Conacul familiei Bogcasarov. La Sabinica	Înc. sec. XX	Arhit	N
276.	Lazo	Conacul familiei Lazo	Jum. II Sec. XIX	Arhit	N
277.	Mana	Biserica „Înălțarea Domnului”	1845	Arhit	N
278.	Mălăești	Biserica „Sf. Ioan”	Sec. XIX	Arhit	N
279.	Mitoc	Biserica „Acoperemîntul Maicii Domnului”	1903	Arhit	N
280.	Mârzești	Biserica „Sf. Cuvioasa Paraschiva”	1916	Arhit	N
281.	Mârzești	Turn de intrare – clopotnița	Sec. XVIII-înc. sec. XIX	Arhit Artă	N
282.	Morozeni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1885	Arhit	N
283.	Nicolăeua	Complex edilitar al mănăstirii „Sf. Nicolae” (Hirova)	Sf. sec. XVIII-înc. sec. XIX	Arhit	N
284.	Peresecina	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1846	Arhit	N
285.	Peresecina	Biserica „Sf. Ioan Teologul”	1910	Arhit	N
286.	Pohorniceni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1852	Arhit	N
287.	Pohrebenei	Biserica „Toți Sfinții”	1848	Arhit	N
288.	Puținței	Biserica „Sf. Nicolae”	1911	Arhit	N
289.	Seliște	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavrii”	1872	Arhit	N
290.	Susleni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavrii”	1828	Arhit	N
291.	Susleni	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1908	Arhit	N
292.	Susleni	Complex de arhitectură tradițională	Sf. sec. XIX	Arhit popul.	N
293.	Tabăra	Complex edilitar al Mănăstirii „Adormirea Maicii Domnului”	1779	Arhit	N
294.	Teleșeu	Biserica „Înălțarea Domnului”	1888	Arhit	N
295.	Teleșeu	Conacul familiei Cristi	Anii 30 sec. XIX	Arhit	N
296.	Trebujeni	Biserica „Schimba-rea la față”	1844	Arhit	N
297.	Vîprova	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1890	Arhit	N
298.	Vîscăuți	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1870	Arhit	N
299.	Voroteț - I	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail” cu troița	1837	Arhit	N
300.	Slobozia	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	Sec. XIX	Arhit	N
301.	Slobozia	Clădirea fostei mori cu aburi	Sf. sec. XIX	Arhit	N
302.	Crasnoe	Clădirea fostei grădinițe de copii	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
303.	Blijnii Hutor	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	Jum. II sec. XIX	Arhit	N
304.	Caragaș	Biserica „Intrarea în templu a Maicii Domnului”	Sf. sec. XIX- înc. sec. XX	Arhit	N
305.	Caragaș	Casă de locuit		Arhit	N
306.	Chițcani	Complex edilitar al Mănăstirii „Înălța-rea Domnului”	sec. XIX-înc. sec. XX	Arhit	N
307.	Chițcani	Moară de aburi	1905	Arhit	N
308.	Ciobruciu	Clădirea Casei de cultură	1953	Arhit	N
309.	Copanca	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	Sec. XIX	Arhit	N
310.	Copanca	Complex arhitectonic Popular	Jum. II sec. XIX	Arhit	N
311.	Corotna	Biserica „Acoperemântul Maicii Domnului”	Sec. XIX	Arhit	N
312.	Nezavertailovca	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	Sec. XIX	Arhit	N
313.	Nezaver-tailovca	Clădirea școlii medii	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	N
314.	Sucleia	Biserica „Sf. Dumitru”	Prima jum. a sec. XX	Arhit	N
315.	Târnauca	Monument la mormântul comun al ostașilor căzuți (89) în 1944 și în memoria consătenilor căzuți (95) în 1941-1945	1954	Arhit	N
316.	Strășeni	Biserica „Sf. Cuvioasa Paraschiva”	1907	Arhit	N
317.	Strășeni	Biserica „Sf. Nicolai”	1835	Arhit	N
318.	Strășeni	Pictură murală. Casa de cultură		Arhit	N
319.	Bucovăț	Clădirea stației feroviare	Anii 30 sec. XX	Arhit	N

PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL CA RESURSA PENTRU O DEZVOLTARE DURABILĂ A REPUBLICII MOLDOVA

320.	Căpriana	Mănăstirea „Sf. Gheorghe”	Sf. sec. XIV- înc. sec. XX	Arhit	N
321.	Chirianca	Biserica „Înălțarea Domnului”	1902	Arhit	N
322.	Codreanca	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1861	Arhit	N
323.	Cojușna	Biserica „Sf. Gheorghe”		Arhit	N
324.	Găleştii Noi	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1840	Arhit	N
325.	Ghidighici	Biserica din lemn „Sf. Acoperemânt al Maicii Domnului”	1835	Arhit	N
326.	Lozova	Biserica „Sf. Nicolae”	1836	Arhit	N
327.	Lozova	Casă cu arhitectură populară a lui G. Dosca	Înc. sec. XX	Arhit popul.	N
328.	Micăuți	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1830	Arhit	N
329.	Micăuți	Conacul familiei Ruso	I jum sec. XIX	Arhit	N
330.	Negrești	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1814	Arhit	N
331.	Negrești	Conacul familiei G. Ivănuș	Mij. sec. XIX	Arhit	N
332.	Onești	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	Înc. sec. XX	Arhit	N
333.	Pănășești	Biserica „Sf. Varvara” cu clopotnița din lemn	1859	Arhit	N
334.	Pănășești	Casa de locuit a Mariei Griva	Sf. sec. XIX	Arhit popul.	N
335.	Rădeni	Biserica „Înălțarea Sfintei Cruci”	1894	Arhit	N
336.	Recea	Biserica „Sf. Dumitru”	1869	Arhit	N
337.	Romanești	Vila familiei Romanov	Înc. sec. XX	Arhit	N
338.	Roșcani	Biserica din lemn cu 2 stele funerare	1794	Arhit	N
339.	Roșcani	Biserica „Sf. Dumitru”	Sec. XIX	Arhit	N
340.	Scoreni	Biserica „Sf. Spiridon”	1863	Arhit	N
341.	Siret	Biserica „Sf. Nicolai” cu stele funerare	Înc. sec. XIX	Arhit	N
342.	Tătărești	Biserica „Sf. Arhanghel”	Înc. sec. XX	Arhit	N
343.	Trușeni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1841	Arhit	N
344.	Țigănești	Complexul edilitar al Mănăstirii „Adormirea Maicii Domnului”	1725-înc. sec. XX	Arhit	N
345.	Voinova	Biserica din lemn „Sf. Nicolai”	1838	Arhit	N
346.	Vorniceni	Biserica „Sf. Apostoli Petru și Pavel”	1912	Arhit	N
347.	Vorniceni	Biserica din lemn „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1839	Arhit	N
348.	Zubrești	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1897	Arhit	N
349.	Telenești	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1903	Arhit	N
350.	Telenești	Biserica „Sf. Ilie”	1842	Arhit	N
351.	Bănești	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1816	Arhit	N
352.	Bogzești	Biserica din lemn „Adormirea Maicii Domnului”	1780	Arhit	N
353.	Brăneștii Noi	Biserica „Acoperemîntul Maicii Domnului”	1877	Arhit	N
354.	Brânzanii Vechi	Biserica „Acoperemîntul Maicii Domnului”	1872	Arhit	N
355.	Căzănești	Biserica „Sf. Gheorghe”	1852	Arhit	N
356.	Căzănești	Castel de apă	Sf. sec. XIX	Arhit	N
357.	Căzănești	Stația electrică cu baraj	Anii 50 sec. XX	Arhit	N
358.	Chiștelnița	Biserica „Sf. Nicolai”	1818	Arhit	N
359.	Chițcani	Biserica „Sf. Gheorghe”	1854	Arhit	N
360.	Chițcanii Noi	Tumuli-6	Epoca antică	Arhit	N
361.	Ciofu	Biserica	Anii 30 Sec. XX	Arhit	N
362.	Cișla	Biserica	Anii 30 Sec. XX	Arhit	N
363.	Codru	Biserica din lemn „Înălțarea Sf. Cruci”	Sf. sec. XVIII	Arhit	N
364.	Codru Nou	Tumuli-8	Epoca antică	Arhit	N
365.	Cozești	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	Mij. sec. XIX	Arhit	N
366.	Crăsnășeni	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1893	Arhit	N
367.	Cucioaia	Clădirea fostei bănci agricole	Înc. sec. XIX	Arhit	N
368.	Dobrușa	Tumuli-2	Epoca antică	Arhit	N
369.	Germănești	Biserica „Intrarea în templu a Maicii Domnului”	1913	Arhit	N
370.	Ghiliceni	Biserica „Sf. Constantin și Elena”	Sec. XIX	Arhit	N
371.	Hirișeni	Biserica din lemn „Sf. Treime”	Sec. XVIII	Arhit	N
372.	Hirișeni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavriil”	1830	Arhit	N
373.	Inești	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1911	Arhit	N
374.	Inești	Tumuli-3	Epoca antică	Arhit	N
375.	Leușeni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1880	Arhit	N
376.	Mihălașa	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	Sec. XIX	Arhit	N
377.	Mihălașa	Tumuli-9	Epoca antică	Arhit	N
378.	Mîndra	Tumuli-7	Epoca antică	Arhit	N
379.	Mîndrești	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1870	Arhit	N
380.	Negureni	Biserica „Sf. Apostol Gavriil”	Sec. XIX	Arhit	N
381.	Ordășei	Biserica „Sf. Nicolai”	1831	Arhit	N
382.	Sărătenii Vechi	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1882	Arhit	N
383.	Scorțeni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1922	Arhit	N
384.	Suhuluceni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1922	Arhit	N

385.	Târșiței	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	Sec. XIX-înc. sec. XX	Arhit	N
386.	Târșiței	Monument în memoria consătenilor căzuți în 1941-1945		Arhit	N
387.	Țințăreni	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1817	Arhit	N
388.	Vadul-Leca	Biserica „Sf. Nicolae”	1922	Arhit	N
389.	Văsieni	Biserica „Adormirea Maicii Domnului” cu Troița	1853	Arhit	N
390.	Verejeni	Biserica „Sf. Gheorghe”	1907	Arhit	N
391.	Verejeni	Tumuli-14	Epoca antică	Arhit	N
392.	Zăicani	Biserica „Sf. Nicolae”	1822	Arhit	N
393.	Zgărdești	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1896	Arhit	N
394.	Ungheni	Biserica „Sf. Alexandru Nevski”	1905	Arhit Ist	N
395.	Comești	Biserica „Ioan Botezătorul”	1866	Arhit	N
396.	Comești	Monument în memoria consătenilor căzuți în 1941-1945	1984	Arhit	N
397.	Alexeevca	Biserica din lemn „Adormirea Maicii Domnului”	Sf. sec. XVIII	Arhit	N
398.	Boghenii Vechi	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1866	Arhit	N
399.	Buciumeni	Biserica „Toți Sfinții”	1842	Arhit	N
400.	Bumbăta	Biserica „Sf. Nicolai”	1831	Arhit	N
401.	Bușila	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1828	Arhit	N
402.	Cetăreni	Biserica „Toți Sfinții”	1833	Arhit Artă	N
403.	Cetăreni	Biserica din lemn „Sf. Nicolai”	1858	Arhit	N
404.	Cetăreni	Clădirea fostei școli primare	1913	Arhit	N
405.	Cetăreni	Monument în memoria consătenilor căzuți (89) în 1941-1945	1967	Arhit	N
406.	Chirileni	Biserica „Sf. Nicolae”	1868	Arhit	N
407.	Condrătești	Biserica „Acoperemântul Maicii Domnului”	1911	Arhit	N
408.	Cornova	Biserica „Sf. Gheorghe”	1913	Arhit	N
409.	Costuleni	Biserica „Sf. Dumitru”	1912	Arhit	N
410.	Coșeni	Biserica „Sf. Treime”	1881	Arhit	N
411.	Dănuțeni	Biserica „Sf. Nicolae”	1882	Arhit	N
412.	Florești	Biserica din lemn „Trei Ierarhi”	1809	Arhit	N
413.	Florițaia Veche	Beci	Înc. sec. XX	Arhit	N
414.	Gherman	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1913	Arhit	N
415.	Hârcești	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1872	Arhit	N
416.	Hristofo-rovca	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”		Arhit	N
417.	Măcărești	Biserica din lemn „Grigorie Teologul”	1808	Arhit	N
418.	Măgurele	Biserica din lemn „Sf. Spiridon”	1810	Arhit	N
419.	Miroești	Biserica din lemn „Sf. Arhanghel Mihail”	1833	Arhit	N
420.	Mînzătești	Biserica din lemn „Sf. Arhanghel Mihail”	1891	Arhit	N
421.	Morenii Vechi	Biserica „Sf. Treime”	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
422.	Năpădeni	Biserica „Sf. Nicolae”	1881	Arhit	N
423.	Petrești	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1884	Arhit	N
424.	Părlita	Biserica din lemn „Sf. Ioan Botezătorul”	1817	Arhit	N
425.	Rădenii Vechi	Biserica „Sf. Treime”	1890	Arhit	N
426.	Semeni	Biserica „Sf. Dumitru”	Sec. XIX	Arhit	N
427.	Sinești	Biserica «Nașterea Maicii Domnului»	1882	Arhit	N
428.	Stolniceni	Biserica	Sec. XIX	Arhit	N
429.	Todirești	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1875	Arhit	N
430.	Valea Mare	Biserica	Anii 30 Sec. XX	Arhit	N
431.	Veverița	Biserica fostei mănăstiri	Anii 30 Sec. XX	Arhit	N
432.	Chișinău, Str. Mazarache, 3	Biserica „Acoperemântul Maicii Domnului” (fosta „Nașterea Maicii Domnului”)	Mijl. sec. XVIII	Arhit	N
433.	Chișinău, Bd. Ștefan cel Mare, 164-a	Biserica cu Hramul „Schimbarea la față a Domnului” (fosta Constantin și Elena)	1902	Arhit	N
434.	Chișinău Str. Bulgară, 21	Biserica „Adormirea Maicii Domnului” (fosta Unită cu ritul vechi ortodox)	1892	Arhit	N
435.	Chișinău, Str. B. Petriceicu – Hașdeu, 10	Biserica „Buna Vestire”	1810	Arhit	N
436.	Chișinău str. Sf. Gheorghe, 34	Biserica „Sf. Gheorghe”	1819	Arhit	N
437.	Chișinău Str. Traian	Biserica „Sf. Dumitru”	1902	Arhit	N
438.	Chișinău Piața Veche, 8	Biserica „Nașterea Maicii Domnului” (a comunității armenie)		Arhit Artă	N
439.	Chișinău, Str. Vlaicu Părcălab, nr.44	Biserica „Sf. Panteleimon” (a comunității grecești)	1891	Arhit Artă	N
440.	Chișinău Str. Ciuflea, 1	Biserica „Sf. Tiron”	1858	Arhit	N
441.	Chișinău, Str. Mitropolitul Dosoftei 85	Biserica romano-catolică „Providența Divină”	1840	Arhit	N
442.	Chișinău Str. Sfatul Țării, nr.23	Casă arhitectului A. I. Bernardazzi	Jum. A II-a a sec. XIX	Ist Arhit	N
443.	Chișinău, Str. M. Eminescu, nr.97	Casa arhitectului M. Serotinki	1884	Ist Arhit	N
444.	Chișinău, Bd. Ștefan cel Mare, nr.132	Casa în care a locuit cântăreața de muzică populară Tamara Ciobanu. Placă decorativă	1992	Arhit Ist	N
445.	Chișinău, Str. A.Mateevici, 62	Casa arhitectului Cupcea	Sf. sec. XIX	Ist Arhit	N

PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL CA RESURSA PENTRU O DEZVOLTARE DURABILĂ A REPUBLICII MOLDOVA

446.	Chișinău, Str. Mitropolitul G. Bănu-lescu-Bodoni 7	Casa în care a locuit academicianul N. A. Dimo		Ist Arhit	N
447.	Chișinău Str. București nr. 63	Casa în care a locuit pictorul Moisei Gamburd	Sf. sec. XIX	Ist Arhit	
448.	Chișinău, Str. Mitropolit G. Bănu-lescu-Bodoni, nr. 9	Casa editorului Kașevski	Încep. sec. XX	Ist Arhit	N
449.	Chișinău, Str. Mate-evici, nr. 109	Casa medicului A. Koțovschi	Încep. sec. XX	Ist Arhit	N
450.	Chișinău, Str. A. Bernardazzi nr. 97	Casa lui M. V. Karcevski	Încep. sec. XX	Ist Arhit	N
451.	Chișinău Str. Mate-evici, nr. 107	Casa medicului Iulia Kviatcovski	Sf. sec. XX	Ist Arhit	N
452.	Chișinău str. A. Șciusev, 111	Casa în care a locuit cîntăreața de operă Lidia Lipovski		Ist Arhit	N
453.	Chișinău, Str. A. Mateevici, 35	Casa în care a locuit poetul-preot A. Mateevici Placă comemorativă	1988	Arhit Ist	N
454.	Chișinău, str. A. Mateevici, 37	Casa în care în anii 1945-1951 a locuit compozitorul Ștefan Neaga		Ist Arhit	N
455.	Chișinău Str. Teatrului, nr.4	Casa în care a locuit arheologul Ion. C. Suruceanu	Sf. sec. XIX	Ist Arhit	N
456.	Chișinău, Str. A. Mate-evici, 27	Casa în care a locuit folcloristul Petre Ștefanucă	Anii 30 ai sec. XX	Ist Arhit	N
457.	Chișinău, Str. Alexandru cel Bun, 3	Casă de raport	Sf. sec. XIX-încep. sec. XX	Arhit	N
458.	Chișinău, Str. Alexandru cel Bun, 16	Casă de raport	Sf. sec. XIX-încep. sec. XX	Arhit	N
459.	Chișinău, Str. Alexandru cel Bun, 19	Casă de raport	Încep. sec. XX	Arhit	N
460.	Chișinău, Str. Alexandru cel Bun, 23	Casă de raport	Sf. sec. XIX	Arhit	N
461.	Chișinău, Str. Alexandru cel Bun, 47	Casă de raport	Jum. a II sec. XIX	Arhit	N
462.	Chișinău, Str. Alexandru cel Bun, 98	Casă de raport	Sf. sec. XIX	Arhit	N
463.	Chișinău, Str. Alexandru cel Bun, 110	Casă de raport	Sf. sec. XIX	Arhit	N
464.	Chișinău, Str. Alexandru cel Bun, 117	Casă de raport	Sf. sec. XIX	Arhit	N
465.	Chișinău, Str. Arme-nească, 96	Casă de raport	1901	Arhit	N
466.	Chișinău, Str. București nr. 30	Casă de raport	1899	Arhit	N
467.	Chișinău, Str. Bucu-rești, nr. 35	Casă de raport	Încep. sec. XX	Arhit	N
468.	Chișinău Str. București nr. 60	Casă de raport	1899	Arhit	N
469.	Chișinău Str. București nr. 67	Casă de raport cu magazin la parter	Încep. sec. XX	Arhit Ist	N
470.	Chișinău, Bd. D. Cantemir, nr. 48	Casă de raport	Încep. sec. XX	Arhit	N
471.	Chișinău Bd. D. Cantemir, 143	Casă de raport	Sf. sec. XIX	Arhit	N
472.	Chișinău, Str. T.Ciorbă, 13	Casă de raport	Sf. sec. XIX	Arhit	N
473.	Chișinău Str. M. Eminescu, nr. 1	Casă de raport	Sec. XIX - Încep. sec. XX	Arhit	N
474.	Chișinău, Str. M. Eminescu, nr.34	Casă de raport	Sf. sec. XIX-înc. sec. XX	Arhit	N
475.	Chișinău, Str. M. Eminescu, nr.50	Casă de raport cu pasaj și cu magazie la parter	Încep. Sec. XX	Arhit	N
476.	Chișinău, Str. A. Hajdeu nr. 71	Casă de raport cu magazie la parter	Încep. sec. XX	Arhit	N
477.	Chișinău, Str. Hâncești, 90	Casă de raport	Încep. sec. XX	Arhit	N
478.	Chișinău, Str. Hâncești, 105	Casă de raport	1910	Arhit	N
479.	Chișinău, Str. Ismail nr.17	Casă de raport	Jum. A II a sec. XIX	Arhit	N
480.	Chișinău, Str. Ismail nr.44	Casă de raport	Jum. A II a sec. XIX	Arhit	N
481.	Chișinău, Str. M.Kogălni-ceanu, nr. 3	Casă de raport	Sf. sec. XIX	Arhit	N
482.	Chișinău, Str. M.Kogălni-ceanu, 20	Casă de raport	Încep. Sec. XX	Arhit	N
483.	Chișinău, Str. M.Kogălni-ceanu, nr. 22	Casă de raport	Sf. sec. XX-încep. Sec.XIX	Arhit	N
484.	Chișinău, Str. M.Kogălni-ceanu, 36-a	Casă de raport	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	N
485.	Chișinău, Str. M.Kogălni-ceanu, 44	Casă de raport	Încep. sec. XX	Arhit	N
486.	Chișinău Str. N. Iorga, 12	Casă de raport	Încep. Sec. XX	Arhit	N
487.	Chișinău, Str. N. Iorga, 42	Casă de raport	Încep. Sec. XX	Arhit	N
488.	Chișinău, Str. A. Mateevici, 29	Casă de raport	Sf. sec XX	Arhit	N
489.	Chișinău, Str. V. Micle, 5	Casă de raport	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	N
490.	Chișinău, St. Mitropolit Dosoftei, 118	Casă de raport cu pasaj	1901	Arhit	N
491.	Chișinău, Str. Mitropolit Petru Movilă, 27	Casă de raport	Încep. sec. XX	Arhit	N
492.	Chișinău, Str. Vlaicu Pârcălab	Casă de raport	Încep. sec. XX	Arhit	N
493.	Chișinău, Str. Vlaicu Pârcălab, 57	Casă de raport	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
494.	Chișinău str. Pușkin, 9	Casă de raport	Încep. Sec. XX	Arhit	N
495.	Chișinău, str. Sfatul Țării, nr.34	Casă de raport	Sf. sec. XIX	Arhit	N
496.	Chișinău Str. A. Șciusev, 35	Casă de raport	Sf. sec. XIX	Arhit	N
497.	Chișinău Str. A. Șciusev, 44	Casă de raport	Încep. sec. XX	Arhit	N
498.	Chișinău Str. A. Șciusev, 53	Casă de raport	Sf. sec. XIX	Arhit	N
499.	Chișinău Str. A. Șciusev, 62	Casă de raport cu magazie la parter	Jum. a II a sec. XIX	Arhit	N
500.	Chișinău Str. 31 August 1989, 139	Casă de raport	Încep. sec. XX	Arhit	N
501.	Chișinău, Str. 31 August 1989, 93	Casă de raport	Sf. sec. XIX – Încep. sec. XX	Arhit	N
502.	Chișinău Str. 31 August	Casă de raport	1914	Arhit	N
503.	Chișinău V. Alexandri, nr.24	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
504.	Chișinău, Str. Alexandru cel Bun, 104	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit	N
505.	Chișinău, Str. Alexandru cel Bun, 144	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
506.	Chișinău Str. A. Bernardazzi nr. 62	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit	N
507.	Chișinău, Str. A. Bernardazzi nr. 64	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit	N
508.	Chișinău Str. A. Bernardazzi nr. 95	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit	N

509.	Chișinău Str. București nr. 9	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
510.	Chișinău Str. București nr. 46	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit	N
511.	Chișinău Str. București nr. 93	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit Artă	N
512.	Chișinău Bd. D. Cantemir, 83	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit	N
513.	Chișinău Str. M. Cibotari nr.1	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit Artă	N
514.	Chișinău Str. M. Cibotari nr.2	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
515.	Chișinău Str. M. Cibotari nr.3	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit	N
516.	Chișinău, Str. T. Ciorbă, 26	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
517.	Chișinău, Str. M. Eminescu, nr.4	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit Artă	N
518.	Chișinău, Str. M. Eminescu, nr.7	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
519.	Chișinău, Str. M. Eminescu, nr.15	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit Artă	N
520.	Chișinău, Str. M. Eminescu, nr.21	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
521.	Chișinău, Str. M. Eminescu, nr.30	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit Artă	N
522.	Chișinău, Str. M. Eminescu, nr.32	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
523.	Chișinău, Str. M. Eminescu, nr.42	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
524.	Chișinău, Str. M. Eminescu, nr.48	Casă individuală	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
525.	Chișinău, Str. Galbenă, 1	Casă individuală	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	N
526.	Chișinău, Str. Galbenă nr.1	Casă individuală	Sf. sec. XIX – Încep. sec. XX	Arhit	N
527.	Chișinău, Str. Galbenă, 3	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit	N
528.	Chișinău, Str. Galbenă, 5	Casă individuală		Arhit	N
529.	Chișinău str. Galbenă, 8	Casă individuală	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	N
530.	Chișinău, Str. A. Hajdeu, 93	Casă individuală	Jum. a. II a sec. XIX	Arhit	N
531.	Chișinău, Str. A. Hajdeu, 122	Casă individuală	Jum. A. II a sec. XIX	Arhit	N
532.	Chișinău, Str. Hâncești, 37	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
533.	Chișinău, Str. Hâncești, 77	Casă individuală	Sf. sec. XIX - Încep. sec. XX	Arhit	N
534.	Chișinău, Str. Hâncești, 88	Casă individuală	Sf. sec. XIX - Încep. sec. XX	Arhit	N
535.	Chișinău, Str. Hâncești nr. 111	Casă individuală	Sf. sec. XIX – Încep. sec. XX	Arhit	N
536.	Chișinău, Str. N. Iorga, 4	Casă individuală	Sf. sec. XIX – Încep. sec. XX	Arhit	N
537.	Chișinău, Str. N. Iorga, 10	Casă individuală	Sf. sec. XX	Arhit	N
538.	Chișinău, Str. N. Iorga, 14	Casă individuală	Încep. Sec. XX	Arhit	N
539.	Chișinău, Str. N. Iorga, 18	Casă individuală	Jum. II a sec. XIX	Arhit	N
540.	Chișinău, Str. Ismail, 60	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
541.	Chișinău, Str. M.Kogălni-ceanu, nr.28	Casă individuală	Sf. sec. XX-Încep. Sec.XIX	Arhit	N
542.	Chișinău, Str. M. Kogălni-ceanu, nr.30	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit	N
543.	Chișinău, Str. M.Kogălni-ceanu,49	Casă individuală		Arhit Artă	N
544.	Chișinău, Str. M.Kogălni-ceanu,52	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit Artă	N
545.	Chișinău, Str. M. Kogălni-ceanu,62	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit Artă	N
546.	Chișinău, Str. M.Kogălni-ceanu,66	Casă individuală	Sf. sec. XIX-Încep. sec. XX	Arhit Artă	N
547.	Chișinău, Str. M.Kogălni-ceanu,78	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
548.	Chișinău, Str. M.Kogălni-ceanu,92	Casă individuală	Jum. A II a sec. XIX	Arhit Artă	N
549.	Chișinău, Str. S. Lazo, nr.6	Casă individuală	Sf. sec. XIX-Încep. sec. XX	Arhit	N
550.	Chișinău, Str. S. Lazo nr.19	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
551.	Chișinău, Str. S. Lazo nr.46	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit	N
552.	Chișinău, Str. A.Lăpușnea-nu, nr.14	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit	N
553.	Chișinău, Str. A. Lăpuș-ceanu, nr.16	Casă individuală	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	N
554.	Chișinău, Str. A. Lăpuș-ceanu, nr.22	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit	N
555.	Chișinău, Str. A.Mateevici, 25	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit	N
556.	Chișinău, Str. A.Mateevici, 46	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit	N
557.	Chișinău, Str. A.Mateevici, 50	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit	N
558.	Chișinău, Str. A.Mateevici, 67	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit	N
559.	Chișinău, Str. A.Mateevici, 80	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit	N
560.	Chișinău Str. V. Micle, nr. 2	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
561.	Chișinău, Str. V. Micle, nr. 4	Casă individuală	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	N
562.	Chișinău Str. V. Micle, nr. 6	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
563.	Chișinău Str. A. Șciusev, 52	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
564.	Chișinău Str. Șciusev, nr. 76	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
565.	Chișinău, Str. A. Șciusev, 81	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
566.	Chișinău Str. A. Șciusev, 82	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
567.	Chișinău Str. A. Șciusev, 97	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
568.	Chișinău Str. A. Șciusev, 99	Casă individuală (propriet. lui P. Halippa)	Sf. sec. XIX	Arhit	N
569.	Chișinău Str. A. Șciusev, nr.125	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
570.	Chișinău Str. Sfatul Țării, nr.53	Casă individuală	Încep. sex. XX	Arhit	N
571.	Chișinău Str. Sfatul Țării, nr.57	Casă individuală	Jum. a II a sec. XIX	Arhit	N
572.	Chișinău Str. Teatrului, nr.5	Casă individuală	Încep. sec. 20	Arhit	N
573.	Chișinău, Str. Tighina, 50	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N

PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL CA RESURSĂ PENTRU O DEZVOLTARE DURABILĂ A REPUBLICII MOLDOVA

574.	Chișinău Str. A. Vlăduț, nr.5	Casă individuală	Anii 80 ai sec. XIX	Arhit	N
575.	Chișinău, Str. 31 August 1989, 15	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
576.	Chișinău, Str. 31 August 1989, 40	Casă individuală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
577.	Chișinău, Str. 31 August 1989, 141	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit	N
578.	Chișinău Str. Bulgară nr. 28	Casă individuală	Încep. sec. XX	Arhit	N
579.	Chișinău Str. București nr. 31	Casă cu pasaj comun	Sf. sec. XIX	Arhit	N
580.	Chișinău Str. București nr. 34	Casă cu pasaj comun	1899	Arhit	N
581.	Chișinău Str. T.Ciorbă, nr. 5-7	Casă cu pasaj comun	Încep. sec. XX	Arhit	N
582.	Chișinău Str. T.Ciorbă, nr. 14	Casă cu pasaj comun	Încep. sec. XX	Arhit	N
583.	Chișinău, St. Mitropolit Dosoftei, 130	Casă cu pasaj comun	Încep. sec. XX	Arhit	N
584.	Chișinău, Str. M. Kogălni-ceanu, nr.11	Casă cu pasaj	Sf. sec. XIX	Arhit	N
585.	Chișinău Str. A. Mateevici, 87	Clădirea fostului azil pentru bărbați, fondat de principesa Eufrosinia Veazeamschi, unde la 12 decembrie 1917 a fost proclamată Republica Democratică Moldovenească.	Jum. a sec. XX	Arhit Ist	N
586.	Chișinău Str. Vlaicu Părcălab, 17	Clădirea fostei Camere Guberni-ale de Revizie.	Încep. sec. XX	Arhit	N
587.	Chișinău, str. A.Mateevici, 60-A	Clădirea fostului castel de apă cu foisor de foc	Jum. a II a sec. XIX	Arhit Ist	N
588.	Chișinău Str. București nr. 119	Clădirea fostei clinici de boli oftalmice, fondată de medicul Iulia Kviatkovski.	1909-1910	Arhit Ist	
589.	Chișinău, Str. M. Kogălni-ceanu, 82-A	Clădirea fostei clinici de pneumonie	Sf. sec. XIX	Arhit Ist	N
590.	Chișinău Str. Vlaicu Părcălab, nr.45	Clădirea fostei comunități a surorilor medicale „Crucea Roșie” a mănăstirii Hârbovăț	Încep. sec. XX	Arhit Ist	N
591.	Chișinău, Bd. Ștefan cel Mare, nr.83	Clădirea fostei Dume orașanești	1901	Arhit Ist	N
592.	Chișinău Str. N. Iorga, 15	Clădirea veche a fostului gimnaziu pentru băieții nr.2	Încep. Sec. XIX	Arhit Ist	N
593.	Chișinău Str. Mateevici, nr. 111	Clădirea fostului gimnaziu pentru băieții nr.3, unde s-a votat Actul Unirii de către Sfatul Țării la 27 martie 1918		Arhit Ist	N
594.	Chișinău Str. Iacob Hâncu, nr. 4	Clădirea fostului han	Încep. sec. XIX	Arhit	N
595.	Chișinău Str. Gr. Ureche, nr.2	Clădirea fostei mori cu aburi	Încep. sec. XX	Arhit Ist	N
596.	Chiș., St. Mitropolit Petru Movilă 20	Clădirea fostei școli-internat pentru copiii feroviarilor	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	N
597.	Chișinău Str. Alexandru cel Bun, 38	Conacul urban Zoti	Jum. a II sec. XIX	Arhit Ist	N
598.	Chișinău, Str. N. Iorga nr. 5	Conac urban	Încep. sec. XX	Arhit	N
599.	Chișinău, Str. N. Iorga, 20	Conac urban	Încep. Sec. XX	Arhit	N
600.	Chișinău, Str. S. Lazo nr.11	Conac urban Ianoșevski	Sf. sec. XIX	Arhit	N
601.	Chișinău, Str. S. Lazo nr.14	Conac urban	Sf. sec. XIX	Arhit	N
602.	Chișinău, Str. A.Mate-evici, 31	Conac urban	Încep. Sec. XX	Arhit	N
603.	Chișinău, Str. Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni, nr. 10	Conac urban	Jum. a II a sec. XIX	Arhit	N
604.	Chișinău, Str. Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni, nr. 17	Conac urban	Încep. sec. XX	Arhit	N
605.	Chișinău, Str. Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni, nr. 35	Conac urban Ianoșevschi	Anii 50-60 ai sec. XIX	Arhit	N
606.	Chișinău Str. Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni, nr. 53	Conac urban	Sf. sec. XIX	Arhit	N
607.	Chișinău Str. Mitropolit Petru Movilă, nr. 37	Conac urban	Încep. sec. XX	Arhit	N
608.	Chișinău, Str. Mitropolit Petru Movilă, 84	Conac urban	Jum. a II a sec. XIX	Arhit	N
609.	Chișinău Str. Mitropolit Petru Movilă, nr. 122	Conac urban	Jum. a II a sec. XIX	Arhit	N
610.	Chișinău Str. Mitropolit Petru Movilă, nr. 55	Conac urban	Sf. sec. XIX	Arhit	N
611.	Chișinău str. Sfatul Țării, nr.37	Conac urban	Jum II-a sec. XIX	Arhit	N
612.	Chișinău str. Sfatul Țării, nr.59	Conac urban	Jum. a II a sec. XIX	Arhit	N
613.	Chișinău str. A. Șciusev, nr.47	Conac urban	Sf. sec. XIX	Arhit	N
614.	Chișinău Bd. Ștefan cel Mare, nr.160	Conac urban Teodosiu	1836	Arhit	N
615.	Chișinău, Str. 31 August 1989, 153	Conac urban	Jum a II a sec. XIX	Arhit	N
616.	Chișinău, Str. 31 August 1989, 151	Conac urban al baronului A. F. Stuart	1900-1917	Arhit	N
617.	Chișinău Bd. D. Cantemir nr. 72	Edificiu pentru funcții social-culturale	Sf. sec. XIX	Arhit	N
618.	Chișinău, Str. Hâncești nr. 115	Edificiu pentru funcții social-culturale cu magazin la parter	Sf. sec. XIX	Arhit	N
619.	Chișinău, Str. M. Kogălniceanu, 39	Edificiu pentru funcții social culturale, în care s-a aflat Școala de Belle Arte	Încep. sec. XX	Ist Arhit	N
620.	Chișinău Str. M. Kogălniceanu, 72	Edificiu pentru funcții social-culturale	Jum. a II a sec. XX	Arhit	N
621.	Chișinău Str. M. Kogălniceanu, 90	Edificiu pentru funcții social-culturale	Sf. sec. XIX	Arhit	N
622.	Chișinău Str. V. Micle, nr. 3	Edificiul pentru funcții social-politice	Încep. sec. XX	Arhit	N
623.	Chișinău Str. Mitropolit G. Bănulescu-Bodoni, nr. 16	Edificiul pentru funcții social-politice	Sf. sec. XIX	Arhit	N
624.	Chișinău, Str. Vlaicu Părcălab, 71	Edificiul pentru funcții social-politice	Încep. sec. XX	Arhit	N
625.	Chișinău Str. Tighina nr.6	Edificiul pentru funcții social-culturale	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	N
626.	Chișinău, Str. O. Goga – 2, 4, 7, 8, 13, 14, 18, 20, 21, 24, 26, 33			Arhit	N

627.	Chișinău	Parcul Valea Morilor	Mijl. Sec. XX	Arhit Ist	N
628.	Chișinău str. Habad-Liuba-vici, 8-10	Sinagoga „Sticlarilor”	Mijl. Sec XIX	Ist Arhit	N
629.	Chișinău Str. București nr. 72	Vilă urbană	1930	Arhit	N
630.	Chișinău Bd. Ștefan cel Mare, nr.167	Vila urbană în care a locuit muzicologul, pedagogul V. P. Gutora	Sf. sec. XIX-încep. XX	Ist Arhit	N
631.	Chișinău Bd. Ștefan cel Mare, nr.115	Vila urbană a lui V. Hertza	1906	Arhit Ist	N
632.	Chișinău Bd. Ștefan cel Mare, nr.113	Vila urbană M. Kligman	Încep. sec. XX	Arhit Ist	N
633.	Chișinău str. S. Lazo nr.7	Vila urbană A.S Mimi	II jum. Sec. XX	Arhit Ist	N
634.	Chișinău, Str. A.Mate-evici, 79	Vilă inginerului Pronin (fragment)		Arhit	N
635.	Chișinău str. Pușkin, nr.17	Vilă urbană Semigradov	1890	Arhit	N
636.	Chișinău str. Sfatul Țării, nr.61	Vilă pentru două familii	1930	Arhit	N
637.	Chișinău Str. Malina Mare, 39	Vila urbana a lui M. Karcevski	1897-1898	Arhit	N
638.	Chișinău, Str. A. Bernardazzi nr. 52	Vilă urbană	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
639.	Chișinău Str. București nr. 76	Vilă urbană	Încep. sec. XX	Arhit Artă	N
640.	Chișinău, Str. M. Eminescu, nr.34	Vilă urbană	Încep. Sec. XX	Arhit Artă	N
641.	Chișinău, Str. M. Eminescu, nr.36	Vilă urbană	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
642.	Chișinău, Str. M. Eminescu, nr.51	Vilă urbană	Sf. sec. XIX	Arhit	N
643.	Chișinău, Str. Hâncești, 18	Vilă urbană	Încep. sec. XX	Arhit	N
644.	Chișinău, Str. N. Iorga, 24	Vilă urbană	II jum. Sec XIX	Arhit	N
645.	Chișinău, Str. M. Kogălni-ceanu, 50	Vilă urbană	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
646.	Chișinău Str. A. Plămădeală, 2	Vilă urbană	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
647.	Chișinău, Str. A.Mate-evici, 23	Vilă urbană	Sec. XX	Arhit	N
648.	Chișinău, Str. A.Mate-evici, 65	Vilă urbană	Încep. sec. XX	Arhit	N
649.	Chișinău, Str. A.Mate-evici, 69	Vilă urbană	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
650.	Chișinău, Str. A.Mate-evici, 74	Vilă urbană	II jum sec. XIX	Arhit	N
651.	Chișinău, Str. Mate-evici, nr. 103	Vilă urbană	Sf. sec. XX	Arhit	N
652.	Chișinău, Str. Mate-evici, nr. 119	Vilă urbană	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
653.	Chișinău Str. Vlaicu Pârcălab, nr.39	Vilă urbană	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
654.	Chișinău, Str. Pușkin, 11	Vilă urbană	Sf. sec. XIX	Arhit	N
655.	Chișinău Str. Sfatul Țării, 2	Vilă urbană	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
656.	Chișinău Str. Sfatul Țării, nr.35	Vilă urbană	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
657.	Chișinău Str. Sfatul Țării, nr.49	Vilă urbană	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
658.	Chișinău Str. Sfatul Țării, nr.51	Vilă urbană	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
659.	Chișinău Str. Sfatul Țării, nr.55	Vilă urbană	Încep. sec. XX	Arhit	N
660.	Chișinău Str. A. Șciusev, 117	Vilă urbană	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
661.	Chișinău, Str. 31 August 1989, 95	Vilă urbană	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
662.	Chișinău Str. Timiș, 3	Vilă urbană	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	N
663.	Chișinău, Str. Z. Arbore-4	Vilă urbană	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
664.	Codru	Complexul de clădiri și parcul Spitalului de psihiatrie	Sf. sec. XIX, Încep. sec. XX	Arhit Ist	N
665.	Ciorescu	Complexul subteran de păstrare a vinului	Mijl. Sec XIX	Arhit Ist	N
666.	Durlești Str. Bisericii, nr. 5	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1818-1825	Arhit	N
667.	Durlești	Casa parohială în care s-a născut sculptorul A. Plămădeală	Jum. II sec. XIX	Arhit Ist	N
668.	Condrița	Mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului”	1738 Sec. XX	Arhit	N
669.	Cruzești	Biserica „Acoperământul Maicii Domnului”	Încep. sec. XX	Arhit	N
670.	Bălți	Biserica „Adormirea Maicii Domnului” Cimitirul Nou, cartierul Slobozia	Anii 30 Sec. XX	Arhit Ist	N
671.	Bălți Str. Ștefan cel Mare, 78	Biserica „Sf. Apostoli Petru și Pavel”	1915-1929	Arhit	N
672.	Bălți Str. A. Șciusev	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail și Gavril” (a ortodocșilor de rit vechi rus).		Arhit	N
673.	Bălți Str. Kiev	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1884	Arhit	N
674.	Bălți Str. Komarov, nr. 8	Biserica „Sf. Gheorghe Iluministul Armeniei”	1916	Arhit	N
675.	Bălți Str. Calea Ieșilor, 19 - c	Biserica „Sf. Cuvioasa Paraschiva”	1924 - 1934	Arhit	N
676.	Bălți Str. A. Pușkin, nr. 17	Casă de locuit	1927	Arhit	N
677.	Bălți Str. Păcii, 28	Casa Hadji Marcarov	Sec. XIX	Arhit	N
678.	Bălți Str. Hotinului, nr. 26	Casă de raport	1934	Arhit	N
679.	Bălți Str. Kotovski, nr. 2	Casă de raport	1956	Arhit	N
680.	Bălți Str. Ștefan cel Mare, 58	Casă de raport	Anii 30 Sec. XX	Arhit	N
681.	Bălți Str. Ștefan cel Mare, 79	Casă de raport	1930	Arhit	N
682.	Bălți Str. Independenței nr. 55	Catedrala episcopală „Sf. Împărați Constantin și Elena”	1924 - 1935	Arhit	N
683.	Bălți Str. Ștefan cel Mare, 30	Catedrala „Sf. Nicolae”	1795 - 1804	Arhit	N
684.	Bălți Str. 31 August	Cazarmă militară	1905	Arhit	N
685.	Bălți Str. Ștefan cel Mare, 56	Clădirea fostei bănci	Încep sec. XX	Arhit	N
686.	Bălți Str. Krasnaia, nr. 2	Clădirea fostului liceu evreesc	Încep. sec. XX	Arhit	N
687.	Bălți	Clădirea pavilionului de pasageri a gării Pământeni	Anii 30 Sec. XX	Arhit Ist	N
688.	Bălți, Str. Dostoevskii, nr. 12	Complexul de clădiri a hotelului „Basarabia”	Sec. XIX	Arhit	N
689.	Bălți	Fondul construit al străzii Șmidt	Anii 30 Sec. XX	Arhit	N

PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL CA RESURSĂ PENTRU O DEZVOLTARE DURABILĂ A REPUBLICII MOLDOVA

690.	Bălți Cartierul Slobozia	Complexul de clădiri a stației de cale ferată	Sf. sec. XIX	Arhit	N
691.	Bălți Str. Ștefan cel Mare, 60	Edificiu pentru funcții cultural-sociale	Încep. sec. XX	Arhit Ist	N
692.	Bălți Str. A. Pușkin	Parc	1818	Arhit	N
693.	Bălți	Parcul central	Anii 50 Sec. XX	Arhit Ist	N
694.	Bălți Str. Visarion Puiu, 7	Reședința Episcopală – Complexul de clădiri și parcul	1924 - 1934	Arhit Ist	N
695.	Bălți Piața V. Alexandri, 4	Vilă urbană (reconstruită în 1932 pentru funcții social – culturale)	Sf. sec XIX	Arhit Ist	N
696.	Tighina Str. Kalinin, nr. 49	Casă de locuit	Sec. XIX	Arhit	N
697.	Tighina Str. Komsomolskaia, 40	Casă de locuit	Sec. XIX	Arhit	N
698.	Tighina Str. Lenin, 9	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
699.	Tighina, Str. Lenin, 11	Casă de locuit	Încep. sec. XX	Arhit	N
700.	Tighina Str. Pervomaisk, 106	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
701.	Tighina, Str. Surovov, 32	Casă de locuit	Sec. XIX	Arhit	N
702.	Tighina Str. Lenin	Catedrala „Schimbarea la Față”	1819-1825	Arhit Artă	N
703.	Tighina Str. Surovov, 42	Clădirea pentru fosta administrație financiară	Sec. XX	Arhit	
704.	Tighina Str. Kalinin, 43	Clădirea fostului gimnaziu pentru fete	Încep. sec. XX	Arhit Ist	N
705.	Tighina Str. academ. Fiodorov	Complexul de clădiri a nodului de cale ferată	Anii 70 Sec. XIX	Arhit	N
706.	Tighina Str. Iu. Gagarin, 25	Edificiu pentru funcții social-culturale	II jum. Sec. XIX	Arhit Ist	N
707.	Tighina Str. 28 Iunie, 26	Edificiu pentru funcții social-culturale	Sf. sec. XIX	Arhit	N
708.	Tighina Str. Dzerjin-skii, 34	Edificiu pentru funcții social-culturale	Anii 30 Sec. XX	Arhit	N
709.	Tighina, Str. Mosco-vskaia, 43	Edificiu pentru funcții socio-culturale	1891	Arhit Ist	N
710.	Tighina, Str. Sovetskaia, 44	Edificiu pentru funcții social-culturale	Sf. sec. XIX	Arhit Ist	N
711.	Tighina Str. academ. Fiodorov	Memorial feroviarilor	1967	Arhit Ist	N
712.	Tighina	Vila Plemer	Sec. XX	Arhit	N
713.	Varnița Str. Kotovski, 1	Clădirea fostei școli a Zemstvei.	Anii 70 Sec. XIX	Ist Arhit	N
714.	Tiraspol Str. Șevcenko	Biserica de rit vechi ortodox rus	Sec. XIX	Arhit	N
715.	Tiraspol Str. 25 Octombrie, 5	Blocul administrativ al Fabricii „Pavel Tcacenco”	Anii 30 Sec. XX	Arhit	N
716.	Tiraspol Str. Lenin, 44	Blocul administrativ al „IMAI”	1936	Arhit	N
717.	Tiraspol Str. 25 Octombrie, 19	Casă de locuit	1935	Arhit	N
718.	Tiraspol Str. 25 Octombrie, 37	Casă de locuit	Sf. sec XIX	Arhit	N
719.	Tiraspol Str. 25 Octombrie, 40	Casă de locuit	Încep. sec. XX	Arhit	N
720.	Tiraspol Str. 25 Octombrie, 41	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
721.	Tiraspol Str. 25 Octombrie, 76	Casă de locuit	Sf. sec XIX	Arhit	N
722.	Tiraspol Str. 25 Octombrie, 94	Casă de locuit	1935-1937	Arhit	N
723.	Tiraspol Str. 25 Octombrie, 95	Casă de locuit	1933	Arhit	N
724.	Tiraspol Str. Krasnoselski nr. 16	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
725.	Tiraspol Str. Kotovschi, 23	Casă de locuit	Sf. sec XIX	Arhit	N
726.	Tiraspol Str. Kotovschi, nr. 25	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
727.	Tiraspol Str. Lenin, 15	Casă de locuit	1936	Arhit	N
728.	Tiraspol Str. Pușkin, 20	Casă de locuit	1936	Arhit	N
729.	Tiraspol Str. Sverdlov, nr. 35	Casă de locuit	Sf. sec XIX	Arhit	N
730.	Tiraspol Str. Sverdlov, nr. 37	Casă de locuit	Sf. sec. XX	Arhit	N
731.	Tiraspol Str. Sverdlov, nr. 39	Casă de locuit	Sf. sec. XX	Arhit	N
732.	Tiraspol Str. Vostania, 8	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
733.	Tiraspol Str. Vostania, nr. 10	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	N
734.	Tiraspol, Str. Dnestrovski, nr. 18	Casă în care a locuit pictorul A. F. Foinițki (1886-1973)		Arhit	N
735.	Tiraspol Str. 25 Octombrie, 44	Casa chimistului Zelinskii (1861-1853)		Arhit Ist	N
736.	Tiraspol Str. 25 Octombrie, 78	Casă de raport	Sf. sec. XIX	Arhit Ist	N
737.	Tiraspol Str. Kotovschi, nr. 14	Casă de raport	Sf. sec. XIX	Arhit	N
738.	Tiraspol Str. Sverdlov, nr. 15	Casă de raport cu magazin la parter	Sf. sec. XIX	Arhit	N
739.	Tiraspol Str. Sverdlov, nr. 17	Casă de locuit cu magazin la parter	Sf. sec. XIX	Arhit	N
740.	Tiraspol Str. Sverdlov, nr. 28	Casa sindicatelor și depoul pompierilor	Anii 30 Sec. XX	Arhit	N
741.	Tiraspol Str. Enghels, 6	Clădirea Băncii de Stat	1933-1934	Arhit	N
742.	Tiraspol Str. 25 Octombrie, 43	Clădirea fostei școli județene	Sf. sec XIX	Arhit Ist	N
743.	Tiraspol	Clădirea fostului Club al nobilimii județene	Sf. sec. XIX	Arhit Ist	N
744.	Tiraspol, Str. Komunistices-kaia, 34	Clădirea fostului hotel	Sf. sec. XIX	Arhit Ist	N
745.	Tiraspol Str. Kotovschi, nr. 27	Clădirea policlinicii	Anii 30 Sec. XX	Arhit Ist	N
746.	Tiraspol Piața Constituției	Clădirea școlii muzicale	Sf. sec. XIX	Arhit	N
747.	Tiraspol Str. Lenin 40, 42	Clădirea fostelor cămine ale muncitorilor Fabricii nr.1		Arhit	N
748.	Tiraspol Str. 25 Octombrie, 98	Clădirea fostelor școli evreiești și a judecătoriei de district		Arhit Ist	N
749.	Tiraspol	Cimitirul urban:		Arhit	N
750.	Tiraspol Str. 25 Octombrie, 93	Edificiu pentru funcții social-culturale	1934	Arhit	N
751.	Tiraspol Str. Sverdlov, nr. 19	Edificiu pentru funcții social-culturale	Sf. sec. XIX	Arhit	N
752.	Tiraspol Str. 25 Octombrie	Teatrul de dramă și comedie rus	Anii 30 sec. XX	Arhit	N
753.	Tiraspolul Nou	Clădirea fostului conac (în prezent sediul sovhoz-tehnicumului M. V. Frunze)		Arhit Ist	N

754.	Lipcani	Biserica „Sf.Ecaterina”	1835-1837;Anii 30 ai sec. XX	Arhit	N
755.	Lipcani, Str. Libertății, 53	Casa medicului Șut	Anii 30 ai sec.XX	Arhit	L
756.	Lipcani, Str. Libertății, 93	Casă de locuit	Anii 30 ai sec.XX	Arhit	L
757.	Lipcani, Str. Libertății, 82	Casă de locuit	Anii 30 ai sec.XX	Arhit	L
758.	Lipcani, Str. Independen-ței, 14	Complexul de clădiri ale spitalului	Anii 30 ai sec.XX	Arhit	N
759.	Lipcani, Str. Independen-ței	Conacul Rosetti -Roznovan	Sec. XIX	Arhit	N
760.	Lipcani, Str. Libertății, 44	Gimnaziul pentru fete	Anii 30 ai sec.XX	Arhit	N
761.	Bălăsinești	Biserica „Trei Ierarhi”	1892	Arhit	L
762.	Bălăsinești	Moara de apă	1908	Arhit Ist	L
763.	Bălcăuți	Biserica de lemn „ Sf. Arhangel Mihail”	1869	Arhit	N
764.	Belaviniți Stația	Biserica de lemn „Sf. Nicolae”	1902	Arhit	N
765.	Berlinți	Biserica de lemn „Acoperemîntul Maicii Domnului”	1892	Arhit	N
766.	Bulboaca	Biserica „Sf.Constantin și Elena”	1887	Arhit	L
767.	Bulboaca	Biserica „Sf.Nicolae” cu școală parohială	1915	Arhit	N
768.	Corjeuți	Biserica” Sf.Arhanghel Mihail”	1894	Arhit	L
769.	Criva	Biserica „Sf.Arhanghel Mihail”	1835	Arhit	L
770.	Criva	Conacul Lisovski	Jum. II a sec.XX	Arhit	L
771.	Drepcăuți	Biserica „Sf.Nicolae”	1833	Arhit	N
772.	Drepcăuți	Biserica „Sf.Nicolae”	1900	Arhit	L
773.	Grimăncăuți	Biserica de lemn „ Sf.Treime”	1882	Arhit	N
774.	Hlinca	Biserica de lemn „ Sf. Arhangel Mihail”	1911	Arhit	N
775.	Larga	Biserica de lemn „Sf.Treime”	1897	Arhit	N
776.	Mărcăuți	Biserica „Sf. Împărați Constantin și Elena”	1887	Arhit	N
777.	Pavlovca	Conacul Krupenski cu parc dendrologic	Sf. sec. XIX-încep. sec. XX	Arhit	N
778.	Slobozia Sirăuți	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	Sec. XIX	Arhit	L
779.	Tețcani	Biserica „Sf. Treime”	1862	Arhit	L
780.	Tețcani	Pod de piatră	Sf. Sec. XVII-încep.sec.XIX	Arhit	N
781.	Trebisăuți	Biserica „Sf.Arhanghel Mihail”	1888	arhit	L
782.	Camenca Str. Lenin, nr. 50	Casa Principesei Trubețcoi	Mij. Sec. XIX	Arhit	N
783.	Camenca	Cavoul familiei Wittghenstain	Mij. Sec. XIX	Arhit Ist	N
784.	Camenca	Parc dendrologic	1840	Arhit	N
785.	Camenca	Terase de viță de vie cu complex de pivnițe	Sec. XIX	Arhit Ist	N
786.	Cerlina	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1874	Arhit	N
787.	Cuhureștii de Sus	Biserica „Sf. Treime” cu complexul edilitar (clopotnița-poartă și fântină)	1914-1916	Arhit	N
788.	Cuhureștii de Sus	Conacul lui C. Bogdan	Sf. Sec. XIX - înc. Sec. XX	Arhit	N
789.	Cuhureștii de Sus	Școala primară	Înc. Sec. XX	Arhit	N
790.	Cuncea	Biserică(de rit vechi ortodox, înc. Sec. XIX)	Înc. sec. XIX	Arhit	N
791.	Hristovaia	Biserica ”Sf.Arhanghel Mihail”	Sec. XIX	Arhit	L
792.	Hristovaia	Conacul lușnevschi	Jum. I a sec. XIX	Arhit	N
793.	Hristovaia	Oloinița hidraulică	Înc. Sec. XX	Arhit Ist	L
794.	Jabca	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	Sf. Sec. XIX	Arhit	L
795.	Jabca	Mănăstirea „Înălțarea Domnului”	Sf. Sec. XIX -înc. Sec. XX	Arhit	N
796.	Năpădeni	Biserica «Sf. Nicolae»	1843	Arhit	N
797.	Năpădeni	Conacul Ergiu	Înc. Sec. XX	Arhit	N
798.	Năpădeni	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	Sf. Sec. XVIII -înc. sec. XIX	Arhit	N
799.	Ocnîța	Biserica cu clopotniță	Sec. XIX	Arhit	N
800.	Podoima	Biserică	Sec. XIX	Arhit	L
801.	Podoimița	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	Sec. XIX	Arhit	L
802.	Rașcov	Biserica romano-catolică „Af. Kaetan”	Sf. sec. XVII - înc. sec. XVIII	Arhit	N
803.	Rașcov	Biserica „Acoperemîntul Maicii Domnului” (a Ruxandei)	Sec. XVII	Arhit	N
804.	Rașcov	Biserica „Sf. Treime”	Sec. XVIII	Arhit	N
805.	Rașcov	Sinagoga (complex din 2 clădiri)	Sec. XVII	Arhit	N
806.	Sănătăuca	Biserica «Adormirea Maicii Domnului»	1875	Arhit	L
807.	Temeleuți	Biserica „Sf.Arhanghel Mihail”	1886	Arhit	L
808.	Temeleuți	Parc dendrologic al fostului conac Melega cu complexul de clădiri	În. Sec.XX	Arhit	N
809.	Țipordei	Biserica” Sf.Arhanghel Mihail”	Sec. XIX	Arhit	L
810.	Valea Adîncă	Biserică	Treimea I a sec. XIX	Arhit	N
811.	Văscăuți	Biserica „Sf.Arhanghel Mihail”	1819	Arhit	N
812.	Văscăuți	Conacul Străjescu	Jum. I a sec.XIX	Arhit	N
813.	Văscăuți	Școală	Sf. sec. XIX	Arhit	N
814.	Vertiujeni	Biserica „Acoperemântul Maicii Domnului”	1883	Arhit	L
815.	Zăluceni	Biserica „Sf. Treime”	Sec. XIX	Arhit	L
816.	Donduşeni	Biserica „Sf. Nicolae”	Anii 20 ai sec. XX	Arhit	N
817.	Arionești	Biserica „Sf. Nicolae”	1881	Arhit	L

PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL CA RESURSA PENTRU O DEZVOLTARE DURABILĂ A REPUBLICII MOLDOVA

818.	Baraboi	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1879	Arhit	L
819.	Braicău	Biserica de lemn „Sf. Nicolae”	1829	Arhit	N
820.	Braicău	Biserica de piatră	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	L
821.	Briceni	Biserica de lemn „Nașterea Maicii Domnului”	1882	Arhit	N
822.	Briceva	Moara cu abur	Sf. Sec. XIX	Arhit Ist	L
823.	Cernoleuca	Conacul Cazimir	Jum. I a sec. XIX	Arhit Ist	N
824.	Cernoleuca	Biserica de lemn „Nașterea Maicii Domnului”	1888	Arhit	N
825.	Cernoleuca	Moara de vânt	Sf. Sec. XIX	Arhit Ist	N
826.	Cernoleuca	Școala primară	1889	Arhit	N
827.	Climăuți	Biserica de lemn „Adormirea Maicii Domnului”	1893	Arhit	N
828.	Climăuți	Casa lui Constantin Roșca	Mijl. Sec. XIX	Arhit	L
829.	Corbu	Biserica de lemn „Sf. Paraschiva”	1902	Arhit	N
830.	Crișcăuți	Biserica „Sf. Împărați Constantin și Elena”	1835	Arhit	L
831.	Dondușeni	Biserica de lemn „Sf. Arhanghel Mihail”	1866	Arhit	N
832.	Dondușeni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1940	Arhit	L
833.	Dondușeni	Casa lui Andrei Gordaș	Mijl. Sec. XIX	Arhit	L
834.	Fintînița	Biserica de lemn „Sf. Nicolae”	1834	Arhit	N
835.	Fintînița	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1903	Arhit	L
836.	Frasin	Biserica de lemn „Sf. Arhanghel Mihail”	1892	Arhit	N
837.	Horodiște	Biserica de lemn „Sf. Treime”	Sf. Sec. XIX	Arhit	N
838.	Livădeni	Biserica de lemn „Sf. Arhanghel Mihail”	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	N
839.	Livădeni	Vila cu parc “Mândac”	Sf. Sec. XIX	Arhit	N
840.	Maramono-vca	Biserica „Sf. Treime”	1873	Arhit	L
841.	Moșana	Biserica „Acoperemântul Maicii Domnului”	1884	Arhit	L
842.	Plop	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1864	Arhit	L
843.	Plop	Monument în memoria a 42 ostași consăteni	1941-1945, 1977	Arhit	L
844.	Pocrovca	Biserica de lemn „Acoperemântul Maicii Domnului”	1797	Arhit	N
845.	Rădiul Mare	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1864	Arhit	L
846.	Rădiul Mare	Conacul cu parc al lui V. Dombrovski	Încep. Sec. XX	Arhit	N
847.	Scăieni	Biserica „Acoperemântul Maicii Domnului”	1854	Arhit	L
848.	Sudarca	Biserica de lemn „Sf. Arhanghel Mihail”	1793	Arhit	N
849.	Sudarca	Biserică de piatră	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	L
850.	Sudarca	Masa pomenirii	Sf. Sec. XIX	Arhit	N
851.	Tătărauca Nouă	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail” cu poarta intrării	1840-1850	Arhit	N
852.	Tătărauca Veche	Biserica de lemn „Sf. Arhanghel Mihail”	1888	Arhit	N
853.	Teleșeuca	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1914	Arhit	L
854.	Țirnova	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1825; 1842-1845;	Arhit	N
855.	Țirnova	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	Sec. XVIII	Arhit	N
856.	Țirnova	Conacul lui Manolache Negruzzi	Jum. A II a sec. XIX	Arhit Ist	N
857.	Țirnova	Paraclis	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	N
858.	Țaul	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1874	Arhit	L
859.	Țaul	Conac cu parc dendrologic al lui A. I. Pommer	Încep. Sec. XX	Arhit	N
860.	Visoca	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail” cu turnul clopotniță (complex edilitar)	1826	Arhit	N
861.	Baroncea	Biserica „Sf. Treime”	1924	Arhit	L
862.	Chetrosu	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1869	Arhit	L
863.	Cotova	Biserica „Acoperemântul Maicii Domnului”	1851	Arhit	L
864.	Drochia	Biserica de lemn „Adormirea Maicii Domnului”	1872	Arhit	N
865.	Gribova	Biserica „Sf. Nicolae”	1872	Arhit	L
866.	Gribova	Complex de clădiri a spitalului zemstvei	1913	Arhit Ist	N
867.	Hăsnășeni Mari	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1874	Arhit	L
868.	Măcăreuca	Biserica de lemn „Adormirea Maicii Domnului”	Încep. Sec. XIX	Arhit	N
869.	Măcăreuca	Biserica din piatră	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	L
870.	Miciurin	Conac cu parc	Mijl. Sec. XIX	Arhit	N
871.	Miciurin	Biserica „Acoperemântul Maicii Domnului”	Anii 30 ai sec.	Arhit	L
872.	Moara de Piatră	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	Sec. XIX	Arhit	L
873.	Nicoreni	Biserica «Sf. Treime»	1877	Arhit	L
874.	Ochiul Alb	Biserica „Sf. Ștefan”	1854	Arhit	L
875.	Palanca	Biserica „Sf. Treime”	Sec. XIX	Arhit	L
876.	Petreni	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1914	Arhit	L
877.	Popeștii de Jos	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1856	Arhit	L
878.	Sofia	Biserica „Sf. Treime”	1876	Arhit	L
879.	Sofia	Conacul Hasnaș	Jum. A II a sec. XIX	Arhit	N
880.	Șalvirii Noi	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1930	Arhit	N
881.	Șuri	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1882	Arhit	N
882.	Țarigrad	Biserica „Sf. Alexandru Nevski”	1882	Arhit	L

883.	Zgurița	Biserica de lemn „Sf. Arhanghel Mihail”	1881	Arhit	N
884.	Edineț	Clădirea fostului spital particular	1910	Arhit	N
885.	Edineț	Biserica „Sf. Vasile cel Mare”	1870	Arhit	L
886.	Cupcin	Biserica „Sf. Treime”	1925	Arhit	L
887.	Alexandreni	Biserica de lemn „Sf. Arhanghel Mihail”	1870	Arhit	N
888.	Alexeevca	Biserica „Sf. Nicolae”	Sec. XIX	Arhit	L
889.	Bădragii Vechi	Biserica „Sf. Gheorghe”	1823	Arhit	L
890.	Bleșteni	Biserica „Sf. Treime”	1830	Arhit	L
891.	Brătușeni	Biserica „Sf. Apostoli Petru și Pavel”	1873	Arhit	L
892.	Brânzeni	Biserica de lemn „Sf. Arhanghel Mihail”	Sec. XIX	Arhit	N
893.	Brânzeni	Conac cu parc al lui V. Stroescu	Jum. II a sec. XIX	Arhit	N
894.	Chetroșica Nouă	Biserica „Sf. Nicolae”	1872	Arhit	L
895.	Chiurt	Moară de apă	Sf. sec. XIX	Arhit	N
896.	Corpaci	Biserica „Sf. Nicolae”	1873	Arhit	L
897.	Coconești Vechi	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1922	Arhit	L
898.	Fântâna Albă	Biserica „Acoperemântul Maicii Domnului”	Sec. XIX	Arhit	N
899.	Gășpar	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	Sec. XIX	Arhit	L
900.	Goleni	Biserica „Sf. Nicolae”	Sec. XIX	Arhit	N
901.	Gordiești	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1861	Arhit	L
902.	Hancăuți	Biserica de lemn „Sf. Arhanghel Mihail”	Sf. sec. XIX	Arhit	N
903.	Hlinaia	Biserica de lemn „Sf. Nicolae”	1858	Arhit	N
904.	Onești	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	Sec. XIX	Arhit	L
905.	Parcova	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1916	Arhit	L
906.	Poiana	Conac cu parc al lui Cantacuzino	Sec. XIX	Arhit	N
907.	Rotunda	Biserica de lemn „Sf. Arhanghel Mihail”	1831 (reconstrucție 1991)	Arhit	L
908.	Ruseni	Conac	Sec. XIX	Arhit	N
909.	Stolniceni	Biserica de lemn „Acoperemântul Maicii Domnului”	1885	Arhit	N
910.	Stolniceni	Spitalul cu parc dendrologic	Încep. sec. XX	Arhit	N
911.	Șofrâncani	Biserica „Sf. Gheorghe”	1897	Arhit	N
912.	Șofrâncani	Conacul lui Stremiadi	Anii 70 ai sec. XX	Arhit	N
913.	Terebna	Biserica de lemn „Sf. Nicolae”	1885	Arhit	N
914.	Târnova	Biserica „Sf. Treime”	Sf. sec. XVIII	Arhit	N
915.	Trinca	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	Sec. XIX	Arhit	L
916.	Volodeni	Biserica „Sf. Treime”	1830	Arhit	N
917.	Fălești	Biserică	Sec. XIX	Arhit	L
918.	Fălești Str. Independenței	Pavaj de granit	Încep. sec. XX	Arhit	L
919.	Fălești	Școală primară	1890	Arhit	N
920.	Fălești	Școală	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	N
921.	Albinețul Vechi	Biserica de lemn	Sec. XIX	Arhit	L
922.	Burghilea	Biserica de lemn „Sf. Ioan Botezătorul”	1830	Arhit	N
923.	Catranăc	Biserica „Sf. Gheorghe”	1884	Arhit	N
924.	Călinești	Biserica „Sf. Nicolae”	1885	Arhit	L
925.	Drujineni	Biserica „Toți Sfinții”	1831	Arhit	N
926.	Eleneuca	Biserica „Sf. Dumitru”	Sec. XIX	Arhit	L
927.	Hlingeni	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	Sf. Sec. XVIII	Arhit	N
928.	Hiliuți	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1830 Anii 30 ai sec. XX	Arhit	L
929.	Horești	Biserica „Sf. Mihail” (depozitată pentru Muzeul Satului)	Sec. XVIII	Arhit	N
930.	Izvoare	Biserica „Sf. Dumitru”	1909	Arhit	L
931.	Mărăndeni	Biserica „Sf. Nicolae”	1879	Arhit	L
932.	Obreja Veche	Biserica „Sf. Împărați Constantin și Elena”	1864	Arhit	L
933.	Pietrosu	Biserica „Sf. Nicolae”	1867	Arhit	L
934.	Părlîța	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1881	Arhit	L
935.	Popovca	Biserica de lemn „Sf. Nicolae”	1917	Arhit	N
936.	Reușel	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	Sec. XIX	Arhit	L
937.	Sărata Veche	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1899	Arhit	L
938.	Scumpia	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1774	Arhit	N
939.	Valea Rusului	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1912	Arhit	L
940.	Florești	Biserica „Sf. Nicolae”	1809	Arhit	N
941.	Florești	Catedrala „Sf. Mitrofan” cu turnul- clopotniță	1850-1870	Arhit	N
942.	Alexan-drovca	Biserica „Icoana Maicii Domnului din Kazani”	1925	Arhit	L
943.	Băhrinești	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1854	Arhit	L
944.	Cașunca	Biserica „Sf. Paraschiva”	Sec. XIX	Arhit	L
945.	Cenușa	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	Sf. sec. XIX	Arhit	L
946.	Cernița	Biserica „Sf. Cozma și Damian”	1881	Arhit	L
947.	Chirilovca	Biserică	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	L

PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL CA RESURSA PENTRU O DEZVOLTARE DURABILĂ A REPUBLICII MOLDOVA

948.	Ciripcău	Biserica „Sf. Arhangel Mihail”	1844	Arhit	N
949.	Ciutulești	Biserica „Sf. Dimitrie” cu clopotniță	1818	Arhit	N
950.	Coșernița	Biserica „Sf. Trei Ierarhi” cu clopotniță	1812	Arhit	L
951.	Domulujeni	Biserica „Sf. Nicolae”	1862	Arhit	L
952.	Frumușica	Biserica „Sf. Arhangel Mihail”	1847	Arhit	L
953.	Ghindești	Conac	Jum. II a sec. XIX	Arhit	N
954.	Gura Camencii	Biserica „Sf. Arhangel Mihail”	1862	Arhit	L
955.	Gurla Cainarului	Biserica „Sf. Paraschiva” cu clopotniță	1816	Arhit	N
956.	Gura Cainarului	Moara de apă	Încep. sec. XX	Arhit ist	L
957.	Gvozdova	Biserica „Sf. Nicolae”	1876	Arhit	L
958.	Iliciovca	Biserica de lemn „Sf. Ioan”	Sf. Sec. XIX	Arhit	N
959.	Lunga	Biserica „Sf. Împărați Constantin și Elena”	1836	Arhit	N
960.	Mărășești	Biserica Sf.	1937	Arhit	L
961.	Mărculești	Biserica „Sf. Arhangel Mihail”	1809	Arhit	L
962.	Nicolaevca	Biserica „Sf. Nicolae”	1934	Arhit	L
963.	Prajila	Biserica „Sf. Nicolae”	1879	Arhit	L
964.	Prodănești –Căprești	Biserica „Sf. Ioan Evanghelistul”	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	N
965.	Prodănești –Căprești	Biserica „Sf. Împărați Constantin și Elena”	Încep. sec. XX	Arhit	N
966.	Prodănești –Căprești	Moara cu aburi	Încep. sec. XX	Arhit	N
967.	Putinești	Biserica „Înălțarea Sf. Cruci”	1828	Arhit	N
968.	Putinești	Casa lui A. Suruceanu	1900	Arhit	L
969.	Răduleenii Vechi	Biserica „Sf. Nicolae”	1913	Arhit	L
970.	Răduleenii Vechi	Biserica „Sf. Nicolae”	1909	Arhit	N
971.	Roșieticii Vechi	Biserica „Sf. Cuvioasa Paraschiva”	1921	Arhit	L
972.	Sevirova	Biserica de lemn „Sf. Arhangel Mihail”	1938	Arhit	N
973.	Stărceni	Biserica Sf. Arhangel Mihail	1809	Arhit	N
974.	Ștefănești	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1879	Arhit	L
975.	Trifănești	Biserica „Sf. Arhangel Mihail”	1938	Arhit	L
976.	Țira	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1898	Arhit	L
977.	Țira	Locuință rupestră a lui Ion Gontă	1924-1940	Arhit	L
978.	Țira	Locuință rupestră a Parascoviei Leșan	1920	Arhit	L
979.	Vărvăreuca	Biserica „Sf. Arhangel Mihail”	1907	Arhit	L
980.	Glodeni	Biserica de lemn „Sf. Arhangel Mihail”	1896	Arhit	N
981.	Glodeni Str. Ștefan cel Mare,26	Conacul Ponsă	Sf. sec. XIX	Arhit	N
982.	Bisericiani	Biserica „Sf. Arhangel Mihail”	1896	Arhit	L
983.	Cajba	Biserica „Sf. Arhangel Mihail”	1881-1883	Arhit	L
984.	Ciuciulea	Biserica „Sf. Gheorghe” cu turnul –poartă –clopotniță	1831	Arhit	N
985.	Ciuciulea	Conacul Leondari –Buznea	Sf. sec. XIX - Înc. sec. XX	Arhit	N
986.	Cobani	Biserica de lemn	1838	Arhit	N
987.	Cuhnești	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1873	Arhit	N
988.	Danu	Biserica „Sf. Treime,”	1879	Arhit	L
989.	Dușmani	Biserica de lemn „Sf. Nicolae”	Încep. sec- XIX	Arhit	N
990.	Fundurii Vechi	Biserica de lemn „Sf. Treime”	1883	Arhit	L
991.	Hîjdieni	Biserica „Acoperemîntul Maicii Domnului”	1890	Arhit	L
992.	Limbenii Noi	Biserica” Sf. Treime”	1861	Arhit	L
993.	Limbenii Vechi	Biserica de lemn „Sf. Arhangel Mihail”	1769	Arhit	N
994.	Stărcea	Biserica „Sf. Ioan” (fosta romano - catolică)	1937, 1991	Arhit	L
995.	Sturzăuca	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1870	Arhit	L
996.	Ustia	Biserica Sf. Arhangel Mihail	1823	Arhit	L
997.	Viișoara	Biserica „Sf. Arhangel Mihail”	1915-1924	Arhit	L
998.	Ocnîța	Clădirean fostei școli feroviare	1905	Arhit	N
999.	Ocnîța	Complex de clădiri ale nodului de cale ferată cu orașul feroviarilor	1893	Arhit	N
1000.	Otaci	Biserica „Sf. Nicolae”	1793	Arhit	N
1001.	Berezovca	Castel de apă	Sf. Sec. XIX	Arhit	N
1002.	Calarașovca	Mănăstirea”Adormirea Maicii Domnului,	Sec. XVIII-XX	Arhit	N
1003.	Calarașovca	Pod de piatră ”turcesc”	1829	Arhit	N
1004.	Cepeleuți	Biserica de lemn „Acoperemîntul Maicii Domnului”	1861	Arhit	N
1005.	Clocușna	Biserica de lemn „Sf. Ioan Evanghelistul”	1893	Arhit	N
1006.	Codreni	Biserica de lemn „Sf. Nicolae”	1896	Arhit	N
1007.	Dănjeni	Biserica de lemn „Sf.Arhanghel Mihail”	1910	Arhit	N
1008.	Dănjeni	Casa lui D. Nichitoi	Încep. Sec. XX	Arhit	L
1009.	Dănjeni	Spital cu parc	Încep. Sec. XX	Arhit	N
1010.	Gârbova	Biserica de lemn „Adormirea Maicii Domnului”	1908	Arhit	N
1011.	Grinăuți-Moldova	Biserica „Sf. Nicolae „	Sec. XIX	Arhit	L
1012.	Hăncăuți	Biserica de lemn Sf. Arhangel Mihail	1806	Arhit	N

1013.	Lencăuți	Biserica „Acoperământul Maicii Domnului”	1894	Arhit	L
1014.	Lipnic-Paustova	Biserica „Sf. Arhangel Mihail”	1888	Arhit	L
1015.	Mereșeuca	Biserica „Înălțarea Sf. Cruci”	1819	Arhit	N
1016.	Mihălășeni	Biserica „Sf. Mihail”	1833	Arhit	L
1017.	Naslavcea	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1904	Arhit	L
1018.	Naslavcea	Moara de apă	Sf. sec. XIX	Arhit Ist	N
1019.	Ocnita	Biserica de lemn „Sf. Arhangel Mihail”	1882	Arhit	N
1020.	Rujnița	Conacul Biberi	Anii 60 ai sec. XIX	Arhit	N
1021.	Sauca	Biserica de lemn „Sf. Nicolae”	1898	Arhit	N
1022.	Valcineț	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1909	Arhit	L
1023.	Verejeni	Biserica „Sf. Arhangel Mihail”	1915	Arhit	L
1024.	Rezina	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1859	Arhit	L
1025.	Bușăuca	Biserica „Sf. Arhangel Mihail”	1868	Arhit	L
1026.	Cineșeuți	Biserica „Acoperământul Maicii Domnului”	1825	Arhit	L
1027.	Cineșeuți	Moară	Sf. Sec. XIX	Arhit	L
1028.	Ciorna	Biserica „Sf. Arhangel Mihail”	1849	Arhit	L
1029.	Cogălniceni Cimitir	Biserica „Sf. Nicolae”	1845	Arhit	N
1030.	Cuzouca	Biserica „Sf. Arhangel Mihail”	1889	Arhit	L
1031.	Echimăuți	Biserica „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul”	1845	Arhit	L
1032.	Echimăuți	Cetățuie	Eneolit Sec. X-XI	Arhit	N
1033.	Ghiduleni	Biserica „Sf. Dumitru”	Sec. XIX	Arhit	L
1034.	Gordinești	Biserica „Toți Sfinții”	1845	Arhit	L
1035.	Horodiște	Biserica „Înălțarea Domnului”	1925	Arhit	L
1036.	Ignăței	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1858	Arhit	N
1037.	Lalova	Biserica „Sf. Nicolae”	Mij. Sec. XIX	Arhit	L
1038.	Lalova	Biserica „Sf. Cuvioasa Paraschiva”	1845	arhit	N
1039.	Lipcenii	Biserica „Sf. Nicolae”	Sec. XIX	Arhit	N
1040.	Meșeni	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1833	Arhit	L
1041.	Mincenii de Jos	Biserica „Sf. Cuvioasa Paraschiva”	1873	Arhit	L
1042.	Otac	Biserica „Sf. Ilie”	1922	Arhit	L
1043.	Peciștea	Biserica „Sf. Luca Evanghelistu”	1826	Arhit	N
1044.	Podgoreni	Biserica „Sf. Arhangel Mihail”	Sec. XIX	Arhit	L
1045.	Pripiceni-Răzăși	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	Sec. XIX	Arhit	L
1046.	Saharna	Biserica „Sf. Arhangel Mihail”	1884	Arhit	L
1047.	Saharna	Conac cu parc a lui Apostolopulo	Sec. XIX	Arhit	L
1048.	Saharna	Mănăstirea „Sf. Treime”	Sec. II-XVII, 1776 -încep. sec. XX	Arhit	N
1049.	Sărcova	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1898	Arhit	L
1050.	Solonceni	Biserica „Înălțarea Sf. Cruci”	1884	Arhit	L
1051.	Tarasova	Biserică	Sec. XIX	Arhit	L
1052.	Trifești	Biserică	Sec. XIX	Arhit	L
1053.	Țareuca	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1915	Arhit	N
1054.	Țipova	Mănăstirea rupestră „Adormirea Maicii Domnului”	Sec. XII-XVII, Sec. XVIII-XX	Arhit	N
1055.	Zahoreni	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1916	Arhit	L
1056.	Beloci	Moară de apă	Sf. sec. XIX	Arhit Ist	N
1057.	Jura	Conacul Juravski	Mij. sec. XIX	Arhit	N
1058.	Popenchi	Biserică	Sec. XIX	Arhit	L
1059.	Stroinești	Biserică	Încep. sec. XIX	Arhit	N
1060.	Stroinești	Complexul gospodăresc a lui Rotarencu	Încep. sec. XX	Arhit	L
1061.	Stroinești	Monument „Turnul vânturilor” în memoria lui P.H.Vithenștain	Sf. sec. XIX	Arhit	N
1062.	Vărăncău	Biserica	1838	Arhit	L
1063.	Vadul Turcului	Biserica	Jum. II a sec. XIX	Arhit	L
1064.	Rîșcani	Biserica Adormirea Maicii Domnului	1859	Arhit	L
1065.	Rîșcani	Școala medie nr. 1	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	N
1066.	Rîșcani	Spitalul	Încep. sec. XX	Arhit	N
1067.	Alexandreni	Biserică	Sec. XIX	Arhit	L
1068.	Aluniș	Biserica de lemn „Adormirea Maicii Domnului”	1914	Arhit	N
1069.	Balanul Nou	Biserică	Sec. XIX	Arhit	L
1070.	Borosenii Noi	Biserica „Sf. Nicolae”	1850	Arhit	L
1071.	Braniște	Biserica „Sf. Arhangel Mihail” cu clopotniță	1849	Arhit	L
1072.	Duruitoarea	Biserica „Sf. Arhangel Mihail”	1848	Arhit	L
1073.	Gălășeni	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1821	Arhit	N
1074.	Hiliuți	Biserica de lemn „Sf. Arhangel Mihail”	1808	Arhit	N
1075.	Horodiște	Biserica „Sf. Treime”	1914	Arhit	N
1076.	Leaodoveni	Biserica de lemn „Sf. Arhangel Mihail”	1816	Arhit	N

PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL CA RESURSA PENTRU O DEZVOLTARE DURABILĂ A REPUBLICII MOLDOVA

1077.	Mălăiești	Biserică	Sec. XIX	Arhit	L
1078.	Măhăileni	Biserica „Acoperemântul Maicii Domnului”	1881	Arhit	L
1079.	Moșeni	Biserica „Sf. Cuvioasa Paraschiva”	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	N
1080.	Pelinia	Biserica „Acoperemîntul Maicii Domnului”	1880	Arhit	L
1081.	Petrușeni	Biserica „Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil”	1702 (incendiată)	Arhit	N
1082.	Pârjota	Biserica „Toți Sfinții” cu clopotniță	1865	Arhit	N
1083.	Pociumbă-uți	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	Sec. XIX	Arhit	L
1084.	Pociumbeni	Biserica „Sf. Teodor Tiron”	1892	Arhit	L
1085.	Recea	Biserica „Sf. Treime”	1825	Arhit	L
1086.	Șeptebani	Biserica de lemn „Acoperământul Maicii Domnului”	1904	Arhit	L
1087.	Vasileuți	Biserică	Sec. XIX	Arhit	L
1088.	Varatic	Biserica „Sf. Nicolae”	1821-1825	Arhit	N
1089.	Zăicani	Biserica Buna Vestire	1872	Arhit	L
1090.	Singerei	Biserica „Sf. Gheorghe”	1870	Arhit	L
1091.	Bălășești	Biserica „Sf. Nicolae”	1867	Arhit	L
1092.	Bilicenii Vechi	Biserica „Sf. Arhangel Mihail”	1901	Arhit	L
1093.	Bobletici Vechi	Biserică	Sec. XIX	Arhit	L
1094.	Bocancea-Schit	Schit Antoneuca	Jum. a II a sec. XIX	Arhit	L
1095.	Bursuceni	Biserica de lemn „Sf. Nicolae”	1869	Arhit	N
1096.	Chișcăreni	Biserica „Sf. Nicolae”	Încep. sec. XX	Arhit	L
1097.	Chișcăreni	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1912	Arhit	L
1098.	Copăceni	Biserica „Sf. Ioan Teologul „	1810	Arhit	N
1099.	Coșcodeni-Flămânzeni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1855	Arhit	L
1100.	Cubolta	Biserica „Sf. Elizabeta” cu poarta-clopotniță	1865	Arhit	N
1101.	Cubolta	Conacul Leonard cu parc și statui	Sec. XIX	Arhit Artă	N
1102.	Dobrogea Nouă	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	Încep. sec. XIX	Arhit	N
1103.	Dobrogea Veche	Biserica de lemn „Adormirea Maicii Domnului”(de rit vechi ortodox rus)	Sec. XIX	Arhit	N
1104.	Drăgănești	Biserica „Sf. Nicolae”	1882	Arhit	L
1105.	Drăgănești	Spital al Zemstvei	1873	Arhit	L
1106.	Heciul Nou	Biserica Sf. Nicolae	1892	Arhit	L
1107.	Iezărenii Vechi	Biserică	1924	Arhit	L
1108.	Pepeni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail „	Sec. XIX	Arhit	L
1109.	Prepețița	Biserica Sf. Nicolae	Sec. XIX	Arhit	L
1110.	Rădoaia	Biserica „Înălțarea Domnului”	1885	Arhit	L
1111.	Rădoaia	Casa lui C. Clipca	Încep. sec. XX	Arhit	L
1112.	Slobozia Chișcăreni	Biserica „Sf. Treime „	Încep. sec. XX	Arhit	L
1113.	Țăpotești	Biserica” Adormirea Maicii Domnului”	1920-1930	Arhit	N
1114.	Soroca Str. Petrov	Biserica „Sf. Dumitru”	1814-1827	Arhit	N
1115.	Soroca Str. V. Stoescu, 33	Biserica „Sf. Stratulat” cu clădirile aferente	1914-1916	Arhit	N
1116.	Soroca Str. Dm. Bolitinea-nu, 7	Casă de locuit	Sec. XIX	Arhit	L
1117.	Soroca Str. Dm. Bolitinea-nu, 10	Casă de locuit	Sf. sec. XIX	Arhit	L
1118.	Soroca Str. Decebal, 5	Casă de locuit	Ante 1846	Arhit	L
1119.	Soroca Str. M. Eminescu, 6	Casă de locuit	Sf. sec XIX	Arhit	L
1120.	Soroca Str. M. Eminescu, 7	Casă de locuit	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	L
1121.	Soroca Str. M. Eminescu, 12	Casă de locuit	1930	Arhit	L
1122.	Soroca Str. Indepen-denței, 53	Casă de locuit	1935	Arhit	L
1123.	Soroca Str. Indepen-denței, 54	Casă de locuit	Încep. sec. XX	Arhit	L
1124.	Soroca str. Indepen-denței, 68	Casă de locuit	1937	Arhit	L
1125.	Soroca str. M. Kogălni-ceanu, 4	Casă de locuit	1935	Arhit	L
1126.	Soroca str. M. Kogălni-ceanu, 6	Casă de locuit	1935	Arhit	L
1127.	Soroca str. M. Kogălniceanu, 11	Casă de locuit	Încep sec. XX	Arhit	L
1128.	Soroca str. M. Kogălni-ceanu, 14	Casă de locuit	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	L
1129.	Soroca str. Saratov, 4	Casă de locuit	Încep sec. XX	Arhit	L
1130.	Soroca str. C. Stere, 14	Casă de locuit	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	L
1131.	Soroca str. Ștefan cel Mare, 69	Casă de locuit	Încep sec. XX	Arhit	L
1132.	Soroca str. Ștefan cel Mare, 50	Catedrala „Adormirea Maicii Domnului”	1840-1842	Arhit	N
1133.	Soroca Parcul Petru Rareș	Cetatea medievală	Sec. XV-1543	Arhit Ist	N
1134.	Soroca str. A. Russo, 14	Cinematograf	1962	Arhit	L
1135.	Soroca str. Alexandru cel Bun, 24	Clădirea fostei bănci	Încep sec. XX	Arhit	L
1136.	Soroca str. A. Russo, 18	Clădirea fostei cârmui a zemstvei	1869-1876	Arhit	N
1137.	Soroca str. Independenței, 73	Clădirea fostei poște	Încep. sec. XX	Arhit	N
1138.	Soroca str. Ion Creangă, 14	Clădirea fostei școli primare	Sf. sec. XX	Arhit Ist	L
1139.	Soroca str. M. Cebotari, 29-31	Clădirea fostei școli primare	Încep. sec. XIX	Arhit	L
1140.	Soroca str. A. Russo, 10	Clădirea fostului hotel urban	Sf. sec. XX	Arhit	L

1141.	Soroca str. A. Russo, 16	Clădirea fostului liceu de băieți „A. Xenopol”	1936	Arhit Ist	N
1142.	Soroca str. V. Alecsan-dri, 1	Clădirea fostului pichet de grăniceri	1937	Arhit	L
1143.	Soroca str. Kolker	Clădirea fostului Spital evreesc	1910	Arhit	L
1144.	Soroca str. M. Kogălni-ceanu, 1	Coplexul de clădiri ale spitalului județean fondat de Zemstvă	1893	Arhit Artă	N
1145.	Soroca str. Ștefan cel Mare, 41	Complexul de clădiri ale fostei Școli de iluminare culturală	Sf. sec. XIX- anii 40 ai sec. XX	Arhit Ist	L
1146.	Soroca str. Luntenei, 19	Conac Theohari	Încep. sec XX	Arhit	L
1147.	Soroca str. Alexandru cel Bun, 54	Conac urban	1912	Arhit	L
1148.	Soroca str. Dm. Bolintineanu, 14	Conac urban	Sf. sec. XIX	Arhit	L
1149.	Soroca str. Tur-ghenev, 5	Depozit	Ante 1846	Arhit	L
1150.	Soroca str. Indepen-denței, 66	Farmacie	1934	Arhit	
1151.	Soroca str. Indepen-denței: 23, 24, 25, 29, 34, 42, 43, 45, 52, 64, 66, 68, 70	Fondul construit al străzii	Jum. Ila sec. XIX - anii 30 ai sec. XX	Arhit Ist	L
1152.	Soroca str. Ștefan cel Mare, 6, 14, 15, 17, 21, 27, 29	Fondul construit al străzii	1846-anii 30 sec.XX	Arhit Ist	L
1153.	Soroca str. Mitropolit G. Bănulescu-Bo-doni, 16	Sinagogă	Încep. sec. XX	Arhit	L
1154.	Soroca str. Decebal, 40	Vila cu parc a lui Aleinikov	1912	Arhit Ist	N
1155.	Soroca str. C. Stere, 14	Vilă urbană	Anii 30 ai sec. XX	Arhit	L
1156.	Băcsani	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1838	Arhit	L
1157.	Căinari Vechi	Biserică	Sec. XVIII	Arhit	L
1158.	Cosăuți	Biserica Nașterea Maicii Domnului	1882	Arhit	L
1159.	Cosăuți	Clădirea fostei Asociații de credit	1901	Arhit	N
1160.	Cosăuți	Școală primară	1942	Arhit	L
1161.	Cureșnița	Biserică de lemn ”Adormirea Maicii Domnului”	1880	Arhit	N
1162.	Dărcăuți	Biserică de lemn „Sf. Arhangheli”	1877	Arhit	N
1163.	Holoșnița	Biserica „Sf. Nicolae”	1824	Arhit	L
1164.	Hristici	Odaia Aleinikov	Încep. sec. XX	Arhit	L
1165.	Irova	Cavoul familiei Vinogratschi	Încep. sec. XX	Arhit	L
1166.	Irova	Conacul cu parc a lui Vinogratschi	Jum. II a sec. XIX	Arhit	N
1167.	Ocolina	Biserica „Sf. Nicolae”	1745	Arhit	N
1168.	Rădi-Cereșnovăț	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1909	Arhit	L
1169.	Schineni	Biserica Sf. Nicolae	1826	Arhit	L
1170.	Slobozia Cremene	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	Jum. I sec. XIX	Arhit	L
1171.	Soloneț	Biserica „Sf. Arhangheli „	1841	Arhit	L
1172.	Soloneț	Conac cu parc a lui Bjozowsky	Înc. sec. XX	Arhit	N
1173.	Vasilcău	Biserica „Adormirea Maicii Domnu-lui” în complex cu clopotnița	1848	Arhit	N
1174.	Vărăncău	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1832	Arhit	L
1175.	Zastâncă	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1915	Arhit	L
1176.	Chipeșca	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1843	Arhit	L
1177.	Climăuții de Jos	Biserica „Sf. Dumitru”	1889	Arhit	L
1178.	Cobâlnea	Biserica „Schimbarea la Față” cu clopotnița-poartă	1820-1834	Arhit	N
1179.	Cotiujeni	Biserica „Sf. Nicolae”	1883	Arhit	L
1180.	Cotiujeni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1861	Arhit	L
1181.	Cușelăuca	Mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului”	1790 -încep. sec. XX	Arhit	N
1182.	Dobrușa	Mănăstirea „Sf. Nicolae”	1807 – încep. sec.	Arhit	N
1183.	Dobrușa	Schitul Sf. Nicolae	1772 – încep. sec. XIX	Arhit	N
1184.	Fuzovca	Biserică	1881	Arhit	N
1185.	Găuzeni	Biserica „Sf. Arhangheli”	1890	Arhit	L
1186.	Hliveni	Biserica „Sf. Cuvioasa Paraschiva”	1916	Arhit	L
1187.	Mihuleni	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1871	Arhit	N
1188.	Olișcani	Biserica „Sf. Nicolae”	1905	Arhit	L
1189.	Parcani	Biserica „Sf. Nicolae”	1865	Arhit	L
1190.	Puhoarne	Biserică	1828	Arhit	N
1191.	Păștopeni	Biserica „Sf. Nicolae”	Sec. XIX	Arhit	L
1192.	Păștopeni	Conac cu parc	Sec. XIX	Arhit	N
1193.	Păștopeni	Școala primară	1870	Arhit	L
1194.	Recești	Biserica „Sf. Grigore Teologul”	1883	Arhit	L
1195.	Salcia	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1861	Arhit	L
1196.	Sămășcani	Biserica „Nașterea Maicii Domnului”	1901	Arhit	L
1197.	Socola	Biserica «Sf. Varvara»	1890	Arhit	L
1198.	Socola	Complex rupestru	Sec. III-XV	Arhit	N
1199.	Șestaci -IV	Biserica”Sf. Nicolae”	1866	Arhit	L
1200.	Șestaci	Biserica „Sf. Gheorghe”	1913	Arhit	L
1201.	Vadul Rașcov	Bancă	Încep. sec. XX	Arhit	N
1202.	Vadul Rașcov	Biserica „Sf. Arhanghel Mihail”	1787 – sf. sec. XIX	Arhit	N

PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL CA RESURSA PENTRU O DEZVOLTARE DURABILĂ A REPUBLICII MOLDOVA

1203.	Vadul Rașcov	Spitalul	Sf. sec. XIX	Arhit	N
1204.	Vadul Rașcov	Turnul-poartă clopotniță la intrarea în cimitir	Sec. XVII-XVIII	Arhit	N
1205.	Zaharna	Biserică	Sec. XIX	Arhit	
1206.	Basarabea-sca	Biserica «Sf. Nicolae»	1911	Arhit	N
1207.	Basarabea-sca	Complexul de clădiri a nodului de cale ferată	Jum. II a sec. XIX- inc. sec. XX	Arhit	N
1208.	Basarabea-sca	Clădirea fostului conac	Jum. II a sec. XIX	Arhit	N
1209.	Abaclia	Biserica «Sf. Arhangheli Mihail și Gavril»	1817	Arhit	N
1210.	Avdarma	Biserica «Sf. Arhanghel Mihail»	1863	Arhit	N
1211.	Carabetovca	Biserica «Acopere-mîntul Maicii Domnului»	Sec. XIX	Arhit	N
1212.	Chiriet-Lunga	Biserica «Sf. Nicolae»	1864	Arhit	N
1213.	Cioc-Maidan	Biserica «Înălțarea Domnului»	1861	Arhit	N
1214.	Sadaclia	Biserica «Nașterea Maicii Domnului»	1885	Arhit	N
1215.	Cahul	Biserica de rit vechi ortodox rus		Arhit	N
1216.	Cahul	Catedrala «Sf. Mihail»	1850	Arhit	N
1217.	Cahul	Parc.	Jum. II a sec. XIX	Arhit	N
1218.	Badicul Moldove-nesc	Biserica «Sf. Nicolae»	1896	Arhit	N
1219.	Crihana Veche	Biserica «Sf. Teodor Tiron»	1900	Arhit Ist	N
1220.	Larga Veche	Biserica de lemn «Sf. Nicolae»	1800	Arhit	N
1221.	Pelinei	Biserica «Acopere-mîntul Maicii Domnului»	1914	Arhit	N
1222.	Tătărești	Biserica «Sf. Dumitru»	1916	Arhit	N
1223.	Zîrnești	Biserica «Sf. Gheorghe»	1911	Arhit	N
1224.	Chioșelia	Biserica «Adormirea Maicii Domnului»	Sec. XIX	Arhit	N
1225.	Cociulia	Biserica «Sf. Arhanghel Mihail»	1818	Arhit	N
1226.	Doina	Clopotnița	Sec. XIX	Arhit	N
1227.	Hîrtop	Biserica «Sf. Arhanghel Mihail»	Sec. XIX	Arhit	N
1228.	Nicolaev-ca	Biserica «Sf. Nicolae»	1913	Arhit	N
1229.	Stoianov-ca	Casa cu arhitectură populară	Sec. XIX - XX	Arhit	N
1230.	Taracalia	Monument în memoria consătenilor căzuți în război. 1941-1945		Arhit Ist	L
1231.	Toceni	Biserica «Sf. Ilie»	1895	Arhit	N
1232.	Căinari	Biserica «Sf. Arhan-ghel Mihail și Gavril»	Sf. sec. XIX	Arhit	N
1233.	Căinari	Casa memorială Alexei Mateevici	Sf. sec. XIX	Ist Arhit	N
1234.	Baimaclia	Biserica «Sf. Dumitru»	1910	Arhit	N
1235.	Batîr	Biserica «Sf. Arhanghel Mihail»	1912	Arhit	N
1236.	Cărbuna	Biserica «Sf. Arhanghel Mihail»	1894	Arhit	N
1237.	Cigîrleni	Biserica «Adormirea Maicii Domnului»	1910	Arhit	N
1238.	Ciufulești	Biserica «Sf. Cuvioasa Raraschiva»	1940	Arhit	N
1239.	Coșcalia	Biserica «Sf. Arhanghel Mihail»	1810	Arhit	N
1240.	Gangura	Biserica «Sf. Arhanghel Mihail»	1826	Arhit	N
1241.	Răzeni	Biserica «Sf. Arhanghel Mihail și Gavril»	1885	Arhit	N
1242.	Taracalia	Biserica «Sf. Arhan-ghel Mihail și Gavril»	1848	Arhit	N
1243.	Căușeni	Biserica «Adormirea Maicii Domnului»	Sec. XVI-XVIII	Arhit	N
1244.	Căușeni	Biserica «Sf. Apostoli Petru și Pavel»	1870	Arhit	N
1245.	Căușeni	Biserica «Sf. Împărați Constantin și Elena»	1829	Arhit	N
1246.	Căușeni	Complexul de clădiri al spitalului	Înc. sec. XX	Arhit Ist	N
1247.	Baccealia	Biserica «Sf. Nicolae»	1813	Arhit	N
1248.	Chircăiești	Biserica «Sf. Arhan-ghel Mihail și Gavril»	1847	Arhit	N
1249.	Cîrnățeni	Biserica «Sf. Arhan-ghel Mihail și Gavril»	1818	Arhit	N
1250.	Gîsca	Biserica «Nașterea Maicii Domnului»	1881	Arhit	N
1251.	Opaci	Biserica «Acoperemîntul Maicii Domnului»	1899	Arhit	N
1252.	Sălcuța	Biserica «Adormirea Maicii Domnului»	1871	Arhit	N
1253.	Tănătari	Biserica «Adormirea Maicii Domnului»	1822	Arhit	N
1254.	Tocuz	Biserica «Sf. Nicolae»	1873	Arhit	N
1255.	Tocuz	Monument la mormîntul comun a 5 ostași căzuți în 1944	1979	Arhit	N
1256.	Ursoaia	Biserica «Sf. Nicolae»	1889	Arhit	N
1257.	Zaim	Biserica «Sf. Arhanghel Mihail și Gavril»	1871	Arhit	N
1258.	Zaim	Casa memorială a poetului Alexei Mateevici	1990	Arhit	N
1259.	Ciadîr-Lunga	Biserica «Sf. Dumitru»	1911	Arhit	N
1260.	Ciadîr-Lunga	Monument scriitorului Mihail Ceachir	1990	Arhit Ist	N
1261.	Baurci	Biserica «Sf. Nicolae»	1875	Arhit	N
1262.	Beșghioz	Biserica «Sf. Dumitru»	1857	Arhit	N
1263.	Cazacalia	Biserica «Sf. Nicolae»	1845	Arhit	N
1264.	Chirutnea	Biserica «Adormirea Maicii Domnului»	1844	Arhit	N
1265.	Gaidar	Biserica «Adormirea Maicii Domnului»	1905	Arhit	N
1266.	Jaltai	Biserica «Sf. Treime»	1895	Arhit	N

1267.	Tomai	Biserica «Adormirea Maicii Domnului»		Arhit	N
1268.	Tvardița	Biserica «Sf. Cuvioasa Paraschiva»	1842	Arhit	N
1269.	Valea Perjei	Biserica «Sf. Nicolae»	1878	Arhit	N
1270.	Cimișlia	Biserica «Adormirea Maicii Domnului»	1865	Arhit	N
1271.	Bogdanov-ca Nouă	Biserica «Acoperemîntul Maicii Domnului»	1915	Arhit	N
1272.	Cenac	Biserica din lemn «Sf. Nicolae»	1853	Arhit	N
1273.	Gura Galbenă	Biserica «Sf. Trei Ierarhi»	1885	Arhit	N
1274.	Hîrtop	Biserica «Sf. Arhan-ghel Mihail și Gavril»	1913	Arhit	N
1275.	Ialpujeni	Biserica «Sf. Nicolae»	1896	Arhit	N
1276.	Javgur	Biserica de lemn «Sf. Iachim și Anna»	1883	Arhit	N
1277.	Lipoveni	Biserica «Cuvioasa Paraschiva»	Sec.XIX	Arhit	N
1278.	Mihailovca	Biserica «Sf. Arhan-ghel Mihail și Gavril»	Sec. XIX	Arhit	N
1279.	Sagaidac	Biserica «Sf. Nicolae»	1859	Arhit	N
1280.	Comrat	Catedrala „Sf. Ioan Botezătorul” și turnul întrării-clopotnița	1858	Arhit	N
1281.	Beșalma	Biserica «Sf. Gheorghe»	1881	Arhit	N
1282.	Beșalma	Moara de vînt	Încep. sec. XX	Ist Arhit	N
1283.	Borogani	Biserica «Sf. Arhan-ghel Mihail și Gavril»	1811	Arhit	N
1284.	Chirsova	Biserica «Sf. Treime»	1886	Arhit	N
1285.	Congaz	Biserica «Sf. Treime»	1883	Arhit	N
1286.	Dezghin-gea	Biserica «Sf. Treime»	1870	Arhit	N
1287.	Ferapon-tievca	Biserica «Sf. Ioan Teologul»	1861	Arhit	N
1288.	Sadîc	Biserica «Sf. Ioan Botezătorul»	Sec. XIX	Arhit	N
1289.	Leova	Biserica «Sf. Cuvioasa Paraschiva»	1818	Arhit	N
1290.	Bestemac	Biserica «Sf. Arhan-ghel Mihail și Gavril»	Sec. XIX	Arhit	N
1291.	Cazangic	Biserica «Sf. Arhangheli»	1889	Arhit	N
1292.	Ciadîr	Biserica de lemn «Sf. Gheorghe»	1898	Arhit	N
1293.	Covurlui	Biserica «Sf. Arhanghel Mihail și Gavril»	Sec. XIX	Arhit	N
1294.	Covurlui	Biserica de lemn «Sf. Gheorghe» cu clopotniță	1805	Arhit	N
1295.	Filipeni	Biserica „Sf. Împărați Constantin și Elena”	1907	Arhit	N
1296.	Sărata Răzeși	Biserica «Adormirea Maicii Domnului»	1860	Arhit	N
1297.	Tomai	Biserica «Sf. Arhanghel Mihail»	1895	Arhit	N
1298.	Antoneuca	Biserica «Sf. Nicolae»	1897	Arhit	N
1299.	Brezoaia	Biserica «Nașterea Maicii Domnului»	1902	Arhit	N
1300.	Carahasani	Biserica «Sf. Dumitru»	1864	Arhit	N
1301.	Căplani	Biserica «Acoperemîntul Maicii Domnului»	1853	Arhit	N
1302.	Crocmaș	Biserica «Sf. Nicolae»	1887	Arhit	L
1303.	Ermoclia	Biserica «Sf. Arhan-ghel Mihail și Gavril»	1859	Arhit	N
1304.	Feștelîța	Biserica «Sf. Arhanghel Mihail»	1860	Arhit	N
1305.	Leuntea	Conacul cu parc al lui Ponsă	Sec. XIX	Arhit	N
1306.	Popeasca	Biserica «Sf. Nicolae»	1811	Arhit	N
1307.	Purcari	Biserica «Înălțarea Domnului»	Sec. XIX	Arhit Ist	N
1308.	Purcari	Crama și pivnițele pentru păstrarea vinului	Sec.XIX	Arhit	N
1309.	Răscăieți	Biserica «Sf. Arhanghel Mihail»	1822	Arhit	N
1310.	Semionov-ca	Biserica «Sf. Dumitru»	1870	Arhit	N
1311.	Slobozia	Biserica „Sf. Cuvioasă Paraschiva”	1910	Arhit	N
1312.	Ștefănești	Biserica «Sf. Dumitru»	1928	Arhit	N
1313.	Talmaz	Biserica „Adormirea Maicii Domnului”	1875	Arhit	N
1314.	Tudora	Biserica «Sf. Averchii»	1866	Arhit	N
1315.	Volintiri	Biserica «Sf. Serghii»	1860	Arhit	N
1316.	Taraclia	Biserica «Sf. Gheorghe»	1873	Arhit	N
1317.	Borcseag	Biserica «Sf. Apostoli Petru și Pavel»	Sec. XIX	Arhit	N
1318.	Ciumai	Clădirea fostei Fabrici de vin a lui Zaharian	Sf. sec.XIX	Ist Arhit	L
1319.	Copceac	Biserica «Adormirea Maicii Domnului»	1918	Arhit	N
1320.	Musaitu	Biserica «Sf. Dumitru»	1814	Arhit	N
1321.	Alexandru Ioan Cuza	Biserica «Sf. Nicolae»	Sec. XIX	Arhit	N
1322.	Brînză	Biserica «Sf. Arhanghel Mihail»	1805	Arhit	N
1323.	Cișmichioi	Biserica «Sf. Atanasie»	1866	Arhit	N
1324.	Colibaș	Biserica Sf. Mihail	1897	Arhit	N
1325.	Etulia	Biserica de lemn	Sec. XVIII	Arhit	N
1326.	Giurgulești	Biserica «Sf. Gheorghe»	1854	Arhit	N
1327.	Slobozia Mare	Biserica «Sf. Arhangheli»	1871	Arhit	N
1328.	Văleni	Biserica «Sf. Spiridon»	1914	Arhit	N

III. PATRIMONIUL ARTISTIC

3.1. Icoana medievală din colecțiile muzeale din Republica Moldova

O mărturie importantă a evoluției artei medievale moldovenești o constituie patrimoniul de icoane, care a urmat soarta și vitregiile timpurilor din secolele XVI-XIX. Proveniența acestor opere de artă aflate în posesiile Muzeului Național de Artă și a Muzeului Național de Istorie este diversă. Colectate de muzeografi, achiziționate sau confiscate de la vamă, colecțiile existente nici pe departe nu completează lacunele secolelor al XVI-lea, al-XVII-lea și al XVIII-lea, majoritatea având ca sursă unică – secolul al XIX-lea.

Închiderea forțată a lăcașelor de cult în RSS Moldovenească, urmată de confiscarea tuturor podoabelor de metale prețioase din biserici, nimicirea sau arderea cărților și a icoanelor în ruguri a fost una dintre direcțiile prioritare ale comunismului ateist, pe întreg parcursul existenței puterii sovietice. Au fost interzise cercetările în domeniul artei medievale și publicarea lor. A urmat o perioadă de cca cincizeci de ani, când nu se mai putea scrie despre arta moldovenească medievală. Această jumătate de secol coincide cu rigorile ideologiei sovietice, care considerau religia și icoana, în special, „opium pentru popor”.

Ce-i drept, despre unele icoane se mai amintește în cărțile scrise de Ada Zevin, Kir Rodnin, Matus Livșiț, publicate în Moscova și Chișinău, dar în multe privințe aceste informații erau destul de laconice și rupte din contextul istoric și cultural al Moldovei medievale.

Unica excepție în aceste timpuri a fost făcută pentru Muzeul Național de Arte Plastice din Chișinău și doar datorită eforturilor istoricului și criticului de artă Kir Rodnin la insistența căruia, în 1968 se constituie Fondul republican de Artă Medievală, ca una dintre subdiviziunile muzeale¹. Kir Rodnin a fost împuternicit de guvern (unicul delegat cu o asemenea legitimație), să colecteze cărți bisericești și icoane din bisericile închise masiv de sovietici în anii 1950-1960. Astfel, în perioada anilor 1968-1972 cercetătorii muzeului au colecționat și completat fondul respectiv cu cca 500 de exponate.

În totalurile celor 20 de ani de activitate muzeală (1952-1972), publicat în culegerea „Arta medievală a Moldovei”, apărută la Chișinău în timpurile postsovietice (1991), Kir Rodnin consacră un capitol aparte icoanei medievale, dintre care, majoritatea au fost pictate în secolul al XIX-lea.

Însă interesul sovieticilor față de podoabele bisericești apare mult mai târziu, când apare ordinul Ministerului Culturii al RSSM din 11.XII.1985, nr. 441 „Despre inventarierea obiectelor vechi și de artă, care se află în posesia organizațiilor religioase”. Interesul subit pentru aceste obiecte, după cum stipulează directivele Consiliului de Miniștri al URSS din 12 noiembrie 1979 și din 14 octombrie 1985² se datorează furturilor podoabelor de cult, inclusiv și a icoanelor, care erau vândute clandestin în străinătate.

În conformitate cu ordinul Ministerului de la Chișinău, directorii muzeelor de artă, istorice, ateiste, etnografice și de partid au fost obligați să inventarieze obiectele de artă

până la 15 iunie 1986. Alăturat se anexează „Instrucția” referitor la inventariere și recomandările metodice de evaluare a operelor. În totalitate, în lista-anexă erau trecute 129 de biserici care mai funcționau, inclusiv – o mănăstire (Jabca), o catedrală (Schimbarea la Față din Tighina) și biserica de rit vechi ortodox din Tiraspol.

Actele nominalizate menționau faptul că, deoarece „în conformitate cu legislația despre culte, transmiterea în folosirea fără plată a monumentelor și valorilor patrimoniale... asociațiile religioase vor acorda ajutorul necesar și vor achita cheltuielile pentru fixarea fotografică a patrimoniului mobil”.

Deoarece ordinul așa și nu a fost realizat, la 16 aprilie 1986 mai apare încă unul, în care de rând cu „studierea aprofundată a materialelor congresului al XXVII-lea al partidului”, punctul 6 al articolului V „Ocrotirea și folosirea monumentelor de istorie și cultură” specifică în mod obligatoriu „finalizarea evidenței patrimoniale din posesia asociațiilor religioase și începerea inventarii operelor mobile, aflate în posesia organizațiilor de stat, cooperativiste, a asociațiilor obștești etc.”.

Peste un scurt timp, Ministerul Culturii din RSSM emite la 11 octombrie 1988 (nr. 299) un alt ordin referitor la „Inventarierea obiectelor vechi, aflate în bisericile ce nu funcționează”, enumerând cele 36 de raioane fără a se specifica localitățile și bisericile lor, care probabil nici nu se mai aflau la evidență. Ca și deciziile anterioare, ordinul amintit așa și nu a mai fost îndeplinit, iar rezultatele acestor investigații nu se cunosc nici astăzi.

Cu certitudine dispunem doar de unele liste cu evidența patrimoniului mobil, inventariate în anul 1985 (raionul Glodeni – 7 biserici), în anul 1986 – 8 biserici din raionul Orhei, 4 din Căușeni și 4 biserici din raionul Telenești (1987).

Actele perfectate în anii 1985-1987 sunt vizate și de colaboratorii Institutului Unional de Cercetări Științifice în domeniul restaurării de la Moscova, care au efectuat investigațiile – M. Krasilin, Iu. Malkov, A. Jukov și A. Samoilov.

În consecință, putem afirma că în rezultatul acestor expediții de teren au fost identificate numeroase icoane din secolul al XIX-lea, câteva exemplare din secolul al XVIII-lea și nici o operă anterioară acestui veac.

Cea mai numeroasă și valoroasă colecție de icoane o deține Muzeul Național de Artă al Moldovei, care numără astăzi peste 400 de opere din secolele XVI-XIX.

Unica icoană basarabeană, incontestabil aparținând secolului al XVI-lea, este *Maica Domnului Hodighitria*. De mari dimensiuni, această icoană este influențată stilistic de icoanele grecești (cretane) din secolele XV-XVI. Evident că piesa sus-amintită nu a fost unica icoană basarabeană din acele timpuri. Relatările istoricului V. Kurdinovski sau ale profesorului A. Kociubinski (sec. al XIX-lea) despre biserica *Armenească* de la Cetatea Albă confirmă existența unor icoane aparținând secolelor XV-XVI.



Maica Domnului Hodighitria. Sec. al XVI-lea

Apariția iconostasului în Moldova medievală către sfârșitul secolului al XVI-lea (mănăstirea Humor) și constituirea lui în secolul al XVII-lea (biserica *Sfântul Gheorghe* din Iași, mănăstirile Voroneț și Moldovița) într-un ansamblu cu cinci registre, marchează apogeul evoluției icoanei moldovenești medievale.

Unul dintre cele mai vechi și cunoscute iconostase din Republica Moldova, realizat integral la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în 1791, este cel din catedrala *Sfântul Nicolae* din Bălți. El este alcătuit din cinci registre în care pictura și relieful se succed, completându-se reciproc, iconostasul prezentând un model de elemente clasicizante. Elementele reliefului sculptat pe verticală și orizontală, colonetele cu împletituri, un șir de alte detalii de formă semisferică armonizează perfect, creînd unitatea ansamblului. Icoanele din registrele centrale sunt amplasate într-un ancadrament de arce, asemănătoare celor de tradiție brâncovenească, altele de format miniatural fiind incluse în medalioane rotunde sau ovale.

Icoana medievală din secolele XVI-XIX atestată pe teritoriul Republicii Moldova constituie o evoluție specifică a acestui gen de artă, care s-a manifestat prin existența concomitentă a două tipuri de icoane: mănăstirească și cea populară, ultima rămânând un spațiu periferic al monumentelor de origine mănăstirească. Această marginalizare a ei s-a produs din cauză că icoana populară nu satisfăcea canoanele și necesitățile cultului, respectate de către zugravii de meserie, ea dezvoltându-se cu precădere în localitățile rurale. În același timp, acest tip de icoană se remarcă printr-o uimitoare expresivitate, prin accentuarea liniei și a culorii, prin scenele și personajele pictate într-o manieră naivă și stângace, dar



Iisus Hristos Pantocrator. Sec. al XVII-lea, Rotunda

sinceră, reprezentând o modalitate a gândirii și viziunii rustice, personificată și individualizată la un înalt grad de generalizare artistică. Trăind și activând în această ambianță, fiind influențați de arta populară sub aspectele esteticului, care se reflectă în imagini figurative, în numeroase detalii caracteristice epocii, peisajului ș. a., zugravii de icoane conferă artei lor un grad sporit de narativism.

Pe lângă particularitățile amintite, icoana populară mai este și o operă de unicat, netirajată în serie, zugravii găsind și aplicând fiecărei piese particularități specifice. Fenomenul dat are și unele aspecte comune cu sculptura populară, important fiind rolul folclorului, care în permanență este prezent în ambele domenii ale creației. Chiar dacă aceste icoane constituiau obiecte de cult, având o finalitate primordial religioasă, realizatorii ei au rezolvat (în conceperea legendelor biblice) probleme ce țin de specificul artei plastice. Drept exemplu servesc icoanele pe sticlă răspândite în România, în alte țări din Balcani, în Spania, în Polonia etc, considerate ca un compartiment al creației populare.

În arta Moldovei medievale din secolele XVI-XIX un loc deosebit aparține icoanei populare, care nici până azi nu este inclusă în circuitul valorilor culturii, constituind un spațiu periferic al operelor de origine mănăstirească. Caracterul lor a fost întotdeauna departe de a satisface canoanele și necesitățile cultului, respectate de către zugravii de meserie, dezvoltându-se cu precădere în localitățile rurale.

O particularitate specifică a acestui domeniu al artei este expresivitatea uimitoare, aproape accentuată a liniei și culorii, care în scenele cu personajele evanghelice au calitatea naivă, stângace a tratării, reprezentând o

modalitate a gândirii și viziunii rustice, personificată și individualizată la un înalt grad de generalizare artistică.

În totalitatea generală a icoanei medievale, se mai depistează astfel un compartiment nou, menit să elucideze un domeniu necunoscut și nestudiat încă, incluzând în circuitul valorilor artistice, alături de icoana zugravilor de la mănăstiri – icoana populară, cu particularitățile ei deosebite.

Acest domeniu a ocupat în permanență o situație aparte în structura artei medievale și al celei populare. Evoluând concomitent cu icoana zugravilor de meserie, manifestându-se în cadrul ei ca tendință de sine stătătoare, icoana populară a fost permanent în umbra celei medievale cât și al artei populare.

Specificul acestui compartiment, care a reflectat într-o anumită măsură tradițiile iconografice ale cultului, comparativ cu caracterul conservativ, colectiv al artei populare ³, a determinat și rolul deosebit al domeniului respectiv, înscris în paginile creației artistice. Această situație se explică și prin faptul că mai multe aspecte metodologice, privind evoluția artei populare, a celei naive și de amatori, n-au fost depistate până în prezent.

Meșterilor populari, artiștilor naivi și amatorilor, ce s-au ocupat cu pictura, li s-au dat denumiri diferite, în funcție de trăsăturile particulare, cărora le-au acordat prioritate: „pictori de duminică”, „pictori de ocazie”, „artiști ai instinctului”, „neoprimitivi”, „meșteri populari ai realității” etc.⁴

În literatura rusă de specialitate (or, în Rusia aproape n-a fost cunoscută icoana populară), acest fenomen este tratat ca un compartiment al artei primitive, pornindu-se de la ideea, că genul amintit utilizează formele primitive ale imaginii artistice ⁵.

Izvoarele de specialitate din Moldova nominalizează doar noțiunea de «artă naivă», acceptând caracterul pronunțat individual al creației și calitățile ei intime, confesionale ⁶.

Mai profund și mai pe larg se analizează delimitarea noțiunilor în structura artei plastice neprofesioniste în cercetările savanților români ⁷. Unele aspecte ale acestor studii vizează și problema ce se referă la icoana populară.

În plan general aceste studii specifică disocierile de esență cu care se operează, reflectând în perimetrul artei „laice” operele de artă naivă, pe de o parte, și arta primitivă, arta populară și arta de amatori - pe de altă parte, tratând această delimitare nu atât în plan estetic, cât în plan tehnic și sociologic .

Universul picturii naive este conceput astfel, ca o explorare intensivă, inferioară a străfundurilor nealterate ale propriei sensibilității, care reflectă inocența sincerității, spontaneitatea și curiozitatea nedisimulată, care pot fi detectate în operele de artă din cele mai vechi timpuri .

Pe scurt, particularitatea esențială, care diferențiază arta naivă de cea populară, se evidențiază prin intermediul selecției elementelor caracteristice ale fiecărui domeniu în parte: rutină și spontaneitate, conservatismul stilului colectiv al artei populare și expresia strict individualizată a unei personalități unice și irepetabile a celei naive.

Dar principala diferență o constituie totuși faptul că

arta populară este o artă aplicată, utilitară, pe când cea naivă – predominant figurativă și pronunțat narativă ⁸.

Alt aspect al problemei se referă la arta amatorilor, care se deosebește considerabil, ca structura plastică, de cele menționate mai sus, fiind în primul rând o expresie a artei profesionale, în ambianța și influența căreia se dezvoltă, într-o anumită măsură, imitând-o sau repetând-o pe ultima.

Un compartiment analogic celui vizat de noi îl constituie icoana pe sticlă căreia i se consacră voluminosul studiu al cercetătorilor Iuliana și Dumitru Danco. Alături de noțiunile amintite – artă populară, naivă etc., autorii introduc în circuit expresia «pictură țărănească» . Icoanele pe sticlă ale căror geneză se referă la secolele XVIII–XIX și primele decenii ale secolului XX, „... reprezintă gândirea și imaginația, cunoștințele și superstițiile, conceptul unei lumi invizibile, care nu sunt individualizate, dar fac parte din moștenirea spirituală umană, colectivă...”, constituindu-se ca un gen aparte al artei populare⁹.

Create pentru țărani și de către țărani, aceste opere sunt lipsite de funcții decorative sau utilitare, reflectând un limbaj de expresie independent.

În Basarabia icoana populară n-a constituit până în prezent obiectul de studiu al specialiștilor. Singurul domeniu, care a fost întrucâtva cercetat este sculptura populară, căreia îi consacră câteva articole P. Constantinescu-Iași încă în anii treizeci ¹⁰.

În perioada postbelică acest domeniu atrage atenția lui M. Livșiț ¹¹, care specifică tipurile și caracteristicile sculpturii populare din diferite zone ale Moldovei. Aceste materiale sunt primele, dar și ultimele, consacrate unui vast domeniu al culturii moldovenești, care până astăzi se află în dizgrație.

Icoana populară diferă și concomitent are multe puncte de tangență cu arta naivă, cu cea populară și cea a amatorilor, dar nu corespunde în întregime nici unuia dintre compartimentele sus numite.

În primul rând, icoana populară este un domeniu al artei medievale, care a existat paralel pe tot parcursul dezvoltării sale, fiind practică la periferia artei culte, ignorată de aceasta, sau confundându-se cu arta populară, iar mai târziu cu cea a amatorilor ¹². Conform viziunii și gândirii plastice autorii acestor opere sunt pictori naivi, întrucât creația lor se manifestă prin tendințe individualizate ale manierelor stilistice, caracteristice fiecărei lucrări în parte, devenind irepetabile și inconfundabile. Ca și naivii, zugravii de icoană populară reprezintă o mentalitate sinceră, lipsită de artificialitate, un desen simplu, stângaci, completat de coloritul sonor, decorativ, ce se integrează în expresivitatea pronunțată a chipurilor și caracterul narativ al compozițiilor.

În mare parte acești zugravi pot fi numiți și amatori, deoarece le este apropiată pictura dintr-o perspectivă intelectuală, urmând tradițiile unor imagini create în arta de cult și totodată utilizează unele procedee plastice și mijloace de expresie, preluate de la profesioniști ¹³.

Concomitent zugravii de icoane reflectă în lucrările sale o viziune rustică, trăind și activând în această ambianță, fiind influențați de arta populară sub aspectele esteticului, care se reflectă în imagini figurative, în

numeroase detalii, caracteristicile epocii, peisajului ș. a., concepute la un grad superior de narativism. Pe lângă particularitățile amintite icoana populară mai este și o operă de unicat, care nu este tirajată în serie, zugravii utilizând în lucrare tradițiile secolelor precedente, procedând la fel, ca și meșterii populari. Având multe puncte comune cu alte domenii ale creației rustice, acest gen al activității țărănești rămâne totuși în cadrul tradițional al artei populare și al celei de cult, evoluând stilistic pe parcursul secolelor.

Fenomenul dat are și unele aspecte comune cu sculptura populară, important fiind rolul folclorului, care în permanență este prezentat în ambele domenii ale creației.

Astfel, icoana populară ca element specific al ambianței rustice, aparținând în aceeași măsură naivului, amatorului și meșterului popular, rămâne, credem, un domeniu caracteristic al artei populare.

Chiar dacă aceste icoane constituiau obiecte de cult, având o finalitate primordial religioasă, realizatorii ei, în conceperea legendelor biblice, au rezolvat probleme ce țin de specificul artei plastice.

Drept exemplu servesc icoanele pe sticlă răspândite în România, alte țări din Balcani, Spania, Polonia etc., considerate ca un compartiment al creației populare¹⁴.

Tematica restrânsă și canoanele stricte ale executării chipurilor create pe parcursul sec. XVI—XIX n-au exclus niciodată varietatea tratării conținutului și al expresivității procedeelor plastice. Anonimi în mare parte, zugravii de icoană populară, au acceptat în operele lor o manieră stilistică individuală, diferențiindu-se astfel de colegii de breaslă din mănăstiri.

Fiind creată pentru o anumită biserică și uneori datată, icoana populară ne permite să urmărim legitățile evoluției sale pe parcursul secolelor.

La originile sale icoana a operat cu un cerc restrâns de motive, care ilustrau textele biblice. *Maica Domnului*, de exemplu, este singurul motiv întâlnit frecvent în veacul al XVI-lea. Secolul al XVII-lea, concomitent cu motivul nominalizat, ne mai propune iconografia lui *Hristos Pantocrator*. În etapa următoare motivele abordate sunt mai diverse și includ compoziții consacrate celor sărbători (iconostasul bisericii mănăstirii din Căpriană, sec. al XVIII-lea). Tematica restrânsă și canoanele stricte ale executării chipurilor nu au exclus niciodată varietatea tratării conținutului și a expresivității procedeelor plastice. Anonimi în mare parte, zugravii de icoane populare au acceptat în operele lor o manieră stilistică individuală, diferențiindu-se astfel de colegii de breaslă din mănăstiri. Fiind creată pentru o anumită biserică și uneori datată, icoana populară ne permite să urmărim legitățile dezvoltării sale pe parcursul secolelor.

Cele mai timpurii icoane sunt cunoscute începând cu secolul al XVI-lea. În aceste opere spațiul este condiționat de îngustimea câmpului vizual, având și o perspectivă deformată sau evidențiindu-se printr-o totală lipsă de perspectivă. Tratarea figurilor este exclusiv frontală sau din profil. Asume acest moment va deveni în secolele următoare unul dintre criteriile esențiale ale icoanei populare. *Maica Domnului încadrată de profeți* de

la mănăstirea Pângărați (sec. al XVI-lea) atestază unul dintre primele modele care poartă amprente creației iconarului popular. Desenul simplu, asimetric al chipului și al imaginilor de profeți ce încadrează icoana este un motiv autentic și neîntâlnit în iconografia artei medievale.

Puțin mai tradițională, deoarece autorul urmează îndeaproape modelul omolog al zugravului de meserie, este *Maica Domnului Hodighitria* din Văleni (sec. XVI-XVII), pictură care, parțial restaurată, descoperă imaginea a doi îngeri, amplasați simetric de ambele părți ale siluetei Mariei cu pruncul în brațe. Este semnificativ faptul că asemenea opere au fost răspândite pe un vast areal al Țărilor Române. Icoanele populare din secolul al XVII-lea sunt ceva mai numeroase. Un model elocvent îl constituie *Buna Vestire* (apocrifă) din vechea biserică a satului Târnova. Repictată de nenumărate ori și curățată parțial de straturile târzii de vopsea, pictura scândurii cioplite grosolan cu toporul o reprezintă pe Maica Domnului având înfățișarea unei țărance. În această compoziție zugravul a ignorat canoanele existente referitoare la reprezentarea Maicii Domnului, înfățișând-o pe Maria în picioare, cu mâinile împreunate la piept, în semn de evlavie și supușenie. Chipul, îmbrăcămintea, gesturile — totul e desenat stângaci, dar cu o expresivitate deosebită. Broboada de un albastru întunecat îi înconjoară fața, subliniind totodată ocrul deschis al sumanului țărănesc. Fundalul în două registre delimitează spațiul cerului și al pământului. Disproporțiile siluetei, compoziția naivă și asimetrică, accentuată de desenul simplu, propun cel mai tipic model de icoană populară. Aceleași ambianțe îi datorăm și apariția unor icoane perechi din satul Petrușeni: *Iisus Pantocrator* și *Maica Domnului cu Pruncul* (ambele din secolul al XVII-lea).

Unui tip intermediar de compoziție, care poartă semnalmente ascetice ale icoanei tradiționale, aparține piesa *Hristos Pantocrator* din satul Rotunda (sec. al XVII-lea). Imaginea frontală și expresivitatea feței se datorează ochilor mari, larg deschiși — procedeu utilizat frecvent de către zugravii populari. Însă desenul strict și riguros al formei ce reliefează modelarea rigidă a volumelor situează această operă în ambianța creației mănăstirești.

Secolului al XVIII-lea îi revine o înflorire evidentă a cercului de motive care inspiră iconarii. Ne referim, în primul rând, la ciclul de icoane create pentru mănăstirea Căpriană, ciclu care include subiectele prăznicarelor. *Nașterea Maicii Domnului*, *Botezul*, *Intrarea în Ierusalim* și *Cina cea de Taină* s-au păstrat până azi. Evenimentele biblice ale ciclului frapează prin tratarea sinceră și expresivă a subiectelor, autorul interpretându-le ca adevărate scene de gen, cu o mulțime de detalii și amănunte, sesizate în realitatea înconjurătoare. Gestica personajelor, expresivitatea figurilor intră într-un adevărat dialog psihologic, exprimând cuvioșenie, smerenie, curiozitate, mirare, nedumerire.

Toate aceste motive sunt grupate câte două sau trei pe suporturi comune, pictura aflându-se în interiorul și centrul lemnului sculptat, care reprezintă niște arcade sprijinite pe stâlpi, mărginind astfel granițele fiecărei compoziții. Exteriorul arcadelor este pictat cu un friz,

alcătuit din frunzele viței de vie, care se repetă ritmic pe fiecare parte componentă a ciclului, redându-i integritate compozițională. Siluetele din scene sunt tratate cu precădere frontal și în profil. Predomină culorile locale, care se repetă fără mare diferență în fiecare motiv.

Adresându-se unor subiecte complicate, zugravul anonim al acestor opere, rămâne în ambianța structurii tradiționale, urmând aceeași schemă, specifică artei de cult.

Particularitățile icoanei prezintă în această serie de lucrări ies la iveală mai ales când cercetăm procedeele plastice utilizate. Evenimentele biblice ale ciclului frapază prin sinceritatea și expresivitatea subiectelor, transformate de către autor în adevărate scene de gen, cu o mulțime de detalii și amănunte, sesizate în realitatea înconjurătoare. Prin intermediul pozelor, gesturilor, expresivității chipurilor zugravul creează numeroase dialoguri psihologice, redând amănunțit fiecare scenă. Cuvioșenie, smerenie, curiozitate și mirare, nedumerire sunt doar unele calități întâlnite în subiectele *Nașterea Maicii Domnului*, *Intrarea în templu* sau în *Bunavestirea*.

În majoritatea compozițiilor ciclului acțiunea are loc într-un anturaj ascetic, care amintește de ambianța existenței țăranului din acele timpuri.

Fiecare scenă poartă amprenta manierei stilistice a autorului anonim – proporții robuste, chipuri expresive și naive, desenul exagerat, mărit al capetelor în comparație cu figurile personajelor. Această disproporție caracterizează atât figurile din prim plan, cât și pe cele din alte planuri. Aceleași momente sunt prezente și caracteristice mai ales pentru compozițiile *Intrarea în Ierusalim*, *Botezul* și *Cina cea de taină*.

O particularitate caracteristică a ciclului din Căpriana îl constituie cromatica. Tonurile diverse de roșu, albastru, ocră și cafeniu – frecvente în fiecare scenă, formează un colorit rece, integrează pictura ansamblului. Laconismul și ascetismul procedeele plastice de expresie se completează cu diversitatea și varietatea pozelor și gesturilor, care în fiecare scenă alcătuiesc dialogurile principale.

Cea mai bogată în conținut, plină de dramatism, se referă la compoziția *Cina cea de taină*, unde ritmul figurilor, gesturilor, expresivitatea chipurilor este redată individual, cu trăsăturile particulare fiecărui personaj.

Mâna lui Hristos, ridicată în sus, cere atenție; cele ale apostolilor exprimă înțelegere, îndoială, mirare, neîncredere sau toleranță. Aceste momente reflectă și chipurile înfățișate în compoziție, dezvăluind în mod narativ subiectul.

Spre deosebire de alte opere timpurii sau chiar și de cele târzii în acest ciclu lipsește aproape cu desăvârșire desenul conturat, marcând nivelul măiestriei zugravului popular.

Timpul a fost nemilostiv cu capodoperele acestui domeniu de creație țărănească din secolele XVI-XVIII, puține din aceste monumente ajungând până la noi.

Icoana populară a cunoscut aceeași evoluție și a parcurs același drum ca și icoana mănăstirească, neavând însă strictețea și ascetismul ultimei, cunoscând



Zugrav Gherasim. *Nașterea Maicii Domnului*. 1808, Cogâlniceni

o diversitate mai mare a procedeele plastice, caracteristice pentru fiecare etapă sau perioadă de timp. Aceste opere ale zugravilor populari au profesat în permanență doar un singur limbaj plastic: cel al inocenței și sincerității duse până la naivitate, exprimând parcă firea nepretențioasă a țăranului. Diferențindu-se în timp prin cercul de motive abordate și manierele stilistice inconfundabile ale autorilor, această tradiție a persistat neîntrerupt în arta medievală moldovenească.

Secolul al XIX-lea propune o bogată și variată colecție de icoane. Diversitatea subiectelor, a manierelor stilistice și numărul operelor indică, la apusul dezvoltării icoanei medievale, un salt neașteptat. Imaginile consacrate *Sfântului Nicolae*, *Mariei Magdalena*, *Bunului Păstor*, *Sfântului Iacov*, *Sfântului Gheorghe*, *Sfântului Ioan*, *Sfintei Varvara* constituie cele mai importante teme iconografice dintr-un repertoriu mai amplu. Anonimi în mare parte, zugravii de icoane populare au adoptat în operele lor o manieră stilistică individuală, diferențindu-se astfel de colegii lor de breaslă de la mănăstiri.

Una dintre primele icoane create la începutul secolului al XIX-lea – *Sfântul Gheorghe ucigând balaurul* (1806) – este semnată de zugravul Mihail Leontovici care a realizat-o pentru biserica *Sfântul Gheorghe* din satul Orac. Această icoană, purtând urmele renovării, confirmă, în arta medievală moldovenească, existența,

pe lângă zugravii de meserie, a unor meșteri populari care practicau zugrăvitul icoanelor. Icoana respectă cu fidelitate principiile iconografiei ortodoxe, dar dezvăluie o viziune naivă, rustică, a meșterului care concepe legenda hagiografică drept o scenă de basm. Deformarea proporțiilor și a spațiului lipsit de perspectivă, care plasează acțiunea subiectului în prim-plan, denotă un caracter accentuat narativ al operei. Sfântul Gheorghe, principesa, colinele care se succed până la linia orizontului și pe vârful cărora sunt pictate flori, coloritul sonor, decorativ, alcătuit din nuanțe de verzui, auriu, roșu și galben — totul accentuează realismul convingător al unei frumoase povești din arealul popular.

Un interes deosebit prezintă creația și operele zugravului Gherasim și ale sculptorului Ștefan, care au realizat iconostasele din satele Cogălniceni (Rezina) și Ghermănești (Telenești), la începutul secolului al XIX-lea.

Cele mai timpurii lucrări ale acestor meșteri au fost depistate în satul Cogălniceni, icoanele găsite aici aparținând bisericii de lemn, fiind mai apoi incluse în catapeteasma bisericii Sfântul Gheorghe, construită în 1845. Această presupunere se bazează pe existența unor icoane de format considerabil și a altora de proporții miniaturale, care completeau registrul prăznicarelor. Între ele se evidențiază două, ambele reprezentând scena *Nașterea Maicii Domnului* (1808). Icoana mai mare e foarte aproape de modelele tradiționale, și doar măiestria zugravului Gherasim transformă scena biblică într-o armonioasă și monumentală sărbătoare. Finețea picturii, așternută în culori vii, și libertatea compozițională care nu ignoră totuși cerințele iconografice, fac dovada apariției în arta medievală moldovenească a unuiia dintre cei mai distinși coloriști. Acest moment se referă și la cealaltă icoană miniaturală, inclusă în relieful ajurat al ancadramentului (creat de Ștefan) și care confirmă neobișnuitele calități ale măiestriei lui Gherasim. Operă comună a acelorași artiști este și analoghionul din aceeași localitate, piesă de cult în care perfecțiunea reliefului baroc creat de sculptor este completată de armonia coloristică a zugravului.

Catapeteasma creată (înainte de 1808) pentru biserica din satul Ghermănești și semnată de aceiași autori este alcătuită din cinci registre, marcate pe verticală de colonete în torsadă, iar pe orizontală de trei frize ajurat sculptate. Ajunse aproape toate până în zilele noastre, icoanele acestei opere complexe ne permit să urmărim modelele aplicate și structura iconostasului. Primul registru, cel de jos, este constituit din două perechi de uși împărătești, având în centru medalioane cu imaginile evangheliștilor și, respectiv, scena *Bunei Vestiri*, iar ușile diaconești, laterale, sunt încadrate de icoanele *Sfântul Arhanghel Mihail* și *Sfântul arhidiacon Ștefan*. În același rind, la extremitățile porților împărătești se află două icoane mari reprezentându-i pe *Iisus Christos* și *Maica Domnului*, mai jos fiind completate de două miniaturi hexagonale cu scenele *Nașterea Maicii Domnului* și *Intrarea Fecioarei în biserică*.

Următorul registru include în centru *Cina cea de taină* și cele douăsprezece sărbători bisericești, care în catapeteasmă lipsesc. Din a treia friză nu s-a



Arhanghelul Mihail. 1702, Camenca

păstrat compoziția *Deisis* din centru, care de regulă era continuată de ambele părți cu chipurile celor 12 apostoli. Penultimul registru, care presupunea prezența profeților, a păstrat doar scena centrală cu *Dumnezeu Tatăl*; ultimul rând fiind încununat de o cruce cu scena *Răstignirii*.

Calitățile picturale ale operei lui Gherasim și măiestria sculptorului Ștefan creează o operă excepțională, cu complexe calități artistice. Iconostasul are însă și unele elemente care nu au fost caracteristice pentru pictura anterioară. Astfel, Gherasim, în icoana *Sfântul Nicolae*, include în pictură relieful sculptural, accentuând o tendință, care va favoriza în continuare aplicarea acestui procedeu tehnic și de către alți zugravi autohtoni.

Din cele cunoscute până acum, putem presupune, că pe teritoriul Basarabiei nu au existat școli de zugravi și că majoritatea iconografiilor erau autodidacți: ipoteza aceasta este confirmată de creația unui alt zugrav cunoscut atunci — Ioan Iavorschi. Din moștenirea sa artistică s-au păstrat lucrări realizate în diverse perioade. Cea mai timpurie operă — pictura exterioară a diaconiconului din biserica satului Ivancea, Orhei — a fost finalizată de Iavorschi în anul 1807, și nu se deosebește prin nimic de maniera unui meșter popular. Figura lui Melchisedec, inclusă pe una dintre suprafețele laterale ale diaconiconului, prezintă disproporții evidente, ca și compoziția interioară a *Plângerii* din interiorul

diaconiconului. Deși gama coloristică a scenelor pictate nu intră într-o perfectă armonie, zugravul preferând culorile albastre și violete, episoadele sunt concepute totuși de privitor ca un tot întreg. Următoarele două lucrări – *Hristos Pantocrator pe tron* și *Maica Domnului cu Pruncul pe tron*, ambele provenind din biserica *Sfântul Nicolae* din satul Horodiște (Călărași), poartă semnătura zugravului și anul când au fost create: 1813. Preferând culori pastelate, reci, lavorschi propune imaginii de o finețe deosebită a desenului. Elementul grafic este dominant în pictura ambelor icoane, fiind accentuat și de ritmul pliurilor conturate de odăjdii bogat ornamentate, același procedeu fiind aplicat și în decorul tronurilor. Subliniind faptul că aceste elemente nu sunt întâmplătoare, zugravul accentuează, în relief sculptat, de ipsos, acoperit cu culoare, și mai mult această tendință a picturii utilizată anterior de Gherasim. Încă două icoane din Horodiște ale aceluiași autor – *Deisis* și *Maica Domnului cu Pruncul*, sunt pictate respectiv în anii 1826 și 1827, ultima purtând semnătura zugravului. Acestea din urmă poartă amprenta evoluției creatoare a lui lavorschi și dacă ar lipsi autograful, lucrările, fără mari ezitări, ar putea fi atribuite omologului său Gherasim. Rămânând în esență pastelat, coloritul tinde spre tonalitățile deschise, nuanțele de verde și albastru accentuând maforionul luminos, decorat cu desene de flori roșii. În rest, se păstrează silueta grafică a figurii, fundalul în ocră deschis rămânând în continuare un joc decorativ al formelor reliefate în ipsos.

În această perioadă, în iconografie intervine un moment esențial, care trebuie subliniat îndeosebi: pictorii iconari “descoperă” clarobscurul, acest principiu novator fiind aplicat întregii serii de icoane pictate atunci. Introducerea clarobscurului a înviorat chipurile zugrăvite, lipsindu-le de rigiditatea ascetică tradițională. Astfel se prezintă pictura porților împărătești cu scena *Bunei Vestiri* (1812) din satul Baimaclia, operă a zugravilor Constantin și Mardare, urmată în continuare de *Sfântul Nicolae* (autor anonim, biserica *Sfinții Voievozi* din satul Vorniceni, 1828) și icoana cu aceeași denumire din satul Ocnița Veche, aparținând zugravului Zabolotnâi (1829). Laicizarea influențează profund mai ales operele create la mijlocul secolului al XIX-lea.

Un ciclu mare de icoane, care au făcut parte din catapeteasma bisericii de iarnă *Sfântul Nicolae* a mănăstirii din Căpriana este realizat de călugărul Iezechiel, care a lucrat aici în anii 1840-1841. Se știe, că biserica sus-numită a fost finisată în 1840 sub conducerea egumenului mănăstirii Ilarion, tot atunci încredințându-se zugravului Iezechiel pictura iconostasului.

Din cauza pierderii mai multor icoane e greu de specificat integral valoarea acestei catapetesme, dar cele circa 8 compoziții cu proroci și scene de sărbătoare califică cert nivelul profesional al lui Iezechiel și predilecția sa pentru o pictură de factură laicizantă. Cuplurile de proroci *Ilie* și *Isaia*, *David* și *Iezechiel*, *Daniil* și *Ieremia*, *Ghedeon* și *Avaacum* sunt pictate în 1840 și poartă vădit o tratare picturală. Imaginile sfinților, încadrate în formă ovală, sculptată în relief, cu ornamente compuse din frunze, se repetă la fiecare operă. Caracterul individualizat al imaginilor vădește apropierea zugravului de chipurile concrete, reale, ale ambianței mănăstirești.

Compozițiile — cuplu cu scene biblice, care făceau parte din registrul prăznicarelor *Întâlnirea Anei cu Elizaveta* și *Buna Vestire*, *Intrarea în Ierusalim* și *Învierea*, *Nașterea Maicii Domnului* și *Intrarea în biserică* — sunt executate în 1841 și probabil tot atunci a fost sfințită biserica. Aceste picturi, ale căror stil de execuție amintește pictura academică a timpului, ne fac cunoscute și cu alte nume de călugări care se îndeletniceau cu zugrăvitul icoanelor. Este posibil ca în fiecare mănăstire să fi lucrat unul sau doi zugravi, secolul al XIX-lea fiind cel mai rodnic în ceea ce privește activitatea așezămintelor monastice.

Printre puținii pictori cunoscuți atunci, autor al unei opere (*Maica Domnului Eleusa*, 1842) este și zugravul Vichentie de la mănăstirea din satul Hârjauca (Călărași). Și în această icoană persistă redarea volumului prin umbră și lumină, coloritul ocră-auriu imprimându-i compoziției un aspect sentimental, înduioșător. Aceeași manieră este specifică și pentru *Maica Domnului Eleusa* (1859) din biserica satului Năpădeni, pictată de Vasile Alexandrov.

În mai multe cazuri identificarea timpului în care au fost create icoanele se datorează inscripțiilor donatorilor. De regulă, și textul este asemănător. Icoana *Sfântul Nicolae* din biserica satului Zastânca, de exemplu, comunică următoarele date: „Această icoană este a robilor lui Dumnezeu Afanasie Ivanov Ilieși și a soției lui Măria, la 1853, noiembrie, 6 zile”. O inscripție din anul 1854 consemnează donația lui Ionufrie, icoana reprezentând chipul *Maicii Domnului cu Pruncul pe tron*, o altă icoană *Sfântul Nicolae – Marele Arhiereu* fiind datată cu anul 1829.

Către mijlocul și începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, mai multe mănăstiri și biserici din Basarabia preferă tot mai mult icoane pictate în stil academic, epoca ducând lipsă de asemenea profesioniști. Cazul cel mai elocvent în această privință îl prezintă istoria realizării iconostasului și a icoanelor pentru *mănăstirea Noua Neamț* din Chițcani. Construcția primei biserici înălțarea (după proiectul arhitectului rus M. Golikov din Sankt-Petersburg) durează mai mult timp (1867-1878), iconostasul pentru ea fiind comandat tot în capitala Rusiei unui oarecare Platonov.

Icoanele pentru catapeteasmă au fost realizate la Odesa (1870) de către Teofil Dziarkovski. Chiar și copia icoanei *Maica Domnului* de la mănăstirea Neamț este pictată la Sankt-Petersburg de E. Verhovțev la 1862. Practica aceasta durează și în continuare, iconostasul pentru următoarea biserică – *Adormirea Maicii Domnului* — fiind realizat la Odesa de A. Ivașkevici în 1902. Tot la Odesa, în 1826, fusese realizată și catapeteasma pentru catedrala Schimbarea la Față din Tighina.

E necesar de specificat că în centrele numite mai sus activau de mai mult timp ateliere ce produceau obiecte pentru împodobirea bisericilor, cele mai multe dintre aceste podoabe fiind create după un anumit tipar și care, evident, purtau influențele stilului academic.

Academismul îi găsește complet nepregătiți pe zugravii autohtoni, dar, în scurt timp, aceștia se “reprofilează”, încercând să imite aceste opere. Pe lângă subiectele religioase de mare popularitate, cum ar fi prăznicarele, *Hristos Pantocrator*, *Maica Domnului cu Pruncul* etc,

încadrate de regulă în iconostas, în secolul al XIX-lea au fost realizate și numeroase icoane închinat *Sfintei Varvara*, *Sfântului Nicolae*, *Mariei Magdalena*, care au preluat structurile iconografice din secolul al XVIII-lea.

Un caz special îl oferă imaginea Sfintei Varvara, care prilejuiește și o diversitate mai mare a compozițiilor. Respectându-se tradiția, chipul sfintei este înconjurat cu scene din viață, care variază ca număr de la 6-8, până la 20. Dintre cele mai interesante reprezentări de acest tip pot fi remarcate două: icoanele *Sfânta Varvara cu scene din viață*, create în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și descoperite la Țareuca și Nimoreni. Ambele opere poartă însemnele stilului academic, dar în mod diferit. Cea din Nimoreni, de exemplu, ireproșabilă ca realizare artistică, prezintă un tondo central cu bustul Varvarei și șase imagini mai mici, aranjate în partea de sus și de jos a icoanei, această compoziție fiind mai rar întâlnită în arta bisericească.

Sfânta Varvara din Țareuca diferă față de prima, propunând o figură statuară încadrată într-un dreptunghi rotunjit la colțuri, scenele din viață având aproape aceeași configurație. În pictura icoanelor predomină coloritul rece, albastru, aplicat pe un desen bine proporționat, unde nuanțele de clarobscur sunt evidente atât în scena principală, cât și în cele secundare.

Către sfârșitul secolului, odată cu creșterea tendințelor academice, apare un număr considerabil de icoane, în care pictura cedează în favoarea grafismului linear. Aceste influențe se întâlnesc inițial în primele opere ale lui Iavorschi, de la începutul secolului al XIX-lea, ajungând spre sfârșitul secolului să domine pictura icoanelor. Această opțiune stilistică se datorează unei puternice influențe a gravurii de carte bisericească, coloritului revenindu-i un rol secundar. Drept exemplu elocvent pot servi numeroase icoane, depistate în expedițiile pe teren efectuate în deceniul 8 al secolului XX. Două dintre ele – *Maica Domnului cu Pruncul pe tron* și *Hristos Pantocrator* din biserica de lemn din satul Musteață – sunt deosebit de relevante în acest sens. Tronurile și ornamentarea lor, pliurile odăjdiilor și desenul figurilor poartă caracterul dur al conturului, culoarea fiind aplicată decorativ și lipsindu-i esența emoțională.

Icoana populară, opera și creația țaranului își găseau de obicei locul în bisericile de lemn, care în Basarabia pe la 1812, erau peste 700, dintre care doar 122 s-au păstrat până în 1918¹⁵.

O particularitate distinctă a lucrărilor din această perioadă este legătura strânsă cu gravura de carte, influență atestată încă în sec. al XVIII-lea¹⁶, dar răspândită pe larg în secolul al XIX-lea. Asume gravura pe lemn, multiplicată, servește ca model al creației țaranilor-icografi, care au preluat din cărți nu numai imaginile și compozițiile, dar și ornamentul, elementele scrisului tipărit.

Un alt indiciu caracteristic acestei perioade este ieșirea din anonimat a zugravilor, care își semnează operele, urmate de inscripțiile donatorilor. Concomitent distingem și o diversitate mai mare a cerului de motive utilizate de către zugravi.

Una dintre icoanele create la începutul secolului al

XIX-lea este *Sf. Gheorghe ucigând balaurul* din biserica *Sf. Gheorghe* din s. Orac, semnată de M. Leontovici (1806). Cu anul 1822 este datată icoana *Hristos – Marele Arhiereu* din biserica s. Ocnîța Veche, pe aversul căreia se descifrează inscripția „Zugravul Zabolotnâi, 1829”.

Primul lor cercetător – K. Rodnin menționează doar caracterul provincial al operelor acestor zugravi cu o manieră stilistică specifică, apărute în anturajul unor tradiții culturale îndelungate¹⁷. Fiecare dintre aceste opere poartă amprenta individualizată a mijloacelor artistice; împreună, ele manifestă o legătură organică cu perioada târzie de dezvoltare a artei medievale autohtone.

Sf. Gheorghe... din Orac prezintă o tratare monumentală a compoziției și o bogată varietate cromatică: verde, roșu, auriu, ocru deschis – icoana pare mai curând o ilustrație a unui basm popular. Lupta cu balaurul are loc pe un teren intersectat de numeroase dealuri și creează impresia că se desfășoară în spațiu. Pe culmile dealurilor zugravul pictează flori, dispuse la aceeași distanță una de alta și indiferent de locurile amplasării – mai aproape sau mai departe de primul plan – au aceeași dimensiune.

Zugravul anonim deviază de la canoanele iconografiei din acel timp, amplasând figura principesei, cu înfățișarea unei sâtence ce urmărește cu un viu interes acțiunea, în imediata ei apropiere. Stârnește surâsul și reprezentarea balaurului, cu un aspect blând și neînfricoșător.

Ca și Leontovici, Dămășcanu și Zabolotnîi au avut ca modele gravura de carte din secolul trecut sau contemporana lor. Fiecare dintre ei au utilizat în icoană doar desenul și conturul caracteristic al imaginilor. Această trăsătură este evidentă în icoana de altar al lui Dămășcanu, care colorează conturul desenului tronului și cu unele diferențe – figura lui Hristos, reprezentat frontal, în primplan, într-o manieră caracteristică a gravurii pe lemn.

Forma arhaică este o particularitate vădită în reprezentarea *Sfântului Nicolae* din biserica *Sf. Voievozi* din Vorniceni (sec. XIX). Figura robustă a sfântului, redată frontal și în primplan (care schimbă caracterul compoziției, imprimându-i un aspect de disproporție). La fel e și cu conturul epitrahilului, care, deși zugravul încearcă să-i redea forma, eșuează.

Ingeniozitatea căutărilor meșterilor populari poate fi surprinsă și în icoanele – perechi *Visul lui Iacob* și *Bunul păstor* (Tabani, 1822), aparținând unuia și aceluiași autor.

Fiecare lucrare este alcătuită din trei registre dezvoltate pe verticală. În centru este amplasat motivul principal, de obicei în primplan, iar prin părți – imaginile decorative a două glastre cu flori.

Caracterul popular al acestor opere rezidă în formă și modalitatea cum sunt rezolvate compozițiile. În *Visul lui Iacob*, de exemplu este reprezentată figura prorocului dormind, pe fundalul unui deal. În depărtare, sprijinită de un copac, se ridică în cer o scară, pe care coboară îngerii. Acțiunea are loc, ca într-o scenă și nu trezește îndoeli. Chiar și chipul lui Iacob exprimă satisfacție față de acest «vis-realitate» demonstrat convingător de zugravul anonim. Interpretarea naivă a motivului biblic o sesizăm și în faptul, că autorul este nevoit să facă apel la

semne-simboluri. Aceeași remarcăm și în reprezentarea *Sf. Duh*, care în interpretarea zugravului nu este decît un «ochi» pictat iluzoriu, dar fără semnificația necesară.

Și mai reprezentativ ca formă naivă de tratare este *Bunul Păstor* – motiv întâlnit rar în icoana medievală și foarte frecvent la originile creștinismului¹⁸. Poza frontală a figurii lui Hristos, purtând pe umeri mielul – simbolul jertfei, este tratată monumental, datorită utilizării procedului plastic al liniei joase a orizontului și proporțiilor alungite ale corpului. Chitonul roșu, aprins se evidențiază pe fundalul de o culoare albastru-deschisă cu nuanțe de roz al cerului. Ca și în prima operă aici un component esențial sunt dealurile, pe vârful cărora se înalță copaci exotici. Vazoanele cu flori, ce colorează compoziția poartă amprenta specifică stilului ampir.

Viziunea narativă predomină și în următoarele două opere de factură populară: *Sf. Nicolae* din Ocnița și *Sf. Varvara cu scene din viață* din Rașcov (sec. XIX).

Un element caracteristic pentru prima icoană este disproporția vădită a figurii sfântului și al bisericii din spatele său, care aflându-se aproape de primplan este incomparabil de mică ca dimensiune. Aici, de rînd cu frontalitatea simetrică a imaginii, subliniată de semifigurile Măriei și a lui Hristos, zugravul respectă fidel omologul său din arta de cult.

Desenul simplu și expresiv al scenelor din viața Varvarei sunt cele mai emotive detalii, colorate de spiritul rustic al zugravului. Anume în aceste motive ce înconjoară semifigura sfintei pictorul redă cu fidelitate amănuntele unor compoziții de gen, preluate din realitate.

Proporțiile exagerate ale siluetelor (de obicei capul e neproportional mărit în comparație cu figura), costumele țărănești, îmbrăcămintea ienicerilor turci, dealurile ondulate ale peisajului prezent aproape în fiecare scenă, comunică imaginilor un narativism elocvent.

Chipul Varvarei, executat simplu și expresiv, suferă din cauza încercărilor nereușite ale zugravului de a reda forma și volumul. Aceeași lacună observăm și în icoana cu „Sf. Nicolae”.

Dacă icoanele amintite, create în spiritul unor tradiții și al canoanelor medievale, următoarele – *Ioan Oșteanul* și *Sf. Gheorghe ucigînd balaurul* (din s. Ivancea, respectiv din Boroseni, sec. al XIX-lea), viziunea naivă și tratarea neprofesională a chipurilor se manifestă cu prisosință.

Semifigura lui Ioan în tunică de culoare ocru-deschisă și chiton verzui este acoperită în mantie de un roșu-închis. Fundalul întunecat al icoanei, acoperit cu ornamente florale, se confundă cu buchetul de pene roșii de pe coiful oșteanului.

Sfântul Gheorghe... din Boroseni are ca prototip icoana cu același subiect din s. Orac. Ca situație compozițională ele nu diferă mult una de alta. Același călăreț, același balaur și aceeași principesă de Trapezund cu înfățișarea unei țărance.

Ambele icoane impresionează prin maniera stilistică diversă, coloritul desenului și procedeele plastice aplicate, ce corespund artei naive, țărănești.

Disproporțiile figurilor, coloritul local întunecat, gesturile forțate, neîndemînatice ale figurilor se



Sfântul Gheorghe ucigînd balaurul. 1806, Orac

compensează cu expresivitatea desenului, laconismul picturii și nivelul înalt de generalizare a formei.

Secolul al XIX-lea în icoana populară s-a mai impus și prin insistența cu care este inclus în compoziții peisajul cu relieful caracteristic al Moldovei.

Compozițiile cu *Bunul Păstor*, *Sf. Nicolae* ș. a. – sunt încadrate într-o ambianță pitorească a dealurilor și colinelor meleagului, povestindu-se despre el tot așa de amănunțit ca și despre costumele personajelor biblice.

O altă modalitate a gândirii populare din icoana secolului al XIX-lea, cunoscută mai rar, observăm în compoziția icoanei *Maria Magdalena*. În majoritatea operelor studiate, cu excepția doar a *Bunavestirii* apocrifice, compoziția lor este relativ destul de organizată, respectând câmpurile și amplasarea figurilor în spațiul dat.

Autorul *Măriei Magdalena* crează un nou tip compozițional, distanțat de tradițiile și canoanele constituite deja. Cele trei figuri (*Sf. Haralambie*, *Maria* și *Maica Domnului*), în pofida simetriei iluzorii sunt amplasate în spațiul compozițional întâmplător, nefiind legate unele cu altele, existând independent.

O asemenea tratare în icoana populară este cauzată și de influența artei laice. Forma și volumul siluetelor, stângace și nehotărâte, se reflectă prin modelare, prin intermediul tonurilor și nuanțelor coloristice. Caracterul naiv și compoziția originală, necunoscută în spațiul secolului al XIX-lea, naivitatea desenului și picturii alăturează această operă spațiului creației populare.

Particularitățile decorative și sonore ale coloritului concepute la nivelul operei naive, care este un criteriu elocvent al creației populare, sunt caracteristice și ciclului de icoane din satul Nimoreni (sec. al XIX-lea), care au înfrumusețat vechea biserică, distrusă pe la mijlocul anilor 30 ai secolului nostru¹⁹. *Sodom și Homora*, *Visul lui Iacob*, *Jertfirea lui Avraam* și *Ierarhul Nicolae* alcătuiesc un ciclu, care a aparținut în trecut iconostasului și poartă amprenta manierei stilistice a unui singur autor. Aceste opere sunt unice în felul lor datorită mozaicului pictural al culorilor, care alcătuiesc în fiecare compoziție o dizarmonie coloristică, accentul fiind pus pe contraste și nu pentru a armoniza gama.

În ansamblu însă, caracterul pestril al picturii este întregit de verdele-albăstriu al ramelor icoanelor. Aceste opere alcătuiesc aspectul unei probleme specifice al icoanei, în care tradițiile populare își găsesc soluționarea prin intermediul accentuat și predominant al culorii.

Un ansamblu unic în felul său, reprezentativ pentru icoana populară din secolul al XIX-lea, s-a păstrat intact în biserica de lemn din satul Musteață din nordul Moldovei.

Printre icoanele din această biserică, atribuite în majoritate celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, se evidențiază scene, care în creația populară apar pentru prima dată: *Adam și Eva în rai*, *Izgonirea din rai*, *Sf. Parascheva*, *Sf. Baptistie și Andrei*, cât și motive ce frecvent sunt întâlnite în timpurile anterioare — *Cina cea de taină*, *Maica Domnului Hodighitria*, *Maica Domnului pe tron* și *Hristos Pantocrator*.

Create în aceeași epocă, dar aparținând creației unor diferiți zugravi, aceste opere marchează prezența în icoana populară a două tendințe de dezvoltare.

Prima orientare este indispensabilă de icoana populară și se prezintă în lucrările cu motive rar întâlnite în creația zugravilor populari, cărora li se mai adaugă *Cina cea de taină*. Acest ciclu de opere poartă semnificația picturii naive, colorate de emotivitatea și spontaneitatea narativă a scenelor. Figurile frontale și cele prezentate în profil din compozițiile cu Adam și Eva sunt rodul fanteziei meșterului popular, care le desenează și le pictează simplu, amplasându-le într-un cadru exotic al peisajului din Edem.

Deosebit de expresive sunt chipurile lor în icoana «Izgonirea din rai», unde fețele primilor reprezentanți biblici ai speciei umane, care «au gustat» din fructul interzis, vădesc remușcări, sunt îngrijorați de cele săvârșite. Același principiu și mod de tratare persistă și în celelalte opere, la fel de pronunțat ca în chipurile arhanghelului Mihail sau al Paraschevei, cu abrisul rotund al fețelor, sau alungite și ascetice în imaginile cu Baptistie și Andrei.

Ultima icoană se evidențiază de altele și prin faptul că inscripția explicativă este copiată în greacă, având probabil și o sursă de inspirație străină.

Având în vedere faptul cum sunt rezolvate compozițiile *Cinei cea de taină* anterior, vom găsi multe paralele și cu scena de pe icoana din s. Musteață. Fiind tradițional interpretată și având mai multe puncte de tangență cu opera pe aceeași temă din Căpriana

(sec. al XIX-lea), motivul din nordul Moldovei diferă de celelalte asemănătoare prin spațiul restrâns al icoanei, prin schimbările introduse în interiorul compoziției, cât și prin tendința accentuată de a evidenția clar obscurul imaginilor.

Cealaltă tendință se reliefează printr-o dominație pronunțată a influenței gravurii de carte, prezentată reliefat în icoanele-perechi ale *Maicii Domnului pe tron* și *Hristos Pantocrator*. În desenul conturat și acoperit cu culoare uniformă a tronurilor și figurilor, zugravul respectă fidel paginile tipăriturii, acordând liniei o prioritate deplină.

În acest sens, lucrările sus numite, unde imitația modelelor se reflectă și asupra proporțiilor figurilor, compoziției, care în lucrările zugravului popular niciodată nu are o atare desăvârșire finală.

O importanță deosebită în aceste icoane se acordă, de asemenea, modelării volumului fețelor Mariei și a lui Hristos.

Influența pronunțată a gravurii se face simțită și în minuțiozitatea desenului detaliilor și elementelor mobilierului, în precizia cu care zugravul fixează pliurile odăjdiilor de pe personajele pictate.

Gradul de imitație sesizat în această ultimă tendință atinge o treaptă superioară și comparativ cu majoritatea icoanelor populare, ultimele opere amintite, diferă puțin de lucrările zugravilor profesioniști.

O trăsătură caracteristică, prezentă în icoana din Basarabia secolului al XIX-lea, este influența sporită a gravurii de carte, marcată atât în operele iconarilor de meserie, cât și în creația zugravilor populari. Mai puțin pronunțate în lucrările inițiale de la începutul secolului, ele devin predominante spre sfârșitul veacului.

Ca și icoana profesionistă, cea populară concomitent fixează momentul decăderii și apusului picturii medievale.

Apariția în lucrări a unor procedee plastice ce nu sunt caracteristice genului dat (imitarea limbajului plastic al gravurii, predominanța reliefului pictural etc.), activitatea primilor plasticieni profesioniști (laici), care practică și pictura de icoane, constituie un proces unic, caracteristic pentru etapa finală, ce încheie dezvoltarea picturii medievale.

Icoana populară a cunoscut aceeași evoluție și a parcurs același drum, paralel cu icoana profesionistă, dar fără strictețea și ascetismul ultimei, cunoscând o diversitate mai mare a procedeelor plastice, caracteristice pentru fiecare etapă sau perioadă de timp.

Constituind o formă și o modalitate specifică a unei gândiri și viziuni cu caracter rusticizat, aceste opere ale zugravilor populari au profesat în permanență doar un singur limbaj plastic: cel al inocenței și sincerității duse până la naivitate a firii țăranului, expus individual, diferențiindu-se în timp, prin cercul de motive abordate și manierele stilistice inconfundabile ale autorilor. Această tradiție a existat mereu neîntrerupt, pe tot parcursul dezvoltării artei medievale moldovenești.

Astfel, icoana în Basarabia din secolul al XIX-lea nu este o noțiune care ar determina specificul și particularitățile dezvoltării sale, ci o continuare firească a

tradițiilor secolelor precedente, marcând doar tipul istoric, în cadrul căruia au apărut și evoluat. Chiar și cea mai succintă analiză a icoanei populare ne demonstrează că opera meșterilor populari reprezintă un fenomen specific cu aspecte importante ale culturii naționale.

Caracterul integral al tendinței, manifestată pe parcursul dezvoltării artei medievale, diversitatea interpretării și tratării motivelor, care evoluează paralel și sub influența icoanei de cult, încadrează icoana populară din Basarabia într-o formă tradițională, prin intermediul căreia a fost întruchipat conceptul meșterului popular despre realitatea înconjurătoare, despre existența și aspirațiile sale, lărgind și aprofundând limitele domeniului dat.

Către sfârșitul secolului al XIX-lea rolul zugravului de icoane se minimalizează treptat, acesta fiind înlocuit de pictorii laici, care propulsează în pictura religioasă opere de factură academică. Începutul secolului XX impune creația lui P. Șilingovski, P. Piskariov, G. Filatov, V. Ivanov ș. a., noul fenomen prefigurând o nouă etapă – a icoanelor tablouri, cu puține tangențe la epoca anterioară.

Unul dintre ultimii zugravi cunoscuți la granițele secolelor XIX-XX este călugărul loasaf de la Mănăstirea Noul Neamț. Născut la 1862 în satul Japca, Florești, loasaf se află la mănăstire din 1887, fiind călugărit în anul 1895. Urmărind evoluția operelor acestui zugrav, putem afirma cu certitudine că monahul loasaf este un autodidact. Una dintre primele icoane ale acestui artist a fost depistată în satul Baccalia (Căușeni) și datează din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. *Răstignirea* lui loasaf reprezintă un model tipic al icoanei populare. Figura frontală a lui Christos și ale celor două Marii, pe fundalul peisajului basarabean, nu trezește îndoeli referitor la modelul ales de artist. Următoarea lucrare – *Hristos-viță-de-vie* (Muzeul Național de Istorie din Chișinău), semnată și datată de autor din anul 1903, mai poartă în sine sinceritatea artei naive, dar tendința de a imita lucrările de tip academic devine mai pronunțată: proporțiile, amplasarea compozițională corespund parțial cerințelor iconarilor de meserie. *Maica Domnului Eleusa* (1905) a aceluiași autor (satul Zăgăicani, Criuleni) nu mai are nimic comun cu icoanele amintite anterior. Imitația este realizată atât de profesionist încât cu greu s-ar admite că penelul aparține unui zugrav autodidact. Perfecțiunea desenului și a proporțiilor, compoziția reușită a spațiului pictat, imitația ornamentului de email — totul vorbește în favoarea unei opere caracteristice acelor timpuri și creată de un profesionist.

Secolul al XIX-lea a propus pentru iconografia ortodoxă un nou sistem de valori, sistem căruia îi sunt caracteristice trei tendințe principale, toate având drept scop renovarea esențială a spiritualității creștine. Atingerea acestui scop marchează, de fapt, și declinul general al artei medievale.

Astfel, o succintă trecere în revistă a celor mai importante ansambluri de pictură murală, a miniaturii și icoanei din Moldova medievală ne permite să concluzionăm, că în secolele XV – XVI arta a cunoscut două perioade a evoluției sale. După o perioadă inițială, intermediară, din care fac parte picturile bisericilor din Lujeni (cca 1453) și Dolhești (înainte de 1481), epoca lui Ștefan cel Mare, valorificând experiența

artei bizantine și acelei sud-dunărene, demonstrează constituirea programului iconografic autonom al frescelor moldovenești, ale miniaturii și icoanei – ca o artă sobră, laconică și expresivă, lipsită de exuberanță. Secolul al XVI-lea, cu precădere în perioada lui Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu, urmași de familia Movileștilor reprezintă cea mai spectaculoasă pictură a fațadelor, care acoperă integral exteriorul bisericilor și le amplasează într-un cadru al peisajului pitoresc montan, fenomen unic în arta europeană a acelor timpuri.

Zugravii – autori ai frescelor: Dragoș Coman, Toma de la Suceava, Sofronie și Ion etc., au realizat o artă de sinteză creată prin prisma spiritului umanist al Renașterii europene. Atât în fresca, icoana și miniatura epocii, mai ales la granițele secolelor XVI-XVII, se profilează caracterul decorativ al artelor în general și extinderea subiectelor incluse în circuitul picturilor murale (mănăstirea Rîșca, 1552 ; Sucevița, 1596), icoanele de la Humor și numeroasele miniaturi create de Anastasie Crimca.

Următoarea perioadă, cea a epocii lui Vasile Lupu (1634-1653) poartă un caracter cu valențe eclectice (pictura pierdută a bisericii Trei Ierarhi din Iași, 1642) și în același timp, arta murală își pierde dominația, cedând locul picturii icoanelor, în același mod miniatura fiind înlocuită cu gravura tipărită, tirajată (M. Strilbițchi, Ghervasie, Casian, etc) și mai accesibilă pentru populație. Unica excepție de pictură murală din cadrul secolului al XVIII-lea, rămâne fresca Adormirii Maicii Domnului de la Căușeni. Aceste timpuri relevă și numeroasele opere de pictură religioasă depistate în mănăstirile și bisericile rurale ale Moldovei, cum ar fi cele de la Căpriană, Curchi, Hârjăuca, Ghermănești, Ivancea, Camenca etc., create în secolele XVII-XIX.

Referințe bibliografice:

1. Hotărârea Consiliului de Miniștri al RSSM „Despre crearea Fondului republican de artă medievală din Moldova”, nr. 287 din 29 august 1968.
2. Ordinul respectiv are numărul de ordine RR-21520.
3. Victor Mașek. Artă naivă, București, 1989, p.46.
4. Ibidem, p.6.
5. Григорий Островский. О городском изобразительном фольклоре. În: Советское искусствознание, М., 1974, p.301.
6. Literatura și Artă Moldovei. Enciclopedie. Chișinău, 1986, v.2, p.74.
7. Iuliana și Dumitru Danco. Le peintures paysannes sur verre de Roumanie, București, 1979.
8. Victor Mașek, op.cit., p.49.
9. Iuliana și Dumitru Danco, op.cit., p.7.
10. Viața Basarabiei. Chișinău, nr.12, 1932; nr. 7-8, 1935.
11. Матус Лившиц. О молдавской народной скульптуре конца 19- го- начала 20-го веков. În: Этнография и искусство Молдавии, Chișinău, 1972, p. 46.
12. Victor Mașec, op.cit, p.24.
13. Ibidem, p.p. 16,25,51.
14. Corina Nicolescu. Icoane vechi românești, București, 1970, p.20
15. Kir Rodnin. Artă medievală din Moldova, Chișinău, 1990, p. 15.
16. Ibidem, p.23.
17. Ада Зевина, Кир Роднин. Изобразительное искусство Молдавии, Chișinău, 1965, p.118.
18. Л. Лихачева. Искусство Византии IV- XV веков, Ленинград, 1986, p. 16.
19. Kir Rodnin, op. cit., p. 23.

3.2. Arta textilă din fondurile Muzeului Național de Artă a Moldovei

Pentru a elucida situația la zi a evoluției baticului a fost necesar studiul colecției fondului plastic în domeniul artei textile al Muzeului Național de Artă a Moldovei (MNAM). Inaugurarea Pinacotecii Municipiului Chișinău în cadrul actualului MNAM a avut loc la 26 noiembrie 1939. Cu trecerea timpului, colecția muzeului s-a completat cu lucrări ale pictorilor basarabeni, ale artiștilor plastici din România, Rusia, Europa, Asia. La etapa actuală, bogata colecție a MNAM cuprinde peste 39 de mii de opere ce vizează artele plastice și decorative din secolele XV–XXI. Demersul nostru vine să reflecte problemele legate de colecția de textile din fondurile MNAM, colecție de o certă valoare artistică, care ne permite să conturăm un tablou amplu cu privire la evoluția artei naționale.

Pentru a percepe specificul creației artiștilor plastici axați pe domeniul artei textile, propunem analiza și descrierea unor lucrări păstrate în custodia muzeului.

Primele achiziții în domeniul artei textile au fost numeroase covoare executate de către autori necunoscuți, datând cu anii '50 ai secolului XX. Pe parcurs fondurile se completează cu diverse panouri decorative. Numeroase lucrări din domeniul artei textile au fost achiziționate sau donate în perioada anilor 1957–1990. Dacă inițial vedem doar funcția utilitară a lucrărilor în formă de covor țesute în tehnica clasică, atunci pe parcursul evoluției găsim panouri decorative cu abordări netradiționale semnate de autori: Valentina Poliakova, Ludmila Goloseeva, Enghelsina Șugjda, Ludmila Odainic, Maria Saca-Răcilă, Elena Rotaru, Lidia Ceban-Boico, Mira Glijenski-Cecelnițki, Andrei Negură, Igor Svernei, Lucia Bălba etc. Colecția de batic este una mai modestă, ce include lucrările autorilor: Lidia Ceban-

Boico, Ludmila Cornienco, Veaceslav Damir, Vasile Grama, Enghelsina Șugjda, Alexandr Drobaha, Ludmila Prahova, N. Guleaeva.

Evoluția tematicii din anii 1960 până în anii 2000 este una evidentă. Primele lucrări achiziționate din domeniul textilelor se caracterizează prin stilizarea motivelor fitomorfe, zoomorfe și antropomorfe și aparțin autorilor: S. Ciocolov, V. Novic, N. Serova, C. Golovinov, E. Rotaru, M. Saca-Răcilă, L. Băstric, M. Coțofan, L. Ceban-Boico, L. Cornienco ș.a.

În perioada anilor 1970, în RSSM, atât tematica, cât și curente artistice au fost influențate de regimul sovietic, astfel încât baticul în primele decenii ale existenței sale se caracterizează prin prezența elementelor figurative, cu un pronunțat mesaj ideologic: *Comsomolul eroic* de L. Ceban-Boico, *Triumful revoluției* de L. Constantinova, *La paza păcii* de M. Saca-Răcilă, *Salut Octombrie*, *Pace* de L. Goloseeva, *Chemare* de N. Guleaeva, *Victoria* de E. Șugjda, *Moscova olimpică* C. Golovinova, *Victorie* de N. Dobrânina etc.). ș.a., tematica fiind influențată și de școlile academice. Însă cea mai mare parte a colecției este dedicată muncii în câmp, recoltei: *Culesul merelor*, *Culesul strugurilor* de G. Filatov, *Toamna*, *Recoltă* de E. Rotaru, *Recoltă* de N. Serov, *Toamna*, *La fabrica de mătase* de L. Odainic, *Poezia muncii* de S. Vrânceanu, *Sărbătoarea câmpiilor* de M. Saca-Răcilă, *Munca* de L. Ceban-Boico, *Culegerea tutunului* de C. Golovinova ș.a. Începând cu sfârșitul anilor 1980 în tapiseria și baticul autohton pătrunde alegoria și nonfigurativul: *Sărbătoresc* de M. Saca-Răcilă, *Dune*, *Pete albe* de A. Negură, *Gingășie* de E. Rotaru, *Peisaj* de I. Svernei, *Copacul care ne unește* de L. Bălba ș.a.



Fig. 1. Elena Rotaru, *Recoltă*, 1967, batic, 183×163 cm



Fig. 2. Elena Rotaru, *Floarea soarelui*, 1967, batic, 183×165 cm

Perioada anilor 1960 se caracterizează prin prezența tapiseriilor monumentale, cu reflectarea diverselor subiecte sociale.

Una dintre artiste, care debutează în perioada respectivă, este Elena Rotaru. Absolventa școlii Superioare de Arte Industriale din Moscova în anul 1967¹, tapisera revitalizează arta textilă națională cu idei noi. Este membru al Uniunii Artiștilor Plastici din URSS din anul 1968. Alături de alți artiști care au activat în aceeași perioadă pune bazele școlii naționale de tapiserie.

Lucrările autoarei se deosebesc prin înalta măiestrie compozițională și stilizare decorativă, specifică perioadei. În lucrarea *Recolta* patru figuri antropomorfe, dinamic amplasate, sunt încadrate în pătratul care domină spațiul plastic, acesta fiind susținut de motive abstracte. Tematica culesului roadei este sugerată și de elementele viței de vie și a pomilor. Autoarea combină armonios finețea tonalităților de roșu a fondalului cu contrastul cromatic de alb-ocru-roz-vișiniu al figurilor.

O altă lucrare care a consacrat artista, în care se pune accentul pe contrastul cromatic și decorativism este *Floarea soarelui*.

Verticalitatea figurii antropomorfe este susținută de motivele vegetale stilizate. Complexitatea lucrării este susținută de principiile compoziționale: ritm, repetiția, alternanța etc. La fel ca și în tapiseria precedentă autoarea apelează la liniile grafice contrastante cromatic.

Primele lucrări din colecție, executată în tehnica baticului, datează cu anul 1968, fiind semnate de Ludmila Cornienco și Lidia Ceban-Boico. Absolvente al instituției

de învățământ „I. Repin” din Chișinău, promoția 1961, secția textile, creația artistelor va contribui substanțial la constituirea baticului profesionist ca domeniu artistic autonom în Moldova.

Stofă decorativă (fig. 3), realizată în tehnica baticului a Ludmilei Cornienco, datată cu anul 1968 prezintă pomul vieții, motiv întâlnit în covoarele tradiționale moldovenești². Compoziția stilizată este bogată în nuanțări tonale și spre deosebire de covoarele tradiționale aici persistă asimetria și lipsa frizei, element indispensabil în arta populară. Motivele geometrice – vegetale aproape monocrome sunt amplasate pe fundalul viu colorat roz-oranj, iar pentru accentuarea ornamentelor este utilizat albul stofei.

Lucrarea *Căluțul*³, realizată în tehnica baticului fierbinte, în anul 1968 de către L. Cornienco, reprezintă o compoziție figurativă în care predomină mișcarea animalului stilizat decorativ, în jurul căruia sunt plasate motivele fitomorfe și zoomorfe, întâlnite și în arta populară în prelucrarea artistică a lemnului.

În activitatea sa profesională, Lidia Ceban-Boico practică diferite genuri ale artei decorative: baticul, tapiseria, croșeta, prelucrarea artistică a pielii, a metalului etc., autoarea afirmându-se în special, în arta baticului și a tapiseriei⁴. Pictorița a realizat draperii, panouri decorative, finețea tehnicii executării pe care o posedă, oferindu-i spațiului noblețe și rafinament. Este de remarcat fondul MNAM care păstrează baticuri și tapiserii ale Lidiei Ceban-Boico.

Abilitățile artistice ale Lidiei Ceban-Boico au fost



Fig. 3. Ludmila Cornienco, *Stofă decorativă*, 1968, batic, 230x146 cm



Fig. 4. Ludmila Cornienco, *Căluțul*, 1968, batic, 74x47 cm



Fig. 5. Lidia Ceban-Boico, *Comsomolul eroic*, 1968, batic, 92x96 cm

remarcate chiar de la debutul său artistic, în anul 1968. Lidia Ceban-Boico s-a născut la 1 aprilie 1939 la Galați, România. În anii 1957–1962 a făcut studiile la Școala Republicană de Arte Plastice „I. Repin” din Chișinău (specialitatea tapiserie). În perioada anilor 1960–1969 activează la întreprinderea „Быттрикотаж” în calitate de pictor în domeniul baticului. Din anul 1968 a lucrat în calitate de pictor principal la întreprinderea „Meșter faur”. În anul 1970 Lidia Ceban-Boico devine membru al Uniunii Artiștilor Plastici din RSS Moldovenească⁵.

Abordând teme cu un profund conținut național, executate în tehnica baticului rece pe mătase, autoarea relevă în numeroase lucrări tradițiile poporului, printre care *Nunta*, *Nunta moldovenească*, *Melodia*, *Iașul în carnaval*, *Primăvara*, *Pământul nostru*, *Ciobănașii*, *Mireasa*⁶ etc. Aceste lucrări sunt pozitive, tonice și de o sensibilitate tipic feminină.

În lucrările autoarei *Pământul nostru* (1968), *Primăvara* (1969), *Călăreții* (1968), *Ciobănașii* (1970), *Fata cu păpădie* (1969), *Munca* (1968) se manifestă un simț componistic armonios (personal abil și inteligent) în organizarea spațiului, în interpretarea raporturilor dintre gol și plin. De asemenea, formele caracteristice ale obiectelor, unele în relație cu celelalte, au, într-un fel, capacitatea ca în același timp să fie la distanță privind întregul grupaj, dar și aproape, analizând și reprezentând fiecare obiect în parte, spre a-l integra ansamblului.

Preocuparea tonalității și a formelor obiectelor sunt elemente de structură ce s-au aflat în atenția autoarei la elaborarea lucrărilor *Fata cu păpădie*, *Carnaval*, *Copilărie*, *Haiducii* ș.a. În lucrările Lidiei Ceban-Boico este evident spiritul unui neoașism moldovenesc, vesel – *Copilărie* (1970), *Joc* (1968), *Haiducii* (1970), *Mireasa* (1969) uneori trist – *Melodie* (1967), *Poveste* (1967), dar harnic, caracterizează universul artistic al autoarei.

Ceea ce este specific pentru toate textilele realizate de Lidia Ceban-Boico sunt figurile stilizate, zvelte, frumoase, în cazul doamnelor, iar bărbații vânjoși, puternici, care, în majoritatea cazurilor, sunt prezentați în costume populare. Poporul nostru este văzut de autoare ca unul harnic, cu gospodărie (animale, livezi, vii etc.),

dar care știe și să se veselească de sărbători, care ține la tradițiile și datinile sale.

Anul 1968 în creația Lidiei Ceban-Boico se caracterizează prin prezența lucrărilor atât cu tematica de sorginte populară – *Casa mare*, *Munca*, *Pământul nostru*, cât și cea sovietică – *Comsomolul eroic*, *Focul veșnic*, *Joc* sau tematică general-umană – *Maternitate* ș. a.

Prin ordonarea structurii compoziționale se remarcă baticul *Comsomolul eroic* (92x96 cm), ce se deosebește radical de alte lucrări ale autoarei, având și o tematică planificată de conducerea UAP. Compoziția cuprinde mai multe secvențe din viața așa-ziselor „eroi sovietici”, care sunt implicați în luptă, în activitate socială etc. Este o lucrare cu un profund subtext politic, pentru a demonstra societății necesitatea prezenței comsomolului în viața publică a țării. *Comsomolul eroic* este o compoziție dinamică, cu planuri nu prea evidențiate. Reprezintă un tip structural de compoziție închisă, înlănțuirile figurative fiind dispuse într-un singur plan frontal, pe un fundal neutru decorativ, tratat plan, organizat pe baza unui acompaniament de ritmuri, pe traseul cărora ochiul este antrenat într-un motiv liniar continuu. Gama cromatică conține culorile gri, ocru, roz, alb, albastru⁷.

O etapă de ascensiune s-a înregistrat în opera Lidiei Ceban-Boico, *Nuntă moldovenească*, lucrarea fiind expusă în cadrul celei de-a doua Expoziții republicane, dedicate anului internațional al femeilor pictorițe (1979). În lucrările *Nuntă moldovenească* (98x160 cm) și *Nuntă* (91x82 cm) se percepe un simț componistic armonios în organizarea spațiului, în interpretarea raporturilor dintre gol și plin. De asemenea, formele caracteristice ale obiectelor, unele în relație cu celelalte, concomitent au capacitatea să fie la distanță, privind întregul grupaj, dar și aproape, analizând și reprezentând fiecare obiect în parte, spre a-l integra compoziției. Portretele în lucrările *Nuntă moldovenească* și *Nuntă* sunt pozitive, tonice și de o sensibilitate tipic feminină, evidențiindu-se spiritul unui neoașism moldovenesc, vesel, uneori trist, harnic și respectuos, totodată, față de ceea ce aparține universului său material⁸.

Abordând o compoziție organizată în două orizontale (*Nuntă moldovenească*), autoarea aduce în imagine scene de la nunta tradițională. În această compoziție se simte dinamica, datorată, în mare parte, diagonalei ce străbate întreg cadranul lucrării, la fel ca și în cazul baticului *Comsomolul eroic*. Compoziția este dominată de

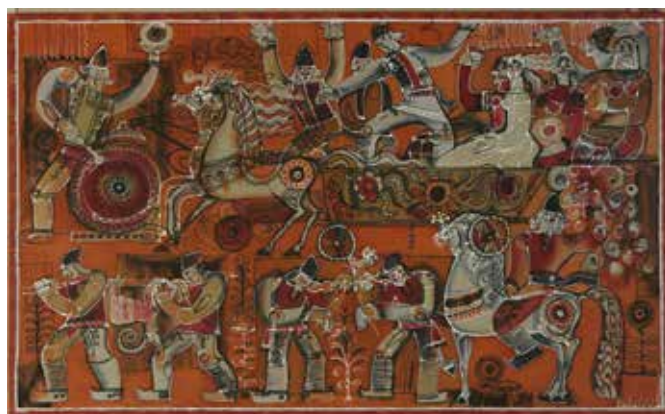


Fig. 6. Lidia Ceban-Boico, *Nuntă moldovenească*, 1968, batic, 98x160 cm



Fig. 7. Lidia Ceban-Boico, *Nuntă*, 1968, batic, 91x82 cm

figurile mirilor amplasați în căruță și repartizați în cadranul drept de sus. Lucrarea emană un spirit de sărbătoare, bucuria evenimentului. Autoarea îmbogățește compoziția cu un decor abundent, ce integrează perfect întreg spațiul operei. Compoziția este extrem de dinamică și echilibrată, fiind executată cu o deosebită iscusință.

O altă lucrare ce reprezintă scene de nuntă tradițională este baticul *Nuntă*⁹. Lucrarea a fost prezentată de nenumărate ori, aducând faimă autoarei în cadrul Expoziției jubiliare de artă decorativ-aplicată (1968), Expoziției republicane jubiliare dedicată celor 100 de ani de la nașterea lui V. Lenin (1970). Conform deciziei Secretariatului Conducerii UAP al URSS din anul 1970, au fost procurate două lucrări ale pictoriței, fiecare în valoare de 600 de ruble, printre care s-a menționat și baticul *Nunta*¹⁰. Numeroase figuri stilizate sunt amplasate pe fundal alb în trei registre orizontale. Motivele vegetale stilizate și vestimentația populară ne amintesc de apartenența etnică. Întreg perimetrul lucrării este străbătut de o friză, întâlnită și în compoziția *Comsomolul eroic*.

Tematica similară a fost preluată și de tapisera Elena Rotaru în lucrarea *Nuntă*, 1969, 75x182 cm. Scena de nuntă cu prezența figurilor antropomorfe îmbrăcate în haine naționale este susținută de motivele vegetale stilizate, preluate din scoarțele tradiționale.

Baticul *Măști* (1970, 115x27 cm), realizat în tehnica rece pe crepdeșin, este o compoziție alegorică, organizată pe verticală, în care se încadrează trei măști. Lucrarea include elemente simbolice, cum ar fi soarele și luna în partea de jos, iar în cea de sus sunt prezentate fragmente din pomul vieții. Prima mască este reprezentată de Lidia Ceban-Boico râzând, pe prim-plan apărând incisivii care întruhidează renumele și celebritatea. Alături de soare și lună, un alt simbol – buzele, reprezintă puterea creatoare și însuflețirea. Al doilea chip are nasul evidențiat ca simbol al clarviziunii, perspicacității, discernământului și comunicării. De asemenea este reprezentată o ureche, simbol al înțelepciunii și nemuririi. Maska cea de sus are accent pe ochi, simbolul percepției intelectuale, iar alăturat



Fig. 8. Lidia Ceban-Boico, *Circ*, 1977, batic, 90x100 cm

are reprezentată o palmă ce reprezintă ocrotire, credință, simbolizând și munca, activitățile transformatoare, dar și puterea posesiunii și dominația.

Tema măștilor a fost tratată de Lidia Ceban-Boico și în tehnica emailării artistice în panoul *Carnaval* (1970, 40x20 cm), compoziția fiind organizată tot pe verticală, semnificând diverse stări spirituale. Spre deosebire de fețele transfigurate artistic pe mătase, cele în tehnica emailării artistice sunt realizate inclusiv segmentat.

Lidia Ceban-Boico a demonstrat o prezență activă



Fig. 9. Lidia Ceban-Boico, *Natură statică cu nai*, anii 1960, batic, 88x47 cm



Fig. 10. Lidia Ceban-Boico, *Trânta*, 1971, batic, 170x136 cm



Fig. 11. Lidia Ceban-Boico, *Regulator de circulație*, anii 1980, batic, 160x95 cm

În viața artistică a republicii nu numai în perioada anilor 1970, dar și a anilor 1980, participând la diverse concursuri organizate în cadrul UAP a URSS pentru decorarea edificiilor de stat (instituții de stat, case de cultură, ospătării). Necesitatea acestor lucrări a apărut în urma extinderii orașelor, a construcției noilor edificii arhitecturale, care au dus la necesitatea producerii baticului pentru decorul interioarelor. Drept urmare, a apărut necesitatea de a produce baticuri de dimensiuni mari pentru confecționarea ulterioară a draperiilor, paravanelor, lenjeriei etc. Specific perioadei respective este tendința accentuării decorativismului spre îmbogățirea artistică. Se exersează mult asupra îmbinării limbajului diverselor materiale, se încearcă noi efecte ale facturii, integrându-se perfect cu concepția generală a creatorului.

În elaborarea lucrărilor din perioada respectivă *Trânta* (1971, batic), *Regulator de circulație* (anii 1980, batic) autoarea a fost preocupată de valoarea culorilor, alături de cea a formelor obiectelor. Alte teme transpuse pe pânză ale Lidiei Ceban-Boico din fondul MNAM, ce reflectă viața cotidiană a societății sunt *Munca* (1975, tapiserie), *Ritmurile vieții* (1977, tapiserie), *Circ* (anii 1980, batic) și *Cântecul muncii* (1980, tapiserie), *Nocturn cosmic* (1982, tapiserie).

Specific tapiseriilor autoarei sunt diversitatea facturii, compoziția verticală, dinamică, prezența figurilor



Fig. 12. Lidia Ceban-Boico, *Regulator de circulație*, anii 1980, batic, 162x103 cm



Fig. 13. Lidia Ceban-Boico, *Munca*, 1975, tapiserie, 210×349 cm

antropomorfe etc.¹¹. Talentul compozițional al autoarei îl remarcăm în tapiseria *Munca* (210×349 cm), în care artista folosește alternanța figurilor dinamic amplasate. L. Ceban-Boico pune accent pe festivitate prin dinamica figurilor și motivelor repartizate dinamic în spațiul plastic, dar și prin vivacitatea cromatică. În tapiserie regăsim simbolurile sovietice dar și motivele populare fitomorfe. Compoziția este pătrunsă de elanul bărbăției, sărbătorii și al prosperării. Spre deosebire de lucrările din perioada precedentă, în care predominau ținutele populare în tapiseria *Munca* sunt prezente ținutele moderne, cămașa și pantalonii evazați spre linia de finisare. Tema similară a fost abordată și în tapiseria *Cântecul muncii* (285×335 cm). În realizarea tapiseriilor *Cântecul muncii* și *Nocturn cosmic* autoarea parcurge la margini neregulate, fie în partea de jos, sau în partea de sus și jos.

O compoziție alegorică prezintă tapiseria *Ritmurile vieții* (260×200 cm). Trei figuri monumentale, de o



Fig. 14. Lidia Ceban-Boico, *Ritmurile vieții*, 1977, tapiserie, 260×200 cm



Fig. 15. Lidia Ceban-Boico, *Nocturn cosmic*, 1982, tapiserie, 302×188 cm

plasticitate deosebită domină compoziția.

Măiestria în tehnica executării, compoziția, și insistența de care dă dovadă Lidia Ceban-Boico în realizarea lucrărilor în tehnica baticului (rece și fierbinte) și a tapiseriei o plasează în rândul celor mai importanți pictori din domeniul artei textile din a doua jumătate a anilor 1960 – anii '80. Putem spune că segmentul Ceban-Boico din arta decorativă moldovenească din a doua jumătate a secolului XX este unul de certă valoare, la fel cum este Mihai Greco sau Igor Vieru în pictură. Alegerea obiectelor și riguroasa stilizare a formei constituie un răspuns la preocupările artiștilor moldoveni pentru definirea în artă a specificului național. Călătorind mult, fiind la curent cu evoluția artei europene, autoarea a păstrat de la avangardă îndrăzneala compozițională,



Fig. 16. N. Guleaeva, *Chemare*, 1977, batic, 102×143 cm



Fig. 17. Enghelsina Șugjda, Victorie, 1977, tapiserie, 180x220 cm



Fig. 19. Enghelsina Șugjda, Cântecul dimineții, 1980, tapiserie, 300x180 cm



Fig. 18. Enghelsina Șugjda, Velă, 1977, batic, 165x112 cm



Fig. 20. Enghelsina Șugjda, Primăvara, 1980, tapiserie, 182x190 cm



Fig. 21. Ludmila Prahova, *Zburați, porumbeilor*, 1980, batic, 180×98 cm

experimentând mult în domeniul său de activitate.

Tematică similară cu simboluri sovietice a fost reflectată și în tapiseria Enghelsinei Șugjda.

Executată în tehnica baticului fierbinte și cel dezlegat, lucrarea *Velă* (1979) (Fig. 18) denotă o măiestrie în posedarea tehnologică. Autoarea Enghelsina Șugjda realizează un peisaj marin abstract pe fondal maro. Petele albe ale pânzei corăbiilor se echilibrează cu fasciculele soarelui din partea superioară a cadranelui. Soarele este accentuat de craquelure (tehnologie utilizată pentru finisarea baticului) pentru a generaliza și integra compoziția.

Elena Bontea, absolventă a Școlii Republicane de Arte Plastice „I. Repin”, 1952–1957 și a facultății de istorie și teorie a artelor la Institutul de Arte Plastice „I. Repin” din Leningrad, promoția 1966. Din anul 1965 este membru al Uniunii Artiștilor Plastici din RSSM. Cariera sa artistică începe cu tapiseria, tehnică pe care a deprins-o la „fabrica-artel” de pe lângă mănăstirea de maici Tabăra, raionul Orhei. Fondurile MNAM păstrează tapiseria *Icar*, datată cu anul 1978, 250×160 cm. Monumentalitatea lucrării este dictată de figura stilizată a lui Icar, amplasată static



Fig. 22. Ludmila Prahova, *Zburați, porumbeilor*, 1980, batic, 148×102 cm

cu aripile desfăcute care domină întreaga compoziție. Eroul mitologiei grecești este realizat în multiple nuanțări de maroniu și ocru, în contrast cu fondalul gălbui.

Seria de lucrări ale autoarei L. Prahova *Zburați, porumbeilor* prezintă în ambele cazuri compoziții stilizate cu motive antropomorfe. În primul caz figura feminină (Fig. 21) este întrepătrunsă de flori care ocupă întreg cadranul. A doua lucrare figura unui băiat redată din spate este amplasată în partea inferioară cu mâinile îndreptate spre cer. În ambele cazuri predomină nuanțe de albastru-verde. Spre deosebire de restul panourilor decorative achiziționate până în anul 1980, aici întâlnim stilizări antropomorfe naive și gamă cromatică stridentă specifică culorilor de anilină.

Absolventa Școlii Republicane „I. Repin”, promoția 1945–1949, Eleonora Romanescu se impune în domeniul artei textile cu tapiseria *Concert în poiană*, 1981, 156×240 cm. Acordând întreaga sa creație peisajelor executate în plein-air, pictorița a fost impresionată de o poiană cu multe flori și fluturi. E. Romanescu a optat pentru o compoziție picturală, cu multiple nuanțări a motivelor fitomorfe și a liniilor grafice din ornamentul fluturilor. Fluturii – simbol al schimbării, învierii și speranței sunt redați dinamic, fiind reprezentanți în tapiserie de diverse specii. Compoziția cu multiple nuanțări fine de maroniu, bej, sur, galben și alb transmite liniște și frumusețea unei zile de vară.

Perioada anilor 1980–1990 se caracterizează prin revenirea la baștină a tinerilor artiști, pe bună dreptate considerați revoluționari, Vasile Grama, Veaceslav Damir ș. a., care și-au făcut studiile la facultățile de profil din



Fig. 23. Eleonora Romanescu, *Concert în poiană*, 1981, tapiserie, 156×240 cm

Lvov, Moscova, Sankt-Petersburg. Odată reveniți la baștină, ei resping tiparele acceptate de unii maeștri devotați tradiției realismului socialist, baticul evoluând spre o nouă stilistică.

În operele lui Vasile Grama, absolvent al Institutului de Textile din Moscova, membru UAP din Republica Moldova din anul 1993, se reflectă ansamblul expresiei relevante, specific instituției de învățământ superior absolvite, la baza căruia stă arta figurativă. Cu toate că în majoritatea operelor autorului este utilizat motivul

florilor, acesta fiind foarte divers din punct de vedere compozițional, cromatic, prin felul abordării sale, motiv din care nu trezește stare de plictiseală.

V. Grama practică atât baticul, cât și tapiseria, explorând valorile materialului întrebuintat. Odată reîntors în țară, autorul se dedică artei, realizând lucrări de o finețe deosebită, cu bogate tonalități cromatice pe care le utilizează în redarea compozițiilor cu flori, explorând această tematică. În activitatea sa V. Grama se axează pe batic-ul executat în tehnica rece, folosind multiple mijloace plastice de expresie și diversificând cu o deosebită măiestrie tonalitățile.

Lucrarea *Buchetul* (fig. 24) se distinge de alte batic-uri din fondurile MNAM prin sensibilitatea autorului pentru culoare¹². Compozițiile sale au ca principii de bază echilibrul. Cu toate că artistul lucrează mai frecvent cu liniile reci, în această lucrare predomină liniile și formele calde. Gama utilizată de autor este alb – cafeniu, verde. Întreaga suprafață a pânzei este străbătută de motive vegetale. Vasul cu flori este amplasat pe platforma unei mese. Florile sunt amplasate în jumătatea superioară a cadrului. Rafinamentul cromatic al autorului constă atât în nuanțări multiple, cât și în dozarea acestora pe suprafață în raporturi echilibrate.

Altfel spus, pictorul cu talentul și știința sa a aplicat cu rigoare principiile fundamentale necesare în organizarea spațiului tabloului, fie că este vorba despre o natură moartă lucrată în plei-air sau în natură. Bogatele nuanțări și finețea executării fac inedită această lucrare.

Finisând studiile la Academia de Arte Aplicate și Decorative, „V. Muhina” din Sankt-Petersburg, secția textile, Veaceslav Damir demonstrează, prin conceptul său artistic, amprenta școlii. Pe lângă alte genuri artistice, cel care l-a consacrat a fost batic-ul, realizat cu un înalt profesionalism în ceea ce privește compoziția, gama cromatică și tehnologia executării. La începutul carierei sale artistice, V. Damir manifestă predilecție pentru un batic pur decorativ, subiectul fiind sugerat doar convențional.



Fig. 24. Vasile Grama, *Buchetul*, 1991, batic, 81×64 cm



Fig. 25. Veaceslav Damir, *Zorii dimineții*, 1991, batic, 60×60 cm

Autorul execută baticuri inedite în limbaj esențializat prin rigoarea geometrică și ritmică a compoziției, caracterizate printr-o finețe cromatică. O asemenea lucrare este intitulată *Impresii* executată în tehnica mixtă. În același deceniu autorul îmbogățește fondul MNAM al artei decorative cu lucrările: *Liniștea serii*, *Zorii dimineții*. Lucrările autorului sunt abstracte, peisajele limitându-se doar la niște forme geometrice (dreptunghi, trapez etc.).

Tabloul cu titlul *Zorii dimineții* este reprezentativ pentru creația lui V. Damir, în special prin gama cromatică și tușa specifică. Trecherile fine, pe alocuri înlocuite prin contraste cromatice, sunt perfect echilibrate în cadrul compozițional. Prezența nuanțelor de albastru-violet lângă fasciculele de lumină conferă maximă expresivitate și profunzime spațiului. Banca este unicul obiect figurativ în compoziție, care își așteaptă trecătorii să se odihnească, aceștia apărând odată cu încălzirea și schimbarea anotimpului. Pătratele de pe fundal au capetele rotunjite, ceea ce sugerează reînvierea ce vine



Fig. 26. Veaceslav Damir, *Liniștea serii*, 1991, batic, 65×58 cm



Fig. 27. Veaceslav Damir, *Impresii*, 1991, batic, 90×105 cm

odată cu sosirea primăverii.

Compoziția *Liniștea serii* este contrastantă, în care formele mari sunt echilibrate prin nuanțări¹³. Gama utilizată roșu, albastru, negru îi oferă maximă expresivitate lucrării. Măiestria în tehnologia executării autorul o demonstrează prin intercalarea formelor și a pauzelor.

Redând mișcările grațioase și ritmice cu care a fost realizat, baticul *Impresii* (fig. 27) are un ritm dinamic, unduos, care pare că străbate pânza¹⁴. Intercalarea liniilor reci și calde, delimitând contrastul cromatic albastru – alb, stabilește structura generală, subordonând fluxul de culoare al întregii compoziții astfel încât chibzuința și coeziunea să echilibreze spontaneitatea și haosul. Prin lucrarea sa autorul demonstrează talentul pe care îl posedă în controlarea efectului general al petelor și al integrității compoziției. Gama cromatică redusă la două-trei culori, cu preocuparea expresă pentru compoziția valorilor prioritar, alături de cea a formelor obiectelor sunt datele ce s-au aflat în atenție, înainte de toate, la elaborarea lucrării.

Baticul *Compoziție*, este pătrunsă de o finețe cromatică caracterizată prin nuanțele de alb-albastru¹⁵. Trecherile fine, pe alocuri înlocuite prin contrast tonal, sunt perfect echilibrate în cadrul compozițional. Prezența fasciculelor de lumină conferă maximă expresivitate și profunzime spațiului.

Ion Daghi, membru UAP din Republica Moldova, apreciind lucrările lui V. Damir afirmă că ele „au zdruncinat emoțiile oamenilor și în afara republicii noastre, și alcătuiesc, pe bună dreptate, un tezaur pentru arta noastră națională”¹⁶. Operele lui V. Damir dat fiind faptul că sunt realizate în limitele curentului abstracționist, stil puțin practicat până atunci în arta baticului autohton, sunt foarte atrăgătoare atât din punct de vedere plastic, cât și artistic, ele caracterizând întreaga sa creație. Astfel, pe bună dreptate putem considera opera lui Veaceslav Damir ca fiind una din cele mai reprezentative din perioada anilor 1990.

Deoarece baticul este un gen de artă care necesită condiții speciale pentru a fi păstrat un timp mai îndelungat față de pictura de șevalet, și achizițiile Muzeului Național



Fig. 28. Veaceslav Damir, *Compoziție*, 1993, batic, 84x80 cm



Fig. 30. Alexandr Drobaha, *Jocuri albe I*, 2001, batic, 75x72 cm



Fig. 29. Veaceslav Damir, *Compoziție*, 2000, batic, 60x60 cm
de Artă al Moldovei sunt corespunzătoare. Ultimele achiziții ale acestei instituții au fost două lucrări ale lui Alexandr Drobaha *Jocuri albe I* (Fig. 30) și *Pronostic* (Fig. 31), ambele realizate în anul 2001.

Alexandr Drobaha intră în competiția creatoare din domeniul baticului profesionist din Moldova la sfârșitul anilor 1970 începutul anilor 1980, după absolvirea colegiului de Arte Plastice și Teatru din Odesa (Ucraina) în anul 1974 și a Institutului de Artă Aplicată și Decorativă din Lvov – promoția 1974–1979¹⁷. Este unul dintre autori care a contribuit esențial la dezvoltarea acestui gen de artă decorativă și unul dintre cei mai reprezentativi artiști plastici pe parcursul a trei decenii.

În lucrarea *Jocuri albe* centrul compozițional este amplasat în partea superioară a cadranului, fiind reprezentat printr-un oval orizontal¹⁸. Trecerea cromatică de la bej deschis la ocră de pe fondal atenuează întreaga compoziție. Lucrarea *Jocuri albe* este realizată în tehnica liberă a baticului, în partea de jos fiind amplasate efecte



Fig. 31. Alexandr Drobaha, *Pronostic*, 2001, batic, 75x72 cm realizate cu ajutorul substanțelor chimice.

Pronostic este realizat în tehnica liberă a baticului¹⁹. Reprezintă o compoziție nonfigurativă, având motivul similar cu cel din lucrarea *Jocuri albe*. Spre deosebire de baticul, precedent *Pronostic* este realizat în contrast cromatic cu predominarea ocrului și albastrului. Pensulațiile din partea superioară a cadranului oferă dinamică compoziției.

Pe parcursul evoluției sale artistice și-a obținut propriul stil, combinația dintre tehnologia baticului liber și cel rece, cu diverse tehnici de autor. El impresionează mult prin tehnologia aplicării, prin viziunea sa filosofică, pe care o realizează cu o mare măiestrie, obținută în urma bogatei experiențe pe care a căpătat-o în decursul a trei decenii. Experimentând asupra tehnologiei, autorul obține efecte inedite, ceea ce face ca operele lui să fie înalt apreciate în cadrul expozițiilor. Un alt punct forte

al autorului este finețea gamei cromatice care oferă spațiu și stare de liniște compozițiilor. Lucrările sale sunt asemeni unei giuvaiergerii prelucrate minuțios grafic, atingând expresivitatea maximă și rămânând, totodată, foarte aeriene (trăsătură principală în realizarea unui batic).

Spre deosebire de alți artiști plastici de profil (L. Ceban-Boico (tapiserie, prelucrarea artistică a metalului), V. Damir (grafică), V. Grama (tapiserie, pictură)), A. Drobaha rămâne fidel tehnicii baticului.

În concluzie vom menționa că valoarea lucrărilor executate în tehnica baticului păstrate în cadrul patrimoniului MNAM este una evidentă, în special, în aspectul său evolutiv. Țesătura, însă, pentru a fi rezistentă la scurgerea timpului, solicită condiții speciale de păstare și conservare. Unele dintre ele sunt deteriorate, dar și numărul modest de lucrări din fondul MNAM nu oferă mari speranțe în procesul de conservare al baticului autohton.

Referințe bibliografice:

1. Arhiva Uniunii Artiștilor Plastici. Dosar Elena Rotaru.
2. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4521.
3. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4520.
4. Procop, Natalia. Batic-ul din Moldova, Chișinău: Balacron, 2017, p. 40.
5. Arhiva Uniunii Artiștilor Plastici. dosar Ceban-Boico Lidia.
6. Procop, Natalia. Particularitățile și specificul baticului contemporan. În: ARTA. Seria arte vizuale, Chișinău, 2010, p. 101
7. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4516.
8. Procop, Natalia. Batic-ul din Moldova, Chișinău: Balacron, 2017, 98 p.
9. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4519.
10. Arhiva Uniunii Artiștilor Plastici. dosar Ceban-Boico Lidia.
11. Procop, Natalia. Lidia Ceban-Boico. În: ARTA. Seria arte vizuale, Chișinău, 2019, p. 165-168.
12. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4573.
13. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4545.
14. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4547.
15. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4546.
16. Arhiva Uniunii Artiștilor Plastici. dosar Damir Veaceslav.
17. Arhiva Uniunii Artiștilor Plastici. dosar Drobaha Alexandr.
18. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4646.
19. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4647.

Bibliografie:

1. Arhiva Uniunii Artiștilor Plastici. dosar Ceban-Boico Lidia.
2. Arhiva Uniunii Artiștilor Plastici. dosar Damir Veaceslav.
3. Arhiva Uniunii Artiștilor Plastici. dosar Drobaha Alexandr.
4. Arhiva Uniunii Artiștilor Plastici. Dosar Elena Rotaru.
5. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4516.
6. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4517.
7. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4518.
8. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4519.
9. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4520.
10. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4521.
11. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4529.
12. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4531.
13. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4532.
14. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4533.
15. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4537.
16. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4538.
17. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4639.
18. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4545.
19. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4546.
20. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4547.
21. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4573.
22. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4646.
23. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 4647.
24. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 5313.
25. Fondul MNAM. nr. inv. colecție ad. 5314.
26. Procop, Natalia. Batic-ul din Moldova, Chișinău: Balacron, 2017, 134 p.
27. Procop, Natalia. Arta baticul în Moldova, În: Akademos, 2017, p. 155-160.
28. Procop, Natalia. Particularitățile și specificul baticului contemporan. În: ARTA. Seria arte vizuale, Chișinău, 2010, p. 99-108.
29. Procop, Natalia. Creation de l'école nationale du batic et de tapisserie. În: ARTA. Seria arte vizuale, Chișinău, 2011, p. 111-118.
30. Procop, Natalia. Lidia Ceban-Boico. În: ARTA. Seria arte vizuale, 2019, p. 165-168.

3.3. Colecțiile Muzeului Național de Artă al Moldovei

Muzeul Național de Artă al Moldovei, pe bună dreptate, se bucură de o atenție sporită în rândul iubitorilor de artă din țară și de peste hotare, grație atât valoroaselor colecții de artă pe care le deține, cât și politicii exponistice înfăptuite de către colectivul de colaboratori a instituției. „Patrimoniul muzeului înglobează o gamă largă de valori culturale, peste 39 de mii de piese, sistematizate în colecții: artă antică (sculptură, artă decorativă, numismatică) din sec. IV-I î. H. – II-d.H.; medievală târzie și populară (constituită în mare parte din icoane, obiecte de cult, carte veche, textile, costum tradițional); artă națională modernă și contemporană (pictură, grafică, sculptură, artă decorativă, sec. XIX-XXI); artă rusă (icoane, pictură, grafică și miniatură); artă universală vest-europeană: pictură, grafică, sculptură și artă decorativă (Italia, Franța, Germania, Spania, Olanda, sec. XVII-XX); numismatică și medalii (Egipt, Grecia, Germania, Spania, Belgia, Danemarca, Anglia, Irlanda, Suedia ș.a., sec. XVI-XX); artă orientală (Japonia, China, Tibet, sec. XVIII-XX).” [Tudor Zbârnea. Cuvânt înainte. / Muzeul Național de Artă a Moldovei. Chișinău: Muzeul Național de Artă a Moldovei, 2016, p. 4].

Arta religioasă

Colecțiile Muzeului Național de Artă a Moldovei, dispun de valoroase opere de Artă din secolele XVI-XIX. Perioada în cauză este prezentată de un șir de piese de importanță printre care icoane, cărți și piese cu mesaj religios și laic. Printre operele cu conținut religios se atestă: *Maica Domnului Hodighitria* (secolul al XVI-

lea), *Prorocul Moise* (hotarul secolelor XVII–XVIII), *Iisus Hristos* (secolul al XVII-lea), *Hristos Pantocrator* (secolul al XVIII-lea), *Maica Domnului Hodighitria* (secolul al XVIII-lea), *Intrarea în Ierusalim. Cina cea de taină* (secolul al XVIII-lea), *Arhanghelul Mihail cu oastea* (secolul al XVIII-lea), mai multe icoane realizate în primele decenii ale secolului al XIX-lea printre care: *Maica Domnului cu Pruncul pe tron* și *Sfântul Gheorghe ucigând Balaurul*, pictate de către zugravul Mihail Leontovici, *Nașterea Maicii Domnului*, pictată de către zugravul Gherasim, icoanele *Maica Domnului cu Pruncul pe tron* și *Arhanghelul Mihail*, zugrăvite de către Ioan Iavorschii. Printre operele cu conținut religios, realizate în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea se atestă icoane în care sunt realizate chipurile profeților *Aaron și Moise*, prorocilor *David și Iezechiel*, zugrăvite de către călugărul Iezechiel, motivul *Buna Vestire* de pe catapetesma de la biserica din satul Baimaclia, pictată de către zugravii Constantin și Mardarie. Pictura religioasă de la sfârșitul secolului al XIX-lea este prezentată în Colecțiile în cauză de icoanele pictate de către Pavel Piscareov *Iisus Pantocrator* și *Maica Domnului cu Pruncul*. În colecția menționată se regăsește și icoana *Sfântul Împărat Constantin*, pictată mai târziu, la începutul deceniului al treilea a secolului XX, de către artistul menționat.

Artă națională modernă și contemporană (Colecțiile Pictură, Grafică, Sculptură și Artă Decorativă Națională, sec. XIX-XXI):

Colecțiile Pictură, Grafică, Sculptură și Artă Decorativă Națională sunt constituite din opere ale artiștilor ce au



V. Okuşco. *Aratul. Boii* (1896)

activat în spațiul actualei Republici Moldova în perioada Basarabiei de la începutul secolului XX, perioada interbelică, perioada Moldovei Sovietice și perioada de după proclamarea suveranității.

Printre operele de pictură se regăsesc lucrări semnate de plasticienii: V. Okușco. Aratul. Boii (1896), A. Baillayre Natură statică cu pești (1927), L. Arionescu-Baillayre. Natură statică cu pahar, P. Șilingovschii. Natură statică, ulei pe pânză, 60 x 50 cm, P. Șilingovschii. Basarabia. Nistru (1910), ulei pe pânză lipită pe carton, 38 x 56 cm, P. Șilingovschii. Basarabia. Mulsul oilor. (1910), ulei pe lemn, 28,5 x 44 cm, P. Șilingovschii. Basarabia. Mal abrupt, Râpă, ulei lipit pe carton, 13 x 20, 5 cm, P. Șilingovschii. Cusătoreasă (1910), ulei pe pânză, 21 x 18 cm, P. Șilingovschii. Peisaj cu troiță (1910), ulei pe pânză, 36 x 46 cm, P. Șilingovschii. Flori și fructe (1910), ulei pe pânză, 65 x 75 cm., P. Șilingovschii. Basarabia. Prezicere (Ghicitul) (1911), schiță, ulei pe carton, 51 x 101 cm, P. Șilingovschii. Basarabia. Ghicitul (1911), ulei pe carton, 155 x 293 cm, P. Șilingovschii. Peisaj cu drum (1914), ulei pe carton, 52 x 69 cm, P. Șilingovschii. Bahcisarai. Atelierele cizmarilor (1924), ulei pe pânză, 91 x 126 cm, P. Șilingovschii. Piață. Armenia, ulei pe pânză, 33 x 44 cm, ulei pe carton, P. Șilingovschii. Dealuri basarabene, ulei pe carton, 31 x 47,5 cm., P. Șilingovschii. Peisaj. Cireadă de vaci (1920), ulei pe pânză, 60 x 80 cm, P. Șilingovschii. Peisaj cu copaci, ulei pe pânză, 34,5 x 47,5 cm, P. Șilingovschii. Sărbătoare (1922), ulei pe pânză, 88 x 123 cm, P. Șilingovschii. La treierat (1922), ulei pe pânză, 65 x 89 cm, P. Șilingovschii. Portretul soției pictorului (1930). Ulei pe pânză, 103 x 67 cm, P. Șilingovschii. La livezi, ulei pe pânză, 39 x 52 cm, P. Șilingovschii. Stradelă (1940) studio, ulei pe lemn, 34 x 46 cm, P. Șilingovschii. Tematică de război (1941), ulei pe lemn, 20 x 25 cm, E. Maleșevschii. Natură statică, E. Maleșevschii. Portretul unei necunoscute (1910), E. Maleșevschii. Interior (1912), P. Piskareov Curte,

P. Piskareov. Orfana (1908), A. Plămădeală. Portret de femeie (1934); A. Climașevskii. La hidrocentrala din Dubăsari (1960), A. Climașevskii. Iarnă la Lipcani (1953), A. Foinițchii. Pe Nistru (1947), I. Hazov. Portretul academicianului N. A. Dîmo (1950), A. Foinițchii. Autoportret (1953), M. Gamburd. Lichidarea analfabetismului (1948), D. Sevastianov. Joiana (1954), A. Baranovici. Amiază (1960), A. Zevina. Portretul unei găgăuze (1979), A. Vasiliev. Seară la Leușeni (1960), I. Jumații. Portretul șoferului de troleibus I. Vasilache (1963), M. Grecu. Fetele de la Ceadâr-Lunga (1961), M. Grecu. Recruții (1965), M. Grecu. Basarabeanul roșu (1966), M. Grecu. Vatră din Bugeac (1982), G. Sainciuc. Șefii. (1974), V. Rusu-Cebanu. Citate din istoria artelor (1978), E. Romanescu. Toamnă târzie (1968), G. Jancov. Moș Vasile Furunduc (1970), A. Zevin. Peisaj de primăvară. Curte (1974), V. Zazershaia. Portretul Mariei Bieșu în rolul Cio-Cio-San (1971), I. Vieru. În doi (1968), I. Vieru. Toamna în Cernoleuca (1979), A. David. Amiază (1964), I. Șibaev. Port (1968), O. Orlova. Portretul mulgătorului S. Melcan (1964), E. Bontea. Decret despre pământ (1970), F. Hămuraru. Nuntă comsomolistă (1978), I. Stepanov. Energeticieni (1975), S. Cuciuc. Primăvara anului 1944 (1978), N. Bahcevan. Griji de primăvară (1962), N. Bahcevan. Prima primăvară (1967), N. Bahcevan. Vară (1972), N. Bahcevan. Ferari (1975), N. Bahcevan. Primăvară (1977), N. Bahcevan. Mame. (1980), V. Bahcevan. Lecții de desen (1978), I. Bogdesco, O. Kaciarov. Pe drumurile Basarabiei (1953), M. Burea. Tineri. Anul 1945. (1975), M. Burea. Pe pământurile



A. Plămădeală. Portret de femeie (1932)



A. Baillayre Natură statică cu pești (1927)



P. Șilingovschii. Basarabia. Ghicitul (1911)



A. Baranovici. Amiază (1960)



I. Vieru. În doi (1968)

Bugeacului (1982), M. Burea. *Săteni* (1977), M. Burea. *Pământ natal* (1984), T. Bătrănu. *Dimineață la Alonca* (1977), A. Vasiliev. *Zi cu vânt* (1947), A. Vasiliev. *Pădurea la Căpriana* (1953), I. Vieru. *Bătrân cu pălărie de paie* (1945-1947), ulei pe carton, 37x27 cm., I. Vieru. *Peisaj cu stoguri de fân* (1948), ulei pe carton, 40x57 cm., I. Vieru. *Primăvara* (1960), ulei pe pânză, 182x277 cm., I. Vieru. *Scenă din Moș Nichifor Coțcarul de Ion Creangă* (1952-1953), ulei pe pânză, 50x70 cm., I. Vieru. *În concediu, din ciclul Om și Pom*, (1960), ulei pânză. Vieru. *În satul natal* (1964), I. Vieru. *Trei frați* (1965), ulei pe pânză, 63x51 cm., I. Vieru. *Septembrie* (1967), ulei pe carton, 88,5x66,5cm., I. Vieru. *Nucari* (1967), ulei pe pânză, 76x93 cm., I. Vieru. *Fericirea lui Ion* (1967), ulei pânză, triptic, 210x80cm, 210x135cm, 210x80cm., I. Vieru. *Amândoi* (1968), ulei pe pânză 160x110 cm., I. Vieru. *Autoportret cu fular roșu* (1968), ulei pe carton, 70x50cm., I. Vieru. *Sărbătoare la Cernoleuca* (1978), ulei pe carton, 116x116 cm., I. Vieru. *Natură statică* (1968), ulei pe pânză, 70x60 cm., I. Vieru. *În satul natal* (1969), ulei pe pânză, 140x145 cm., I. Vieru. *Baladă despre pământ* (1969), ulei pe pânză, 150x77 cm., triptic, partea a treia. I. Vieru. *Barbu Lăutarul* (1970), ulei pe pânză, 121x92 cm., I. Vieru. *Pasăre în alertă* (1972), 121x90cm., I. Vieru. *Noapte de iulie* (1974), I. Vieru. *Toamnă la Cernoleuca* (1979), ulei pe pânză, 90x76cm., I. Vieru. *Ceva despre ape și cai* (1981), ulei pe pânză, 60x70 cm., I. Vieru. *Meșterul Manole*. (1981), ulei pe pânză, diptic, 122x90 cm 122x90 cm., S. Galben. *Portretul colhoznicei*, V. Vasilache (1974), M. Gamburd. *Blestem* (1945), M. Grecu. *Zi de toamnă* (1964), M. Grecu. *Au zburat cocostîrcii* (1974), M. Grecu. *Pe malurile Eniseiului* (1975), A. David. *La Culesul poamei* (1964), A. David. *Amiază* (1964), I. Eršov. *Punerea petrei de temelie a Centralei hidroelectrice moldovenești* (1963), I. Eršov. *Estacadă* (1982), G. Jancov. *Îndrumătoare* (1975), I. Jumatii. *Promoroacă* (1952), I. Jumatii. *Paznic în colhoz* (1954), I. Jumatii. *O dimineață la Nistru* (1957), I. Jumatii. *Portret de femeie cu broboadă roșie* (1959), I. Jumatii. *Prietenile* (1967), I. Jumatii. *Prima brazdă* (1968), V. Zazerckaia. *Tineri* (1966), V. Zazerckaia. *Prietenile* (1967), V. Zazerckaia. *Portretul Mariei Bieșu* (1971), V. Zazerckaia. *Natură statică* (1973), V. Zazerckaia. *Cântec* (1982), A. Zevina. *Femei din nordul Moldovei* (1977), A. Catalnicov. *Portretul cultivatoarei de sfeclă A. M. Ciupercă* (1977), B. Colomeet. *Primul semănat* (1974), S. Cuciuc. *Zăpadă așteptată* (1971), S. Cuciuc. *Sărbătoare la Cojușna* (1976), S. Cuciuc. *Cotidian rural* (1977), S. Cuciuc. *Sat nou moldovenesc* (1974), S. Cuciuc. *Seară* (1981), S. Cuciuc. *Lumea copilăriei* (1981), I. Lencic. *În portul Râbnița* (1977), G. Muntean. *Somn pașnic* (1972), V. Nașcu. *Portretul unui muzician* (1976), V. Obuh. *Buhara* (1975), P. Obuh. *Natură statică cu obiecte din ceramică* (1980), D. Peicev. *Sărbătoare* (1977), D. Peicev. *Jochi* (1979), M. Petric. *O dimineață în Moldova* (1957), M. Petric. *Drum spre codru* (1957), M. Petric. *Podgorii* (1985), V. Pușcaș. *Memoria pământului* (1985), E. Romanescu. *Turiști* (1972), E. Romanescu. *Primăvara* (1980), V. Rusu-Ciobanu. *Întoarcerea ostașului în satul eliberat* (1947), ulei, pânză, 100 x 140 cm., V. Rusu-Ciobanu. *Portretul Mariei Malai* (1949), ulei,

pânză, 105 x 87 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Fată la fereastră* (1954), ulei, pânză, 60 x 50,5 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Portretul colhoznicei Ileana Buhnă din Cărpineni* (1953) ulei, pânză, 99, 5 x 74,5 cm, V. Rusu-Ciobanu. *La bal mascat* (1956), ulei, pânză, 117,7 x 53,5 cm, V. Rusu-Ciobanu. *La joc* (1956-1957), ulei, pânză, 115 x 240 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Portretul unui tânăr (Aureliu Busuioc)* (1958), pânză, ulei, 93 x 65 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Portretul Mariei Brovin* (1958-1959), pânză, ulei, 125 x 65 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Portretul Eugeniei Surugiu* (1960), ulei pe pânză, 135 x 60 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Plantarea pomilor* (1960-1961), ulei pe pânză, 144 x 122 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Portretul lui Dumitru Fusu* (1963-1964), ulei pe pânză, 122 x 93 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Portretul crescătorului de vite T. Tolici*, (1963-1964), ulei pe pânză, 105 x 100 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Foc de artificii* (1966), ulei pe pânză, 132 x 94 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Emil Loteanu* (1966-1967), ulei pe pânză, 119 x 113 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Tinerețe* (1967), ulei pe pânză, 100 x 220 cm, V. Rusu-Ciobanu. *V.I. Lenin și N. C. Krupskia* (1969-1970), ulei, pânză, 141 x 160 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Compoziție, Cub*, (1969-1970), ulei pe pânză, 60x55 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Lunohodul (Lunomobilul)* (1970), tempera, acril pe pânză, 128x110 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Copiii și sportul* (1970-1971), tempera pe pânză, 256 x 160 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Vizita medicului* (1970-1971), tempera pe pânză, 160x125 cm, V. Rusu-Ciobanu. *În timpul liber* (1973), ulei și tempera pe pânză, 200 x 109 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Serafim Saka* (1972-1973) ulei pe pânză, 69 x 59 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Prietenie* (1974), tempera, pânză, 191 x 283 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Pământ și oameni* (1975), tempera pe pânză, 130 x 185 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Vlad Druc* (1974-1975), tempera pe pânză, 71,8 x 56,2 cm, V. Rusu-Ciobanu. *Micul dejun* (1979-1980), tempera, acril pe pânză, V. Rusu-Ciobanu. *Desuetudine* (1990), acril pe pânză. G. Sainciuc. *La ferma de lapte* (1957), G. Sainciuc. *Portretul unei eleve* (1962), M. Statnăi. *Chirurgi de la spitalul clinic republican* (1986), G. Sainciuc. *Sărbătoare în sat* (1967), G. Sainciuc. *Scritorul V. Beșleagă* (1973), G. Sainciuc. *Muzicianul V. Goia* (1976), G. Sainciuc. *Maturitate* (1978), G. Sainciuc. *Ion Creangă*. (1978), G. Sainciuc. *Actorul C. Știrbu* (1978), V. Tretiacenco. *Portretul unei conducătoare de zvenou* (1967), F. Hămuraru. *Vornicea* (1969), F. Hămuraru. *Primăvară la Pugăceni* (1979), F. Hămuraru. *Păstrarea tradițiilor* (1981), F. Hămuraru. *Peisaj Moldovenesc* (1982), F. Hămuraru. *Piață* (1980-1981), Iu. Șibaev. *După ploaie* (1982), G. Șoitu. *Pichet lângă Prut* (1978), A. Sârbu. *Roadă (Recoltă)* (1986), ulei pe pânză, 70 x 80 cm, A. Sârbu. *Piatra istoriei* (1987), ulei pe pânză, 95 x 95 cm, A. Sârbu. *De treci codrii de aramă* (1989), ulei pe pânză, 95 x 145 cm, A. Sârbu. *Sonet* (1989), ulei pe pânză, 100 x 150 cm, A. Sârbu. *Reflexe* (1981), ulei pe pânză, 120 x 100 cm, A. Sârbu. *La mijloc de codru*. (1993), ulei pe pânză, 100 x 100 cm, A. Sârbu. *Fructe în câmp* (1996), ulei pe pânză, 65 x 65 cm, A. Sârbu. *Zid II* (1999), ulei pe pânză, 100 x 100 cm, Leonardo Guțu. *Pini* (1990).

Printre operele de grafică se atestă lucrări semnate de către artiștii: P. Șilingovski. Saharna. Călugăr (1910), creion pe hârtie, 34, 6 x 25,8 cm, P. Șilingovski.



M. Gamburd. *Lichidarea analfabetismului* (1948)



A. Zevina. *Portretul unei găăuze* (1979)

Autoportret (1912), sanguină pe hârtie, 48,6 x 43,0 cm, P. Șilingovski. *Mănăstire din Bulgaria* (1913), acvaforte pe hârtie, 54,0 x 50,0 cm, P. Șilingovski. *Autoportret*, acvaforte pe hârtie, P. Șilingovski. *Autoportret cu soția* (1914), sanguină pe hârtie, 47,2 x 62,2 cm, P. Șilingovski. *Basarabia. Oi*, (1913), acvaforte pe hârtie, 32,0 x 41,7 cm, P. Șilingovski. *Munții Rodopi* (1912), acvaforte, 40,5 x 60,2 cm, P. Șilingovski. *Basarabia. Oi*, (1912), acvaforte pe hârtie, 24,1 x 26,8 cm, P. Șilingovski. *Basarabia. Furtună*, (1913), acvaforte pe hârtie, 35,9 x 40,5 cm, P. Șilingovski. *Basarabia. Călătorii*, (1913), acvaforte pe hârtie, 36,2 x 43,5 cm, P. Șilingovski. *Peisaj montan cu călăreț* (1916), acvaforte pe hârtie, 40,2 x 51,5 cm, P. Șilingovski. *Basarabia. Cai* (1916), linogravură color pe hârtie, 20,5 x 57,1 cm, P. Șilingovski. *Basarabia.*



V. Zazerschaia. *Portretul Mariei Bieșu în rolul Cio-Cio-San* (1971)



S. Cuciuc. *Primăvara anului 1944* (1978)

Poduri, (1916), acvaforte pe hârtie, 32,1 x 43,3 cm, P. Șilingovski. *Autoportret*, (1916), acvaforte pe hârtie, 12,5 x 19,5 cm, P. Șilingovski. *Portret feminin* (1917), sanguină pe hârtie, 51,6 x 41,6 cm, P. Șilingovski. *Portret de bătrân* (1916), acvaforte pe hârtie, 50,3 x 32,5 cm, P. Șilingovski. *Portretul sculptorului Zalkalns* (1918), xilogravură pe hârtie, 18,6 x 26,3 cm, P. Șilingovski. *Basarabia. Râpă în furtună*, acvaforte pe hârtie, 34,5 x 39,8 cm, P. Șilingovski. *Pământul Basarabiei*, acvaforte pe hârtie, 23,7 x 36,8 cm, P. Șilingovski. *Un câine tolănit* (1920), sanguină pe hârtie, 45,6 x 62,5 cm, P. Șilingovski.

Castel lituanian. Piața. (1921), xilogravură pe hârtie, din albumul *Petersburgul. Ruine și renaștere*, P. Șilingovski. *Basarabia. Dealurile mănăstirii din Saharna*, (1924), litografie pe hârtie, 29,9 x 32,2 cm, P. Șilingovski. *Basarabia. Peisaj cu pod*, (1924), litografie pe hârtie, 24,1 x 26,8 cm, P. Șilingovski. *Satul Mihailovskoie. Ruinele casei în care a trăit dădaca lui A.S. Pușkin* (1924), litografie pe hârtie, 43,9 x 55,8 cm, P. Șilingovski. *Trigorskoie. Vedere din oraș spre canalul lui Wolf* (1924), litografie pe hârtie, 44,0 x 56,2 cm, P. Șilingovski. *Basarabia. Dealuri pe malul râului* (1924), litografie pe hârtie, 16,5 x 23,1 cm, P. Șilingovski. *Autoportret* (1925), xilogravură pe hârtie, 11,7 x 8,2 cm, P. Șilingovski. *Autoportret*, sanguină pe hârtie, 25,3 x 19,9 cm, P. Șilingovski. *Bahcisarai*, (1929), acuarelă pe hârtie, 41,9 x 32,4 cm, P. Șilingovski. *Bahcisarai*, acuarelă pe hârtie, 41,9 x 32,4 cm, P. Șilingovski. *Crimeia. Străzi*, acuarelă pe hârtie, 27,5 x 34,5 cm, P. Șilingovski. *Bahcisarai. Hang Dorani* (1929), acuarelă pe hârtie, 36,9 x 26,5 cm, P. Șilingovski. *Telavi* (1935), litografie pe hârtie, 40,4 x 49,7 cm, P. Șilingovski. *Bacu. Cetatea* (1930), creion pe hârtie, 36,9 x 26,5 cm, P. Șilingovski. *Armenia. Aștarat*, (1932), acuarelă pe hârtie, 23,2 x 31,4 cm, P. Șilingovski. *Șmuțtitlu la poemul Odiseea de Homer* (1935), xilogravură pe hârtie, 11,7 x 9,2 cm, P. Șilingovski. *Viniță din poemul Odiseea de Homer* (1935), xilogravură pe hârtie, 6,3 x 17,2 cm, P. Șilingovski. *Telavi. Turnul citadelei* (1935), litografie pe hârtie, 40,3 x 49,5 cm, P. Șilingovski. *Telavi. Georgia* (1935), acuarelă pe hârtie, 39,4 x 41,9 cm, P. Șilingovski. *Telavi. Străzi* (1935), creion pe hârtie, 37,0 x 26,7 cm, P. Șilingovski. *Armenia. La stative* (1933), litografie pe hârtie, 36,4 x 49,3 cm, P. Șilingovski. *Armenia. Piață* (1933), litografie pe hârtie, 36,0 x 46,2 cm, P. Șilingovski. *Tipuri de armeni* (1936), litografie pe hârtie, 43,8 x 58,3 cm, L. Beleaev. *Iarnă* (1967), L. Beleaev. *Fabrica de zahăr din Alexandria*, din ciclul *Construcțiile Moldovei* (1964), L. Beleaev. *Piață colhoznică* (1967), h. 70 cm., L. Beleaev. *Futbol* (1970), I. Bogdesco. *Desene pregătitoare pentru povestirea lui N. Gogol „Iarmarocul din Sorocinsc”* (1950), hârtie, creion, 19x16,5 cm, 19x16,5 cm, 28x19 cm., I. Bogdesco. *Zemfira* (variantă), ilustrație la poemul lui A. Pușchin *Țiganii* (1979), stampă, 49x29,5 cm., I. Bogdesco. *Patria mea* (1961) linogravură color, 36,2x49,8 cm., I. Bogdesco. *Cântec* (1964), h. 36 cm., I. Bogdesco. *Cap de tânăr*, desen pregătitor pentru pictura murală *Moldova Ospitalieră* (1968) hârtie, cărbune, 30,8x24,2 cm., I. Bogdesco. *Draperie*, desen pregătitor pentru pictura murală *Moldova Ospitalieră* (1968), hârtie, cărbune, 29 x 17,8 cm., I. Bogdesco. *Supracopertă la ediția Codreanu de V. Alecsandri* (1969), h. 32 cm., I. Bogdesco. *Prometeu* (1970), I. Bogdesco. *Codreanu* ilustrație la balada populară prelucrată de V. Alecsandri (1969-1970), hârtie, peniță, tuși, 32x32 cm., I. Bogdesco. *Chemare* (1966), I. Bogdesco. *Protest* (1967), I. Bogdesco. *Dealuri cafenii. Moldova* (1965), hârtie, sepia, creion, 32,2x50 cm., I. Bogdesco. *Ostaș* (1965), hârtie tempera, tuși, 43x32 cm., I. Bogdesco. *Portret de față* (1970), I. Bogdesco. *Ilustrații la romanul Crimă și răsplătă de F. Dostoievskii* (1971), linogravură, 21,5x14,8 cm., I. Bogdesco. *Cireș bătrân* (1973), hârtie, sepia, peniță, 23x25,5 cm., I. Bogdesco. *Discuție* (1974), linogravură color, 49,7x35,8

cm., I. Bogdesco. *Prometeu* (1973), linogravură, 57,5x58,5 cm., I. Bogdesco. *Ilustrații la operele lui Ion Creangă* (1976), hârtie, peniță, sepia, tuși, 21,5x14,8 cm., I. Bogdesco. *Ilustrații la operele lui C. Negruzi* (1978), hârtie, peniță, sepia, acuarelă, 15 x 23 cm, 14x 20,5 cm., I. Bogdesco. *În camp* (1977), acvaforte, 23,2 x 30 cm., I. Bogdesco. *Ilustrații la Călătoriile lui Guliver de J. Swift* (1978), I. Bogdesco. *Portretul lui Erasm de Rotterdam*, ilustrație la cartea *Laudă Prostiei* (1979), I. Bogdesco. *Frontispiciu la poemul Suflete moarte de N. V. Gogol* (1980), h.30 cm., I. Bogdesco. *Ilustrații la Cântec despre Roland* (1981), stampă, 19 x 13 cm., I. Vatamanița. *Uzină din Kirov* (1974), I. Vieru. *Cântec* (1964), I. Vieru. *O făclie de paști*, ilustrație la volumul *Povestiri* de I. L. Caragiale (1960), hârtie, acuarelă, 25x16 cm., I. Vieru. *Decor la filmul artistic Podurile (Casa Mare)*, (după romanul lui I. C. Ciobanu), (1970), hârtie, acuarelă, 45x75 cm., Gh. Vrabie. *Start, din serialul Hipism* (1972), Gh. Vrabie. *Macarale deasupra urbei din seria Constructorii* (1975), Gh. Vrabie. *Oraș reînnoit* (1977), A. Grabco. *Televizor din seria Dumnezeu pe pământ* (1964), L. Grigorașcenco. *Bătălie* (1966), L. Grigorașcenco. *Tribut de sânge* (1961), L. Grigorașcenco. *Bogdan Hmelnițchii lângă trupul neînsuflețit al fiului său Timofei* (1960), h. 40 cm., L. Grigorașcenco. *Ridică-te fără la luptă!* (1968), h. 52 cm., G. Guzun. *Dansul Țiganilor basarabeni* (1963), A. David. *Floarea soarelui* (1964), A. David. *La muncă* (1964), L. Domnin. *Ilustrație la cartea Povești populare moldovenești* (1980), h. 45 cm., L. Domnin. *Director de școală: - Vă angajăm în calitate de șef de gospodărie, dar în același timp ve-ți preda și desenul* (1975), Gh. Zâkov. *Pentru construcții* (1966), Gh. Zâkov. *Fățare colhoznică* (1966) h. 25 cm., V. Ivanov. *Peisaj cu fântână* (1966), V. Ivanov. *Primăvară pe Nistru* (1966), V. Ivanov. *Fabrica de ciment din Râbnîța* (1961), V. Ivanov. *Iarnă* (1967), V. Ivanov. *Iazul din Cojușna* (1961), h. 20 cm., I. Cavarnali. *Izvor*, (1978), h. 57 cm., E. Childescu. *Primăvară pe Nistru* (1980), E. Childescu. *Pământ natal* (1975), E. Childescu. *Amurg de primăvară, din serialul Meleag natal* (1979), V. Covali. *Fetele din Tvardița* (1967), V. Covali. *Familie* (1967), V. Cojocar. *La fabrica de pâine* (1980), h. 36,6 cm., V. Cojocar. *Primii colhoznici din satul meu* (1969), V. Cojocar. *Recoltarea porumbului* (1971), A. Colâbneac. *Schimb de gardieni din seria cotidiene ostășești* (1971), A. Colâbneac. *Complexul zootehnic din Dănceni* (1975), h. 27 cm., A. Colâbneac. *Portretul lui F. D. Stahii* (1977), h. 49 cm., A. Colâbneac. *Ilustrație la cartea Păsărel era mic de N. Dabija* (1981), h. 27,6 cm., V. Coreachin. *Fereastră deschisă* (1968), V. Coreachin. *Sat Nordic* (1975), V. Coreachin. *Seinere* (1975), V. Cuzmenco. *E în toi strânsul tutunului, (din serialul Femei din Bugeac* (1981), h. 34 cm., V. Lavrenov. *Culegători de tutun* (1966), V. Lavrenov. *Cântări* (1969), E. Merega. *Câmp colhoznic* (1960), h. 33 cm., E. Merega. *Plai natal* (1966), E. Merega. *Bazin de apă*. (1970), h. 40 cm., E. Merega. *Construcții noi* (1971), V. Moțcaniuc. *Stația Termică din Chișinău* (1970), B. Nesvedov. *Toamnă* (1963), B. Nesvedov. *Moldova străveche* (1964), h. 30 cm., B. Nesvedov. *Moldova* (1962), B. Nesvedov. *Andrieș și pasărea măiastră*, ilustrație la povestea *Andrieș* de Em. Bucov (1953), h. 40, 7 cm., Z. Polinger. *Luntri*

(1969), G. Sainciuc. *Mozaic teatral Luceafărul* (1962), D. Savastin. *Portretul tutunăresei N. Grosu* (1980) h. 46 cm., I. Taburță. *Stăpânii, din seria Constructorii Stației Electrice moldovenești* (1964), h. 50 cm., S. Tuhari. *Colhoznicul Agachi Gheorghe* (1962), S. Tuhari. *Schimb din seria Ritmurile vieții noastre* (1963), I. Taburță. *Sudori* (1967), V. Tretiacenco. *Portretul unei conducătoare de echipă* (1969), A. Colăbneac. *Eroul Muncii Socialiste V. Petrașcu* (1975), Gh. Vrabie. *Carusel* (1972), V. Coreachin. *Înainte de zbor* (1979), A. Usov. *Cuartetul nr. 8 de Șostacovici* (1968), A. Hmelnițchi. *Cubanez, din seria Ritmurile Cubei* (1965), F. Hămurar. *Lupta* (1971), P. Țurcan. *Gorchi* (1969).

Printre operele de sculptură a Muzeului Național de Arte a Moldovei se păstrează cele ale plasticienilor: Lev Averbuh. *Cioban* (1967), lemn, h. 105 cm., Lev Averbuh. *Pietrar vestit*, (1953), aluminiu, h. 49 cm., Lev Averbuh. *Buciumaș*, (1959), lemn, h. 340 cm., Lev Averbuh. *Elena Sârbu - fiica codrilor*, (1967), lemn, h. 68 cm., I. Beldii, N. Vlasova. *Ring* (competiții internaționale), (1983), metal, h. 115 cm., I. Beldii, N. Vlasova. *Mama 1941*, (1981), aramă, h. 44 cm., Ion Bolocan. *Portret*, (1993), bronz, h. 33,5 x 8 x 7,5 cm., Ion Bolocan. *Rugăciune*, 1991, bronz, marmură, h. 44 cm., Iosif Cheptănar. *Portretul pictorului R. Ocușco*, 1965, ghips patinat, h. 58 cm., Constantin Constantinov. *Cap de răzeș*, (1966), lemn, h. 41 cm., Niocolai Goreonîșev. *Ciobanii*, (1966), lemn, h. 81 cm., Valentin Cuznețov. *Portret de tractorist*, lemn, h. 49 cm., Valentin Cuznețov. *Portretul pictorului V. Miagcov*, (1967), h. 40 cm. Valentin Cuznețov. *Bolșevic bătrân*, (1983), aramă, h. 51 cm., Mihai Damian. *Așteptând-ul pe Godot...* (1997), bronz, piatră, h. 25 cm., Mihai Damian. *Enigma*, (1996), bronz, piatră, h. 46 cm., Aurel David. *Cântec*, (1969), lemn, h. 84 cm., Aurel David. *Seara*, 1960, mozaic, h. 61 cm. Lazăr Dubinovschi. *Deșteptarea* (1957), lemn h. 215 cm., Lazăr Dubinovschi. *Portretul lui Oscar Dain*, (1945), aluminiu, h. 44 cm., Lazăr Dubinovschi. *Strâmbă lemne*, schiță, 1945, aluminiu, h. 40 cm., Lazăr Dubinovschi. *Portretul medicului Rozenver*, (1948), metal, h. 46 cm., Lazăr Dubinovschi. *Portretul arhitectului A. Șciusev*, (1949), lemn, h. 56 cm., Lazăr Dubinovschi. *Portretul lui A. Lupan*, (1954), bronz, h. 38 cm., Lazăr Dubinovschi. *Florica*, 1955, bronz, h. 49 cm., Lazăr Dubinovschi. *Portretul poetului M. Eminescu*, (1956), bronz, h. 75 cm., L. Dubinovschi. *Portretul poetului A. Lupan* (1957), Lazăr Dubinovschi. *Părinți și copii*, (1957), lemn, h. 205, h. 204, h. 217 cm., Lazăr Dubinovschi. *Portretul scriitorului P. Verșigora*, (1957), bronz, h. 48 cm., Lazăr Dubinovschi. *Țăran român*, (1960), bronz, h. 80 cm., Lazăr Dubinovschi. *Portretul lui A. Raichin*, (1977), aluminiu, h. 44 cm., Lazăr Dubinovschi. *Portretul pictoriței L. Țonceva*, (1977), bronz, h. 53 cm., Lazăr Dubinovschi. *Portretul arhitectului G. Solominov*, (1978), bronz, h. 45 cm., Lazăr Dubinovschi. *Portretul pictorului S. Cuciuc*, (1979), aluminiu, Lazăr Dubinovschi. *Portretul arhitectului R. Curț*, (1979), aramă, h. 46 cm., Lazăr Dubinovschi. *Portretul lui I. Bogdesco*, (1979), aluminiu, h. 49 cm., Lazăr Dubinovschi. *Recviem*, (1978-1982), aramă, h. 140 cm., V. Doicov. *Alergare*, 1984, bronz, marmură, h. 28 cm., Brungilda Epelbaum-Marcenco. *Natașa*, (1958), lemn, h. 45 cm., Brungilda Epelbaum-Marcenco. *Portret de fată*, (1959), marmură,

h. 43 cm., Brungilda Epelbaum-Marcenco. *Portretul Svetei*, (1968), lemn, tempera, h. 57 cm., Brungilda Epelbaum-Marcenco. *Portretul pianistului V. Krainev*, (1972), marmură, h. 54 cm., Brungilda Epelbaum-Marcenco. *Portretul etnologului N. Calășnicova*, (1975), marmură, h. 55 cm., Brungilda Epelbaum-Marcenco. *Portretul M. Sagaidac*, (1977), lemn patinat, h. 68 cm., Brungilda Epelbaum-Marcenco. *Strigături*, (1979), ceramică, email, h. 18 cm., Brungilda Epelbaum-Marcenco. *Portretul N. Urman*, (1982), lemn patinat, h. 66 cm., Brungilda Epelbaum-Marcenco. *Portretul studentei din Vietnam Lini*, (1984), teracotă, h. 70 cm., Brungilda Epelbaum-Marcenco. *Teatru*, triptic, (1988), ceramică, email, h. 43 cm., h. 34 cm., h. 33 cm., Brungilda Epelbaum-Marcenco. *Actrița Nelly Cameneva*, (1986), șamotă, h. 64 cm., Naum Epelbaum. *Îndurare*, (1988), bronz, h. 59, h. 31 cm., Naum Epelbaum. *Secolul XX*, triptic, (1988), bronz, h. 64; h. 92; h. 61 cm., Naum Epelbaum. *Zebră*, (1963), ceramică, glazură, h. 21 cm., *Leopard*, (1978), șamotă, h. 60 cm., Naum Epelbaum. *Antilopa Gnu*, (1963), ceramică, email, h. 15 cm., Naum Epelbaum. *Cal bătrân*, (1978), ceramică, email, h. 10 cm., Naum Epelbaum. *Portretul Martei* (1986), bronz, h. 60 cm., Iurie Canașin. *Portretul lui Serghei Ciocolov*, (1969), lemn, h. 68 cm., Iurie Canașin. *Vietnameza Bon-Cean*, (1971), lemn, h. 81 cm., Iurie Canașin. *Inspirație (Serghei Ciocolov lângă fereastră)*, (1976), bronz, h. 58 cm., Iurie Canașin. *În sala de sport*, (1982), aluminiu, h. 82 cm., Iurie Canașin. *Tatăl*, (1985), aluminiu, h. 67 cm., Iurie Canașin. *Andersen*, (1986), șamotă, h. 35, 5 cm., Iurie Canașin. *Serghei Ciokolov*, (1983), bronz patinat, h. 30 cm., Iurie Canașin. *Dedicație lui Aurel David*, (1986), bronz, marmură, h. 47 cm., I. Chitman. *Portretul Eroului Muncii Socialiste V. I. Buga*, (1982), lemn, h. 128 cm., Tudor Cataraga. *Recviem*, (1991), teracotă, h. 69 cm., Tudor Cataraga. *Idol*, (1991), bronz, h. 30 cm., Tudor Cataraga. *Idol*, (1992), bronz, h. 45 cm., Tudor Cataraga. *Vasile Alecsandri*, (1991), bronz, marmură, h. 28 cm., Tudor Cataraga. *Ion Dumeniuc*, (1993), teracotă, h. 38 cm., Tudor Cataraga. *Personaj - I (Ecvestru)*, (1996), bronz, h. 37 cm., Tudor Cataraga. *Motiv egiptean*, (1997), bronz, lemn h. 75 cm., Iosif Chitman. *Bătrânii*, (1966), ceramică, h. 27,5 cm., Iosif Chitman. *Cântec (Fetele din Tvardița)*, (1968), șamotă, h. 55 cm., Iosif Chitman. *Portret de soldat bătrân*, (1985), bronz, h. 49 cm., Iosif Chitman. *Chemare*, (1988), bronz, h. 131 cm., Iosif Chitman. *Haiduc*, (1987), bronz, h. 43 cm., Iosif Chitman. *Peștele albastru*, (1997), lemn, h. 97 cm., Iosif Chitman. *Portretul academicianului D. Saharov*, (1992), bronz, h. 69 cm., Rita Chiperi. *Buñițe*, (1968), lemn, h. 98 cm., Vladimir Chiticari. *Roadă*, (1975), șamotă, h. 60 cm., Vladimir Chiticari. *La fântână*, (1969), șamotă, h. 61 cm., Claudia Cobizev. *Ana - Maria*, (1937), ghips patinat, h. 40 cm., Claudia Cobizev. *Cap de moldoveancă*, (1947), lemn, h. 41,5 cm., Claudia Cobizev. *Toiul secerișului*, (1950), aluminiu, h. 97 cm., Claudia Cobizev. *La studii de agronom*, (1954), ghips, h. 118 cm., Claudia Cobizev. *Tăietor de lemne din Rucăr*, (1960), ghips patinat, h. 63 cm., Claudia Cobizev. *Țărană din Câmpulung*, (1961), aluminiu, h. 65 cm., Claudia Cobizev. *Cap de găgăuză (Fată din Ciadâr-Lunga)*, (1962), aluminiu, 56 cm., Claudia Cobizev.

Argată, (1963), bronz, h. 29 cm., Claudia Cobizev. *Hora primăverii* (1974), aluminiu, h. 105 cm., Claudia Cobizev. *Recolta*, (1971), aramă, h. 78 cm., Claudia Cobizev. *Femeile din Tatarbuniar*, (1980), aluminiu, h. 58 cm., h. 54 cm., h. 60 cm., Claudia Cobizev. Tragedia Libanului, (1985), bronz, h. 67 cm., N. Colun. *Portretul lui I. Croitor* (1920), bronz, h. 56 cm., Alexandru Plămădeală. *Portretul domnișoarei Zalkind din Riga*. Miniatură, (1916), marmură, h. 11,5 cm., Igor Nifășef. *Fata cu mlădiță*, (1966), aramă, h. 79 cm., Claudia Gherasimova. *Pace*, 1982, aramă, 80 cm., Gheorghe Guzun. *Odihnă*, 1968, aramă, h. 33 cm., Ed. Copaciov. *Pace*, 1987, lemn, h. 108 cm., h. 72 cm., h. 63 cm., h. 55 cm., h. 55 cm., R. Derbențev. *Portretul compozitorului E. Lazarev*, 1980, bronz, 69 cm., V. Doicov. *Alegare*, 1984, bronz, marmură, h. 28 cm. G. Dubrovina. *Portretul poetesei Bella Ahmadulina*, 1986, bronz, lemn, h. 84 cm., G. Dubrovina. *Blues*, 1993, bronz, lemn, h. 63 cm., B. Dubrovin. *Desant*, 1984, metal, 1 h. 40 cm., L. Fitov. *Portretul arbitrilor de gimnastică artistică L. Tcacviuc*, 1971, bronz, h. 48 cm., L. Fitov. *Portret de fată*, 1984, marmură, h. 53 cm. Mariam Gamburd. *Pictorul Moisei Gamburd*, 1974, bronz, basorelief, h. 43 cm., Mariam Gamburd. *Mulgătoarea E. Ciocan*, 1972, lemn, h. 41 cm. Ion Guțu. *Așteptare*, 1997, bronz, h. 29 cm., Ioan Grecu. *De ce nu?* 1996, bronz, marmură, h. 50 cm., N. Gabzulin. *Protejarea micuțului*, bronz, h. 42 cm., S. Ganenco. *Fete și păsări*, 1990, bronz, h. 62 cm., S. Ganenco. *Oaspetele*, 1993, bronz, h. 62 cm., S. Ganenco. *Arcașul*, 1996, bronz, 21 x 16,5 cm. N. Goreonișev. *Profesorul-chirurg Natalia Gheorghiu*, 1971, marmură, h. 44 cm., R. Podoprigora. *Atacarea focului* (1982), metal, h. 37 cm., R. Podoprigora. *Mărul*, 1986, lemn, h. 130 cm., M. Levenzon. *Tinerețe*, 1985, bronz, h. 80 cm., Alexandr Maico. *Portretul unui savant-biolog*, 1959, aluminiu, h. 44 cm., Alexandr Maico. *Portret de hamal*, 1959, metal, h. 52 cm., Alexandr Maico. *Portret de fată*, 1963, aluminiu, h. 49 cm., A. Marco. *Toamna*, 1992, aramă, h. 63 cm., M. Pușcaș. *Chanson*, 1997, bronz, marmură, h. 27 cm., N. Goreonișev. *Ciobanii*, 1966, lemn, h. 81 cm., N. Goreonișev. *Bustul lui Vasile Voitovici*, 1975, marmură, h. 75 cm., Niele Meșchite. *Infractorul*, 1979, șamotă, h. 50 cm., Niele Meșchite. *Lenuța*, 1966, șamotă, h. 39 cm. Niele Meșchite. *Prietene*, 1967, șamotă, h. 54 cm., Niele Meșchite. *Patrula*, 1978, bronz, h. 53 cm., V. Parasca. *Singurătate*, 1990, bronz, 21,5 cm., G. Potochii. *Bustul criticului de artă M. Groșeva* (1989), bronz h. 43 cm., Alexandru Plămădeală. *Muncitorul*, 1921, ghips patinat, h. 255 cm., Alexandru Plămădeală. *Portretul soției Olga Plămădeală* (1924), lemn, h. 74 cm., Alexandru Plămădeală. *Schiță pentru monumentul lui Ștefan cel Mare*, 1924, ghips patinat, 27 cm., Alexandru Plămădeală. *Cioban. Mulsul oilor* (1928), lemn, h. 37 cm., Alexandru Plămădeală. *Stâncă*, 1928, ghips patinat, h. 90 cm., Alexandru Plămădeală. *Nud de femeie*, 1930, lemn, h. 34 cm., Alexandru Plămădeală. *Portret de femeie* *Portretul Valentinei Poleacov-Tufescu*, 1932, lemn, h. 55,5 cm., Alexandru Plămădeală. *Portretul lui Bogdan Petriceicu Hajdău*, 1936, ghips patinat, h. 65 cm., Alexandra Picunov. *Maternitate*, 1959, lemn, h. 65 cm., Alexandra Picunov. *Pâine*, 1966, șamotă, h. 55 cm., Alexandra Picunov. *Recolta*, 1968, șamotă, h. 60 cm., Alexandra Picunov. *Portretul țesătoarei V. Niculova*

(1971), șamotă h. 57 cm., Alexandra Picunov. *Portretul lui M. Grecu*, 1976, șamotă, h. 49 cm., Alexandra Picunov. *Portretul Constanței Târțeu*, 1980, șamotă, h. 65 cm., Alexandra Picunov. *Portretul pictoriței Eleonora Romanescu*, 1985, aluminiu, h. 40 cm., Alexandra Picunov. *Autoportret*, 1985, șamotă, h. 60 cm., Alexandra Picunov. *Izvorul vieții*, 1983, șamotă, h. 47 cm. Alexandra Picunov. *Pământ (Lumea intelectus)*, 1983, șamotă, h. 105 cm., Iurie Platon. *Păsări*, 1990, șamotă, h. 97 cm., h. 96 cm., h. 74 cm., Iurie Platon. *Cucuteancă*. 1992, șamotă, h. 67 cm., Iurie Platon. *Neolitic*, 1992, șamotă, h. 44 cm., R. Podoprigora. *Tutunărese*, 1977, șamotă, h. 75; h. 75. R. Podoprigora. *Mărul*, 1986, lemn, h. 130 cm., Iosif Poneatovschi. *Portretul Eroului Muncii Socialiste V. Țurcan*, 1966, bronz, h. 42 cm., Gheorghe Postovanu. *Ritualul zborului*, 1990, șamotă, h. 65 cm., h. 40 cm., h. 30 cm., Gheorghe Postovanu. *Ștefan cel Mare*, 2002, bronz, h. 39 cm., V. Rotaru. *Portretul sculptorului L. Dubinovschi*, 1984, ghips patinat, h. 64 cm., V. Rotaru. *Mai 1945*, (1984), lemn, h. 145 cm., V. Rotaru. *Casă nouă*, 1985, aluminiu, h. 86 cm., R. Manevici. *Băiatul cu mingea*, 1980, bronz, h. 49 cm. Valentin Vârtosu. *Refugiu* 1992, bronz, h. 49 X 20 X 17 cm., Valentin Vârtosu. *Amintiri despre armată*, 1988, bronz, h. 41 X 42 X 16 cm., Valentin Vârtosu. *Femeie-cactus*, 1991, bronz, lemn, h. 30 X 13 X 11 cm., Valentin Vârtosu. *Micuța Regină*, 1993, bronz, pietre, sticlă color, h. 40 X 21 X 21 cm., Valentin Vârtosu. *Portretul lui A. Vidrașcu*, 1994, bronz, lemn, h. 62 X 16 X 22 cm., Valentin Vârtosu. *Teatru*, 1997, bronz, lemn, mătase, h. 47 X 26 X 23 cm., Dumitru Verdianu. *Biruitor în luptă (Trânta)*, 1983, bronz, 75 x 35 x 18 cm., Dumitru Verdianu. *Ritm*, 1991, bronz, 19 x 25 x 12 cm., Dumitru Verdianu. *Portretul lui Ion Creangă*, 1991, piatră, 38 x 28 x 36 cm., Dumitru Verdianu. *Ion Creangă*, 1992, bronz, h. 18 x 7 x 9,5 cm., Dumitru Verdianu. *Cuplu*, 2002, bronz, marmură, h. 57 x 19 x 14 cm., Iurie Horovschi. *Balerina G. Melentieva*, 1969, ghips patina, h. 130 cm., Iurie Horovschi. *Baschetbaliste*, 1971, lemn, h. 100 cm., Iurie Horovschi. *Cântăreața N. Cepraga*, 1977, ghips patina, h. 73 cm., Iurie Horovschi. *Teatru*, 1979, bronz, h. 57 cm., Iurie Horovschi. *Sărbătoare*, 1985, bronz, h. 46 cm., Iurie Horovschi. *Cocoș*, 1987, lemn, h. 154 cm., Iurie Horovschi. *Întoarcerea biruitorilor*. (1970), lemn, h. 102 cm., Ion Zderciuc. *Nud*, 1992, teracotă, h. 24, 5 cm., Ion Zderciuc. *Maternitate*, 1992, teracotă, h. 11 x 7 x 7 cm., Ion Zderciuc. *Maternitate*, 1988, șamotă, h. 50 cm., Ion Zderciuc. *Pigmalion*, 1990, bronz, h. 20, 5 cm., Ion Zderciuc. *Muribundul*, 1995, bronz, piatră, h. 38 cm., Ion Zderciuc. *Luceafărul*, 1991, bronz, h. 50 cm., Glebus Sainciuc. *Andrei Lupan*, 1962, ceramică, glazură, h. 33 cm. Glebus Sainciuc. *Jean- Paul Sartre*, 1966, șamotă, pigmente, email, h. 37 cm., Glebus Sainciuc. *Mihail Grecu*, 1966, șamotă, pigmente, email, h. 40 cm., Dumitru Scvorțov-Rusu. *Pauză de fumat*, 1962, metal, h. 33 cm., Dumitru Scvorțov-Rusu. *Femeie plângând*, 1967, piatră, h. 136 cm., Mircea Spinei. *Maestrul în sport N. Lungu*, 1983, bronz, marmură, h. 45 cm., Mircea Spinei. *Portretul colonelului V. Naumov*, 1982, bronz, h. 48 cm., Mircea Spinei. *Portretul pictorului P. Jireghi*, 1974, lemn, h. 59 cm., V. Șevcenco. *Bal*, 1991, bronz, marmură, h. 20 cm., G. Sultan. *Pastorală*, 1996, marmură,

lemn, h. 15 cm., I. Țurcan. *Melodii de pe coline*, 1990, șamotă, h. 48 cm.

Printre operele de ceramică se atestă lucrările artiștilor: Iurii Baronciuc. Compoziție decorativă din două piese Tineri (1966), șamotă, glazură, piesa 1 personaj masculin h. 45 cm., Iurii Baronciuc. Compoziția decorativă din două piese Tineri (1966), șamotă, glazură, piesa 2 personaj feminin h. 45 cm., Iurii Baronciuc. Compoziția decorativă Maternitate (1966), șamotă, h. 24 cm., Iurii Baronciuc. Compoziția decorativă Femeie cu floarea soarelui (1966), șamotă, h. 37 cm; Maria Bebeșco. Vază (1959), ceramică, glazură, h. 22 cm., Maria Bebeșco. Vază (1959), ceramică, glazură, h. 10 cm., Maria Bebeșco. Vază (1961), ceramică, glazură, h. 12 cm., Maria Bebeșco. Serviciu pentru bere din șase piese (1962), ceramică, glazură, piesa 1 h. 20 cm., Maria Bebeșco. Serviciu pentru bere (din șase piese), (1962), ceramică, glazură, piesa 1, 2 h. 20 cm., Maria Bebeșco. Serviciu pentru bere (din șase piese), (1962), ceramică, glazură, piesa 3, 4, h. 8,5 cm., Maria Bebeșco. Serviciu pentru bere (din șase piese), (1962), ceramică, glazură, piesa 5, 6, h. 8 cm., Maria Bebeșco. Serviciu pentru vin (din șapte piese), (1962), ceramică, glazură, piesa 1 h. 22 cm., Maria Bebeșco. Serviciu pentru vin (din șapte piese), (1962), ceramică, glazură, piesa 2, 3, 4, 5, 6, 7, h. 6 cm., Maria Bebeșco. Vază (1962), ceramică, h. 17 cm., Maria Bebeșco. Vază (1962), ceramică, h. 18,5 cm., Maria Bebeșco. Vază (1962), ceramică, glazură, h. 17 cm., Maria Bebeșco. Vază (1962), ceramică, glazură, h. 22 cm., Maria Bebeșco. Vază decorativă (1964) ceramică, email, h. 19 cm., Pavel Bespoiasnâi. Burlui (1957), ceramică, glazură, h. 27 cm., Pavel Bespoiasnâi. Burlui cu cioc. 1960, ceramică, email, glazură, h. 25,5 cm. Tatiana Canaș, Ulcior, (1960), ceramic, email, glazură, h. 25,5 cm., Tatiana Canaș. Vas decorativ Mască (1970), șamotă, h. 13 cm., Tatiana Canaș, Pavel Bespoiasnâi. Ulcior (1958), ceramică, h. 29 cm., Tatiana Canaș, Burlui (1964), ceramică, angobă, glazură, h. 15 cm., Rita Chiperi. Vază decorativă Motive populare (1988), șamotă, glazură, h. 42. Rita Chiperi. Vază decorativă

Motive populare (1988), șamotă, glazură, h. 55 cm. Rita Chiperi. Platou decorativ Păsări (1992) ceramică, email, d. 35 cm., Vlad Bolboceanu. Fabule, 1992, ceramică, oxizi, glazură, tehnică mixtă, h. 21 cm., h. 24 cm., h. 26 cm., h. 23 cm., h. 19 cm., Vlad Bolboceanu. După reflux, 1992, ceramică, oxizi, glazură, tehnică mixtă, h. 21 cm., Serghei Ciokolov. Strachină (1952), ceramică, glazură, d. 17 cm., Serghei Ciokolov. Strachină (1952), ceramică, glazură, d. 16 cm., Serghei Ciokolov. Strachină (1952), ceramică, glazură, d. 14,2 cm., Serghei Ciokolov. Strachină (1952), ceramică, glazură, d. 14,7 cm., Serghei Ciokolov. Vază (1953), ceramică, glazură, h. 36 cm., Serghei Ciokolov. Strachină (1953), ceramică, glazură, d. 15 cm., Serghei Ciokolov. Strachină (1953), ceramică, glazură, d. 15 cm., Serghei Ciokolov. Vază decorativă (1953), ceramică, glazură, h. 19 cm., Serghei Ciokolov. Ulcior decorativ (1954), ceramică, glazură, h. 24,5 cm., Serghei Ciokolov. Ulcior decorativ (1954), ceramică, glazură, h. 22 cm., Serghei Ciokolov. Burlui cu mâner (1954), ceramică, glazură, h. 23,5 cm., Serghei Ciokolov. Ploscă decorativă (1955), ceramică, glazură, h. 36 cm., Serghei Ciokolov. Ploscă (1955), ceramică, email, h. 38 cm., Serghei Ciokolov. Ploscă (1955), ceramică, email, h. 26 cm., Serghei Ciokolov. Platou decorativ (1955), ceramică, email, d. 31 cm., Serghei Ciokolov. Farfurie decorativă (1955), ceramică, glazură, d. 34 cm., Serghei Ciokolov. Farfurie decorativă (1955), ceramică, glazură, d. 19,5 cm., Serghei Ciokolov. Farfurie decorativă (1955), ceramică, glazură, d. 17 cm., Serghei Ciokolov. Farfurie decorativă (1955), ceramică, glazură, d. 19,5 cm., Serghei Ciokolov. Scrumieră (1955), ceramică, glazură, l. 24,5 cm., Serghei Ciokolov. Cașpo (1955), ceramică, glazură, h. 36 cm., Serghei Ciokolov. Platou decorativ (1957), ceramică, email, d. 26 cm., Serghei Ciokolov. Ploscă (1957), ceramică, glazură, h. 14 cm., Serghei Ciokolov. Ploscă (1957), ceramică, glazură, h. 21 cm., Serghei Ciokolov. Vază pentru fructe (1958), ceramică, email, h. 12 cm., Serghei Ciokolov. Vază (1958), ceramică, glazură, h. 31 cm., Serghei Ciokolov. Gavanos (1959), ceramică, glazură. Serghei Ciokolov. Burlui



Vladimir Novic, Iosif Țehanovici. Farfurie decorativă (1958)



Ioachim Postolachi. Serviciu pentru vin (1956)

(1958), ceramică, glazură, h. 30 cm., Serghei Ciokolov. *Burlui* (1958), ceramică, glazură, h. 22 cm., Serghei Ciokolov. *Burlui* (1958), ceramică, glazură, h. 19, 5 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1958), ceramică, glazură, h. 14 cm., Serghei Ciokolov. *Burlui* (1958), ceramică, glazură, h. 23 cm., Serghei Ciokolov. *Pahar* (1958), ceramică, glazură, h. 9, 5 cm., Serghei Ciokolov. *Pahar* (1958), ceramică, glazură, h. 9, 8 cm., Serghei Ciokolov. *Burlui* (1959), ceramică, glazură, h. 15 cm., Serghei Ciokolov. *Gavanos* (1959), ceramică, glazură. Serghei Ciokolov. *Ploscă decorativă* (1959), ceramică, glazură, h. 20 cm., Serghei Ciokolov. *Ulcior* (1959), ceramică, glazură, h. 23 cm., Serghei Ciokolov. *Vas decorativ* (1959), ceramică, glazură, h. 20 cm., Serghei Ciokolov. *Burlui* (1959), ceramică, glazură, h. 18,5 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1959), ceramică, glazură, h. 17 cm., Serghei Ciokolov. *Vas decorativ* (1959), ceramică, glazură, h. 20 cm., Serghei Ciokolov. *Ploscă decorativă* (1959), ceramică, glazură, h. 22, 5 cm., Serghei Ciokolov. *Ploscă* (1959), ceramică, glazură, h. 21, 5 cm., Serghei Ciokolov. *Burlui* (1959), ceramică, glazură, h. 23 cm., Serghei Ciokolov. *Gavanos* (1959), ceramică, glazură, h. 20, 5 cm., Serghei Ciokolov. *Pahar* (1959), ceramică, glazură, h. 10,5 cm., Serghei Ciokolov. *Cană* (1959), ceramică, glazură, h. 13 cm., Serghei Ciokolov. *Ploscă decorativă* (1959), ceramică, glazură, h. 37,5 cm., Serghei Ciokolov. *Ulcior* (1959), ceramică, glazură, h. 30 cm., Serghei Ciokolov. *Vas cu patru mâinere* (1959), ceramică, glazură, h. 32 cm., Serghei Ciokolov. *Strachină cu două mâinere* (1959), ceramică, glazură, d. 36 cm., Serghei Ciokolov. *Strachină decorativă* (1959), ceramică, glazură, d. 16, 5 cm., Serghei Ciokolov. *Platou* (1959), ceramică, glazură, d. 39 cm., Serghei Ciokolov. *Cană* (1959), ceramică, angobă, glazură, h. 7 cm., Serghei Ciokolov. *Cană decorativă* (1959), ceramică, angobă, glazură, h. 7 cm., Serghei Ciokolov. *Ploscă decorativă* (1959), ceramică, glazură, h. 12 cm., Serghei Ciokolov. *Ploscă* (1959), ceramică, glazură, h. 16, 5 cm., Serghei Ciokolov. *Vas cu două mâinere* (1959), ceramică, glazură, h. 34 cm., Serghei Ciokolov. *Ulcior* (1959), ceramică, glazură, h. 31x26x21 cm., Serghei Ciokolov. *Vas decorativ* (1959), ceramică, glazură, h. 34, 5 cm., Serghei Ciokolov. *Vază pentru fructe* (1959), ceramică, glazură, h. 39 cm.

Serghei Ciokolov. *Vază* (1959), ceramică, glazură, h. 37 cm., Serghei Ciokolov. *Ulcior* (1959), ceramică, glazură, h. 26 cm., Serghei Ciokolov. *Vas decorativ cu două mâinere*, (1960), ceramică, glazură, h. 31, 5 cm., Serghei Ciokolov. *Vază decorativă* (1960), teracotă, h. 22 cm., Serghei Ciokolov. *Ulcior* (1961), ceramică, glazură, h. 14 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1961), teracotă, h. 28 cm., Serghei Ciokolov. *Platou* (1961), ceramică, glazură, d. 18 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1962), ceramică, glazură, h. 11 cm., Serghei Ciokolov. *Serviciu din două piese* (1962), ceramică, glazură, piesa1 pahar h. 18 cm Serghei Ciokolov. *Serviciu din două piese* (1962), ceramică, glazură, piesa1 pahar h. 9, 5 cm., Serghei Ciokolov. *Vas decorativ* (1962), ceramică, glazură, h. 25 cm., Serghei Ciokolov. *Ulcior* (1962), ceramică, glazură, h. 18 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1963), teracotă, h. 16 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1962), teracotă, h. 26 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1962), ceramică neagră, h. 20 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1962), teracotă, h. 15 cm.,

Serghei Ciokolov. *Vază decorativă* (1962), teracotă, h. 33,5 cm., Serghei Ciokolov. *Vază decorativă* (1962), teracotă, h. 61 cm., Serghei Ciokolov. *Sveșnic decorativ* (1962), teracotă, h. 58 cm., Serghei Ciokolov. *Căsuță* (1962), teracotă, h. 68 cm., Serghei Ciokolov. *Garnitură de mobilier* (1962), lemn, ceramică. Serghei Ciokolov. *Vază decorativă Bufniță* (1962), teracotă, h. 37,7 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1964), ceramică neagră, h. 15 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1964), ceramică neagră, h. 17 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1967), ceramică neagră, h. 18 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1964), ceramică neagră, h. 11,5 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1964), ceramică neagră, h. 18 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1964), ceramică neagră, h. 1 7,5 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1964), teracotă, h. 14,5 cm Serghei Ciokolov. *Vază* (1964), teracotă, h. 31 cm., Serghei Ciokolov. *Farfurie decorativă* (1966), teracotă Serghei Ciokolov. *Vază decorativă Cocoș* (anii 1960), teracotă, h. 41,5 cm., Serghei Ciokolov. *Vază decorativă Arici*, (anii1960), teracotă, h. 14 cm., Serghei Ciokolov. *Vază decorativă Joc*, (anii1960), teracotă, patinare. h. 25 cm., Serghei Ciokolov. *Vază*, (anii1960), teracotă, h. 22,5 cm., Serghei Ciokolov. *Vază decorativă Valurile mării* (1967), teracotă, patinare. h. 25 cm., Serghei Ciokolov. *Sveșnic* (1967), teracotă, h. 28 cm.. Serghei Ciokolov. *Căsuță* (1967), teracotă, h. 71, cm., Serghei Ciokolov. *Vază* 1968), teracotă, h. 35,5 cm., Serghei Ciokolov. *Sveșnic* (1968), teracotă, h. 58 cm., Serghei Ciokolov. *Compoziție ajurată* (1968), teracotă, h. 58 cm., Serghei Ciokolov. *Vas* (1968), teracotă, h. 39 cm., Serghei Ciokolov. *Sveșnic* (1968), teracotă, h. 27 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1970), teracotă, h. 27cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1970), șamotă, h. 35 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1970), șamotă, h. 37,1 cm., Serghei Ciokolov. *Ulcior* (1970), teracotă, h. 34 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1965), teracotă, h. 35,5 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1966), teracotă, h. 28,5 cm., Serghei Ciokolov. *Sveșnic* (1966), teracotă, h. 28 cm., Serghei Ciokolov. *Vas* (1967), teracotă, h. 28 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1967), teracotă, h. 23 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1967), teracotă, h. 23 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1966), teracotă, h. 29 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1967), teracotă, h. 26 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1967), teracotă, h. 25 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1967), teracotă, h. 28,5 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1966), teracotă, h. 51 cm., Serghei Ciokolov. *Ștof* 1967, teracotă, h. 34 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* 1967, teracotă, 29 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* Moldoveancă (1967), teracotă, h. 52 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* 1967), teracotă, h. 27,5 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* 1966, teracotă, h. 29,5 cm., Serghei Ciokolov. *Ulcior* din serviciu din trei piese. (1967), ceramică, glazură, h. 15 cm., Serghei Ciokolov. *Cană* din serviciu din trei piese (1967), ceramică, glazură, h. 7,5 cm., Serghei Ciokolov. *Cană* din serviciu din trei piese. (1967), ceramică, glazură, h. 7,5 cm., Serghei Ciokolov. *Sveșnic decorativ* (1954), ceramică, glazură, h. 38 cm Serghei Ciokolov. *Sveșnic* (1966) teracotă, h. 43 cm., Serghei Ciokolov. *Sveșnic* (1967). teracotă, h. 44 cm., Serghei Ciokolov. *Platou decorativ* (1967). ceramică, email, d. 31 cm., Serghei Ciokolov. *Platou decorativ* (1961). ceramică, email, d. 30 cm., Serghei Ciokolov. *Platou decorativ* (1957). ceramică, glazură,

d. 34 cm., Serghei Ciokolov. *Platou* (1951). ceramică, glazură, d. 31 cm., Serghei Ciokolov. *Platou* (Anii 1950), ceramică, glazură, d. 26 cm., Serghei Ciokolov. *Platou* (1961), ceramică, glazură, d. 27,5 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (Anii 60), Teracotă, h. 13,8 cm., Serghei Ciokolov. *Farfurie decorativă* (1955), Teracotă, h. 13,8 cm., Serghei Ciokolov. *Ploscă* (1955), ceramică, glazură, h. 39,5 cm., Serghei Ciokolov. *Ploscă* (1955), eramică, glazură, h. 40 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1955), ceramică, glazură, h. 51 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1955), ceramică, glazură, h. 51 cm., Serghei Ciokolov. *Ulcior* (1959), ceramică, glazură, h. 11 cm., Serghei Ciokolov. *Strachină* (vază pentru fructe. (1959); ceramică, glazură, d. 36 cm., Serghei Ciokolov. *Vază pentru podea* (1959), ceramică, glazură, d. 54 cm., Serghei Ciokolov. *Cană cu mâner* (1959), ceramică, glazură, h. 7 cm., Serghei Ciokolov. *Cană cu mâner* (1959), ceramică, glazură, h. 7 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1966), teracotă, h. 30 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1966), teracotă, h. 26 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1966), teracotă, h. 23,5 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1966), teracotă, h. 30 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1966), teracotă, h. 26 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (Anii 60). Teracotă, h. 13,8 cm., Serghei Ciokolov. *Farfurie decorative* (1955), Teracotă, h. 13,8 cm., Serghei Ciokolov. *Ploscă* (1955) Ceramică, glazură, h. 39,5 cm., Serghei Ciokolov. *Ploscă* (1955) Ceramică, glazură, h. 40 cm., Serghei Ciokolov. *Vază*. (1955) Ceramică, glazură, h. 51 cm., Serghei Ciokolov. *Vază*. (1955) Ceramică, glazură, h. 51 cm., Serghei Ciokolov. *Ulcior pentru vin* (1959) ceramică, glazură, h. 31 cm., Serghei Ciokolov. *Vas cu patru mânere* (1959) ceramică, glazură, h. 32 cm., Serghei Ciokolov. *Strachină* (vază pentru fructe (1959), ceramică, glazură, d.36 cm., Serghei Ciokolov. *Vază pentru podea* (1959) ceramică, glazură, d-54, Serghei Ciokolov. *Cană cu mâner* (1959) ceramică, glazură, h. 7 cm., Serghei Ciokolov. *Cană cu mâner* (1959), ceramică, glazură, h. 7 cm., Serghei Ciokolov. *Ploscă* (1959), eramică, glazură, h. 16 cm., Serghei Ciokolov. *Vază pentru fructe* (1959), ceramică, glazură, h. 35 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1959), ceramică, glazură, h. 33 cm., Serghei Ciokolov. *Ulcior* (1959), ceramică, glazură, h. 32 cm., Serghei Ciokolov. *Vază* (1959), ceramică, glazură, h. 35 cm., Serghei Ciokolov. *Vază pentru fructe* (1959), ceramică, glazură, h. 39 cm., Serghei Ciokolov. *Vază decorativă*, (personaj feminin stilizat), (1959), ceramică, glazură, h. 58 cm Serghei Ciokolov. *Vază decorativă* (1959), ceramică, glazură, h. 47 cm., Serghei Ciokolov. *Ploscă* (personaj feminin stilizat), (1959), ceramică, glazură, h. 50 cm., Serghei Ciokolov. *Vază decorativă* (personaj feminin stilizat), (1959), ceramică, glazură, h. 38 cm., Serghei Ciokolov. *Vază decorativă* (personaj feminin stilizat) (1959), ceramică, glazură, h. 53 cm., Serghei Ciokolov. *Vază decorativă* (1962), ceramică, email, h. 11,5 cm., Serghei Ciokolov. *Vază pentru flori* (1962) teracotă, h. 28,5 cm Serghei Ciokolov. *Farfurie* (1962) ceramică, glazură d. 28 cm., Serghei Ciokolov. *Vază decorativă cu mâner* (1962), ceramică, glazură, h.18,5 cm.

Nicolae Coțofan. *Vază Măști*, (1969), șamotă, h. 37 cm., Nicolae Coțofan. *Vază Ornamentală* (1969), șamotă, h. 29 cm., Nicolae Coțofan. Compoziție decorativă din

patru piese *Toamna* (1984), șamotă, piesa 1 h. 54 cm., Nicolae Coțofan. Compoziție decorativă din patru piese *Toamna* (1984), șamotă, piesa 2 h. 63 cm., Nicolae Coțofan. Compoziție decorativă din patru piese *Toamna*, (1984), șamotă, piesa 3 h. 64 cm., Nicolae Coțofan. Compoziție decorativă din patru piese *Toamna*, (1984), șamotă, piesa 4 h. 54 cm., Nicolae Coțofan. *Platou decorativ* (1985), șamotă, email, d. 50 cm., Nicolae Coțofan. *Platou decorativ* (1988), șamotă, glazură, d. 50 cm., Nicolae Coțofan. *Farfurie decorative* (1987), șamotă, glazură, d. 50 cm Nicolae Coțofan. *Platou decorativ*, (1988), șamotă, email. d. 51 cm., Nicolae Coțofan. *Platou decorativ* (1997), ceramică, emailare, d. 40 cm., Nicolae Coțofan. *Platou decorativ, Sfântul Gheorghe* (1987), ceramică, email, d. 40 cm., Nicolae Coțofan. *Farfurie decorativă* (1986), șamotă, email, glazură, d. 40 cm., Nicolae Coțofan. *Farfurie decorativă*, (1986), șamotă, email, glazură, d. 51 cm., Nicolae Coțofan. *Platou decorativ*, (1988), ceramică, email, d. 40 cm., Nicolae Coțofan. *Platou decorativ* (1988), șamotă, email, d. 70 cm., Nicolae Coțofan. *Platou decorativ* (1988), șamotă, email, d. 70 cm., Nicolae Coțofan. *Platou decorativ*. (1988), ceramică, email, d. 40 cm., Nicolae Coțofan. *Platou decorativ* (1988), ceramică, email, emailare, d. 40 cm., Nicolae Coțofan. *Farfurie decorativă* (1988), ceramică, email, d. 50 cm., Nicolae Coțofan. *Platou decorativ* (1995), ceramică, email, d. 49 cm., Nicolae Coțofan. *Farfurie decorativă*, (2000), șamotă, glazură, d. 40 cm., Nicolae Coțofan. *Farfurie decorativă* (2000), ceramică, email, d. 50 cm., Nicolae Coțofan. *Platou decorativ* (2003), șamotă, email, d. 51 cm., Nicolae Coțofan. *Ulcior*. (1967), șamotă, h. 32 cm., Nicolae Coțofan. *Ulcior*. (1967), șamotă, glazură, h. 36 Nicolae Coțofan. *Ulcior*. (1967), șamotă, glazură, h. 44 cm., Nicolae Coțofan. *Ploscă*. (1967), șamotă, glazură h. 48 cm., Nicolae Coțofan. *Stof decorativ*. 1967, șamotă, email, glazură, modelare, h. 37,5 cm.

Iulia Kovarskaia. *Platou*, (1987), ceramică neagră, d. 44 cm., Iulia Kovarskaia. *Strachină*, (1987), ceramică neagră, d. 31,5 cm., Iulia Kovarskaia. *Strachină*, (1987), ceramică neagră, d. 33 cm., Iulia Kovarskaia. *Vas*, (1987), ceramică neagră, h. 27,5 cm., Iulia Kovarskaia. *Vas*, (1987), ceramică neagră, h. 26 cm., Iulia Kovarskaia. *Tartar* (1987), ceramică neagră, h. 21,5 cm., Iulia Kovarskaia. *Strachină* (1987), ceramică neagră, d. 34,4 cm., Iulia Kovarskaia. *Strachină* (1987), ceramică neagră, d. 27 cm., Iulia Kovarskaia. *Vas*, (1987), ceramică neagră, h. 34,5 cm., Iulia Kovarskaia. *Vas* (1987), ceramică neagră, h. 23,5 cm., Iulia Kovarskaia. *Vas*, (1987), ceramică neagră, h. 56 cm., Iulia Kovarskaia. *Ulcior* (1987), ceramică neagră, h. 59,5 cm., Iulia Kovarskaia. *Ulcior* (1987) ceramică neagră, h. 43,5 cm., Iulia Kovarskaia. *Vas* (1987) ceramică neagră, h. 44 cm., Iulia Kovarskaia. *Vază* (1987), ceramică neagră, h. 73,2 cm., Iulia Kovarskaia. *Vas*, (1987), ceramică neagră, h. 42 cm., Iulia Kovarskaia. *Vas*, (1987), ceramică neagră, h. 50 cm.

Serghei Crasnojen. *Vază decorativă*, șamotă, pigmenti, email, h. 39 cm., Serghei Crasnojen. *Platou decorativ Arbore*, (1970) ceramică, glazură, d. 28,5 cm., Serghei Crasnojen. *Platou decorativ Floare*, (1970), ceramică, glazură, d. 28 cm., Serghei Crasnojen. Serviciu

pentru vin din 5 piese, (1970), ceramică, glazură, piesa 1 *Ulcior* h. 31 cm., Serghei Crasnojen. Serviciu pentru vin din 5 piese (1970), ceramică, glazură, piesa 2 *Castron* d. 26 cm.

Serghei Crasnojen. *Serviciu pentru vin din 5 piese* (1970), ceramică, glazură, piesa 3 *Cană*, h. 13 cm., Serghei Crasnojen. *Serviciu pentru vin din 5 piese* (1970), ceramică, glazură, piesa 4 *Cană*, h. 13 cm., Serghei Crasnojen. *Serviciu pentru vin din 5 piese* (1970), ceramică, glazură, piesa 5 *Cană*, h. 13 cm., Serghei Crasnojen. *Set decorativ din cinci piese Stelar* (1970), ceramică, email, piesa 1 *Ulcior*, h. 34,5 cm., Serghei Crasnojen. *Set decorativ din cinci piese Stelar* (1970), ceramică, email, piesa 2 *Cană*, h. 11, 5 cm., Serghei Crasnojen. *Set decorativ din cinci piese Stelar* (1970), ceramică, email, piesa 3 *Cană*, h. 11, 5 cm., Serghei Crasnojen. *Set decorativ din cinci piese Stelar* (1970), ceramică, email, piesa 4 *Cană*, h. 11, 5 cm., Serghei Crasnojen. *Set decorativ din cinci piese Stelar* (1970), ceramică, email, piesa 5 *Cană*, h. 11,5 cm., Serghei Crasnojen. *Serviciu decorativ din unsprezece piese* (1975), ceramică, glazură, piesa 1 *Ulcior*, h. 38 cm., Serghei Crasnojen. *Serviciu decorativ*, din unsprezece piese (1975), ceramică, glazură, piesa 2 *Supieră* d. 22 cm., Serghei Crasnojen. *Serviciu decorativ* din unsprezece piese (1975), ceramică, glazură, piesa 3,4,5,6, *Căni* (șase piese), h. 13 cm., Serghei Crasnojen. *Serviciu decorativ* din unsprezece piese (1975), ceramică, glazură, piesele 7, 8,9,10, *Străchini* (patru piese), d. 16 cm., Serghei Crasnojen. *Serviciu decorativ* din unsprezece piese (1975), ceramică, glazură, piesa 11 *Castron* (1975), ceramică, glazură, d. 24,5 cm., Serghei Crasnojen. *Vas decorativ* (1981), teracotă, glazură, h. 19,5 cm., Serghei Crasnojen. *Vase decorative* (1983), ceramică, angobe, d. 25 cm., V. Chiticari. *Vază decorativă* (1970), ceramică, glazură, h. 68,5 cm., Valentin Kuznețov. *Cap de copil*, compoziție din trei piese, (1967), ceramică, glazură, h. 11 cm., Valentin Kuznețov. *Cap de copil*, compoziție din trei piese, (1967), ceramică, glazură, h. 11cm., Valentin Kuznețov. *Cap de copil*, compoziție din trei piese, (1967), ceramică, glazură, h. 12, Naum Epelbaum. *Doina*, ceramică, email, h. 27 cm., Naum Epelbaum. *Maimuță* (1965), șamotă, ton, h. 16 cm., Naum Epelbaum. *Leu* (1966), șamotă, h. 24 cm., Naum Epelbaum 1927. *Pantere*, 1962, ceramică glazură, Brunhilda Epelbaum-Marcenco. Compoziție decorativă *Cvartet* (1979), ceramică, email, lemn, metal, h.14 cm., Brunhilda Epelbaum-Marcenco. Compoziție decorativă *Strigături* (1979), ceramică, email, lemn, metal, h.18 cm., Epelbaum-Marcenko Brunchilda. Compoziție sculpturală din cinci piese *Taraf*, (1966), teracotă.

Irina Filip. *Compoziție decorativă Norii* (1997), ceramică, d. 43 cm., Irina Filip. *Compoziție decorativă* din patru piese *Șah*. (1998), ceramică, maiolică, piesa 1 h. 22, 5 cm., Irina Filip. *Compoziție decorativă* din patru piese *Șah* (1998), ceramică, maiolică, piesa 2 h. 25,5 cm., Irina Filip. *Compoziție decorativă* din patru piese *Șah* (1998), ceramică, maiolică, piesa 3 h.18. Irina Filip. *Compoziție decorativă* din patru piese *Șah* (1998), porțelan, piesa 4 h. 33, 5 cm., N. Gordievskii Compoziție din două piese *Zebră*, (1966), șamotă, pigmente, piesa

1 h. 12 cm., N. Gordievskii Compoziție din două piese *Zebră*, (1966), șamotă, pigmente, piesa 2 h.7,5 cm., Mihail Gratii. Compoziție decorativă din cinci vase *Plai Natal*, (1984), șamotă, angobe, h. 76; h. 85 cm; h. 61,5 cm., h. 62 cm., h. 40 cm.

Ester Grecu. *Ceramică neagră* (1964), *Ulcior*, h. 17 cm., *Ulcior*, h. 30 cm., *Vas pentru apă*, h. 25 cm., strachină h. 6 cm., păhărele h. 6,5 cm., *Ulcioraș*, h. 13 cm., *Ulcior*, h. 15,6 cm., vas h. 22 cm., *Ulcior*, h. 18 cm., *Ulcior*, h. 17,5 cm., *Vază* h. 17,5 cm., Ester Grecu. *Ștof decorativ*, (1968), ceramică neagră, h-64 cm., Ester Grecu. *Ștof decorativ*, (1968), șamotă, email, h-49 cm., Ester Grecu. *Ceainic decorativ*, (1970), ceramică, email, h-13,5 cm., Ester Grecu. *Ceainic decorativ*, (1970), ceramică, email, h.14, 5 cm., Ester Grecu. *Ceainic decorativ*, (1970), ceramică, email, h.14, 5 cm., Ester Grecu. *Cupă decorativă*, (1970), ceramică, email, h. 20 cm., Ester Grecu. *Sveșnic decorativ*, (1970), ceramică, email, h. 8 cm., Ester Grecu. Serviciu decorativ din opt piese *Jubiliar*, (1976), ceramică, email, piesa 1 *Ulcior* (cu capac), h. 49, 5 cm., Ester Grecu. Serviciu decorativ din opt piese *Jubiliar*, (1976), ceramică, email, piesa 2 *Ulcior* (cu capac), h. 49, 5 cm., Ester Grecu. Serviciu decorativ din opt piese *Jubiliar*, (1976), ceramică, email, piesa 3 *Ulcior* h. 18 cm., Ester Grecu. Serviciu decorativ din opt piese *Jubiliar*, (1976), ceramică, email, piesa 4 *Cupă* h. 19 cm., Ester Grecu. Serviciu decorativ din opt piese *Jubiliar*, (1976), ceramică, email, piesa 5, 6, 7, 8 h. 8, 5 cm., Ester Grecu. *Vas decorativ* (1976), ceramică, email, h. 31 cm., Ester Grecu *Vază decorativă cu mâner*, (1960), *Străchinuță* 1960, ceramică neagră, 25 x 13 cm., Ester Grecu *Străchinuță* (1960) ceramică neagră, d. 14 cm., Ester Grecu. *Burlui* (1962), ceramică neagră, h. 20 cm.

Tamara Grecu-Peicev. Serviciu din nouă piese *Truditorii satului*, ceramică, h. 18 cm., h. 18 cm., h. 16,5 cm., h. 15 cm., h. 15 cm., h. 10,5 cm., h. 7 cm., h. 7 cm., h. 7 cm., Tamara Grecu-Peicev. Compoziție decorativă din șapte piese *Tărtăcuțe*, (1988), ceramică, email, Svetlana Pasecinaia. *Compoziție abstractă*, (1993), ceramică, angobe, email, aur, h. 22 cm., Svetlana Pasecinaia. Schiță pentru compoziția *Calea*, (The Way), 1989, ceramică, email, h. 36 cm., h. 25 cm., Iacob Guțu. *Platou decorativ* (1970), șamotă, email, d. 55 cm.

Luiza Ianțen. *Olar*, (1968), șamotă tonată, h. 57 cm., Luiza Ianțen. Panou decorativ *Soarele, aerul și apa*, (1971), lemn, șamotă, email. Luiza Ianțen. Panou decorativ *Moldova ospitalieră*, (1975), argilă, șamotă, h. 176 cm., Luiza Ianțen. Compoziție decorativă din cinci piese *Cvartet*, (1977), ceramică, glazură, email, piesa 1 *Maimuță* h. 67 cm., Luiza Ianțen. Compoziție decorativă din cinci piese *Cvartet*, (1977), ceramică, glazură, email, piesa 2 *Ursuleț* h. 56 cm., Luiza Ianțen. Compoziție decorativă din cinci piese *Cvartet*, (1977), ceramică, glazură, email, piesa 3 Măgăruș h. 51, 5 cm., Luiza Ianțen. Compoziție decorativă din cinci piese *Cvartet*, (1977), ceramică, glazură, email, piesa 4 *Țap* h. 46 cm., Luiza Ianțen. Compoziție decorativă din cinci piese *Cvartet* (1977), ceramică, glazură, email, piesa 5 *Pupitru* h. 59 cm., Luiza Ianțen. Compoziția decorativă *Rinocer*, (1977), ceramică, email, h. 44 cm Luiza Ianțen. Compoziție decorativă din 12 piese *Sandro Botticelli*, (1978), ceramică, email, piesa 1 *Înger*, h. 36 cm., Luiza

lanțen. Compoziție decorativă din 12 piese *Sandro Botticeli*, (1978), ceramică, email, piesa 2 *Condottiero* h. 61, 5 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 12 piese *Sandro Botticeli*, (1978), ceramică, email, piesa 3 *Amoros* h. 30 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 12 piese *Sandro Botticeli*, (1978), ceramică, email, piesa 4 *Personaj masculin*, h. 67cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 12 piese *Sandro Botticeli* (1978), ceramică, email, piesa 5 *Personaj masculin* h. 78 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 12 piese *Sandro Botticeli*, (1978), ceramică, email, piesa 6 *Simoneta* h. 53 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 12 piese *Sandro Botticeli*, (1978), ceramică, email, piesa 7 *Amoraș* h. 47 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 12 piese *Sandro Botticeli*, (1978), ceramică, email, piesa 8 *Firenze* h. 86 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 12 piese *Sandro Botticeli* (1978), ceramică, email, piesa 9 *Botticelli* h. 73 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 12 piese *Sandro Botticeli* (1978), ceramică, email, piesa 10 *Secolul XV*, h. 74 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 12 piese *Sandro Botticeli*, (1978), ceramică, email, piesa 11 *Giuliano* h. 54 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 12 piese *Sandro Botticeli*, (1978), ceramică, email, piesa 12 *Condottiero* h. 54 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 11 piese *Petru I și Dimitrie Cantemir*, (1978), șamotă tonată, piesa 1 *Petru I* h. 45, 5 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 11 piese *Petru I și Dimitrie Cantemir*, (1978), șamotă tonată, piesa 2 *Dimitrie Cantemir* h. 43 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 11 piese *Petru I și Dimitrie Cantemir*, (1978), șamotă tonată, piesa 3 *Personaj feminin*, h. 53 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 11 piese *Petru I și Dimitrie Cantemir*, (1978), șamotă tonată, piesa 4 *Personaj feminin*, h. 53 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 11 piese *Petru I și Dimitrie Cantemir*, (1978), șamotă tonată, piesa 5 *Personaj feminin*, h. 22 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 11 piese *Petru I și Dimitrie Cantemir*, (1978), șamotă tonată, piesa 6 *Personaj feminin*, h. 52 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 11 piese *Petru I și Dimitrie Cantemir*, (1978), șamotă tonată, piesa 7 *Cobzar*, h. 50 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 11 piese *Petru I și Dimitrie Cantemir*, (1978), șamotă tonată, piesa 8 *Personaj feminin*, h. 30 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 11 piese *Petru I și Dimitrie Cantemir*, (1978), șamotă tonată, piesa 9 *Construcție arhitectonică*, h. 70 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 11 piese *Petru I și Dimitrie Cantemir*, (1978), șamotă tonată, piesa 10 *Construcție arhitectonică*, h. 73 cm., Luiza lanțen. Compoziție decorativă din 11 piese *Petru I și Dimitrie Cantemir*, (1978), șamotă tonată, piesa 10 *Cub și cilindru*, h. 26 cm., Luiza lanțen. Ciclul decorativ *Măști*, (1981), ceramică, email, piesa 1 *Mască albă*, h. 32 cm., Luiza lanțen. Ciclul decorativ *Măști*, (1981), ceramică, email, piesa 1 *Mască roșie*, h. 34 cm., lanțen Luiza. *Serviciu pentru copii din patru piese*, (1964) porțelan, piesa 1 d. 19 cm., Luiza lanțen. *Serviciu pentru copii din patru piese*, (1964) porțelan, piesa 2 d. 12 cm., Luiza lanțen. *Serviciu pentru copii din patru piese*, (1964) porțelan, piesa 3 d. 19 cm., Luiza lanțen. *Serviciu pentru copii din patru piese*, (1964) porțelan, piesa 4 h. 7

cm., Nelly Meșkite. 1933. Compoziție *Prietenie* (1967), șamotă, h. 21 cm., N. Michituha. *Vază*, ceramică, glazură, h. 5,4 cm., N. Michituha. *Vază*, ceramică, glazură, h. 10,5 cm., N. Mikiuha. *Vază jubiliară* (1958), porțelan, h. 59 cm., N. Mikiuha. *Vază* (1961), ceramică, glazură, h.10, 5 cm., N. Mikiuha. *Vază* (1961), ceramică, glazură, h. 13 cm., N. Mikiuha. *Vază* (1961), ceramică, glazură, h. 13 cm., N. Mikiuha. *Vază decorativă* (1965) ceramică, glazură, h. 9, 5 cm., N. Mikiuha. *Vază decorativă* (1965), ceramică, glazură, h. 15 cm., N. Mikiuha. *Vază decorativă* (1965), ceramică, glazură, h. 14, 5 cm., Elena Mogorean. *Vază decorativă* (1990), șamotă, griș de porțelan, pigmenti, h. cu capac 24 cm., Elena Mogorean. Compoziție decorativă din trei piese *Matriarhat* (1991), porțelan, piesa 1 h. 46 cm., Elena Mogorean. Compoziție decorativă din trei piese *Matriarhat* (1991), porțelan, piesa 2 h. 33 cm., Elena Mogorean. Compoziție decorativă din trei piese *Matriarhat* (1991), porțelan, piesa 2 h. 25 cm., Elena Mogorean. Compoziție decorativă din nouă piese *Închinare Taurului* (1991), porțelan, piesa 1 h. 30 cm., Elena Mogorean. Compoziție decorativă din nouă piese *Închinare Taurului*, (1991), porțelan, piesa 2 h. 30 cm., Elena Mogorean. Compoziție decorativă din nouă piese *Închinare Taurului*, (1991), porțelan, piesa 3 h. 30 cm., Elena Mogorean. Compoziție decorativă din nouă piese *Închinare Taurului*, (1991), porțelan, piesa 4 h. 30 cm., Elena Mogorean. Compoziție decorativă din nouă piese *Închinare Taurului*, (1991), porțelan, piesa 5 h. 30 cm., Elena Mogorean. Compoziție decorativă din nouă piese *Închinare Taurului*, (1991), porțelan, piesa 6 h. 41 cm., Elena Mogorean. Compoziție decorativă din nouă piese *Închinare Taurului*, (1991), porțelan, piesa 7 h. 21 cm., Elena Mogorean. Compoziție decorativă din nouă piese *Închinare Taurului*, (1991), porțelan, piesa 8 h. 20,5 cm., Elena Mogorean. Compoziție decorativă din nouă piese *Închinare Taurului*, (1991), porțelan, piesa 9 h. 22 cm., Elena Mogorean. *Compoziție decorativă din patru platouri*, (1989), șamotă, piesa 1, 2, 3, 4, d. 32 cm., Elena Mogorean. Compoziție decorativă din patru piese *Totem*, (1992), faianță, piesa 1 d. 24,5 cm., Elena Mogorean. Compoziție decorativă din patru piese *Totem*, (1992), faianță, piesa 2 d. 17,5 cm., Elena Mogorean. Compoziție decorativă din patru piese *Totem*, (1992), faianță, piesa 3, 4, d. 14 cm.

Valentina Neceaeva. *Cașpo*, (anii 1950), ceramică, angobă, h.17 cm. Valentina Neceaeva. *Vază*, (anii 1950), ceramică, glazură h. 21, 5 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui*, (1959), ceramică, glazură, h. 17 cm., Valentina Neceaeva. *Serviciu din 11 piese*, (1962), ceramică, glazură, piesa 1 h.13, 5 cm., Valentina Neceaeva. *Serviciu din 11 piese*, (1962), ceramică, glazură, piesa 2 d.15 cm., Valentina Neceaeva. *Serviciu din 11 piese*, (1962), ceramică, glazură, piesele 3 - 5 d. 9 cm., Valentina Neceaeva. *Serviciu din 11 piese*, (1962), ceramică, glazură, piesele 6 11 h. 7, 5 cm., Valentina Neceaeva. *Ulcior*, (1962), ceramică, glazură, h. 13 cm., Valentina Neceaeva. *Vază* (anii 1950), ceramică, angobă, h. 11, 5 cm., Valentina Neceaeva. *Cașpo*, (1961), ceramică, h. 9, 5 cm., Valentina Neceaeva. *Pahar*, (anii 1950), ceramică, angobă, h. 14cm., Valentina Neceaeva. *Burlui*, (anii 1950), ceramică, angobă, glazură, h. 27 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui*, (anii

1950), ceramică, angobă, glazură, h. 26 cm., Valentina Neceaeva. *Vază*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 17 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui*, (anii 1950), ceramică, angobă, glazură, h. 23 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 18,5 cm., Valentina Neceaeva. *Vas*, (anii 1950), ceramică, angobă, h. 11 cm., Valentina Neceaeva. *Vază* (anii 1960), ceramică, glazură, h. 23 cm. Valentina Neceaeva. *Vază* (anii 1960), ceramică, glazură, h. 13 cm., Valentina Neceaeva. *Ulcior (Burlueș)*, (1962), ceramică, glazură, h. 14 cm., Valentina Neceaeva. *Pahar*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 10 cm., Valentina Neceaeva. *Pahar* (anii 1950), ceramică, glazură, h. 8,5 cm., Valentina Neceaeva. *Vază*, (1962), ceramică, glazură, h. 9, 5 cm., Valentina Neceaeva. *Vază* (anii 1960), ceramică, glazură, h. 75 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 23 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui* (anii 1950), ceramică, glazură, h. 225 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui*, (anii 1950), ceramică, angobă, h. 25 cm., Valentina Neceaeva. *Ulcior*, (1966), ceramică, glazură, h. 22 cm., Valentina Neceaeva. *Vază*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 14, 5 cm., Valentina Neceaeva. *Farfurie*, (anii 1960), ceramică, glazură, d. 16, 5 cm., Valentina Neceaeva. *Scrumieră*, (anii 1960), ceramică, glazură, h. 4, 5 cm., Valentina Neceaeva. *Vază*, (1962), ceramică, angobă h. 10 cm., Valentina Neceaeva. *Vază*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 9, 5 cm., Valentina Neceaeva. *Pahar*, (anii 1950), ceramică, angobă, h. 7 cm., Valentina Neceaeva. *Vază*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 11, 5 cm., Valentina Neceaeva. *Solniță*, (anii 1960), ceramică, glazură, h. 3, 5 cm., Valentina Neceaeva. *Vază* (anii 1960), ceramică, glazură, h. 5, 4 cm., Valentina Neceaeva. *Pahar* (anii 1950), ceramică, glazură, h. 9, 5 cm., Valentina Neceaeva. *Pahar* (anii 1950), ceramică, glazură, h. 9 cm., Valentina Neceaeva. *Pahar* (anii 1950), ceramică, glazură, h. 10 cm., Valentina Neceaeva. *Pahar*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 9, 3 cm., Valentina Neceaeva. *Pahar*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 9, 8 cm., Valentina Neceaeva. *Pahar*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 9 cm., Valentina Neceaeva. *Pahar*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 9, 5 cm., Valentina Neceaeva. *Pahar*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 10 cm., Valentina Neceaeva. *Pahar*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 10 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 18 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui* (anii 1950), ceramică, glazură, h. 18 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui* (anii 1950), ceramică, glazură, h. 18 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui* (anii 1950), ceramică, glazură, h. 17 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 25 cm., Valentina Neceaeva. *Vază*, (anii 1950), ceramică, angobă, h. 12 cm., Valentina Neceaeva. *Vază* (anii 1950), ceramică, angobă, h. 13,5 cm., Valentina Neceaeva. *Suport pentru vază*, (anii 1950), ceramică, angobă, h. 21,5 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui*, (anii 1950), ceramică, angobă, h. 20,5 cm., Valentina Neceaeva. *Vază*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 12,5 cm., Valentina Neceaeva. *Vază*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 13, 5 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui*,

(anii 1950), ceramică, glazură, h. 28 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 24,5 cm., Valentina Neceaeva. *Butoieș*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 27 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui*, (anii 1950), ceramică, angobă, h. 26 cm., Valentina Neceaeva. *Vază cu două mânere*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 22 cm., Valentina Neceaeva. *Strachină* (anii 1950), ceramică, glazură, h. 13 cm., Valentina Neceaeva. *Vază* (anii 1950), ceramică, glazură, h. 17 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui* (anii 1950), ceramică, glazură, h. 18 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui*, (anii 1950), ceramică, glazură, h. 18 cm., Valentina Neceaeva. *Vază* (anii 1950), ceramică, glazură, h. 7, 5 cm., Valentina Neceaeva. *Vază* (anii 1950), ceramică, glazură, h. 13, 5 cm., Valentina Neceaeva. *Vază* (1960), ceramică, glazură, h. 7 cm., Valentina Neceaeva. *Fluieraș*, (1960), ceramică, glazură, h. 7 cm., Valentina Neceaeva. *Fluieraș*, (1960), ceramică, glazură, h. 6 cm., Valentina Neceaeva. *Fluieraș*, (1960), ceramică, glazură, h. 8 cm. Valentina Neceaeva. *Fluieraș*, (1960), ceramică, glazură, h. 6 cm., Valentina Neceaeva. *Ulcior* (1961), ceramică, glazură, h. 9 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui* (1961), ceramică, glazură, h. 21 cm., Valentina Neceaeva. *Mărgele* (1962) ceramică, glazură, l. 23 cm., Valentina Neceaeva. *Compoziție Ciobănaș cu trei oițe* (din patru piese), (1962), ceramică, glazură, piesa 1 h. 12 cm., Valentina Neceaeva. *Compoziție Ciobănaș cu trei oițe* (din patru piese), (1962), ceramică, glazură, piesa 2, 3, 4, h. 5, 5 cm., Valentina Neceaeva. *Burlui*, (1962), ceramică, angobă, h. 28 cm., Valentina Neceaeva. *Urcior*, anii 1960, ceramică, glazură, h. 17 cm., Valentina Neceaeva. *Vază*. (1960), ceramică. (1960), h. 14 cm., Valentina Neceaeva, *Farfurie decorativă Dans* (1961), ceramică, glazură d- 42 cm.

Vladimir Novikov. *Sânzeana și Pepelea*, (1957), porțelan, piesa 1 h. 24, 5 cm., Vladimir Novikov, *Sânzeana și Pepelea*, (1957), porțelan, piesa 2 h. 25 cm., Svetlana Pasecinaia, *Compoziția decorativă din patru piese Orașul* (1980), șamotă, angobă, glazură, piesa 1 h. 42 cm.

Svetlana Pasecinaia, *Compoziția decorativă din patru piese Orașul*, (1980), șamotă, angobă, glazură, piesa 2 h. 42 cm., Svetlana Pasecinaia. *Compoziția decorativă din patru piese Orașul*, (1980), șamotă, angobă, glazură, piesa 3 h. 42 cm., Svetlana Pasecinaia. *Compoziția decorativă din patru piese Orașul*, (1980), șamotă, angobă, glazură, piesa 4 h. 42 cm., Svetlana Pasecinaia. *Farfurie*, (1987), ceramică, d. 16, 5 cm., Svetlana Pasecinaia. *Farfurie*, (1987), ceramică, d. 27, 5 cm., Ștefan Pavlov. *Piesă*, (1991), ceramică, h. 15 cm., Ștefan Pavlov. *Farfurie Izvor*, (1991), șamotă, d. 44 cm.

Iurie Platon. *Compoziție decorativă din trei piese Scrisori*, (1988), șamotă, porțelan, piesa 1 h. 65 cm., Iurie Platon. *Compoziție decorativă din trei piese Scrisori*, (1988), șamotă, porțelan, piesa 2 h. 54 cm., Iurie Platon. *Compoziție decorativă din trei piese Scrisori*, (1988), șamotă, porțelan, piesa 3 h. 50 cm., Iurie Platon. *Compoziție decorativă din trei piese Păsări*, (1990), șamotă, pigmenti, metal, piesa 1 h. 74 cm., Iurie Platon. *Compoziție decorativă din trei piese Păsări*, (1990), șamotă, pigmenti, metal, piesa 2 h. 96 cm., Iurie Platon. *Compoziție decorativă din trei piese Păsări*, (1990), șamotă, pigmenti, metal, piesa 3 h. 97 cm., Iurie Platon. *Compoziție decorativă Neolitic*, (1991), șamotă,

piesa 1 h. 44 cm., Iurie Platon. Compoziție decorativă *Neolitic*, (1991), șamotă, piesa 2 h. 39 cm., Iurie Platon. Compoziție decorativă din trei piese *Regretele toamnei*, (1990), șamotă, pigmenti, metal, piesa 1 h. 61 cm., Iurie Platon. Compoziție decorativă din trei piese *Regretele toamnei*, (1990), șamotă, pigmenti, metal, piesa 2 h. 58 cm., Iurie Platon. Compoziție decorativă din trei piese *Regretele toamnei*, (1990), șamotă, pigmenti, metal, piesa 3 h. 45 cm., Iurie Platon. Compoziție decorativă *Cucuteancă*, (1992), șamotă, piele, h. 67 cm.

Octavian Romanescu. Compoziție decorativă din patru piese *Piramide*, (1992), porțelan, piesa 1 h. 14, 5 cm., Octavian Romanescu. Compoziție decorativă din patru piese *Piramide*, (1992), porțelan, piesa 2 h. 15, 5 cm., Octavian Romanescu. Compoziție decorativă din patru piese *Piramide*, (1992), porțelan, piesa 3 h. 13 cm., Octavian Romanescu. Compoziție decorativă din patru piese *Piramide*, (1992), porțelan, piesa 4 h. 13 cm., Octavian Romanescu. Compoziție decorativă din cinci piese *Conversație*, (1993), porțelan, piesa 1 h. 9, 5 cm., Octavian Romanescu. Compoziție decorativă din cinci piese *Conversație*, (1993), porțelan, piesa 2 h. 9, 5 cm., Octavian Romanescu. Compoziție decorativă din cinci piese *Conversație*, (1993), porțelan, piesa 3 h. 10 cm., Octavian Romanescu. Compoziție decorativă din cinci piese *Conversație*, (1993), porțelan, piesa 4 h. 10 cm., Octavian Romanescu. Compoziție decorativă din cinci piese *Conversație*, (1993), porțelan, piesa 5 h. 8 cm., Octavian Romanescu. Compoziție decorativă din trei piese *Trilobiți*, (1994), ceramică.

Nelly Sajina. Panou decorativ *Cremlinul* (1970), șamotă email. Nelly Sajina. Compoziție decorativă din patru piese *Arlechini*, (1980), ceramică, email, piesa 1 h. 96 cm., Nelly Sajina. Compoziție decorativă din patru piese *Arlechini*, (1980), ceramică, email, piesa 2 h. 82 cm., Nelly Sajina. Compoziție decorativă din patru piese *Arlechini*, (1980), ceramică, email, piesa 3 h. 95 cm., Nelly Sajina. Compoziție decorativă din patru piese *Arlechini*, (1980), ceramică, email, piesa 4 h. 27 cm., Nelly Sajina. Compoziție decorativă din cinci piese *Jocuri olimpice*, (1979), șamotă, piesa 1 h. 70 cm., Nelly Sajina. Compoziție decorativă din cinci piese *Jocuri olimpice*, (1979), șamotă, piesa 2 h. 55 cm., Nelly Sajina. Compoziție decorativă din cinci piese *Jocuri olimpice*, (1979), șamotă, piesa 4 h. 6 cm., Nelly Sajina. Compoziție decorativă din cinci piese *Jocuri olimpice*, (1979), șamotă, piesa 5 h. 6 cm., Dmitrii Savitchii. Compoziție decorativă *Natură statică*, (1998), porțelan, lemn, h. 36 cm., Dmitrii Savitchii. Compoziție decorativă *Răpirea Europei*, (1998), porțelan, lemn, h. 30 cm., Dmitrii Savitchii. Compoziție decorativă *Metamorfază*, (1998), porțelan, lemn, h. 31 cm., Anatolii Silițkii. Compoziție decorativă *Moldoveancă*, (1970), șamotă, pigment, glazură, lemn, h. 95 cm., Anatolii Silițkii. Compoziția decorativă *Ciobanii*, (1970), ceramică, h. 14 cm., Anatolii Silițkii. Compoziția decorativă *Păcală-argat la popa* (1970), ceramică, h. 40 cm., Anatolii Silițkii. Compoziția decorativă *Pace* (1974), ceramică, email, piesa 1 h. 78 cm., Anatolii Silițkii. Compoziția decorativă *Pace* (1974), ceramică, email, piesa 2 h. 73 cm., Anatolii Silițkii. Compoziția decorativă *Pace*, (1974), ceramică, email, piesa 3 h. 61 cm., F. Tkaci. *Vază* (1962), ceramică,

glazură, h. 14 cm., Valentina Tufescu – Poleakova. *Serviciu decorativ din patru piese*, (1967), ceramică, glazură, piesa 1 *Pahar* h. 34, 5 cm., Valentina Tufescu – Poleakova. *Serviciu decorativ din patru piese*, (1967), ceramică, glazură, piesa 2 *Pahar* h. 8 cm., Valentina Tufescu – Poleakova. *Serviciu decorativ din patru piese* (1967), ceramică, glazură, piesa 3 *Pahar* h. 8 cm., Valentina Tufescu – Poleakova. *Serviciu decorativ din patru piese* (1967), ceramică, glazură, piesa 4 *Pahar*, h. 8 cm., Valentina Tufescu – Poleakova. *Ulcior*, (1960), ceramică, glazură, h. 16 cm., Vasillii Vadaniuc. Ștof decorativ, 1968, șamotă, email, h. 29,5 Vasillii Vadaniuc. *Pasăre albă*, (1976), șamotă, glazură, h. 55 cm., Vasillii Vadaniuc. *Pasăre neagră* (1976), șamotă, glazură, h. 62 cm., Vasillii Vadaniuc. *Andrieș* (1957), porțelan, h. 15 cm., Vasillii Vadaniuc. *Pliușkin*, (1957), porțelan, h. 13 cm., Vasillii Vadaniuc. *Andrieș*, (1959), porțelan, h. 13, 5 cm., Vasillii Vadaniuc. Compoziție din două obiecte, (1980), ceramică h. 23 cm., h. 12 cm.,

Opere realizate în lemn: Feodor Begun. *Platou pentru pâine*, (1951), lemn, l. 39 cm., Rita Chiperi. Panou *Pace*, (1985), lemn, piesa 1 h. 40 cm., Rita Chiperi. Panou *Pace*, (1985), lemn, piesa 2 h. 40 cm., Rita Chiperi. Panou *Pace*, (1985), lemn, piesa 3 h. 40 cm., Cornienco. *Sveșnic*, (1968), lemn, metal, lăcuire, h. 18 cm., Cornienco. *Sveșnic*, (1968), lemn, lăcuire, h. 18 cm., Leonid Glușcenco. *Cană* (1974), lemn, h. 13, 5 cm., Leonid Glușcenco. *Cană* (1974), lemn, h. 30 cm., Leonid Glușcenco. *Set decorativ* din două piese (1974), lemn, piele, piesa *Ploscă* h. 42, 5 cm., Abram Leu. *Cană*, lemn, cioplire, h. 13 cm., Valentina Neceaeva. *Pahar*, (anii 1950), lemn pictat, h. 11 cm., Vladimir Novic, Iosif Țehanovici. Farfurie și ploscă decorativă (1957), lemn, h. 33,5 cm., d. 31 cm., Vladimir Novic, Iosif Țehanovici. *Vas cu capac*, (1959), lemn, lac, h. 6 cm., Vladimir Novic, Iosif Țehanovici. *Vas cu picioruș*, (1959), lemn, lac, h. 7,5 cm., Vladimir Novic, Iosif Țehanovici. *Vas cu picioruș*, (1959), lemn, lac, h. 8 cm., Vladimir Novic, Iosif Țehanovici. *Ulcior*, (1959), lemn, lac, h. 10 cm., Vladimir Novic, Iosif Țehanovici. *Vas*, (1959), lemn, lac, h. 7 cm., Vladimir Novic, Iosif Țehanovici. *Vas cu capac*, (1959), lemn, lac, h. 7,5 cm., Vladimir Novic, Iosif Țehanovici. *Vas cu picioruș*, (1959), lemn, lac, h. 8 cm., Vladimir Novic, Iosif Țehanovici. *Vas cu capac*, (1959), lemn, pirogravură, lac, h. 16 cm., Vladimir Novic, Iosif Țehanovici. *Ulcior*, (1959), lemn pictat, lac, h. 2,3 cm., Vladimir Novic, Iosif Țehanovici. *Vas*, (1959), lemn pictat, lac, h. 7 cm., Vladimir Novic, Iosif Țehanovici. *Vas cu capac*, (1959), lemn, pirogravură, lac, h. 6 cm., Vladimir Novic, Iosif Țehanovici. *Ulcior*, (1959), lemn pictat, lac, h. 2,3 cm., Vladimir Novic, Iosif Țehanovici. *Vas*, (1959), lemn, lac, h. 5 cm., Vladimir Novic, Iosif Țehanovici. *Vas cu picioruș*, (1959), lemn, lac, h. 8 cm., Vladimir Novic, Iosif Țehanovici. *Pahar cu picioruș*, (1959), lemn, lac, h. 9 cm., Ioachim Postolachi. *Solniță*, (anii 1950), lemn, h. 4 cm., Ioachim Postolachi. *Ploscă decorativă cu pahare*, (1960), lemn, h. 52 cm.

Opere realizate în sticlă: Printre operele realizate în sticlă se găsesc lucrări semnate de către plasticienii: Filip Nutovici. Vas decorativ *Ciobănaș*, (1967), sticlă, pănușă. Filip Nutovici. *Serviciu pentru lichior* din trei piese *Păun*, (1968), sticlă color, suflare. Filip Nutovici.

Set decorativ pentru crușon din trei piese (1968), sticlă color. Filip Nutovici. *Vas decorativ*, (1969), sticlă color. Filip Nutovici. *Vază decorativă Orang*, (1969), sticlă color, suflare. Filip Nutovici. *Vază decorativă*, (1969), sticlă color, metal. Filip Nutovici. Compoziție decorativă din patru piese *Fumuriu*, (1969), sticlă afumată, suflare. Filip Nutovici. Compoziție decorativă *Festivitate*, (1970), sticlă color. Filip Nutovici. *Set decorativ pentru desert*, din opt piese (1970), sticlă, color. Filip Nutovici. Set de vase decorative, *Anotimpurile anului* (1970), sticlă color. Filip Nutovici. Serviciu din patru piese *Albastru*, (1974), sticlă, suflare. Filip Nutovici. Set decorativ *Jubiliar*, (1974), sticlă, sulfid, metal. Filip Nutovici. Compoziție decorativă din trei piese *Roșu*, (1975), sticlă color. Filip Nutovici. *Set decorativ* din douăsprezece piese (1981), sticlă color. Filip Nutovici. Set decorativ din patru piese *De miere*, (1981), sticlă, suflare. Filip Nutovici. Compoziție decorativă *Festivitate din cinci piese*, (1982), sticlă color. Filip Nutovici. *Compoziție decorativă Recviem*, (1982), sticlă, suflare, modelare. Filip Nutovici. Set decorativ din unsprezece piese *Moldova la 60 de ani*, (1985), sticlă, suflare. Filip Nutovici. Compoziție decorativă *Motive antice*, (1986), sticlă color, suflare, metal. Filip Nutovici. *Compoziție decorativă*, din nouă piese (1987), sticlă, suflare, metal. Filip Nutovici. Compoziție decorativă din trei piese *Flora*, (1987), sticlă color, suflare. Filip Nutovici. Compoziție decorativă *Zări albastre* (1987), sticlă color, Filip Nutovici. Compoziție decorativă din cinci piese, (1988), sticlă color, suflare.

Victor Savca. *Compoziție decorativă* din cinci piese (2001), sticlă, suflare, piesa 1, h. 41 cm., piesa 2, h. 52 cm., piesa 3, h. 38 cm., piesa 4, h. 33, 5 cm., piesa 5, h. 41 cm., Victor Savca. *Compoziție decorativă*, din 4 piese *Moldova* (1987), sticlă color, suflare, piesa 1 h-10 cm., Victor Savca. *Compoziție decorativă*, din 4 piese *Moldova* (1987), sticlă color, suflare piesa 2 h. 41 cm., Victor Savca. *Compoziție decorativă*, din 4 piese *Moldova* (1987), sticlă color. piesa 3 Victor Savca. *Compoziție decorativă*, din 4 piese *Moldova* (1987), sticlă color, suflare, piesa 4. Victor Savca. Compoziție decorativă *Amintire*, din 6 piese (2002), sticlă, suflare, piesa 1 h. 16 cm. Victor Savca. Compoziție *Amintire* din 6 piese (2002), sticlă, suflare, piesa 2 h. 36, 5 cm. Victor Savca. Compoziție *Amintire*, din 6 piese (2002), sticlă,

suflare, piesă 3 h. 38 cm.

Victor Savca. Compoziție *Amintire*, din 6 piese (2002), sticlă, suflare, piesa 5 h.18, 5 cm., Victor Savca. Compoziție *Amintire*, din 6 piese (2002), sticlă, suflare, piesa 4 h.16, 5 cm., Victor Savca. Compoziție *Amintire*, din 6 piese (2002), sticlă, suflare, piesa 6 h.14 cm., Victor Savca. Vas cu dop. Set decorativ Țărănesc din 15 piese (1978), sticlă, suflare, h. 41, 5 cm., h. 38 cm., h. 42 cm., h. 24, 5 cm., d. 34, cm., d. 36, cm., d. 25 cm., d. 27 cm., h. 11, 7 cm., piesele 10-15 h. 10,5 cm.

Opere realizate în alte materiale naturale: Petru Vlah. *Tărtăcuță* - vas pentru apă (1976), bostan, cauterizare, imprimare, h. 31,8 cm., Petru Vlah. *Căuș decorativ* (1976), bostan, cauterizare, imprimare, h. 25 cm., Petru Vlah. *Tărtăcuță* -vas pentru vin, (1976), bostan, cauterizare, imprimare, h. 31,7 cm., Petru Vlah., *Vas pentru vin* (1976), bostan, cauterizare, imprimare, h. 36 cm., *Opere realizate în fildeș:* N. Arestov. Compoziție, *Degustatori*, 1967 fildeș, h. 14 cm.

Tapiserie: L. Antoșco. *Romburi* (1977), lână, 169x52 cm., Serghei Ceokolov. *Veretcă*, (1957), lână, 273x130 cm. Lidia Boico-Ceban. *Cântare muncii* (1975), lână, 227x200 cm., Andrei Copcea. *Jubiliar*, (1982), lână, 153x160 cm., Maria Coțofan. Pace. *Flori*, (1974), lână, 250x164 cm., Silvia Vrânceanu. *Malanca*, (1975), lână, iută, 255x160 cm., Soare, partea de mijloc al tripticului (1982), lână, 165x151 cm., Carmela Golovinova. *Moldova-meleagul doinelor*, (1974), lână, mătăsă, 158x261 cm., Carmela Golovinova. *Moscova olimpică*, (1979), mătăsă, 340x214 cm., Ludmila Goloseeva. *Orașul crește*, (1978), lână, tehn. mixtă, 310x200 cm., Ludmila Odainic. *Parașutiști*, (1983), lână, sisal, 210x205 cm., Elena Rotaru. *Femei în câmp*, (1975), lână, 180 x 220 cm., Elena Rotaru. *Vară de muncă colhoznică*, (1979), lână, 173x270 cm., Maria Saka-Răcilă. *Cor sătesc*, (1970), lână, 205x135 cm., Maria Saka-Răcilă. *Arătură de primăvară*, (1977), lână, 230x280 cm., Valentina Tufescu-Poleacova. *Veretcă* (1964), lână, 274x105 cm., Nelly Serova. *Glastre*, (1962), lână, 359x205 cm.

Artă rusă (icoane, pictură, grafică, artă decorativă, miniatură):

Icoane: Anonim, icoana Acoperemântul Maicii Domnului încadrată de 16 subiecte, sec. al XIX-lea.



Victor Savca. *Compoziție decorativă Moldova* (1987)



Victor Savca. Set decorativ Țărănesc (1978)



Filip Nutovici. Vază (1959)



Vasiliu Vadaniuc. Compoziție decorativă *Picături* (1988)



Serghei Crasnojen. *Serviciu* (1975)



Tatiana Canaș, Pavel Bespoiasnâi. *Ulcior* (1959)



Mihail Grati. *Plai natal* (piesă din compoziție) (1983)

Pictură: Pictor necunoscut. *Portretul lui Petru I*, (secolul al XVIII-lea), Pictor necunoscut. *Portretul împărătesei Elizaveta Petrovna*, (secolul al XVIII-lea), Pictor necunoscut. *Portretul unui necunoscut cu ordinul Vladimir*, (secolul al XVIII-lea), Pictor necunoscut. *Portretul unui necunoscut în mundur marinăresc* (secolul al XVIII-lea), Pictor necunoscut. *Portret de bărbat* (secolul al XIX-lea), M. N. Vorobiev. *Golf în Neapole* (1846), P. N. Orlov. *Păstori calabrieni cântând la cimpoi* (1846), O. A. Kiprenskii. *Fetiță cu poamă* (1831), Zinaida Serebreacova. *La scăldat, ulei, pânză*. Konstantin Korovin. *Portretul unei necunoscute, ulei, pânză*. Nicolai Rerih. *Pskov, (1903), ulei, pânză*. Ivan Aivazovskii. *Dimineața pe malul mării*. Crimeia, (1865), ulei, pânză. Alexei Savrasov. *După furtună, ulei, pânză*. Ivan Shishkin. *Pini, ulei, pânză*. Vasilii Surikov. *Studiul pentru tabloul Bunavestire*, ulei, pânză. Ivan Hruțkii. *Natură statică*, (1837), ulei pânză. Vasilii Tropinin. *Portret de bărbat*, ulei, pânză. Pavel Fedotov. *Văduviaora, ulei, pânză*. Orest Kiprenskii. *Fata cu fructe*, ulei, pânză. Anton Iosenco. *Apostolul Andrei*, ulei, pânză. Autor anonim. *Portretul împărătesei Elizaveta Petrovna*, ulei, pânză. Autor anonim. *Portretul lui Petru I*, ulei, pânză. A.G. Venețianov. *Portretul ofițerului unității de cavalerie* S. P. Voieikov, O. A. Kiprenskii. *Portretul principesei A. V. Șeriatova*, S. M. Vorobiev. *Vedere spre Petergov dinspre mare*, V. A. Tropinin, *Portretul unui necunoscut*, (1852), R. K. Jukovskii. *Autoportret*, (1839), P. A. Andreev, *Portret de familie* (1842), I. K. Makarov. *Portret de tânără femeie*, (1860), F. A. Bronnikov. *Procesiune la Roma*, (1871), A. A. Svedomskii. *Rimleană cu broască țestoasă*, G. G. Measoiedov, *Seară*, (1880), V. G. Perov. *Portret de necunoscută* (1875),

V. E. Makovschii. *Țărani la cârciumă* (1882), A. K. Savrasov. *După furtună*, (anii 1880), V. D. Polenov. *Laguna Murano*, (1896), N.S. Matveev. *Nuntă în închisoare*, (1890), I. K. Aivazovskii. *Dimineață pe malurile Krimeei*, (1865), N. K. Rerih. *Cimitirul din Pskov*, (1903), V. D. Orlovskii. *Dimineață cețoasă în pădure*, (1882), Z. E. Serebreacova, *Femeie la scăldat*, E. G. Vinogradov. *Vedere spre Vechiul Palat de Iarnă...* (1753), E. P. Cemesov. *Portretul împărătesei Elizaveta Petrovna*, (1761), A. I. Strelkovskii. *La fântână*, (1843), A. O. Orlovskii. *Portretul unui bărbat cu barbă* (1810), A. E. Egorov. *Găsirea lui Moise*, K. P. Briulov. *Ostaș roman*, K. F. Gun. *Ostaș cu cască*, N. I. Utkin. *Portretul lui S.S. Uvarov* (1836), K. F. Cernășev. *Portretul unui necunoscut* (1852), I. N. Kramskoi. *Portretul pictorului*, K. P. Pomeranțev, I. I. Șişkin. *Peisaj în pădure* (1890), N. N. Ge. *Hristos*, (1871), A. P. Reabușchin. *Întâmpinarea Anului Nou*, V. M. Vasnețov. *Bătrân sărac*. (anii 1870), K. V. Lebedev. *Nuntă boierească* (1883), V. G. Șvarț. *Iaroslavna*, A. E. Karneev. *Scenă de jen. Sevastopol* (1861), F. A. Maleavin. *Trei țărance*, D. N. Kardovskii. *Portret de femeie*. V. A. Serov. *Petru cel Mare călare* (1910-1911), L. N. Benua. *Vedere spre castel*, L. N. Benua. *Peisaj* (1925), *Schiță de decor pentru baletul lui N. N. Cerepin*, L. N. Benua. *Schiță de decor pentru baletul lui N. N. Cerepin*. *Foișorul Armidei*, (1907), *Schiță de decor pentru baletul lui A.K. Glazunov Raimonda* (1912), K. A. Somov. *Femeie cu obiect prelucrat manual* (1892), L.S. Bakst. *Portretul pictorului I. I. Levitan*, V.V. Mată. *Portretul scriitorului I. A. Goncearov*, S. A. Vinogradov. *Chei pe râu*, (1895), E.S. Kruglikova. *În parc*, I. Ia. Bilibin. *Ilustrație la povestea Ivan Țarevici i serii volk*, (1899), Anonim. Rusia. *Ceașcă*. Porțelan

G. G. Measoiedov, *Seară*, (1880)

Alexei Savrasov. *După furtună*

pictat. Medalii memoriale rusești. (secolele XVIII–XX), Miniaturi (inclusiv și rusești), (secolele XVIII–XIX).

Artă sovietică: B. N. Iacovlev. Bacu. Bibi-Eibat. (1929), L. V. Turjanschii. *Seară*. Moscova. (1920), K. F. Iuon. *Șantier naval*, P. P. Sokolov-skalia. *Portret de tânără femeie*, I. E. Grabari. *Februarie* (1941), G. M. Șegali. *Primăvară*, (1944), P.I. Petrovicev. *Kuskovo*. *Salonul roșu din palat* (1990), S. V. Gherasimov. *Natură statică cu clopoței*. P. P. Koncealovskii. *Natură statică cu măcieș și jasmîn*, (1952), Iu. I. Pimenov. *În grădină*, (1945), I. N. Pavlov. Moscova. *Piața de ciuperci* (1920), A. M. Vasnețov. *Kremlinul pe timpul lui Ioan al III*, V.A. Favorskii. *Încoronarea lui Boris* (1954-1955), B. Kustodieiev. *La cârciumă*, K. I. Rudakov. *Don Kihot și Sancio Pansa* (1948).

Artă universală vest-europeană (pictură, grafică, sculptură, artă decorativă)

Pictură: Karel Van Mander III. *Portretul împăratului Hristian al IV-lea*, Iacob Iordans. *Instruirea lui Vulcan*. *Ian Breighel cel bătrân*, Cuznița lui Vulcan, Pier Goyer. *Portretul fiicei herțogului de Orléan*, Peter Kastelis. *Port maritim*, (secolul al XVII-lea), Jan Kurtua. *Luptă*, Gheorg Filipp Rugendas. *Luptă*, Art Van Der Hep. *Peisaj sub clar de lună*. Vințenț Fișer. *Peisaj din Roma*, (1791), Ioan Samuieel Aenolid, *Coș cu poamă*, Eduard Ghertner. *Catedrala Sf. Nicole din Ghent*, Carl Constantin Henric Șteffer. *Vânător*, Vilhelm Alexandr Meiergeim. *Peisaj de iarnă*, (anii 1860), Filip Jakob Luterbur cel tânăr. *Peisaj cu trăsură de poștă*, Ejen Akkar. *Scenă în salon*, Victor Alexis. *Curtea Leu al palatului Aligambra din Granada* (1834), *Pol Lui Narsis Grolleron*. *Husar*, Salomon Korrodi. *Peisaj italian* (1865), Ianoș Valentini. Jucători de cărți.

Autor anonim. *Portretul lui Petru I*

Bernardino Luini, *Sfânta Ecaterina din Alexandria*, ulei, pânză, Andrea Sacci, *Sfânta familie*, ulei, pânză. Autor anonim, (*cercul lui Pietro della Vecchia*), *Irod și Salomeea*, ulei, pânză. Stefano Torelli, *Schiță de plafon*, ulei, pânză. Autor anonim, sec. XVII, *Betsabeea*, ulei, pânză. Pietro Liberi, *Betsabeea*, ulei, pânză. Autor anonim, sec. XVIII, *Peisaj venețian* (podul Rialto), ulei, pânză. Autor anonim, sec. XVI, (școala lui Tintoretto), *Sfânta Familie cu pruncul Ioan*, ulei, pânză. Autor anonim, sec. al XVI-lea, *Închinarea magilor*, ulei, pânză. Autor anonim, sec. XVI, *Sfânta Familie cu Ioan Botezătorul*, ulei, pânză. Autor anonim, sec. XVII, Flandra școala lui A. Van Dyck, *Apostolul Petru*, ulei, pânză. Autor anonim, sec. al XVII-lea, (școala lui A. van Dyck), *Copiii regelui Carol I*, ulei, pânză. Autor anonim, sec. al XVII-lea, (cercul lui Gh. Zeghers), *Madona surrounded cu o cunună de flori*, ulei, pânză. Frans Franken., *Purtarea crucii*, ulei, pânză. Nicolaes Maes, *Portretul unui tânăr*, ulei, pânză. Gerard van Honthorst, *Regele David cântând la liră*, ulei, pânză. Jan Joseph Goyen, *Mal de rău*, ulei, lemn. Autor anonim, sec. al XVII-lea, *Portret de femeie*, ulei, pânză. Aert van der Neer, *Peisaj cu clar de lună*, ulei, lemn. Autor anonim, sec. al XVI-lea, *Sfântul Ieronim*, ulei, pânză. Autor anonim, sec. XVI, *Predica lui Ioan Botezătorul și botezul Mântuitorului*, ulei, pânză. Federico Ruiz, *Portretul împăratului Franz Joseph I*, ulei, pânză. Federico Ruiz, Spania, *Portretul împărătesei Elisabeta*, ulei, pânză. Chritian Berentz. *Flori și fructe*, ulei, pânză. Friedrich Durck, *Păstoriță*, ulei, pânză. Johann Baptiste Lampi I. *Portretul Varvarei Golițana*, ulei, pânză. Johann Baptiste Lampi I. *Portretul Ecaterine II*, tempera, pânză. Autor anonim. *Faun cu nimfă*, ulei, pânză. Autor anonim. *Flori în vază*, ulei, pânză. Pierre Gobert. *Portretul fiicei regentului Philippe d Orleans*, ulei, pânză. Autor anonim.



Iacob Jordans. Instruirea lui Jupiter

Flandra. *Venus și Marte*, ulei, pânză. Jean-Baptiste van Loo. *Venus și Marte*, ulei, pânză.

Grafică: Autor necunoscut. *Odihnă pe calea spre Egipt*, sec. al. XVI-lea. Djordjo Vazari, *Scoaterea de pe cruce*, Cimone Katarini, *Scenă biblică*, Luca Djordano. *Marte și Venera în luptă*, Karlo Maratti, *Nașterea Mariei*, Anibale Karaci. *Madona cu pruncul, Sf. Elizaveta și Ioan Botezătorul*, (1606), Stefano Della Bella. *Peisaj*, Shelite Bolisvert. *Sfânta familie*, Villem Svanenburg. *Lot cu fiicele sale*, (1612), Lukas Vorsterman senior. *Închinarea păstorilor*, (1620), Lukas Vorsterman senior. *Portretul lui Nikolaus Fabrițiu de Peiresk*, Adrian van Ostade. *Coșcarul*, Ian Peters Sanredam. *Foaie din Istoria prorocilor*, Lukas van Leiden. *Mahomed și călugărul*, (1508), Hans Burgmair. *Ilustrație pentru Veisskunig*, (1514-1516), Albrecht Durer. *Fuga în Egipt* (1502-1505), Kornelis Kort. *Prometeu*, (1566), Henrih Alidegrever. *Hercule*, (1550), Henrik Holțius. *Fecioara Maria o vizitează pe Sf. Ana* (1593), Rafael V. Turjanschii Sadeler senior. *Hristos la Marfa și Maria*, (1584), Rembrandt Harmensz Rijn. *Portretul lui Clement de Longhi*, (1651). Robert Strendj. *Întoarcerea de la piață*, Gheorg Fridrih Șmidt. *Portretul pictorului Moris Kanten de Latur*, (1742), Angelika Kauffman. *Femeie șezând*, Lui Șero. *Triumful lui Cezar*, Antonio Grano. *Madona cu sfinții*, Mișeli Dorinii. *Lot cu fiicele sale*, (1639), Antonio Djuzeppa Barbațta. *Vedere din Roma*, Jak Kallo. *Foi din ciclul Diverse figuri*, Haspar Diughe. *Peisaj*, Blondel. *Ruini antice*, Robert Hanteuil. *Portretul împăratului Ludovik al XIV-lea* (1670), Jili Demarto senior. *Femeie șezând*, Jan Moro cel Tânăr,

Jan Batist Simone. *Model timid*, Rene Gaiar. *Portretul împărătesei E. Golițina*, Jan Dolle. *Portretul pictorului Ghiașint Rigo* (1742), Șarl Melhior Decurti. *Pol și Virginia*, Zigmunt Foghel. *Cetate în Tenicine* (1801), Alexandr Kalam. *Peisaj forestier*, Adolf Mențel. *Autoportret* (1885), Klemans Gamo. *Portretul fiului lui Napoleon I*, Pol Gavarni. *Foaie din ciclul Din natură*, Pierre-Auguste Renoir. *Două femei la scăldat*, Kete Kolviț. *Copil mort*.

Sculptură: Angello de Rossi. *Apollo*, Anonim. *Cortegiul Magilor* sec. al XVII-lea, *Paul Vivie*. *Fetița*, sec. XIX, Clod Michel (Clodion). *Scenă mitologică*, sec. al XIX-lea.

Artă decorativă: Medalii comemorative din Europa Occidentală din secolele al XVII-XX. Anonim. *Păstor și păstorită*, sec. al XIX-lea, Anonim. *Sărbătoare*, secolul al XVIII-lea, Anonim. *Farfurie*, sec. al XIX-lea.

Artă orientală (stampa Japoneză)

Kitagawa Utamaro. *Frumoasele din Iosivaro*, Kitagawa Utamaro, *Femeie cu carte*, Kitagawa Utamaro. *Sugorocu*. Sec. al XVIII-lea. Kașusika Hokusai. *Fudzikadzava în provincia Kai*, (1823-1831), Kașusika Hokusai. *Pelerinaj spre cascadele din diverse provincii*, (1827), Ando Horoshige. *Lângă cârciumă*, (1833-1834), Ando Horoshige. *Ploaie nocturnă*, Sec. al XIX-lea, Ando Horoshige. *Ekkaiti. Pe râul Miăgava*, (1833-1834), Utagava Kunisada. *Îndrumare*, Utagava Kunisada. *În livadă*, Utagava Kuniiosii. *Ilustrație la ediția 36 de Mari lupte*, Utagava Kuniiosii. *Răz bunare*, Iosiu Tikanobu, *Carpi sub glătinie înflorită*.



Kitagawa Utamaro. *Frumoasele din Iosivaro*

Sursele ilustrațiilor: E. B. Барашков. Государственный Художественный музей Молдавской ССР. Кишинев: изд. «Тимпул», 1982.

C. Spânu. *Arta decorativă din RSS Moldovenească. Anii 1944-1991*. Chișinău: Editura Epigraf, 2018.

Bibliografie:

1. Eleonora Brigalda-Barbas. Igor Vieru. În: *Maeștri basarabeni din secolul XX*. Chișinău: Editura ARC, 2006.
2. Eleonora Brigalda-Barbas. Pavel Șilingovschi. În: *Maeștri basarabeni din secolul XX*. Chișinău: Editura ARC, 2006.
3. Sofia Bobernaga. Igor Vieru. Chișinău: Literatura artistică, 1982.
4. Constantin I. Ciobanu. Valentina Rusu-Ciobanu. În: *Maeștri basarabeni din secolul XX*. Chișinău: Editura ARC, 2006.
5. Constantin I. Ciobanu. Andrei Sârbu. În: *Maeștri basarabeni din secolul XX*. Chișinău: Editura ARC, 2006.
6. Muzeul Național de Artă al Moldovei. Chișinău: Muzeul Național de Artă al Moldovei, 2016. Autori texte: Tudor Zbârnea, Nicolae Olaru, Emanuela Sprânceană, Natalia Șalaghinov, Valeria Suruceanu, Polina Kolomeet, Tamara Diaconescu, Elena Grigorașenco.
7. Galeria de sculptură contemporană din colecția Muzeului Național de Arte al Moldovei. Chișinău: Editura Cartea Moldovei, 2004. Autor și alcătuitor: Valeria Suruceanu.

8. Leonardo Guțu. *Pictură. Chișinău: Epigraf*, 2005.
9. Fondurile Muzeului Național de Artă al Moldovei.
10. C. Spânu. *Arta decorativă din RSS Moldovenească. Anii 1944-1991*. Chișinău: Epigraf, 2018.
11. E. B. Барашков. Государственный Художественный музей Молдавской ССР. Кишинев: изд. Тимпул, 1982.
12. Д. Д. Гольцов. Идя Богдеско. Москва: Издательство «Советский художник», 1987.
13. Никита Бахчеван. Минаил Буря. Минаил Греку. Иван Жуматий. Вильгельмина Зазерская. Сергей Кучук. Глеб Саинчук. Филимон Хэмурау. Выставка произведений художников Молдавии. Живопись. Каталог, составитель Елена Викторовна Романенко. Авторы текста Илья Трофимович Богдеско, Федор Васильевич Ставило. Москва: Советский художник. 1983.
14. Графики Советской Молдавии. Автор текста и составитель Д. Д. Гольцов. Москва: Советский художник, 1981.
15. Изобразительное искусство Советской Молдавии. Автор составитель Дмитрий Дмитриевич Гольцов. Кишинев: Издательство Тимпул, 1987.

IV. PATRIMONIUL ETNOLOGIC

4.1. Cultura materială a românilor / moldovenilor

În această lucrare ne-am asumat scopul de a familiariza cititorul, în măsura posibilităților, cu cele mai importante aspecte ale culturii populare din spațiul Pruto-Nistorean, relevând atât specificul cultural local, cât și apartenența la valorile culturii românești și universale.

Patrimoniul etnografic al Republicii Moldova este unul dintre pilonii pe care se sprijină cultura și identitatea țării. Această moștenire, numită de specialiști „cultură tradițională”, la nivel internațional, a fost recunoscută ca parte a patrimoniului cultural și a devenit subiect al politicilor culturale.

Patrimoniul etnografic românesc din acest teritoriu se bucură atât de o componentă imaterială, cât și de una materială. Prima dintre acestea pune accent pe arta cuvântului, folclorul muzical și coregrafic, obiceiuri, sărbători, ritualuri și practici tradiționale, meșteșuguri artistice, jocuri de copii și tineret. Toate acestea reprezintă elementele cu dominanță spirituală ale culturii noastre tradiționale care identifică și definește latura etnografică a patrimoniului cultural al națiunii vorbitoare de limbă română din teritoriul cuprins între Prut și Nistru. Componenta materială a patrimoniului etnografic o constituie obiectele etnografice și de artizanat, operele de cultură populară, așezările, casele tradiționale, meșteșugurile, ocupațiile tradiționale, covoarele, piesele de port etc.

Privită în ansamblul ei, cultura populară din spațiul Pruto-Nistorean¹, pe lângă vechimea de necontestat, prezintă două caracteristici fundamentale: continuitatea și unitatea în timp și spațiu. Atât elementele de continuitate, cât și cele de unitate pot fi descifrate în cele mai diverse aspecte materiale și spirituale (la nivelul culturii populare: arhitectura, ocupațiile, uneltele, tehnicile tradiționale, arta, obiceiurile, credințele). Unitatea etnică a românilor este ușor de observat și la nivel istoric, și lingvistic, chiar dacă acest popor a avut un trecut zbuciumat, fiind despărțit în permanență de hotare arbitrare.

Pentru a explica izbitoarea similaritate dintre așa numita cultură moldovenească cu cea românească, în cele ce urmează vom releva cele câteva date istorice, ce indică asupra originii comune a populației locuitoare pe ambele maluri ale Prutului.

După cum demonstrează mai multe surse istoriografice și arheologice, populația autohtonă² se prezintă ca urmașul direct al civilizației geto-dacice, care, fiind supusă unui intens proces de romanizare după distrugerea statului lui Decebal (secolul al II-lea), a căpătat noi trăsături etnice, ceea ce a condus, în cele din urmă, la formarea unui nou etnos daco-roman, apoi și românesc în sec. IX-X în spațiul carpato-danubiano-nord-pontic, incluzând interfluviul Prut-Nistru³.

Odată cu retragerea structurilor de stat și militare romane, populația romanizată a rămas în mare parte la vechile vetre de așezări rurale, plătind tribut numeroșilor

invadatori și stăpânitori barbari, sute de ani la rând, până în secolul al XIV-lea. Abia după mai multe secole, în Evul Mediu timpuriu în spațiul de referință au dat semne de existență în istorie strămoșii noștri – românii, manifestându-se prin personalități, nuclee și formațiuni politice, apoi și statale medievale pe care le numim Țara Moldovei (Valahia Mică) – la Est de Carpați și Țara Românească (Valahia Mare) – la sud de Carpați. Acestea au fost entități politice aparte până la mijlocul secolului al XIX-lea, când au format prin voință comună un singur stat – România modernă. Aici, se merită de subliniat că Țara Moldovei a fost întemeiată cu eforturile comune ale căpeteniilor românilor atât de la est, cât și de la vest de munții Carpați (Țara Maramureșului).

Înfrângerea tătar-mongolilor în lupta de la Apele Albastre (1362) a avut ca urmare diminuarea stăpânirii acestora în teritoriu, în scurt timp (anii 60 – 80 ai sec. al XIV-lea), fiind posibilă extinderea teritorială a Țării Moldovei până la Nistru și Marea Neagră.

Controlul voievozilor moldoveni de la Roman I, Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare a contribuit la consolidarea elementului etnic românesc în acest spațiu, s-a intensificat procesul de valorificare a bogățiilor ținutului prin creșterea substanțială a populației și numărului de sate, moșii și alte așezări. Deja în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, drept continuare a vechilor tradiții creștine, înrădăcinate pe meleagurile basarabene, apar primele așezări monahale, mănăstiri și schituri (Vărzărești și Căpriana)⁵.

De o grijă deosebită s-au bucurat ținuturile din stânga Prutului în timpul lui Ștefan cel Mare, care a preluat controlul asupra cetății Hotin, a Chilie, a renovat cetatea Orheiului, a zidit cetatea Sorociei, a întărit hotarele de pe Nistru, a consolidat zidurile Cetății Albe, a rezidit cetatea Chilie, a stimulat comerțul și căile comerciale.

În epoca postștefaniană, sub domniile urmașilor săi Bogdan al III-lea, Ștefăniță și Petru Rareș, teritoriul examinat a trecut prin perioade de pace, dar și prin mari invazii ale tătarilor din Crimeea și cele ale otomanilor, care au distrus cetatea Orheiului și au înglobat ținutul Tighina în raialele turcești din sud.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Ioan Vodă cel Viteaz a încercat să scuture stăpânirea otomană, dar în lupta de lângă lacul Cahul, voievodul este înfrânt, iar haraciul a devenit și mai greu de plătit Porții Otomane.

Pe parcursul secolului al XVII-lea mai mulți domnitori moldoveni (Movileștii, Vasile Lupu și Constantin Cantemir) au încercat să joace pe contradicțiile dintre marile puteri de atunci și să câștige mai mult spațiu de manevră pentru Țara Moldovei. Același scop nobil l-a avut și Dimitrie Cantemir⁶, încheind alianță cu țarul Rusiei Petru I, dar înfrângerea suferită în lupta de la Stănilești, în vara anului 1711, i-a curmat planurile și a pus pe umerii populației din ținutul dintre Prut și Nistru

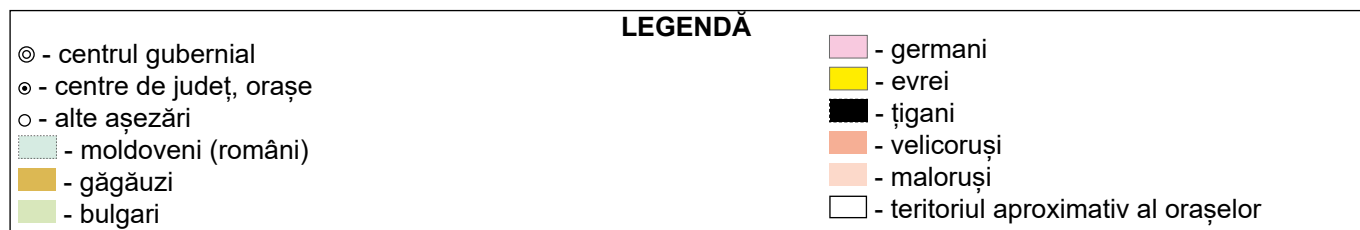
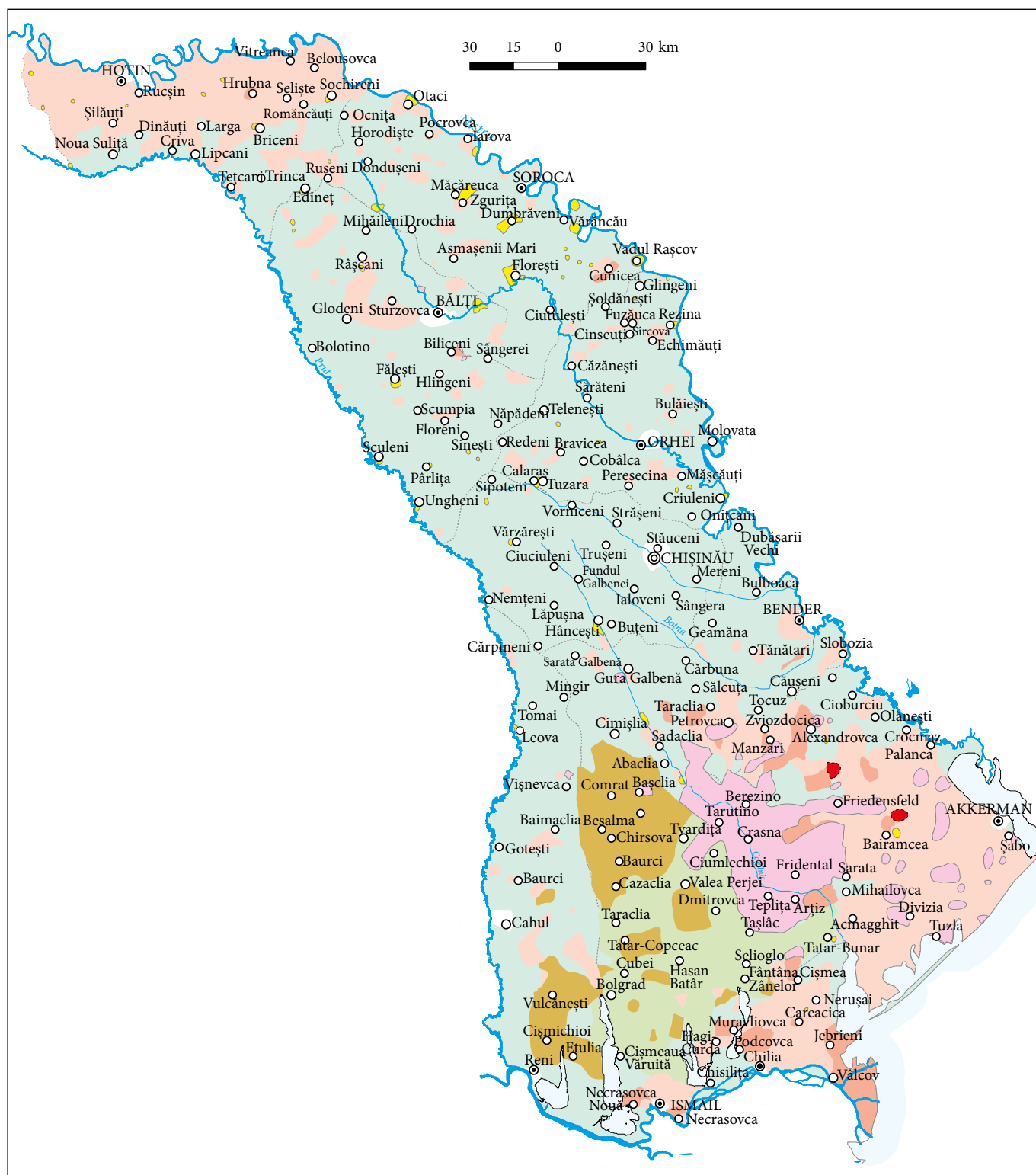


Fig.1. Harta Etnică a Guberniei Basarabia (sf. sec. XIX – înc. sec. XX)
 Sursa: Adrian Dolghi, Alina Felea. Atlas etnoistoric ilustrat al Basarabiei (1812-1918). Chișinău, 2017, p.81.

alte lipsuri și nenorociri. În 1714 turcii rup din țara Moldovei cetatea Hotinului cu mai multe sate (aproape întreg ținutul cu același nume), transformând-o în raia turcească, iar mai târziu, pe parcursul sec. al XVIII-lea Rusia țaristă provoacă distrugerii, jafuri, pierderi umane și materiale enorme Țării Moldovei prin războaiele ce le poartă pe teritoriul ei.

Cea mai grea lovitură a fost dată Țării Moldovei în anul 1812, când din trupul ei a fost ruptă o jumătate din teritoriul, care a fost anexat la Rusia Țaristă⁷. Drept urmare a anexării Moldovei dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus, populația Basarabiei a fost lipsită de propriile structuri statale, culturale și ecleziastice, ele fiind înlocuite cu cele țariste (Fig. 1). În asemenea condiții, întâmpinând mari dificultăți, românii din Basarabia au fost puși în fața faptului de a-și croi un viitor propriu, ajungând la mișcarea de eliberare națională, mai ales în primele decenii ale secolului al XX-lea, când, în rezultatul Primului Război Mondial, această mișcare a culminat cu organizarea Sfatului Țării, proclamarea Republicii Democratice Moldovenești, ruperea de la Imperiul Țarist și unirea cu România (27 martie 1918).

Istoricul Nicolae Enciu susține că după unire cu Țara, Basarabia s-a integrat destul de rapid în economia, viața și cultura românească, reușind să facă un salt calitativ în domeniul organizării procesului educativ: a crescut numărul știutorilor de carte, se deschid pentru basarabeni perspective spre cultura și piața europeană, spre modernizare în toate domeniile⁸.

Prin actul din 28 iunie 1940, semnat de către Stalin și Hitler, Basarabia este ruptă de România și înglobată în Uniunea Sovietică. Tot în aceeași vară, la 2 august 1940, spațiul dintre Prut, Nistru și Marea Neagră, care se constituise de mai multă vreme ca o unitate teritorială distinctă cu populație majoritară românească, a fost dezmembrat în cel mai dezastruos mod, provincia fiind lipsită de întregi județe din nordul și sudul ei. Din 1941 până în 1944, acest teritoriu intră din nou în componența României, ca mai apoi, în 1944, să fie readuse și implantate forțat structurile de stat și de partid bolșevice.

Întreg arsenalul de măsuri impuse de către comuniști au dus la implantarea ideologiei comuniste în locul valorilor tradiționale seculare românești.

Evoluția și procesele care s-au derulat în RSSM pe parcursul anilor 1944-1991 au demonstrat că regimul totalitar comunist sovietic a dezlănțuit o amplă campanie de deznaționalizare și îndoctrinare, de rupere totală de istoria, cultura și literatura românească, de formare a unei intelectualități noi „ieșite din popor”⁹.

Cu toate acestea, în paralel cu intelectualitatea națională puternic îndoctrinată și contaminată de ideologia imperială sovietică se forma o altă intelectualitate, adaptată prin carte și mass-media la valorile perene ale istoriei și culturii românești¹⁰. Anume acestor minți le-a revenit rolul de a declanșa o adevărată revoluție de eliberare națională (1989-1991), pentru limba română și grafia latină, pentru libertăți democratice. Toate acele acțiuni au dus la proclamarea independenței de stat a Republicii Moldova la 27 august 1991.

Este de remarcat faptul că după ieșirea Republicii

Moldova din componența URSS, procesul de revalorificare a patrimoniului cultural tradițional a luat amploare. S-au întreprins măsuri de a reveni la „veșnicele adevăruri”, de a revendica identitatea noastră etnică, tradițiile și obiceiurile strămoșești.

Cultura materială.

Din cele mai vechi timpuri, omul locului, ținând cont de resursele și condițiile naturale locale, experiența tehnică și culturală transmisă din generație în generație, s-a străduit să-și creeze cele mai bune condiții de viață și să-și modeleze mediul înconjurător prin elemente de cultură materială (locuință și gospodărie, ocupații, căi și mijloace de transport, port, alimentație etc.) în așa fel încât să-și creeze în perimetrul spațiului locuit o ordine firească și o ambianță cât mai plăcută. Acest mediu creat de om prin uzitarea resurselor naturale și condițiilor locale, prin suprapunerea mentalului colectiv, obiceiurilor și tradițiilor comunitare este numit în literatura de specialitate *peisaj cultural/ peisaj cultural rural*¹¹ sau *peisaj etnografic*.

Așezările umane în teritoriul de referință au apărut în timp și au devenit stabile odată cu sedentarizarea ocupațiilor, în neolitic, formând cadrul de desfășurare a vieții economice și sociale. Vechimea fenomenului rural este atestată de însăși terminologia așezărilor: *cătun* – termen dacic, cu înțeles de sat mic cu mai puțin de 100 de gospodării; *sat* – (lat. *fossatum*) așezare rurală mai mare, cu peste 100 de gospodării¹².

Asupra tipurilor tradiționale de așezări umane au acționat diferiți factori: economici, social-istorici, demografici și geografici.

Caracteristicile, transmise din generație în generație, ce au dus la alegerea amplasării așezărilor au fost: bogățiile naturale, distanța până la apă, unghiul pantei, altitudinea, expunerea față de soare, distanța până la resursele de materie primă, temperatura, direcția din care bătea vântul, debitul râului sau pârâului, tipul de sol, vegetația, fauna¹³.

Întemeierea așezărilor presupunea împlinirea unui scenariu ritual complex din care făceau parte două aspecte importante: practicile arhaice de alegere a locului de întemeiere a satelor și practicile de întemeiere propriu-zisă a satelor.

Punctul culminant al ritualului de întemeiere era baterea parului (stâlpului, țarușului), practică prin care așezarea se orienta în micro- și macrocosmos. Urma apoi fixarea mărimii și formei vetrei satului prin trasarea brazdelor de plug rituale, înconjurarea terenului cu diferite animale etc.

Satul a fost cea mai veche formă de locuire umană și continuă să fie un purtător de cultură și civilizație prin expresiile sale materiale și spirituale. Arhitectura de organizare și amplasare a satelor, a fost condiționată în mare parte de condițiile de relief, dispunerea rețelei de drumuri și amplasarea locuințelor, dar și de factorul social. Omul a fost cel care și-a ales vatra satului și a acționat asupra evoluției acesteia.

Dacă condițiile de relief au avut influență asupra formei și tipului de organizare a satelor, generând trei tipuri principale de sate (adunate, răsfirate/ liniare și risipite¹⁴), prezența și valorificarea resurselor și condițiilor naturale

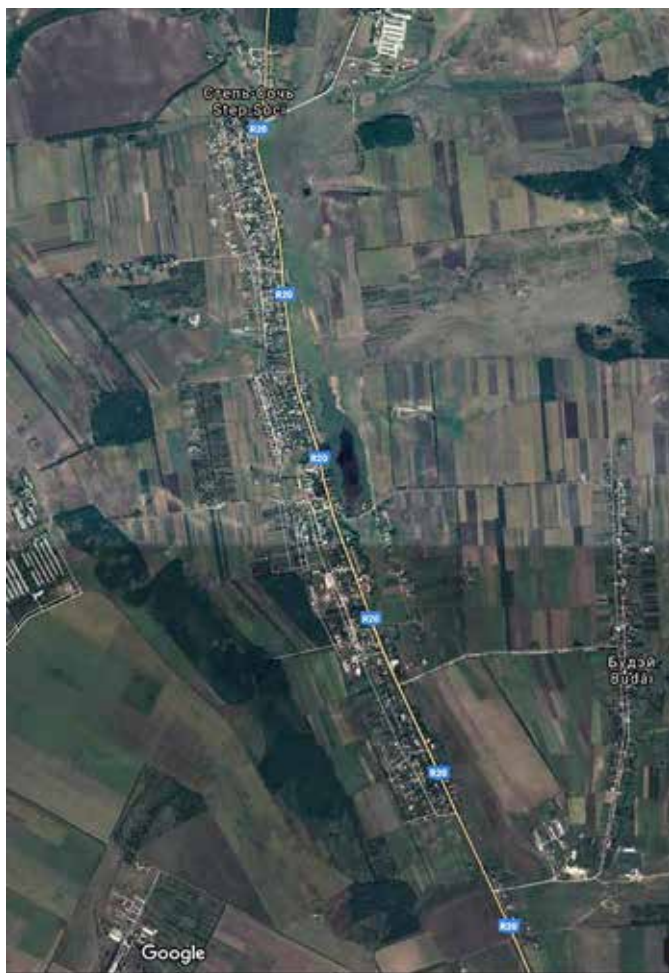


Fig. 2. Forma liniară a satului Step-Soci (Orhei), văzută prin intermediul Google maps

a determinat specializarea ocupațională și modurile de valorificare a terenurilor (Fig. 2).

Subliniem că astăzi nu avem sate care să corespundă în totalitate unui anumit tip, persistând o combinație între ele, datorită indicilor de populare, migrației forței de muncă, etc¹⁵. Tânara cercetătoare Dorina Onică în lucrarea sa „Peisajul cultural rural” prezintă un exemplu clar de evoluție a satului Măgdăcești de la sat risipit (până la sfârșitul secolului al XIX-lea), la unul răsfrat (în prima jumătate a secolului XX) și, în cele din urmă, constituirea acestuia ca sat cu o organizare adunată a caselor, aliniat de-a lungul drumului (sfârșitul secolului XX – începutul secolului XXI). Totuși în unele regiuni mai putem găsi și astăzi sate înșirate de-a lungul drumului, cum ar fi Butuceni și Step Soci din raionul Orhei.

În structura satelor basarabene intră: vatra satului, suprafața atribuită construcțiilor din sat și hotarul sau moșia satului care desemnează zona de activitate economică al acestuia. Vatra satului este formată din gospodării, construcții comunitare (biserici), fântâni, cimitire, iar moșia satului cuprinde terenurile valorificate prin ocupații: cele cultivate (țărini și ogoare), fânețele, pășunile, pădurile etc. Uneori și în moșia satului sunt construcții gospodărești, locuite temporar, numite odăi, șuri, adăposturi, în unele cazuri, au format alte sate.

Ca o completare la acest aspect vine remarcă făcută de filozoful și gânditorul român Lucian Blaga, care a ținut să-și exprime uimirea față de armonia dintre așezare și peisaj, dar și capacitatea țaranului român de organizare

fortuită și lipsa spiritului practic în organizarea logică și rațională, așa-numita „ordine în dezordine”¹⁶.

Gospodăria este elementul fundamental al oricărei așezări omenești tradiționale¹⁷, ea regăsindu-se atât în vatra satului (gospodăria permanentă) (Fig. 3 A, B), cât și în unele zone periferice (gospodăria sezonieră).

Complexul gospodăriei rurale tradiționale cuprinde: casa de locuit, beciul, căsoaia (bucătărie de vară, mai nou – „sarai”), poiata, grajdul, cotețul pentru păsări, sâsâiacul, lojnița, râșnița și bașca. Casa de locuit este elementul principal al gospodăriei țărănești.

Arhitectura locuințelor și modalitățile de organizare a gospodăriilor au suferit schimbări pe parcursul timpului și reflectă diferențe de la regiune la regiune. Această variație este oglindită de prezența anumitor resurse în regiune utilizate ca materie primă de construcție (piatră, lemn). Ocupația de bază a populației și îndeletnicirile tradiționale (meșteșugurile) conturează un anumit tip de locuință și anumite anexe gospodărești. Fiecare gospodărie aparține unei familii și este compusă din locuință și construcții anexe (acareturile).

Un rol important în structura și evoluția gospodăriei tradiționale l-au avut ocupațiile, care au dus la crearea de construcții gospodărești cu o funcționalitate și înfățișare aparte, apoi starea social-economică, care s-a răsfrânt asupra dimensiunii acareturilor, uneori și asupra arhitecturii și ornamenticii construcției, factorul geografic, în măsura în care a influențat adaptarea întregului complex de construcții gospodărești la configurația terenului; la acești factori am adăuga factorul etnic, tradiția locală, materialul de construcție, nivelul de cunoștințe tehnice ale meșterilor-constructori populari¹⁸.

Construcțiile care alcătuiesc gospodăria s-au diferențiat și dezvoltat, în primul rând, după cerințele ocupațiilor, pentru că s-au urmărit o tot mai bună adăpostire a animalelor, a uneltelor și a mijloacelor de transport, a diferitelor produse agricole, pomicole, viticole. În al doilea rând, satele în care predomina creșterea animalelor s-a impus extinderea și sporirea construcțiilor pentru adăpostirea acestora. În satele specializate în diverse meșteșuguri și chiar în cele agricole, dimensiunile acestor construcții au fost mai restrânse, dar s-a extins spațiul pentru depozitarea produselor.

Locuința este una dintre cele mai grăitoare expresii a modului de viață a poporului, a gustului său pentru frumos, a unor tradiții etnice și culturale. În calitate de spațiu unde decurge viața de familie, ea îndeplinește funcții



Fig. 3. A. Gospodărie permanentă din satul Vatici, Orhei.



Fig.3. B. Gospodărie permanentă (modernizată) din satul Șuri, raionul Drochia



Fig.4. Casa cu coloane și prispă din satul Butuceni, raionul Orhei

complexe: loc de adăpostire, odihnă, de desfășurare a unor munci casnice și transmitere a experienței de viață a vârstnicilor, de derulare a unor obiceiuri și ceremonialuri, de păstrare a unor obiecte și provizii. Oglindind din plin modul de viață sedentar al poporului, asupra casei s-a concentrat în permanență grija și dorința de frumos a țaranului român. În legătură cu acest aspect P. P. Panaitescu afirma: „centrul artei populare plastice este casa ... podoaba ei de lemn sculptat, de scoarțe, icoane, cusături atârinate pe pereți și oale care formează un tot. O dovadă în plus că poporul român n-a fost niciodată rătăcitor; el trăiește în case, creația sa artistică e în legătură cu casa”¹⁹.

Structura spațială a locuinței tradiționale s-a perfecționat în decursul secolelor. Reconstruirea evoluției rectilinii de la simplu la compus, este valabilă pentru locuința tradițională populară din spațiul Pruto-Nistean, pentru care sunt caracteristice etapele de constituire monocelular-adâncită anterioare secolului al XV-lea; monocelulară de suprafață; bicamerală de suprafață, fiind utilizată în calitate de casă principală până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Generalizarea locuinței tricamerale în calitate de casă principală are loc începând cu secolul al XIX-lea. Alături de casele monocelulare și adâncite au existat cele cu planul compus din două și trei încăperi.

Cunoașterea arhitecturii locuinței tradiționale contribuie la reconstituirea unor aspecte de cultură străveche, legată indisolubil de problema continuității populației autohtone pe aceste meleaguri.

Cea mai veche locuință este cea de tip semi-îngropat sau îngropat (bordeiul), având o răspândire limitată în secolele XVIII-XX. În aceste zone bordeiele nu reprezintă o formă primitivă de locuire, ci una de adaptare. Ele erau răcoroase vara, se încălzeau mai ușor iarna, erau mai puțin vizibile deci mai bine ferite de ochii năvălitorilor. Avea de obicei două camere, camera „la foc” unde se afla vatra liberă, iar cealaltă era camera de locuit cu o sobă „oarbă” cu gura de alimentare la vatră.

Locuința caracteristică țaranului, existentă în majoritatea satelor, a fost și a rămas casa. Aceasta era de mai multe feluri. Cea mai des întâlnită este cea monocelulară (cu o singură încăpere). La aceasta s-au adăugat cu timpul o cămară (cu rol de păstrare a diferitelor produse), o tindă (cu rol de trecere și depozitare) care proteja camera de locuit de frig și, în sfârșit, o altă cameră. Această a treia cameră a căpătat o funcție precisă: camera curată (neîncălzită) în care se păstrau lucrurile de preț și erau primiți oaspeții.

Locuințele monocelulare care au ajuns până în secolul XX, și-au schimbat utilitatea, dar continuau să folosească omului. În unele părți, ele au preluat funcțiile cămării (de a păstra hainele și alimentele omului), la care s-au adăugat și altele – un fel de bucătărie de vară, dotată cu cuptor, pe care de cele mai multe ori se jucau copii sau se adăposteau puii abia ieșiți din ou²⁰.

Arhitectura locuinței tradiționale – planul, mărimea și aspectul – au fost influențate de condițiile fizico-geografice ale mediului natural, de particularitățile și specificul sistemului gospodăresc, condiționate istoric și social.

Pentru autohtonii din Republica Moldova, și nu numai, casa a avut mereu un rol important, însumând o varietate de funcții (spațiul de desfășurare a vieții cotidiene, de transmitere a experienței generațiilor). Casa de locuit tradițională era construită pentru a servi câtorva generații, după care moștenitorii o înlocuiau cu alta mai performantă, corespunzătoare timpurilor noi.

Materialele de construcție erau lemnul, în cele mai multe zone ale țării, lutul și piatra. Restrângerea pădurilor în zonele de câmpie a dus la înlocuirea bânelor cu împletituri de nuiele lipite cu lut, apoi numai la folosirea lutului pentru construirea pereților. Există și câteva mici zone unde s-au construit case în întregime din piatră care, în condițiile climatice din acest spațiu, sunt friguroase, neadecvate. Acoperișurile de mai multe forme și mărimi erau construite din paie, trestie și, mai rar, din țigle sau tablă.

Partea dinainte a casei tradiționale era orientată spre sud (spre drum de obicei), mai rar spre est sau vest. În partea de jos a fațadei principale era construită prispa, element tradițional al arhitecturii casei construite pe pantele dealurilor. Prispa îngustă și lungă cât fațada, numită în zona Codrilor centrali „târnaț”, continua și de-a lungul fațadelor laterale. Stâlpii decorati cu creștături erau instalați la marginea prispei și susțineau versantul acoperișului, căptușit cu scânduri. În fața intrării, amplasat în axa de simetrie a fațadei principale, se construia „cerdacul” – o terasă patrulateră în plan, acoperită cu două versante laterale, care formau în față un fronton.

Cerdacul și prispa cu coloane (Fig. 4), folosite în combinație sau izolat, sunt elemente funcționale, constructive și artistice autentice ale arhitecturii din spațiul Pruto-Nistean, menite a proteja încăperile de lumina directă a soarelui.

Tipul de casă tricameral este răspândit în câteva variante regionale, cu caracteristici specifice pentru fiecare zonă. În zona de nord a Moldovei casele au acoperișurile în 4 ape și sunt dotate mai mult cu verande (cerdac), care în ultima vreme au fost „stecluite” (astupate cu geamuri). Cu timpul, verandele au fost înlocuite cu nișe în arc, similare balcoanelor. Prispa caselor era joasă în trecut, închisă cu parapet din lemn, dotată cu 4 stâlpi. Aceasta crește odată cu casa care, începând cu anii 70 ai sec. XX, tinde să capete somptuozitate. Ferestrele mici, amplasate perechi pentru iluminarea camerelor, au cedat locul unor ferestre mari, câte una la fiecare cameră, sau câte 4 ferestre, situate în perechi, pe de o parte și alta a intrării centrale (Fig. 5, 6).

În centrul Moldovei sunt două zone geografice în care casa tradițională are aspect diferit, păstrându-se planul tricameral și prispa cu șase stâlpi, instalați între intervalele dintre ferestre și ușă. În zona de Codru, casele erau construite din bârne de lemn. Din cauza defrișării pădurilor, casele au început a fi construite „în furci” – schelet din lemn, completat cu lut. Se păstrează aspectul tradițional, la care contribuie elementele arhitectonice din lemn - prispe închise cu parapet, cu coloane decorate în partea superioară din scânduri cu ornamente traforate, motivul dominant fiind cel vegetal, inspirat din mediul natural.

În partea de răsărit a zonei centrale, unde se întâlnește



Fig. 5. Casa din zona de Nord a Republicii. Satul Șuri, raionul Drochia



Fig. 6. Casă construită la sfârșitul sec. al XIX-lea. Orașul Cahul. Actualmente Muzeul de Etnografie din Cahul

destul de des piatra de calcar, casele erau construite cu pereții din piatră.

În zona de centru casa este zidită din piatră spartă, are pereții tencuiți cu lut și văruiți. Colțurile exterioare ale casei sunt clădite din blocuri mari fasonate de piatră, ceea ce asigură o stabilitate antiseismică mai mare. Detaliile decorative tradiționale au o formă artistică care a adus o faimă deosebită zonei Răutului de jos. Elementele prispei cu coloane, proprii casei de locuit tradiționale, au obținut expresie specifică pentru cioplitul în piatră, în care a fost elaborată coloana, alcătuită din fus, capitel și bază, postament și parapet. Partea superioară a stâlpilor intermediari ai parapetului, numit „floare de piatră”, a devenit un simbol al artei populare din această zonă, utilizat la împodobirea stâlpilor porților de intrare și chiar a hogoagurilor (Fig. 15.). Aspectul estetic al caselor este activat prin policromia detaliilor, o sinteză dintre sculptură și culoare.

În construcția caselor în zona de sud și în orânduirea internă a gospodăriilor se resimte influența coloniilor nemțești din Bugeac. Tipul de casă tricamerală, cu acoperișul în patru pante în această zonă se întâlnește rar, locuința fiind inclusă în componența unei clădiri alungite, amplasată cu axa perpendiculară străzii și acoperită în două pante. Acestea sunt construite din lampaci și ceamur. Pentru ridicarea pereților se făcea claca la care împreună cu rudele și vecinii se pregătea ceamurul (lutul pentru construcția caselor). El se pune cu furcile, boțuri, unul peste altul. Se lipea un rând și se usca două săptămâni, deasupra se mai pune apoi alt rând. În total, la casă mergeau cinci rânduri²¹. După ridicarea pereților, se pune mai întâi *coarda*, de care, cu o sârmă groasă, se lega fiecare *grindă*. Când se sfârșea de *lemnuit* podul casei, se puneau *căpriorii* și se *lețuia*. După câteva zile, gospodarii mai organizau o clacă, la care se mai chema odată lumea la *ceamur*, pentru a pune lutul în pod. În unele locuințe se păstrează sistemul de încălzire specific depresiunii dunărene, cu gura cuptorului deschisă în tindă și corpul „orb” al cuptorului, aflat în camera de locuit.

Casele la exterior erau lipite cu lut amestecat cu baligă de cal și erau văruiate. Dacă suprafața unsă se spăla cu apă, căpăta un luciu deosebit. Poporul a manifestat o grijă specială pentru locuință, ceea ce o demonstrează înnoirea anuală a casei, de obicei primăvara (casele se lipeau, văruiuau) etc.

Elemente exterioare: uși, ferestre. Ferestrele și ușile caselor bătrânești, decorate cu elemente apotropaice, protejau casa și familia de forțele malefice din afara locuinței (Fig. 7).

Ferestrele aveau obloane pe dinăuntru, care erau închise noaptea. Reprezentând adăpostul sacru al familiei, „casa trebuia protejată atât din interior cât și din exterior”.

Organizarea interiorului locuinței țărănești constituia o altă expresie semnificativă a modului de viață tradițional. Din inventarul casei, din prezența sau absența unor categorii de obiecte se pot desprinde concluzii cu privire la ocupații.



Fig. 7. Ușă de lemn cu ornamente tradiționale. Cinișeuți, raionul Rezina, 2012.

Locuința tradițională din Moldova se caracterizează cu deosebire în partea centrală și de nord, prin cuptoare cu vatră ce ocupau aproape o pătrime din suprafața odăii de locuit, prin mobilierul masiv, bogat decorat, prin păretare și lăicere vârgate, care au fost folosite în masă până la sf. secolului XX.

Din cele relatate de informatorii din sudul republicii, în trecut planificarea locuinței „se făcea după același standard: o tindă, două camere, dintre care una de locuit, în care exista o sobă, la care se prepara hrana în timpul rece al anului și alături o lejanță.

Tinda reprezenta o încăpere parțial locuită, care ducea spre *cămară* și *casa mare/ casa curată/ de-lavale*. În *cămară*, cel mai intim spațiu al casei, aveau loc majoritatea activităților casnice. *Tinda* și *cămara* erau încălzite de o singură *sobă oarbă*, utilizată doar pentru încălzirea încăperilor. Un alt tip de sobă era cea cu *plită* și *cuptor*, folosită pentru prepararea bucatelor (Fig. 8). Fumul din sobă se duce în sus prin *hogeag* în *horn* și *ursoaică*. Acest tip de sobă se află, de regulă, în lăsatură (cameră a casei cu intrare separată și acoperiș în pantă), unde deseori gospodinele puneau războiul de țesut.

Mobilierul specific pentru *cămară* și *tindă* consta într-o măsuță cu scaune *crivate* (paturi din lemn), acoperite cu *rogojină* (împletitură din papură) sau / și saltele din paie. În casa mare se găsea lada de zestre, o masa mare cu scaune, cuierul sau culmea pe care se puneau hainele de sărbătoare.

Casa mare era destinată păstrării patrimoniului ritualic, precum și primirii musafirilor în cadrul obiceiurilor



Fig. 9. Casa mare. Muzeul Ținutului Cahul.



Fig. 10. Culme, satul Costești, Ialoveni



Fig. 8. Soba la care se prepara hrana. Muzeul Ținutului Cahul

de familie (de la naștere, căsătorie, înmormântare) și sărbătorilor calendaristice (Crăciun, Paște) (Fig. 9).

Caracteristic mai multor zone din Moldova este obiceiul de a îmbrăca pereții odăilor cu țesături de lână, adică cu lăicere, peretare, cu ștergare albe din bumbac, iar pe lăzile de zestre să se pună teancuri de textile țesute în casă.

În zona de sud a republicii, în satele din Valea Prutului de Jos (Crihana, Pașcani, Manta) ca o influență a mocanilor ardeleni poate fi coonsiderat obiceiul de a pune pe culme perne etc. Culmea (Fig. 10) constituia în unele regiuni, cum ar fi satele din centrul (Văsieni, Costești) și sudul republicii (Crihana, Manta etc.), unul din elementele caracteristice ale odăii curate (casa mare), pe care se țineau hainele de sărbătoare²². *Patul și lavețele* – din casele mai vechi, precum și *masa, scaunele, blidarul, colțarele* sau *dulapurile* mici suspendate sunt ornamentate sobru, cu creștături.

Repartizarea inventarului casnic în spațiul locuinței ilustrează și modul de organizare a familiilor. Interiorul poartă și amprenta opiniei comunității cu privire „la ce trebuie să cuprindă” și „cum trebuie să fie amenajat”, deci a mentalității populare.

În gospodăria tradițională din Moldova atât acoperișurile, frontoanele, porțile, cât și gardurile, precum și unele acareturi gospodărești sunt adevărate realizări de artă populară (Fig. 11 A;B, 3A, 3B).

Acoperișurile caselor, fără a ignora pragmatismul, redau măiestria și dragostea oamenilor față de frumos. Streșinile și frontoanele, ornamentate cu motive geometrice zoomorfe și antropomorfe atrag și încântă privirea oricărui trecător, chiar dacă mesajul lor arareori se poate descifra de către meșteri.

În decorul frontoanelor caselor din zona de sud se mai păstrează imagini alegorice străvechi, printre care șarpele, vechi simbol chthonian, cunoscut din neoliticul cucutenian. Decorația plastică este concentrată pe suprafața frontoanelor laterale, realizată în lemn prin tehnica de traforare.

În satele de pe malul apelor, cum ar fi cele din Valea Prutului de Jos, acoperișurile caselor erau confecționate din *malduri de stof*. În funcție de modul de aranjare a

stufului, se zicea că acoperișul era învelit nemțește sau moldovenește. Casele puteau avea acoperișuri din *oale* de la Cahul, sau din *tablă* (tinichea) (Fig. 5).

În trecut, casele din regiunile de nord a spațiului cercetat se acopereau cu șindrilă, mai apoi cu „tablă”, după care cu ardezie din comerț.

Fântânile au jucat un rol important în viața oamenilor, fiind o sursă principală pentru existență. Erau construite de meșteri specializați, numiți *fântânari*, în formă circulară, cu un diametru interior între 60/140 cm și o adâncime de aproximativ 7/8 metri. Erau făcute manual, efectuând o excavare inițială de câțiva metri, în interiorul căreia era construit un inel în contrast direct cu solul, pentru a evita alunecările de teren. Excavația continua în partea inferioară, în ritm cu scufundarea, până când se ajungea la izvorul de apă. Fântânile au o bază, care trebuia să preîntâmpine căderea acoperișului. Acesta, la rândul lui era susținut de o parte solidă, aproape întotdeauna din lemn de stejar uscat, deoarece materialul își păstrează masa în contact cu apa și, în același timp, îndeplinește o altă funcție, legată de necesitatea de filtrare a apei subterane, care avea loc și, datorită prezenței de material pietros pe fund. Învelișul era clădit din piatră, care continua chiar și la suprafața solului, pentru a forma o protecție, în care era formată gura fântânii, închisă cu o trapă: aceste precauții limitau căderea accidentală a animalelor și a materialului organic, oferind o mai mare garanție și din punct de vedere igienic.

Astăzi, cele mai dese sunt *fântânile cu val*²³, protejate de construcții speciale. *Fântânile cu cumpănă* (Fig. 12) și *cișmelele* sunt puține la număr. Locul de amplasare a fântânii era găsit de fântânar sau de oamenii mai bătrâni. Indicii în acest sens serveau creșterea din abundența a anumitor plante, cum ar fi: brusturele, bozul, stuful.

În partea de nord a republicii, *fântânile* se deosebesc prin somptuozitatea elementului arhitectural de deasupra solului (Fig. 14). Acesta reprezintă adesea mici opere de artă, în forme frumoase, cu simboluri vechi sau elemente geometrice, în care fundamentale erau prepararea și prelucrarea lemnului sau a metalului, realizate de meșterii locali. În partea de sus aveau un acoperiș, destul de mare, care devenea, astfel, un loc de adăpost în zilele de vară. Decorul bogat al acestuia rezonază, de cele



Fig. 11 A. Frontonul unei case din satul Zărnești, raionul Cahul.



Fig. 11 B. Cap de coloană și streășină cu ornamente tradiționale. Zărnești, raionul Cahul, 2013

mai multe ori, cu acoperișul *troițelor* (Fig. 15), cioplite în lemn sau piatră.

Anexele gospodărești sunt situate în preajma casei la distanțe diferite, fără o anumită ordine de amplasare în unele localități, și cu o ordine strictă în altele. Proiectându-și organizarea gospodăriei, oamenii se axau mai mult pe accesibilitatea construcțiilor adiacente, precum și pe posibilitatea supravegherii acestora.

Fiind clasificate conform funcției pe care o îndeplinesc, anexele pot fi divizate în: *spații pentru prepararea hranei* (bordei, cotlon acoperit/șopron, bucătărie); *spații pentru păstrarea produselor alimentare* (pivniță, gropi alimentare, ghețarie); *spații pentru păstrarea cerealelor* (hambar, sâsâiac, cămară); *spații pentru unelte de muncă* (șură); spații pentru animale (poiată, gogineață/cocină pentru porci, ocol/corlată pentru oi, cușcă pentru iepuri, câine, grajd pentru cai, șură).

Materialele de construcție pentru anexele erau aceleași ca pentru locuințe, fiind utilizată aceeași materie primă, aflată la îndemână (lut, stuf, lemn, piatră). Pentru construcția sâsâiacului, se utiliza lemn (în zona de nord, centru) sau stuf (în zonele bogate în râuri). Din stuf mai gros se făcea o colibă, puțin îngropată în pământ. La o înălțime de om, îi legau de jur-împrejur un brâu din stuf. Mai sus de brâu, dintr-o parte, se tăia o porțiune cât să încapă coșul cu porumb. Vârfurile sâsâiacului erau legate cu sârmă, pentru a nu pătrunde apa în cazurile de ploaie²⁴. În zona de nord, lemnul care se utiliza la construcția sâsâiacului a fost înlocuit treptat cu plasa de sârmă care se puneau de jur-împrejur peste scheletul din bârne. Acoperișul din paie a fost înlocuit cu cel din foi de ardezie.

Variatatea și numărul mare a construcțiilor adiacente din gospodărie demonstrează hărnicia și sânguința oamenilor, dar, mai ales, modul cumpătat de a-și îndestula familia, grija lor permanentă pentru ușurarea muncii și îmbunătățirii calității vieții.

Gardurile și porțile separă și protejează gospodăria, conform mentalității satului, de influențe străine. În zona de centru predomină mai mult gardurile zidite din piatră, în cea de nord cele din lemn, iar în sudul ținutului - din stuf, nuiele, lemn, fier și piatră, ornamentate preponderent cu decor geometric sau floral.

Adevărate capodopere de artă sunt porțile din lemn și piatră din zona de centru. Acestea sunt înalte și sunt decorate cu ornament cosmomorf, floral, zoomorf, antropomorf sau fitomorf geometrizat. Porți monumentale întâlnim încă și azi în raionul Orhei. Ele conferă o notă specifică acestei zone, dat fiind că în varietatea motivelor decorative arhitecturale ale stâlpilor de piatră s-au păstrat elemente arhaice cu simboluri astrale sau cu figuri geometrice. Un exemplu remarcabil este ornamentul alcătuit din arcada cerului, rozetele stelare și discul solar cu razele coborâte pe rombul fertilității (Fig. 13, 3A, 3B).

Realitatea socio-culturală contemporană prezintă cu totul un alt tablou al înfățișării gospodăriei țărănești în raport cu trăsăturile avute la începutul secolului trecut.

Pe tot cuprinsul Republicii Moldova, casele mai vechi se deosebesc de cele construite începând cu anii 50 ai secolului XX. Casele „bătrânești” sunt mici, cu prispă,

având ca materiale de construcție materialele care se aflau în abundență în zona respectivă: lutul, piatra, lemnul sau stuful (în satele din Valea Prutului de Jos). Casele contruite după anii 50 sunt de dimensiuni mari și au planificare diferită. Chiar dacă sunt modernizate în comparație cu cele vechi sunt de multe ori irațional construite. Acestea de obicei sunt mai reci decât cele bătrânești, păstrează mi puțin căldura iarna și răcoarea vara. Totuși ele mai sunt purtătoare de elemente tradiționale, care se fac vizibile în decorul și ornamentul caselor.

Arhitectura locuințelor noi a suferit mari schimbări prin multiplicarea spațiului de locuit și sanitar, dispariția ornamentelor frumoase de la uși și ferestre. Au apărut case policrome, de culori neobișnuite pentru stilul cromatic tradițional, dar care, datorită calităților chimice ale preparatelor moderne, nu necesită îngrijiri atât de frecvente.

Ocupațiile principale.

Agricultura este o ocupație principală străveche a poporului care a locuit în acest areal geografic. În epoca geto-dacică, agricultura cunoaște o mare dezvoltare. Dovadă celor spuse servesc diversitatea ustensilelor agricole găsite în așezările geto-dacilor: brăzdare de fier, coase, seceri, sape, râșnițe etc. În Evul Mediu, agricultura, creșterea vitelor și păstoritul continuă să constituie ocupațiile principale ale românilor din spațiul Pruto-Nistean.

Mărturiile istorice atestă două sisteme de lucrare a pământului: prin deștelenire și defrișare permanentă. În condițiile în care în Epoca Medievală, suprafețele acoperite de pădure erau întinse, defrișarea era obligatorie pentru a putea obține suprafața de teren necesară cultivării cerealelor. În zonele fără păduri, pământul trebuia deștelenit, pentru a putea fi cultivat.

Cultura principală în acest teritoriu a fost grâul, pe lângă care se cultiva meiul, orzul, secara, ovăzul, apoi cânepa și inul. Din secolul al XVII-lea se introduc culturi noi: porumbul și tutunul. Se dezvoltă mult pomicultura și legumicultura. Pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea se introduce și cartoful, apoi orezul și dudul pentru cultivarea viermilor de mătase²⁵. Cultura de porumb începe să capete în această perioadă o mai mare dezvoltare, întrucât nu era cerută de turci. Astfel de la mămăliga de mei, poporul nostru a trecut treptat la mămăliga preparată din porumb.

Străvechi dovezi de apartenență și cultură populară românească s-au menținut și în domeniul uneltelor de muncă, folosite în agricultură. Acestea au fost clasificate de Ion Vlăduțiu după modalitatea de folosire, în două mari categorii: a) unelte mânuite cu mâna (toporul pentru defrișare, cosorul, săpăliga, sapa, hârlețul, secera, coasa, grebla, furca, îmblăciul, lopata etc.) și b) unelte puse în acțiune prin tracțiune animală (plugul, rarița, grapa, boroana, dosca etc.)²⁶.

Dintre uneltele de arat, principala unealtă a fost plugul. Construcția plugului demonstrează multă ingeniozitate și o excelentă cunoaștere a calităților pe care trebuie să le aibă această unealtă pentru a putea realiza aratul pământului. Rarița a fost folosită în special pentru a rări



Fig. 12. Fântână cu cumpănă. Cinișeuți, raionul Rezina, 2012



Fig. 14. Fântână cu val. Satul Șuri, raionul Drochia, 2019.



Fig. 15. Troiță, satul Șuri, raionul Drochia



Fig. 13. Stâlp din piatră. Satul Morovaia, raionul Orhei



Fig. 16. Râșniță. Muzeul meșteșugurilor populare din satul Văsieni, Ialoveni

porumbul sau pentru defrișarea în moină.

Dintre uneltele agricole folosite la culesul recoltei numai coasa și secera aveau și în trecut partea lucrătoare de fier. Toate celelalte erau făcute din lemn (furca, îmblăciul).

Prima parte a lucrărilor agricole tradiționale o constituia aratul, semănatul, boronitul, grăpatul. Semănatul se făcea din saci, prin aruncarea semințelor din desagi sau din sacul pus pe umărul plugarului. Seceratul începea la Drăgaică și se înfăptuia cu ajutorul secerei. Grâul secerat se pune pe legători și se lega în snopi, așezați în picioare pentru a se usca. Apoi erau puși în clăi.

Clăile de grâu erau lăsate pe miriști, apoi erau transportate la locul unde urma să fie treierat. Tehnicile de treierat practicate au fost *treieratul cu animale, cu vâlătucul, cu îmblăciul*. După treierat urma – *vânturatul*. Vânturarea se făcea la loc deschis prin intermediul lopeții de lemn sau al unui ciur. Mai apoi boabele se adunau și se puneau la un loc special spre păstrare. Au existat două moduri de păstrare a recoltei pe teritoriul țării noastre în secolul al XIX-lea și în primele decenii ale secolului XX. Produsele cerealiere se depozitau în: 1) în așa numitele gropi de bucate și 2) în hambare, lăzi de diferite forme și mărimi. Tehnica depozitării cerealelor în gropi de bucate este consemnată la traci, în izvoarele antice a lui Pliniu cel Bătrân și s-a păstrat până la mijlocul secolului XX.

Porumbul se păstra (și până astăzi) în acareturi de suprafață, construite special cu acest scop de către gospodari. Acestea se numeau *coșare* în trecut. Astăzi denumirea lor diferă de la o regiune la alta – *pătule, coș, porumbar, sâsâiac* (în partea de nord a republicii). Ele se construiesc de obicei din două materiale: din nuiile și din scândură. În satele din Valea Prutului acestea sunt făcute din materialul care se găsește ușor – stuf.

Pentru a putea fi folosite în alimentație, prelucrarea produselor se efectua, în principal, cu ajutorul rășnițelor și morilor. *Rășnițele* (Fig. 16.) erau formate din două pietre plate, de formă circular suprapuse, cea superioară fiind învârtită cu mâna cu ajutorul unui băț. Și morile erau diverse. La noi a fost mai des întâlnită *moara cu ciutură*.

Prepararea propriu-zisă a pâinii prezintă de asemenea interes din punct de vedere etnografic. Poporul nostru a cunoscut și folosit două tipuri de unelte în acest sens: *cuptorul* și *țestul*. Specific pentru spațiul nostru este *cuptorul de copt pâine*. Cuptoarele de pâine sunt de două categorii: a) cuptoare construite în tinda casei, alături de vatră sau de plita de gătit mâncare și b) cuptoare construite în curtea gospodăriei.

Pentru pisarea semințelor și obținerea uleiului se foloseau *pivele de ulei*. Ele se mai utilizau și în extragerea oțetului, cidrului sau mustului din struguri și fructe.

Astăzi, agricultura a trecut, în mare parte, în plan secund. După ce s-a distribuit parcelele de pământ oamenilor, cei care au avut în proprietate mai multe hectare s-au ocupat singuri de cultivarea cerealelor, iar cei care au avut puțin teren, l-au dat la asociații, primind în schimb la recoltare cereale, ulei sau făină.

Cerealele cultivate sunt: grâul, porumbul, secera, orzul, mazărea, soia, hrișca, floarea soarelui etc. Se mai cultivă și cartofi, sfeclă roșie, morcovi ș.a. zarzavaturi,

dar și harbuji (pepene verde), zămoși (pepene galben) etc. Porumbul se seamănă în luna mai, se prășește de două ori, când este de două-trei săptămâni după ce se cultivă, și apoi, după o lună se prășește cu sapa, făcându-se clacă ori „nămind oameni cu ziua”. Pământul se ară și primăvara se cultivă și se seamănă prin utilizarea mașinilor.

Creșterea animalelor. Alături de agricultură, creșterea animalelor a fost una dintre ocupațiile tradiționale principale ale poporului nostru. Românii/ moldovenii din spațiul Pruto-Nistean au crescut, în principal, vite cornute mari, vite cornute mici (capre, oi), apoi porci și cai.

Lingvistic, vechimea și continuitatea creșterii animalelor sunt atestate de terminologia pastorală. Una din dovezile certe o constituie termenii specifici pastorali de origine traco-dacică, care s-au păstrat în uz până în zilele noastre: brânză, cârlan, mânz, murg, rânză, strungă, țap, țarc, urdă, zăr etc.

Păstoritul. O dovadă că în acest că în acest teritoriu creșterea animalelor constituia o ocupație principală a locuitorilor este existența numărului mare de stâne.

Cadrului natural prielnic, varietatea reliefului și a solului, bogăția floristică a covorului vegetal și a rețelei hidrografice etc., corelat cu extensiunea pășunilor și a fânețelor au favorizat dezvoltarea păstoritului, ce a evoluat de la ocupația de subzistență la ocupația intensivă. Creșterea animalelor oferă o gamă variată de produse necesare populației: lapte, produse lactate, carne, lână.

Stâna este construcția pastorală cea mai reprezentativă, constituind nu numai un adăpost, dar și atelierul de prelucrare a laptelui. Ea constituie o așezare sezonieră, amplasată în afara satului. Stânele se constituiau de obicei prin întovărașirea proprietarilor de oi, după rudenie sau prietenie.

Stânele au fierbătoare (în trecut făcute din stuf în satele așezate pe cursul unor râuri sau din materialele care se găseau la îndemână: lemn, crengi lipite cu argilă), unde se fierbe zărul, brânzărie, unde se încheagă laptele, bordei cu beci, unde dorm ciobanii și este depozitată brânza, arcaci, strungă și cotari, unde înnoptează și sunt închise pentru muls animalele, comarnic cu ștergători, unde se mulg oile și caprele.

„Peste oile mulgătoare este arcaci, unde oile se odihnesc, se întrețin. Este strungă, unde oile se mână la muls, și este hotari, unde se adună la uș, cotari. Și pe urmă ieșind este ștergători. Unde stă strungariu, așa îi spune”, de regulă e un băiat tânăr sau „o persoană în vârstă cari nu mai are puteri, care î-i dă câte pi una ca să meargă, și mulgaci șadi jos, și le treci pi ușă, două ștergători. Unde se mulg oile este comarnic” (Fig. 17).

Târla (turma) este formată din oi și capre. Târla de oi este mixtă, întâlnim atât mânăzări (oile cu lapte), cât și sterpe, uneori și cârlani (miei) când târla este mica.

La o stână sunt în medie trei ciobani. Ei doar pasc și mulg animalele date la stână pentru vârat. Sătenii, în funcție de numărul de animale date la stână, merg cu rândul la stână pentru a face mâncare, „a da la ușă”, a mână oile la muls, mătura, încheaga și face brânză. La

stână se vărează, de la Sfântul Gheorghe la Sfântul Dumitru, doar oile țigăi și caprele sătenilor.

În afară de sătenii care erau la rând la stână, brânza era făcută de principalul cioban. Produsele obținute din prelucrarea laptelui sunt: brânza, urda și jintița (un fel de iaurt ce se obține din zerul fiert).

Unele din uneltele folosite de ciobani se pot întâlni din Valea Prutului, în Carpați și până în Pind (nordul Greciei) și în Câmpia Muzachiei din Albania: cârligul, sămarul și clopotul.

Bățul ciobanului, cârligul sau carlibana (arom.) este un instrument de care se folosește ciobanul pentru a prinde oaia de piciorul din spate. Bățul de lemn se termină cu un cap în formă de cârlig, care în trecut era din lemn, frumos sculptat, cu motive geometrice, fitomorfe sau reprezentând animale (șarpe, vulpe, lup).

Sămarul²⁷ / samarul este un obiect din lemn folosit pentru a transporta mărfurile, amplasat pe spinarea măgarului sau a calului. Are două capete între care se amplasează stîngii de lemn. Desajii sau baloții cu marfă se puneau de o parte și de alta a calului, un om singur putând să amplaseze marfa folosindu-se de un băț cu o terminație bifurcată. Pentru a proteja spinarea animalului, sub *samar* se pune o țesătură din lână.

Clopoțele și tălăngile (tălăncile) păstorești sunt amplasate la gâtul oilor, având rolul de a orienta turma și a semnala deplasearea animalelor, mai ales pe vremea rea (ceață, întuneric). Fiind de diverse forme și mărimi acestea produc sunete diferite.

Viticultura. Viță-de-vie se creștea atât pe colinele satelor, cât și în grădinile de lângă case, puse pe rânduri sau pe „haragi” (legată pe crengi aduse de la pădure). Pe lângă case se crește mai des: condru, țugui, tireaz, zîrnă, tămăioasă, crască, zaibur, bacu (de boltă), țâța caprei. Bolta (numită local arc) ajută la susținerea viței, fiind pusă pe aleile de lângă casă.

În grădină se pune via pe șpaler, pe sârmă, în trecut folosindu-se „haragi” de stuf (4-5 bețe de stuf legate la un loc, îngăurite cu „siminiu” – fier ascuțit cu coadă de lemn). Butașii se răsădesc în luna aprilie, fiind altoiți din toamnă. Doi ani se dezvoltă, fiind curățați de strugurii apăruiți („să nu forțezi butucul”). Via durează în funcție de cum este îngrijită: dacă se usucă într-o parte „o înnoiești, o tai mai de la pământ și îi lași o cracă nouă, o viță nouă”. Când se taie via primăvara se recomandă, cu foarfecele, să-i mai dai așa la trunchi – lasă o zeamă și pornește ochiul. Dacă o parte se usucă, ai de unde o înnoi. Foarte mult contează cum o tai, cum se curăță primăvara de uscăciune. Nu trebuie să dai voie la cel uscat să meargă în sus, trebuie să dai voie la astea noi să se dezvolte”. După ce se săpa via, aceasta trebuia udată și foarte bine presat pământul în jur, să nu intre aer la rădăcină²⁸.

În prima jumătate a lunii septembrie, culesul viei se face prin organizarea unor clăci de familie sau cu prietenii. În ziua stabilită se merge la vie și, înainte de a se apuca de cules, se închină câte un pahar de vin și se spune: „Hai, să ne ajute Dumnezeu să isprăvim treaba cu „ghini”!”. La terminare se lasă un butuc necules ca „să mai aibă roadă și la anu”, spunându-se „Lasă să mănânce și păsările”. La fel se spune și la pornirea



Fig. 17. Mulsul oilor. Satul Manta, raionul Cahul.

mustului, când strugurii sunt zdrobiți în *tocitoare*. De-a lungul anului vinul se păstrează în butoaie de lemn, în pivnițele caselor.

Pescuitul. Comunele și satele amplasate în apropierea bălților râurilor sau lacurilor de acumulare, au avut întotdeauna printre îndeletnicirile de bază și pescuitul. Peștele se prindea cu miciogu²⁹; cu coșuri din sârmă de aluminiu ori din nuiile, punându-se în apă și verificându-se periodic.

Meșteșuguri principale. Industria casnică și meșteșugurile populare au ocupat și au completat timpul liber al poporului nostru cu îndeletniciri de înaltă măiestrie tehnologică și decorativă. Bazate pe materia primă locală și pe brațele de muncă ale familiei, ele au satisfăcut necesitățile în obiecte de uz casnic și decorativ, de ritual și ca zestre copiilor, având întrebuințări practice, tradiționale.

Mobilierului țărănesc, ustensilele și utilajul meșteșugăresc de prelucrare a produselor alimentare, a fibrelor textile, de confecționare a țesăturilor populare, a atributelor de ritual din cadrul ceremoniilor familiale, a artei culinare populare, mijloacele de transport tradiționale, uneltele de muncă – toate demonstrează marele talent creativ al poporului, coeziunea lui cu mediul natural și ocupațiile de bază. În timp ce industria casnică satisfăcea necesitățile familiei în obiecte practice și decorative (îmbrăcăminte, împodobirea locuinței, legăturile de nuntă, zestrele copiilor, atribute pentru ritualul funerar) – meșteșugurile populare satisfac nu doar necesitățile proprii, ci și produc la comandă, pentru membrii comunității în care locuiau, realizând surplusul de obiecte la piață.

Luând ca punct de reper resursele naturale, evidențiem patru complexe zonale ale meșteșugurilor, modalitate care ne ajută să înțelegem creația populară³⁰.

Primul este format din localitățile aflate în zona de pădure, care au dezvoltat o frumoasă civilizație a lemnului. Al doilea complex implică valorificarea resurselor vegetale. Acest meșteșug s-a materializat în activitatea dogarilor, rogojinarilor, împletitorilor în răchită, paie, pănușe etc. Al treilea complex cuprinde prelucrarea artistică a pietrei conjugate cu activități de vărare, care a devenit o ocupație importantă pentru unele localități și mărci identitare. Referitor la acest fapt arhitectul Eugen Bâzgu sublinia că decorul arhitecturii populare în piatră din zona Orheiului Vechi este singura excepție din oicumena românească. Al patrulea complex reprezintă olăritul care a fost concentrat în centrele de la Cinișeuți, Iurcenii, Hoginștii, Țigănești³¹ ș.a.

Sistematizând aceste îndeletniciri meșteșugărești executate la comandă, pentru piață sau oferite ca servicii comunității rurale, a fost identificată o formă de tipologizare a meșteșugarilor tradiționali, care pot fi clasificați conform domeniilor de activitate profesate și în funcție de materia primă folosită.

De exemplu, cei care utilizau resurse naturale ca materie primă în construcție și pentru crearea uneltelor și obiectelor de uz casnic se numeau: pietrari, vărari, lemnari, fierari etc.; persoane care dobândeau produse alimentare din natură: vânători, pescari, culegători de plante medicinale, de ciuperci, apicultori; oameni care obțineau produse alimentare din cultivarea pământului: agricultori, legumicultori, viticultori, pomicultori.

În categoria celor care prelucrau produsele alimentare intră: morarii, storcătorii de ulei, de struguri, uscătorii de fructe, rachierii, cașcavagii, măcelarii, pastramagii, bucătarii, colăcarii etc. Produsele din carne de porc pe timpuri constituiau preparate de export. Pastramagii care se ocupau de prepararea jambonului, pastramei, șuncii au dispărut cu timpul, pentru că actualmente în satele Domulgeni și Țara din raionul Florești să se reactualizeze această meserie. Sunt specializate în prepararea mezelurilor.

De prelucrarea materiei prime textile și confecționare de piese se ocupau: scărmanătorul, boiangiul, torcătorul, țesătoarele, urzitoare, nividitoare, alesătoare, brodeza, tricoteza, împletitoare, croitoresele, rogojinarii, postăvarii etc.³².

Și de păstorit erau legate anumite meserii – păstorul, cușmarul, cizmarul, cojocarul, blănarul.

Producerea fibrelor și țesăturilor a constituit un domeniu vital pentru existența omului, cel de-al doilea după domeniul de producere a hranei. Această ocupație avea menirea de a-l asigura pe om cu vestimentație și de a „îmbrăca” locuințele lui cu covoare, în scopul creării unei ambianțe mai domestice. Materia primă din care se fabricau fibrele era lână de oaie sau de capră, inul și cânepa. Din lână și cânepă erau produse fibre mai groase, iar din in – fibre mai subțiri³³.

Prima etapă în fabricarea fibrelor era legată de „putrezirea” în apă a materiei prime, *baterea ei la meliță* și *scărmanarea* pentru obținerea fibrelor primare, destinate pentru *tors*. Următoarea etapă era torsul lânii, inului și cânepii în vederea preparării fibrelor propriu-zise, necesare pentru țesut. Procedura în cauză era efectuată



Fig. 18. Scaorță basarabeană.

cu ajutorul furcii și fusului de tors³⁴.

Fibrele obținute din lână, in și cânepă serveau, în continuare, drept materie primă pentru producerea țesăturilor și împletiturilor. Țesăturile erau confecționate cu ajutorul războiului de țesut vertical. Pentru întinderea și îndreptarea pânzelor boțite în perioada medievală se foloseau așa-zisele „patine” cu o parte șlefuită, făcute din oase tibiale de cabaline sau bovine. Aceste piese reprezintă o tradiție autohtonă mai veche, moștenită din perioada antică. O altă categorie de pânze era reprezentată de împletituri. Acestea erau confecționate cu ajutorul andrelor, care puteau fi din lemn sau din os. Prin împletire se executau unele obiecte de vestimentație (pieptare, cămăși, tunici, ciorapi etc), precum și pânze pentru „îmbrăcarea” și înfrumusețarea locuinței, plase pentru pescuit și vânat etc. Producerea fibrelor, țesăturilor și împletiturilor reprezenta un meșteșug casnic, practicat în fiecare gospodărie individuală³⁵.

Țesături de interior. În societatea tradițională întreg spațiul locuinței era modelat de prezența țesăturilor, ele formând un microunivers³⁶. Acestea pot fi tipologizate în funcție de uzanța lor practică. Astfel deosebim: țesături de acoperit, țesături pentru învelit, alte categorii.



Fig. 19. Covor (denumit și Război), satul Drochia, raionul Drochia



Fig. 20. Covor, satul Crihana Veche, raionul Cahul

Din categoria țesăturilor de acoperit fac parte: scoarțele, covorul, cerga, lăicerele, dorojca. Acestea erau destinate pentru a acoperi peretele, lada de zestre, culmea, masa, podeaua. Ele erau realizate din lână, bumbac, cânepă, in, păr de capră, borangic, mătase, paiete, fir metalizat, mărgel. Tehnicile de realizare ale lor era țesutul în două/patru ițe, bătutul, cusutul, răsucitul etc. Funcțiile lor sunt de uz casnic, decorativ sau ceremonial (obiceiuri de naștere, nuntă, înmormântare).

Scoarțele sunt cele mai emblematice textile în

contextul construirii și afirmării identității noastre culturale (Fig. 18).

În trecut, *scoarța* era folosită în special pentru decorul pereților *casei mari* ori se găsea în zestre mireselor. Acum, e văzută mai ales ca o lucrare de artă. Imaginile acestor țesături sunt deschise percepției și stimulează comunicarea omului cu lumea și cu cosmosul.

Scoarțele basarabene au un stil inconfundabil, determinat de tematica, expresia artistică, stilistica

motivelor ornamentale (motivele ornamentale exprimau *pomul vieții*, buchete mici de flori, păsări), de înscrierea lor în registre decorative și de cromatica în care au fost realizate. Imaginile țesute exprimă cel mai fidel aspirațiile, idealurile estetice și morale ale societății tradiționale. Deși erau create prin munca cotidiană, sintetizând experiența artistică a multor generații de oameni, scoarțele colportă în ele spiritul riturilor, ceremoniilor în cadrul cărora aveau să fie percepute ca opere artistice, rituale. Ele se mai deosebesc prin înaltă calitate tehnico-factuală netedă cu două fețe, „alese în găurele”, „în spărturi”; „ales ciuruit”, având o gamă cromatică redusă și caldă, bazată pe coloranți vegetali naturali, și pigmenți minerali³⁷.

Scoarțele constau fie dintr-o foaie mai lată, fie din două sau trei mai înguste, cusute împreună. Motivele sunt realizate în strânsă legătură cu tehnicile alesului. Scoarța a reușit să devină cea mai reprezentativă țesătură pentru că este și una dintre cele mai vechi în cultura noastră – moștenește numele din latinescul *scortea* – reușind să valorifice toate tehnicile cunoscute ca specifice tradiției locului³⁸.

Covoare (Fig. 20) sunt denumite în Republica Moldova în general țesăturile groase de lână netede sau pufoase alese pe fire numărate. Fiecare din acestea au anumite particularități ornamentale, tehnice și proporționale. Comun pentru ele este faptul că ornamentul lor „se alege” cu fire colorate, dar diferă tehnica de confecționare, proporțiile, compoziția ornamentală, structura factuală, zona de răspândire și funcția lor în casă.

Războiul (Fig. 19) este răspândit la nordul și centrul Moldovei. Acestea sunt covoare mari, ce se atârnavau în *casa mare* pe peretele central, au compoziția ornamentală completată cu motive unghiulare numite „colțare” și 2-3 chenare late. Cele mai răspândite denumiri ale compozițiilor ornamentale sunt „Buchetii”, „Podnosul mare”, „Laleaua”, „Șapte frați”, „Coronița miresei” etc.

Tehnica de realizare a covoarelor se deosebește de la o zonă la alta: la nordul și centrul spațiului cercetat covoarele se aleg „fir cu fir” pe stativ vertical și sunt late, țesătura este deasă și groasă și se bate cu un cheptene greu de lemn; la sudul Moldovei covoarele sunt realizate în trei ițe pe stativ orizontale. Aici un rând de fond se țese simplu, iar în alt rând respectiv laitmotivul se alege numai pe porțiunea desenului și se îndesesc firele cu spata. Covoarele de la sud se țes pe părți, care apoi se cos împreună. Ele se numesc „polog”, „pilcă”, sunt mai ușoare și au o singură față. Predomină fondaluri negre și compoziții florale.

Lăicerele și laturile alese, alesăturile în vrâste erau destinate acoperirii pieselor de mobilier. Decorul acestor piese constă din forme geometrice foarte diferite, unite în diverse motive complexe. Motivele fitomorfe sunt extrem de stilizate, de proporții mici sau medii. Etnologul Varvara Buzilă, interpretează aceste ornamente, opinând că după liniile zigzagate, spiralele de diferite configurații și după modul în care sunt înscrise în registre perpendicular pe marginile lungi, aceste motive principale, în alternanță cu vrâste (dungi) de diferite culori, numite și poduri, trimit la semnificația apei, încât putem aprecia că lăicerele, laturile alese, alesăturile în vrâste/ poduri corespund primului registru, al împărțirii lumii pe verticală, subpământului³⁹.

Pe pereți, în imediata apropiere a mobilierului, erau atârinate de jur-împrejur *păretarele alese*, cu un decor diferit de cel al pieselor așternute. Motivele ornamentale erau mai mari, cele vegetale fiind dominante asupra celor geometrice, avimorfe și antropomorfe.

Deasupra păretarelor erau *scoarțele*, care organizează suprafața pereților, dimensionând spațiul prin intermediul decorului. Motivele lor sunt aerate, dinamice, întrucât fortifică spațialitatea. În anumite localități, tot la nivelul pereților, dar în unghere, erau atârinate *ungherarele*, țesute uneori în războiul orizontal, pentru a fi mai ușoare.

Din perspectivă semiotică, păretarele, scoarțele și ungherarele modelau registrul terestru al microuniversului reprezentat de interiorul locuinței⁴⁰. În nordul Moldovei aceste țesături din lână sunt etalate și în registrul ei superior. *Grindarele* sau *cordarele* sunt înguste, ușor bătute cu vatala, având motive mici, preponderent geometrice, conservatoare de sensuri uitate. Această aranjare spațială a covoarelor a stimulat dezvoltarea unui fond bogat de motive, valorificând plenar toate clasele de ornamente tematice cunoscute de creația tradițională: geometrice, vegetale, zoomorfe, avimorfe, antropomorfe, religioase etc. Fiecare dintre acestea circumscrie o varietate impunătoare de forme, deocamdată insuficient studiate și interpretate.

Din categoria *țesuturilor pentru învelit* fac parte *cerga* și *plapuma* (oghealul, iorganul – în sud). *Cergile* – țesăturile mițoase aveau aceleași funcții, servind și ca învelitori. Acestea sunt realizate din lână, lână și bumbac, lână și păr de capră. Tehnicile de realizare ale lor sunt țesutul în două, trei și în patru ițe, năvăditul, alesul printre fire, răsucitul. Structurile ornamentale prezente sunt amplasate pe toată suprafața în mod linear. Cromatica cuprinde culori de alb, galben, verde, roșu, albastru, vișiniu, maro și negru. Funcțiile lor cuprind uzul casnic, funcția decorativă și cea ceremonială (obiceiuri de nuntă și înmormântare).

Cergile aveau o largă utilizare: se așterneau pe cuptor, paturi, podea, iarna pe sanie pentru a menține căldura. În raionul Fălești, Rîșcani ele ajunseser la un nivel înalt de dezvoltare, având frumoase compoziții ornamentale, cromatică bogată, folosindu-se și pe perete în camera de locuit. Deși la confecționarea lor se utilizau deșeuri rămase de la alesul covoarelor netede, astăzi ele sunt pe cale de dispariție.

Alte categorii de țesături de interior se constituie în varietatea ștergarelor, perdeluțelor, fețelor de masă (Fig. 21), fețelor de pernă, de saltea etc. Acestea erau făcute din cânepă, lână, bumbac, borangic, bumbac și borangic, cânepă și lână. Ele sunt realizate prin țesutul în două, trei și patru ițe, ales peste fire, ales printre fire, croșetat, împletit, etc. Structurile ornamentale sunt amplasate peste toată suprafața, la extremități sau pe anumite părți. Ornamentica se caracterizează printr-un decor stilizat sau geometrizat (Fig. 22).

Ștergarul (figura 23, 24, 25). Funcțiile acestor piese sunt multiple, ele fiind uzitate diferit. Așa, de exemplu, denumirile de năframă, maramă, uneori și prosop, dețin în exclusivitate marca pieselor decorative, ceremoniale și de port popular. Termenii ștergar, șervet, mânăștergură, peșchir indică atât piesa cu caracter uzual, cât și cea



Fig. 21. Față de masă. Satul Gălășeni, raionul Râșcani.

decorativă și de ritual.

Cea mai recentă lucrare cu referire la ștergarele din Republica Moldova, atestă o largă răspândire a ștergarelor și o amplă varietate a denumirilor lor: ștergar, șervet, prosop, peșchir, mâneștergură, năframă, maramă, ștergar de cap, cârpă de cap, pânzătură, petic, zolnic, leșier etc.

În calitate de piesă decorativă, ștergarul este atestat sub denumirea de șervet în partea nordică a republicii – în satele din partea de nord-vest al Republicii Moldova, Bucovina, raionul Cahul, și unele sate din regiunea Ismail.

Termenul de *prosop* are o extindere masivă, cuprinzând întreg centrul republicii și, parțial, raioanele Soroca, Bălți, Grigoriopol și Slobozia, *Mâneștergura* este specifică satelor din Transnistria (Camenca, Râbnîța, Dubăsari, Slobozia).

Năframa, ca găteală a capului la nuntă este atestată în satele de peste Nistru⁴¹ și va fi analizată mai detaliat în această lucrare la capitolul port popular. Deosebirile mai importante se referă la dimensiuni, materie primă, tehnică, denumiri, ornațională și cromatică.

Ștergarele din sudul Republicii Moldova sunt mai lungi și mai late (Fig. 24). De regulă, sunt confecționate din bumbac fin, asociat cu borangic, și au motive zoomorfe și antropomorfe. Sunt somptuoase prin decorul lor bogat la capete. Pe lângă ornamente, ștergarele mai au de multe ori și niște dungi, numite în această zonă „vrăste”. Capetele ștergarului se termină de multe ori cu dantelă, numită „tandică”⁴². Unele ștergare mai au un element interesant denumit „încheietură”. Acesta se atașează la ștergar, dar și la alte pânze (mâneci sau cearșafuri, de exemplu), din rațiuni estetice (Informator Ana Golovatenco din Giurgiulești).

Pentru satele din împrejurimile orașelor Chișinău,



Fig. 22. Cearșaf. Satul Șaptebani, raionul Râșcani

Orhei, Bălți și Soroca sunt caracteristice piesele mai simple, aerate, cu multă prospețime, fără ornamente sau motive complicate. Predomină spațiile albe. Decorul se constituie din dungi monocrome sau din două trei culori. Aceste ștergare sunt țesute în două, trei și patru ițe, podul rămâne de multe ori liber.

Principalele materiale utilizate la confecționarea ștergarelor au fost: lâna, cânepa, inul, bumbacul, sau borangicul (mătasea). Ștergarele din mătase erau cele mai căutate în cadrul ritualurilor.

Materia primă era folosită în strânsă conformitate cu destinația pieselor. Cele pentru uz canic se țeseau din cânepă, in și bumbac. Piese decorative erau confecționate din bumbac și borangic. La executarea ornamentului se foloseau firul de garus, ața de bumbac de diferite culori, mătasea, paietele, firele metalice – aurii și argintii.

Amplasarea ornamentului pe ștergar se făcea cu precădere pe marginile acestuia, numite „capete”. Nu întregul ștergar este ornamentat, ci doar Partea de mijloc, numită „pod”, de obicei este fără ornament, cuprindea foarte rar întreg câmpul lui. Decorul multor ștergare era completat de *dantelă*, numită pe alocuri *horboțică*, *tandică* (în Lunca Prutului de Jos) și realizată cu croșeta și acul sau prin înnodarea firelor prin metoda legat cu mâna, legat pe ramă, aruncat și înnodat.

Ștergarele pentru șters fața, mâinile și vesela erau țesute în două ițe, din cânepă sau din fire de cânepă combinate cu fire de bumbac. Decorul lor e simplu, constând din vârstă simple din cânepă și bumbac, concentrate la capetele pieselor.

Zolnicul, piesă obligatorie în fiecare casă, este confecționat din fire de cânepă de calitate inferioară, numite câți. Menirea lui era de a acoperi aluatul.

Leșierul, compus din două foi de țesătură, se folosea

la strecurat leșia obținută din amestecul apei fiebinți cu cenușă de lemn. Soluția alcalină era obținută la înălbirea pânzei, la spălatul corpului și a rufelor.

Ștergarele de împodobire a interiorului sunt foarte variate prin dimensiune și ornament. Denumirea lor variază de la zonă la zonă: ștergar cu flori și horbotică, șervăt ales și cu țărțămuri, cu canafuri (Soroca), prosop cu vrâste (Bălți), prosop cusut, ales (Ungheni), prosop cu frânghișori (Tighina), prosop de perete (Ungheni, Cahul). Țesutul și cusutul lor se făceau în familie și erau îndeletniciri de bază ale femeii. Numite și „ștergare de perete”, erau confecționate din bumbac fin și borangic. Erau lucrate cu o deosebită măiestrie în multe ite, în cadril, cu motive alese, brodate, cu dantelă croșetată. Cu canafuri și franjuri, aceste ștergare și-au afirmat valoarea prin multiple modalități de împodobire a locuinței țărănești (se puneau la oglinzi, la ramele de fotografii sau la icoane⁴³).

O deosebită importanță o aveau și ștergarele de ritual, folosite în cadrul obiceiurilor de nuntă, botez sau înmormântări. Cele de sărbători sunt bogat ornamentate, iar cele de înmormântare sunt mai simple sau chiar fără ornament. Mai mult, chiar în cadrul aceluiași eveniment, caracterul ștergarelor diferă. De exemplu, ștergarele cu care erau legați socrii aveau decorul mai bogat decât cele cu care se legau vorniceii.

Ștergarele cu care se legau nuntașii erau făcute de mama miresei, în timp ce, mireasa organiza șezători cu prietenele sale pentru a coase băsmăluțele ce erau date nuntașilor. La o nuntă se foloseau un număr mare de băsmăluțe. Soacra mare putea să spună că vrea 20 de băsmăluțe, iar nașa putea să ceară 30 de băsmăluțe pentru ași împodobi copiii și tineretul din partea ei.

Ștergarele primite în dar în cadrul ritualurilor erau depozitate în lăzile de zestre sau dăruite/ date de pomană cu alte ocazii. Alții le foloseau în casă ca „ștergare de perete”, punându-le, de exemplu, la icoană sau la oglindă.

Ștergarele mai erau folosite și în gospodărie, în timpul preparării mâncării, acestea fiind de regulă fără ornamente.

Costumul tradițional din spațiul Pruto-Nistean este pe lângă aspectul său practic – de protejare a corpului – un certificat de înaltă iscusință și pricepere, este un etalon de frumusețe, care posedă un limbaj de comunicare a unor tradiții străvechi, o mărturie vie a unui proces de creație în masă.

Costumul bărbătesc se constituie din piese de bază și complimentare. Cele de bază acopera pielea precum cămașa și pantalonii (izmenele, ȋtarii), sau le suțin pe acestea, ca brăul (chingă, franghiile). Acest costum mai este numit în literatura de specialitate – costum de vară și era întregit cu acoperitorile de cap, cum ar fi: pălăriile de paie sau pălăriile de păslă. Încălțăminte de sărbătoare preferată erau papucii, bocancii, ciobotele, cizmele, chiar dacă unii purtau opinci, ca în zilele de lucru. Datorită cămășii și pantalonilor, culoarea dominantă a costumului bărbătesc este cea albă. Cel pentru timp rece, dimpotrivă, întrunea mai mult nuanțe întunecate, pentru că era alcătuit din piese țesute din lână sau cusute din piei de



Fig. 23. Ștergare tradițională. Răciula, raionul Călărași, 2013

animale.

Cămașa bărbătească ca piesă de bază înregistrează două tipuri, de la care au derivat alte subtipuri ca urmare a vechimii și funcționării ei generale. Cămașa de tip tunică este cea mai veche, de unde și un alt nume al ei – cămașă bătrânească (Briceni), cămașă din întreg (Larga, Briceni; Zăicani, Râșcani) – a fost general răspândită în toate zonele spațiului cultural românesc. Croiul ei este simplu, arhaic. Partea de dinainte și cea de dinapoi sunt croite dintr-o singură pânză, fiecare mânecă – dintr-o singură bucată de pânză, sub braț fiind prinși clinul și pava. Ea are guler mic drept, sau guler răsfrânt, în ambele cazuri se lega la deschizătura de dinainte cu două canafuri (uneori câte trei sau patru de fiecare parte) de ață albă sau colorată.

În nordul republicii, la sărbători s-a purtat și cămașă cu poale, poalele însemnând o a doua componentă a ei, de tip fustă încrețită, cu ajutorul căreia se prelungea cămașa de tip tunică. În locul de unire a marginii de jos a stanului cămășii cu poale se lega brăul lat de lână.

Broderia cămașelor era executată într-o singură culoare: albastru, verde, vișiniu, gălbui sau negru, ori se miza pe combinarea a două-trei culori contrastante. La evenimente majore precum căsătoria, revenirea acasă din armată, bărbații purtau cămăși brodate numai cu alb, cu fir de mătase cumpărată (la nord și în Bucovina) care strălucește sau ața din mătase de casă numită *borangic*, de nuanțe gălbui. Broderia este amplasată pe guler, încadrează deschizătura de dinainte a cămășii, marchează uneori umerii, marginile de jos ale mânecilor și poalele cămășii.

Cămașa cu platcă, cămașa cu petic (în satele din raioanele Briceni, Râșcani, Cahul), cămașă cu cheptari (Zăicani, Râșcani), cămașa cosovorotcă (Fig. 26) au făcut parte din ansamblul vestimentar bărbătesc la fel de frecvent ca și cămașă de tip tunică, cel puțin la sfârșitul



Fig. 24. A. Ștergar tradițional.
Crihana Veche, raionul Cahul, 2014.

secolului al XIX-lea – începutul sec. XX.

Îmbrăcămintea cotidiană a băieților mici, dar și a adolescenților care nu erau ieșiți la joc, consta într-o cămașă lungă, încinsă cu chingă, frânghie sau cu brâu de lână, la fel ca fetele.

Pantalonii. În cadrul acestei categorii intră câteva haine: izmenele, ițarii, bernevicii, meșinii. Izmenele cusute din pânză de cânepă, în sau bumbac erau pentru timp calduros, ițarii erau pentru timp mai răcoros. Sunt făcuți din țesătură de lână de capră, țesută în patru ițe, și preiau culoarea naturală a lăunii albe. Meșinii sunt pentru timp rece. Acești pantaloni sunt cusuți din piei de oi, având blana înăuntru, și erau preferați pentru calitățile lor de către baci, ciobani, pădurari, tăietori de lemne, tăietorii de stuf, și reprezentanții altor ocupații practicate (inclusiv) pe timp de iarnă.

Cingătorile. Bărbații din familii mai bogate purtau chimire cu trei sau patru cataramă, cumpărate la iarmaroc. De chemir se prindea briceagul, punga cu tutun, cremenea și iasca.

Spre deosebire de zilele de lucru, când purtau opinci, în cele de sărbătoare încălțau papuci, bocanci, ciubote sau cizme.

Este încununat chipul bărbaților de *acoperământul de cap*, un element de referință în identificarea statutului său social. Pentru bărbații din societatea moldovenească, o asemenea piesă este căciula de miel (căciula de cârlan, cușma de miel sau cușma de cârlan), pe timp de iarnă, și pălăria (pălăria de paie, pălăria de păslă), pe timp de vară.

În practica culturală se disting câteva feluri de căciuli: căciula înaltă sau țuguată, numită și țurcănească, sau mai târziu – țărănească (purtată la nord și la centru) și căciula mocănească, numită de alți autori retezată, purtată de locuitorii satelor de la sud, în special, de



Fig. 25. B. Ștergar tradițional.
Răciula, raionul Călărași, 2013.

ciobani și de descendenții din familiile lor, indiferent de apartenența lor etnică, încât, la prima vedere, este greu să faci deosebiri dintre căciula moldovenilor, bulgarilor și a găgăuzilor.

Bătrânii au cușmele drepte, trapezoidale așezate deasupra sprâncenelor, iar flăcăii sunt cu fruntea descoperită și căciula orientată spre ceafă.

În sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. XX, oamenii mai bogați aveau căciuli făcute din cârlani de caracul, considerate cele mai frumoase, grație cârlionților mărunți și uniformi, iar ale țăranilor erau făcute din pielicele de oi țuște. Mocanii, dar și țăranii de la sud, aveau căciuli din oi țigăi pentru toate zilele, iar pentru sărbători – căciuli țurcănești. Cea neagră era foarte răspândită, fiind purtată de oamenii cu un prestigiu social mai înalt, cea cafenie, fie că era de toate zilele, fie că îi identifica pe cei mai puțin avuți. Căciulile albe apar în portul copiilor, probabil, pentru a-i pune în valoare.

Costumul popular femeiesc (Fig. 30) este cel mai decorativ⁴⁴. El include în structura sa așa componente ca: învelitoarea de cap, de corp, încălțăminte, bijuterii și accesorii, care se schimbă reieșind din diferite situații concrete sau condiții de funcționare. Toate acestea mai țin și de vârsta și statutul social al femeii, caracterul sezonier și felul ocupației, simbolistică și preferințe, zonă de circulație și etc.

Coloristic costumul femeiesc se bazează pe îmbinarea a 2-3 nuanțe cromatice, dar deseori se broda și cu o singură culoare, de obicei negru.

Cămașa este o constantă a portului, fiind veche de milenii și concentrează mai mult ca orice altă piesă însemne identitare. Pe parcursul ultimelor două secole femeile din spațiul nostru cultural au purtat trei tipuri principale de cămașă: *cămașa bătrânească* (numită în sate cămeșoi sau cămașa dreaptă, cămașa de tip tunică), cămașa încrețită la gât sau cămașa cu altiță, în versiunea fără poale – ie; cămașa cu petic sau cămașa cu platcă, intrată mult mai târziu în uz decât primele două

care sunt arhaice.

Cea mai timpurie formă de cămașă a fost *cămașa de „tip tunică”* croită „de-a-ntregul”, făcându-se numai o tăietură unghiulară, pătrată sau rotundă la gât. Cămașa avea mâneci lungi, se înfrumuseța la gât, jos la mâneci cu desen geometric simplu sau vegetal stilizat. Partea de sus a cămașei – „piepții” se făceau dintr-o țesătură mai bună și mai subțire, iar partea de jos – „poalele” – dintr-o pânză de cânepă sau in (Fig. 27).

Cămașa încrețită la gât, sau cămașa cu altiță, cămașa cu umărar, numită și valahă⁴⁵ este arhaică, avându-și originea în tradițiile iliro-traco-dacicice. Conform tipologiei elaborate de către Maria-Hedvig Formagiu, această cămașă este apreciată ca fiind caracteristică culturii populare românești. Răspândită pe întreg teritoriul Moldovei, cămașa încrețită la gât este cea mai decorativă piesă vestimentară a femeilor de orice vârstă, fiind înfrumusețată prin diferite tehnici ale broderiei.

*Cămașa cu altiță*⁴⁶ era purtată mai frecvent la sărbători, de către fete (Fig. 28), iar cea de tip tunică – era purtată de către femeile în vârstă. Femeile în etate aveau câteva cămăși pentru sărbători și mai multe pentru toate zilele, dar ieșeau la biserică în cele de tip tunică, îmbrăcând boanda pe deasupra. În satele din centru și de la sud această cămașă a rămas mai îndelung în practicile rituale nuptiale.

Decorul mânecii acestei cămăși este compus din trei componente de bază: „altița”, care acoperă umerii, apoi „încrețul” care este o fișie brodată de o singură culoare deschisă (galben, alb, gri, bej etc.) și cu motive geometrice, apoi fișiile brodate pe verticală, pe diagonală, sau cu motive dispersate sau în formă de „pomul vieții”, „spicul”.

Grație decorului, prețuit ca „motiv” cu caracter de unicat, altița se bucură de o considerație deosebită. În motivele ornamentale de pe altiță era codificată și vizualizată informația despre statutul social al femeii. Pe cămășile vechi altița are motive specifice, ce nu se mai repetă și în alte locuri ale cămășii.

Încrețul apare ca un registru integral ce constă dintr-o bandă de motive romboidale sau o compoziție din romburi și triunghiuri. Pe partea de sub încreț sunt dispuse în mod oblic sau perpendicular față de banda orizontală a acestuia compozițiile numite râuri, șănătăuri sau șirlăie.

Ille naționale se brodau îndeosebi „în cruciulițe” și mai puțin „neted pe fire numărate”, segmentând motivele decorative, fie vegetale sau geometrice în segmente înguste pe care se plasa broderia plină și netedă. Datorită acestei segmentări motivele inclusiv cele fitomorfe se obțineau stilizate. Anume acest mod de broderie „broderie netedă pe fire numărate” – „broderie albă” sau „butuc” este acel criteriu prin care deosebim broderiile etnice moldovenești și de cele ucrainene și rusești. Alegerea motivelor decorative se bazează pe o reușită armonizare a altiței, încrețului, râurilor de pe mânecă și râurile de pe piept.

Sub influența modei orășenești, către mijlocul secolului XX se răspândește foarte mult cămașa cu petic, care apare ca o dezvoltare a cămășii de tip tunică. Aceasta va

asigura trecerea treptată de la portul tradițional la cel de influență urbană.

Pe timp cald, în zilele de sărbătoare, erau purtate cămăși mai mult ornamentate, iar pentru activitățile cotidiene era purtată cămașa mai simplu ornamentată. În comunitățile tradiționale toate cămășile aveau motive brodate sau țesute, pentru că acestea aveau diferite funcții magice, apotropaice, simbolice, sociale, estetice.

Piese care acoperă poalele (catrința, fota, șorțul). În Moldova haina ce acoperă partea de la mijloc în jos a corpului femeii se numește catrința sau fotă. Spre deosebire de alte zone românești aici au fost atestate două piese diferite ca tip, dar cu același nume – catrința și fota. Catrințele sunt cele mai răspândite. Ele respectă tradiția de pe ambele maluri ale Prutului și sunt similare fotei din alte zone etnografice românești.

Ele se confecționau din lână curată sau lână și fire de bumbac în urzeală. Mai răspândită și purtată de femeile de toate vârstele era catrința, formată dintr-o singură foaie țesută de formă dreptunghiulară. Această piesă avea câmpul negru și grupuri de dungi verticale poziționate la capetele înguste, uneori motive geometrice sau vegetale mici circumscrise printre dungi, iar în partea de sus și de jos a dreptunghiului era mărginită în mod obligatoriu de câte o bată colorată.

Catrința (Fig. 29) a fost atestată în toate localitățile de la nord, dar se întâlnește destul de des și în centrul teritoriului cercetat. Bătrânele din satele de la nord și din cele bucovinene îi spun *prijitoare*.

O piesă similară ca formă și proporții, alcătuită tot dintr-o foaie dreptunghiulară, dar cu un decor diferit de prima, este *fotă*. Vizual ea constă din două benzi cromatice suprapuse pe orizontală. Partea de sus are culoare indigo, iar partea de jos este portocalie, cu dungi subțiri despărțitoare de culoare albă (în total aproximativ 25 cm înălțime). Este țesută din lână, și se pare că are o apariție mai târzie în portul femeilor. Este specifică pentru mai multe localități din actualele raioane Edineț, Râșcani, Glodeni, Ocnița.

Se mai numește *catrință*⁴⁷ și piesa alcătuită din două foi țesute din lână și prinse cu un brâușel. Când este îmbrăcată, o foaie a ei se situează dinainte, iar alta – la spate. Ea a fost folosită mai rar, ca o diferențiere a portului fetelor la nord și ca o piesă principală pentru toate femeile la sud, împărțind acest rol cu catrința dintr-o singură foaie la centrul teritoriului studiat. În satele situate în Josul Prutului s-a purtat o haină alcătuită din două piese țesute la războiul orizontal în două ițe, înfrumusețate apoi cu broderii executate din lână, specifice fondului balcanic. Partea de dinainte a hainei este mai bogat ornamentată, iar cea din spate – mai modest. Femeile căsătorite purtau haina cu două piese, iar fetele doar cu una, cea de dinainte. Treptat în uz a rămas doar partea de dinainte a acestei piese, luând forma șorțului cunoscut în localitățile raionului Leova, Cantemir și Cahul.

În satele din centru și de la sud o piesă identică, alcătuită din două foi, unite cu baieră, a fost răspândită cu numele de *fotă*⁴⁸. Specificul acestei țesături constă în amplasarea motivelor geometrice. Cele mai mari se regăseau în registrul de jos, iar cele mai mici în cel de



Fig. 26. Cămășă (*cosovorotka*) bărbătească de sărbătoare din satul Petrești, Raionul Ungheni

mijloc. Deja la începutul secolului XX decorul era realizat cu ajutorul acului, imitând vechile motive geometrice. Cu timpul, partea din spate a piesei a dispărut, rămânând doar partea din față. Femeile din sudul Moldovei purtau un șorț de lână „ales ridicat” cu fire colorate pe fondal negru.

Către sfârșitul sec. al XIX-lea în spațiul basarabean se răspândește tot mai mult *fusta*, înlocuind *catrința* și *fota*. *Fusta cu androc*, o piesă alcătuită din unirea pe orizontală a două stoffe țesute din lână fin toarsă, având mai multe dungi transversale de diferite culori și lățime, situate în creștere, începând cu cele mai înguste la brâu și terminând cu cele mai late la poale. Sus *fusta* era încrețită puternic și prinsă cu bărneața sau chingă. Aceasta a fost descoperită la nord, la centru și la sud, în două variante decorative. În cea mai veche dungile ce alcătuiesc decorul sunt mult mai înguste și de mai multe culori decât în cea mai târzie, cu dungi mai puține și mai late.

Cingătoarea. Conform tradiției, femeile purtau mai multe cingători, acestea având roluri practice, magice și simbolice. Spre exemplu, în satele de la nord femeile se încingeau până nu demult pe deasupra cămășii cu un brâu de lână, lat de 18-20 cm, țesut în patru ițe la stativ. El este de culoarea naturală a lânii, iar în variantele târzii, are fundalul albastru ori verde întunecat, având în toată lungimea lui dunguțe ornamentale de mai multe culori ce alternează vertical. A doua cingătoare, deja cu rol practic era chinga – o piesă ușoară, subțire, foarte îngustă. Astfel câte o bucată de chingă era prinsă la marginile de sus ale *catrinței*, pentru a lega această haină strâns în jurul mijlocului. În unele sate aveau același rost două ațe răsucite sau împletite din fire de lână. A treia cingătoare, cea de deasupra era frânghia, bărneața, baiera sau brâul puțin mai late și mai groșute decât chinga. Nu în



Fig. 27. Cămășă tradițională femeiască. Imagine din față. A aparținut Dumitrei Gavriloaie. Crihana Veche, raionul Cahul, 2015.

toate satele s-a păstrat această susținere tripartită a cingătorilor. În cele din stepa Bălților și Câmpia Sorociei mai frecvent se purtau două dintre ele, pentru a fixa capetele de sus ale *catrinței* și pentru a lega întreg ansamblul. În localitățile din centrul și sudul republicii se amintește despre un singur brâu.

Se cere remarcat faptul că costumul de sărbătoare se diferenția de cel purtat de zi cu zi (cămășile aveau decor simplu, mânecile mai scurte în zi de lucru și erau mai bogat ornamentate la sărbători). *Catrința* la sărbători este purtată cu deschizătura la o parte, iar cele cotidiene deschizătura dinainte, încât femeile ridicau ambele capete de jos ale *catrinței* în brâu și lucrau.

De asemenea, costumele se diferențiau (după material, croială, ornamentică, culoare) pentru a sublinia statutul femeii. Astfel, femeile căsătorite și cele în vârstă utilizau în realizarea costumului modele de croi mai modeste, culori mai reținute, materiale țesute mai simple, în timp ce fetele tinere purtau costume naționale de culori mai deschise și aprinse, nu purtau pe cap unele detalii ca prosopul – ștergarul de îmbrobodit sau șorțul de protecție până nu obțineau statutul social de tânără nevastă.

În secolul XX costumul tradițional femeiesc a cedat pozițiile hainelor procurate de tip orășenesc, el revenind numai în cadrul ansamblurilor etnofolclorice de dans și la



Fig. 28. Bluză tradițională (ie). Copie. Tipologie: Zona de Nord a Republicii Moldova. Câmpia Sorociei. Soroca, 2011

concursurile de folclor.

Acoperemântul capului. În trecut femeile au avut capul acoperit de câteva rânduri de broboade. Cea mai dedesubt era un fel de primă legătoare a cositelor, după felul cum era fixată, ea forma baza acoperitoarelor de cap și se numea *fes*. De obicei, acesta era de culoare roșie sau albă. O altă piesă, care a coexistat alături de fesul roșu a fost chică (captur, cârpă etc.). Această piesă era confecționată dintr-o bucată de pânză albă, care unea cocurile formate de cositele ridicate deasupra urechilor, punând baza pentru următoarele acoperitori ale capului. Dorind să asigure capului cât mai multă înălțime, treptat femeile au început a o modela cu ajutorul unei țesături albe mai groase, încât după ce cuprindea gățele cu ea, aceasta să-și păstreze forma. Ulterior au întărit pereții ei cu o bucată de carton îndoită, dar fără să i se unească capetele. Fixau cârpa pe cap două legători din pânză cu care era acoperită piesa.

Piesă intermediară între cea dedesubt și cea de deasupra, acoperea prima legătoare și asigura femeii un confort în casă și prin gospodărie. În multe sate ea era făcută din pânza albă, avea formă de triunghi, de unde vine și numele ei de colț, dar în multe localități se numește cârpă, iar la sud – moadă. Piesa avea ornamentări brodate de jur împrejur sau numai pe partea ce încadrează fruntea, în ambele cazuri broderia fiind asociată cu mărgelușe colorate sau cu danteluță îngustă. În satele de la sud colțul din spate este accentuat printr-o compoziție florală, iar cele două capete lungi ale broboadei sunt răsucite, pentru a spori efectele decorative, apoi sunt legate pe creștetul capului. Legătura se numește ciocănică⁴⁹ și e specifică gâteli

capului femeilor din părțile sudului.

Piesa pentru sărbători, cea mai reprezentativă în ținuta femeii, este broboada de tip ștergar în formă de dreptunghi alungit, țesută din pânză albă la războiul orizontal, având câteva denumiri locale întâlnite și în alte zone etnografice ale spațiului cultural românesc. În satele de la nord și în cele bucovinene a fost atestată cu numele de ștergar de cap, pânzătură, hobot. În satele din fostul județ Soroca, Orhei, Lăpușna și Tigheci, ca și în cele din Transnistria, era numită năframă, iar și mai la sud cuvântul utilizat pentru a desemna acest obiect era maramă.

Năramele sunt brodate, au decorul principal situat la capetele acestei piese. Altele mai au cusut un șir de motive pe latura lungă a piesei. În părțile Sorociei ca materiale pentru broderie au servit firele metalice gălbui și argintii. După ce așezau nărama pe suportul de pe cosițe, conform regulilor locale, pentru a fixa mai sigur pânza, femeile o mai legau cu o panglică roșie. În localitățile aflate în raza de influență a orașelului Camenca, Transnistria, așa cum demonstrează fotografiile de la începutul sec. XX, pe timp cald femeile prindeau ambele capete ale năramei la spate, lăsându-le liber.

Cele mai bogat ornamentate erau pânzăturile (ștergarele de cap) din satele de la nord. Erau destul de frecvente piesele țesute doar din bumbac, păstrând structura generală: capete și pod (sau câmp). Femeile tinere purtau piese lungi, fiind țesute din fire de bumbac și de mătase de casă.

Gătelile capului au evoluat foarte repede, în secolul XX, femeile ajungând să poarte batiste, basmale, barize, șalinci, berte, șaluri etc., dar aceste piese, fiind produse de fabrică, interesează mai mult prin modul cum erau legate, decât prin calitățile lor. În dependență de ocazie ele se leagă diferit: „sub barbă”, „după cap”, „pălărie”, „ca la vărui” ș.a.

Fetele tinere obișnuiesc să umble cu capul gol, însă după nuntă – nănașa le pune o basma frumoasă sau o maramă, ce semnifică ca pe viitor, fiind nevastă, trebuie să umble îmbrobodită.

Podoabele au fost create din necesitatea de-a proteja omul⁵⁰. Ele erau purtate în locurile vulnerabile, care necesită protecție suplimentară: *cerceii* – la urechi, *mărgelele și salbele* – la gât, *brățările* – la mână și *inelul* la deget. Podoabele fortificau mesajul apotropaic al motivelor ornamentale (țesute sau brodate) de pe piesele costumului tradițional.

În viața de toate zilele femeile purtau în număr redus de podoabe, iar de sărbători, femeile înstărite purtau bijuterii scumpe de coral, argint, aur. În unele raioane – Camenca, Râbnița, Vulcănești se purtau șiraguri de monete de argint sau aur, numite moniste. Mai târziu, în zonele unde au rămas în circuitul social, monistele au început a fi confecționate din monede ieșite din uz.

În satele din Bucovina și cele din sud salbele de aur au fost purtate până prin anii '30 ai secolului XX. La nord erau numite salbe, în restul teritoriului – centru, la sud est și sud vest – au fost atestate cu numele de lefturi, leftji, mahmudele, mamudele. Dintre pietrele scumpe cele mai



Fig. 29. Costum cu catrință din Zona de Nord a Republicii Moldova. Câmpia Sorociei. Popeștii de Sus, raionul Drochia, 2013.

răspândite erau coralul și sideful.

Costumul femeiesc era completat cu *traistă*, care reușit se îmbina cu culorile costumului. Drept mărturie vorbesc un șir de variante ale țesăturilor și motivelor ornamentale pentru *traistă*: „îngusturele”, „*traistă* vrăstată”, „*traistă* aleasă”, „*traistă* în ochiurele”, „ridicăță”, „brodată”. Pentru ducerea greutăților pe umăr serveau „desagii” din țesătură de lână cu vrăste orizontale colorate.

Piese comune ambelor costume.

Îmbrăcămintea de iarnă. În tradiția populară, câteva haine precum sumanul, cojocul și cojocelul sunt comune pentru femei și bărbați. Astfel, îmbrăcămintea de deasupra a femeilor nu se deosebea foarte mult de cea bărbătească, diferența fiind concentrată în ornamentări. Femeile obișnuiau să poarte variantele evazate (cu ajutorul mai multor cline) ale sumanelor sau pânza acestora era de culoare albă, sură, neagră, spre deosebire de cele bărbătești care erau mai des de nuanțele culorii cafenii. Pentru că nu călătoreau la fel de mult ca bărbații și nu erau expuse vreme îndelungată frigului, femeile îmbrăcau și variantele mai scurte ale acestor straie, numite cojocule. De asemenea, femeile îmbrăcau mai des ca bărbații zăbune (haine lungi având lână în căptușeală, acoperite cu postav) sau cațaveici (haine scurte, cusute după același principiu).

O haină nelipsită din garderoba fiecărei femei, pe timp rece, era pieptarul (cheptarul), stănuțul (stanii) sau bundița (bondița), cusute din pielicele de oi, cu blana înăuntru, ajustate pe corp și cu ornamentări specifice.



Fig. 30. Port popular femeiesc. Tipologie Dunarea de Jos. Crihana Veche, raionul Cahul, 2016

Bondițele din blană sunt răspândite îndeosebi la sudul Moldovei.

Încălțăminte. S-au purtat mai multe tipuri de încălțăminte și variante ale acestora, asociate costumului. La sărbători toată lumea ținea să fie în încălțăminte bună: cizme (ciobote, cioboțele), papuci, bocanci, pantofi. Ea era confecționată de ciubotarii (cizmarii, papucarii) din localități.

Bărbații au purtat cizme pretutindeni. Diversitatea cizmelor era destul de mare. În secolele XVII-XVIII acestea erau mai largi în partea superioară, fiind confecționate din piei de culoare cafenie și gălbuie. Treptat cizmele au căpătat formele cunoscute de noi, cu tureatca înaltă, cu tureatca rășfrântă sau încrețite la merișor. La începutul sec. XX bărbații purtau și ciobote de hrom, papuci, pe timp cald – bocanci. La lucru se încălțau opinci de culoare gălbuie, cu gurgui înalt, legate cu ațe de păr de calc.

Femeile purtau papuci, ciobote, pantofi, sandale. Papucii erau negri de piele, cu turetcile înalte și se legau cu șireturi. Ciobotele și pantofii purtați de fete aveau preferențial tocușor înalt. În viața cotidiană femeile și copii umblau încălțați prin casă cu încălțăminte mai simplă, confecționată din materialele aflate la dispoziție (lână, cânepă, postav). Această încălțăminte cuprindea o mare varietate de obiecte: papuci de rogoz, papucei de feștilă, totocei, târlici.

În satele de la nordul Republicii Moldova la nunți iarna toți erau în ciobote. La joc primăvara, vara și toamna

Încălțau papuci cu blană sau pantofi făcuți la meșter la târg. Pentru zilele ploioase aveau șoșoni, galoși. Femeile de aici n-au purtat opinci niciodată.

Pe lângă prelucrarea fibrelor, care era în mare parte un meșteșug practicat de femei, de timpuriu se evidențiază câteva *meșteșuguri de bază*: olăritul, prelucrarea lemnului, prelucrarea pieilor, prelucrarea pietrei, prelucrarea osului și a cornului, metalurgia, fierăria, prelucrarea metalelor colorate. Inițial, ocupațiile meșteșugărești, în linii mari, purtau un caracter casnic sau comunitar, cu timpul însă aceste ocupații încep să se transforme în meserii specializate, practicate de persoane particulare, care părăsesc gospodăria agricolă pentru a forma centre meșteșugărești în cadrul așezărilor tradiționale mai vechi sau în cadrul unor așezări noi, specializate în producție meșteșugărească.

Olăritul constituia unul din cele mai răspândite meșteșuguri. Importanța deosebită a olăritului era determinată de locul distinct al produselor acestui meșteșug în viața cotidiană a omului. Dacă în evul mediului timpuriu olăritul reprezenta, în linii mari, un meșteșug casnic, în cadrul căruia ceramica era lucrată manual, pentru satisfacerea necesităților familiale, mai târziu acesta devine o preocupare mai mult sau mai puțin constantă a unor persoane particulare care încep să pună bazele olăritului specializat.

În viața cotidiană vasele erau destinate pregătirii bucatelor, pentru servirea produselor alimentare și răcoritoare (străchini, farfurii, căni), pentru păstrarea proviziilor și apei (ulcioare, pifose, amfore). În sec. X-XIII în spațiul Pruto-Nistean existau câteva tradiții în lucrarea ceramicii. În așezările din centrul și sudul spațiului era practică tradiția carpato-dunăreană, care cuprindea ceramică nisipoasă sau cu scoici și vegetație, ornamentată cu incizii vălurite sau orizontale, uneori striate pe verticală, de regulă, cu un pieptene mai rar sau cu un bețișor și ceramică cenușie netedă, lustruită. Asemenea ceramică era produsă până la linia râului Răut. Pe de altă parte, în așezările din nord-estul și nordul spațiului Pruto-Nistean în ceramică era practică tradiția nistreano-nipreană, care cuprindea ceramică nisipoasă cu degresanți tari, ornamentată în majoritatea absolută a cazurilor, cu incizii vălurite și orizontale, executate cu un bețișor, foarte rar – cu pieptenele.

Poporul nostru a folosit în alimentație și muncile casnice o diversitate de oale din lut: ulcioare pentru apă, ulciuce pentru păstrarea produselor lactate, cânute, gavanoase, tocitori, tortare, solnițe. Ele erau vândute la piață de către meșteșugarii olari din satul Iurcenii, Nisporeni, Cinișeuți, care cutreierau satele cu carele pline de oale.

Prelucrarea lemnului. Grație calităților deosebite ale lemnului, prelucrarea lui a reprezentat unul dintre cele mai importante meșteșuguri în viața populației autohtone din spațiul Pruto-Nistean. Cea mai largă întrebuintare, lemnul o avea în domeniul construcției, și anume, în edificarea locuințelor. Din bârne sau din nulele erau construiți pereții, podurile și acoperișurile caselor. Era practică tehnica construcției pereților pe bază de furci sau pe bază de cunune din bârne orizontale. Scândura era folosită la amenajarea interiorului caselor, construcția

de paturi, mese și scaune. Bârnelor și scândurilor erau prinse, de regulă, în cepuri de lemn sau prin metoda retezării și prinderii capetelor în sistemul „cozii de rândunică”. Tehnica cununelor de bârne orizontale era practică, de asemenea, în construcția fântânilor. Aceste construcții complicate denotă existența unui nivel înalt al gândirii ingineresti și a unor practicieni calificați, care nu puteau fi altcineva decât meșterii lemnari specializați. Din lemn erau confecționate, de asemenea, unelte agricole (pluguri de lemn, boroane, teascuri pentru vin, furci, greble, hârlețe, lopeți), unelte pentru producția meșteșugărească (războaie de țesut (Fig. 31), roata olarului, furci și fusuri de tors), mijloace de transport (caruri, căruțe, sănii), mijloace de dobândit apă (fântâni, izvoare), vase pentru provizii și materiale lichide (putini, poloboace, lăzi, găleți, cufe etc), veselă de bucătărie și obiecte de uz casnic (străchini, linguri, bătătoare de unt, fuse), mobilă (mese, scaune, polițe), accesorii auxiliare (scări, capace pentru ceramică și pentru gropile de provizii, mânere pentru diferite unelte etc). Fasonarea lemnului și pregătirea diferitelor obiecte era realizată cu ajutorul diverselor unelte din fier: topoare, tesle, cuțite de rânduie, strunguri pentru prelucrarea lemnului, pânze de ferăstraie, burghie, cuțite de confecționat linguri etc. În istoriografie se relevă câteva forme de lucru cu lemnul, printre care: lemnăritul casnic, lemnăritul specializat universal, dulgheria și tâmplăria.

Lemnăritul casnic, în concepția lui, reprezintă o ocupație casnică, neprofesională, la care se revenea periodic pentru a asigura gospodăria personală cu diferite produse din lemn (edificarea sau repararea locuinței, producerea celor mai elementare unelte din lemn etc.), realizate într-un cadru strict patriarhal și la un nivel tehnic relativ jos.

Lemnăritul specializat universal reprezenta o formă mai evoluată în prelucrarea lemnului. În cadrul acestei forme lemnăritul devine o ocupație specializată a unor meșteri, care puteau realiza construcții sau pregăti la comandă diferite produse din lemn. Specializarea acestor meșteri avea un caracter universal, dat fiind faptul că ei puteau executa toate lucrările practicate în lemn, la vremea respectivă⁵¹.

Dulgheria și tâmplăria constituiau cele mai evolute forme ale lemnăritului. Dulgherii se ocupau cu construcția caselor de locuit, a diferitelor amenajări gospodărești, a palisadelor cetăților etc. Pe de altă parte, tâmplarii confecționau diverse unelte și obiecte gospodărești. În cadrul acestor forme de lemnărie au fost implementate în practică instrumente specializate, care au ridicat substanțial calitatea obiectelor și productivitatea muncii. În consecință, se poate susține că domeniul prelucrării lemnului a evoluat neuniform din punct de vedere cronologic și zonal.

Prelucrarea pietrei, în comparație cu alte meșteșuguri, a cunoscut o practicare mai modestă. Situația dată era cauzată de faptul că materia primă pentru acest meșteșug are o răspândire teritorială limitată.

De regulă, era utilizată piatra calcaroasă cu scoici de tip sarmațian, întâlnită în abundență în regiunea bazinului Nistrului și Răutului, într-o proporție mai redusă era folosită piatra nisipoasă de gresie, care poate fi întâlnită



Fig. 31. Război de țesut. Satul Crihana, raionul Cahul.

și în alte regiuni ale spațiului Pruto-Nistrean. În regiunea Nistrului, Dunării de Jos și în preajma Mării Negre se utilizau și alte tipuri de piatră, inclusiv șistul, granitul etc. Piatra era utilizată în construcție sau la fabricarea unor unelte specializate. În construcție, piatra nefasonată era folosită la amenajarea vetrelor și cuptoarelor din piatră, ultimele reprezentând o trăsătură specifică a civilizației medievale timpurii, nu numai din regiunea Pruto-Nistreană, dar și din Europa de Răsărit, în general. În afară de construcție, piatra era folosită, de asemenea, la fabricarea unor unelte specializate. În acest sens se evidențiază rășnițele rotative și cutele de ascuțit. Confecționarea acestor obiecte era realizată prin metoda fasonării pietrei, obținând astfel forma dorită⁵².

Din piatră erau lucrate, de asemenea, diferite obiecte mânuate cu destinație variată: fusaiole, tipare pentru turnat bijuterii din aramă, argint sau aur, mărgelile, greutăți pentru războaiele de țesut, greutăți pentru pescuit etc.⁵³.

Arhitectura populară în piatră s-a construit ca fenomen local foarte expresiv pe baza dobândirii petrei de calcar, dar și ca răspuns la împuținarea suprafețelor de păduri. Cel mai important, mai vechi și mai împlinit ca stil centru de prelucrare a pietrei se află în Rezervația Cultural-Naturală Orheiul Vechi, obiectiv de valoare națională pentru bogăția patrimoniului său natural, arheologic, istoric, arhitectural, etnografic, pe care o concentrează.

Satele Morovaia, Brănești și Furceni reprezintă un epicentru de „iradiere” a meșteșugului popular de prelucrare artistică a pietrei. Aici au activat până în anii '70 ai secolului XX meșteri de renume, care și-au exportat piesele de arhitectură în localități aflate la distanțe de peste 80-90 km.

Prelucrarea fierului. Cu toate că în spațiul Pruto-

Nistrean zăcămintele de minereuri fieroase clasice lipsesc, producția metalurgică s-a dezvoltat pe parcursul unei perioade îndelungate. Datele prezentate în istoriografie⁵⁴ ne demonstrează clar că deja în perioada evului mediu regiunea Pruto-Nistreană, reprezenta un spațiu foarte dezvoltat din punct de vedere al producției metalurgice, care nu numai că nu rămânea în urma altor regiuni, ci, din contra, le întrecea pe unele după anumiți parametri. Făurirea pieselor din fier se îmbina organic cu metalurgia, constituind împreună două ramuri ale unui singur meșteșug – *de prelucrare a fierului*. Spre deosebire de alte regiuni, fierăria din spațiul Pruto-Nistrean era îndreptată, în primul rând spre asigurarea necesităților economice – asigurarea gospodăriei agricole cu unelte pentru cultivarea pământului, recoltarea și prelucrarea cerealelor, spre asigurarea gospodăriei casnice cu ustensile și utilaje cotidiene. În același timp, fierăria asigura producerea armelor, a pieselor de harnașament și uneltelor pentru fierărie. Fabricarea produselor din fier era realizată în ateliere specializate de fierărie, amenajate în încăperi special prevăzute, în construcții provizorii sub cerul liber sau în cadrul unor locuințe. Elementul obligatoriu al atelierelor îl reprezenta cuptorul de fierărie. Acesta din urmă putea fi din lut sau din piatră. Lutul era caracteristic pentru regiunea centrală a spațiului Pruto-Nistrean, iar piatră – pentru regiunile de nord-est și de nord. În calitate de materie primă pentru confecționarea obiectelor din fier era utilizat metalul obținut din minereu sau metal uzat. Nivelul tehnico-tehnologic al fierăriilor era destul de înalt. Fierarii cunoșteau tehnologia obținerii oțelului. Erau cunoscute, de asemenea, procedeele sudării fierului cu oțelul și prelucrării lor termice.

Giuvaiergia. Prelucrarea metalelor colorate, sau giuvaiergia, a reprezentat un meșteșug important care, spre deosebire de altele, era îndreptat spre satisfacerea necesităților estetice ale populației prin producerea diferitelor obiecte de podoabă. Delimitarea giuvaiergiei în calitate de meșteșug distinct este documentată clar chiar de la începutul evului mediu, din sec. V-VII (Dănceni, Seliște, Șapte Bani-Hucea, Hansca etc)⁵⁵.

Atelierele de giuvaiergie erau amenajate inițial în cadrul unor încăperi adâncite sau de suprafață, prevăzute cu un cuptor pentru topirea metalelor. Meșteșugarii pregăteau, de regulă, obiecte din aramă sau bronz, mai rar din argint și foarte rar din aur. Materia primă pentru giuvaiergie o constituiau obiectele de podoabă uzate, monedele, bucăți de sârmă de aramă sau argint etc. Pentru confecționarea obiectelor erau folosite mai multe procedee tehnice: turnarea pieselor în tipare, tehnica cerii pierdute, forjarea, ștanțarea, treflarea (tragerea) etc. Topirea metalului se efectua în creuzete de ceramică, iar turnarea în forme era realizată cu ajutorul lingurilor din lut ars. În ornamentarea pieselor din metal colorat erau practicate o serie de procedee tehnice, cum ar fi tehnica filigranării, tehnica granularii și tehnica înnegrii metalului. Produsele giuvaiergiei erau foarte variate: obiecte de podoabă (cercei, pandative, inele, brățări, coliere, grivne), piese vestimentare (fibule, nasturi, catarama, aplice), piese de cult religios (cruci, amulete), piese de toaletă (oglinzi), piese de harnașament (aplice) etc.

Adevărate bijuterii al patrimoniul cultural îl constituie

Bisericile din lemn. Ele evocă cel mai elocvent spiritul arhitectural și ingineresc al locurilor pentru că: sunt edificate din trunchiuri de arbori, au intrarea pe latura sudică, piciorul mesei altarului fixat pe trunchiul unui arbore retezat la începutul construcției.

Pentru a promova acest patrimoniu și a releva importanța acestor lăcașuri în structura patrimoniului cultural, în ultimii zece ani au fost restaurate 3 dintre bisericile de lemn. Prima dintre ele, datând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, a fost salvată de la distrugere și restaurată în satul Palanca, raionul Călărași. Clădită din bârne masive, compartimentată tradițional în naos, pronaos și altar, are ca specific deasupra naosului o cupolă interioară octogonală mare, ușor perceptibilă și în exterior.

Alte două biserici de lemn au fost restaurate și montate pe teritoriul Muzeului Satului din Chișinău. Biserica din lemn, strămutată din satul Hirîșeni, raionul Telenești, este cea mai veche dintre toate, datează din anul 1642, a fost edificată pe teritoriul mănăstirii Hârjăuca. Fiind concepută ca biserică mănăstirească a fost clădită din bârne masive, are acoperiș comun din șindrilă, cerdac la intrare și turn înalt, situat deasupra pronaosului. În interior are icoane originale restaurate.

Biserica de lemn din Gârbova (1775), raionul Ocnița, este de tip casă țărănească, doar crucile de pe acoperiș îi indică destinația. În Evul Mediu, asemenea locașuri erau destul de frecvente în spațiul rural al Moldovei. Sobră, bine proporționată, construită din bârne făcute din bârne de stejar, ea contrastează, dar în același timp, își revendică personalitate în comparație cu cea din Hirîșeni.

Prelucrarea osului. Drept rezultat al creșterii animalelor domestice și vânătoarei, omul a dispus în toate timpurile de un număr impunător de oase. Aceste materiale, datorită unor proprietăți specifice, aveau un aspect relativ tare, rămânând, în același timp, plastice, fapt ce permitea a fi ușor prelucrate, oferind posibilități enorme, inclusiv estetice, în confecționarea celor mai diferite obiecte. Procedeele prelucrării osului includeau operațiile tăierii, șlefuirii și incrustării. Pentru facilitarea lucrului asupra cornului, materialul respectiv era supus, de regulă, unor proceduri termice prin metoda fierberii, care permiteau tăierea lui relativ ușoară. Prelucrarea osului și a cornului se efectua cu ajutorul cuțitelor din fier și a fereștrăilor. Din oase și coarne se confecționau piese vestimentare (cataramă, nasturi, aplice), piese pentru prelucrarea pieilor (străpungătoare, spatule), piese de uz casnic (ace, cutiuțe pentru ace), piese pentru prepararea fibrelor și a țesăturilor (răsucitoare, andrele, fusaiole pentru fusul de tors, „patine” pentru călcarea țesăturilor), accesorii pentru diferite obiecte (mânere pentru cuțite, pieptene pentru executarea ornamentului pe ceramică), unelte (cârliche de pescuit), piese de toaletă (piepteni, ace de păr), piese de harnașament (psalii), piese pentru jocuri distractive (arșice din astragale), instrumente muzicale (fluiere), piese de cult religios (amulete, cruciulițe), piese de război sau vânătoare (arcuri, săgeți, greutăți pentru ghioage de luptă), semifabricate pentru alte obiecte (plăcuțe ornamentate), matrice pentru pregătirea unor obiecte de plăcuțe din aur sau argint etc.⁵⁶.

Alimentația tradițională este înțeleasă ca un

ansamblu de alegeri, de preferințe, de obiceiuri de consum, transmise în cadrul unei comunități umane, ca o experiență culturală definitorie pentru valorile și tradițiile unui popor, un produs al istoriei modificat în funcție de circumstanțele spațio-temporale parcurse.

Dat fiind faptul că ocupațiile de bază ale locuitorilor din spațiul Pruto-Nistean au fost, încă din cele mai vechi timpuri, agricultura, creșterea animalelor și vânătoarea, dezvoltarea culturilor agricole și pomicultura au oferit posibilitatea dezvoltării unei bogate tradiții culinare, bazate pe prelucrarea cerealelor, legumelor și fructelor. Creșterea animalelor a făcut posibil consumul de carne, lapte, lactate, produse din lapte și carne, specifice prin gustul, aromele folosite precum și prin tehnicile de elaborare.

Moldovenii/ românii din spațiul pruto-nistean aveau obiceiul să mănânce de trei ori pe zi: dimineața, la amiază și seara. Atitudinea deosebită față de hrană se face observată în toate normele de comportament și de alimentație: era indicat ca toți membrii familiei să ia masa împreună, nimeni nu se atinge de hrană până ce aceasta nu se bincecuvânta, nu se acceptau întârzierile la masă, discuțiile aprinse, râsul, glumele. Toate acestea desigur, aveau un rol igienico-sanitar.

Mesele la care se mânca erau de obicei rotunde și josuțe, astfel în cât în jurul ei se așezau toți membrii familiei. Vesela de servit era din lemn și lut, vasele de pregătit - din lut și tuci⁵⁷.

Pentru prepararea bucatelor se foloseau oalele cu sârmă împletită special să nu se pocnească una de alta în cuptor. În gavanoasele mari se păstra untura de porc, jumerele (carnea topită în untură), murăturile și povidla. Ulciorul cu gâtul îngust era purtat cu apă la câmp. În tortău (tortarul) se ducea la câmp borș și chișleag. Lingurile din lemn și străchinile din lut, smălțuite, fără alt decor, se păstrau în trihon – un dulăpaș din lemn, ținut în cotruță - spațiu între horn și perete, sau în dulăpioare de perete, numite blidare. Făina de grâu și păpușoi se lua cu căușe din lemn.

Hrana țăranului era preparată de obicei prin fierbere. Nu se serveau multe feluri de mâncare, dar sarea, ceapa și usturoiul erau nelipsite de pe masă. Alimentația de bază au fost și rămân a fi mămăliga și pâinea.

Mămăliga constituie fiertură de făină de porumb, cu sare și uneori poate avea adaosuri ca unt, brânză în funcție de preparatul final obținut. Ea era folosită foarte des în alimentația țăranilor agricultori și a crescătorilor de animale și înlocuia pâinea care în perioada preindustrială era obținută în gospodărie prin prelucrarea manuală.

În trecut, din făina albă se prepara doar pâinea rituală și cea de sărbători. În hrana cotidiană se utiliza pâinea neagră, care era preparată o dată pe săptămână.

Prepararea pâinii se făcea, în exclusivitate de către femeile. Se cocea în tigăi, în cuptoare mari, în care încăpeau până la 9-12 tigăi, pentru familie, cât și pentru dat de pomană. Focul se făcea cu crengi uscate, cu stuf și viță de vie uscată; cu un jerechitor (un băț lung) se dădea pe vatră și, când săreau scânteii, însemna că s-a încins cuptorul.

În unele sate, după cum ne prezintă monografiile

apărute recent, pâinea se făcea cu turtișoare, din făină de grâu, la care se adăuga ouă, lapte, untură, în dependență de preferințele și posibilitățile gospodinei. Pentru ca pâinea să aibă miezul pufos, unele gospodine adăugau la făina de grâu și o mână de făină de popușoi, după care turnau amestecul din apă și drojdie (se puneau din timp la înmuiat). Această compoziție se frământa și în caz de nevoie se mai adăuga făină. Frământarea dura minute bune, cam vreo 30, până apăreau bule de aer în aluat. De asemenea, era obligatoriu ca femeia până a se apuca de frământat să își strângă părul, să aibă mâinile curate și dispoziție bună, altfel se credea că aluatul nu va dospi bine. După frământat, aluatul se acoperea cu o pânză curată și se lăsa la dospit câteva ore, de dorit la loc cald. Pentru a forma pâinea sau colacii se rupea sau se tăia din aluat.

Carnea este considerată un aliment prețios. Din carnea de porc se pregăteau și se pregătesc în continuare mai multe feluri de bucate: friptură, tocană, borș, zeamă, cârnați (chiște împlute), șighiri din maieră și plămâni, învelit în prăpurică. În bucătăria tradițională un loc important îl ocupau jumerile (jumările), care se păstrau în gavanoase de lut. Carnea de vită și oaie se folosește mai rar. Mâncărurile din carne de oaie sunt preparate și consumate preponderent în zona de sud a țării, a cărei locuitori sunt specializați în creșterea ovinelor. Mâncărurile tradiționale la sudul țării din carne de oaie sunt: cavurmaua, carnea prăjită în grăsime, după rețeta dacică⁵⁸.

Carnea de oi era preferată și în bucătăria grupului etnic al găgăuzilor și bulgarilor⁵⁹. La nordul țării oile sunt crescute mai mult pentru brânză și lână. În satele de la centrul și de la nordul republicii carnea de miel este preparată și se consumă în special la sărbătorile pascale, iar carnea de oaie este consumată în cazuri aparte. Bucatele din carne de miel (miel prăjit cu usturoi și ceapă, fiert) sunt binevenite în sezonul de primăvară pentru că reprezintă o importantă sursă de niacină și de vitamine din complexul B-urilor: B1, B2, B6, B9, Biotină, B5, B12 și vitamine deosebit de importante pentru refacerea organismului după perioada de iarnă. Cea de vită era indicată mai mult copiilor și bătrânilor. Iepurele pregătit în mai multe feluri este consumat anul înțeles ca hrană ușoară.

Din carnea de găină se pregătește zeamă cu tocmașei⁶⁰, friptură, sos cu smântână și făină. Din cocoș se face borș, zeamă și răcitură. Din carnea de rață se prepară borș cu curechi de toamnă, zeamă, pârjoale, din cea de găscă – friptură. Delicioasă este rața umplută cu mere. Curcanul este crescut pentru zeamă, pârjoale, friptură. Pentru prepararea supelor dietice se întrebuintă în alimentație și carnea de hulubi de casă. Aceasta se mai prăjește sau se coace pe cărbuni.

Peștele era crescut sau pescuit. Se consuma prăjit cu făină de păpușoi, copt pe cărbune și dres cu mujdei. Din el se mai gătea zeamă și răcitură.

Laptele de vacă se mulgea în găleată sau doniță din lemn. Se consumă crud, fiert și prins. Cel fiert se mănâncă cu lingura din strachină, unde se adaugă bucăți de mămăligă sau pâine. Un adevărat deliciu pentru copii era laptele proaspăt muls și cel fiert cu tocmași.

Brânza de vaci se consumă cu mămăligă, se folosește ca umplutură la prepararea plăcintelor, învârtitelor și colțunașilor. Smântâna este consumată cu mămăligă, pâine sau amestecată cu brânză. Untul se alege la cob și se consumă în stare naturală, în scrob sau topit cu mămăligă și brânză de oi. Aceasta se prepara din cașul dulce (derivatul laptelui de oaie încheagat) prin adăugarea sării. Pe timp de iarnă se păstra în butoaie cu saramură, care se acopereau cu un tifon și frunză de vie spălată bine. Din zerul de oaie se pregătește urda.

În alimentația țăranilor se foloseau des și ouăle, care se consumau crude, fierte, prăjite, scrob.

O largă întrebuintare în alimentație au avut cerealele. Păpușoiul crud (în lapte) este consumat fie copt pe cărbune, fie fiert. Din cel copt, prin măcinare, se obținea făina. Ea era folosită la prepararea mămăligii, *gendrei* și celui mai popular desert – *mălaiul* (alivanca – la Zăicani, Varatic).

Grâul fiert a fost și continuă să fie folosit pentru prepararea *colivei*. Boabele zdrobite se foloseau la prepararea găluștelor. Mai recent se amestecă cu boabe de orez. Din făină de grâu se face aluatul dulce pentru plăcinte, colțunași, turte, tocmașei. Din cel dospit se coace pâinea, plăcintele, învârtita. Tărăța se folosește la umplut borșul de casă.

Dintre produse vegetale utilizate în alimentație cel mai des se consumau: legumele (varza, cartofii, ardeii, roșiile, castraveții, bostanul (dovleacul, vinetele), boboasele (mazărea, fasolele, năutul), legumele, rădăcinoasele (morcovul, sfecla roșie, ridichia, țelina, pătrunjelul), ierburile aromatice (mărarul, cimbrul, șofranul, coriandru).

Varza (curechiul) era utilizată în hrană anul înțeles. Din această legume se prepară borșul de post în combinație cu alte legume, borșul cu carne de porc, rață și cocoș. În stare prăjită, atât proaspătă cât și murată, poate deveni umplutură pentru plăcinte, învârtită și chiar pentru colțunași. În sezonul toamnă-iarnă sunt căutați chiperii (ardeii dulci) umpluți cu curechi. Frunzele proaspete și murate se folosesc la găluște.

Cartofii se consumau prăjiți, scăzuți, fierți cu coajă și curățați pentru salată cu usturoi sau ceapă, piure, copti în cenușă. Serves la prepararea supelor și borșurilor de post, dar și ca umplutură pentru plăcinte, învârtită și colțunași. În nordul republicii la praznicele de pomenire se mai prepara un fel de mâncare de cartofi cu ceapă prăjită și zahăr.

Pătlăgelele roșii sunt consumate proaspete, murate, în borș, bulion (pastă). Pătlăgelele vinete se coceau pentru salata cu ceapă crudă și smântână sau se mănâncă prăjite cu chiperi. Pepenele (castravetele) proaspăt și murat constituia un adaus la principalele feluri de bucate. Chipărușii (ardeii grași) se consumă copti, prăjiți, în salate sau cu sos de pătlăgică (roșii).

Dovleacul (bostanul) avea un rol deosebit în alimentație datorită gustului deosebit pe care îl are. Este consumat fiert în lapte sau copt; din el se mai prepara umplutura plăcintelor.

Mazărea verde se mănâncă crudă, în borș de vară. Cea uscată se fierbe și se zdrobește, adăugându-i-se ceapă prăjită în ulei. Fasolea ocupă și ea un loc important

în alimentație, în special în posturile de peste an. Se prepară fiartă, cu ceapă crudă și ulei; zdrobită cu ceapă prăjită și cu usturoi; prăjită; în borș. Soia se consuma mai mult prăjită.

Morcovul și sfecla roșie se utilizau la prepararea borșurilor, salatelor anul împrejur. Din ridichea de lună și de toamnă se pregătesc salatele cu ceapă, oțet și ulei.

Pătrunjelul (frunzele și rădăcina), mărarul, cimbrul, leușteanul, dau un gust aparte bucatelor din carne și legume. Țelina se pune în murături. Din stejie (ștevie), lobodă verde și roșie se prepară borșurile de primăvară.

Foarte căutate primăvara pentru conținutul bogat de vitamine erau urzicile. Din ele se prepara borșul verde și ciulamale. În unele regiuni din leurdă și ou se prepară salate.

Din flora spontană o întrebuințare largă au avut-o ciupercile (hribii, zbârciogii, ciupercile albe și negre) și podbalul. Ciupercile se consumau prăjite cu usturoi, în ciulamale, în borș, murate și uscate. În foile de podbal se înveleau găluște.

Fructele se consumă proaspete, fierte (chisăliță), uscate, în vârzări, magiun și dulceturi. Din unele se prepară rachiul. Prunele uscate erau foarte căutate pentru prepararea bucatelor la săbători, vița de vie pentru a prepara vinul, mustul și sucul.

Un rol important în alimentația moldovenilor l-au avut semințele și nucile. Ele constituiau un deliciu pentru copii, dar erau prescrise și în calitate de medicament. Semințele de bostan sunt bune de utilizat în combaterea viermișorilor interstinali, iar dulceața de nuci în cazul colesterolului ridicat, pentru a ridica imunitatea copiilor⁶¹ etc.

Alimentația populației autohtone din spațiul-prutonistean cuprinde atât bucate de zi cu zi cât și preparate speciale de sărbătoare.

Alimentația ceremonială constituie sistemul de bunuri și practici alimentare care contribuie la celebrarea unor momente cu implicații accentuate în relațiile sociale din comunitate⁶². *Alimentația rituală* se regăsește în planul spiritual al vieții tradiționale.

La sărbătorile de familie și calendaristice se preparau mâncăruri deosebite de cele cotidiene prin modul de pregătire și semnificațiile lor. Bucatele pregătite la nașterea copilului (rodina, botezul, cumetria) comportă semnificații de recunoaștere și integrare a copilului în societate, ele devin cadrul obiceiurilor nupțiale reprezintă coeziunea socială a participanților. Petrecerile cu mâncare și băutură din perioada postnupțială fac parte din seria de acte menite să integreze noua familie în rândurile gospodariilor și să faciliteze trecerea de la marea sărbătoare familială la viața cotidiană⁶³. Hrana preparată la înmormântare și pomenirea morților semnifică separarea defunctului de lumea de aici, pregătirea trecerii în lumea de dincolo și integrarea în lumea cealaltă, restabilirea echilibrului social rupt prin plecarea celui mort, comunicarea celor vii cu strămoșii, grija celor vii pentru existența ulterioară a celor plecați, dar și un moment de solidaritate socială a satului⁶⁴.

Mesele consacrate marilor evenimente din viața

omului (nașterea, nunta și înmormântarea) rămân a fi considerate cele mai prestigioase.

Pâinea era alimentul ritual și ceremonial dominant în obiceiurile populare, pentru că simbolizează fertilitatea, bunăstarea, rodnicia și sănătatea (Fig. 32 B). Diversitatea formelor și a denumirilor pâinii de ritual este foarte mare: colacii (ca semne distinctive la mesele de sărbătoare și rituale au o prezență constantă și o maximă diversitate), plăcitele, jămna, pupăza, sfințisorii, crăciuneii, hulubașii etc.

Pentru sărbătorile calendaristice se pregătesc următoarele feluri de pâine: *Crăciunul, Sfinții, Pasca, Nafura (anafura), Hulubul, Colacii, Turtele*⁶⁵, *Plăcintele*⁶⁶ etc.

Pentru sărbătorile de familie se pregăteau: *Colacii de nași, Colacii de cumătri, Pupăza babei, Jămna miresei* (Fig. 32 A), *Jămnele de pe masa miresei și a mirelui, Jemna pentru cununie*.

Unul dintre cele mai importante bucate pregătite pentru sufletul răposatului se consideră a fi de asemenea *colacul* (Fig. 34). Și în cadrul ritualurilor legate de defunct există o varietate largă de pâine: *Colacii de înmormântare, Colaci la năsălii, Crestată, Colac de panihidă, Jemna, Scara – pâine rituală în formă de scară, Hulubul* (Fig. 35), *Colacul cu punte etc.*

Grâul era altă prezență rituală și ceremonială dominantă. Cu grâu sunt semănați gospodarii în prima zi a anului de către copiii-semănători. În cadrul ceremonialului nupțial tinerii sunt semănați cu boabe de grâu, crezându-se în rosturile de propițiere. Se pune grâu și în scaldătoarea rituală de după botez, ca acțiunea ritualo-magică să influențeze viitorul copilului, să aibă pâine. Până astăzi s-a păstrat obiceiul ca mirii să-și caute inelele de logodnă în boabele de grâu considerat de bun augur. Grâul în calitate de dar se înmâna la rodine, nuntă și casă nouă.

Coliva preparată din boabe de grâu întregi sau zdrobite este nelipsită în obiceiurile de înmormântare și de pomenire a morților la zilele blajinilor (de Blajini, Sâmbăta Morților, la Lazăr etc.). La baza acestui aliment stă vechea credință în reînviere și nemurire, căci grâul îi simbolizează pe cei drepti și credincioși ce vor fi mântuiți la dreapta judecată. Este primul aliment din care fiecare participant trebuie să guste înainte de a trece la alte bucate.

Alte alimente de ritual, des uzitate în cadrul obiceiurilor calendaristice și familiale erau: *apa, agheasma, vinul, mierea, fructele și nucile, oul, carnea de miel, usturoiul etc.*

Agheasma este tămăduitoare de orice boală, se bea pe nemâncate, ca să sfințească și să purifice trupul și sufletul. *Pomana cu apă* este o prezență constantă în obiceiurile de înmormântare și de pomenire a morților.

Vinul este simbol al bucuriei și belșugului. Nici o masă rituală sau de sărbătoare nu are loc fără prezența lui. La nuntă și cumetrie semnifică prosperitatea, fericirea (Fig. 34).

Carnea este nelipsită de la mesele ceremoniale cu excepția posturilor; mielul era tradițional pentru masa



Fig. 32 A. Jemna miresei



Fig. 32 B. Pâinea ca aliment ceremonial



Fig. 33. Atributică de Paști: iepurașul – un străvechi spirit al grâului, coșul cu ouă roșii și grâu încolțit, pasca. Popeștii de Sus, raionul Drochia, 2013

rituală de Paști; *găina* – se dă peste groapă, fiind considerată de bun ajutor sufletului pe ceea lume; *peștele* se mănâncă în post doar în zilele de dezlegare.

Oul de Paște (Fig. 33), substitut al divinității primordiale, este ciocnit și consumat sacramental la Învierea lui Iisus Hristos.

Unele fructe sunt consumate numai după ce sunt sfințite și date de pomană (*cireșele* la Duminica Mare, *perele* la Sântilie, *merele și strugurii* la Probajne, *nucile* se dau de pomană celor care umblă cu uratul la Anul Nou).

Usturoiul se mănâncă în seara Sfântului Andrei și se ung cu el ușile, ferestrele, coarnele vitelor, ca să fie apărați de cel rău.

Spre deosebire de bucatele gătită în cadrul obiceiurilor de familie, *bucatele prilejuite de sărbătorile calendaristice* sunt mai puțin costisitoare, dar la fel de importante prin mesajul transmis. Bucatele gătită cu ocazia sărbătorilor de înnoire a timpului, hramul casei și al bisericii aveau scopul de a comunica cu lumea nevăzută a divinității, a sfinților și a strămoșilor.

Spre deosebire de alte etnii⁶⁷ în meniul tradițional de sărbătoare al moldovenilor/ românilor din Republica

Moldova nu intrau borșul, mămăliga, fasolea fiartă, ceapa și usturoiul în stare crudă, pentru că aceste alimente făceau parte din hrana de toate zilele și erau considerate ca „mâncare a săracilor”.

Mâncărurile de post sunt pregătite în timpul posturilor de peste an (postul Paștelui, Crăciunului, sf. Pavel și Petru, Adormirii Maicii Domnului), cât și în zilele de miercuri și vineri din cursul săptămânii. Preparatele principale pentru zilele de post sunt cele pregătite din legume, crupe, boboase, uleiuri vegetale, fructe și pomușoare uscate etc. Dintre alimentele de post amintim fasolea zdrobită (fasole amestecată/ făcăluită), cartofi prăjiți, fierți, copti, verze, plăcinte cu cartofi și varză, chisălița etc.

Preparate de post gătită pentru masa de Ajun la Crăciun sunt: grâu fiert, găluște cu crupe, varzare, turtă cu mac, prune fierte, etc.) în speranța de a avea roade bogate în anul viitor.

Preparatele de sec din Postul Mare al paștelui sunt bazate pe verdețuri proaspete, ce apar primăvara: urzicele, stevia, leurda, măcrișul. Mâncărurile de post din această perioadă a anului sunt: borșul cu urzici, tocană de urzici, sarmale de post învelite în foi de stevie, podbal, tocană de urzici cu nuci pisate, diferite prăjituri coapte cu borș de casă sau moare de roșii.

Hrana a fost dintotdeauna un reper identitar semnificativ atât la nivel individual, cât și la nivel de grup sau la nivel național⁶⁸. Multe din preparatele culinare cunosc o perpetuare de la o generație la alta, cum ar fi: pâinea rituală, coliva, găluștele, plăcintele, bucatele din carne, ouăle, vinul, apa etc.

Muzeele. În Republica Moldova există 119 muzee înregistrate oficial la Ministerul Culturii. Doar 11 din ele se află în municipiul Chișinău, restul – în afara capitalei. Dintre instituțiile preocupate de salvagardarea patrimoniului tradițional, un loc de primă importanță îi revine Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală și apoi altor muzee etnografice din țară.

Fondat în 1889, Muzeul Național de Etnografie și



Fig. 34. Mancarea pregătită pentru pomenirea morților. Satul Stolniceni, Moldova.



Fig. 35. Scărița și hulubii pe Pomul vieții



Fig. 36. Pâinea și vinul ca alimente de ceremonial nupțial

Istorie Naturală este cel mai vechi muzeu public din spațiul basarabean.

Muzeul este consacrat etnografiei naționale, ilustrând prin patrimoniul pe care îl deține, civilizația comunităților tradiționale, rurale și urbane deopotrivă. El are o însemnătate națională pentru că prin reconstituirea tradiției, scoate în evidență elementele definitorii ale identității noastre.

O însemnătate deosebită pentru inițierea în tainele ansamblului vestimentar popular o are *Colecția de port popular*, care este constituită din cămăși, brăe, catrințe, bondițe, ițari, sumane, basmale, șorțuri, fuste,

încălțăminte confecționată de meșteri autohtoni, bijuterii și accesorii vestimentare. Aceasta datează cu sec. XIX-XX și conține multe piese autentice, confecționate de meșterite, cât și mai noi, confecționate pe pânză industrială, dar unde sunt folosite ornamentele și gama cromatică tradițională. Colecția reprezintă tradițiile zonelor etnografice ale Republicii Moldova, cât și ale Basarabiei.

Muzeul are și cea mai reprezentativă *colecție de covoare moldovenești* (sf.sec. al XVIII-lea - sec. XX). După menirea funcțională, caracterul ornamentării și tehnica confecționării, covoarele sunt de câteva tipuri: covoare mari de perete (scoarță, covor, ungher, război, chilim, rumbă, polog), covoare înguste care se atârnau pe perete de asupra laviței (păretar, lat, drum de perete, pilcă), covor pentru așternerea laviței, patului (lăicer, cergă, nițurcă, șatrancă)⁶⁹.

Colecția textilelor de interior atestă o largă răspândire și o amplă varietate a denumirii lor. Funcțiile acestor piese sunt multiple, adeseori ele îndeplinesc, temporar, roluri diferite. Colecția reprezintă tradițiile tuturor raioanelor Republicii Moldova, cât și ale Basarabiei. Clasificate în baza materialului din care sunt confecționate, ele pot fi grupate în: țesături de cânepă, țesături de lână, țesături de bumbac, țesături de in, țesături de borangic. Clasificate după tehnicile țesutului și ale decorului, piesele pot fi împărțite în: simple, ridicate, nevedite, cu alesături, brodate, cu horboțică, franjuri și canafuri. Decorul

multor ștergare, fețe de masă, cearșafuri, broderii este completat cu dantelă (horboțică).

Baza colecțiilor etnografice ale acestui Muzeu a fost pusă de Albina Osterman (1892-1936). Ele s-au constituit din donații și achiziții. O sursă importantă au fost expozițiile agricole anuale din diferite localități ale Guberniei Basarabia, și expozițiile republicane de artă populară din anii 1957 și 1959. Astăzi patrimoniul etnografic cuprinde toate domeniile culturii tradiționale: unelte de muncă, obiecte de uz casnic, piese de port din sec. XIX-XX, țesături de casă de diferite categorii, mobilier, ceramică, instrumente muzicale, obiecte de ritual, fotografii de epocă etc.

Muzeul deține și valoroase expoziții. „Pâinea de ritual” constituie unul dintre lătmotivele sale majore, formând un liant logic între diferitele compartimente tematice. Astfel, mostrele de culturi cerealiere și soluri arabile (din sălile dedicate naturii Moldovei), urmate de uneltele de muncă, instalațiile gospodărești, inventarul casnic, fotografiile și picturile murale, ne demonstrează concludent faptul că agricultura a reprezentat, încă din preistorie, una din îndeletnicirile de bază în arealul nostru. Bogatul inventar al uneltelor de muncă subînțelege complexitatea muncii țaranului, efortul considerabil depus pentru obținerea pâinii⁷⁰.

Moștenirea culturii tradiționale înmagazinează viziuni asupra vieții și lumii înconjurătoare, uneori foarte diferite de cele contemporane, dar bazate pe o îndelungată experiență umană și o gândire profundă, capabilă să ne ofere în continuare repere axiologice de cercetare.

Reflectarea realității culturii materiale trebuie să devină o preocupare reală a etnografilor în scopul valorificării și păstrării faptelor de patrimoniu cultural. Dispariția lui pe zi ce trece necesită intense acțiuni de cercetare, de implicare atât a comunității, cât și a societății și organismelor sale; solicită o schimbare de concepție, de educație, dar face apel și la activarea unei facultăți puțin exersate la noi, anume conștiința apartenenței, căutării, refacerii identitare.

Sursele ilustrațiilor

- Fig. 2-6, 8-10, 13-16, 19, 21-22, 26 - Foto N. Grădinaru.
Fig. 7. Foto N. Grădinaru, C. Cotoman, R. Osadci.
Fig. 11 A, B - Foto R. Osadci, C. Cotoman.
Fig. 12 - Foto R. Osadci, C. Cotoman, N. Grădinaru.
Fig. 17, 31 - Foto N. Grădinaru, D. Onică, M. Cocieru.
Fig. 18 - Foto din colecția MNEIN.
Fig. 20, 27, 30 - Foto R. Osadci, C. Cotoman, L. Fulea.
Fig. 23-25, 28 - Foto R. Osadci.
Fig. 29 - Foto R. Osadci, M. Osadci.
Fig. 32 A, B, 34, 35 - Foto C. Cotoman.

Referințe bibliografice

1. identificată literatura de specialitate ca cultură populară a moldovenilor sau tradiții ale moldovenilor
2. Se are în vedere populația vorbitoare de limbă română sau români/ moldovenii din Republica Moldova
3. O istorie a Basarabiei. Red. științ. Anatol Petrencu. Chișinău, 2015, p. 11.
4. O istorie a Basarabiei. Red. șt. Anatol Petrencu. Chișinău, 2015, p. 15.
5. Mănăstiri și schituri din Republica Moldova. Coord., red. șt., coautor acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2013, 800 p.
6. de a rupe Țara Moldovei și raialele turcești de sub stăpânire otomană

7. Idem.
8. Enciu, Nicolae. Tradiționalism și modernitate în Basarabia anilor 1018 – 1940. Vol. I. Populația Basarabiei interbelice. Aspecte demografice. Chișinău, 2013.
9. Negru, Gheorghe. Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească. Chișinău, 2001, 132 p.; Cojocaru Gheorghe. 1989 la est de Prut. Chișinău, 2001, 216 p.; Șiscanu Ion. Recuperarea adevărului istoric – o sarcină mereu actuală. Chișinău, 2014, 320 p. ect.
10. O istorie a Basarabiei. Red. șt. Anatol Petrencu. Chișinău, 2015, p. 15.
11. Onică, Dorina. Peisajul cultural rural dintre Prut și Nistru. Aspecte etnogeografice. București, 2017. 213 p.
12. Stahl H. H. Contribuții la studiul satelor devălmașe românești, București, 1958 – 1965.
13. Micle, D. Un model practic de aplicare a topografiei și cartografiei arheologice în analiza spațială a habitatului rural post-roman din Dacia de Sud-Vest între sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului al V-lea post Chr. Timișoara: Excelsior Art, 2011, 77, p. 17-18.
14. În baza clasificării înaintată de M. Mătcu și M. Hachi
15. Onică, Dorina. Peisajul cultural rural dintre Prut și Nistru. Aspecte etnogeografice. București, 2017. 213 p.
16. Blaga, Lucian. Trilogia valorilor. București, Editura Humanitas, 2014. 504 p
17. Vladuțiu, Ion. Etnologie Românească. Cluj, 1973. 508 p.
18. Vlăduțiu, Ion. Etnografie românească. Cluj, 1973, p. 130.
19. Panaitescu P. Introducere în istoria culturii românești, București, 1979, p. 169.
20. informator
21. Crihana Veche album monografic. Institutul Cultural Român. București, 2017. P. 109.
22. În lucrarea „Crihana Veche. Album monographic”, la capitolul Compendiu istoric (p. 22), Vlad Cubreacov relatează despre faptul că „între 1856 și 1872, Crihana a primit un important aport demografic. Zeci de familii de mocani ardeleni din satul Poiana Sărată, fostul județ Treiscaune, au venit cu turmele de mii de oi și s-au stabilit definitiv la Crihana”
23. В краю народных мастеров. Кишинев: Тимпул, 1985. P. 119-127.
24. Crihana Veche album monografic. Institutul Cultural Român. București, 2017. p. 112.
25. Vladuțiu, Ion. Etnologie românească. București, 1973.
26. idem
27. informator
28. Crihana Veche. Album monografic. București: Editura Institutului Cultural Român, 2017, p. 159.
29. Un băț lung, la capăt prevăzut cu un cerc cu plasă
30. Meșteșuguri populare tradiționale Moldovenești. Chișinău, 2017.
31. Băzgu Eugen, Ursu Mihai. Arhitectura vernaculară în piatră din Republica Moldova – o redescoperire a fenomenului. În: ACADEMOS, Nr. 4(15), 2009.
32. Postolachi Elena. Meșteșugurile populare, factor de menținere a continuității și imaginii etnice. În: Akadem, Nr. 1(16), P. 114-116.
33. Постолаки Е. Молдавское народное ткачество (XIX – нач. XX в.). Кишинев: Штиинца, 1987.
34. Covorul moldovenesc / alcăt. V. Zelenciuc., E. Postolachi. Chișinău: Timpul, 1990.
35. Rotaru P. Covoarele moldovenești. În: Literatura și arta, 1978, 2 mart. P. 7.
36. Covoare basarabene. Ed. Varvara Buzilă. București: Editura Institutului Cultural Român, 2013.
37. Народные художественные промыслы Советской Молдавии: Путеводитель по выставке. Кишинев: Тимпул, 1982.
38. Buzilă, Varvara. Dimensiunile axiologice naționale și mondiale ale scoarței basarabene. În: Meșteșuguri populare tradiționale moldovenești (Din colecțiile Bibliotecii Naționale). Chișinău: Centrul editorial-poligrafic BNRM, 2017, 168 p.
39. Petrescu P. Motive decorative celebre. – București: Meridiane, 1971, 148 p.
40. idem

41. Зеленчук В. Молдавский национальный костюм. Кишинев: Тимпул, 1985.
42. Ciocanu, Maria. Ștergarele moldovenești. Colecțiile muzeului. Catalog. Chișinău, 2003. P. 10-11.
43. Ciocanu, Maria. Ștergarele moldovenești. Colecțiile muzeului. Catalog. Chișinău, 2003. P. 20.
44. Doagă, Aurelia. II și cămăși românești. București, 1981.
45. Bâtcă, Maria. Costumul popular românesc. București, 2006, p. 9.
46. Postolachi, Elena. Meșteșugurile populare, factor de menținere a continuității și imaginii etnice. În: Akademos, 2010, Nr. 1(16), pp. 114-116.
47. Postolachi-Iarovoi, E. Meșteșugurile populare – originalitatea etnică a unui popor. În: Moldova suverană, 2002, 25 iul. P. 4.
48. Buzilă, Varvara. Costumul popular din Republica Moldova: ghid practic. Chișinău, 2011. 119 p.
49. Butură, Valer. Etnografia poporului român: Cultura materială. Cluj-Napoca, 1978. Editura Dacia. P. 392-401.
50. Buzilă, Varvara. Costumul popular din Republica Moldova: ghid practic. Chișinău, 2011. 119 p.
51. Malcoci, Vitalie. Decorul în lemn: din arhitectura populară moldovenească. Chișinău: Cartea Moldovei, 2006. 220 p.
52. Malcoci, Vitalie. Gordinești – centru de prelucrare a pietrei din Nordul Moldovei. În: Arta, 1994. Academia de Științe a Moldovei: Institutul de Istorie și Teorie a Artei. P. 116-122.
53. Postică, Gheorghe. Prelucrarea pietrei. În: Analele Științifice ale Universității Libere Internaționale din Moldova: Seria Istorie. 2000. Vol. 1. P. 29.
54. Postică, Gheorghe. Fierăria. În: Analele Științifice ale Universității Libere Internaționale din Moldova: Seria Istorie. 2000. Vol. 1. P. 23-26.
55. Postică, Gheorghe. Analele științifice ULIM, 2000, vol. I. P. 23-24, 29.
56. Postică, Gheorghe. Prelucrarea osului. În: Analele Științifice ale Universității Libere Internaționale din Moldova: Seria Istorie. 2000. Vol. 1. P. 30-31.
57. Ciocanu, Maria. Alimentația din satul Boldurești, Nisporeni (contribuții etnografice la monografia satului). În: Buletinul științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei, Volumul 3 (16), 2015.
58. După ce jertfesc mielul sau berbecul, sapă o groapă adâncă în lut, înmoale lutul cu apă, așează animalul în groapă, îl ung cu lut de jur împrejur peste blană, încât îi formează un veșmânt, după care pun vreascuri deasupra. Fac un foc destul de mare, pentru ca jăratecul să pătrundă stratul de lut care servește ca vas termic. Când se înlătură resturile focului bucățile de lut se scot împreună cu blana și pielea animalului, iar carnea preparată este foarte gustoasă.
59. Маруневич М. Материальная культура гагаузов конца XIX – нач. XX вв. Кишинев, 1988; Никогло Д. Система питания гагаузов в XIX – нач. XX вв. Кишинев, 2004.
60. Iarovoi, Valentina. Cunoștințe privind alimentația tradițională. Capitolul VII. Registrul Patrimoniului Imaterial. Chișinău, 2011.
61. Grădinaru, Natalia. Alimentația tradițională ca metodă de profilaxie și tratament. În: Revista de Etnologie și culturologie. Nr. 11-12, 2012. P. 109-113.
62. Ciocanu, Maria. Alimentația din satul Boldurești, Nisporeni (contribuții etnografice la monografia satului). În: Buletinul științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei. Volumul 3 (16), 2005.
63. Iarovoi V. Produsele alimentare și bucate în cadrul ceremonialului de căsătorie. În: Academos. Revistă de știință, inovare. Nr. 4. Chișinău, 2009.
64. Iarovoi V. Sistemul alimentar – mijloc de păstrare a culturii tradiționale. Păstrarea patrimoniului cultural în țările europene. Chișinău, 2009.
65. Turtișoare preparate de către fete și în stare crudă folosite în practicile premaritale din noaptea Sfântului Andrei.
66. Plăcintele se prepare și se dau de pomană cu prilejul zilelor morțești (Sâmbăta lui Lazăr, Sâmbăta Duminicii Mari, Sfântul Andrei, Blajini).
67. La ucrainenii din nordul republicii, în seara de crăciun (Sviatoi vecer) se prepara borsu cu tot ce aveau în casă (carne, cârnați, varză, crupe etc)
68. Ofelia, Văduva. Pași spre sacru. Din etnologia alimentației românești. Editura Enciclopedică. București. 1996.
69. <http://www.muzeu.md/colectii-si-sali/colectia-de-covoare-moldovenesti/>
70. Prohin, Andrei. Pâinea de ritual în expoziția etnografică. În: Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei. Nr. XVIII, Iași, 2018, p. 452.

5.2. Cultura materială a ucrainenilor

Scurtă referință etno-demografică

Ucrainenii în Republica Moldova se află pe locul doi după etnosul titular – românii/moldovenii. Sunt stabiliți cu traiul în Moldova de mai multe secole.

Primele atestări despre slavi pe teritoriul Moldovei contemporane, potrivit istoricilor, arheologilor, antropologilor și reprezentanților altor științe, datează cu sec. al V-lea e. n. Din acele timpuri pământurile dintre Carpați și Nistru erau populate de triburile anșilor și sclavinilor. Posesiunile slavilor se întindeau la vest de Nistru până la Dunărea de Jos. Ei s-au strămutat pe aceste meleaguri din nord-est, de la Niprul de mijloc și dintre Bug și Nipru, din vestul Volâniei și din regiunea Pripyat. În partea de jos a Nistrului sclavinii și anșii locuiau împreună cu băștinașii sedentari – geții și dacii romanizați, dar și cu nomazii.¹

Slavii erau agricultori sedentari, fapt mărturisit atât de documente scrise, cât și de surse arheologice. Gospodăriile lor erau bazate pe prelucrarea pământului și pe creșterea vitelor. Cunoșteau slavii și grădinăritul. Mai practicau pescăritul, vânatul și stupăritul, însă aceste sfere de activitate aveau un rol auxiliar.

Știința definește orânduirea socială a slavilor din sec. VI – VII ca "democrație militară", care a precedat întemeierea nemijlocită a statului. În plus, slavii erau luptători iscusiți, fapt despre care scria Procopius din Cezarea.²

La sfârșitul sec. VII – IX pe teritoriul între Prut și Nistru exista cultura slavă Luka-Raykovetskaya, monumente ale căreia erau răspândite pe larg în lunca râurilor Nipru, Bug, pe teritoriul între Carpați și Nistru și în nord-estul Bulgariei.³ Doar pe teritoriile între Nistru și Prut arheologii au descoperit peste 100 de așezări slave.⁴ (Fig.1) Locuitorii acestor așezări au fost ulicii (sau uglici) și tiverții (sau tiverienii), despre care cronicarul Nestor scria «...А улучи и тиверь сядяху бо по Днестру, приседяху к Дунаеву. Бо множество их; сядяху бо по Днестру оли до моря, и суть грады их до сего дне...».⁵

La începutul sec. al X-lea cultura Luka-Raykovetskaya de pe Malul drept al Ucrainei și partea de nord dintre Nistru și Prut este înlocuită cu cultura veche rusă. Ulicii și tiverții, care locuiau pe teritoriile între Bugul de sud și Nistru intră în componența Statului antic rus.⁶ Potrivit cercetătorilor competenți, deja din sec. al XI-lea ulicii și tiverții, de rând cu volânenii, drevlenii, polenii, croații albi, și, parțial severenii, erau de fapt stră-ucraineni.⁷

În sec. XIII – XIV teritoriul dintre Nistru și Prut se afla în sfera de influență a Rusiei Halicio-Volânene. În această perioadă, aveau loc strămutări în masă a slavilor în adâncul teritoriilor. Deaceea este normal să se presupună coabitarea și interferențele vlahilor și ale slavilor (stră-ucrainenilor) pe acest teritoriu.⁸ Acest proces este descris în cunoscuta legendă moldovenească despre întâlnirea vânătorilor vlahi cu rusinul Iațco, dar și în cronicile lui Eustahie Logofătul, Simion Dascăl, Nicolae Costin. Ei au determinat linia de amplasare a localităților populate de ruteni: la nordul Moldovei aceasta trecea pe râurile Suceava și Siret, iar sud-est – pe Nistru până la

Acherman și Chilia.⁹

Începând cu sec. al XII-lea slavii din nordul Moldovei sunt cunoscuți ca ruteni - „rusini” (rusnaci).¹⁰

În continuare devine caracteristică migrarea ucrainenilor din diferite regiuni ale Ucrainei pe teritoriul Basarabiei, motivele principale fiind cele politice, social-economice, religioase etc. care interacționau și se manifestau în mod diferit în dimensiunile de timp și spațiu.

Țăranii ucraineni din Galicia și Podolia migrau masiv în Moldova, acest proces luând amploare mai ales din sec. al XVII-lea, când în teritoriile Ucrainei de vest s-a întărit gospodăria proprietății boierești, la baza căreia se afla claca – dijma boierească. Țăranii ucraineni erau atrași de pământurile nevalorificate din Moldova, iar feudații locali erau cointeresați în colonizarea acestora. Pentru a atrage coloniștii, puterea locală îi scutea de impozite.

În timpul războaielor se practica strămutarea forțată; în deosebi în timpul domniei lui Ștefan III, Bogdan III, Ioan Vodă cel Cumplit.¹¹ Astfel, în timpul campaniei poloneze din 1498, domnitorul Ștefan III a adus cca 100 000 de ucraineni prizonieri – bărbați, femei și copii, care au înființat câteva așezări. „Din acele timpuri, – scria cronicarul moldovean – până în zilele noastre (sec. al XVII -lea – V. C.) trăiește limba „rusască” în Moldova, în deosebi în acele locuri, unde s-au așezat cu traiul și a treia parte din ei vorbește în limba „rusască” (ucraineană

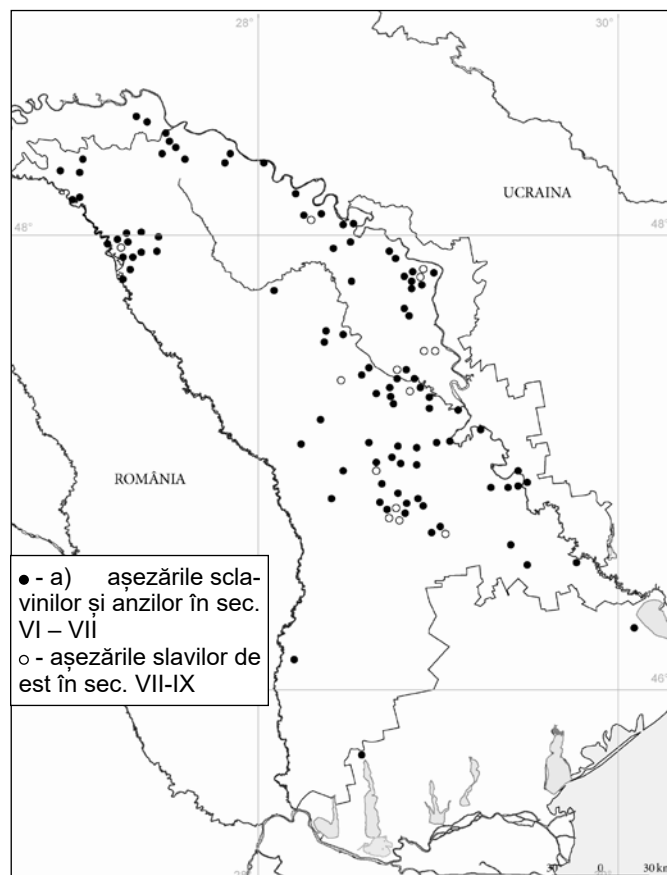


Fig. 1. Așezări slave în sec. V – IX pe teritoriul Republicii Moldova (După: Rafalovici A. I. Slavii în sec. V-IX în Moldova. – Chișinău, 1972, p.13)

veche – B.V.C.).¹² Însă aici trebuie să fim de acord cu declarația lui V. S. Zelenciuk, că limba slavă pe teritoriul Moldovei are o proveniență mult mai veche.¹³

În secolele XIV-XVII în Țara Moldovei, limba slavă veche servea drept limbă a cancelariei domnești, de secretariat dar și în calitate de limbă al serviciului liturgic.

Către sfârșitul sec. al XVIII-lea numărul ucrainenilor din Moldova a crescut considerabil. Astfel, conform datelor lui L. L. Polevoi, la mijlocul sec. al XIV-lea, numărul satelor grupului etnic al slavilor de est (stră-ucraineni) îl alcătuiau 322 de localități cu o populație de 31000 de persoane, adică 39,5% din toată populația. În prima treime a sec. al XV-lea numărul satelor s-a micșorat până la 302, concomitent numărul locuitorilor a crescut până la 33,3 mii, în componența populației alcătuind 25,5%.¹⁴

În ce privește sec. al XVII-lea, date indirecte se găsesc în cunoscutul fragment din opera lui Gr. Ureche, precum că o treime din populația Moldovei vorbește limba „rusască”. V. S. Zelenciuk scrie, că în sec. al XVII-lea zeci de mii de ruteni locuiau în ținuturile de nord – Hotin, Iași, Soroca.¹⁵

La sfârșitul sec. al XVIII-lea zaporojenii și țărani-fugari ucraineni se așează cu traiul în sudul Basarabiei. În partea stângă a Nistrului țărănimea ucraineană alcătuia majoritatea populației.

Începând cu sec. al XIX-lea strămutarea țăranilor ucraineni în Basarabia a căpătat o amploare încă mai mare datorită dispersării țăranilor de stat, veniți din guberniile Cernigov, Poltava, Taurida, Ecaterinoslav.

După războiul ruso-turc din anul 1812, în Basarabia se întoarce o parte din cazacii zaporojeni, care la sfârșitul sec. al XVIII-lea s-au mutat cu traiul în Turcia. Aceștea s-au stabilit la sud, unde au format trupe separate de cazaci zaporojeni. În plus, în Bugeac s-a strămutat un grup masiv de țărani-fugari din sudul Ucrainei.

La începutul anilor 1860 în județele Hotin, Acherman, Bender se aflau 82 de localități, majoritatea locuitorilor fiind ucraineni.¹⁶

Dacă în sec. XV – XVII țărani ucraineni emigrau preponderent din Galicia, atunci în sec. XVIII – XIX – din Bucovina, Podolie și din guberniile din centrul Ucrainei – Poltava, Ecaterinoslavsk, Herson ș.a.

Potrivit lui V. S. Zelenciuk, în Basarabia s-au format trei grupuri de ucraineni-coloniști: rutenii din Galicia și Bucovina, ucrainenii din Podolie și Volânia și ucrainenii originari din Slobodskaya Ucraina.

Satele rusine erau situate în 7 din 12 regiuni ale județului Hotin. În anii '70 ai sec. al XIX-lea se numărau 112 sate, locuite de ruteni.¹⁷ Îndeletnicirea de bază a rutenilor era agricultura, preponderent pomicultura, și legumicultura. Spre sfârșitul sec. al XIX-lea rutenii au finisat procesul de consolidare etnică în națiunea ucraineană, obținând în consecință conștiința general ucraineană.

Originarii din Podolia și Volânia au populat județele Soroca și Bălți. În Basarabia acești ucraineni erau numiți „podoleni”.¹⁸ O parte din așezările podolenilor a fost înființată în sec. XVII – XVIII, în perioada atacurilor cazacilor asupra Moldovei. Podolenii se deosebeau de ruteni nu numai prin vorbă, dar și prin particularitățile vestimenta-

ției și ale locuințelor.

Al treilea și cel mai numeros grup al ucrainenilor-coloniști îl alcătuiau originarii din Slobodskaya Ucraina – regiunile Harcov, Poltava și Ecaterinoslav, care au populat în sec. al XIX-lea sudul Basarabiei, majoritatea din ei – județul Akerman.¹⁹

Pe parcursul sec. al XIX-lea numărul ucrainenilor a crescut considerabil. Dacă în anul 1817 acesta era de cca 69 mii de persoane (6,5%), apoi în 1861 – 126 mii (23,4%), iar conform recensământului general al populației Imperiului Rus din anul 1879 – 330,6 mii (17%).²⁰

Cei mai mulți ucraineni locuiau în județele Hotin (54,2%), Akerman (25,1%), Izmail (18,4%), Soroca (16,4%) și Bălți (11,6%). În celelalte, numărul varia între 1,5% și 10,0%.²¹

În județele din stângă Nistrului populația ucraineană era cea mai numeroasă dintre toate grupurile etnice pe tot parcursul sec. al XIX-lea. Astfel, în anul 1897, ucrainenii din județul Tiraspol, gubernia Herson, alcătuiau 38,5% din toată populația.²²

Procesele etnice interrelaționale moldo-ucrainene complicate își aveau particularitățile sale în diferite regiuni ale ținutului. Dacă la nord, în județul Hotin numărul populației ucrainene a crescut și aceștea au asimilat satele moldovenești, atunci în județele Soroca și Bălți aveau loc procese inverse. În unele sate ucrainenii s-au asimilat treptat, pierzându-și limba maternă, însă păstrându-și caracterul culturii materiale și spirituale ucrainene. Procesele similare se observau și în sec. al XIX-lea.²³

La sud ucrainenii trăiau înconjurați, pe lângă moldoveni, de un mediu multinațional (bulgari, ruși, găgăuzi) și, în mare măsură, și-au păstrat cultura autentică.

Spre începutul sec. al XX-lea teritoriul Moldovei de astăzi intra în componența guberniilor Basarabia, Herson și Podolia. În anul 1918 Basarabia intră în componența României. În regiunile din stânga Nistrului, în anul 1924 a fost înființată Republica Autonomă Moldovenească în componența RSS Ucrainene. Populația autonomiei număra 545,5 mii de persoane. Componența națională fiind următoarea: ucraineni – 48,5%, moldoveni – 30,1%, ruși – 8,5%.²⁴ Datorită faptului că RASSM era parte componentă a Ucrainei, limba ucraineană circula liber în toate sferele (învățământ, cultură, massmedia etc).

În anul 1930 în Basarabia erau cca 3 milioane de locuitori, dintre care moldoveni – 56,2%, ruși – 12,3% ucraineni – 10,9%, evrei – 7,2%. După Primul război mondial România și-a asumat unele responsabilități în ce privește dezvoltarea culturii și drepturilor minorităților etnice. În anul 1919 au fost deschise 212 școli primare și 4 școli medii cu studierea în limba ucraineană, însă în anul 1922 acestea au fost închise.²⁵

În componența RSS Moldovenești au intrat șase regiuni din fosta republică autonomă și șase județe din Basarabia. Numărul total al populației RSSM la 01.01.1941 era de 2356,7 mii de persoane: moldoveni – 68,8%, ucraineni – 11,1%, ruși – 6,7%, alții – 13,4%.²⁶

După cel de al Doilea Război Mondial ucrainenii au fost practic supuși rusificării. La începutul anilor '60 sunt lichidate școlile ucrainene, deschise în anii '40. Limba

ucraineană rămâne să funcționeze doar la nivel uzual. Politica îndreptată spre formarea unei *"noi comunități istorice – poporul sovietic"* contribuie la procesul de dispariție a trăsăturilor naționale atât ale ucrainenilor, cât și ale altor etnii.

Conform datelor recensământului din anul 1989 în Moldova numărul total al ucrainenilor este de 600,4 mii de persoane, cota în componența națională fiind de 13,8%. Conform recensământului din anul 2004 în republică (fără stânga Nistrului) trăiesc 282198 de ucraineni (8,4%).²⁷ Conform datelor livrate de administrația auto-proclamatei Republici Nistrene, populația Transnistriei, conform recensământului din 2004, a fost de 555,5 mii persoane, ucrainenii alcătuind 28,8%, adică – 159984 persoane.²⁸

După cum se vede, soarta ucrainenilor din Moldova a fost anevoioasă și deseori tragică, însă, în pofida faptelor, ei au reușit în mare măsură să-și păstreze identitatea. În acest context cultura ucrainenilor locali poate fi considerată fenomen, care merită studiere aprofundată, conservare și dezvoltare.

Odată cu obținerea independenței Republicii Moldova începe o nouă treaptă în istoria ucrainenilor Moldovei. Procesul renașterii naționale în noile condiții a dat impuls dezvoltării educației, științei, culturii și mișcării sociale ucrainene.²⁹

Cultura materială.

Formarea și dezvoltarea culturii tradiționale uzuale a ucrainenilor din Moldova s-a produs în condiții dificile și a fost determinată în mare măsură de suprapunerea mai multor tradiții legate de așezări și locuințe, de activitatea gospodărească, meșteșuguri și îndeletniciri, îmbrăcăminte, bucătărie etc.

Îndeletniciri. Principalele îndeletniciri ale ucrainenilor din cele mai străvechi timpuri au fost agricultura și

vităritul, agricultura (cultivarea cerealelor, pomicultura, legumicultura, viticultura) situându-se pe locul întâi.

Tradițional ucrainenii cultivau diferite produse cerealiere – grâu (*пшеницу*), secară (*жито*),³⁰ floarea soarelui (*соняшник, пасолнух*), orz (*ячмін*), mei (*просо*), ovăz (*овес*), și porumb (*куруза, папшоа*), mai specific pentru moldoveni. Produsele cerealiere erau semănate toamna (de toamnă) și primăvara (de primăvară). Cele mai răspândite soiuri de grâu erau "ghirka", "banatka", "ulika", "arnauta", "cervona" (*гирка, банатка, улька, арнаута, червона*) ș.a. Uneori o parte din ogor era semănat cu grâu amestecat cu secară (*суржох*). Cultivatul se înfăptuia în iulie. Coseau în marea majoritate cu coasele, cei mai înstăriți – cu cositoarea trasă de cai. Secara era strânsă cu secera. Grâul și secara erau legate în snopi, treierate cu îmblăciile (*ціпами*), duse de șarabane (*шарабане*) – un fel de căruțe – la moară. În cantități mai mici făina era măcinată cu pietre de moară (*жорнували, петлювали*) și acasă (Fig. 2). Porumbul era semănat prin mai multe metode: gospodarii înstăriți foloseau semănători în 1-2-3 rânduri, trase de cai; marea majoritate a țăranilor semănau manual (împrăștiau grăunțele prin arătură), la sud se foloseau cilindri speciali, prinse de plug. Cele mai răspândite soiuri de porumb erau "cekantin" (*чекантин*) (*кінський зуб*), "moldovanka" (*молдованка*) ș.a.

Cultivarea culturilor bobease în cantități mari nu le este caracteristic ucrainenilor, însă influențați de cultura moldovenilor, pentru care bobasele constituie o componentă importantă a bucătăriei, ucrainenii locali cultivă în mod activ fasolea (*фасолу*), mazărea, linte, năutul (*горох, лунту, нагут, чечевицу*).

În gospodăriile ucrainenilor locali se cultivau cartoful, sfecla, varza, pătrunjelul, mărarul, țelina, morcovul, dar și roșiile, castraveții, vinetele, ardeiul gras, gogoșarii. Practic toate aceste culturi se creșteau pe loturile de lângă casă. În perioada antebelică parcelele de lângă casă nu erau folosite în mod activ de către țărani în scopuri agricole – în multe gospodării prin grădini se plimbau liber găinile, găștile, rațele și purceii.

Creșterea culturilor legumicole necesita o prelucrare minuțioasă a pământului, prășitul printre rânduri (*пращування, підгортання*). Pentru aceasta se foloseau unelte speciale, deseori se practica stropirea repetată. De grădinărit se ocupau de obicei femeile. Anume ele pregăteau și păstrau semințele, creșteau răsadul și îl plantau în sol.

De la sfârșitul sec. al XIX-lea pomicultura la ucraineni avea un caracter gospodăresc și principalii consumatori de fructe erau însăși țăranii. Lângă casă creșteau diferiți pomi fructiferi; pruni (*сливки*), vișini (*вишні*), pere (*груші*), cireși, zarzări (*зарзурі /дзардзурі*), nuci (*горіхи /гуріхи*). Dintre pomușoare: zmeura (*малина*), coacăza neagră și roșie (*смородина, помушора*), agriș (*агірус, ангіріш*) ș.a. Tehnica agricolă pentru grădinărit rămânea timp îndelungat destul de primitivă (în multe gospodării se cultivau soiuri de proastă calitate, nu întotdeauna solul era prelucrat, nu se curăteau pomii, nu se ducea lupta cu dăunătorii etc.). Aceasta se explică prin faptul că pomicultura în gospodăriile țăărănești nu era marfă și roada nu era principalul produs alimentar. În conformitate cu



Fig. 2. Jorna. Din colecția muzeului s. Goleni, r. Edineț.

distribuția tradițională a sarcinilor în familia ucraineană, de horticultură se ocupau în deosebi bărbații. În prezent horticultura, la fel ca și legumicultura, sunt ramurile principale ale agriculturii, care au devenit mărfa în multe sate ucrainene din zonele nordice și centrale ale republicii.

În perioada antibelică cea mai răspândită cultură tehnică era cânepa (*коноплі, прадиво*) – din tulpina ei se produceau fibre, din semințe – ulei. Fiecare gospodărie țărănească planta cânepă pe terenuri nu prea mari, cât mai aproape de apă, ca să fie mai ușor să o înmoaie și să o prelucreze. Din fire de cânepă se confecționau funii, saci, diferite covorașe (*рядна, пілки, напавники* и др.), ștergare (*рушники, тиравники*) și pânze (*полотно*) pentru confecționarea hainelor. Mult mai puțin, și nu în toate localitățile se cultiva inul (preponderent în regiunile de sud). Din pânza de in se confecționau lengeria de corp și hainele de gală. Inul se cultiva la sud în anii '50 ai sec. al XX-lea și pretutindeni în anii 60 -70 – viermi de mătase, care produceau fire de mătase.

Până la începutul sec. XX tehnica agricolă și uneltele de muncă erau destul de primitive. Cele mai răspândite unelte de arat erau *ralo* (unealtă veche, care nu răsturna straturile de pământ, ci doar le afâna) și plugul – *плуг* (plugul ucrainean greu, alcătuit din mai multe părți, care se perfecționa cu timpul; moldovenii la fel foloseau această construcție a plugului). Pentru afânarea arăturii, lupta cu buruienile, presărarea semințelor erau folosite diferite tipuri de grape. Cea mai simplă și primitivă era boroana din crengi de mărăcin (*зілляка*). Începând cu mijlocul sec. al XIX-lea se foloseau grape dreptunghiulare mai perfecționate. Pentru prelucrarea solului (îngrijirea plantelor, plivirea și stropirea lor) se folosea *sapa* tradițională în forma unui triunghi isoscel cu o lamă dreaptă sau ovală. Pentru recoltarea cerealelor se foloseau secera, coasa (*українська степова*), cositoarele (mașinile de cosit au apărut doar în a doua

jumătate a sec. al XIX-lea, însă numai gospodăriile bogate își puteau permite procurarea acestor agregate complicate; pe scară largă aceste mașini au început să fie folosite pretutindeni doar după cel de al Doilea război Mondial). Cerealele erau treierate manual. Cea mai răspândită unealtă era îmblăciul – *цін* – alcătuit dintr-o tijă lungă (*держак*) de 150-190 cm la capătul căreia era legat un băț gros mobil, unite printr-o îmbinare elastică din piele naturală sau inele de fier. (Fig. 3).

Țăranii ucraineni au deprins în mare parte de la populația băștinașă cultura cultivării strugurilor și vinificației. În marea majoritate via era plantată în câmpuri, mai rar pe loturile de lângă casă.

O ramură importantă a agriculturii era zootehnia. Șeptelul vitelor cornute mari era alcătuit din vite nelucrătoare, de lapte și de tracțiune. Vitele nelucrătoare erau crescute de către țăranii înstăriți pentru vânzare și alcătuia o parte neînsemnată a șeptelului. Mult mai considerabilă era cota animalelor de tracțiune (boii, caii) (Fig 4). Pentru ucraineni bovinele de lapte erau de mare importanță, iar laptele de vacă și produsele lactate aveau o valoare nutrițională colosală. Ucrainenii practicau și ovicultura – tradițională pentru moldoveni. Carne de oaie și produsele lactate alcătuiau partea considerabilă a rației țăranilor ucraineni, spre deosebire de Ucraina, unde oile erau crescute doar pentru carne și doar în Carpați – pentru produsele lactate. Din laptele de oaie se prepara brânza (*бринзя*), din zer (*урди*) caș (*каш*) pentru consum propriu și pentru vânzare, din blana și lâna de oiaie – îmbrăcăminte. Reieșind din tradițiile stabilite, un rol deosebit în gospodăria țărănească a ucrainenilor îl avea creșterea porcilor. Porcii erau crescuți pentru carne și slănină, pe care, de regulă, le consumau singuri, iar uneori le vindeau la târgurile locale. Nu în fiecare gospodărie se țineau capre. Acestea erau crescute pentru lapte, mai puțin pentru carne, consumată de regulă în familie. Din orătării în gospodăriile țărănești ucrainene se creșteau găini (*кури*), rațe (*качки*), gâște (*гуси*), curcani (*індики, куркани*) (de la mijlocul sec. XX). Carne de pasăre și ouăle de găină erau consumate, din pene și puf se confecționau perne, saltele. Țăranii ucraineni locali foloseau forma sedentară de gospodărie a creșterii animalelor, pe când pășunile, situate în apropierea satului, erau folosite cu o anumită periodicitate de întreținere a animalelor în grajduri. Formele de a paște vitele erau diferite în funcție de categoria animalelor. Pentru pășutul bovinelor era folosită metoda, când vitele



Fig. 3. Îmblăciul (Цін). Din colecția muzeului din satul Tețcani, raionul Briceni



Fig. 4. În câmp cu boii. Din colecția muzeului din satul Goleni, raionul Edineț

erau adunate în cireadă (*череда*) și erau lăsate libere pe pășune (*толока*), iar pe noapte acestea erau închise în încăpere. Boii și caii erau scoși la păscut noaptea de către stăpâni. Pentru păscutul oilor erau folosite în principal două forme: individuală (stăpânul care avea multe oi le păștea el însuși) și pe pășune, când ciobanii angajați pășteau turmele din primăvară până toamna, mănându-le pe noapte în țarc – *овчарні*.

Un loc aparte în alimentație, ne important, îl ocupa peștele. El era prins în iazuri și râuri. Uneltele principale erau fatca și năvodul. Prindeau crapi, bibani, carași, plătici etc. Nu toți pescuiau, mulți țărani cumpărau peștele.

De apicultură se ocupau puținii amatori, practicând sistemul de prisacă cu diferite feluri de stupi: așa-zișii „ucraineni”, orizontali ș.a. Principalele produse de apicultură, mierea și ceara erau utilizate atât pentru nevoi personale, cât și pentru vânzare.

Un rol neînsemnat în viața ucrainenilor locali îl juca vânătoarea. Vânau, de obicei, cu ajutorul lațurilor, capcanelor și plaselor păsări – potârnică, găște sălbatice, rațe și animale sălbatice – iepuri, căprioare, vulpi ș.a.

În sec. al XIX-lea – începutul sec. XX în satele ucrainene era larg răspândită producția casnică legată de prelucrarea materiilor prime pentru nevoile familiei, precum și meșteșugurile. Mult timp meșteșugurile satisfăceau necesitatea în diferite ustensile gospodărești.

Un loc deosebit printre meșteșuguri îl ocupa țesutul (*ткацтво*), de care se ocupau femeile practic pe parcursul întregului an. Obiectele țesute se confecționau din fire de lână, cânepă și in. Din ele, la războaie (*верстат, кросна*) (Fig. 5) femeile țesau



Fig. 7. Stative (Кросна). Din colecția muzeului "Casa părintească" satul Palanca, r. Călărași.

covoare (*кіліми, полови, скорци* etc), diferite preșuri (*підвіконники, налавники, половики, наскринники* etc.) cu ornamente vegetale, zoomorfe sau geometrice (Fig. 8). Țesau covoare de lână cu adaos de fire de cânepă la bază. Confecționarea firelor de cânepă era destul de tradițională: tulpinele de cânepă se înmuiau în apă, se spălau, se uscau, apoi cu ajutorul unor instrumente speciale (*баталниця / баталев, дерганка, щітка*) se separau și se pieptăneau, după care firele se torceau cu *furca și fusul – куделі и веретена*, apoi în stative – *верстаті / кроснах* – se țesea pânza din care, ulterior, se coseau haine, saci, traiste – *торби* – și alte obiecte. Inul, după cum s-a menționat mai sus, era cultivat în cantități neînsemnate. Din firele toarse din lână se



Fig. 6. Covor și ștergare tradiționale, satul Bulăiești, raionul Orhei



Fig. 7. Obiecte brodate, țesute și împletite:
a) prosoape (pyuhuku) satul Palanca, raionul Călărași

confeccionau și haine. Articolele din lână și cânepă se disting prin expresivitatea lor artistică, care mărturisește gustul și talentul meșterilor ucraineni, iar caracterul ornamentului – influența reciprocă a tradițiilor ucrainene și moldovenești de țesut (Fig. 7).

Printre țăranii ucraineni erau larg răspândite meșteșugurile și îndeletnicirile legate de prelucrarea lemnului și construcția locuințelor din lemn. Majoritatea produselor din lemn erau confeccionate de către meșteri (tâmplari și dulgheri) și doar unii gospodari confeccionau diferite obiecte ei înșiși. Printre meșteșugurile și îndeletnicirile care necesitau abilități, tehnici și instrumente speciale se numărau dogaritul (*бондарство*) (confeccionarea butoaielor pentru murături, vin, etc.), rotăritul (confeccionarea săniilor și carelor), confeccionarea detaliilor din lemn pentru construcție (acoperișuri, ferestre, uși etc.), dar și mobilă și diferite obiecte de uz casnic.

Utilizarea lutului pentru confeccionarea diferitor obiecte de uz casnic și materiale de construcție era tipic pentru ucraineni (precum și pentru alte popoare) din cele mai vechi timpuri. De confeccionarea tacâmurilor din lut (*гладущики, баньки, горшки, горнята, близнюки* etc.) se ocupau meșterii, utilizând o tehnologie suficient de complicată (roata olarului, prelucrarea termică, zugrăvitul etc.)

De asemenea, lutul era folosit și ca material de construcție – se acopereau carcassele caselor de argilă, se confeccionau chirpici (*цегла, лампач*), olane în forme speciale, se ungeau pereții și podelele caselor etc.

Țăranii ucraineni locali utilizau pe scară largă diferite feluri de piatră pentru confeccionarea obiectelor de uz casnic: pietre de moară, tocile, uluce la fântâni, adăpători pentru vite ș.a. (Fig. 8). Din piatră se construiau case și se ridicau monumente funerare. Piatra era dobândită manual cu ajutorul ciocanelor, rangelor, penelor și lopeților, iar piatra calcaroasă – cu târnăcopul și ferăstraie speciale. Obiectele din piatră se confeccionau prin scobire sau tăiere.

În fiecare sat exista o fierărie, unde fierarul împreună cu calfa sa confecciona diferite obiecte: topoare (*сокупи*), dălți, sape, lopeți, brăzdare, secere, coase, potcoave (*долота, сапи, лопати, лемеші, серпи, коси, підкови*) detalii pentru care ș.a. Tehinca acestei meserii era



Fig. 8. Uluce la fântână pentru adăpatul vitelor, satul Bulăiești, raionul Orhei

extrem de complicată și se baza pe experiența seculară a meșterilor-fierari. Desigur că același lucru îl înfăptuiau și fierarii din satele moldovenești, găgăuze, bulgare, deaceia este greu de a identifica trăsăturile etnice caracteristice ucrainenilor.

Prelucrarea pieilor și confeccionarea articolelor de uz casnic – este una dintre cele mai vechi îndeletniciri ale ucrainenilor. În tehnica și tehnologia prelucrării pieilor țăranii locali au atins un nivel destul de înalt. Erau folosite pieile de porci, vite, oi etc. Tăbăcăritul se practica aproape în fiecare gospodărie, obiectele fiind cusute doar de meșteri. Din pieile prelucrate se coseau cojoace, pantaloni de iarnă, bondițe și altă vestimentație. Din pielea de cal, porc și vacă se cosea încălțăminte – opinci.

O anumită funcție suplimentară în gospodărie o îndeplinea colectarea. Țăranii ucraineni locali din timpuri vechi colectau ierburi, scoarțe și flori, roade de arbuști și copaci pentru utilizarea lor în scopuri curative, preparând diferite decocturi și infuzii, receptura cărora era transmisă din generație în generație. În medicina populară cel mai des erau folosite așa plante precum: coada șoricelului (*деревій*), sunătoarea (*пожарниця*), siminocul (*безсмертник*), pelinul (*полін*), pătlagina (*подорожник*), brusturele (*лопух*), mușetelul (*рум'янок*), menta (*м'яту*), valeriana (*валер'янку*), sovârful (*материнку*) ș.a. Se mai strângeau ghinde (hrană pentru porci), ciuperci (*гриби, підпенки, козарики, яєшники, маслюки* и др.), alune, pomușoare de corn, coacăză, agriș, zmeură, fragă etc.

De la începutul sec. XX unele îndeletniciri populare încep să dispară, cedând concurenței cu producția industrială. Cu toate acestea, multe dintre ele au fost păstrate până în prezent atât ca tipuri auxiliare de activitate gospodărească, cât și ca meșteșuguri artistice și decorative.³¹

Locuința. Dezvoltarea uneia dintre cele mai importante componente ale culturii materiale a ucrainenilor locali – complexul gospodăresc-locativ, a avut loc în concordanță cu condițiile naturale-climatice și socio-economice, iar principalele caracteristici ale acestuia s-au păstrat pentru un timp îndelungat dezvoltându-se și schimbându-se treptat. În procesul său de dezvoltare de un veac și jumătate, locuința a trecut prin două etape principale:



Fig. 9. Casă țărănească (Xama) din colecțiile muzeului satului Goleni, raionul Edineț.

1) din mijlocul sec. al XIX-lea până în anii 1950 -1960, când schimbările s-au manifestat prin dispariția formelor primitive și prin reorganizarea unor construcții vechi, dar încă trainice; 2) din anii 1960, când, practic pretutindeni cel mai rațional tip de locuință devine casa cu mai multe odăi de tipul conacului, conform planului apropiat de pătrat, care a înlocuit locuința cu plasarea liniară a încăperilor.

Primii coloniști construiau adăpost provizoriu – bordeie (бурдей), mai târziu, pe măsura dezvoltării gospodăriei, se ridicau case și construcții auxiliare. Tipul principal al locuinței în sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. XX era *hata* – *xama* – care în literatură și-a primit denumirea din ucraineană-bielorusă (o casă cu două-trei odăi și o tindă rece la mijloc). Este o casă tipic ucraineană, care și-a găsit răspândirea și printre moldovenii din zonele de contact etnic ucraino-moldovenesc.³² (Fig. 9).

Materialele de construcție de bază erau lutul galben, piatra but, de care abundau solurile locale și lemnul, parțial adus din România, Rusia, iar în regiunile de nord – din Carpații ucraineni. Rezervele neînsemnate de păduri autohtone și scumpetea celor aduse, limitau folosirea lemnului la construcția locuințelor; de regulă lemnul era folosit la ridicarea carcasei și acoperișului, confecționarea ușilor, ferestrelor și mobilei. Principalul material pentru acoperiș în sec. al XIX-lea – începutul sec. XX erau stuful (троща / стуга) și paie de ovăz sau secară (околом), șindrila (гоном) – plăci din lemn de conifere. Piatra but se folosea de obicei la ridicarea fundației și în construcțiile auxiliare. În zilele noastre se folosesc materiale de construcție noi: blocuri de piatră (cotelet) (пиляний ракушняк), cărămidă (цегла), zgură de beton, blocuri de ciment și prundiș etc. Cele mai răspândite materiale pentru acoperiș au fost ardezia, țigla, tinichiaua, în zilele noastre – țigla metalică și alte materiale moderne.

Pereții caselor locative și auxiliare din sec.XIX – începutul sec. XX se ridicau din carcase și lut (carcase împletite, unse cu lut) cu grosimea de aproximativ 40 cm (горбжена хата), pe din afară, în partea de jos, se clădeau *призьбу́*, care parțial înlocuiau fundația și păzeau casa de frig și umezeală (Fig. 10). De la mijlocul sec. XX pentru pereți se utilizează chirpicii (лампач) – cărămizi din lut amestecat cu paie (clădirile din chirpici întotdeauna aveau fundație din piatră), mai târziu au început să fie utilizate materiale de construcție noi. Pe din afară pereții erau acoperiți cu lut și văruiți. Mai târziu a început să fie aplicată tencuiala și văruierea în interior, la exterior în unele sate (din zonele de nord) pereții erau colorați cu vopsea de ulei, sau era aplicat un mortar special din ciment cu pietriș (шуба). Încăperile auxiliare deasemenea erau construite din chirpici, sau din carcase și lut, iar de la mijlocul sec. XX se aplicau materiale de construcție noi.



Fig. 10. Casă țărănească cu prispă (Хата з присьбою), satul Bulăiești, raionul Orhei



Fig. 11. Uși din trei părți, satul Goleni, raionul Edineț

Podelele erau din pământ, se ungeau cu lut, iar în ultimele decenii și în casele vechi, și în cele noi se aștern podele de lemn și din materiale moderne.

În sec. al XIX-lea – începutul sec. XX ambele camere aveau tavane, în tindă acesta lipsea. În casele fără sobă, fumul din camere ieșea în tindă, de unde, printr-o gaură specială în acoperiș – afară.

Până în anii '50 beciurile prezentau simple gropi (погріб, полівник), pereții cărora erau lipiți cu lut, se acopereau cu planșe de lemn, peste care se arunca pământ. Deseori intrarea era în formă de galerie (ууї). Mai târziu au început să se construiască beciuri sub case sau șoproane (подв'ял). În beciuri se păstrau legumele, murăturile, vinul.

Caracteristic pentru locuințele ucrainene de la începutul sec. al XIX-lea era acoperișul în patru ape, din

anii 1950 construcțiile auxiliare au acoperișuri în două ape, trunchiate în partea de sus, cu fronton din lemn. Spațiul de sub acoperiș (зопища / під) era folosit pentru diferite necesități gospodărești (păstrarea cerealelor etc.)

În casele vechi ușile de la intrare erau din lemn, cu o singură parte, care se deschideau în tindă. Mai târziu au început să fie confecționate uși în două-trei și chiar în patru părți cu sticlă. Ușile interne erau cu o singură parte, mai târziu – în două părți cu sticlă. (Fig. 11).

În sec. al XIX-lea – începutul sec. XX ferestrele erau fără rame. La început, sticla era înlocuită cu bășici de bou sau de porc, apoi sticla se instala direct în deschizătura din perete, apoi au început să confecționeze rame simple și duble (Fig. 12).

Locuințele erau încălzite cu ajutorul cuptorului tradițional (еґуба, соба), cu sau fără plită, situată



Fig. 12. a) fereastră de exterior. satul Balta, raionul Criuleni; b) obloane la ferestre de interior, satul Goleni, raionul Edineț



Fig. 13. Cuptor satul Tețcani, raionul Briceni

în cameră și bucătărie (Fig. 13). În cuptor găteau hrana, iarna dormeau pe el. Combustibilul principal în casele țărănești erau cioclejii – *переїди* (resturi de paie și tulpine de porumb cu care se hrăneau vitele), paiele, floarea soarelui (pălării și tulpine), ciocălăie de porumb (*качани*), vreascuri, bețe (*бичі*), tizic – *музики* (turte făcute din baligă de vacă amestecată cu paie și uscate bine la soare). În ultimele decenii în calitate de combustibil se folosesc lemne și cărbune, dar și gaz natural și combustibil lichefiat. Pentru iluminare în sec. al XIX-lea - prima jumătate a sec. XX se folosea candelă (*каганець*), opaițul, lampa de gaz (*газова лампа*) și, în final lumina electrică.

Locuințele erau proiectate foarte simplu: după modelul casei rudelor sau cunoscuților. Deaceia proiectele erau tipice, iar majoritatea caselor – asemănătoare. În ultimii ani casele sunt construite după proiectele elaborate de către specialiști-arhitecți (Fig. 14).

Casele erau clădite de constructori angajați (brigăzi speciale de zidari, care lucrau prin angajare), dar și de înșiși, gospodari cu ajutorul rudelor și cunoscuților. Erau organizare clăci – *клаки* – o formă anume de lucrări, când sătenii se adunau pentru ajutor la cele mai grele procese (confecționarea chirpicilor, *закидання стелі* etc.). Bani nu se plăteau, gospodarii doar îi serveau pe toți cei invitați cu bucate. Fiecare participant la clacă putea să-l cheme pe gospodar la ajutor, evident tot fără plată. Lucrul mai puțin anevoios (tencuiala, zugrăvitul) stăpânii îl făceau, de obicei singuri.³³

În componența complexului gospodăriei țărănești, pe lângă casa de locuit mai intră un hambar, spații pentru animale și păsări, clădiri pentru depozitarea furajelor, lemnului etc. În sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. XX hambarele se foloseau pentru păstrarea uneltelor, combustibilului etc. În ultimele decenii ele mai joacă rolul de bucătărie de vară și chiar de spațiu locativ cu încălzire, unde gospodarii (în deosebi cei în vârstă) stau permanent.



Fig. 14. Casă, satul Călărășăuca, raionul Ocnîța

Pentru vitele cornute mari și cai se construiau încăperi în special din lemn cu fundament de piatră (*стодола*); încăperile pentru oi, grajdurile (*очарник*) erau construite din lut, cotețul pentru orătăanii (*курник*), coștreața pentru porci (*куча*) – din carcasă și lut. Încăperi aparte se construiau pentru rațe și găște, cât și pentru păstrarea fânului și sculelor (*реманента*) – *клубня, гамбарь*. Toate acareturile erau plasate în gospodărie haotic.

Casa propriu-zisă – *хата* – era alcătuită de obicei din două încăperi locative (*велика хата* și camera de trăit – *хатчина*), tindă (*сін*, *хороми*) și cămară (*шоп*). În majoritatea cazurilor în casă nu era evidențiat un loc aparte pentru bucătărie – dormeau, găteau, mâncau într-o singură cameră – *хатчина*. *Велика хата* nu se folosea ca și cameră de locuit, decorată frumos, aici se petreceau diferite ceremonii festive, se păstrau obiecte scumpe. Deci, această cameră nu era încălzită (Fig. 15)

Din anii 1960 planificarea casei se schimbă esențial, crește numărul odăilor, *хата* își schimbă forma: din dreptunghiulară ea devine practic pătrată, se ridică al doilea și chiar al treilea etaj.

Mobila în casele țărănești era confecționată de înșiși gospodarii, sau la comandă de către meșterii tâmplari. Dormeau pe paturi din lemn (*постель*), instalate lângă sobă. Mai dormeau pe lavițe de lemn și pe sofale. Scaunele, taburetele și mesele practic nu se deosebeau de cele moderne și se confecționau din scânduri geluite. De-a lungul pereților erau situate lavițe lungi – *ослоны, лавки*. Pentru păstrarea hainelor se foloseau lăzi de lemn – *софки и скрині*. Vestimentația cotidiană era atârnată pe cuiere de mână cu cârlige de lemn (*кілки*). Vesela era păstrată pe rafturi speciale (*мисниках, замисниках*) (Fig. 16). Variate ca formă erau dulapurile în care se păstra vesela și alte ustensile. Într-un loc aparte în camera de trăit – *хатчина* – se afla polița – *поліція* pentru pâinea proaspăt coaptă – *хліба, паланиць, копачів* etc.

Decorarea interioară tradițională a casei ucrainene include, în primul rând, diverse preșuri țesute de casă. Pe întreg perimetrul odăii pe sub ferestre, pe pereți, era atârnat *підвіконник* (*кандрел, парамарі*) – un țol de lână cu desen geometric în nuanțe roșii, albastre, verzi și negre. Covoarele de pe pereți erau numai în *великій хаті* – *кіліми, пологи, налавник забираний, румба* (covoraș cu desen în formă de romb), *пілка* (covor de lână țesut

de casă sau de fabrică) ș.a. *Лавки, ослони, скріні и софки* erau așternute cu *напівниками*. Geamurile și cotruțele (*кутики*) de lângă sobă se acopereau cu perdele de casă sau de fabrică – *фіранками*. Pereții erau împodobiți cu prosoape brodate, fotografii de familie puse în râmi. Obligatoriu, în fiecare casă, la loc de cinste se aflau icoanele, împodobite cu *prosoape* – *рушниками* – brodate (Fig. 17). *Мисники, полиця* și alte rafturi agățate erau împodobite pe la margini cu ozoare decupate din hârtie.

În casele moderne tot mai rar se întâlnesc covoare și țoluri țesute de casă, confecționarea cărora s-a sfârșit practic din anii 50-60, iar interiorul locuinței, în deosebi ale gospodinelor tinere nu diferă practic prin nimic de locuința orășenească.³⁴

Vestimentația

Vestimentația este un purtător important al culturii tradiționale a ucrainenilor locali. Timp îndelungat, anumite trăsături ale vestimentației tradiționale au rămas neschimbate, unele datând încă din Rusia Antică. În a doua jumătate a sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. XX îmbrăcămintea tradițională prezenta un ansamblu complex, la baza căruia se aflau diferite componente: haine de corp, de brâu, de piept etc., dar și încălțăminte și podoabe.

În perioada susnumită la confecționarea vestimentației țărănești se foloseau atât materiale produse de casă, cât și cele de fabrică. Materie primă pentru confecționarea hainelor tradiționale erau fibrele vegetale, lâna, pieile animalelor (cu sau fără blană), mai rar – tulpinile și coaja plantelor. Din blana prelucrată de oaie se confecționau haine de iarnă, iar din piele – încălțăminte. Din tulpinile și



Fig. 16. Замисник. Din colecțiile muzeului din satul Tețcani, raionul Briceni

coaja pomilor confecționau încălțăminte de vară și pălării.

Cât privește stofa produsă de fabrică, apoi de la sfârșitul sec. al XIX-lea, producerea și răspândirea



Fig. 15. Casa mare (Белука хата). Muzeul din satul Tețcani, raionul Briceni.



Fig. 17. Icoană împodobită cu prosop (рушник) brodat. Satul Goleni, raionul Edineț

acestora crește simțitor. Însă ambele războaie mondiale au influențat negativ asupra dezvoltării gospodăriei țărănești, și în acest timp majoritatea țăranilor, inclusiv și ucrainenii, foloseau la confecționarea hainelor, în general, stofe țesute de mână.

Din anii '50 producerea stofelor în condițiile de casă practic se întrerupe, deoarece cele de fabrică devin accesibile aproape pentru toată lumea, în plus, acestea sunt mai calitative și mai variate.

Unul din cele mai vechi elemente ale vestimentației de corp a ucrainenilor era cămașa (*сорочка*) – și cea de gală, decorată bogat, și cea de lucru – *познивна* – și cea de toate zilele, care uneori, până la o vârstă anumită, era unică și pentru fete, și pentru băieți. Cămașele se deosebeau prin stofă și prin croială, și întotdeauna erau albe, fapt ce corespunde tradiției slave. Cea mai răspândită era croiala în formă de tunică. Cămașele pentru bărbați erau cusute din pânză de cânepă (*сорочка гребінна, гребінча*), din pânză pe bază de bumbac (*прядівна*) cu diferite garnituri din stofe de fabrică (de exemplu, partea de jos era cusută din *гребінна*, iar cea de sus – umerii și în jurul gâtului din – *козіпуха* – stofă de tipul flanellei). Cămașa era lungă (puțin mai sus de genunchi și nu era încinsă), se întâlneau și cămașe mai scurte, care se băgau în pantaloni – *панталони/штани*, mânecile erau destul de largi. Nu peste tot cămașele bărbătești aveau broderie (Fig. 18).

Și hainele pentru femei includ în mod obligatoriu cămașa (*сорочка, каміша, камішойка*³⁵), confecționată din cânepă amestecată cu bumbac. Cămașa pentru femei era alcătuită din două părți – cea de sus (un sort de bluză, ornamentată la umeri și manșete cu broderii în formă de rozete) și partea de jos (*підмичка*), acoperită cu fustă, de aceea cusută din stofă mai ieftină și mai simplă. Este o variantă tipic ucraineană (Fig. 19).

Dintre hainele de piept pentru femei, erau răspândite bundițele din lână, sau din blană de oaie (*жилетки, кептарі*), *кофти* (anterior confecționate de mână din lână de oaie, iar începând cu anii 50-60 – preponderent de fabrică), *жикети*, în zile de lucru – *полосаки* – pulover împletit din lână de oaie. Principala haină de piept pentru bărbați erau *жилетки, кептарі* din lână și *жикет*.

Hainele de brâu acopereau partea de jos a corpului și erau îmbrăcate nemijlocit peste cămașă.

Hainele de brâu pentru bărbați – pantalonii (*верхні штани, панталони*) – erau de diferite forme, croială și erau cusute din diferite stofe. Interesant este faptul, că până în anii 20-30 ai sec. XX, pantalonii purtau doar bărbații în vârstă, tinerii aveau voie să-i îmbrace doar după ce atingeau vârsta de 15 ani. În viața de toate zilele purtau pantalonii din cânepă (*гребінні*). Pe timp de iarnă coseau pantalonii vătuiți, pe malul stâng al Nistrului îi numeau *рачі*, iar în regiunile de nord așa se numeau pantalonii de gală, cusute din lână și vopsite cu boz.

În sec. al XIX-lea – începutul sec. XX hainele de brâu pentru femei erau de mai multe forme. Cea mai răspândită era fusta deschisă (necusută) (*розпаяна спідниця*) – o bucată de pânză, care se înfășura în jurul corpului, astfel încât o parte să vină peste cealaltă. Astfel de fuste erau confecționate din lână de oaie, alteori din in. Începând cu anii 20-30 acestea au fost înlocuite cu așa-zisele fuste "orășenești", adică cusute. Fustele (*спідниці* – ucr. sau *фусты* – mold.) erau de câteva feluri: *гребінні* – din pânză de cânepă, ușoare de vară cu plii și ceva mai groase – de iarnă; sub fustă se îmbrăca *підмичка*; fuste din lână țesută de casă (*вовняні спідниці*), colorate, cu zimți la poale etc. Un element obligatoriu în îmbrăcămintea cotidiană a gospodinei era șorțul (*фартуху*). Însă acesta era purtat doar în casă sau în curte; ieșind din poartă, de sărbători ori mergând la biserică etc. acestea erau scoase. Din această



Fig. 18. Haine pentru bărbați. Din colecțiile muzeului din satul Calarașeuca, raionul Briceni

cauza șorturile nu erau înfrumusețate. La sudul țării, în particular în raionul Taraclia (s. Musait) șortul reprezintă un element obligatoriu al vestimentației de gală pentru femei, probabil influențat de tradiția bulgărească. Treptat fustele de casă au fost înlocuite cu cele de fabrică.

Hainele de exterior se deosebeau prin stofă, croială, utilizare funcțională – de iarnă, toamnă-primăvară, de gală, zilnică, de lucru etc. și aveau mult comun cu hainele moldovenilor și cele ale ucrainenilor din Ucraina. Aceste haine erau cusute din stofă de casă, postav, piele de oaie, mai târziu – din materiale de fabrică.

De la sfârșitul sec. al XIX-lea printre ucrainenii (și moldovenii) erau răspândite hainele deschise (necusute). Majoritatea țăranilor nu prea înstăriți purtau *чугаў* – o scurtă din lână de casă, ceva mai joasă de brâu. Cei mai bogați, preferau cojoace – *кожуху* – din piele de oaie, întoarse cu blana înăuntru. De obicei cojoacele erau ajustate la talie și lungi până la genunchi. Haine de lucru erau: scurte cusute din blană de oaie și din stofă cumpărată, pufoacele (*куфайка*). Femeile purtau scurteice din stofă groasă de lână (*лянки*) și paltoane din pânză groasă, postav, uneori vătuite garnisite cu piele, mai jos de genunchi (*бурнуз*). În unele sate din zonele de centru și nord în calitate de haine de exterior se purtau șaluri mari de lână – *шаль*. Se purtau iarna pe umeri. Tot cu ele erau înveliți copiii.

După cel de al Doilea Război Mondial bărbații au început să poarte mantale ostășești.

O parte integrantă a portului popular erau cingătorile, obiecte pentru acoperirea capului, încălțăminte și podoabele.



Fig. 19. Haine pentru femei: costum din colecțiile muzeului din satul Nihoreni, raionul Râșcani

Din timpuri străvechi element obligatoriu și, totodată podoabă pentru înfrumusețarea veșmintelor era cingătoarea. Ea îndeplinea mai multe funcții: fixa hainele de brâu și le prindea pe cele deschise, proteja și strângea mușchii abdomenului în timpul muncii fizice grele, era talisman și podoabă. Ucrainenii locali și moldovenii credeau în forța magică pe care o avea cingătoarea. La sfârșitul sec. al XIX-lea, în satele din raionul Bender era larg răspândit obiceiul, conform căruia țăranii primăvara, înainte să înceapă semănatul, aruncau în sus cingători de culoare roșie cu dorința să crească grâul tot atât de înalt.³⁶

Cingătorile erau confecționate din lână, in, cânepă, piele. La sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. XX, ucrainenii locali, la fel ca și moldovenii³⁷, și ucrainenii din patria istorică³⁸ purtau cingători din fire de lână, confecționate în condiții de casă, țesute sau împletite. Bărbații purtau și curele înguste din piele de porc sau de vițel – *ремні*. Începând cu sec. XX se poartă curele de fabrică. De obicei se încingeau doar bărbații, femeilor nu le era caracteristic acest lucru.

Obiectele pentru acoperirea capului la bărbații ucrainenii locali se deosebeau prin formele, materialele și maniera de a fi purtate. În sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. XX pe timp de iarnă erau purtate cușme de blană – *шаньки*. De obicei din blană de cârlan – *кучму*. Aceste căciuli aveau formă conică, la fel ca și căciulile moldovenești, dar spre deosebire de moldovenii, care le purtau în forma lor naturală de con, majoritatea ucrainenilor locali le îndoiu.

După cum menționează cercetătorii, așa purtau căcunile în sec. al XIX-lea ucrainenii din guberniile Podolia,

Ecaterinoslav și Herson³⁹. În plus, în Transnistria, spre deosebire de ucrainenii de pe malul drept al Nistrului, se coseau căciuli din blană de iepure și chiar de pisică. Căciulile bărbătești de regulă erau confecționate în condiții casnice. Deja din mijlocul sec. XX bărbații au început să poarte căciuli produse la fabrică din blană de miel, iepure, și căciuli de casă – din iepure, cârlan, bizam, nutrie ș.a.

Vara erau răspândite pălăriile din fetru sau paie (*капелюхи*).

În ultimele decenii majoritatea bărbaților de la țară, indiferent de naționalitate, toamna și primăvara poartă chipie și pălării (*капелюхи*).

Obiectele pentru acoperirea capului pentru fete și femei încă din timpuri străvechi îndeplineau nu doar funcție utilitară, ele mai erau și podoabe.

În sec. al XIX-lea exista tradiția, conform căreia fetele nemăritate umblau cu capul gol. Însă, odată cu apariția acoperămintelor de fabrică, acest obicei dispăre. El se păstrează doar în ritualul nunții tradiționale, când mireasa este îmbrăcată ca o femeie-gospodină.

Acoperămintele tradiționale ucrainene pentru femei – coronițele cu panglici (*ленти, стрічки, коди*) în viața cotidiană practic nu se foloseau. Fetele le îmbrăcau doar de sărbători ca podoabe rituale, sau scenice.

Principalul tip al acoperămintului pentru fete și femei erau broboadele, care se deosebeau prin denumire, destinație funcțională, stofă, felul de a fi purtate. Iarna se purtau broboade întunecate: *хустка вовняна* (confecționate de casă), broboade din flane sau lână cu franjuri (*шалінка з френзелями, тороками*) de fabrică, broboade mici sau mijlocii – *шаліночка*. Vara, de obicei – broboade subțiri, de culori deschise: *хустіна, косіунка з сіточкою, баріз, газік*. Femeile în vârstă purtau și iarna, și vara broboade de culori întunecate.

Începând cu a doua jumătate a sec. XX încep să se răspândească cușme pentru femei împletite sau din blană; broboadele rămân să le poarte doar femeile în vârstă.

Și încălțămintea varia, în funcție de bunăstarea gospodărilor. Țăranii săraci purtau opinci (*постопи*), cusute de ei înșiși: pieile de vacă (mai des) sau de porc erau puse la sărat, scobite, tăiate din ele o căpută de formă ovală, și strânse cu un fir de cânepă răsucit, trecut prin niște găuri. Opincele erau purtate cu *онучи* sau obiele din *напавники*, sau cu ciorapi groși de lână până la genunchi (*панчохи*) și șosete (*носкі*). Și *чулки* și *носкі* erau împlețiți din lână nevopsită de oaie fără ornamente.

Gospodarii înstăriți procurau ghete de fabrică sau coseau ghete (*черевики/боканчи*⁴⁰) din piele (*з реміня*) la meșteri. Cea mai răspândită încălțămintă erau cizmele (*чоботи*): din pânză impermeabilă (*кірзові*) pentru fiece zi și de gală, din piele de dox (*хромовіяхтові*). La fel și încălțămintea pentru femei deseori se confecționa în condiții casnice: *панчохи* din piele de porc, papuci împlețiți din cânepă sau lână, căptușiți cu piele (*капці*); din anii '30 au început tot mai des să treacă la încălțămintea de fabrică: pantofi din piele, cizmulite (*чобітки*) din piele (*з реміня*), din marochin (*юхтові*), din cauciuc (*сошани*), caloși mici din cauciuc ș.a.

Iarna purtau pâslari (*валянки*): *шумі/шумі* (cusute din lână și vată) și *бумі* (de fabrică), purtate pe geruri fără caloși.

Odată cu începutul sec. XX devine caracteristic să se treacă la așa-zisa vestimentație de tip general european cu păstrarea unor elemente naționale tradiționale. Dezvoltarea pe scară largă a industriei ușoare a adus la utilizarea în exclusivitate a hainelor de fabrică, și din anii '50 producerea stofelor, hainelor, a încălțămintei în condiții casnice practic s-a sfârșit. În condiții de casă continuau să practice împletitul și brodatul ca variație a lucrului manual. Acum în vestimentația sătenilor în prim plan se pun nu semnele etnodiferențiale, ci deosebirea dintre diferite grupuri sociale și de vârstă. Din hainele de gală făceau parte cămășile, costumele; din încălțămintă – pantofi sau ghetete, din hainele de asupra – paltoanele și trenciurile. Vestimentația tineretului și a intelectualității rurale, care în mare măsură urmăresc moda, practic nu diferă de cea a orașenilor.

Ce ține de podoabele pentru femei – acestea erau destul de tradiționale: mărgele – *пацьорки* sau mai rar *намусток*; salbe – *каралі*; verighete – *кольца, вінчальні кольца* (din cupru) și cercei – *кульчики*.

Hrana și ustensilele

Pornind de la specificul multiramural al agriculturii, de la dezvoltarea socio-economică, caracterul ocupației populației, prezența resurselor naturale s-au format tradițiile specifice cultural-uzuale în alimentația zilnică, festivă și rituală a ucrainenilor locali.⁴¹

Cele mai răspândite erau bucatele pregătite din produsele vegetale. Componenta principală în alimentație era pâinea (deseori se cocea odată pe săptămână, în zilele de sâmbătă) și alte produse făinoase. Pâinea și produsele de panificație, deosebit de venerate în popor, erau totodată și hrană rituală, dar jucau și un rol important în tradițiile familiale și calendaristice.⁴² Însă în multe familii ucrainene, pâinea se cocea mai des din făină de porumb – mălai (*малай*), din făină de grâu – doar de sărbători, fapt condiționat pe de o parte de influența bucătăriei moldovenești, unde spre deosebire de cea ucraineană bucatele din porumb ocupau un loc de seamă, iar pe de altă – de situația economică grea a majorității gospodăriilor țărănești. Deseori pe masa ucrainenilor din partea locului se găseau și alte bucate din făină sau crupe de porumb, împrumutate în mare parte din bucătăria moldovenească⁴³: mămăliga, servită cu jumări, scrob – *скрбл* – (mâncare făcută din ouă bine amestecate și apoi prăjite), brânză, pește prăjit, unt topit, sau ulei cu ceapă prăjită, mujdei (*муджеї* – usturoi pisat cu ulei, apă și sare), sau cu lapte; *бедерзук* – fiertură din resturi de mămăligă cu adaos de prăjitură de făină, ouă, ulei și ceapă; *ливінч* – terci din porumb cu lapte acru, brânză și verdeță. Până la sfârșitul anilor '50 cu mămăligă se mânca și *жуфа* – semințe de cânepă frecate și prăjite cu ceapă.

Variat și bogat era sortimentul de bucate din făină. În cuptor, pe lângă pâine se coceau *боханці / буханці* – pâinici fără umplutură, sau cu umplutură de cartofi; balabuște cu mujdei, servite cu borș sau fasole; *книші* (*н.ф. книш / книж*) – un soi de plăcinte din aluat dospit cu colțurile îndoite înăuntru umplute cu jumări, brânză și ceapă prăjită; plăcinte – *пиріжки* din aluat dospit, coapte



Fig. 20. Bucate tradiționale. Satul Bulăiești, raionul Orhei

în cuptor, sau fără drojdii cu umplutură din cartofi, varză, brânză de vaci și de oi, ouă cu verdeață, mazăre, fasole, vișine etc. (Fig. 20) Extrem de populare erau *палануці* (н. ф. *палануца*) – asemănătoare cu plăcintele moldovenești din aluat dospit sau fără drojdii, întins, sau pentru cozonaci cu umplutură de cartofi, brânză de vaci cu ou, brânză de oi, varză etc.) (Fig. 27); învârtite – *вертута* – un produs din aluat întins cu umplutură și răsucit; saralii – *саларія* – produs din aluat cu drojdii întins sau de cozonac cu umplutură de dulceată cu nuci sau petale de trandafir, în formă de litera "S"; varzari – *варзарь* – produse din aluat întins cu cireșe, iar în unele sate din raionul Glodeni – cu varză.⁴⁴

Mâncarea caracteristică pentru ucrainenii din Moldova sunt colțunașii – *вареники* (preparat culinar făcut din aluat nedospit, care se umple cu brânză, cartofi), care în satele ucrainene din raioanele Briceni, Edineț, Florești, Fălești se numesc *пирогои*.

Deseori se pregătesc bucate din tăiței de casă – *міста, макарон*, care sunt consumate ca mâncare aparte, sau se gătește din ei "babă albă/neagră" *білу / чорну бабу / бабку* – un soi de budincă cu adaos de lapte, ouă și multe altele.⁴⁵

Un loc important în alimentația ucrainenilor îl ocupă legumele, din care se prepară felurile întâi și doi. Printre felurile întâi cel mai popular a fost și rămâne borșul – *борщ*, care, odinioară, se gătea din carne în exclusivitate de zile mari, iar în restul zilelor se dregea cu slănină. Spre deosebire de bucătăria tradițională ucraineană, unde slăcina se freacă, sau de cea moldovenească, unde în loc de slănină se folosește ulei, aici slăcina tăiată bucățele mici se prăjește. Receptura și denumirile

borșului sunt foarte variate: *борщ червоний* (borș roșu cu sfeclă, morcov, cartofi și varză), *борщ с фасулями* (cu fasole), *борщ зелений* (cu verdeață și ou), *борщ забіляний* (înălbrit cu zer și ou bătut), *борщ з папшойними крупами* (cu mălai, cartofi, varză, usturoi și hrean). Nu mai puțin populară este zeama *зама / зяма* – felul întâi, pregătit pe bulion de găină cu adaos de tăiței de casă sau orez. La fel ca și borșul, zeamă este înăcrărită cu borș acru. Pentru înăcrărire se mai întrebuințează de asemenea sfecla murată, roșiile proaspete și murate, pasta de tomate. Este variat repertoriul supelor pregătite pe bulion de carne, legume, sau zer cu adaos de crupe de orz, grâu, arpacaș, hrișcă, orez, mazăre, fasole linte, tăiței, ciuperci etc.

Și mâncărurile din cartofi sunt, de asemenea, foarte răspândite în regiunea respectivă. Deosebit de populară este friptura – *печеня / жаркоє* – cartofi înăbușiți cu carne, care nu lipsește de la nici o masă de sărbătoare. În restul zilelor se consumă de obicei cartofi fierți (în coajă, piure, întregi) și prăjiți. Diversele salate din legume proaspete, murate și marinate – varză, bostănei, diferite soiuri de ardei, vinete și ciuperci s-au stabilit trainic în rația alimentară a ucrainenilor din partea loului. Mai mult decât în Ucraina, și aici se resimte influența bucătăriei autohtone, se consumă condimente și sosuri picante. Este de neînchipuit bucătăria ucrainenilor din Moldova fără ceapă, usturoi, ardei iute, murături și mirodenii.

La sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. XX bucatele din carne se consumau în exclusivitate în zilele de sărbători, ceea ce era condiționat în principal de restricții și interdicții confesionale și, nu în ultimul rând – de scumpetea și inaccesibilitatea produselor animaliere. Preferată era carnea de porc. Carnea proaspătă

era întrebuințată de obicei iarna, când se sacrificau animalele. Gospodarii se aprovizionau cu produse din carne din timp. Acestea erau sărate, afumate, se făceau cârnațiuri – *ковбаса*, *кров'янка*, *салтісон*, *дідок*. În prezent se consumă carne și produse din carne în cantități mult mai mari. Este vorba despre carne prăjită, înăbușită, afumată și fiartă de porc, vită, oaie, pasăre, iepure. Sortimentul acestor produse este foarte variat și este alcătuit nu doar din bucate tradiționale, ci și di cele împrumutate din bucatele mai multor popoare: răcitură *холодець* / *студенець*, carne în sos – *соус*, pârjoale – *котлети*, cighiri – *чигирі* / щигирі, gulaș, șnițel și multe altele.

Dintre produsele lactate sun preferate bucatele preparate din lapte de vaci: tăitei în lapte, supe, terciuri, dar și diferite derivate din lapte – brânză – *сир* / *бринзя*, lapte acru – *кисляк* / *кисле молоко*, lapte covăsit – *ряжанка* ș.a. Datorită oieritului dezvoltat și-au găsit răspândire produsele din lapte de oaie, în deosebi cașul și brânza.

Nici o masă de sărbătoare nu se trecea fără băuturi alcoolice. Viticultura și vinificația dezvoltate au determinat rolul principal al vinului. Gospodarii mai puțin bogați serveau la masă doar vin, cei mai înstăriți – votcă cumpărată (*монополярна горівка*, *казьонка*). Până în anii '60 ai sec. XX basamacul nu se producea, deci nici nu era întrebuințat.

Dintre băuturile nealcoolice se bucura de succes cvasul (din fructe și piine), astăzi se întâlnește destul de rar. În ultimul timp, băutura de bază a devenit ceaiul: cel natural importat, și ceaiul autohton – din ierburi: sunătoare, mentă, frunze de zmeură, crenguțe de vișin ș.a.

Și fructele uscate, atât de răspândite odinioară, astăzi practic nu mai sunt întrebate, acestea fiind înlocuite cu diferite compoturi conservate, dulcețuri, magiunuri etc.

În pofida influenței inevitabile a proceselor globale, nivelării trăsăturilor importante ale culturii populare, hrana rituală a ucrainenilor din Moldova și-a păstrat multe elemente arhaice. Deosebit de bogat este repertoriul bucatelor tradiționale, pregătite către sărbătorile creștine – Crăciun și Paști. Pentru masa din Ajunul Crăciunului (6 ianuarie) tradițional se pregătesc 12 bucate de post: colivă *кутя* / *пшеница* / *коливо*, colaci – *колач*, colțunași – *пироги* / *вареники* cu varză, cartofi, vișine; plăcinte cu diferita umpluturi – *паланиці*, *пиріжки*, fasole – *фасулі*,

бабани, turte cu mac – *мачаники* / *мачальники* / *коржі з маком* / *коржі тонкі на ватрі*, răcitură din pește – *холодець* / *студенець з риби*, cartofi înăbușiți, izvar – *узвар* ș.a. Colacii – *колачі*, covrigii – *бублики* / *вобаренки*, crăciuneii – *кречуни*, turtele – *медівниками* / *праниками* ș.a. se împart de Crăciun colindătorilor. Specifice pentru ospățul de Paști sunt: pasca cu brânză *паски*, *сирника*, ouăle vopsite și încondeiate – *писанок*, *крашанок* / *галунок*, mielul copt ș.a. Copturile rituale *балабушки*, *кокоші*, *голубки*, *драбинки*, *коржі з маком*, *мачники*, *паланиці з яблуком* – se pregătesc de sărbătorile calendaristice «*Катерини*», «*Андрея*», «*40 Святих*», «*Трійця*», «*Петра і Павла*», «*Спаса*» ș.a.

Coloritul etnic și trăsăturile arhaice s-au păstrat în bucatele rituale, găsite pentru tradițiile de familie: pâinea de nuntă – *колачі*, *короваї*, *жевна*, *хліб*, *шишки*; pâinea coaptă la nașterea copilului – *хліб*, *колач*, *жевна*, *пулица*; pâinea "funerară" – *колач*, *кречун*, *помана*, *перепічка*, *боханці*, *паланиці* (Fig 21).

Prin multe greutăți au trecut ucrainenii din partea locului. De rînd cu alte popoare din Moldova au rezistat jugului străin, schimbării puterii în stat, războaielor. Timpurile cele mai de restriște au fost cele de foamete, când au fost nevoiți să supraviețuiască. În memoria bătrânilor s-au păstrat amintiri despre foametea de la începutul anilor '30 (*голодомор* în Transnistria) și cea din a doua jumătate a anului 1940. Bătrânii își aduc aminte cum mâncau turte din macuc – *жом* – și lobodă: fierbeau măduva tulpinii de porumb și floarea soarelui, asemănătoare cu pluta; știuleți măcinați de porumb – *качани*, coajă de copaci ș.a.

Regimul alimentar al ucrainenilor a fost și rămâne specific acestei regiuni și nu depinde de apartenența etnică. De obicei masa se servea de trei ori pe zi: dejunul, prânzul, cina, în zilele lungi de vară se adaugă gustarea. Nu exista o oră fixată a meselor. La masă se așeza întreaga familie, nu se obișnuia să se vorbească tare, să se rîdă, să se trîncănească cu vesela; fiecare membru al familiei își avea locul său la masă.

Restricțiile și interdicțiile alimentare purtau un caracter religios și erau comune și pentru ucraineni, și pentru moldoveni, căci între ei nu a existat nici odată vre-o diferență confesională. Este vorba în primul rând despre posturi, care ocupau practic jumătate de an



Fig. 21. Colaci pentru pomana (Колачі за поману); crăciuneii (Кречуни). din satul Palanca, raionul Călărași

calendaristic (Postul Mare înaintea Paștelui – șapte săptămâni, Postul Sfinților Apostoli Petru și Pavel – de la trei la șase săptămâni ș.a.). În zilele de post nu se admitea consumul de carne, lactate, ouă etc.

Ustensilele de casă, vesela erau confecționate tradițional din lemn, lut, metal. Este vorba despre farfurii și străchini – *миска череп'яна/черепляна* – strachină galben-maro adâncă pentru felul întâi, deseori cu chenar și ornament vegetal; *тарілка череп'яна* – farfurie de ceramică pentru felul doi ș.a.; ulcioare: *бáнька, бáньочка* – ulcior pentru apă cu gâtul îngust și o toartă – *вушко* într-o parte; *гладуш/гладущик* – ulcior pentru lapte; *баняк, гаванос* – ulcior înalt, de 10-15 litri, cu gura largă și cu două torți pentru roșii și castraveți murați; *збáнок* – ulcior drept de 2-3 litri pentru magiun ș.a. Pentru prepararea mâncării se confecționau oale speciale: *горнец* – oală din lut, de 2-3 litri, îngustă în partea de jos, deseori, pentru trăinicie, împletită cu carcasă de sârmă; *горщик* – oală înaltă de lut de 5-10 litri în care pregăteau mâncarea pentru mesele de sărbătoare pentru un număr mare de persoane; *макітра, ринка* – un vas rotund, lărgit în partea de sus pentru colțunași, găluște etc.; *близнюки/близнята* – două olițe de lut, de un litru prinse între ele, în care se aducea mîncarea în câmp. (Fig. 22) Pentru păstrarea sării se confecționau *солянка череп'яна* sau *сілнічка*. Pentru apă și alte băuturi se confecționau căni din lut – *чáшка череп'яна* ș.a. La fel era folosită și vesela din faianță (*мармурова*): *тарілка велика і малá, тарілочка, мармурóва миска, мисочка, блюдо, чашка*. Din lemn se confecționau linguri și polonice, care se numeau *велика ложка*, coveți pentru frământarea aluatului – *корито/коричатко*, lopățele pentru amestecarea mămligii *мелештеука/копистка* și pisarea usturoiului în strachină – *макогінчик*, căldări pentru apă – *цебро*, lapte – *дійниця* ș.a. Din metal (tinichea) se confecționau vase rotunde și dreptunghiulare pentru coacerea pâinii în cuptor: *дéко, пательня, форма, тава, тинжиря*; pentru plăcinte: *лист, дéко/дéчко, тава*; strecurători – *друшляк, пълниі – лійки*, strecurători pentru lapte – *сумішки*. La pregătirea bucatelor se folosea vesela de metal de fabrică: ceaune – *чавун/чаун, казан*, cratițe – *кастрúля*, străchini – *миска/меска, лохánка*; tigăi – *жарóвня, пательня, сковорóдка/сковрда, тава/тавава, тавалúца* ș.a.

Din sticlă erau carafele pentru vin și rachiu – *фляшка*



фляжка, damigenele, – *штоф/бутель* pentru păstrarea rachiuului (3,6 și 10 litri), uneori împletite cu lozie – *плетюнка*, paharele pentru rachiu – *стопка, чарка, порція* ș.a.

De la sfârșitul anilor '70 ai sec. XX s-au produs schimbări semnificative în cultura uzuală a ucrainenilor din Moldova. Astăzi, în viața de toate zilele este folosită vesela din porțelan, sticlă, cristal, inox etc.

Lăcașe de cult

Un atribut indisolubil al tradiției culturale sunt bisericile și mănăstirile. În majoritatea satelor ucrainene și ucrainene-moldovenești lăcașele se ridicau cu forțele și pe banii sătenilor. Primele biserici erau din lemn (excepție prezintă codrii Orheiului, unde din start lăcașele de cult erau construite din piatră)⁴⁶. Până în zilele noastre au ajuns foarte puține biserici din lemn. Printre acestea este biserica de lemn „Acoperământul Maicii Domnului” din s. Palanca r. Călărași, care a fost construită din lemn de zadă în Ucraina și în 1825, a fost mutată în satul Palanca pe o fundație de piatră (Fig 23). Biserica din lemn „Acoperământul Maicii Domnului”, construită și sfințită în anul 1880 funcționează până în prezent în s. Malinovskye (Balan) r. Râșcani.

Fiecare biserică se deosebește prin arhitectură specifică și reprezintă originile estetice și spiritual-morale ale enoriașilor săi.

În Chișinău funcționează lăcașul «Sf. Cneaz Vladimir», restaurată la începutul secolului cu forțele organizațiilor publice ucrainene. Până în anul 2016 pe lângă biserică funcționa și o școală duminicală ucraineană „Sf. Cuv. Paisie Velicicovschi” și muzeul „Ucrainenii în cultura Moldovei” (Fig. 24).

Muzee

Artefacte unice ale culturii materiale și spirituale a ucrainenilor din partea locului se păstrează în numeroasele muzee școlare din satele Bulăiești și Ivancea, r. Orhei; Tețcani, Briceni; Nicoreni, Râșcani; Calarașeuca și Unguri, Ocnița; Iablona, Glodeni ș.a. Muzeul „Casa Părintească”, fondat în anul 2000 de către T. A. Popa în s. Palanca, r. Călărași, este unic prin faptul că aici sunt prezentate elocvent influența și interacțiunea reciprocă a tradițiilor culturale ucrainene și moldovenești în domeniul țesutului, portului popular, broderiei etc.



Fig. 22. Veselă și ustensile. Din colecțiile muzeelor: a) din satul Bulăiești, raionul Orhei; b) din satul Nihoreni, raionul Râșcani



Fig. 23. Biserica „Acoperământul Maicii Domnului” din satul Palanca, raionul Călărași



Fig. 24. Biserica „Acoperământul Maicii Domnului” din satul Malinovscje, raionul Râșcani

Pe lângă muzeu, pentru copii funcționează cercuri de artă plastică și meșteșugărit, se organizează seminare regionale și republicane și festivalurile: „Colindul și Malanca” (13 ianuarie), „Sânzienele – Івана Купала” (7 iulie), de ziua Sfântului Ilie (2 august), Festivalul Plăcintelor. În a treia duminică a lunii septembrie – Festivalul Etnic.

În Chișinău, pe lângă Societatea culturii ucrainene din Republica Moldova funcționează Muzeul culturii

ucrainene (str. Veronica Micle, 8)⁴⁷.

Monumente

Pe teritoriul republicii se află numeroase monumente în cinstea evenimentelor istorice, dar și persoanelor remarcabile ale istoriei și culturii ucrainene.

În Chișinău și Otaci sunt ridicate monumente marelui fiu al poporului ucrainean și moldovean Petru Movilă; 1596 – 1647, boier moldovean, om politic, militant

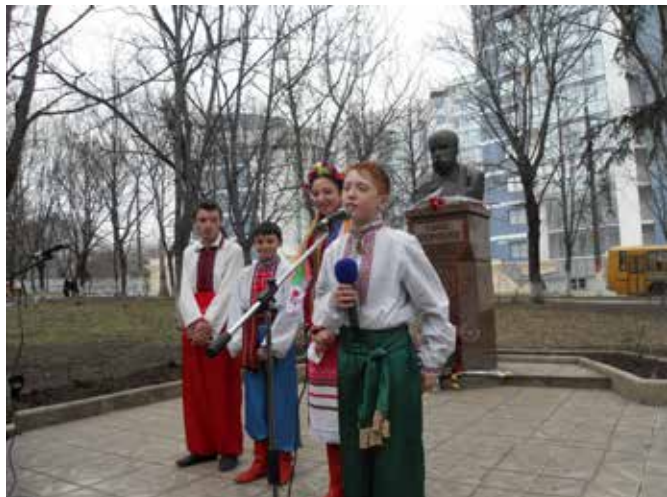


Fig. 35. Monumentul lui Taras Șevcenko în or. Chișinău.
Sculptor – Petro Gherman

religios, Mitropolit al Kievului, al Galiției și al întregii Rusii, exarh al patriarhului Constantinopolului.

Bustul poetului, dramaturgului, traducătorului și iluministului, pionierului literaturii moderne ucrainene, participant la războiul ruso-turc din 1806 – 1812 Ivan Kotlearevski este instalat sub pereții cetății Bender.

Poetul și pictorul ucrainean, profetul ucrainean Taras Șevcenko are patru monumente în orașele Chișinău, Bălți, Tiraspol și Camenca (Fig 25).

În anul 2010 pe teritoriul cetății Bender a fost instalat monumentul primei constituții democratice ucrainene a lui Pilip Orlik, care la 5 aprilie 1710, fiind hatman al Ucrainei, a declarat „Pactele și constituțiile legilor și libertăților Oștii Zaporojene” sau „Constituția de la Bender” – prima Constituție democratică scrisă, care pentru prima oară a împărțit funțiile celor trei ramuri ale puterii și a instaurat normele universale de drept ale funcționării societății și statului.

Placa comemorativă lui Ivan Mazepa (s. Varnița) a fost instalată în anul 1999, pe locul morții acestuia. Pe o stelă din granit se află inscripția în limba ucraineană: „Pe acest loc la 22 septembrie 1709 a murit hatmanul Ucrainei Ivan Mazepa”

În satul Unguri, în curtea gimnaziului, se află bustul scriitoarei ucrainene Olga Kobyleanska, al cărui nume îi este conferit instituției de învățământ, unde funcționează și muzeul creației scriitoarei.

Concluzii

1) Ucrainenii din Moldova sunt parte integrantă a poporului ucrainean, pe de o parte, și totodată – sunt o parte componentă armonioasă a poporului Republicii Moldova, unde timp de secole au trăit în pace cu moldovenii și cu reprezentanții altor grupuri etnice.

2) În pofida aflării seculare într-un mediu străin, izolarea de patria istorică ancestrală, procesele de asimilare activă, ucrainenii locali și-au păstrat identitatea națională: conștiința de sine, limba, cultura.

3) Cultura populară tradițională a ucrainenilor locali a fost influențată de doi factori principali: pe de o parte, interacțiunea activă cu populația băștinașă; pe de altă parte, amestecul variantelor locale ale culturii tradiționale ucrainene, introduse de imigranții din diferite regiuni ale

Ucrainei. Drept urmare, cultura materială, ca și întreaga cultură tradițional-uzuală în general, a obținut un caracter specific distinctiv.

Referințe bibliografice

1. Н. Тельнов, В. Степанов, Н. Русев, Р. Рабинович, И ... разошлись славяне по земле. Кишинев, 2002, с. 10-35.
2. Прокопий из Кесарии. Война с готами. М., 1950, с. 295.
3. История Болгарии. М., 1950. № 1. С. 68; Гончаров В.К. Лука-Райковецкая / Материалы Института археологии. М., 1963. Вып. 108, с. 57.
4. Г.Б. Федоров, Г.Ф. Чеботаренко. Памятники древних славян (VI-XIII вв.). In: Археологическая карта МССР. Кишинев, 1974. Вып. 6, с. 20-40.
5. Повесть временных лет. М.–Л., 1960. Т. 1, с. 14.
6. Повесть временных лет. М.–Л., 1960. Т. 1, с. 21-22, 23.
7. Л. Залізник, Про історичні витoki українського народу. In: Українознавство. Календар-щорічник 2001. Київ, 2000, с. 56.
8. В.П. Степанов. Восточные славяне Молдовы: миграционные процессы, межэтнические контакты, развитие и сохранение идентичности (XIV – XV вв.). In: Мысль. Кишинев, 2004. №4 (ноябрь), с. 70.
9. Mihail Kogălniceanu, Cronicile României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei. București, 1872, p. 84.
10. În sursele scrise ale țărilor europene rutenii sunt cunoscuți din sec. al XII-lea cu numele de „ruteni” (Biderman N.S. Die ungarischen Ruthenen. Insbruc, 1867, vol. 2. P. 33). Baza etnonimului „ruten” o alcătuia denumirea etnică „Rusi”. De aici – Ruten în latină, Orosz – în ungară, Neuss – în germană, Rus – în română. Astăzi rutenii reprezintă un grup etnografic aparte de ucrainenii, care trăiesc până în prezent în Carpați, Galicia ș.a. regiuni. În Basarabia rutenii își ziceau o parte din ucrainenii până la începutul sec. XX.
11. Н.А. Мохов Молдавия эпохи феодализма. Кишинев, 1964, с. 139-140.
12. Г. Уреке Летописецул Цэрий Молдовей. Кишинэу, 1971, с. 110-111.
13. N. A. Mohov îl citează pe Gr. Ureche în următoarea redacție: „și până astăzi în Moldova se aude grai ucrainean, și până la o treime din populație vorbește în ucraineană”. (Н.А. Мохов Дружба ковалась веками (Молдовско-руско-украинские связи с древнейших времен до начала XIX в. Кишинев. Штиинца, 1980, с.36).
14. В.С. Зеленчук, Население Бессарабии и левобережного Поднестровья в XIX в. Кишинев, 1979, с. 52.
15. Л.Л. Полевой Очерки исторической географии Молдавии XIII – XV вв. Кишинев, 1979, с. 113.
16. В.С. Зеленчук, Население Бессарабии и левобережного Поднестровья в XIX в. Кишинев, 1979, с. 52,55.
17. В.С. Зеленчук, Из истории украинского населения Молдавии. In: Украинско-молдавские этнокультурные взаимосвязи в период социализма. Киев, 1987, с. 19.
18. П.А. Несторовский Бессарабские русины: Историко-этнографический очерк. Варшава, 1903, с. 9, 11.
19. Л.С. Берг Население Бессарабии: этнографический состав и численность. Пг., 1923, с. 15.
20. В.С. Зеленчук. Из истории украинского населения Молдавии. In: Украинско-молдавские этнокультурные взаимосвязи в период социализма. Киев, 1987, с. 20-21.
21. Записки Бессарабского областного статистического комитета. Т. 1. СПб, 1900, с. 91; Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.: Бессарабская губерния. СПб, 1905. Т. 3. С. 70-71; Dolghii A., Felea A. Atlas etnoisnoric ilustrat al Basarabiei (1812 – 1918). Chișinău, 2017, p. 76.
22. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.: Бессарабская губерния. СПб, 1905. Т. 3, с. 70.
23. Херсонская губерния: Свод цифровых данных. Херсон, 1910. Вып. 1. с. 22.
24. Satul Petrunia la cîntec și la joc. Chișinău, 1995.
25. Молдавия. Статистические материалы. Балта, 1928, с. 221.

5.3. Cultura materială a găgăuzilor

Găgăuzii – popor turcic, creștin ortodox care trăiește în sudul Republicii Moldova (în partea istorică a sudului Basarabiei). Baștina istorică a găgăuzilor este Nord-Estul Bulgariei. Din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea găgăuzii, dar și alți imigranți transdanubieni încep să se așeze cu traiul pe pământurile Basarabiei de Sud, care din anul 1812 devin o parte a Imperiului Rus. În anul 1819, din ordinul țarului, imigranții transdanubieni obțin statut de coloniști, dar și un șir de avantaje (scutire de impozite, de serviciu militar etc.), ceea ce le permite să atingă mari succese în sfera social-economică. Lipsa surselor scrise, legendelor despre originea lor și baza concludentă de probe nu permite avansarea în cercetarea acestei teme. Nici una din ipotezele existente nu a devenit teorie independentă, deoarece în fiecare există puncte slabe. În prezent sunt cunoscute două versiuni: slavonă și turcă. Ipoteza "slavonă", conform căreia găgăuzii ar fi bulgari turcificați (conform limbii vorbite) nu dispune de argumente suficiente ale provenienței găgăuzilor. Ipoteza turcă include un șir de versiuni. Cea mai acceptabilă printre cercetători este presupunerea precum că strămoși ai găgăuzilor ar fi triburile medievale de nomazi pecenegi, uzi, care au migrat din stepele din sudul Rusiei spre Dunăre și s-au stabilit pe teritoriul de astăzi al Bulgariei. Pe lângă aceste componente, în opinia cercetătorilor, la etnogeneza găgăuzilor au participat și protobulgarii turci.

Cultura tradițională a găgăuzilor s-a format la baștina lor – Bulgaria și este parte componentă a complexului etnocultural balcanic. Pe teritoriul Basarabiei aceste tradiții (balcanice) au intrat în corelație cu elementele culturale ale populației autohtone (moldovenii/românii) în urma cărui fapt s-a produs îmbogățirea reciprocă.

În cultura materială a găgăuzilor se observă tangențe cu popoarele balcanice, cu românii/moldovenii, ucrainenii. Tangențe cu popoarele turcice se regăsesc în mare măsură în tradiția alimentației, deoarece această componentă a culturii etnice este una dintre cele mai constante. Alte elemente ale culturii materiale (majoritatea meșteșugurilor, vestimentația, casa) sunt practic pierdute.

În prezent se urmărește dispariția naturală a multor elemente ale culturii materiale. Însă reprezentanții

societății găgăuze depun efort maxim pentru renașterea acestora.

Ocupațiile tradiționale

Activități economice. În mod tradițional, ocupațiile principale ale găgăuzilor au fost prelucrarea pământului și creșterea animalelor. Sectorul cel mai important era creșterea pâinii. Dintre culturile cultivate, un loc important îl aveau grâul, porumbul, meiul, orzul. Mai semănau și linte, fasole, mazăre, in, cânepă, hrișcă. Cea mai mare suprafață cultivată era alocată pentru grâu de primăvară, care dă roadă înaltă. În mod deosebit era prețuită specia de grâu numită „arnăut”, care e mai rezistentă la secetă. De rând cu creșterea pâinii, s-a dezvoltat și creșterea animalelor domestice. Cele mai răspândite sectoare erau creșterea oilor, reproducerea bovinelor, a cailor, a porcilor, a păsărilor ș.a. Ovicultura ocupa un loc deosebit în activitatea economică, iar specificul acesteia rezidă în cantitatea mare de lapte și în calitățile cărnii rasei de oi locale. Cea mai populară era rasa de oi de tip universal, numită „ciușca”, a cărei productivitate multilaterală satisfăcea necesitățile familiei în lână, lapte, carne. Spre deosebire de rasa specializată (merinos), folosită, în principiu, pentru lână, ciușca cerea mijloace minime pentru întreținere. Găgăuzii mai bogați țineau până la o sută și mai multe oi, peste 50 de cai, zeci de capete de animale folosite în activitățile din gospodărie, câteva sute de știubeie.

Pe lângă creșterea grâului și a animalelor domestice, era dezvoltat și grădinăritul, ocupație cu caracter auxiliar, deși avea tradiții mai vechi. În gospodăriile lor, găgăuzii creșteau varză, sfeclă, ridiche, castraveți, chiperi, roșii, vinete, pepene verde (harbuji), bostani, ceapă, usturoi, fasole, pătrunjel, cartofi și alte culturi¹.

Condițiile naturale favorabile au contribuit la dezvoltarea cu succes a unui alt sector tradițional – viticultura și vinificația. Vinul era produs în condiții casnice. La ocupațiile auxiliare se referă și creșterea fructelor, apicultura, sericicultura.

Meșteșuguri și îndeletniciri populare. Conform tradiției, aproape tot ce era necesar pentru aranjarea traiului (textile, haine, ustensile) și menținerea vieții (produse și instrumente pentru prelucrarea lor) se produceau și se



Fig. 1. Pășunatul oilor, satul Tomai



Fig. 2. Mulsul oilor, satul Tomai



Fig. 3. Teasc vechi pentru struguri. Exponat din muzeul satului Beșalma

confeccionau în fiecare gospodărie țărănească. Multe îndeletniciri și meșteșuguri erau cunoscute de găgăuzi încă înainte de a migra pe teritoriul Basarabiei. Printre ei este producerea făinii, prelucrarea pieilor, cojocăritul, împletitul din papură și din salcie, prelucrarea pietrei, producerea lumânărilor și a săpunului. Cea mai veche îndeletnicire este producerea făinii. În timpurile vechi, pentru a prefăce grăunțele în făină, găgăuzii se foloseau de unelte lucrate manual: *kaya* și *râșnița*, piua de lemn – *dübek*. O mare popularitate aveau morile (*dermen*)².

În meșteșugul cojocăritului, din piei de oi se confeccionau haine lungi (haine de deasupra), bondițe/ pieptare din blană, din piele de porc și de bovină se cosea încălțăminte. Prelucrarea pieilor de oaie era accesibilă, practic, pentru toată populația găgăuză. Această îndeletnicire țărănească, la începutul sec. al XIX-lea, într-o măsură mai mare decât altele, a căpătat caracteristicile producției meșteșugărești³.

Printre îndeletnicirile găgăuzilor mai erau dulgheritul și tâmplăria, dogăria, fierăria, cusutul pantofilor, croitoria, giuvaiergeria, tricotatul și țesutul, broderia. Activitățile dulgherului erau legate de confeccionarea instrumentelor agricole, a căruțelor, săniilor, a ustensilelor pentru casă, a instrumentelor și a mobilei pentru casa țărănească. Toți țărani posedau deprinderi elementare de dulgherit. Mulți dulgheri se ocupau cu meșteșugul dogăritului (butnăritului). Materia primă era cumpărată la piața locală, se folosea lemn de calitate înaltă, ce poate fi prelucrat (stejar, tei)⁴.

Confeccionarea încălțăminte se bazează pe vechea



Fig. 5. Război orizontal de țesut



Fig. 4. Bijuterii pentru femei: curea cu cataramă, monisto, brățară, mărgelă

experiență de utilizare a pieilor animalelor. Tipul tradițional de încălțăminte – opincile – era cusut din piele de porc netăbăcită. La croitori, coseau din postav haine scurte cu mâneci, pentru bărbați și paltoane pentru femei, de asemenea, vestoane pentru bărbați, pantaloni, cămăși. În meșteșugul cusătoriei s-au specializat atât bărbații, cât și femeile. În sec. XIX – începutul sec. XX, un membru din familie se ocupa cu croitoria, iar ceilalți continuau să prelucraze pământul⁵.

Una dintre cele mai vechi îndeletniciri casnice este giuvaiergeria. Meșterii care confeccionau podoabe și accesorii erau numiți *kuyumcu*. Meșterii locali confeccionau *küpă* (cercei), *üzük* (inele), *bilezik* (brățare cu ornamente). Cerceii erau confeccionați din aur, argint, pregătindu-i din monede, iar brățările – din argint. Familiile cu un venit material mic se mulțumeau cu articole din aramă. Ca și alți meșteșugari, *kuyumcu* făceau parte din clasa mai înstărită a populației⁶.

Fiecare femeie trebuia să posede deprinderi de împletit (tricotat) și de țesut. Firele de tors erau din lână, garus, ață de bumbac confeccionată la fabrică, fibre de mătase brută. Împleteau cu andrele (șiș), cu cârligul (*kuka*), cu acul (*iină*). În vechime, din lână se împleteau ciorapi (çorap), șosete (*tomak*), papuci de casă/ciupici, terlici (*terlik*), căciula pentru copii (*takă*), pieptar (*keptar*). Broboadele erau împletite cu spițele, iar pe margini le înfrumusețau cu o dungă ajurată. Din fibre de mătase brută țesau elemente decorative: dantele, margini pentru perdele, pentru cuverturi, prosoape ș.a⁷.

O ocupație casnică a găgăuzilor, incluzând



Fig. 6. Covor găgăuzesc țesut manual cu ornamente antropomorfe, ornitomorfe și vegetative



Fig. 7. Yastık – față de pernă de lână. Din colecțiile muzeului de istorie locală din or. Vulcănești

particularități ale meșteșugului, a fost țesutul. Materia primă o constituiau fibrele vegetale: inul (*keten*), cânepa (*kenevir*), fibre de lână, fibre de bumbac (*pamuktan* *iplik*), mătase brută (*bürüncük*). Fibrele erau făcute la roata de tors (*rökä*). O formă veche a acestora este furca de tors (*furka*), cu ajutorul căreia femeile torceau din mers. Aceasta constituia o tijă obișnuită, partea de jos fiind prinsă de brâu, sub mâna stângă. Câlțul de lână îl prindeau de capătul furcii. Pentru învâltucirea furcii de tors se folosea *elemnă* – o ramă ce se învâрте orizontal pe o ramă mică din două bucăți de lemn încrucișate. Unealta tradițională la care se țesea (stativele) se numea la găgăuzi *düzen*, de construcție orizontală.

Se deosebea printr-o mare varietate stofa pentru haine. *Çukman*, o stofă subțire de lână, produsă în gospodărie, era dată la atelier pentru a fi vopsită și călcată. De cele mai multe ori, lâna era combinată cu ațe de mătase brută. Era folosit pe larg *dimi* – haină din postav. Din pânză ajurată coseau prosoape decorative, împodobite cu ornamente vegetale⁸.

O grupă deosebită de produse țesute o constituie covoarele. Ele erau țesute din ață de lână. Cele mai vechi tipuri sunt covoarele înguste, lungi și netede. Ornamentul tradițional a fost și rămâne a fi cel vegetal, în formă de crengi și copaci stilizați, care alternau cu mici figuri antropomorfe (păstorul cu oi sau o imagine stilizată puternic a altei ființe vii). În prezent, covoarele netede găgăuzești au un fundal negru, pe care se află buchete de flori în vază ori în coș sau fără ele. Pe margini este o dungă largă în forma unei ghirlande de flori. Cele mai

utilizate desene sunt *tabla* (tipsie), *gül* (trandafir), *beş gül* (cinci trandafiri), *kuş* (pasăre), *sepet* (coș), *mantar* (ciuperci) ș.a. Erau confecționate, de asemenea, *tülü pala* – covoare pufoase cu ornamente geometrice, *pala* – covoare lungi și înguste de atârnat pe perete, cu care acopereau paturile, iar în familiile înstărite și podeaua⁹.

De asemenea, mai țeseau și *yastık* – cearșafuri pentru pernele alungite, pentru paturi, *döşek* – saltele, *yorgan* – pături, *çarşaf* – cuverturi. Produceau și accesorii de forme mici: *kuşak* – brăie pentru bărbați, *çember* – broboade pentru femei, *sargı* – jambiere pentru bărbați¹⁰.

Locuința. Gospodăria tradițională a găgăuzilor era alcătuită din casă (*ev*), așa-zisa "parte curată" (*kapun önü*, la propriu "în fața ușii"), o livadă mică cu grădină și răzor (*başça*), curte gospodărească (*arman aulu*). Anexele gospodărești erau alcătuite din grajduri și construcții pentru păstrarea produselor și nutrețurilor. Principalele construcții pentru animale erau *dam*, șopronul și grajdul, cotețul pentru păsări și cocina. Anexele erau situate în spatele casei. Acolo se păstrau *samannık* (stoguri de paie, grâu), *tizek* (combustibil) – tizic clădit, vreje de floarea soarelui, lozie uscată. Gardurile erau făcute din arbuști ghimpați: porumbele sau vreascuri; cele din nuiiele, stuf, lemn – din scânduri, țăruse și prăjine; cele din piatră și pământ – din ceamur, chirpici, unse cu lut. În curte se găsea *fırın* (cuptorul de pâine) și *kotlon* (vatra)¹¹, unde pe vreme caldă se prepara mâncarea.

Drept material de construcție era folosit un amestec de lut cu paie, care se numea *çamur*. De obicei construcțiile se ridicau folosind tehnicile de ceamur și chirpici. În tehnica de ceamur, din lutul moale, amestecat cu paie se formează rulouri, din care se clădesc pereții. Și în cealaltă tehnică pereții se ridică din chirpici nearși, preparați din aceeași compoziție¹². Deoarece construcția era fără temelie, pe din afară casa era înconjurată de o prispă din lut de formă semi-ovală. Odată cu perfecționarea construcției locuinței, această prispă din față a început să se facă în formă de dreptunghi și s-a transformat în *sundurma*, *prispa* – baza unei galerii deschise, cu piloane¹³. Mult mai târziu, în secolul XX, această galerie s-a transformat într-o încăpăre închisă și s-a modificat într-o verandă închisă cu sticlă.

Construcția cu temelie a început să se dezvolte abea la sfârșitul sec. al XIX-lea. Materialul de bază pentru acoperiș îl constituia stuful. În prima jumătate a sec.



Fig. 8. Casa „lungă” a găgăuzilor



Fig. 9. Casa „lungă” a găgăuzilor

XX au apărut şindrila şi ţigla. În conformitate cu modul de acoperire, există două feluri de tavane: *atma tavan* (azvârlit) şi *esmä tavan* (căptuşit). Partea interioară a tavanului putea fi din scândură sau din lut. În cazul tavanului "azvârlit", se suprapuneau grinzile transversale, de ele se fixa o căptuşeală de lemn, peste care se arunca ceamur. În cazul tavanului din lut, grinzile erau înlocuite cu prăjini, peste care se arunca ceamur (lut amestecat cu paie). Mai veche este construcţia "azvârlită"¹⁴.

Spre sfârşitul sec. al XIX-lea complexul locativ era alcătuit din două construcţii: într-o curte ţărănească era situată clădirea de bază – *ev* (casa) şi *bordey* (suplimentară). Baza tradiţională pentru planificarea clădirilor locative este încăperea locativă *soba*, *içer* – o celulă locuibilă şi o încăpere cu vatră (*hayat*), care îndeplinea şi funcţia de tindă. *Hayat* era mijlocul casei, unde era situată vatra şi unde se scurgea viaţa de toate zilele a familiei găgăuze. Aici dormeau, mâncau, munceau, uneori chiar primeau şi musafiri. Anume prin aceste caracteristici se deosebeşte locuinţa găgăuzilor şi a altor popoare din sudul Moldovei de casa tradiţională, caracteristică pentru regiunile de nord, unde tinda nici odată nu era încălzită¹⁵. Spre sfârşitul sec. XIX încep să se construiască case cu trei camere. Camera nouă nu era încălzită şi îndeplinea funcţia de *büük ev* (principală). Apariţia celei de a treia camere a adus la o schimbare considerabilă a tuturor componentelor locuinţei. De exemplu, *hayat* (tinda) şi-a pierdut funcţia de "mijlocul casei", devenind treptat o tindă îngusă, caldă, din care duceau uşi în ambele camere¹⁶.

În unul din colţurile tindei se afla *bacalık* (un horn larg). Ulterior au început să clădească în unul din colţuri ceva asemănător cu o plită din lut (*kotlon*). Uneori în casa cu trei camere la începutul sec. XX *hayat* (tinda cu cămin) era împărţită în două, separând cu un perete partea din spate cu cămin. Intrările în ambele camere rămăneau în partea din faţă a tindei (*hayat*). Partea separată (*kamara*) se transforma în într-o bucătărie de iarnă şi, totodată îndeplinea funcţia de încăpere locativă¹⁷.

Pe timpuri podeaua de pământ era acoperită cu nisip sau paie, mai târziu – cu rogojină şi cu preşuri ţesute de casă. Pereţii interiori în casele vechi nu întotdeauna erau daţi cu var, dar se vopseau cu lut moale de diferite culori. Ceva mai târziu au început să utilizeze varul, amestecat cu sineală. Pentru locuinţa găgăuzilor era tipic *fırın*, *camal* (cuptor în formă de cub). În el coceau pâine şi, totodată încălzeau încăperea în timpul rece al anului. Vara în *fırın* nu se făcea focul. Caracteristic pentru aspectul exterior al casei găgăuzilor din trecut şi din prezent sunt çalmar, sayvan, kaydırma (streşinile).

Interiorul locuinţelor era simplu şi comod. În *içer* (camera de trăit) din mobila tradiţională erau masa lângă geam, 2-3 scaune sau *skemnă* (laviţă lungă). Un obiect obişnuit era *pat/dolma* (podium din lut), lipit de sobă. De obicei *pat* era aşternut cu rogojină şi preşuri ţesute de casă. În colţul său se afla o ladă, pe care era aranjată lenjeria de pat. Tipic pentru interior era utilizarea pe scară largă a prosoapelor decorative, care înfrumuseţeau icoanele, ramele cu fotografii, geamurile. Interiorul *büük ev* (camera principală, neîncălzită) era alcătuit din *masa* (masă), laviţe înguste din lemn situate de-a lungul

pereţilor, covoare pe pereţi, o ladă în colţul camerei. Puţin probabil că pe pereţele cu covor erau atârinate rochiile femeilor, care trăiau în casă. Toate hainele se acopereau cu *çarşaf fistanı* (cuvertură din dantelă).

Decorul casei tradiţionale a găgăuzilor are particularităţile sale. În trecut el se deosebea printr-o tehnică simplă şi ornamentul gravării sculptate în lemn, care împodobeau pilonii galeriilor, ramele uşilor şi ferestrelor, coama şi marginea acoperişului.

În acelaşi timp, nu se practicau vopsitul şi zugrăvitul pereţilor. Pereţii faţadei se văruiau şi se conturau pe jos, alături şi pe margini cu *pervaz* (chenar de culoare închisă). Deasupra geamurilor din faţă erau lipite reliefuri de formă trapezoidală, vopsite în aceeaşi culoare ca şi chenarul.

Cu ornamente vegetale şi geometrice erau decorate *oblon* (obloanele), uneori uşile de la intrare, în interior – sobele şi pereţii. Pilonii galeriilor au început să fie confecţionaţi din cărămidă sau din cotileţ, fapt care le conferă o monumentalitate deosebită. Ei sunt decoraţi cu reliefuri de aceeaşi culoare cu pereţii. Pe capitellurile pilonilor cel mai des se întâlnesc imagini de fructe. Acoperişul casei tradiţionale era decorat cu coame de lemn¹⁸.

În prezent nu s-a păstrat locuinţa tradiţională a găgăuzilor; s-a schimbat interiorul, sistemul de încălzire, materialele de construcţie. Una dintre cele mai constante componente ale curţii găgăuze rămâne beciul în care se păstrează alimentele şi vinul. În unele case s-a păstrat decoraţiunea cu prosoape a camerei principale. Rămâne populară tehnica de construcţie din chirpici.

Ţăranul găgăuz şi-a amenajat gospodăria foarte raţional. Totul era supus unei anumite ordini. Acest fapt



Fig. 10. Decorul casei găgăuze



Fig. 11. „Cal” sculptat în lemn care încununează acoperişul casei

Îl mărturisesc numeroasele declarații ale cercetătorilor și funcționarilor din sec. al XIX-lea. Astfel, P. E. Zaderatșkii la începutul anilor 1840 scria: "Gospodăria colonistului are toate acareturile necesare: staul, beci, grajduri pentru oi, viței, etc. Pentru zilele de vară coloniștii au în curte cuptoare în pământ..."¹⁹. În anii 1911–1912, potrivit colecționarului P. A. Șumanskii, "gospodăria aproape a fiecărui găgăuz are toate acareturile necesare, lucrute primitiv, dar solid, gospodărește"²⁰. În lucrarea lui A. Klaus se menționează bunăstarea gospodăriilor găgăuze și bulgărești de la sfârșitul anilor 1860: "Starea internă a coloniilor, organizarea casnică și bunăstarea erau deja foarte dezvoltate"²¹.

Pentru găgăuzii de la începutul sec. XX era specifică așa-zisa „casă lungă” cu mai multe odăi, cu anexele gospodărești alipite. Tradițional, astfel de case se construiau până în a doua jumătate a sec. XX.

În prezent, în satele găgăuze se ridică case moderne din materiale de construcție noi.

Portul popular. Costumul femeiesc. Până la strămutarea în Basarabia costumul femeiesc era compus din *gölmek* (cămașă-tunică), combinat cu *don* (șalvari largi) din stofă pestriță, *anteri* (bondiță fără nasturi), *kontoş* (vestă), împodobită cu șnur aurit (*batic*), *çember* (broboadă) sau fes (*fes*). Găgăuzii din Basarabia de la sfârșitul secolului au păstrat amintirea despre acest costum doar în legende și cântece vechi²².

La sfârșitul sec. al XIX-lea, costumul femeiesc

găgăuz de toate zilele consta dintr-o cămașă de pânză care avea rolul lenjeriei de corp, rochie fără mâneci, peste care se îmbrăca șorțul de culori închise din lână țesută de casă și pânză îndesită cumpărată (satin, rapiță și altele). *Gölmek* (cămașă) o coseau din pânză țesută în casă și niciodată nu o ornamentau cu broderie. *Çukman* (rochia fără mâneci) erau realizate din stofă de lână într-o singură culoare (bordo, albastru, verde, morcoviu) sau în dungi sau carouri. Corsajul rochiei îl croiau cu platcă (*platka*, *çupak*) și-l împodobeau cu falduri cu tighel și încrețite²³. Poalele rochiei erau largi și foarte bogate. La mers în spate se lăsa o cascadă grea de stofă («parcă-i o coadă», – spun femeile mai în vârstă²⁴. Culoarea rochiei era în funcție de vârstă. Fetițele și fetele nemăritate purtau rochii deschise, iar femeile căsătorite, în mare parte, purtau rochii de culori închise, predomina culoarea neagră. Șorțul era împodobit cu falduri la brâu și transversal la poale. O completare obligatorie era *çember* – un batic mare negru din stofă de fabrică. În afară de el, purtau *şalinka* (batic cu franjuri) și *bariz* (subțire de batist), pe care îl purtau femeile înstărite din familiile îndestulate²⁵. În popor existau câteva moduri de legare a baticului: pe creștet – pentru persoanele în vârstă, deasupra urechii într-o parte – pentru toate femeile și fetele în timpul lucrului și acasă, sub bărbie – pentru toate pe vreme caldă, în jurul gâtului – pentru adolescente, fete și neveste tinere²⁶.

Pe timp rece îmbrăcau rochia sau câteva rochii fără mâneci (*ensiz fistan*, *ensiz çukman*, *kolsuz fistan*), bluza de postav căptușită cu lână (*kofta*), cojocelul (*keptar*, *bondița*, *kürk*, *poşkina*). Pe picioare încălțau *terlik* (sandale din postav lucrute manual) sau *emeni* (pantofi de piele lucrați manual)²⁷.

Un rol important îl jucau bijuteriile – *salba* și *bonçuk* – mărgelile, *küpă*, *halka küpă* – cercei din aur, *bilezik* – brățarele de aramă și argint. Era obișnuit portul cruciuliței din aramă, os, sidef, mai rar din metale prețioase. Multe bijuterii erau aduse de pelerini de la locuri sfinte. Cele mai apreciate erau mărgelile de sidef, pe care le purtau permanent, considerând că ele au puterea de a ocroti, deoarece provin din locuri sfinte. *Stavro* (cruciulița) deseori o atârnavă pe una din ațele mărgelilor. Ea trebuia purtată de fiecare femeie de la naștere. Cu aceeași putere magică erau înzestrate și brățarele. Un element obligatoriu al îmbrăcămintei era *kolan* (brăul) cu cătaramă de argint (*pahta*). Portul miresei îl împodobeau *gümüş kuşak* (brăul de argint), fabricat din plăci suflate cu argint, atașat la baza brăului din piele²⁸.

Fetele își împleteau părul în doua găte, nevestele tinere – în una, femeile mai în vârstă își strângeau părul în coc la spate (*kukuy*) și îl prindeau cu ace de păr. Îl fixau cu pieptene de os. În trecut exista obiceiul de a împleti miresei multe cosițe.

Costumul bărbătesc. Baza costumului bărbătesc o constituia *dimi*, *don dimi* (pantaloni largi negri) din postav de culoare neagră sau maro, din pânză, de desubț, *gölmek* (cămașă), *kuşak* (brâu lat țesut). Încălțăminte obișnuită era *çarık* (opinci), care era purtată cu *sargı* – obiele țesute de casă. În timp, pe lângă casă umblau desculți sau în sandale confecționate acasă sau cumpărate (*emeni*) și ciorapi de lână (*tomak*). În calitate



Fig. 12. Vestemintația tradițională gagauză (costumul femeiesc și bărbătesc)



Fig. 13. Bijuterii pentru femei (poza unei femei pe dreapta)

de îmbrăcăminte exterioară serveau cojocul sau bondița de postav sau *anteri* (vestă scurtă de postav cu un rând de nasturi), garnisită cu șnur²⁹. Costumul bărbătesc al găgăuzilor basarabeni a păstrat trăsăturile caracteristice structurii hainelor populației din Bulgaria de Nord-Est. Pe parcursul evoluției au fost pierdute așa elemente ca fesul, turbanul.

Cămășile pentru bărbați erau de tip tunică, din doi lați, pe platcă cu încheietoare la mijlocul pieptului sau într-o parte și cu guler îngust drept³⁰. Pantalonii (*dimi*, *tuçlu don*) erau făcuți din postav de casă de culoare neagră sau maro. Erau cusuți largi, încrețiți pe un șnur împletit din fire de lână (*uçkur*)³¹. Brăul roșu (*kuşak*) legat în talie s-a păstrat în costumul găgăuzilor generației în vârstă până în prezent. *Mintan* (jiletca fără mâneci) avea un guler drept puțin înalt și se încheia pe un ochi și încheietoare din șiret gros (*gaytan*). Peste mintan îmbrăcau *anteri* – vestă cu un rând de nasturi cu guler drept, garnisită cu gaitan și mâneci înguste din postav albastru-închis sau negru. Cojocelul (*keptar*, *bondița*) avea o tăietură dreaptă pe piept care se încheia cu nasturi din șnur sucit. Pe margini, falduri, pe croiala mânecelor, de-a lungul cusăturilor se ornamentau cu panglici negre din piele și desene ajurate. Cojocul lung (*boy kojuk*) era destinat bărbaților în vârstă. Bărbații tineri și bărbații de vârstă medie purtau *kısa kojuk* – veston scurt din blană. În drum sau pe vreme rea îmbrăcau *yaamurluk* – mantaua de postav cu glugă. Iarna pe cap purtau *kalpak* – căciuli din blană de caracul, vara – *paraliya* (pălării din păsle). Acest obicei s-a păstrat până în prezent. Cele mai vechi tipuri de încălțăminte se considerau opinci din piele de porc sau vită. Picioarele le înfășurau cu *sargı* – fâșii lungi



Fig. 14. Găgăuzii în „keptarii”



Fig. 15. Tinere femei din satul Copceac în haine elegante (sec. XIX–XX). Pânză de casă rochie „fistan”, șorț „fita”, bijuterii – coliere de perle, coliere de aur „left” și capotă pentru copii „takă” (poza pe dreapta).

din pânză albă de lână – la fel ca și obielile, care se înfășurau cu panglici din piele de la opinci și șnur negru (*kara baa, tirsina, kilip*), confecționat din păr de cal sau lână de capră³².

În prezent costumele tradiționale ale găgăuzilor nu s-a păstrat. În localitățile rurale femeile continuă să poarte haine de culori întunecate. Atributul obligatoriu este șorțul, baticul, cojocelul. În setul pentru bărbați cele mai statornice elemente sunt cojocelul, căciula din caracul sau pălăria din păslă. Purtători ai coloritului național sunt persoanele în etate.

Îmbrăcămintea pentru copii. Îmbrăcămintea pentru copii repeta hainele adulților în forme simplificate în croială: la fetițe cămașa și rochia (cu mâneci sau fără mâneci), se completau cu șorț și batic, legat în modul „*dartili*”. Fetițele la fel purtau cercei ieftini, cumpărați, cu mărgeluțe azurii, care conform datinei se considerau talisman. Chiar și cele mai mici găgăuzoaice se încingeau cu brăie elegante cu cătaramă argintată. Îmbrăcămintea obișnuită pentru băieți erau pantalonii din postav și cămașa din pânză. Peste ele purtau pieptare căptușite (*keptar, güüslük*) și jachete căptușite cu blană sau matlasate cu lână. Adolescenților, iar uneori și celor mai mici le coseau bondițe (*keptar, bondița, poşkına*). Drept acoperământ pentru cap serveau căciulile din blană (*kalpak*), confecționate ca pentru maturi, dar mai des din caracul alb. Celor mici le coseau sau împleteau scufițe (*takă*), împodobite cu panglici cusute, dantelă și neapărat cu mărgeluțe albastre și roșii – «împotriva deochiului». Încălțăminte specială pentru copii nu exista.

În mare parte, copiii mergeau desculți. Pe timp rece, micuții stăteau în casă. Pentru cei mai mari confecționau opinci. Copiii le cumpărau foarte rar încălțăminte din piele, chiar și în familiile avute³³.

Alimentația tradițională. Alimentația găgăuzilor după strămutarea lor pe teritoriul Basarabiei dezvoltat sub influența culturii moldovenilor și a altor grupuri etnice vecine nu s-a schimbat semnificativ.

Tradițional în alimentația găgăuzilor este *ekmek*³⁴ – pâinea de grâu din aluat cu drojdie, coaptă în cuptor obișnuit (*firin*). În tradiții și ritualuri ea ocupa unul dintre cele mai importante locuri. Pâinea cu sare este un accesoriu indispensabil al fiecărei mese și are semnificația sacrală a trupului lui Cristos, care indică apartenență găgăuzilor la ortodoxie.

Produsele din făină includ *çörek/pita*, turtele din aluat nedospit, care erau coapte pe jăratice sau frunze de plante la gura cuptorului. Produsul cel mai specific din făină este *kırma/pidä* – plăcinta din brânză, acoperită cu smântână, pe care în trecut ghiceau de Crăciun, în interiorul cărora se coceau diverse obiecte (bețișoare, monede).

Felul preferat de mâncare era și rămâne și astăzi *gözlemä* – turte din aluat nedospit (uneori dospit) cu umplutură din brânză sau caș sub formă de semicerc, prăjite într-o cantitate mare de ulei vegetal sau grăsime. În trecut în mâncare foloseau *kus-kus*, *uuma çorba* – diverse ciorbe, *bulamaç* – ciorbă de post din făină³⁵.

Un loc important în alimentația găgăuzilor îl ocupau produsele cerealiere, din care preparau diverse feluri de mâncare: *bulgur, sütläş* (terciuri), *sarma* (sarmale). Din boabe întregi de grâu de primăvară fierbeau *koliva* – coliva rituală. Orezul era produs cumpărat, iar felurile de mâncare preparate din el (*bulgur, sarma*) erau prezente la diferite sărbători de familie și ale ciclului calendaristic. Din păstăioase preparau *fasülä* – fasole fiartă, condimentată cu pasta de piper roșu, mărar, cimbrisoră sau mentă rece³⁶.

Carnea și produsele lactate produse și consumate în gospodăriile țărănești. În trecut, ca și acum, pentru găgăuzi era caracteristică o mare varietate de produse lactate, a căror tratare și-a păstrat trăsăturile arhaice, inerente tradițiilor popoarelor turcice cu trecut nomad. Printre acestea sunt diferite tipuri de brânză (*piinir, iışimik, nur*), care erau folosite ca gustare și serveau drept umplutură pentru produsele din făină. Deseori pe masa țaranului gagauz era *yuurt* – laptele acru. De regulă, el era mâncat din farfurii cu lingura³⁷.

În consumul de carne predomină mielul și porcul. Un loc semnificativ în rația, alimentară ocupa carnea de pasăre, în special de pui. În același timp, exista sacrificarea sezonieră a bovinelor, în funcție de ciclul calendaristic. De exemplu, mielul era sacrificat primăvara de *Hederlez* (de Sfântul Gheorghe), berbecul și vițelul toamna de *Kasım* (de Sfântul Dumitru), *Büük Pakellä* (de Paște), porcul – de *Kolada* (de Crăciun)³⁸.

Principalele modalități de păstrare a cărnii erau uscarea și afumatul mielului și a porcului (*pastırma*), precum și căvărma din miel. Un fel de mâncare populară din carne este *manca* (manje) – friptură pe bază de



Fig. 16. Kırma/pidâ – plăcinta din brânză, acoperită cu smântână



Fig. 19. Don kaurma (căvârma rece)



Fig. 17. Gözlemâ – turte din aluat nedospit cu umplutură din brânză sau caș



Fig. 20. Turşu (murături)



Fig. 18. Manca (manje) – friptură pe bază de sos, preparată din găina

sos, preparată din orice fel de carne și condimentate cu menta rece sau cimbrisor.

La sacrificarea mielului sau porcului pregăteau *sıcak kaurma* – friptură apetisantă din carne proaspătă, dreașă cu condiment și un pahar de vin alb. La sărbătorile în cinstea numelui era obiceiul de a coace în cuptor miel umplut cu cripe de grâu sau orez și măruntaie. Un fel de mâncare de sărbătoare *paça* – piftie din carne de porc sau pasăre. Din preparatele lichide găgăuzii prepară *çorba* – ciorbe acra din bulion de carne cu tăieței de casă. Ciorba de miel este considerată cea mai delicioasă. În familiile cu venituri scăzute pregăteau ciorbe din cripe și legume.

În tradiția gastronomică a ciobanilor până în prezent s-a păstrat mâncarea "çoban kuzusu" (textual "miel ciobănesc"), carcasă de miel tânăr coaptă cu piele într-o groapă săpată cu cărbuni, rămași de la focul ars. Acest tip de mâncare datează din vechea cultură pastorală și este caracteristic pentru popoarele cu un trecut nomad și pentru cei al căror tip tradițional de gospodărie a fost creșterea oilor.

Din legume în alimentație se consumă varza, ardeiul, morcovul, roșiile, vinetele, ceapa etc. Principala modalitate de prelucrare a legumelor pentru utilizare ulterioară este sărarea (*turşu*)³⁹. Fructele (strugurii, piersicii, prunele, merele, caisele) sunt consumate proaspete. În trecut din struguri pregăteau *pekmez* – sirop dulce de struguri, din fructe uscate preparate *hoşaf* – compot, care, precum laptele acru, se mânca din farfurie cu pâine fărâmițată.

Un rol important în alimentația găgăuzilor îl ocupă ierburile și condimente aromatice. Pe larg este răspândită tradiția consumului *düümâ biber/biber povidlası* – un condiment specific – piper roșu măcinat sau pastă din piper roșu. În calitate de mirodenii folosesc *kopar* – mărar, *petruşka* – pătrunjel, *leuştan* – leuştean, *kara naanâ* – mentă, *mürdâ/düülmüş koku* – amestec din ierburi uscate mărunțite. De regulă, cu acest condiment presărau pâinea proaspătă caldă și o mâncau cu lapte acru și brânză. În ciorbe pentru gust adăugau *borç* – borș acru din țărâțe⁴⁰.

Din băuturi în sec. al XIX-lea – înc. Sec. XX erau răspândite băuturile fără alcool (*şıra* – sucul din struguri *boza* – braga) și băuturile alcoolice (*şarap* – vinul și *rakı*

– votca). De asemenea, întrebuițau *laana suyu* – moare de varză, condimentată cu ceapă prăjită în ulei vegetal și piper roșu măcinat. În mod tradițional țărani o luau pe câmp și o mâncau cu mămăligă sau pâine⁴¹.

Sortimentul de dulciuri în bucătăria găgăuză este destul de sărac. Acestea includ *kabartma* – gogoase din aluat de cozonac, *lokum* – gogoase cu umplutură de brânză, acoperite cu smântână, *kortmaç* – plăcintă dulce (coraslă), *kabaklı* – plăcintă cu dovleac, *paska/kozonak* – cozonac de Paști⁴².

Gătitul la găgăuzi era considerat lucrul femeilor. Obligațiunile bărbaților includeau pregătirea *căvărmaiei*, a vinului și servirea vinului participanților la masă.

Meniul depindea de sezon. În timpul verii predominau produsele lactate, cerealele și legumele, iar în timpul iernii – mâncăruri cu crupe și carne. Sortimentul de mâncare a fost aproape întotdeauna la fel, indiferent de tipul mesei. Sarmalele și cartofii cu carne erau gătite pentru nuntă, botez și alte sărbători, precum și pentru funeralii. Singurele excepții erau felurile de mâncare care purtau un anumit sens simbolic și erau rituale: koliva – coliva, *döşemâ/piinirli/kıvrma* – plăcintă de Crăciun cu brânză, destinată ghicitului, *kaniska* – colac de nuntă cu carne de pui etc., și, de asemenea, fasolea fiartă, care nu era servită la nuntă și botez. De regulă, acest fel de mâncare era un atribut al mesei de înmormântare sau pomenire sau mâncare obișnuită de toate zilele⁴³.

Fiecare masă avea un ritual conform tradițiilor. La masa de nunta femeile și bărbații se așezau pe părți diferite ale mesei, iar tinerii necăsătoriți împreună cu tinerii însurăței nu participau la trapeză. Strict, trapeza femeilor este considerată sărbătoarea cu ocazia nașterii unui copil (*Büük Pita*), iar la trapeza legată de ritualul chemării ploii "Pipiruda" participă doar fetele.

Consumul zilnic de alimente se petrecea la o masă rotundă din lemn (*sofra*). Primul se așeza la masă stăpânul casei, după care și ceilalți membri ai familiei. Au existat reguli speciale de conduită la primirea oaspeților. Din politețe, proprietarul oferea oaspeților vin de casă, pe care toți îl serveau din același pahar. Proprietarul bea primul pentru a arăta că vinului este de calitate. Toasturile lungi nu sunt tipice pentru găgăuzi. Cea mai comună expresie era urarea "*Saalı!*" ("Sănătate!"), la care toți participanții la masă răspundeau de obicei: "*Allaa versin!*" ("Să dea Dumnezeu sănătate!")⁴⁴.



Fig. 21. Decorarea camerei într-o casă tradițională găgăuză

Muzee

Muzeul Regional de Istorie Naturală din Comrat. Unul dintre primele muzee deschise pe teritoriul Unității Teritoriale Autonome Găgăuzia a fost Muzeul Regional de Istorie Naturală, fondat în anul 1969, aflat în incinta Soborului Sf. Proroc Ioan Botezătorul, înălțat în anul 1840.

În prezent colecțiile și fondurile muzeului constituie peste 64000 de exponate ale fondului principal și auxiliar. Colecțiile sunt alcătuite din descoperiri arheologice locale, colecții de minerale vechi, oseminte de animale preistorice, exponate numismatice, heraldice, unelte meșteșugărești, vestimentație, arme, documente foto și alte materiale. Într-o sală aparte se află exponate care reflectă istoria și cultura găgăuzilor⁴⁵. Printre acestea: vestimentația pentru bărbați și femei, podoabe, obiecte de gospodărie, unelte agricole și meșteșugărești, covoare, prosoape, broderii etc. Tot aici, într-o sală aparte, sunt expuse lucrările pictorilor autohtoni.

Muzeul Național Găgăuz de Istorie și Etnografie „D. Caraciobanu” din satul Beșalma a fost deschis oficial în anul 1966 ca filială a Muzeului Regional de Istorie Naturală din Comrat.

Muzeul este renumit nu doar prin colecțiile sale de obiecte ale culturii materiale ale găgăuzilor, dar și prin numele fondatorului său – Dimitri Caracioban – personalitate neordinară și multilaterală. În UTA Găgăuzia el este cunoscut ca scriitor, fondatorul limbii literare găgăuze, unicul scriitor profesionist, care a absolvit Institutul de Literatură "A. M. Gorki" din Moscova. În plus



Fig. 22. Clădirea muzeului din s. Beșalma



Fig. 23. Expoziții muzeale



Fig. 24. Sala de expoziții pentru cultura materială

el a fost pictor, cercetător-etnograf în domeniul muzeistic, operator de imagine, care a realizat unul dintre primele filme despre găgăuzi. La găgăuzi numele lui Caracioban se asociază în primul rând cu muzeul din Beșalma. Grație perseverenței și bărbăției acestuia, încă în perioada sovietică au fost adunate obiecte unice ale culturii materiale, au fost procurate copiile lucrărilor științifice rare, păstrate în academiile și institutele diferitor țări, cercetări despre etnogeneza, istoria folclorului găgăuz, s-a creat fonoteca, s-au construit săli și laboratorul foto, depozit și birouri pentru colaboratori, sala de cinema. În afară de aceasta, în muzeu funcționa un studio de arte plastice, unde copiii învățau să deseneze, să modeleze din lut, să realizeze linogravuri, să ardă modele pe obiecte din lemn, confecționate tot aici, de mâinile lor⁴⁶. În muzeu se păstrează obiecte de muncă ale găgăuzilor, unelte meșteșugărești, un model al războiului de țesut, haine tradiționale, veselă, ustensile, mobilă etc.

Muzeul de Istorie și Etnografie, mun. Ceadâr-Lunga a fost fondat în anul 1969.

Baza colecției (peste 55%) îl alcătuiesc piese cu caracter etnografic. În prezent numărul exponatelor este de 9380 unități. Pe parcursul anilor au fost adunate mai multe colecții: numismatică, ordine și medalii, covoare și obiecte de artă decorativă populară. Printre obiectele tradiționale de cultură, în muzeu se găsește un teasc de lemn pentru struguri, scaune-fotolii, pe speteaza cărora se citește clar data executării – anul 1891. Colecțiile muzeului sunt completate cu mostre de pânză din cânepă, lână și mătase, lucrate manual⁴⁷.

Muzeul de istorie din satul Avdarma

În colecțiile muzeului sunt păstrate originale de



Fig. 25. Proprietara complexului Ana Statova



Fig. 26. Complexul turistic "Gagauz S/sofrasi/1"



Fig. 27. În curtea vinicolă a S.A. Vinuri de Comrat

distincții, documente și fotografii, care reflectă viața din satul Avdarma în diferite perioade ale istoriei. De asemenea sunt prezentate elemente de cultura materială ale găgăuzilor colectate în sat. De interes deosebit sunt artefactele din viața nogailor, care au fondat această așezare în secolul al XV-lea⁴⁸.

Complexe turistice

Complexul turistic "Gagauz sofrasi". Proprietara complexului este întreprinzătoarea Ana Statova. Pentru promovarea proiectului întreprinzătoarea a beneficiat de un grant în sumă de 18500 € de la Uniunea Europeană, banii fiind alocați prin intermediul programului SARD.

Complexul este alcătuit din căsuțe tradiționale găgăuzești, construite după tehnologiile vechi. Acestea sunt clădite din chirpici și acoperite cu stuf. Pe lângă altele aici se află un beci, un muzeu, un restaurant în stil național, un mini hotel și o sală de banchet⁴⁹. Atenție deosebită se acordă promovării bucătăriei tradiționale găgăuze, bucatele fiind gătite aici după rețetele tradiționale păstrate.

Conacul turistic "Vinuri de Comrat" – a intrat recent în "Drumul Vinului" din Moldova. Întreprinderea își începe istoria din anul 1897, când pe o moșie românească a fost întemeiată o vinărie, care în anii postbelici s-a transformat într-o întreprindere vinicolă. În anul 1995 gospodăria agroindustrială a fost transformată în S.A. "Vinuri de Comrat".

În anul 2018, în una din zonele de landșaft de pe teritoriul întreprinderii a fost deschis un conac vinicol. Sub un șopron a fost clădit un cuptor pentru pregătirea bucatelor tradiționale ale bucătăriilor moldovenești și găgăuze⁵⁰. Degustarea vinurilor este însoțită de gustări tradiționale moldovenești și găgăuze.

Vinăria „KaraGani” – obiect de turism vinicol situat în orașul Vulcănești. Vinăria se ocupă cu cultivarea strugurilor și producția de vin. Vinurile sunt fabricate prin tehnologie originală din struguri de elita din soiuri europene cultivate pe plantațiile proprii ce se află în partea de sud a Republicii Moldova. Pe teritoriul vinăriei există un muzeu găgăuz. Turiștii nu numai că se pot familiariza cu vinurile și mâncărurile din bucătăria găgăuzească din sudul Moldovei, dar și pot participa la procesul de producere a vinului⁵¹.

Crescătorie de cai din mun. Ceadâr-Lunga este unica



Fig. 28. Demonstrarea vestimentației tradiționale a găgăuzilor în cadrul festivalului

din Republica Moldova. Ferma de cai a existat din 1984 și este una dintre atracțiile principale ale autonomiei. Din momentul formării principale direcție a crescătoriei de cai este reproducerea cailor din rasa Orlov. În fiecare an, în conformitate cu tradițiile găgăuze, de ziua Sfântului Gheorghe (sărbătoarea națională a găgăuzilor – „Hederlez”), pe hipodromul mun. Ceadâr-Lunga să desfășoare competiția sportivă „Altin-At” cu participarea celor mai buni și mai rapizi cai ai acestei crescătorii⁵².

Festivaluri

Festivalul covorului găgăuzesc «Gagauz kilimneri». În scopul renașterii culturii găgăuze, în mai multe localități se organizează diferite festivaluri. Astfel, din anul 2011, în satul Gaidar anual se organizează *Festivalul covorului găgăuzesc*⁵³.

Tradițional se organizează concursuri ale covoarelor și ale altor obiecte țesute, cum ar fi: pelerine, cuverturi, șervețele, fețe de masă. În anul 2012 au fost admise inclusiv expozate de muzeu.

Festivalul costumului național „Gagauz gergefi”. Începând cu anul 2017 orașul Vulcănești a devenit centrul festivalului costumului național găgăuzesc. Cea mai spectaculoasă activitate în cadrul festivalului este demonstrarea vestimentației de gală a găgăuzilor din diferite epoci. În anul 2018 au fost demonstrate modele de rochii de nuntă, costume pascale și de Anul nou, îmbrăcămintea găgăuzilor din Ucraina.

Renașterea costumului tradițional găgăuzesc se realizează de către designerul vestimentar din mun. Ceadâr-Lunga, Lidia Todieva, care creează păpuși unice



Fig. 29. Salam de casă „baur”



Fig. 30. Deschiderea festivalului «Baur» în satul Copceac, anul 2017



Fig. 31. La Festivalul anual al vinului în UTA Găgăuzia



Fig. 32. Catedrala Sf. Ioan Botezătorul din Comrat. Clădirea turnului și clădirea catedralei

îmbrăcate în haine naționale⁵⁴:

Festivalul produsului tradițional "Baur" – gustare specifică bucătăriei găgăuze, organizat în satul Copceac.

Tradițional *baur* se prepară din carne de porc de sărbătorile de Crăciun. Carnea tocată este umplută în stomacul animalului sacrificat. Importantă este formula optimă pentru prepararea condimentelor⁵⁵.

Festivalul anual al vinului în Găgăuzia adună deja de 11 ani un număr impunător de oaspeți. De obicei el este organizat în timpul sărbătorii *Kasım*, care,

conform calendarului tradițional semnifică sfârșitul anului calendaristic. Această activitate este menită să promoveze și să răspândească vinurile găgăuze pe piața autohtonă, dar și peste hotarele țării. Este bine cunoscut faptul că vinurile de la sud se deosebesc prin calitățile lor gustative de cele produse în regiunile de centru ale Republicii Moldova. În cadrul festivalului se organizează concursuri pentru cea mai bună preparare a mâncării tradiționale cāvărma (*kaurma*) – carne prăjită de oaie.

Biserici. Majoritatea bisericilor de pe teritoriul Unității Teritoriale Autonome Găgăuzia au fost ridicate în sec. al XIX-lea – înc. sec. XX. De obicei, încă din sec. al XIX-lea, odată cu apariția așezărilor găgăuzești, au început să se construiască biserici din nuiele sau lemn, în locul cărora ulterior se clădeau lăcașe din piatră. În acea perioadă clopotele pentru unele biserici erau turnate la Moscova, la uzina lui Andrei Dmitrievici Samghin⁵⁶.

Principalul lăcaș al regiunii este Soborul Sf. Proroc Ioan Botezătorul din Comrat. Ansamblul este alcătuit din două edificii – soborul cu cinci cupole și o clopotniță de piatră construită lângă clădirea bisericii⁵⁷.

Nu se cunoaște data precisă când a fost construită biserica, se presupune că ar fi vorba despre anul 1840. În perioada sovietică a avut aceeași soartă ca și multe alte lăcașe de cult. Însă băștinașii, alături de conducerea orașului, au salvat soborul de demolare. În consecință aici s-a stabilit muzeul de istorie naturală⁵⁸. În anul 1972 clopotnița era în pericol de demolare, însă directorul muzeului A. Marinov a reușit s-o salveze. Ulterior aici au fost amplasate ateliere artistice și de tâmplărie de pe lângă muzeul de istorie naturală din Comrat.

Este binecunoscut faptul că până în anul 2001 în satul Etulia s-a păstrat biserica din lemn (Adormirea Maicii Domnului), care, conform documentelor a fost ridicată în anul 1827. În anul 1993 a fost construit un nou lăcaș, cu hramul Sf. Afanasie. Unicitatea acestei biserici constă în faptul că ea a fost construită pe locul vechiului edificiu și îi repetă în totalitate contururile⁵⁹.



Fig. 33. Biserica Sf. Afanasie din satul Etulia



Fig. 34. *Hramul creștin Sfânta Treime din satul Congaz*



Fig. 35. *Biserica Adormirii Maicii Domnului din satul Copceac*

Practic toate bisericile au fost închise în perioada sovietică. Însă, în pofida propagandei ateiste, au rămas biserici care continuau să activeze. Exemplu este hramul creștin Sfânta Treime din satul Congaz, ridicat în anii 1879–1883. Acest lăcaș se deosebește de celelalte biserici din UTA Găgăuzia prin arhitectura neobișnuită a clopotniței sale⁶⁰.

Interesantă, din punct de vedere al percepției estetice, este și biserica Adormirii Maicii Domnului din satul Chirsovo, ridicată în anul 1868⁶¹.

Unul dintre cele mai vechi lăcașuri este biserica Adormirii Maicii Domnului din satul Copceac, care, conform documentelor, a fost zidită în anul 1825. Este remarcabil faptul, că această biserică de trei ori și-a schimbat numele. Prima biserică, din nuiel, care a ars într-un incendiu, circa 200 de ani în urmă, purta numele Sf. Arhanghel Mihail. Când s-a zidit lăcașul de piatră, în locul celui mistuit de foc, s-a decis să i se dea numele Sf. Nicolae. În consecință însă, biserica a fost numită în cinstea sărbătorii Adormirii Maicii Domnului. Prima dată numele i-a fost schimbat, deoarece fosta biserică a ars. A doua oară numele i-a fost schimbat deoarece, conform legendei, în timpul construcției lăcașului sătenilor li s-a ivit Născătoarea de Dumnezeu, deci hramul a fost denumit în cinstea ei⁶².

Fiecare lăcaș al autonomiei își are propria istorie, propriile caracteristici arhitecturale. În fiecare an, în satele cu biserici, se sărbătorește hramul. Datele depind de faptul numele cărui sfânt ortodox, sau în cinstea cărui eveniment religios și-a primit numele biserica. În aceste zile în biserici se oficiază slujbe, după care au loc trapeze festive. Tradițional, enoriașii jertfesc miei, berbeci, păsări de casă etc. Din aceste produse se gătesc bucate, pe care le servește toată parohia. Participând la o astfel de serbare, nu doar te familiarizezi cu obiceiurile și tradiția găgăuzilor, dar resimți ospitalitatea acestui popor și rămâi copleșit de spiritualitatea acestuia.

Sursele ilustrațiilor

Fig. 1. https://vk.com/album-117652_95879406 (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 2. https://vk.com/album-117652_95879406 (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 3. https://www.google.com/search?rlz=1C1GIWA_enMD654MD654&q=музей+с.+бешалма (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 4. Expoziții ale muzeului din satul Avdarma. Din arhiva personală a D. Nicoglo.

Fig. 5. https://www.google.com/search?rlz=1C1GIWA_enMD654MD654&q=фестиваль+ковра+в+с.+гайдар+фото (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 6. Гагаузские ковры. Комрат, 2017, p. 16.

Fig. 7. Гагаузские ковры. Комрат, 2017, p. 16.

Fig. 8. Arhiva personală a A. Mutcoglo (Republica Moldova, Găgăuzia, mun. Comrat, Centrul Științific din Gagauzia/Centrul de cercetări științifice al Găgăuziei "M. V. Marunevici").

Fig. 9. Arhiva personală a A. Mutcoglo (Republica Moldova, Găgăuzia, mun. Comrat, Centrul Științific din Gagauzia/Centrul de cercetări științifice al Găgăuziei "M. V. Marunevici").

Fig. 10. Arhiva personală a A. Mutcoglo (Republica Moldova, Găgăuzia, mun. Comrat, Centrul Științific din Gagauzia/Centrul de cercetări științifice al Găgăuziei "M. V. Marunevici").

Fig. 11. Arhiva personală a A. Mutcoglo (Republica Moldova, Găgăuzia, mun. Comrat, Centrul Științific din Gagauzia/Centrul de cercetări științifice al Găgăuziei "M. V. Marunevici").

Fig. 12. <https://www.kp.md/daily/26887.4/3930928/> (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 13. <https://islam.in.ua/ru/istoriya/gagauzy-ukrainy-segodnya-i-vchera> (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 14. https://zen.yandex.ru/media/nata_cebotari/kak-voznikli-familii-i-klchki-u-gagauzov-5c5be9af08063f00b160184b (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 15. Булгар С. Национальная одежда гагаузов: традиции и современность. Комрат, 2018, p. 16.

Fig. 16. https://www.google.com/search?rlz=1C1GIWA_enMD654MD654&q=гагаузская+кухня&tbm (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 17. https://www.google.com/search?rlz=1C1GIWA_enMD654MD654&q=гагаузская+кухня&tbm Data adresării: 3.06.2019.

Fig. 18. https://www.google.com/search?rlz=1C1GIWA_enMD654MD654&q=гагаузская+кухня&tbm=isch&source (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 19. <https://kamelenta.ru/recipe/291-kavurma-myasnoj-rulet-iz-baraniny-gagauzskaya-vostochnaya-kuxnya> (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 20. https://www.google.com/search?rlz=1C1GIWA_enMD654MD654&q=гагаузская+кухня&tbm=isch&source (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 21. <http://ecology.md/page/ekskursiya-po-muzeju-komrata-foto> (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 22. <https://gagauzinfo.md/top2/29922-muzeyu-imeni-dmitriya-karachoban-sela-beshalma-7-dekabrya-ispolnyaetsya-50-let.html> (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 23. <http://excursii.md/index.php?id=150&l=ru&pag=news&rid=210> (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 24. <http://old.avdarma.md/ru/index.php?do=static&page=catm> (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 25. <https://medium.com/undp-moldova/%C3%AEn-cel-mai-mare-sat-din-europa-o-mam%C4%83-singur%C4%83-cre%C8%99te-o-afacere-profitabil%C4%83-din-etno-turism-30127de1452d> Data adresării: 31.05.2019.

Fig. 26. http://www.canal2.md/news/atracție-turistică-spectaculoasă-in-sudul-tării-in-satul-congaz-a-fost-inaugurat-primul-complex-in-stil-gagauz_96888.html/attachment/complex-turistic-congaz_85884600 Data adresării: 31.05.2019.

Fig. 27. https://www.google.com/search?rlz=1C1GIWA_enMD654MD654&q=гагауз+софрасы+фото&tbm (Accesat: 03.06.2019).

Fig. 28. <https://999.md/ru/53441532#gallery-3> (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 29. <http://gagauzinfo.md/index.php?newsid=9072> (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 30. <http://gagauzia24.com/kartina-dnya/1830-v-kopchake-na-festivale-by-l-vybran-luchshiy-baur.html> (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 31. <http://www.infotag.md/rebellion-ro/268883/> (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 32. <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/istoria-poporului-gagauz-turcii-crestini-din-basarabia> (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 33. <http://vulcanesti.md/component/k2/item/8-khram-sela-etulya-15-maya> Data adresării: 1.06.2019.

Fig. 34. <https://pravoslavie.md/v-svyato-troickij-xram-s-kongaz-prebyvaet-chudotvornaya-ikona-skoroposluschnica/> (Accesat: 03.06.2019)

Fig. 35. <http://klise.ru/index.php/2011-04-02-17-07-34> (Accesat: 03.06.2019)

Referințe bibliografice

1. Маруневич М. В. Материальная культура гагаузов (XIX – начало XX в.). Кишинев, 1988, p. 149-152.
2. Маруневич М. В. Материальная культура гагаузов (XIX – начало XX в.). Кишинев, 1988, p. 26-31; p. 38-40.
3. Маруневич М. В. Ibidem, p. 32-38.
4. Маруневич М. В. Ibidem, p. 44-52.
5. Маруневич М. В. Ibidem, p. 55-57.
6. Маруневич М. В. Ibidem, p. 57-59.
7. Маруневич М. В. Ibidem, p. 59-52.
8. Маруневич М. В. Материальная культура гагаузов (XIX – начало XX в.). Кишинев, 1988, p. 70-88.
9. Маруневич М. В. Ibidem, p. 97-101.

10. Маруневич М. В. Ibidem, p. 101-102.
11. Маруневич М. В., Никогло Д. Е. Жилище. In: Гагаузы. Москва, 2011, p. 273.
12. Маруневич М. В. Поселения, жилище и усадьба гагаузов Южной Бессарабии в XIX – начале XX в. Кишинев, 1980, p. 77-81.
13. Маруневич М. В. Ibidem..., p. 84-85.
14. Маруневич М. В. Поселения..., p. 85-86.
15. Маруневич М. В., Никогло Д. Е. Жилище..., p. 281-282.
16. Маруневич М. В. Поселения, жилище..., p. 113-114.
17. Маруневич М. В. Ibidem..., p. 117.
18. Маруневич М. В. Поселения, жилище..., p. 125-127.
19. Задерацкий П. Е. Болгары, поселенцы Новороссийского края и Бессарабии In: Москвитянин, 1845. Ч. VI. № 12, p. 159-187.
20. См.: Маруневич М. В. Поселения..., p. 125-127.
21. Клаус А. Наши колонии. Вып. I. СПб., 1869, p. 324.
22. Иречек К. Княжество България. Ч. II. Пловдив, 1899, p. 828; Манов А. Потеклото на гагаузите и техните обичаи и нрави. Ч. I. Варна, 1938, p. 40-48.
23. Маруневич М. В. Материальная культура..., p. 112.
24. Маруневич М. В. Ibidem, p. 112.
25. Маруневич М. В. Ibidem, p. 113-114.
26. Маруневич М. В. Ibidem, p. 120.
27. Маруневич М. В., Никогло Д. Е. Одежда^А In Гагаузы. М., 2011, p. 311.
28. Мошков В. А. Гагаузы Бендерского уезда // Этнографическое обозрение. М., 1902, № 4, p. 38, 41.
29. Маруневич М. В., Никогло Д. Е. Одежда..., p. 317.
30. Маруневич М. В. Материальная культура..., p. 125, 127.
31. Маруневич М. В. Ibidem, p. 144-145.
32. Маруневич М. В. Ibidem, p. 133.
33. Маруневич М. В. Материальная культура..., p. 146.
34. Мошков В. А. Гагаузы Бендерского уезда // Этнографическое обозрение. М., 1902, № 4/Ор. cit., p. 29-31.
35. Мошков В. А. Ор. cit., p. 33; Маруневич М. В. Материальная культура..., p. 155-156, p. 161; Никогло Д. Е. Система питания гагаузов в XIX – начале XX века. Кишинев, 2004, p. 80-81.
36. Никогло Д. Е. Система питания..., p. 85-87; Никогло Д. Е. Питание и застольный этикет In: Гагаузы. М., 2011, p. 296-297.
37. Никогло Д. Е. Питание..., p. 291-292.
38. *ibidem*, p. 109-110.
39. *ibidem*, p. 92-94.
40. *ibidem*, p. 94-95.
41. *ibidem*, p. 92-94.
42. *ibidem*, p. 90-92.
43. *ibidem*, p. 106-110.
44. Никогло Д. Е. Традиционные трапезы и застольный этикет у гагаузов In: Курсом развивающейся Молдовы. Материалы III Российско-Молдавского симпозиума «Традиции и инновации в соционормативной культуре молдаван и гагаузов» 2008 г., г. Комрат-М., 2009, p. 310-330.
45. <http://ecology.md/page/ekskursija-po-muzeju-komrata-foto> Data adresării: 31.05.2019.
46. Национальный Гагаузский Историко-Этнографический Музей имени Кара-Чобана In: <https://gagauzmuseum.wordpress.com/%D0%BE-%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B5/> Data adresării: 31.05.2019.
47. В городской музей Чадыр-Лунги поступили новые экспонаты In: <http://gagauzinfo.md/index.php?newsid=4288> Data adresării: 31.05.2019.
48. История музея // <http://avdarma.md/ru/index.php?do=static&page=e1> Data adresării: 31.05.2019.
49. В Конгазе открылся этно-туристический комплекс Gagauz sofrası In: <http://gagauzinfo.md/index.php?newsid=43568> Data adresării: 31.05.2019.
50. Vinuri de Comrat – новое туристическое подворье в «Винном пути» Молдовы // http://logos.press.md/1246_19_1 Data adresării: 1.06.2019.
51. Официальное открытие винного подворья “KaraGani” In: <https://winetours.md/rus/blog/ofitsialinoe-otkrytie-vinnogo-podvoriya-karagani> Data adresării: 1.06.2019.
52. Консеперма «Ат-Пролин» // <http://kultura-ge.md/index.php?newsid=188> Data adresării: 1.06.2019
53. https://www.google.com/search?rlz=1C1GIWA_enMD654MD654&q=фестиваль+гагаузских+ковров Data adresării: 1.06.2019.
54. <http://www.google.com/search?q=лидия+тодиева&tbn=isch&source=hp&sa=X&ved> Data adresării: 1.06.2019.
55. «Сделано с любовью»: в Копчаке прошел Фестиваль «Баыр-2018» // <http://gagauzinfo.md/index.php?newsid=43634> Data adresării: 1.06.2019.
56. Православные храмы Гагаузии. Комрат, 2011, p. 14, p. 71, p. 74.
57. *Ibidem*, p. 15-16.
58. *Ibidem*, p. 13.
59. *Ibidem*, p. 90-91.
60. *Ibidem*, p. 35-38.
61. *Ibidem*, p. 32-34.
62. *Ibidem*, p. 82.

5.4. Cultura materială a rușilor

Scurt istoric

Populația de etnie rusă este parte componentă a lumii multiculturale a republicii. Procesul de migrație a rușilor pe acest teritoriu începe în secolele XVII-XVIII și a fost condiționat de un șir de factori sociali și religioși. Primele așezări au fost cele ale comunității rușilor ortodocși de rit vechi (staroveri). În perioada domniei lui Petru I pe aceste teritorii și-au găsit adăpost participanții războaielor anti-feudale. La mijlocul sec. al XVIII-lea, la nordul viitoarei Basarabii s-a format o mare așezare a ortodocșilor de rit vechi. Migrația rușilor – reprezentanți ai diferitor pătri sociale s-a activizat în deosebi după ce Basarabia devine parte componentă a Imperiului Rus. Statutul administrativ al Basarabiei, formarea și dezvoltarea ulterioară a orașelor au contribuit la venirea nobilimii, comercianților și funcționarilor ruși. Pe parcursul sec. al XIX-lea populația rusă continuă să crească, iar numărul și proporția a variat în diverse perioade. Conform rezultatelor recensământului din 1897, la sfârșitul sec. al XIX-lea, rușii constituiau 8% din populația Basarabiei și 24% din populația urbană. Conform recensământului din perioada interbelică (1930), în Basarabia rușii numărau 12,3% din totalul populației. Recensământul din 1989 indică că în RSS Moldovenească locuiau în jur de 600 mii ruși (13,8% din totalul populației). Iar în 2004, în Moldova (fără Transnistria) au fost înregistrați un pic mai mult de 201 mii etnici ruși.

Populația de etnie rusă este una dintre cele mai urbanizate în Moldova. Contextul istoric a determinat că, în prezent, cultura tradițională rusă s-a păstrat în satele, unde în mod compact locuiesc creștinii ortodocși de rit

vechi, cum ar fi de exemplu satele de la nordul Moldovei: Cunicea, Pocrovca, Dobrogea Veche, Egorovca, Hrubna Nouă, Valea-Rădoaiei ș.a. Cel mai vechi dintre acestea este satul Cunicea, înființat în prima jumătate a sec. al XVIII-lea. Comunități de ruși ortodocși de rit vechi sunt și în orașe – Chișinău, Bălți, Cahul, Edineț. Trebuie să menționăm faptul că creștinii ortodocși de rit vechi, care locuiesc astăzi pe teritoriul Republicii Moldova, României, Ucrainei (ex-teritoriul Basarabiei de sud și Bucovinei de nord) și, parțial al Bulgariei, tradițional sunt numiți „lipoveni”.

Astăzi cultura rușilor ortodocși de rit vechi este un fenomen unic, rămânând o „istorie vie”. Cultura acestora, inclusiv cea materială, este o mărturie a unui mod de viață deosebit, în care s-au păstrat tradițiile ortodoxe vechi ale poporului rus. În așezările lipovenilor din Moldova, viața cotidiană păstrează în mare parte particularitățile modului de viață rus din vremuri străvechi.

Până recent, ortodocșii de rit vechi erau o comunitate etno-confesională destul de închisă, ceea ce a contribuit la păstrarea culturii lor materiale și spirituale. „Om străin” – este un concept-marcher, pe care „îl auzi aproape imediat de la vârstnici, atunci când ajungi în sat (...). Omul străin este ajutat cu mare silință, este hrănit, dar în adâncul vieții casei și al familiei (...) nu este primit. Lipsa de încredere față de cel „străin” este îndreptățită istoric, este determinată de persecuții de secole și a devenit un principiu al supraviețuirii colective la majoritatea ortodocșilor de rit vechi din diverse comunități și curențe. Totul se rezolvă prin cunoștințe personale și încredere, iar cheia spre aceasta este rugăciunea comună, masa,



Fig. 1. Biserica din satul Dobrogea Veche

inclusiv rugăciunea colectivă atât în biserică, cât și acasă, unde oaspetele nu va fi invitat deodată, precum și lucrul casnic în comun”¹.

Și până acum satele trăiesc în comunități. De exemplu, în s. Pocrovca din cadrul primăriei face parte sfatul vârstnicilor alcătuit din 10 oameni. Membrii consiliului sătesc sunt reprezentanții autorităților locale, iar sfatul vârstnicilor supraveghează respectarea normelor moralei religioase, care s-au format în sat. Împreună ei iau cele mai importante decizii, ce țin de toate aspectele vieții comunității – de la cele confesionale până la cele de gospodărire.

Credința și bisericile

După reforma Patriarhului Nikon care a avut loc în Rusia la mijlocul sec. al XVII-lea, adepții „evlaviei vechi” («древнего благочестия») au fost nevoiți să se salveze de persecuțiile bisericii oficiale, luând cu sine cele mai prețioase lucruri – cărțile și icoanele. Ei și-au găsit refugiu în locuri greu de străbătut, inaccesibile, amplasate atât pe teritoriul Rusiei, cât și în țările, unde autoritățile aveau o atitudine pozitivă față de refugiații creștini de rit vechi, cum ar fi și Principatul Moldovei. Odată cu strămutarea în noul loc se construia și biserica, în calitate de centru al vieții spirituale depline.

În majoritatea satelor lipovene și până în ziua de astăzi s-au păstrat biserici din sec. al XIX-lea – începutul sec. XX. Cea mai veche biserică în cinstea Sf. Flor și Lavru se află în satul Cunicea, construită după părerea cercetătorilor la sf. sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea². În satul Pocrovca, din sursele comunității în anul 1870 a fost construită biserica „Acoperemântul Maicii Domnului”. Ortodocșii de rit vechi, ca și ceilalți ortodocși deseori înfrumusețează bisericile cu flori de hârtie.

Pe teritoriul Basarabiei, în diverse perioade au apărut

și funcționat mănăstiri lipovene. Cea mai veche dintre ele a fost fondată în sec. al XVIII-lea în satul Sîrcova (Sercovo) din raionul Rezina (distrusă la mijlocul sec. al XIX-lea). În s. Cunicea, la începutul sec. al XIX-lea a fost fondat un schit mănăstiresc de bărbați (închis de autorități în a. 1886). Schituri au fost create și în alte localități ale ortodocșilor de rit vechi. Astăzi există o mănăstire lipoveană în s. Cunicea.

Ca și pe vremuri, creștinii ortodocși de rit vechi își fac semnul crucii cu două degete, se roagă după cărțile vechi și cântă cântări duhovnicești. Și până în ziua de astăzi, preotul paroh este ales de comunitate dintre membrii săi. Simbolurile credinței și ale culturii tradiționale ale creștinilor de rit vechi sunt reprezentate de icoane, cruci, cărți duhovnicești, mătănii, covorașe pentru rugăciuni.

Trebuie să menționăm faptul că pe lângă icoane, care au fost aduse de refugiați din locurile anterioare de trai, majoritatea culegerilor ortodoxe de rit vechi includ și creații de la sf. sec. al XVIII-lea – începutul sec. XX de tradiții vetkovsko-starodubskoe, care în Basarabia s-au numit icoane în stil lipovean. „Materialele, utilizate de pictorii lipoveni sunt tradiționale pentru iconografia rusă: panel de lemn, baza de cretă, vopsire tempera cu liant de ou. Ca și în vechime se prelucra cu ulei siccativ. Una din particularitățile care deosebesc icoanele lipovene de cele din centrele rusești este lipsa chiotului (o adâncitură pe partea frontală a panelului, care formează în perimetru niște câmpuri convexe, un fel de ramă a imaginii). (...) Cele mai bune icoane lipovene atrag atenția prin puterea caracterelor, complexitatea emoțională, și adresarea directă către „lume”. Partea puternică a iconografiei lipovene – amploarea neobișnuită a repertoriului de tematici, (...) compoziții simbolice foarte complicate, care descoperă conținutul textelor liturgice și ale apocrifelor”³.

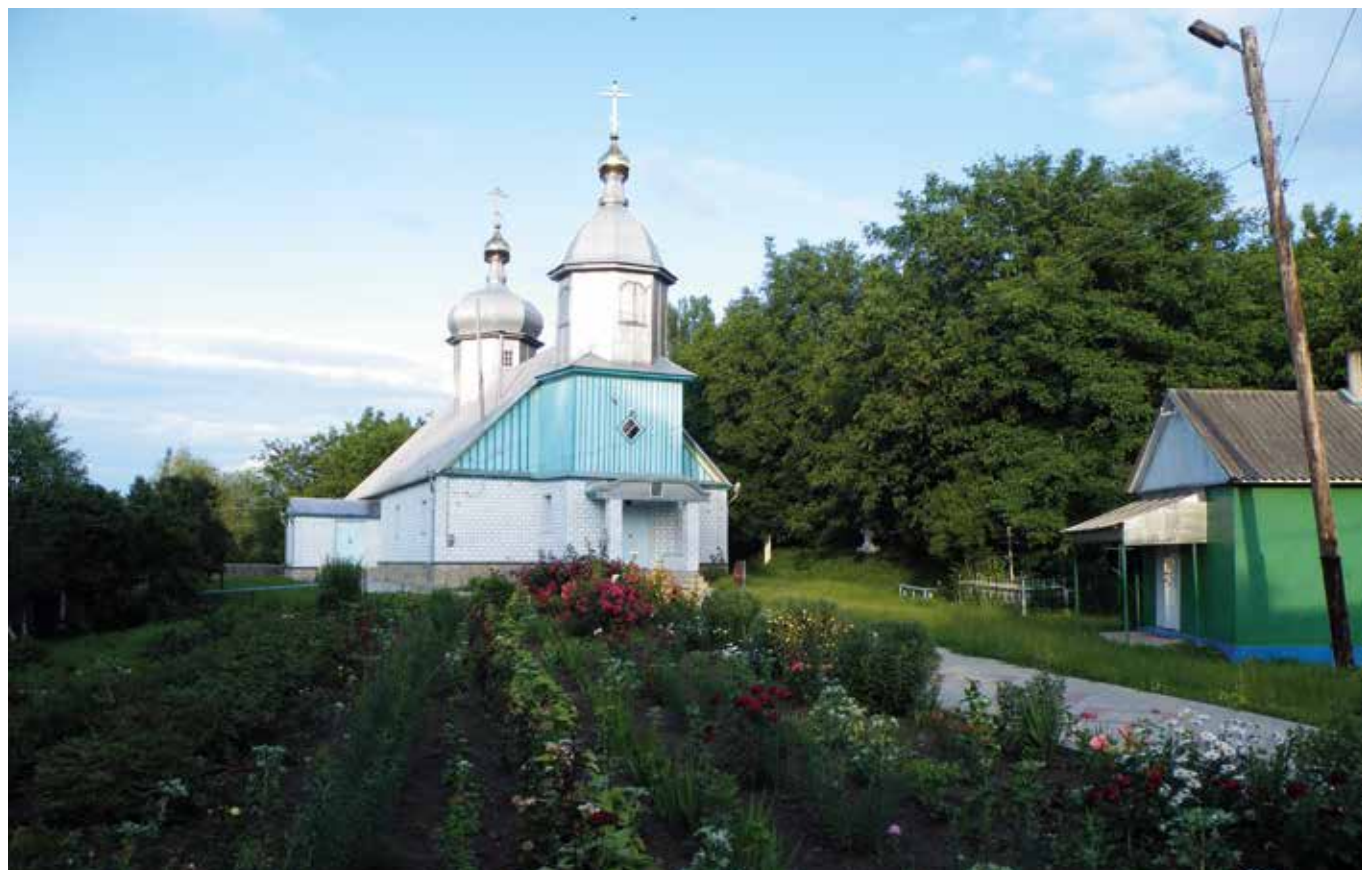


Fig. 2. Biserica din satul Pocrovca



Fig. 3. Icoana lipovenească cu „lestovkā”, satul Cunicea

Analogii directe a unor asemenea creații nu se regăsesc nici în iconografia rusă, și nici în cea balcanică.

În zilele noastre tradițiile iconografiei continuă. Meșteri care singuri au deprins această artă se ocupă cu pictarea noilor icoane. După schisma Bisericii ruse, când a fost interzisă oficierea slujbelor după cărțile vechi, cele mai prețioase și rare ediții pot fi găsite astăzi doar la creștinii de rit vechi, practic în fiecare familie. Anume cartea veche este baza întregii culturi a creștinilor ortodocși de rit vechi și unul dintre principalele daruri, iubite de Dumnezeu îndeplinește funcția de păstrare și transmitere a tradițiilor seculare printre rușii ortodocși de rit vechi din Republica Moldova.

Până în prezent s-a păstrat și arta cântărilor duhovnicești. Cultura cântărilor ortodoxe de rit vechi este o cultură scrisă, profesionistă, care necesită cunoștințe speciale. În timpul liturgiilor în bisericile ortodoxe de rit vechi se utilizează cărți de note, unde în loc de notele muzicale obișnuite sunt anumite simboluri, iar acestea poartă denumirea de note-cârlige, numite „kriukovîe” (de la cuvântul rus „крюк” ce înseamnă „cârlig”). S-au păstrat numeroase documente istorice – manuscrise din sec. al XVII-lea–XIX, printre care multe au fost scrise anume în Moldova. „Majoritatea manuscriselor sunt cărți de cântat cu note-cârlige. Componenta acestora și diversitatea notelor demonstrează o cultură înaltă a cântărilor liturgice ortodoxe de rit vechi, care păstrează tradițiile de bază a liturghiei străvechi, dar în Moldova interpretarea acestora, de regulă, a căpătat noi caracteristici”. Manuscrisele de cântări, precum și numeroasele cărți editate la începutul sec. XX mărturisesc despre o „răspândire pe scară largă a abilităților de a cânta, de cunoaștere a notelor cârlige, de posesie a psalmodierii în variante diverse și foarte



Fig. 4. O pagină din cartea veche

frumoase”⁴.

Pentru cultura literară ortodoxă de rit vechi sunt tipice manuscrise tardive, create local, cum ar fi Cărți Florale (Цветники), de Sărbători (Торжественники), slujbe pentru diverși sfinți și icoane făcătoare de minuni. Multe cărți sunt bogat ornamentate, inclusiv cu ornamente vegetale și cu miniaturi. Particularitățile unor asemenea obiecte de patrimoniu material constau în scrisul scribilor, înrămarea ornamentală, ceea ce demonstrează apartenența la diferite școli de scriere.

„Lestovca” este un tip de mătănie la creștinii ortodocși de rit vechi, după formă amintește de o scară ceea ce simbolizează ascensiunea duhovnicească de la pământ la cer și cercul închis a rugăciunii veșnice, fără întrerupere. Fiecare detaliu a *lestovcâi* are un sens profund spiritual-simbolic: 4 triunghiuri se numesc „lapostki”. Fiecare triunghi simbolizează Sfânta Treime, iar numărul lor total simbolizează cele patru evanghelii, între *lapostki* se găsesc 7 plieri care simbolizează cele 7 Taine Sfinte și servesc pentru calcularea fiecărei sute de rugăciuni. Există *lestovki* pentru bărbați, femei și copii. Confecționarea și înfrumusețarea artistică a acestor mătănie a fost și rămâne unul din meșteșugurile tradiționale ale ortodocșilor ruși de rit vechi.

„Podrucinik” este un covoraș pătrat (o pernă plată), care la executarea mătăniei, protejează mâinile de murdărire, deoarece poți să-ți faci semnul crucii doar cu mâinile curate. Partea dorsală a acestui covoraș se confecționează dintr-o stofă întunecată, pentru ca să se deosebească de partea cea curată, din față. Covorașul are și el simbolistica sa: pătratul din mijloc simbolizează pământul, 12 triunghiuri pe cei 12 apostoli, 4 pătrate – pe cei 4 evangheliști, 4 dungi – învățătura evanghelică.



Fig. 5. O pagină din manuscrisul de cântări de la sf. sec. al XIX-lea. – înc. sec. XX

Este primit ca acesta să fie cusut din stofe de-o singură culoare, de obicei de culori pale.

Creștinii ruși ortodocși de rit vechi au o atitudine foarte responsabilă față de liturghii, slujbele bisericești, precum și față de exteriorul omului, care stă în rugăciune în fața lui Dumnezeu. Atitudinea față de îmbrăcămintea pentru biserică este strictă, cu toate că nu sunt cerințe rigide față de ea. Dar, după cum mărturisesc vârstnicii, înainte era altfel. Femeile purtau sarafane sau șube. Basmaua era legată cu nod. În prezent, s-a format tradiția de a fixa basmaua sub bărbie cu un bold.

Un rol deosebit în viața comunității îl joacă trapeza de sărbătoare la parohie. Acest obicei de trapeză (masă) frățească de sărbători, după oficierea liturghiei este foarte important pentru lipoveni. Mesele de sărbătoare se desfășoară pe lângă biserică sau în cantinele încăpătoare care sunt în fiecare parohie, iar la trapeză



Fig. 6. Lestovci. Pocrovca, 2013

sunt invitați toți care s-au rugat împreună în biserică.

De exemplu, la masa de sărbătoare în ziua hramului din satul Cunicea, în anul 2016 au participat în jur de 300 oameni, iar bucatele au fost gătitе de cele mai bune 10 gospodine din sat: salate, gustări, borș de post, gătit după o rețetă specială de Cunicea, perișoare, clătite cu brânză ș.a.

Locuința

Datorită unor anumiți factori istorici și condiții de viață determinante, construcțiile rurale rusești au un șir de particularități tipice pentru spațiul interfluviilor Prut și Nistru. În satele ruse din Moldova s-au format niște caracteristici deosebite ale locuințelor.

Casa și construcțiile gospodărești ale rușilor, precum și a populației titulare din Moldova se construiau din materiale de construcție locale. Din exterior casele rușilor cu puțin se deosebeau de casele moldovenești din împrejurimi. Acestea erau construcții joase, prelucrate cu lut, și vopsite cu var în exterior. În partea de nord, acolo, unde sunt zone forestiere mari, casele se construiau din carcase de lemn, iar în vecinătate cu satele ucrainene se făceau locuințe din lut și bârne speciale din lut și paie. Din acestea se construiau pereții de rezistență. Construcția unei asemenea case era un proces complicat și lung, deoarece după instalarea unui strat orizontal de bârne, trebuia de așteptat până acesta se va usca complet, după care se punea un nou strat. În loc de bârnele de lut putea fi folosite și blocuri din dern (strat de pământ cu iarbă), care nu lăseau urme în cernoziom.

Până la începutul secolului trecut, pentru locuința rușilor ortodocși de rit vechi era caracteristică construcția a două tipuri de locuințe. „Aceasta este așa numită „burdeică” – o construcție nu prea înaltă, cu două camere cu acoperiș din ceamur și „hata” cu acoperiș de stuh. *Burdeica* era o locuință temporară sau permanentă pentru populația nevoiașă⁵. În multe locuințe ale rușilor de rit vechi, până în zilele noastre se păstrează un complex dublu de locuințe: casa veche și casa nouă („hatenica” și „hata”). Unele familii preferă să renoveze casele vechi. În așa cazuri, complexul de locuințe este unul singular.

În satele din zona de stepă se construiau case din ceamur sau chirpici. În prezent, în satele rusești, piatra de calcar constituie materialul de construcție de bază pentru ridicarea caselor.

De la sfârșitul sec. al XIX-lea cea mai răspândită planificare a locuinței era cea cu trei camere. Aceasta includea *hata* din spate, „senți” (coridor/antreu) și *hata* din față. *Hata* din spate era partea locuibilă a casei, care în mare parte era ocupată de sobă cu lejancă. Aici se găseau cuferele, masa, patul, iar în colțul de la răsărit era amplasată icoana. Spațiul numit „senți” îndeplinea funcții casnice-gospodărești. Din partea străzii se afla *hata* din față, care mai era numită și *hata* rece, fiindcă nu se încălzea. În *hata* din față nu trăia nimeni, aceasta era camera de oaspeți. Aici stătea patul cu un morman de perne cu broderii, dulapul, masa, cufărul, lada, iar în ungherul din față era icoana. *Hata* din față era o cameră luminoasă, împodobită. Curios este că mulți respondenți-vârstnici au numit anume *hata* din față drept fiind cel mai important și prețios spațiu locativ. Aici, într-o oarecare măsură putem observa similitudini cu casa mare moldovenească. Dar, comparativ cu moldovenii,



Fig. 7. Casă tradițională din satul Pocrovca

În majoritatea familiilor ruse, această cameră deseori era transformată într-una de locuit, fiind construită aici și o sobă. Uneori era dată în folosință cuplului proaspăt căsătorit care începea viața de familie.

„Un rol deosebit în spațiul locativ din interior îl are soba: ea combină în sine funcții de graniță și centru al spațiului. În ungherul de est, de cele mai dese ori, pe diagonală de la sobă, tradițional era amplasată icoana. Acesta era un centru sacru al spațiului locativ al rușilor ortodocși de rit vechi, aceștia îl numesc în sate *ungherul din față, colțul din față, ungherul sfânt, ungherul luminos*. Ungherul din față este cea mai venerată parte a spațiului locativ. Aici se regăsește „bojnița” – un chiot unde în afara de icoane se mai pune și candelă. De *bojniță* atârnau și mătaniile (*festovki*). La ortodocșii de rit vechi este primit ca icoanele să fie împodobite: deasupra și sub icoane atârnau perdeluțe (*baldachine, văluri*). Împodobirea icoanelor cu prosoape în unele așezări ale ortodocșilor de rit vechi este o practică împrumutată de la populația vecină. A avea în casă icoane vechi, deseori special aduse din Rusia, era un semn că proprietarul este un rus de rit vechi înstărit”⁶.

Treptat în satele rusești se formează un stil local specific de decorare a camerelor, pentru care este caracteristică o gamă de culori mai aprinse, covoare multe, broderii, covorașe colorate țesute, pe jos și pe pereți, draperii colorate, ș.a. În aceasta se poate urmări influența culturii moldovenești și ucrainene din apropiere și se completa cu un număr mare de flori de cameră – mușcate, ficus ș.a.

Atunci, când intri în locuința unui ortodox de rit vechi, ceea ce observi, în primul rând este mulțimea de icoane. Icoana și crucea sunt principalele amulete (apotrope)

ale spațiului locativ al creștinilor de rit vechi. Vârstnicii remarcă că doar de pe la mijlocul secolului trecut au început să decoreze icoanele, ungherele, pereții cu prosoape brodate, tot cu ele au început să înfrumusețeze icoanele înrămate în sticle (care erau destul de multe în casă), iar deasupra patului sau a lejanței au început să atârne covoare.

În locuințele rușilor din Moldova s-au păstrat caracteristicile locuințelor tipice pentru regiunile centrale și de nord ale Rusiei. Astfel, de exemplu, spre deosebire de moldoveni și ucraineni, creștinii ortodocși de rit vechi care cu fermitate păstrează tradițiile rusești, au construit și până astăzi continuă să construiască băi.

Până la mijlocul veacului trecut erau foarte răspândite băile negre sau așa numitele „kurnî bani” – fără coș de fum (*hogeac*) care pe alocuri s-au păstrat până în zilele noastre. Mai târziu, au devenit populare așa numitele „băi albe”.

În ceea ce privește construcțiile gospodărești, trebuie să menționăm că în majoritatea complexelor locative ale creștinilor de rit vechi acestea au început să apară abia de la mijlocul sec. XX. Până atunci, toate încăperile se aflau sub un singur acoperiș.

Bucatele tradiționale și ustensilele de bucătărie

Sistemul de alimentație este o parte importantă a culturii materiale. Componenta și structura alimentației rușilor creștini de rit vechi sunt legate de viziunile religioase, particularitățile activității gospodărești și mediul înconjurător. În alimentația cotidiană, în mare măsură s-au păstrat tradițiile țărânilor ruse. Unele trăsături au apărut în rezultatul influențelor etniilor învecinate.

Ocupația de bază a locuitorilor din satele creștine de rit vechi a fost agricultura, iar produsele ce rezultau din



Fig. 8. Interiorul locuinței lipovenești

această activitate constituiau baza alimentației. Rușii din aceste sate pe larg foloseau diverse cereale: porumb, mei, orz ș.a. Din acestea se pregăteau terciuri, umpluturi pentru copturi.

Datorită rolului agriculturii în gospodăria creștinilor de rit vechi și utilizarea peste tot a băii rusești, caracteristicile tradiționale ale alimentației au o vechime de secole.

Structura alimentației în zilele de post și de sărbătorile oficiale era diferită. Creștinii ruși de rit vechi respectau cu strictețe posturile de peste an și în aceste perioade găteau respectiv, doar mâncare de post.

Pentru consumul zilnic se cocea pâine din făină de secară, iar de sărbători – din făina albă de grâu. După regulile ortodocșilor de rit vechi pâinea nu se cocea în zilele de miercuri, vineri și duminică. De asemenea, se găteau și diverse bucate din aluat nedospit: clătite, colțunași și plăcinte cu diferite umpluturi.

Condițiile geografice ale Moldovei au contribuit la creșterea numărului de bucate din legume. Alimentația cotidiană a rușilor de rit vechi nu se deosebea semnificativ de alimentația popoarelor vecine. Ei cultivau diverse legume (vinete, roșii, fasole, varză, sfeclă, cartofi, dovleac, ardei ș.a.) din care și găteau tot felul de bucate. Pentru prânz era obligatoriu un fel de mâncare lichid, deseori era borș roșu sau verde. Pentru iarnă găteau varză și alte legume murate. Bucate din carne găteau mai rar. Tradițional, animalele erau sacrificate de Crăciun. Locuitorii satelor din preajma surselor de apă, puteau să-și diversifice alimentația cu bucate din pește.

Vara deseori se gătește cvas, compot din fructe uscate.

În toate satele ruse ale creștinilor de rit vechi cu deosebită pietate se respectă tradițiile și sărbătorile, legate de evenimentele importante din viața omului – nașterea, căsătoria și decesul. Specificul etnic se observă cel mai bine în alimentația rituală, mai ales în cea de nuntă. În primul rând, este vorba de unul din tipurile de pâine de nuntă – colacul, numit „caravai”. După tradiția rusească, fără colac nu se petrecea nicio nuntă. Pentru petrecerea fetelor (care se numește „vecerinki”) se găteau gustări speciale: clătite, biscuiți, ceai. În Cunicia, după mărturiile vârstnicilor, pentru această petrecere se coceau niște biscuiți speciali, colorați, numiți „jamki”. Printre bucate, la nuntă tradițional se servea borș, tăiței, carne cu castraveți murați. A găti tăiței pentru nuntă este încă o tradiție străveche, care așa și se numește „Lapșa” – ceea ce înseamnă că cu o săptămână înainte de nuntă viitoarele rude ale mirelui și a miresei fac cunoștință între ele. Tăiței se „suceau” în casa miresei, iar cuskra și nana veneau de obicei cu propriul sucitor. „Lapșa” ca și cum ar prevesti grija de bază a viitoarei case – toți să fie hrăniți gustos, să fie ospitalieri și generoși. (...) Mama mirelui își cheamă în casă cuskra și rudele miresei. Se încălzește soba rusească, iar toți în casă încep să gătească aluat pentru tăiței. În procesul de pregătire a aluatului toate femeile cântă cântece (...). După pregătirea tăițeilor, toată lumea se așază la masă și atunci începe adevărata masă de sărbătoare, unde erau prezente până la zece bucate și diferite gustări. (...) „Lapșa” (...) dă startul

săptămânii de făină înainte de nuntă. În casa mirelui și a miresei, în fiecare zi se coceau gustoșeni din aluat”.⁷

De asemenea, dulciuri se găteau și la sărbătorile cu ocazia nașterii copilului, numite „rodinî” care avea loc la 14 zile după nașterea copilului.

Iar la mesele de pomenire de obicei se servea colivă, borș (cu carne sau de post), cartofi, terci (de post sau cu carne).

Creștinii ortodocși de rit vechi aveau o atitudine față de pregătirea mâncării ca de un ritual. Vesela și unele produse erau stropite cu apă sfințită. Vesela și ustensilele de bucătărie erau foarte simple – farfurii, linguri, cazane, lopată de lemn pentru a da pâinea în cuptor, clește pentru cazane, etc.

Este bine-cunoscut obiceiul rușilor de rit vechi în viața de zi cu zi să acopere vasele cu mâncare, băutură sau apă cu un capac, prosop sau măcar cu o lingură sau bețișor ca forțele necurate să nu spurce conținutul. Vesela curată este întoarsă sau amplasată pe o parte. Chiar și căldarea de la fântâna din stradă este întoarsă sau pusă pe o parte. Păstrarea veselei este urmărită cu strictețe mai ales în cantinele bisericești. Creștinii de rit vechi se străduiau să păstreze tradițiile de a nu amesteca vesela lor cu a altor comunități, să acopere toate vasele cu capace, să spele vesela în apă curgătoare. De obicei pentru alți oameni în casă se făcea un raft special cu veselă separată, iar de cele mai deseori această veselă se depozita în cămară pe o poliță specială.

O parte importantă a culturii cotidiene a creștinilor de rit vechi este servirea ceaiului. Deseori erau folosite samovare vechi, cu cărbune de lemn care se umflau cu ajutorul unei cizme. Acest atribut de bucătărie se transmitea din generație în generație. În fiecare sat erau propriile trăsături a ceremoniei ceaiului. Astfel, de exemplu „fiecare masă începe în Pocrovca cu samovarul, iar ceaiul este aici prima gustare cu care se începe prânzul sau cina și nu ultima. De aceea, cadoul principal tinerilor însurăței este de obicei samovarul. Nu întâmplător, toți cei care ajung în satul Pocrovca la intrarea în sat sunt întâmpinați de un samovar imens – simbolul căminului familial și al bunăstării casei. Ceaiul este în deosebi gustos atunci când este servit cu faimoasa dulceată de zmeură din Pocrovca. Zmeura este susținătoarea sătenilor din Pocrovca, ea este cultivată spre vânzări practic de fiecare gospodărie”⁸.

Portul tradițional

Conform afirmațiilor specialiștilor, îmbrăcămintea rușilor creștini de rit vechi are atât trăsături tipice rusești, cât și trăsături specifice guberniilor Rusiei centrale și de sud.

Și astăzi se mai păstrează elementele costumului național rus vechi care servea inclusiv drept îmbrăcămintă de zi de zi. Specificul acestuia cel mai bine este reflectat în hainele pentru femei, care au păstrat particularitățile costumului național răspândit în trecut în Rusia. Acesta era compus din două seturi de haine care se numesc complexurile costumului tradițional cu fustă și sarafan. Încă din timpuri străvechi, elementul de bază a hainelor pentru femei îl constituie cămașa, deasupra căreia se îmbrăca „îmbrăcămintea pe umeri” – sarafan pe bretele, care astăzi se consideră elementul central al costumului tradițional. Cămașa se cosea cu dungi drepte



Fig. 9. Fântână de lângă biserica din satul Pocrovca

„de-a lungul bățurii, cu o tăietură dreaptă a gulerului, cu mâneci lungi și late, care se adunau la încheietură cu o manșetă”.

Sarafanele se deosebeau după croială. Ele erau cusute din țesături drepte sau cu clinuri oblice cu pliuri sau fără. Sarafanul era numit „șubcă” („cuvântul „șubcă” vine de la vechea îmbrăcămintă exterioară cu clinuri oblice”⁹). „Deasupra sarafanului drept, femeile ruse de rit vechi îmbrăcau un șorț lung („zapon”), care se lega la spate, mai sus de piept. Sub *zapon*, pe un brâu special purtau un buzunar pentru chei, semințe, ș.a.”¹⁰. Inovațiile în îmbrăcămintea pentru femei au început să apară la începutul sec. XX. Astfel a apărut tradiția de a purta fuste cu bluze, rochii închise cu mâneci lungi.

Elementul final al costumului femeii căsătorite ținea de acoperirea capului. „Chicica” era obiectul de bază care s-a păstrat doar la rușii ortodocși de rit vechi. *Kicika* este un soi de căciuliță moale, confecționată din pânză sau împletită, de formă ovală, sub care se ascundea părul. Deseori era decorată cu scilpici, broderii, ș.a. Deasupra îmbrăcau așa numitul „koseak” – basma care se lega la ceafă și șal („platok”), care se prindea cu un bold, sub bărbie. Acesta din urmă este purtat la biserică atât de femeile măritate, cât și de cele nemăritate.

„Costumul femeilor creștine de rit vechi se deosebea prin culorile deosebit de aprinse, prin solemnitatea sa. Sarafanele, șorțurile, bluzele se coseau din lână, mătase, creton cu printuri aprinse. Ele erau împodobite la poale cu fâșii de pânză aprinsă, cu panglici, dantelă, cute. Basmale frumoase aprinse, mărgelile „corali” din chihlimbar și perle, colier din biserică completau tonalitatea aprinsă a costumului”¹¹.

Costumul tradițional bărbătesc a suferit mai multe



Fig. 10. Portul tradițional pentru femei.
Sf. sec. al XIX-lea – înc. sec XX

schimbări. Componentele de bază ale vestimentației pentru bărbați constituiau cămașa, pantalonii, căciula și încălțăminte. Cămașile bărbătești se coseau „pe o placă lungă, cu tăietură pentru guler în partea stângă a pieptului. Cămașile cotidiene se coseau din țesături simple, iar cele de sărbătoare din satin, atlas, mătase, cașmir de culori aprinse cu broderii la piept, la guler, la poale sau la mâneci”¹². Cămașile se îmbrăcau deasupra pantalonilor și se prindeau cu un brâu îngust. De la sf. sec. al XIX-lea bărbații au început să poarte pantaloni de croială urbană și pantaloni la dungă. Un detaliu obligatoriu al costumului tradițional este brâul care îndeplinește funcția de talisman și care joacă un rol important în ritualurile calendaristice și familiale. Brăiele se deosebesc între ele prin tehnica confecționării și prin gama cromatică. Cercetătorii creștinilor de rit vechi menționează că sursele și semnificația motivelor ornamentale provin din mediul ortodox.

Obiectele pentru acoperirea capului erau foarte diverse: chipiuri („furajka”, „kartuz”), pălării de postav sau de paie, cușmele, împrumutate de la moldoveni.

Încălțăminte locuitorilor satelor rusești cu puțin se deosebea de încălțăminte etniilor învecinate. În trecut „încălțăminte obișnuită de lucru a bărbaților erau opincile, însă rușii se foloseau de ele mai rar decât moldovenii sau bulgarii”. În îmbrăcăminte exterioară („șuba”, „svita”, „burnus”) se pot percepe trăsături asemănătoare cu vestimentația etniilor vecine – ucraineni, moldoveni, bulgari. „Șubele închise erau foarte răspândite în satele ortodocșilor de rit vechi – aici fata care era de măritat dacă nu avea șubă era considerată o mireasă săracă”¹³.

Vestimentația ritualică conține mai multe elemente



Fig. 11. Portul tradițional. Cunicea, 2014

ale costumului tradițional. Aceasta se observă foarte bine la nunți. Costumul de nuntă nu era doar păstrat, dar și cusut în calitate de zestre pentru mireasă.

După mărturiile bătrânilor din s. Cunicea „Și cosițe tinerii împletesc, și panglici, 6 panglici pun în împletitură și cu această cosiță tânăra se duce și sub cunună. Panglici până la pământ – și roșii, și albe, și albastre, panglici violete puneau în cosițe, diferite. Iar pe urmă ea mergea la cununie cu această gâtă cu panglici și atunci, după ce îi cununau, panglicile le luau și două cosițe împleteau. *Chicica* îmbrăcau”¹⁴.

Putem aduce drept exemplu și descrierea cununiei în satul Pocrovca. „La cununie *chicica* era binecuvântată de preot prin citirea unei rugăciuni speciale, ținând în mână *kicika* și crucea. Acesta făcea semnul crucii peste



Fig. 12. *Chicica* tradițională

capul miresei, astfel încât împărțea cosița de fată în două și binecuvânta acoperirea capului cu *kicika*, cu cuvintele „Dumnezeu binecuvântează să acoperi capul”. Nou-cununata era luată într-o parte și sub irmosul „Cea împodobită cu Dumnezeiască slavă...” i se despletea cosița de fată, se împărțea în două cosițe și i se puneau în ele panglica. După aceasta într-un mod special „în cruce” le împleteau pe cap și le acopereau cu *kicika*, după care puneau basmaua deasupra care acoperea umerii și pieptul. Femeia măritată nu scotea *chicica* nicăieri, decât în baie, pe când în timpul lucrului putea să scoată basmaua, rămânând doar cu *kicika*¹⁵.

Trebuie să subliniem că, în general, costumele tradiționale nu a ieșit din utilizarea practică. În prezent este purtat la biserică, de sărbători de femeile vârstnice, de femeile tinere și deseori și de fetele nemăritate.

Ocupațiile tradiționale și meșteșugăritul

Valorile religioase-morale ocupă un loc important și în etica de muncă a rușilor creștini de rit vechi. Credința adâncă și providența lui Dumnezeu, atitudinea respectuoasă față de muncă, dragostea de pământ, tradițiile familiale puternice și alte trăsături caracteristice ale mentalității creștinilor de rit vechi influențează activitatea gospodărească a acestora.

Cu timpul au început să se determine activitățile tradiționale. De exemplu, rușii de rit vechi din Cahul au devenit cunoscuți drept buni constructori, tâmplari, meșteri (ciubotari, croitori, lucrători în lemn roșu). Ocupația de bază a țăranilor creștini de rit vechi a fost agricultura (cultivarea grâului, livezilor, grădinaritul) și meșteșugăritul conex. În afară de aceasta, ei se ocupau și cu creșterea bovinelor mici și mari. „În unele așezări rusești deja la mijlocul sec. al XIX-lea se observă o anumită specializare într-o activitate sau alta de meșteșugărit. Mulți țărani deveneau tâmplari, dogari, pietrari, șelari, morari. Nu s-au format meșteri singurari în așezările cu populație rusă, ci dimpotrivă, se formau preponderent așezări cu o anumită orientare de muncă în apropierea resurselor de materie primă”¹⁶. Resursele naturale și necesitățile de menținerea a vieții aveau un rol crucial în alegerea ocupațiilor de bază și meșteșugăritului. Ei întrebunțau cunoștințele și abilitățile câpătate în locurile unde au locuit anterior și le implementau în noul loc, combinând cu succes propriile cunoștințe și cele împrumutate de la populația locală.

În satele rușilor ortodocși de rit vechi caii serveau drept principala forță de tragere, pe când în satele vecine de moldoveni și ucraineni erau boii. La lucrările agrare se foloseau așa unelte de muncă, precum plugul dințat, grapa de lemn, coasa dințată, coasa obișnuită și mai rar mașini de recoltat.

Drept garant al existenței și prosperității comunității confesionale servea modul conștiințios de gospodărire și activitatea antreprenorială. Etica de muncă a rușilor ortodocși de rit vechi s-a adeverit a fi destul de eficientă în circumstanțele mereu în schimbare a lumii moderne.

Fiecare sat al rușilor creștini de rit vechi are specializarea sa tradițională în sfera activităților și meșteșugurilor.

Pocrovca

Locuitorii satului Pocrovca s-au folosit foarte înțelept de particularitățile peisajului local și au început să se ocupe cu cultivarea fructelor și pomușoarelor (mere,

prune, zmeură, pepene verde). Satul este plin de livezi de mere și prune. Pocrovca este vestită cu zmeura sa, care se produce în volume mari și este exportată în alte țări. „Cu creșterea zmeurii în Pocrovca se ocupa practic toată populația. Pocrovcenii cresc zmeură din vremuri străvechi și-i cunosc subtilitățile de cultivare. Soiul de zmeură care se cultivă în Pocrovca este „Cușma lui Guguță” – numit așa datorită formei tipice a pomușoarelor”¹⁷, care s-a dovedit a fi cel mai eficient de cultivat în condițiile regiunii respective.

De asemenea, în această localitate este tradițională pregătirea prunelor uscate. Se consideră că încă din sec. al XIX-lea cu prunele uscate din Pocrovca nu putea concura nimeni.

Dobrogea Veche

Și în satul Dobrogea Veche se cultivă zmeură. Acest sat este cunoscut și cu căpșunile sale, care este procurată și de locuitorii satelor din vecinătate. Spre vânzare se mai cultivă sfeclă, mere, nuci ș.a. În sat s-au mai păstrat și unele meșteșuguri vechi, iar tainele meseriei se transmit din generație în generație. De exemplu, aici continuă să fie confecționate lopeți, vestite prin a fi cele mai trainice. Desigur, deja sunt foarte puțini meșteri decât în trecut, dar este important că tradițiile seculare nu sunt pierdute.

Aceste lopeți „cu o placă lată sau îngustă de formă dreptunghiulară, puțin concavă, cu o lungime de aproape 35 cm” poartă denumirea de „zastup”. Acesta este un instrument deosebit pentru rușii de rit vechi „fiindcă anume cu acestea din vremuri străvechi au fost în Basarabia săpători respectați care au construit comunicațiile orașenești, au săpat tranșee, beciuri, care se găsesc sub fiecare casă țărănească și ajung adânc sub pământ la 2-5 metri. De obicei, în fiecare gospodărie veche, construcțiile subterane după mărime erau egale cu cele terestre sau chiar și mai mari, deoarece până la colhozuri fermierii individuali se străduiau să facă rezerve pe trei ani în caz de recoltă slabă sau secetă. În trecut, ortodocșii de rit vechi numeau lopata „hrănitorea familiei” deoarece anume cu ea își câștigau existența”¹⁸.

Totuși cea mai răspândită activitate a locuitorii satului este creșterea trandafirilor de cele mai variate soiuri (majoritatea olandeze) în volume industriale. Alături de Dobrogea Veche se întind plantații întregi cu aceste flori mirositoare. În curțile locuitorilor se găsesc rozarii care numără sute de tufe de trandafir.

În procesul de creștere a trandafirilor predomină lucrul manual. Ca și în trecut se folosesc sapa și hârlețul. Anume pe hârlețe și sape se bazează și până acum majoritatea operațiunilor agricole ale țăranilor ortodocși de rit vechi, în deosebi în lucrul cu trandafirii.

„Tufari cu soiuri din Dobrogea se vând în Rusia, sunt prezentate la expoziții agricole internaționale (...), sunt distribuite în Ucraina, Belarus, țările Baltice. (...) După estimările celor mai mari proprietari, în sat se cultivă de la 2,5 până la 10 milioane de tufe de trandafir pe an”¹⁹.

Cunicea

În satul Cunicea, ca și în alte sate ruse ale ortodocșilor de rit vechi, în cea mai mare parte se ocupă cu pomicultura, unde cresc mere, prune, caise, precum și cu cultivarea grâului, porumbului. Este o mică producere de unt, uscătorie pentru prune. Mulți locuitori din Cunicea cultivă sorg pentru confecționarea măturilor,



Fig. 16. Ansamblul Dolinușka din satul Pocrovca, 2019

care sunt foarte solicitate nu doar în Moldova, acestea fiind exportate și în Ucraina, România. Tainele acestui meșteșug se transmit din tată în fiu. În sat se ocupă și cu împletirea din lozie a coșurilor și altor obiecte, dar totuși într-un volum mai mic decât înainte. Bătrânii își amintesc că mai demult Cunicea era vestită cu tâmplarii săi care sculptau în lemn decorațiuni pentru fântâni, confecționau cadre pentru ferestre, elemente decorative pentru acoperiș ș.a. Măiestria lor era solicitată și în satele vecine. Astăzi, când în viața sătenilor pătrund inovații urbane (ferestre din plastic ș.a.) și această meserie și-a pierdut însemnătatea de altădată.

În Cunicea se străduiesc să reînvie meșteșugurile din trecut și să promoveze ocupațiile tradiționale. Pentru aceasta se folosesc diverse metode de popularizare. De exemplu, în timpul sărbătorii Săptămânii Albe („Maslenița”) pe lângă evenimente (concerte, expoziții cu unelte casnice – fusuri, fiere de călcat, samovare ș.a.) au loc și expoziții cu vânzare a obiectelor meșteșugurilor populare: măști de diverse dimensiuni, obiecte din lozie (coșuri), lemn ș.a.

Trebuie de menționat faptul că modul de viață al creștinilor ortodocși de rit vechi se păstrează în mare parte datorită tradițiilor de muncă care se bazează pe etica creștină, unde munca este privită ca o slujire lui Dumnezeu. Pentru a trăi o viață cuviincioasă, creștinul de rit vechi trebuie să muncească. Locul și obiectul muncii pe pământ nu are un rol decisiv: în unele sate predomină cultivarea harbujilor, grădinăritul, livezile, iar în altele a căpșunilor și trandafirilor. Peste tot se poate observa o încercare de renaștere a meseriilor vechi. „Mobilitatea înaltă de gospodărire a rușilor de rit vechi, abilitatea de a găsi propria nișă unică și cea mai profitabilă la moment, capacitatea de a stabili legături de afaceri, cunoașterea

conjuncturii pieței – toate acestea garantează ortodocșilor de rit vechi capacitatea competitivă și prosperitate economică, comparativ cu multe alte comunități țărănești din Moldova, ne căutând la faptul că condițiile inițiale au fost nefavorabile pentru toți”²⁰.

Monumente de patrimoniu ale rușilor creștini ortodocși de rit vechi

În orașele și în satele din Moldova există un șir întreg de monumente ale culturii materiale a rușilor ortodocși de rit vechi. Printre acestea se numără bisericile construite în tradițiile rusești, majoritatea dintre acestea numără mai bine de o sută de ani: biserica Acoperemântul Maicii Domnului din Cahul (1892), biserica Sf. Flor și Lavru din s. Cunicea, biserica Acoperământului Maicii Domnului din Pocrovca, în s. Dobrogea Veche biserica Adormirii Maicii Domnului, cea mai veche biserică din Chișinău (Măzarache), care în anii 1960 a fost transmisă comunității rușilor ortodocși de rit vechi și a fost sfințită în cinstea Acoperământului Maicii Domnului, iar în or. Orhei se găsește biserica în cinstea icoanei Maicii Domnului Kazanskaia.

Printre obiectele de patrimoniu material se numără și răstignirile care pot fi întâlnite în fiecare sat. Pe locul unde a fost mănăstire, în Sîrcova, fostul centru al spiritualității ortodocșilor de rit vechi, în 2011, a fost instalată o răstignire.

La moment, încă nu există un muzeu, în sensul clasic, al culturii rușilor ortodocși de rit vechi, cu toate că încercări de creare au fost. Totuși, la intrare în s. Pocrovca a fost construit un soi de muzeu sub cerul liber „Pocrovscăia usadiba” – Conac de Pocrovca, un complex turistic. Toate construcțiile gospodăriei „reprezintă un fel de stilizare a arhitecturii populare rusești, unde se folosește zidirea din bârne de lemn și detalii din sculpturi de lemn.



Fig. 13. Împletirea tradițională a coșurilor, satul Cunicia.

La intrarea în „Usadiba” toată lumea este întâmpinată de o fântână-samovar, iar în „Samovarnea” puteți gusta ceai fierbinte dintr-un samovar vechi, pe cărbuni, de o căldare și jumătate, împreună cu vestita dulceață de Pocrovca²¹. Într-o clădire separată se află baia rusească pe lemne cu două camere de abur, care se încălzește și pe „negru” și pe „alb”.

Pe parcursul secolelor, rușii ortodocși de rit vechi din Moldova, în pofida cataclismelor politice și sociale, își păstrează lumea lor, pe de o parte închisă în plan spiritual și cultural, însă pe de altă parte deschisă în plan economic.

Creștinii ortodocși de rit vechi și-au adus aportul în procesul de locuire și prelucrare a teritoriului Moldovei de astăzi, având capacitatea de a-și păstra patrimoniul spiritual și material. Așezarea rușilor ortodocși de rit vechi în regiune a contribuit la apariția unei comunități etno-confesionale și la răspândirea tradițiilor culturii populare ruse. În rezultatul conviețuirii seculare alături de moldoveni și ucraineni, rușii creștini de rit vechi au preluat unele elemente din cultura cotidiană a etniilor învecinate.

Componentele de bază ale culturii materiale (organizarea așezărilor, modul de construire a locuinței, organizarea și interiorul, vestimentația, bucătăria, uneltele) ale rușilor de rit vechi în circumstanțe etnoculturale străine nu au suferit schimbări esențiale. Creștinii de rit vechi din Moldova, într-un mediu etnic diferit de al său, au reușit să-și păstreze cultura tradițională rusă, care în perioada sovietică în mare parte a fost distrusă.

Prioritatea națională, începând cu sec. al XIX-lea, a rușilor lipoveni este de a nu-și pierde propria identitatea seculară. În timpul globalizării îndeplinirea acestei sarcini pare o problemă din ce în ce mai complicată. Aceste procese nu puteau să nu atingă și cultura rușilor ortodocși de rit vechi. Tradițiile seculare treptat se șterg din influența tendințelor globale, inclusiv cele economice și sociale. Însă cultura națională vie păstrează ceea ce este cel mai important: credința, comunitatea, familia. Mai mult decât atât, ceea ce se credea deja pierdut, începe să reînvie...



Fig. 14. Răstignirea din satul Cunicia



Fig. 15. Samovarul din satul Pocrovca

Sursele ilustrațiilor

Fig. 1, 11. Foto T. Zaicovschi.

Fig. 2, 3, 10, 12, 13, 14 V. Stepanov.

Fig. 4, 5. Foto din Смилянская Е. Б., Денисов Н. Г. Старообрядчество Бессарабии книжность и певческая культура (М., 2007)

Fig. 6. Foto E. V. Gradoboinova din culegerea „Современное старообрядчество Молдавии: книжность, традиции, хозяйство”, Москва: 2016, с. 281.

Fig. 7, 8, 15, 16. Foto N. Dușacova.

Fig. 9. Foto O. B. Hristoforova din culegerea „Современное старообрядчество Молдавии: книжность, традиции, хозяйство”, Москва: 2016, с. 249.

Referințe bibliografice

1. Соломин И. И. Современное экономическое положение Старой Добруджи и трудовая этика крестьян-старообрядцев In. Современное старообрядчество Молдавии: книжность, традиции, хозяйство: сборник научных статей и документов, М: Археодоксія, 2016, с. 199.

2. Смилянская Е. Б., Денисов Н. Г. Старообрядчество Бессарабии: книжность и певческая культура, М.: Индрик, 2007, с. 36.

3. Горбунов Ю. Е. Старообрядческая иконопись Юго-Западной Украины и Бессарабии XIX – первой половины XX в. // Культура народов Причерноморья, 2001, № 24, с. 89-96.

4. Поздеева И. В. Книжность старообрядческих общин Республики Молдова (по материалам двух лет археографических исследований) In. Современное старообрядчество Молдавии: книжность, традиции, хозяйство: сборник научных статей и документов, М: Археодоксія, 2016, с.162.

5. Душакова Н. С. Традиционное старообрядческое жилище Пруто-Днестровского междуречья и левобережного Поднестровья (XIX – начало XXI в.). Автореф. дисс. докт. ист. Кишинев, 2012, с. 12.

6. Ibid., с. 14-15.

7. Болученкова А. Возникновение и развитие старообрядческих поселений на территории государства Молдовы In. Старообрядчество Молдовы: опыт прошлого, задачи настоящего... Материалы Второй международной конференции по проблемам старообрядчества. Кишинев, 2012,

с.78-79.

8. Тудосе В. И., Тудосе А. А. Некоторые сведения о микропонимике старообрядческого села Покровка In. Современное старообрядчество Молдавии: книжность, традиции, хозяйство: сборник научных статей и документов, М: Археодоксія, 2016, с. 210.

9. Шишкина И.А. Старообрядцы: формирование общины в городе Тучкове. Традиционная одежда In. Липоване. Вып. 5. Одесса, 2008, с. 189.

10. Чижикова Л. Н. Этнографические особенности русского населения Молдавии In. Советская этнография. М., 1973. № 3, с. 40.

11. Ibidem.

12. Ibidem.

13. Ibidem.

14. Inf. – Donțova Aleksandra Vasilievna, a. n. 1941, s. Cunicea: din materialele de teren a T. Zaicovschi (2011).

15. Абакумова Н. В., Латышев Д. И. Старообрядческая Покровка. Кишинев, 2014, с. 113.

16. Анцупов И. А. Русское население Бессарабии и Левобережного Поднестровья в конце XVIII – XIX вв. Кишинев, 1996, с. 203.

17. Абакумова Н. В., Латышев Д. И. Старообрядческая Покровка. Кишинев, 2014, с.102.

18. Соломин И. И. Современное экономическое положение Старой Добруджи и трудовая этика крестьян-старообрядцев In. Современное старообрядчество Молдавии: книжность, традиции, хозяйство: сборник научных статей и документов, М: Археодоксія, 2016, с.197.

19. Ibid., с. 183.

20. Ibid., с. 205.

21. Абакумова Н. В. Старообрядческая Покровка. Кишинев, 2014, с.109.

5.5. Cultura materială a bulgarilor

Scurt istoric al bulgarilor din Republica Moldova

Bulgarii au apărut în teritoriul de sud (regiune de stepă numită Bugeac) a actualei Republici Moldova încă la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Au imigrat aici din Imperiul Otoman din cauza jafurilor și violențelor din partea turcilor, creșterii impozitelor și a presiunii economice. O altă cauză consta în politica Imperiului Rus de colonizare a regiunilor sale sudice slab populate. Ca să-i atragă, bulgarilor le-au fost acordate drepturi și privilegii speciale. În Basarabia au primit statut de coloniști. De obicei, bulgarii veneau în Basarabia în timpul războaielor ruso-turce¹. În Basarabia de Sud conform decretului țarului Alexandru I din 29 decembrie 1819 coloniștii au primit autonomie administrativă. Pentru ei au fost înființate patru districte coloniale: Prut, Cahul, Ismail și Bugeac.

Date statistice și harta amplasării. Cea mai mare migrație a avut loc în timpul și după războiul ruso-turc din 1828–1829, când în Bugeac s-au stabilit 36 530 de coloniști. În urma colonizărilor în sudul Basarabiei au fost create 83 de colonii ale emigranților transdanubieni cu centrul administrativ-cultural în orașul Bolgrad. În perioada menționată numărul coloniștilor bulgari crește, devenind la 1897 – 103 mii de persoane². În perioada interbelică numărul de locuitori ai comunelor cu populație bulgară crește. Recensământul general al populației României din 1930 a arătat că în județul Ismail au locuit 43 375 de bulgari, Cahul – 28 565, Cetatea Albă – 71 227, Tighina – 19 599³. Datele recensământului din RSS Moldovenească din 1989 estimează 88 419 bulgari. Astăzi urmașii imigranților bulgari locuiesc în două state independente, Republica Moldova și Ucraina. În Republica Moldova localitățile cu populația bulgară sunt concentrate în principal în partea de sud – raionul Taraclia (cuprinde 2 orașe, 13 comune și 11 sate). Rezultatele recensământului organizat în Republica Moldova (2004) a evidențiat 65 072 bulgari (1.95% din populație). Din cauza fenomenului migrării forței de muncă, dar și a situației demografice scăzute numărul etnicilor bulgarilor a scăzut. Conform recensământului din 2014 realizat în Republica Moldova, din numărul total al populației republicii (de 2 804 801 de persoane), bulgarii constituie 51 867 de persoane sau 1,8%⁴. Ținând cont de faptul că o bună parte a etnicilor bulgari descendenți ai imigranților transdanubieni sunt așezați în Ucraina de azi (regiunea Odesa), unde numărul lor (conform recensământului din 2001 din Ucraina) a fost stabilit la 204 600 de persoane⁵, se poate estima că numărul total al bulgarilor în Republica Moldova și Ucraina este de 256 467 de persoane.

Biserica. Păstrarea religiei ortodoxe a fost una din principalele cauze a imigrării bulgarilor în Basarabia. La Chișinău ei au construit două biserici: „Înălțarea Domnului” (1803–1804) și „Sf. Gheorghe” (1819)⁶. Aceste biserici activează și în zilele noastre. Aproape fiecare colonie bulgară își avea biserică construită. Primele biserici care au început să funcționeze în coloniile bulgare au fost construite în anul 1812. Este cazul casei de rugăciuni în colonia Chirsovo. Un rol deosebit în viața spirituală a bulgarilor basarabeni l-a jucat Catedrala Schimbării la Față a Mântuitorului din centrul administrativ al coloniștilor

– orașul Bolgrad (1838). Una din cele mai vechi biserici care s-a păstrat până în zilele noastre este biserica din or. Tvardița „Sfânta Cuvioasa Parascheva”, construită în 1842. În colonia Valea Perjei, biserica „Sf. Nicolae” a fost înălțată în 1821. În colonia Chiriutnea (actualul s. Corten) biserica „Adormirii Maicii Domnului” a fost sfințită oficial la 15 august 1845. La rândul său biserica „Sf. Gheorghe Biruitorul”, care se află în or. Taraclia a fost înălțată în anul 1872⁷. În perioada sovietică, din cauza politicii ateiste, multe din biserici au fost închise sau distruse, însă biserica din Tvardița continua să activeze fără întrerupere. Bisericile din Tvardița, Taraclia, Corten și Valea Perjei sunt incluse în Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat și intră în categoria - Monument de arhitectură de categorie națională⁸.

În perioada țaristă în bisericile ce se aflau în coloniile bulgare serviciile divine se țineau în limba slavonă. În anii 1918–1940 și 1941–1944 – în limba română. Actualmente în slujbele religioase se folosește și limba bulgară. Pentru bulgari sunt cărți bisericești traduse în limba lor maternă.

Relațiile bulgarilor cu mănăstirea Căpriană

Mănăstirea Căpriană, despre care se consideră că a fost întemeiată în prima pătrime a secolului al XV-lea, se află în legătură strânsă cu istoria spirituală a Bulgariei și a jucat un rol important în dezvoltarea relațiilor culturale moldo-bulgare. Spre sfârșitul secolului al XVII-lea situația economică a mănăstirii se afla în decădere. Din aceste considerente, prin scrisoarea oficială a domnitorului Antioh Cantemir, acest lăcaș a trecut în subordinea mănăstirii bulgare Zografu, mai puternică prin tradițiile sale vechi creștine, întemeiată în anul 919 pe Sfântul Munte Athos. Aceasta din urmă, chiar de la bun început se formează ca important centru religios și cultural bulgar. E semnificativ că, în timpul său, Ștefan cel Mare a contribuit la restabilirea ei după un incendiu. Mai mult de 200 de ani, până în 1916, în mănăstirea Căpriană s-au aflat călugări bulgari, trimiși de la mănăstirea Zografu și cei mai mulți dintre parohi erau numiți dintre ei. Cu mănăstirea au colaborat renumiți reprezentanți ai Renașterii bulgare. Acolo s-au tratat, au lucrat, s-au ascuns de persecutori astfel de activiști ai mișcării de eliberare națională bulgară, precum Gheorghe Rakovski, Panaiot Hitov, Hristo Botev, Filip Totiu, Ivan Siliminski. Mănăstirea a avut un rol important și în procesul de educație. Astfel, mulți studenți bulgari care își făceau studiile în instituțiile rusești de învățământ superior din Odessa, Kiev, Moscova și Chișinău primeau burse de la mănăstire și își petreceau vacanța în mănăstire, iar concomitent cu aceasta, aveau posibilitatea să lucreze în bogata bibliotecă a mănăstirii unde se puteau găsi precum lucrări medievale, așa și toate publicațiile periodice bulgare din acel timp. Prin sursele sale mănăstirea a susținut publicarea multor cărți și ediții periodice bulgare. În timpul Primului Război Mondial regimul țarist a luat hotărârea de a transfera mănăstirea Căpriană în subordinea directă a Sfântului Sinod din Sankt-Petersburg. Călugării bulgari ai mănăstirii și acei din schitul Condița care se supunea acestui lăcaș sfânt,

În total 14 oameni, cetățeni bulgari, inclusiv parohul Feofilact de 70 de ani, au fost impuși să plece din Basarabia în depărtările Rusiei. După război mai mulți călugări au revenit, printre aceștia și parohul care a decedat în anul 1919 și a fost înmormântat lângă biserica mănăstirii. În acel timp mănăstirea Căpriana deja se afla în subordinea Patriarhiei Române.

Locuința tradițională a bulgarilor din Republica Moldova

Procesul de formare a așezărilor și complexelor locativ-gospodărești a fost influențat de factori *geografici, etnografici, istorici, politici și social-economici*. În Bulgaria sfârșitului sec. al XVIII-lea – începutului sec. al XIX-lea se pledea pentru localizarea așezărilor în apropierea adăposturilor naturale, nu exista o politică de stat în organizarea planificată a acestora, cum a fost în Basarabia începând cu 1820.

Proveniența coloniștilor din diferite regiuni ale Bulgariei a influențat adaptarea la condițiile Basarabiei de sud. Formarea coloniilor bulgare a avut loc nu doar pe terenurile statului. Așezarea temporară pe lângă populația autohtonă sau în hotarele unor localități părăsite de tătari nohai și reabilitarea acestora a influențat preluarea unor forme de așezări și de locuințe improprii bulgarilor, dar specifice locului. Ascendența din diferite zone etnice a metropolei de la bun început a predeterminat faptul că coloniștii nu erau grupuri omogene, aveau propriile particularități ale vieții și obiceiurilor. Însă, de la începutul sec. al XIX-lea și pe parcursul sec. XX a avut loc unificarea diferențelor, ca urmare satele bulgărești din Republica Moldova au o combinație etnoculturală unică, ce nu are analogie în Bulgaria.

La bulgarii din metropolă varietatea mare de zone geografice a condus la formarea la începutul sec. al XIX-lea a locuinței vernaculare cu diversitate bogată în planificare, compoziție structurală și amenajare spațială. Coloniștii vin în Basarabia cu cunoștințe din domeniul construcției specifice pentru sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea. Respectiv, dezvoltarea continuă a acestora în Bulgaria și în coloniile pe parcursul sec. al XIX-lea are loc în mod independent. În metropolă s-au dezvoltat cca 9–10 tipuri de locuințe tradiționale, pe când în Basarabia a avut loc uniformizarea și crearea unui tip specific – *casa de Bugeac* sau *casa sud-basarabească*.

Lipsa acută de mijloace de existență în perioada inițială a impus pe coloniști să trăiască în construcții temporare – *zemleanca* (*burdei, burdel, bordei*) și *case de nuiete* cu o singură cameră (monocelulare)⁹. Treptat aceste încăperi au fost înlocuite cu case permanente, însă au fost păstrate în complexul locativ-gospodăresc în calitate de spații auxiliare.

Principalul material de construcție a fost *argila*: „construcțiile în colonii sunt făcute din piatră, cărămidă și, în cea mai mare parte, din ceamur; costul locuințelor coloniștilor variază de la 50 la 100 de ruble, iar în colonia Comrat, mai dezvoltată, unele case costă de la două până la trei mii sau mai mult”¹⁰. Argila era folosită și în interior: „principalul material de construcție (în arealul Basarabiei de sud – n.a.) era lutul. Cu lut erau unse podurile, pereții, ba mai mult – acoperișul”¹¹.

Lemnul în construcții se folosea în cantități minime, era material rar în această zonă. La etapa inițială de colonizare se utiliza pentru edificarea caselor împletite din nuiete „în furci”. Mai târziu se procura special pentru structura de rezistență a acoperișului.

Paiele, ca material secundar de construcție erau utilizate pentru acoperiș, mai ales în primii ani după imigrare, sau amestecate cu lut – la pereți. Mai târziu paiele ca material de acoperire, a fost substituit de stuf.

În prima jumătate a sec. al XIX-lea s-au descoperit în satele Devletagaci, Glavan și Tașbunar (Ucraina – n.a.) *depozite de piatră*, precum și de *alabastru*, care au facilitat construcția diferitor edificii¹². Însă case din piatră puteau să-și permită locuitorii așezărilor amplasate în apropierea carierelor de piatră, „pentru a transporta o cantitate de piatră suficientă pentru construcții în coloniile mai îndepărtate geografic, pe carele trase de boi, era fizic și economic aproape imposibil”¹³. În majoritatea satelor piatra pentru construcții era strânsă în preajma acestora și folosită doar pentru fundații, socluri, beciuri și, uneori, pentru pereții locuințelor în care erau zidite cuptoare, precum și pentru fundațiile unor anexe gospodărești¹⁴.

Tehnicile de construcție erau tipice în general pentru întreaga regiune balcano-carpatică, însă cele mai utilizate de coloniști tehnici de construcție au fost: *paianta* sau *împletitura din nuiete unsă cu lut* (la etapa inițială), *monolitul din argilă*, *din chirpici de lut (saman)* și rar, *piatra*.

Paianta sau *împletitura din nuiete unsă cu lut „în furci”* – *паянтов градеж* (cel mai vechi tip) – se construia prin umplerea spațiului dintre stâlpi/furci înfipti în pământ cu împletitură, care constituiau carcasa casei. Pereții din interior și exterior se lipeau cu argilă.

Ceamurul sau *monolitul din argilă*. Coloniștii repede au trecut la tehnica de construcție monolit din argilă, mai avantajoasă decât construcția „în furci”. Masa de argilă cu paie (*ceamur*) era pregătită lângă viitoarea construcție, fiind amestecată de caii mănâți pe cerc. Când amestecul era gata, acesta se făcea vâlătuci și se transmitea dealungul unui lanț uman până la persoanele care le puneau în pereții casei. Pereții casei erau construiți *în clacă (меджия)*, adică cu efort comun. Se adunau pentru această lucrare de mai multe ori, pentru că pereții trebuiau ridicați la intervale de timp necesar pentru a se usca bine și a se așeza. Pereții din lut erau masivi, cu grosime de 50–70 cm sau și mai mult. La unele case mai vechi ridicate în acest mod, în colțuri se așezau corzi de viță-de-vie, care asigurau rezistență acestei construcții¹⁵. Unele case construite în acest fel la sfârșitul sec. al XIX-lea se mai păstrează și sunt locuite până azi¹⁶.

Cărămizile din lut nears (chirpici saman) – cea mai recentă tehnică de construcție: „lutul amestecat cu paie era format în cărămizi, care se așezau în piramide să se usuce, fără să fie arse. Când se uscau, din ele se construiau pereții. După ridicarea pereților, aceștia erau unși cu argilă amestecată cu pleavă și bălegar de cal”¹⁷. Bulgarii din Basarabia mai utilizau *tehnici combinate sau de tranzit*, atunci când la construcția pereților casei „două rânduri erau din ceamur de 1,4 m înălțime, iar partea superioară – din chirpici de lut”¹⁸.



Fig. 1. Casă tradițională bulgărească din satul Victorovca, r-nul Cantemir, construită la începutul sec. XX



Fig. 2. Casa lui O. Panov, or. Taraclia



Fig. 3. Casă tradițională bulgărească din satul Stoianovca, construită în anul 1920.



Fig. 4. Casă tradițională bulgărească din satul Stoianovca, construită în anul 1934

Complexul locativ-gospodăresc al coloniștilor bulgari nu repetă integral pe cel din metropola și nu este identic cu complexele vecinilor (moldovenilor, germanilor, ucrainenilor etc.). Dezvoltarea calitativă a casei duce la separarea părții locative și reprezentative. Adaptarea la noul mediu de trai decurge suficient de rapid și deja la mijlocul sec. al XIX-lea, în așezarea bulgară majoritatea erau case din ceamur cu 2 și 3 spații locative. În același timp, casele vechi din curțile bulgarilor nu se distrugau, casele capitale se numeau *kăšta*, iar denumirea *cuhne* (*bucătărie*) a fost transferată pentru locuințele temporare, cu un sens mai amplu decât sensul contemporan al cuvântului bucătărie. În unele sate bulgărești se practica locuințe cu 4 camere (*goleama kăšta* (*casa mare*) + *aiat/ haiat* + *camara* + *malca kăšta*). Această formă apare datorită faptului că *haiat*-ul se separă în două spații și aici apare încă un spațiu – *camara*, *comara*, cu funcții de bucătărie de iarnă și loc de trai pentru vârstnicii familiei. Aici erau plasate și gurile *cuptorului* sau *grubei*, lângă

care se ridica și un *cotlon* pentru gătit. Lipsa unui astfel de plan la bulgarii din spațiul balcanic îl poate clasa ca element împrumutat de la moldoveni. Drept argument se dovedește și denumirea (din română „*cămară*”), precum și aceleași funcții în locuința tradițională a moldovenilor¹⁹.

Spre sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. XX, se formează predominant complexe locative din două construcții (în diverse variante locale) și se stabilesc două căi în dezvoltarea casei.

1. Dezvoltarea funcției reprezentative a locuinței și alocarea unei camere în acest scop în casa capitală. Se formează locuințe cu 2 sau 3 încăperi (*haiat/ faiat*, *soba* sau *gorna kăšta*, *dolna kăšta* sau în tradiția română – *casa mare*). Ulterior, spațiul auxiliar *cuhne* ca loc pentru trai al unei părți a familiei trece pe plan secundar, în timp ce structura casei capitale (*kăšta*) devine mai complicată. Însă, multe dintre casele alungite cu mai multe camere, păstrate și până acum, s-au format prin unirea bucătăriei (*cuhne*) cu casa mare (*kăšta*) într-un singur rând.

2. Întreaga casă capitală (*kășta*) dobândește importanța unei încăperi reprezentative și se transformă într-o casă nelocuită, „curată”. Însă, bucătăria (*cuhne*), dintr-un spațiu secundar, se transformă într-o parte indispensabilă a unui complex locativ. Structura acesteia devine mai complicată, se apropie de structura casei capitale, însă dimensiunile, forma acoperișului și alte elemente o diferă de prima²⁰.

Creșterii interne a populației din satele bulgărești spre sfârșitul sec. al XIX-lea datorează apariția fenomenul satelor-fiice. Lipsa parcelelor de teren din resursele interne ale așezării-mamă a impulsionat pe acei locuitori, care au rămas fără teren, să caute noi locuri pentru așezare în afara localității de baștină și să întemeieze sate noi (așa apar satele Stoianovca, Victorovca, r-nul Cantemir, s. Colibabovca, r-nul Leova etc.). În perioada interbelică persista tendința dispariției funcției reprezentative a locuinței și dezvoltării continue a funcției locative, pentru îmbunătățirea condițiilor de trai.

Impunerea în perioada sovietică (cca 50 de ani) a unor planuri standardizate obligatorii ale caselor, suprapusă cu asortimentul relativ redus de mobilier și piese de interior, au modificat esențial atașamentul bulgarilor față de propriile tradiții în planificarea, construcția și echiparea caselor personale, a dat uniformitate satelor Moldovei și a șters originalitatea și specificul satelor din diferite regiuni ale țării. Pe de altă parte, acest lucru a conservat (prin ignorare) un număr suficient de mare de case tradiționale construite în prima jumătate a sec. XX, inclusiv cele din satele bulgare.

Portul și costumul popular

Costumul tradițional al bulgarilor din Moldova a păstrat particularitățile caracteristice vestimentației de odinioară din acele regiuni ale Bulgariei în care locuiau strămoșii strămutați a bulgarilor de astăzi. Aceste particularități se referă la ansamblul pentru femei *sukman*, îmbrăcămintea de culori închise ale bărbaților, încălțăminte din piele tăbăcită cu vârful ascuțit, încălțăminte pentru femei cusută din țesătură de lână, precum și utilizarea limitată a broderiilor în decorarea hainei.

Costumul pentru femei. Componentele principale au fost cămașa – „*riza*”, rochia – „*roklya*”, șorțul – „*pristilka*”, „*farta*”, broboada – „*dol'nyanka*”, „*kărpa*”, „*bare*”, „*kalyner*”, „*shelci*”, „*shal*”. „*Riza*” (cămașă în formă de tunică cu mâneci, care servea drept lenjerie de corp) era cusută de pânză din bumbac – „*ot pamuk*”, sau din amestec de ațe de bumbac, lână și mătase.

„*Riza*” nu avea guler, mânecile erau de obicei largi, tăietura de la piept venea pe mijloc, până la brâu. Poala cămașei festive era ornată cu broderie, dantelă brodată – „*gherger*”, sau cu volane – „*uborka*”. În cazul în care se îmbrăca cămașa festivă, se ridica ușor poala rochiei, încât să se vadă broderia, dantela.

Peste cămașă se purta o rochie țesută – „*roklya*” – lungă până la mijlocul coapselor, decoltată, cu tăietura rotundă a gâtului, cu mâneci largi, cusute la umăr, terminându-se cu manșete; cu fustă încrețită, alcătuită din pânze drepte. Deseori astfel de rochii erau cusute din stofă monocromatică sau în carouri.



Fig. 5. O familie de bulgari din s. Corten, începutul secolului XX. (Arhiva personală E. Bancova)



Fig. 6. Costum de sărbătoare al tinerelor bulgare din satul Corten, a doua jumătate a anilor 50 ai secolului XX



Fig. 7. Costumul tradițional bulgar din or. Taraclia, sfârșitul anilor 30 ai secolului XX



Fig. 8. Fete bulgăroaice din satul Corten în haine tradiționale, începutul anilor 50 ai secolului XX (poză este realizată în timpul Postului Mare)



Fig. 9. Costumul tradițional festiv feminin, mijlocul secolului XX, or. Tvardița, 2016.



Fig. 10. O femeie din or. Tvardița, cu bijuterii tipice costumului unei femei

„Roklya” putea fi și fără mâneci – „roklya bez rakavi”, „chukman” – erau purtate de femeile în vârstă; peste „rokly” se îmbrăca „chapak” – o vestă cu mâneci, scurtă până la brâu, deseori cu căptușeală. Poalele rochiei erau croite foarte largi, din mai multe pânze drepte, cusute în talie de corsaj, adunate în plie mici sau mari – „na

pasty”. Poalele erau decorate cu panglici – „lentichki”, „shiritcheta”, – cu dantelă croșetată neagră sau maro – „tintely”, cu pliuri transversale, alteori – cu șnur răsucit – „gaytan”.

„Roklya” era partea cea mai importantă a costumului bulgăroaicelor; numărul de rochii pe care le avea mireasa, demonstra bunăstarea familiei acesteia. În timpul pețitului, în semn de consimțământ, mireasa dădea pețitorilor o rochie (de obicei de culoare roșie) – „dava roklya”.

Pe vreme rece se îmbrăca o rochie (sau mai multe) cu mâneci, dar și o bluză vătuită, sau un veston din piele de oaie, decorat cu panglică neagră din piele cu desene originale – „kozuhche”, „kyurkche”. În familiile înstărite, fetelor li se coseau astfel de cojoace, însă ajustate pe talie și decorate bogat cu panglici din piele colorată, broderii aprinse, pompoane și ciucuri. Ansamblul vestimentației de iarnă pentru femei includea și o vestă ușoară, căptușită – „elek”, un tip de sacou din lână sau postav, uneori căptușit cu blană – „aba”, „kasak”, „saltamarka”.

În primele decenii ale secolului XX a apărut un ansamblu nou, alcătuit din două piese: fustă încrețită și bluză (cămașă), ornată în față și pe mâneci cu volane, panglici, falduri. Acest ansamblu este purtat de către femei tinere și fete. Pe scară largă se răspândește un alt model de bluză – *basca*. Este foarte ajustată și lungă până la coapse. Mâneca, îngustă în partea de sus, se îngustează spre încheietură. De obicei era cusută din catifea de bumbac sau din satin întunecat de fabrică. Și *basca* era decorată cu volane, panglici și falduri mici. Deasupra, sau sub *basca* se îmbrăca *prestilka* de sărbătoare.

Un element obligatoriu în costumul bulgar pentru femei este șorțul – „prestilka”, „farta”. Pentru „prestilka” de sărbătoare era țesută o pânză specială din lână cu dungi pe margini, panglicile fiind făcute din fire răsucite

de lână – „*prajka*”. Un element aparte al costumului tradițional pentru femei erau podoabele. Gulerul închis și croiala simplă a corșajului presupunea o mulțime de podoabe în formă de salbe și mărgelile – „*sidefi*” – salbe din sidef, „*mirdjani*” – din coral, „*sinți*” – din sticle colorate, dar și legături din monede de aur – „*left*”, „*mahmudiy*”, „*altāni*” cu o denumire comună „*gerdan*”, „*altāni*”. Astfel de salbe erau purtate doar de fetele din familii înstărite. Se obișnuiau cruciulițele din cupru, os, sidef, aduse din locurile sfinte. Obligatorii erau cerceii – „*obitsy*”, uneori din aur, mai des din argint; inele din argint și metal simplu – „*prăstyan*”, dar și brățări din cupru, nichel, sticlă și argint – „*grimni*”, „*intishii*”. Deseori se întâlneau fete sau femei tinere purtând brăie țesute, brodate sau bogat ornate cu cataramă de argint – „*chuprazi*”, „*pafti*”, dar și centuri brodate frumos – „*culan*”.

Un loc important în vestimentația tradițională a femeilor îl are acoperământul capului. De la vârsta de 7-8 ani, fiecare bulgăroaică trebuia să-și acopere capul. Acoperământul pentru femei era alcătuit dintr-o basma triunghiulară albă, numită „*dolynnyanka*” sau „*vrăzka*”, cu capetele căreia femeile își înfășurau cosițele, înainte de a le aranja în coafură, alcătuiind un roul în jurul capului, peste care era îmbrăcată o broboadă. Existau și variante festive ale acestor broboade: partea interioară era cusută cu dantelă îngustă – „*tintelychi*”, „*gergefchi*”, iar pe partea triunghiulară, care cădea pe spate, erau brodate flori. De sărbători acest acoperământ era îmbrăcat sub broboadă astfel, încât în față să se vadă marginea dantelei, iar în spate, de sub basma să se întrezărească broderia.

Broboadele deasupra – „*kărpa*”, „*bares*”, „*chumber*”, „*kalinker*”, „*shal*” – în formă de pătrat, îndoit pe diagonală, erau cumpărate, confecționate din bumbac sau lână fină, de obicei cu ornament floral.

Fetele își împleteau părul în două cosițe, unindu-le cu panglici colorate, adăugând mărgelile, scoici etc. Și femeile măritate își împleteau părul în două cosițe, dar le aranjeau la ceafă în coc – „*na kok*”.

În picioare tinerele bulgăroace purtau ciorapi din bumbac sau lână fină albă – „*kaltzuni*”, „*churapi*”, iar femeile mai în vârstă și copiii purtau ciorapi groși, împlețiți din lână „*vălneni kaltzuni*”. Încălțăminte obișnuită erau „*terlitsi*” – ciupici, cusuți manual din postav, căptușiți cu piele. „*Terlitsi*” era încălțăminte cotidiană pentru femeile în vârstă în zilele calde ale anului. „*Terlitsi*” mai elegante, decorate cu broderie, mărgelile, mici pompoane se încălțau de zile mari. Fetele și femeile tinere cumpărau pentru sărbători pantofi cu tocul mic – „*karevly na podbory*”. Pe timp rece femeile din familii nevoiașе purtau opinci din piele de porc – „*tsărvuli*”, iar cele mai înstărite – șoșoni și caloși – „*butushi*”, „*shushoni*”, „*kaloshi*”.

Baza costumului național al bărbaților bulgari din Moldova este cămașa – „*riza*”, izmenele din pânză – „*pushtanki*”, pantalonii din lână sau postav, de obicei negri sau maro – „*gashti*”, „*dimiy*”, „*chișiry*”, „*poturi*”. Acești pantaloni se caracterizau prin croiul foarte larg al părții superioare și craci foarte înguști, ajustați la picioare. Lărgimea lor se atinge din clinurile sau bucățile pătrate ale stofei. Ca să nu cadă, pantalonii erau susținuți cu un șnur, sau de o curelușă – „*urkuzun*”, „*uchkur*”.

„*Riza*” era obligatorie și în ansamblul vestimentar de

gală și în cel uzual. Aceste cămașe erau decorate foarte rar, dar și foarte rezervat. Costumul era completat cu un brâu lat țesut – „*pozas*”, „*opas*”. Pe cap se purta pălărie de culoare neagră sau maro, sau din paie – „*paraliya*”; iarna – cușmă din cârlan – „*kalpak*”, „*shapka*”, „*post*”, iar primăvara și toamna – chipiu – „*kartuz*”. Vara și în zile de sărbători, flăcăii își împodobeau pălăriile și cușmele cu broșe metalice – „*bondarki*”, „*pileshti*”, cu flori din hârtie – „*kitka*”, „*piro*”; iar de Crăciun adăugau fire de aur, primite în dar de la fete – „*telyana kitka*”. Încălțăminte tradițională erau opincile – „*tsărvuli*”, purtate cu obiele țesute – „*navuiy*”, „*navushta*”. Cei mai înstăriți purtau cizme – „*chizmy*”, încălțate peste ciorapi de lână – „*churapi*”, „*kaltzuni*”. Vara purtau sandale sau ciupici căptușiți cu piele – „*terlitsi*”, dar și pantofi lucrați manual, fără ștaif – „*chehli*”. Deseori, de zile mari, tinerii purtau papuci – „*chupitsi*”.

Elemente obligatorii ale costumului străvechi pentru bărbați erau jacheta din stofă fără mâneci – „*elek*” și vestonul din stofă – „*aba*”, „*intiriya*”, „*dulma*”. „*Elek*”-ul de zile mari era cusut din lână fină, stofă sau satin de culoare neagră sau gri, îmbrăcat de obicei peste cămașa de sărbătoare. „*Elek*”-ul era decorat bogat cu găitan.

Vestimentația de iarnă a bărbaților bulgari era alcătuită din jachetă fără mâneci din blană de oaie – „*ku-zhuhchi*”, un cojocel alb tot din blană de oaie – „*kyurk*” și o șubă albă din piele, cu guler mare de cârlan și mâneci lungi – „*tulup*” sau „*shuba*”. Deasemenea purtau pantaloni din blană de oaie – „*meshini*”.

Pe vreme rea purtau o mantă de stofă – „*ferdzhya*”, „*gunya*”, „*yamurluk*” cu guler – „*glugă*”, „*kachulka*”.

Ocupațiile tradiționale

Meșteșugurile practice. Bulgarii strămutați au adus cu ei în Bugeac nu doar diferite vase din lut și echipament pentru producția acestora, dar și abilități și capacitatea de a le confecționa.

Confecționau următoarele tipuri de produse din lut și ceramică: ulcioare (*gărneta*), oale de diferite mărimi (*gyuvechi*), diverse cupe (*cani*, *chashi*), strachini (*chinii*), farfurii (*panitzi*), dar și obiecte de cult: ulcioare pentru ceremoniile de nuntă (*svatbarski stomni*, *svatbarski kron-diry*), cupe pentru aghiazmă, cristelnițe, cadelnițe. Pentru nevoile de uz casnic se confecționau oale înalte de diferite dimensiuni (*kyupove*, *delvi*, *burkani*). Totodată meșterii-ceramiști confecționau și diferite obiecte decorative: vase de diferite forme și dimensiuni, ghivece pentru flori, figurine de oameni și animale, care împodobeau interiorul casei.

Abilitatea de a lucra cu metalul – fierul și arama – bulgarii au deprins-o în Bulgaria – patria lor, probabil chiar până la cucerirea ei de către otomani. Meșterii arămari confecționau obiecte de uz casnic: căldări (*mentzi*, *bakāri*), cazane (*kazani*), cratițe (*tendzheri*), lighene (*legene*), strachine (*sahani*), tigăi (*tavi*), cupe (*chashki*), ulcioare (*ibritsi*), oale (*kyupcheta*), linguri (*lăzhitsi*), dar și obiecte de cult: căldărușe pentru agheazmă (*kotlentza za svetena voda*), cupe pentru împărtășanie (*kupi za prichastie*), cristelnițe (*kupeli za krāshtavane detsa*), sveșnice (*sveshnilniki*) etc. Toate aceste obiecte aveau diferite forme și dimensiuni, erau unice și irepetabile.



Fig. 11. Război de țesut. Muzeul Patrimoniului Cultural din Taraclia



Fig. 12. Lenjerie de pat împletită din or. Taraclia., mijlocul anilor 50 ai secolului XX

Strămutându-se pe târâmuri străine, bulgarii au adus cu ei diferite obiecte din aramă, mai întâi de toate căldări de diferite dimensiuni și predestinări (*bacări*, *mentzi*) cu fundurile largi și pereții drepți. În Bulgaria forma acestor căldări varia în funcție de regiunea în care au fost confecționate și după forma acestor *bakări* din aramă care s-au mai păstrat în unele gospodării, dar în deosebi prin muzee, se poate afirma din ce regiuni s-au strămutat bulgarii noștri în Bugeac.

În anii 50-60 în uzul bulgarilor au apărut ustensile de fabrică (sape, lopeți, topoare etc.) și ustensile din metal și plastic, deaceia a scăzut brusc numărul forgeriilor. În locul acestora au apărut sudori, care prelucrau metalul. Aceștea confecționau porți de fier (*porti*), garduri (*duvar*),



Fig. 13. Față de masă brodată din or. Tvardița. mijlocul secolului XX

arce pentru vița de vie, diferite obiecte pentru construcția casei etc. Din anii '90 au început să apară tot mai multe porți de fier, porțițe, garduri, grilaje, vopsite în negru sau maro cu vopsea durabilă. Aceste obiecte sunt foarte costisitoare și sunt obiecte de mândrie și prestigiu.

Confecționarea obiectelor de uz casnic și decorative din lemn. Printre coloniștii dunăreni, majoritatea cărora era alcătuită din agricultori și crescători de vite, se regăseau numeroși meșteri lemnari cu abilități de prelucrare a lemnului și de construcție. Practic toți țăranii posedau competențe elementare de tâmplărie și dulgherit. Fiecare gospodar era capabil să-și confecționeze ustensilele necesare pentru prelucrarea pământului (lopeți și furci din lemn), site pentru a cerne și a vântura semințe, alte

obiecte de uz casnic: pive (*ciutura*), albii (*kuritu*), site (*strunka*), căldări din lemn (*vidritza*), străchini (*chinyi*), linguri (*lăzhitsi*), solnițe (*sulynitsa*) etc.; mobilier: dulapuri (*dulapi*), rafturi (*politsa*), taburete (*taburetki*), mese (*masi*) etc. Gospodarii mai înstăriți apelau la meșterii care confecționau obiecte din lemn mai frumoase și mai calitative: ferestre (*dzhamove*, *penchuri*), uși (*vratii*), paturi (*krivati*), scaune (*stolcheta*), etajere, rafturi incrustate, dulapuri, lăzi (*sandŭtsi*), leagăne (*lyulka*), măsuțe joase cu trei picioare (*sofra*, *paralya*), fuse (*vritenu*), furci de tors (*hurka*) ș.a. Din cauza deficitului de materie primă, tradiția lemnăritului la bulgari nu era atât de dezvoltată ca la moldoveni sau români care locuiau în codri. Însă la sfârșitul secolului al XIX-lea, meșterii rurali, influențați de meșteșugarii din coloniile germane, din vecinătatea grupurilor etnice care locuiau în sudul Basarabiei, au început să confecționeze mobilă după model urban, au început să-și decoreze produsele cu gravuri.

Odată cu apariția tehnologiilor, materialelor și instrumentelor noi pentru confecționarea mobilei, ușilor, diferitor decorațiuni din lemn, au apărut și întreprinzători, care au început să confecționeze conform cataloagelor, după modelele moderne occidentale: seturi de mobilă, ferestre, uși, pavilioane din lemn elegante sculptate ș.a. Producția lor, competitivă celei de fabrică, este la mare căutare.

Confecționarea obiectelor din piele. Din patria lor strămoșească bulgarii-migranți au adus cu ei abilitățile uneia dintre cele mai străvechi îndeletniciri casnice – prelucrarea pieilor animalelor și confecționarea hainelor și a diferitor obiecte de uz casnic. Din pielea de oaie se coseau haine calde de gală și de toate zilele pentru întreaga familie. Din pielea de porc, mai rar de vită se confecționa încălțăminte ușoară – *tsărvuli*. Din pielea prelucrată bulgarii coseau bundițe (*kojuhche*, *bidyan*, *keptar*), șube și cojocole (*shuba*), din piele tunsă de oaie – pantaloni de blană pentru bărbați (*mishiny*), cușme bărbătești (*pos*, *kalpak*). Toate aceste obiecte erau cusute de către meșteri (*kojuhar*).

Țesutul ca îndeletnicire tradițională a bulgarilor din Moldova. Țesutul ca formă de producție casnică, care practic asigura cu haine familia și casa cu țesături, ocupa un loc important în gospodăria migranților transdunăbieni și alcătuia o parte importantă a vieții cotidiene tradiționale.

Cel mai amplu era prezentată paleta de produse tradiționale țesute în interiorul casei, unde fiecare își avea locul tradițional. Iată cum descrie N. S. Derjavin împodobirea casei bulgarilor basarabeni de la începutul secolului XX: "... dorința de a împodobi pereții cu covoare – *kilimi* – și prosoape – *pishkiry* – țesute de casă este caracteristic caselor bulgărești. În Basarabia pereții camerei principale sunt împodobite cu cearșafuri – *kuprinyani charshafi* – și ștergare – *pisaniy pishkiri* – de mătase, țesute de casă. Dea lungul pereților se află *odăr* acoperit cu covoare – *kadrela*. Pe lavițe se află perne lungi – *văzglavniți*. La ferestre – *pishkire*, cusute cu dantelă; podeaua de lemn este așternută cu covoare din lână, țesute de casă – *cherga*. Tot acolo sunt clădite plapumele – *yurgani*, pernele – *padushki*, saltele – *dushetsi*; în aceeași cameră se află o ladă cu rochii –

sandăk". Ar mai fi de adăugat, că în camera principală se "clădeau" așternuturile pentru pat – plapume, saltele, perne, bucăți de pânză țesută, multe ștergare țesute și brodate, haine noi din țesătură de casă, menite ca zestre pentru fete – *chiisy*, *cheiz* – toate fiind aranjate pe o ladă – *lavitsa* – care și ea făcea parte din zestre.

Bulgarii-migranți, care au adus tehnologiile țesutului din Basarabia, țesau de obicei, la stative orizontale. Acestea erau ceva mai complicate decât cele verticale, însă ofereau mai multe posibilități pentru realizarea diverselor metode tehnice. Construcția lor permite utilizarea metodelor simple și complicate de țesut, fabricarea diferitor pânze. Acest utilaj a rămas practic neschimbat până în zilele noastre. Pe teritoriul Moldovei se întâlneau și stative verticale, răspândite larg doar în regiunile de nord și centru. La sud, în Bugeac, țesau doar în stative orizontale.

Una dintre cele mai vechi tehnici de țesut a fost cea în ite. Puteau fi în două ite, trei, patru, șase și mai multe ite, în funcție de tehnica țesutului. Anume numărul și mărimea itelor determina aspectul pânzei. Variind numărul itelor, gospodinele creau o gamă variată de țesături. Cel mai simplu este țesutul în două ite. Țesând în două ite se obține o pânză netedă cu o împletire simplă a beteilor cu urzeala. Astfel erau țesute pânze (*tăkanu*), cuverturi (*chergi*), pânze pentru saltele (*dyushek*), lăicere (*chulche*), țoluri, pânză de sac (*chuval*). Atunci când îmbinau firele de mai multe culori în beteală și în urzeală, obțineau țesătură în carouri (*kadrela*). Această pânză se utiliza la confecționarea șorțurilor (*prestilka*), fețelor plapumelor din lână (*yurgan*), diferitor fețe de pernă (*văzglavniți*) etc. Printre coloniștii din Bugeac era răspândit țesutul în trei ite, din care se țesau dungi decorative pentru ștergare, cuverturi, perdele ș.a. Era larg răspândită și tehnica mai complicată a țesutului în patru ite (*chetvorna*), cu ajutorul căreia se confecționau diferite ornamente pentru casă și vestimentație.

Mult mai rar se utiliza tehnica țesutului în cinci și mai multe ite, care permitea obținerea unor modele pe cât de frumoase, pe atât de complicate. Această metodă este foarte laborioasă și necesită mari aptitudini de la țesătoare; de obicei în această tehnică lucrau mai multe meșterite iscusite.

Cel mai mare grup de obiecte țesute la bulgarii-coloniști îl alcătuiau covoarele din lână de oaie. În cantități mari se țesau diferite țoluri și păretare – *chergi*. Erau țesute pe stative orizontale în două, trei sau patru ite, fapt care făcea desenul să fie simplu, în dungi colorate. În funcție de cum erau aranjate aceste dungi, *chergi* îndeplineau diferite funcții și aveau diferite denumiri: *sherena cherga* – cu dungi late colorate; *lavishnitsa* – era așternută pe laviță. De asemenea *cherga* din lână se foloseau ca și cuverturi și pentru învelit, la fel ca și pledurile moderne.

Cele mai vechi tipuri de covoare sun cele netede, fără scamă – *kilimi*. La confecționarea lor țesătoarele utilizau ornamente împrumutate de la moldoveni sau găgăuzi în formă de crengi stilizate și copaci (așa zisul "pomul vieții"), buchete de flori, care se rânduiau cu figuri antropomorfe stilizate de oameni, păsărele, alte animale. Covoarele țesute, tot mai rar de puținele meșterite, au câmpul negru, pe care sunt plasate buchete de flori (de

obicei trandafiri) în coș, sau fără. Dat fiind că lâna este vopsită cu coloranți artificiali, nuanța ei este mult prea intensă, țipătoare, fapt care accentuează și mai tare caracterul lor nenatural. Multe desene de pe covoare au apărut inspirate din subiectele și ozoarele de pe broderii. În linii generale covoarele netede reflectă influența vădită a tradiției moldovenești atât în tehnica executării, cât și în compoziția ornamentului.

Tradițional, în fiecare casă bulgărească se găseau fețe de pernă țesute pentru perne alungite – (*văzglavnitsi*), fața cărora era cusută din pânză brodată. *Văzglavnitsi* erau obligatorii în zestrea miresei.

Un obiect țesut obligatoriu pentru costumul național era brăul (*kushak, poyas*). De obicei acesta era țesut din fire subțiri de lână albă, după care era vopsit în culoare roșie, albastră sau maro. Nu lipseau nici traistele – genți țesute (*turbichka*), nici desagi (*disagi*). Erau țesute și ipingele pentru cai (*chul*) cu ornamente vii și ciucuri.

Din stofă de lână se confecționa și lenjeria de pat: păturile (*yurgani*) și saltelele (*dyushetsi*) umplute cu lână de oaie. Din lână albă, subțire cu adaos de bumbac și fire de mătase se țesau plăpumioare pentru copii (*yurganche*).

Un grup aparte îl constituiau țesăturile ornamentate din lână fină toarsă, de calitate înaltă, sau din fire de mătase brută, sau din fire combinate pentru împodobirea casei: prosoape (*peshkir*), perdele (*perdya*), fețe de masă (*masa, pokrivka za masa*), cuverturi (*charshaf, krvatnik*), zestre (*cheiz*) sau veșminte de cult.

Prosoapele erau rituale (nupțiale sau funerare), pentru decor interior, uzuale. Prosoapele nupțiale prezentau o fâșie lungă (3-4 m), îngustă din fire de bumbac sau de mătase cu dungi ornamentale, cu figuri geometrice, țesute cu caracter zoomorf sau floral. La capete se coseau dantele lucrate manual, mai târziu se brodau diferite flori, buchete etc. Aceste prosoape erau predestinate nașilor (*kumuve*), părinților mirelui (*svekăr, svekărva*), vorniceilor (*deverii, momyani*) și se deosebeau prin complexitatea executării. Prosoapele funerare erau executate din același material, însă fără nici o înfrumusețare.

Pentru decorațiunile interioare prosoapele erau țesute preponderent din mătase, sau combinate cu fire de bumbac. Aici se manifestau pe deplin măiestria și talentul viitoarei gospodine, căci aceste prosoape se confecționau de către fetele nemăritate și făceau parte din zestrea acestora. Aceste prosoape se ornau și se brodau deosebit de bogat. Ele erau puse la ferestre, portrete și oglinzi.

Prosoapele pentru uz casnic erau țesute în două țe din bumbac, nu prea mari și fără decorațiuni. Aici ar fi de menționat faptul că tradiția de a utiliza prosoape țesute pentru diferite ritualuri, bulgarii au adus-o din Balcani, însă aici, în Basarabia, influențată de populația băștinată, a obținut o dezvoltare mai amplă. De la moldoveni bulgarii au împrumutat o ornamentație mai bogată, ornamentele însăși au suferit schimbări: cele moldovenești se inserau în cele bulgărești și putem afirma că sub influența puternică moldovenească bulgarii din Bugeac și-au găsit propriul tip de prosop – basarabean, diferit într-un fel de prosopul din Bulgaria.

Practic toate obiectele confecționate încă până la mij-

locul secolului XX în stative de casă, au fost înlocuite cu cele moderne, cumpărate, deseori din materiale artificiale care și-au pierdut particularitățile naționale. Din lâna toarsă în condiții casnice se împletesc haine calde de iarnă: ciorapi (*chorapi, kaltsuni*), ciupici (terlitsi), jachete (*kofichka*), pieptare (*jiletka*). Obiectele de primă necesitate în gospodăria țărănească erau frumoase, determinau fundalul spiritual al vieții cotidiene, creau confortul casei rurale. Obiectele țesute de casă, în deosebi covoarele, din cauza muncii migăloase la confecționarea lor, sunt păstrate și transmise deseori din generație în generație.

Deci, păstrând tradițiile balcanice ale țesutului de casă, bulgarii-migranți din sudul Moldovei au dezvoltat și perfecționat tehnici și metode de țesut în noile condiții climaterice, economice și sociale din sec. XIX – XX. O influență mare asupra meștejugarului țesutului bulgarilor din sudul Moldovei au avut-o tradițiile vecinilor-moldoveni. De exemplu, sub influența tradițiilor locale o mare importanță căpătau covoarele, s-au diversificat considerabil tipurile și ornamentele prosoapelor de casă, în deosebi celor rituale, în determinarea unor tipuri de ustensile țesătoarești au apărut termeni moldovenești etc. Dar și migranții au influențat considerabil asupra tradițiilor locale. Astfel, odată cu venirea coloniștilor transdanubieni de la sudul Basarabiei au preferat stativile orizontale în detrimentul celor verticale, păstrate până în zilele noastre în raioanele din centrul și nordul țării. Deasemenea moldovenii de la sud au început să folosească pe scară largă stoffe țesute de casă pentru confecționarea vestimentației pentru femei și a costumului popular în general. Acest fapt demonstrează că procesele etnice, exprimate prin influența reciprocă a culturilor popoarelor Basarabiei de Sud poartă un caracter integrațional de împrietenire și duc la formarea trăsăturilor regionale.

Alimente și ustensile de bucătărie specifice

Nimic nu oferă oportunitatea de a veni în raport cu cultura materială a unui popor, ca bucătăria națională. Înțelegerea caracteristicilor sale este probabil cea mai bună și cea mai scurtă cale spre înțelegerea reciprocă a națiunilor.

Cel mai important și semnificativ fel de hrană este pâinea – "hlyab, lyap". De pâine depindea bunăstarea bulgarilor-coloniști, de ea erau legate speranțele lor la o viață sătulă și înstărită, pâinea era hrana lor de toate zilele, deaceia atitudinea față de ea era una deosebită – respectuoasă și condescendentă. De pâine leagă bulgarii o serie de concepții și credințe, ea rămânând componentă sacrală, obligatorie în întreaga practică ritualică. Pe parcursul dezvoltării istorice s-au stabilit și s-au păstrat până în zilele noastre două feluri de produse făinoase din aluat cu *drojdii și azimă*. Cel mai vechi tip de pâine este pâinea nedospită – "*pita*", "*pitka*", "*presenchenapita*", "*pogachya*", "*pazlama*".

Pe lângă consumul zilnic, acest fel de pâine este legat de un șir de concepții și credințe, dar și de numeroase acțiuni rituale: la nașterea copilului se frământă "*pita*" nedospită, închinată Sfintei Născătoare de Dumnezeu – ocrotitoarea lăuzelor – "*Bogorodichna pita*", "bărza pita". Cu această "*pita*" este întâmpinat și primit în societatea umană nou-născutul; cu "*medena, sladka pita*" – pâine



Fig. 14. Pâine festivă („kravai”), satul Valea-Perjei, r-ul Taraclia



Fig. 16. „Milina” – vertuta cu brânză, satul Corten



Fig. 15. Mâncare rituală de Paști „peceno”, satul Corten



Fig. 17. Masă tradițională de Crăciun a bulgarilor din Taraclia



Fig. 18. Feluri de mâncare din bucătăria tradițională a bulgarilor din orașul Tvardița

cu miere – este întâmpinată mireasa în casa mirelui – societatea parcă ar trimite mesajul cu urarea ca noul său membru să fie "dulce", adică binevoitor și conciliant; și pentru funerarii se prepară " *pătna pita* " – pâinea de "ultimul drum".

Pâinea nedospită (fără drojdii) se coace dea lungul întregului ciclu calendaristic: " *za zdrave* ", atunci când se pornește construcția unei case noi, la sfârșitul lucrărilor agricole – din făină nouă, în ajun de An nou, dar și pentru a îmbuna ființele mitologice. Însă pâinea dospită, datorită tehnologiei mai complicate de preperare, are o importanță mai mare, atât în viața cotidiană, cât și sistemul ritual. Pâinea dospită se prepară din făină de seară, de grâu, mălai sau dintr-un amestec de făină (pâinea rituală dospită se coace doar din făină de grâu) și necesită mai multă experiență și îndemânare. O astfel de pâine (*kisel*, *kvasen*, *kvasnik*) se cocea pentru hrana de toate zilele.

Din timpuri străvechi coloniștii bulgari, ocupându-se de agricultură, foloseau pe scară largă produse făinoase. Cele mai tipice și răspândite sunt: " *banitsa* ", " *mili-na* ", " *tikvenik* ", " *zelnik* ", " *ribnik* ", " *luchnik* ", " *mesenitsa* ", " *tutmanik* ", " *mekitsi* ", " *dărpanitsi* ", " *pitita* ", " *gezlyami* ", " *katmi* ", " *kuvrichantsa* ", " *krăstachki* " ș.a. în dependență de umplutură și tipul aluatului. " *Banitsa* " se coace de toate sărbătorile și în fiecare zi de duminică.

Un loc important în sistemul alimentar al coloniștilor bulgari îl ocupă legumele. În funcție de sezon prepară și consumă diferite legume – proaspete sau conservate. Legumele cele mai întrebuițate sunt: cartoful, ardeiul, roșiile, varza, sfecla, ceapa, usturoiul, morcovul, vinețele. Legumele sunt înăbușite, coapte, prăjite și marinate cu adaos de condimente, deseori caracteristice doar bulgarilor.

Pe lângă agricultură, imigranții bulgari au adus din patria lor strămoșească și abilitățile de creștere a animalelor domestice, fapt care a condiționat o mare cantitate de produse animaliere în sistemul lor alimentar. Este vorba despre carne, lapte și produse lactate, dar și ouă și pește. Produsele animaliere se coceau, se fierbeau și se înăbușeau în vase de lut, sau în ceaune. Deseori carnea era înăbușită în "sucul său", adăugându-se puțină apă sau grăsime. Carnea era conservată și întrebuițată ca semifabricat, care putea fi păstrat un timp mai îndelungat. Din ea se pregăteau tot felul de bucate. Mai preferată era carnea de oaie (*ofchyu meso*), de porc (*svinscu meso*) și de pasăre.

Din carne de porc găteau și păstrau mezeluri – " *na-denitsa* ", " *karnatsi* ", umpleau burta de porc – " *dyadu* ", " *shkembe* ".

Nu le este străină bulgarilor-coloniști nici metoda de păstrare a cărnii – zvântarea. Aceasta din urmă, însă nu si-a găsit răspândire așa ca la găgăuzii din Moldova, sau la bulgarii din Bulgaria, unde produsele zvântate sunt la mare căutare, dar și foarte scumpe. Astăzi doar numai unii bătrâni își aduc aminte de " *sudjuk* ", care astăzi a devenit delicată. Astfel de produse sunt *pastrama*, care se prepară tradițional din carne de vită sau de oaie, mai rar din carne de porc. Din carne de oaie se prepară pentru păstrat renumita " *kavarma* ".

O altă componentă a alimentației bulgarilor din sudul

Moldovei o alcătuiau produsele lactate – laptele de vacă, oaie și capră. Pentru o păstrare mai îndelungată și consum laptele se pune la înăcrit – se prepara așa-zisa " *kisyalu mlyaku* " – renumitul lapte acru bulgăresc – dar și iaurt, ayran, brânză, smântână, caimac și brânză din lapte de oi, sau amestecat. Datorită termenului îndelungat de păstrare, brânza a devenit componentă a unui număr impunător de bucate din bucătăria bulgară: copturi, salate, gustări și felul doi.

Una din distincțiile etnoculturale ale culturii tradiționale a bulgarilor din sudul Moldovei este ritualul " *kurban* ", " *kurban* ", care se trage încă din timpurile de idolatru.

Din lista amplă a varietăților " *kurban* ", care se interpretă până aproape de mijlocul secolului XX (" *kurban na cercovata* " – în cinstea Sfântului-ocrotitor al bisericii satului, kurban de ziua Sf. Gheorghe, " *Petrovskiy kurban* " – de ziua Sfinților Apostoli Pavel și Petru, kurban de ziua Sf. Nicolae Făcătorul de minuni, de Paști, kurban onomastic – în cinstea Îngerului păzitor, " *kurban za cășta* " – cu ocazia botezului sau a sfințirii casei, de cununie, de sănătate, de pomenire, pentru ploaie, pentru roadă etc.). În toate aceste zile masa era însoțită de o mâncare obligatorie – " *kurban* ", gătită după una și aceeași tehnologie. Și astăzi această mâncare este obligatorie și se servește la mesele de nuntă, de pomenire, la casă nouă, la botez – practic la toate sărbătorile însemnate în fiecare localitate bulgară.

O particularitate caracteristică pentru bucătăria tradițională bulgărească este asortimentul bogat și consumul condimentelor și mirodeniilor, care îmbunătățesc considerabil gustul bucatelor. Fiecare mâncare își are condimentele și mirodeniile sale și arta culinară a gospodinei iscusite se manifestă prin cunoașterea la perfecție și priciperea de a utiliza ierburile picante și mirodeniile.

De rând cu utilizarea pe scară largă a următoarelor mirodenii: ardeiul roșu, usturoiul, cimbrul, menta, mărarul, pătrunjelul și alte ierburi, pretutindeni, pe teritoriul fostei Basarabii este cunoscut fenomenul culinar pur bulgăresc – condimentul " *mirudiya* ", " *myurdya* " – un amestec din ierburi uscate și măcinate și alte componente (piper roșu, negru, sare). Nu există o rețetă a " *mirudiya* ", fiecare gospodină adaugă mirodeniile după gustul său: cu cât mai multe componente, cu atât mai gustos și mai aromat este condimentul, care se consumă cu pâine și ca adaos la carne.

Vorbind despre condimentele bucătăriei bulgărești, nu putem să trecem peste renumita " *lyutenitsa* " și, specifică doar în Balcani, așa-zisa sare roșie – " *chervena sol* " – cum o numesc bulgarii din Moldova și Ucraina, în Bulgaria i se zice " *sharena sol* ". " *Lyutenitsa* " este binecunoscuta adjika. În toate bucătăriile naționale se folosește sarea de bucătărie; în majoritatea bucătăriilor popoarelor sudice se folosește piperul roșu măcinat, dar numai bulgarii le combină pentru a obține sare de culoare roșie aprinsă – " *chervena sol* ".

Pe masa tradițională bulgărească se regăsește o gamă variată de băuturi: tari, alcoolice care încălzesc; vinuri lejere, răcoritoare; slab alcoolice – cvasul; compoturi din fructe proaspete și uscate; băuturi lactate. Dintre băuturile alcoolice se evidențiază vinul – " *vinu* " și votca " *rakiya* ". Vinul era un element indispensabil al tuturor

meselor. Este important faptul că în satele bulgărești din Moldova aveau voie să consume vin doar bărbații în vârstă. Femeile și tinerii puteau doar să guste puțin vin sau rakie, pe când copiilor le era strict interzis consumul de alcool. Tradiția preparării „*rakiye*” de casă din struguri și fructe este adusă de către coloniști din patria istorică. Această tradiție s-a păstrat intactă până la mijlocul secolului XX. În general, bulgarii consumă băuturi alcoolice destul de moderat, iar abuzul de alcool este dezaprobat.

Bulgarii din Moldova au păstrat în linii generale meniul și tehnologia preparării bucatelor, caracteristice acestora în țara lor de origine – Bulgaria. În Moldova doar au fost suprapuse noi aspecte specifice, obținute ca urmare a schimbărilor condițiilor dezvoltării etnoculturale și a contactelor cu alte popoare din regiune.

Muzee istorico-etnografice din satele bulgărești din sudul Republicii Moldova

Muzeul Patrimoniului Cultural al or. Taraclia a fost fondat la 29 iunie 2012 (în Registrul muzeelor sub nr. 107), funcționează din ianuarie 2013. Muzeul se află în fosta clădire a administrației colhozului din Taraclia. Colecția muzeului este una diversă, conține nu doar obiecte de uz etnografic, ci și 4000 de ex. de cărți, 1500 de fotografii, articole de ziare, standuri cu fotografii de la evenimente importante locale, discuri cu înregistrări, manuscrise, obiecte personale ale personalităților provenite din localitate, colecții numismatice, heraldice și filatelice²¹.

Muzeului de istorie și etnografie or. Tvardița, r-nul Taraclia a fost fondat în 1961, deschiderea oficială – 1963. Primul director al muzeului a fost desemnat V. I. Maev, în 1990 – 2013 conduce muzeul Z. M. Iazadji. Directorul actual – Gh. Dimov. Muzeul este situat în Casa de Cultură a or. Tvardița. Actualmente dispune

de aproximativ 5000 de exponate. Aici este expusă o raritate – icoană veche adusă din Bulgaria de primii coloniști și donată muzeului de către A. D. Belcevicina. O altă icoană pictată în 1852 este dăruită muzeului de Z. M. Iazadji, pe care a moștenit-o de la strămoșii săi, care a adus-o din pelerinajul la Muntele Athos în 1861²².

Muzeul de Istorie și Etnografie s. Corten, r-nul Taraclia a fost fondat în 1984 de D. Gurgurov, profesor de geografie și istorie, conducătorii întreprinderii colective locale V. Paskalov, N. Gurgurov. Exponatele ocupă patru săli ale muzeului și prezintă dezvoltarea socio-economică și culturală a s. Corten din 1830 – anul întemeierii de coloniștii bulgari acestui sat. Muzeul deține în total 1500 de exponate, cele mai valoroase sunt: „*Lista coloniștilor din Corten din Bulgaria la 1835*” și „*Harta terenurilor închiriate în satul Borceag, 1909*”²³.

Muzeul de Istorie și Etnografie s. Cairaclia, r-nul Taraclia a fost întemeiat în anul 1976. Fondatorul și primul director al muzeului, I. Manolov, a început colectarea exponatelor pentru viitorul muzeu, la 14 august 1978 muzeul a deschis ușile publicului larg. În 1981 muzeul a fost înregistrat oficial. În fondurile muzeului sunt peste 9000 de exponate, dintre care: piese arheologice valoroase – sceptor (cca 5000 de ani), topor celtic, o fibulă de bronz, cioburi de amfore grecești etc., o *Evangelhie* în limba bulgară veche, cartea „*Arborele genealogic al satului Cairaclia*” cu descrierile tuturor familiilor de aici²⁴.

Muzeul de Istorie și Etnografie s. Vinogradovca, r-nul Taraclia a fost deschis la 02 ianuarie 2005. Primul director a fost F. P. Calev, din 2010 – F. Acbîc. Muzeul este amplasat în Casa de cultură local. Fondul principal dispune de 1489 exponate, care redau istoria formării coloniei vitivinicole a familiei Al. Zahariadi și apoi fabricii



Fig.19. Vatra și ustensile de bucătărie, muzeul din Tvardița

„Ciumai”, fondate pe baza acestei vinării. În sălile muzeului sunt expuse fotografii rare, artefacte, obiecte de uz casnic și unelte de muncă din anii 40 ai sec. XX, care ilustrează dezvoltarea viticulturii și vinificației din zonă²⁵.

Muzeul de istorie și etnografie din s. Chirsova, r-nul Comrat. „În anul 2008 Uniunea muzicienilor din Moldova a delegat-o, în mod oficial (ce-i drept, fără remunerare), pe Elena Nedalcova din Chișinău în satul său natal Chirsova cu scopul de a crea, la fața locului, condițiile necesare pentru desfășurarea activităților muzical-culturale și artistice ale comunității bulgare, precum și pentru a organiza acțiuni în vederea eternizării memoriei lui Ion Bass, artist al poporului din Republica Moldova. Tot atunci dumneaei a izbutit ca printr-o decizie a consiliului sătesc Casa de cultură din s. Chirsova de acum înainte să poarte numele lui Ion Bass. Concomitent a fost rezervat spațiu în incinta lăcașului cultural pentru deschiderea muzeului de istorie a satului Chirsova, în care un compartiment special va fi destinat activității de creație a lui Ion Bass și Nicolae Sulac”.²⁶

Astfel, în localul Casei de cultură muzeul de istorie și etnografie al satului și-a deschis ușile la 13 august 2008. În zilele noastre acesta a devenit un centru de popularizare a limbilor bulgară și găgăuză, precum și a culturii etniilor conlocuitoare, de susținere a programelor de studiere a acestora. În cadrul muzeului a fost organizată o formațiune folclorică pentru comemorarea lui Ion Bass, celebrul artist al poporului din Republica Moldova, originar din comuna Chirsova. Deci, aceasta are menirea de a populariza opera de creație a consăteanului, de a conserva tradițiile populare ale comunității bulgarilor și găgăuzilor care conviețuiesc în această localitate în bună înțelegere. Fondul de bază al muzeului expune diverse obiecte, documente și fotografii memorabile din viața și activitatea chirsovenilor cu renume, lucruri vechi, materiale ce vizează evenimente de importanță națională și internațională, înregistrări audiovideo.²⁷

Muzeul de istorie a s. Parcani, r-nul Slobozia, a fost înființat la 11 februarie 2014, în funcție de director fiind numită Valentina Obrucicova. În ianuarie 2015 instituția s-a încadrat în societația muzeală din Slobozia. Actualmente muzeul își are sediul în reședința Administrației locale a satului Parcani. Pentru expunerea fondului muzeal a fost rezervat un spațiu imens, sunt în desfășurare lucrările de formare a expoziției, care va reflecta istoria acestui mare sat, culorile locale incomparabile, specificul, unicitatea bulgarilor din Parcani, imaginea originală a satului. În expoziția muzeului vor fi reprezentate fotografii, documente și lucruri personale ale participanților la Primul război mondial, la Războiul civil, la Marele război pentru apărarea Patriei, obiecte de inventar agricol vor reflecta perioada de colectivizare. În ziua de astăzi expozitele muzeului constituie o colecție de mai bine de 500 de unități de păstrare din fondul de bază și peste 30 de unități din fondul științific auxiliar.²⁸

Monumente istorice ale bulgarilor.

Monumentul în memoria voluntarilor bulgari. Obeliscul combatanților bulgari din Chișinău a fost inaugurat în anul 1966, în zilele celebrării jubileului de 500 de ani ai capitalei. Autori au fost arhitectul V. Jementev și pictorii

V. Novic și I. Țehanovici. La deschiderea solemnă a participat primul cosmonaut, Iurie Gagarin. Pe obeliscul de 16 metri, ridicat din granit de culoare roz, e gravată următoarea inscripție în trei limbi (română, rusă și bulgară): „Detașamentelor de voluntari bulgari formate la Chișinău în anii 1876–1877 care au luptat vitejește împreună cu armatele rusă și română pentru eliberarea Bulgariei de sub jugul turcesc”; «Дружинам болгарских ополченцев, сформированным в Кишиневе в 1876–1877 годах и доблестно сражавшимся вместе с русской армией за освобождение Болгарии от турецкого ига»; «На българските опълченски дружини, сформирани в гр. Кишинев през 1876–1877 г., които храбро се сражаваха заедно с руската и румънската армия за освобождението на България от турско робство». Obeliscul este situat într-un loc pitoresc al capitalei, sectorul Râșcani, unde pe 12 (24) aprilie 1877 în fața formațiilor armatei ruse și a primelor trei detașamente de luptători voluntari bulgari formate la Chișinău a fost dat citirii manifestul despre declararea războiului Rusiei împotriva Imperiului Otoman. În prezent toate sărbătorile bulgarilor încep aici. Reprezentanții locali ai diasporei bulgare și lucrătorii ambasadei bulgare, precum și oaspeții din Bulgaria, vin la obelisc pentru a depune flori în amintirea participanților la acele evenimente. În apropiere de acest monument e situată o bisericuță ortodoxă (construită în anul 1882), unde în perioada sovietică se afla Muzeul memorial al detașamentelor de voluntari bulgari. În locul formării primelor drujine ale armatei populare de voluntari, loc care atunci se numea Hanul armenesc, pe unul din blocurile administrative în data de 22 aprilie 1977 a fost instalată o placă comemorativă în cinstea jubileului de 100 de ani de la eliberarea Bulgariei. Pe suportul de bronz e scris: «Здесь, в бывшем Армянском подворье, в марте – апреле 1877 года, под командованием генерала Н.Г. Столетова сформировалось болгарское ополчение». („Aici, în fostul Han armenesc, în martie – aprilie ale anului 1877, sub conducerea generalului N.G. Stoletov s-au format detașamentele de voluntari bulgari”) În partea de sus a plăcii comemorative e gravată inscripția: «Свобода или смерть» („Libertate sau moarte”). Pe 25 aprilie (6 mai) 1877 la gara feroviară din Chișinău o mulțime de locuitori ai capitalei petrecea armata și detașamentele de voluntari bulgari la războiul care, ulterior, va elibera Bulgaria de jugul otoman. Pentru a omagia acest eveniment, pe 24 aprilie 1983 pe fațada clădirii gării a fost instalat un semn comemorativ cu următorul text: «В честь проводов русских войск и болгарских ополченцев, отправившихся со станции Кишинев 24 апреля 1877 года для участия в освобождении народов Балкан от османского ига» („În onoarea petrecerii armatei rusești și a detașamentelor de voluntari bulgari care pe 24 aprilie 1877 s-au pornit de la stația Chișinău pentru a participa la luptele de eliberare a popoarelor balcanice de jugul otoman”). Semnul s-a păstrat, însă inscripția a fost ștersă.

Monumente în memoria liderilor mișcării de eliberare națională bulgară. Vasil Levski, renumit reprezentant al mișcării de eliberare națională bulgară, reprezintă un simbol al luptei bulgarilor pentru libertate. Pentru abnegație și puritate spirituală s-a învrednicit de numele „Apostol al libertății”. Acest patriot a menținut legătura cu



Fig. 20. Monumentul în memoria voluntarilor bulgari, mun. Chișinău



Fig. 21. Bustul lui Vasil Levski, satul Parcani

bulgarii basarabeni și cu organizațiile lor. În procesul de renaștere a conștiinței naționale a bulgarilor basarabeni numele lui Levski este de neuitat. Din acest motiv, în anii de independență, în cinstea sa, pe ținuturile noastre au fost edificate mai multe mărturii de recunoștință. În anul 1997, cu ocazia celor 160 de ani de la nașterea Apostolului libertății, în orașul Tvardița i-a fost ridicat un monument-bust, construit din plăci de marmoră. Peste 10 ani în satul Parcani, raionul Slobozia din Transnistria, de asemenea a fost înălțat un monument-bust al lui Vasil Levski. Ambele au fost construite la inițiativa organizațiilor bulgare din Moldova. Liceul teoretic bulgar din Chișinău poartă numele acestui patriot, iar pe zidul său e instalat un basorelief comemorativ. O placă comemorativă în cinstea lui Vasil Levski a fost deschisă și în centrul de cultură bulgară din orașul Taraclia. O stelă în onoarea unui alt remarcabil luptător pentru libertate, poetul Hristo Botev (1848–1876), este instalată la Chișinău. Ea și până astăzi se înalță la intrarea în sectorul Botanica. De la ea își ia începutul și strada cu numele Hristo Botev. Pe granitul cu basorelieful său sunt gravate următoarele cuvinte din versurile sale: «Тоз, който падне в бой за свобода, той не умира» („Acel care cade în lupta pentru libertate, nu moare”). Stela a fost instalată în anul 1977, autorii ei fiind sculptorul V. Cuznețov și arhitectul G. Solominov. Hristo Botev a fost de mai multe ori în Basarabia. După studiile în Odessa a lucrat ca învățător în satul bulgăresc Zadunaevka și în orașul Izmail, iar în iarna anilor 1866 – 1867 și în august 1875 a trăit la Chișinău. Pe casa de pe strada Pușkin 30 se află o placă comemorativă



Fig. 22. Monumentul lui Hristo Botev, mun. Chișinău

În cinstea acestui erou, cu următorul text: «Здесь, в бывшей гостинице "Виктория", в августе 1875 года останавливался и работал великий болгарской поэт-революционер Христо Ботев» („Aici, în fostul hotel "Victoria", în august 1875 s-a oprit și a lucrat renumitul poet-revoluționar bulgar Hristo Botev"). Printre cunoscuții combatanți pentru eliberarea poporului bulgar se numără și mulți reprezentanți ai bulgarilor basarabeni. Unul dintre ei este Olimpii Panov (1852–1887), originar din Taraclia. A fost secretar al Comitetului revoluționar central bulgar, locțiitor al președintelui Societății bulgare centrale de binefacere, voluntar în detașamentele de voluntari bulgari, ministru de război al Bulgariei. În anul 1989 la inițiativa locuitorilor Taracliei în patria sa a fost instalat un monument-bust, iar în casa unde a locuit – o placă comemorativă.

Sursele ilustrațiilor

- Fig. 1 - 4. Foto M. Miron, 2018.
Fig. 5-18 Foto din arhiva personală E. Bancova.
Fig. 19. ?
Fig. 20. Monumentul în memoria voluntarilor bulgari, mun. Chișinău In. <https://newsmd.md>
Fig. 21. Bustul lui Vasil Levshi, satul Parcani In. <http://parcani.at.ua>
Fig. 22. Monumentul lui Hristo Botev, mun. Chișinău In. <https://www.prospect.md>

Referințe bibliografice

1. Iv. Duminica. Coloniile bulgarilor în Basarabia (1774–1856). Chișinău, 2017, p. 224-225.
2. И. Грек, Н. Червенков, Българите в Молдова и Украйна. София, 1993, p. 40.
3. Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, Vol. II. București, 1938, p. 100-101, 124-125, 462.
4. Rezultatele Recensământului populației și al locuințelor 2014, <http://www.statistica.md/pageview.php?l=ro&idc=479> (ultima accesare la 12.07.2017).
5. М. Станчев. Болгары в Российской империи, СССР, странах Балтии и СНГ. Том 1 (1711-2006). Статистический сборник. София, 2009, с. 518, 527.
6. S. Ciocanu. Orașul Chișinău: Începuturi, dezvoltare urbană, biserici (secolele XV – XIX). Chișinău, 2017, p. 207-226.
7. С. Новаков, Н. Гургуров. Очерки истории кортенских храмов в Молдове и Болгарии. Кишинев, 2005, с. 54; Челак Е., Църквата «Света Параскева» в село Твърдица (Република Молдова): основане и дейност, в България: метрополия и диаспора. Сборник по случай 65-годишнината на д.и.н. Николай Червенков, Кишинев, 2013, p. 148; Червенков Н., Думиника Ив. Тараклии – 200 лет. Т. I (1813–1940). Кишинев, 2013, p. 153;
8. Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat // <https://airmc.wordpress.com/registru/>
9. M. Miron. Despre evoluția tipologiei locuințelor tradiționale în coloniile bulgare din Bugeac (tradiții și inovații). În: Revista de etnologie și culturologie. Chișinău, 2018, Volumul XXIII, pp. 106-114. P. 107. E-ISSN 2537–6152 24.
10. А. Защук. Материалы для Географии и Статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Бессарабская область. Санкт Петербург, 1862, 580 с.
11. С. Курогло, М. Маруневич. Социалистические преобразования в быту и культуре гагаузского населения МССР. Кишинев: Штиинца, 1983, 200 с. С. 40-42.
12. С. Новаков, Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел Южной Бессарабии (1857–1918). Кишинэу, 2004, 578 с. С. 150-151.
13. С. Новаков, Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел Южной Бессарабии (1857–1918). Кишинэу, 2004, 578 с. С. 152.
14. Informatori Stepanida Diulgher, Clavdia Pascova, or.

Tvardița, r-nul Taraclia, informația colectată de autor, anul 1997. Informatori Parascovia Turlacova, s. Victorovca, r-nul Cantemir, informația colectată de autor, anul 1998. Informatori Ivan Caradjov, Vasili Caradjov, s. Stoianovca, r-nul Cantemir, informația colectată de autor, anul 1998.

15. Informatori Gheorghe Leu, s. Taraclia, r-nul Cantemir, informația colectată de autor, anul 1998.

16. О. Будина. Жилища болгар, греков, албанцев. В: Материальная культура компактных этнических групп на Украине. Жилище. М., 1979, 200 с. С. 83-150. С. 119-120; Г. Аствацатуров Очерки истории села Парканы. Ч. 1, Бендеры, 1995, 195 с. С. 136. ISBN: 9975-914-02-0; materiale de teren ale autorului.

17. ШАБАШОВ, А. Строительство, усадьба и жилище. В: Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии. Одесса: Астропринт, 2003. С. 346-362. С. 350. ISBN 966-549-993-9: 40.00.

18. А. Шабашов, Строительство, усадьба и жилище. В: Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии. Одесса: Астропринт, 2003. С. 346-362. С. 350. ISBN 966-549-993-9: 40.00.

19. А. Пригарин. О фракийских элементах в этнической культуре болгар Бессарабии: на материалах жилища 19-20 вв. В: Relațiile moldo-bulgare în epoca medie și modernă. Chișinău, 1998, p. 219-226. P. 221. Informatori: Vlasii Baltaji, Domna Bridcova, Gheorghii Dalmanji, Elena Dimitrova, Stepanida Diulgher, Clavdia Pascova, Ivan Popov (Pascalov), Constantin Slavov, Zaharii Iazadji (or. Tvardița, r-nul Taraclia). Informația colectată de autor în 1997.

20. М. Мирон, Традиции и инновации в поселениях и жилищах болгар Бессарабии к. XIX – н. XX вв. В: Материалы конференции științifice anuale a profesorilor Institutului Relații Internaționale „Perspectiva”. Chișinău, 2001, p. 49-51. 378.1 (06).

21. Informatori Vasili Cavlac, Valentin Culinschii, director muzeului, or. Taraclia, informația colectată de autor în 2014.

22. Informatori Zinovii Iazadji, Gheorghii Dimov, actualul director al muzeului or. Tvardița, r-nul Taraclia, informația colectată de autor în 1998, 2014.

23. Informator Dmitrii Gurgurov, director muzeului s. Corten, r-nul Taraclia, informația colectată de autor în 2014.

24. Informator Valerii Casapov, director muzeului s. Caira-clia, r-nul Taraclia, informația colectată de autor în 2014.

25. Informator Fiodor Abîic, director muzeului s. Vinogradovca, r-nul Taraclia, informația colectată de autor în 2014.

26. Добров Л. 25 июля 2010 года народному артисту МССР Иону Бассу исполнилось бы 78 лет. В: Наше поколение, № 8 (30), август 2010, с. 5.

27. <http://kultura-ge.md/index.php?newsid=40> (vizitat 03.03.2019).

28. <http://culture.gospmr.org/uchrezhdeniya-kultury-pmr/mu-kultury/muzejnye-uchrezhdeniya/istoriko-kraevedcheskie/muzei-istorii-s-parkany> (vizitat 03.03.2019).

5.4. Cultura materială a romilor

Patrimoniul etnocultural al romilor din Republica Moldova

Mai bine de jumătate de mileniu, romii¹ sunt stabiliți pe teritoriul Republicii Moldova; în virtutea unei amplasări asimetrice, aceștia sunt așezați cu traiul aproape în fiecare localitate. În prezent, pe teritoriul Republicii Moldova sunt atestate 44 localități compact locuite de romi². Majoritatea populației posedă anumite cunoștințe despre această comunitate etnică, în raport cu alte grupuri conlocuitoare: credincioși ruși de rit vechi (lipoveni), ucraineni, belaruși, găgăuzi, bulgari, evrei, polonezi, armeni etc. Totuși, în pofida faptului că romii din Republica Moldova constituie o comunitate etnică destul de cunoscută, studiile române în acest spațiu au fost instituționalizate abia în anul 2004. Din păcate, la nivel de percepție, informațiile despre romi de care dispune fiecare reprezentant al populației majoritare deseori sunt sau inexacte, sau marcate de prejudecăți. Mai multe trăsături caracteristice ale romilor sunt predispuse la o preconcepție statornicită, rareori cineva se hotărăște să se apropie de ei și să afle realitatea obiectivă cu care aceștia zilnic se confruntă.

Romii o perioadă îndelungată au trăit izolat, fapt ce a fost determinat în mare parte de maniera firească a acestora de a duce un mod de viață cvasinomad în mijlocul unei populații sedentare. Ei s-au deprins imperativ cu atitudinea suspicioasă a populației majoritare, precum și a autorităților, suportând această situație discriminatorie din generație în generație. Consecințele unui mod de viață cvasinomad au lipsit populația romă de aspirațiile legate de practicarea unor ocupații social-comunitare durabile. O politică conștientă de promovare pozitivă a subiectelor aferente „Istoriei, Culturii și Tradițiilor Romilor” implementată de autoritățile publice din Republica Moldova în parteneriat cu reprezentanții societății civile a romilor, cu timpul vor determina ca „prejudecățile țigănești” să devină un artefact. Pentru realizarea acestui deziderat social-politic, în primul rând sunt necesare a fi constant realizate cercetările aferente istoriei, culturii și tradițiilor romilor, să fie cunoscută multiculturalitatea acestei comunități etnice³.

Cercetarea patrimoniului minorităților naționale/etnice, inclusiv a romilor – este un deziderat european care a fost adoptat la 13 noiembrie 2018 în cadrul Rezoluției Parlamentului European referitoare la *standardele minime pentru minorități în Uniunea Europeană*⁴:

„Parlamentul European recomandă ca, respectând principiile subsidiarității, proporționalității și nediscriminării, o definiție a unei „minorități naționale” ar trebui să se bazeze pe definiția aprobată în Recomandarea 1201 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei (01.02.1993)⁵, adică un grup de persoane dintr-un stat, care:

- locuiesc pe teritoriul aceluia stat și sunt cetățeni ai acestuia;

- au legături tradiționale, ferme și durabile cu statul respectiv;

- au caracteristici etnice, culturale, religioase sau lingvistice distincte;

- sunt suficient de reprezentative, chiar dacă în număr mai mic decât restul populației din statul respectiv sau dintr-o regiune a acestuia;

- țin să păstreze împreună ceea ce constituie identitatea lor comună, inclusiv cultura, tradițiile, religia sau limba.

Patrimoniul cultural al Europei este bogat și divers; persoanele care aparțin minorităților trăiesc de secole în Europa, contribuind la acest patrimoniu bogat, unic și divers și sunt parte integrantă a identității europene. Parlamentul European încurajează Comisia Europeană și statele membre să protejeze dreptul persoanelor aparținând minorităților naționale de a-și păstra, proteja și dezvolta propria identitate. Parlamentul European consideră că ar trebui stabilite standarde minime comune europene de protecție a drepturilor persoanelor aparținând minorităților la nivelul Uniunii Europene, urmând principiile procedurale de bună vecinătate și relațiile de prietenie și asigurând cooperarea între statele membre, precum și cu *statele vecine care nu sunt membre ale UE*⁶, pe baza aplicării standardelor și normelor internaționale”.

În prezent, este imposibil de a găsi pe continentul european o comunitate etnică cu o istorie mai puțin cunoscută decât cea a romilor. În mod paradoxal, elementul potrivit care definește comunitatea romă este *diversitatea*, proliferată prin mai multe aspecte: identitar, lingvistic, socio-cultural, profesional, religios, amplasarea geografică etc. Spre deosebire de alte comunități naționale/etnice conlocuitoare din Republica Moldova, romii nu beneficiază de un *stat-națiune* „de baștină” care ar putea să le apere interesele „comune” social-culturale, politice și economice; totodată, aceștia constituie în prezent cea mai numeroasă minoritate etnică localizată pe continentul european. La începutul secolului al XXI-lea, datele estimative furnizate de reprezentanții mediului academic în baza analizei diverselor surse: datele recensămintelor oficiale ale populației, rapoartele anuale elaborate de reprezentanții ministerelor afacerilor interne și organizațiilor non-guvernamentale pentru protecția drepturilor omului – circumscriu numărul populației de etnie romă pe continentul european la 8000000 de locuitori. În conformitate cu aceste date diseminate la nivel internațional de către reprezentanții mediului academic – în Republica Moldova, concomitent cu alte 12 state europene, precum: Ucraina, Belarus, Polonia, Austria, Elveția, Albania, Bosnia și Herțegovina, Croația, Portugalia, Belgia, Olanda, Marea Britanie – numărul populației de etnie romă variază între 10000 și 100000 de persoane⁷.

Datele oficiale ale Biroului Național de Statistică al Republicii Moldova prezentate la 31 martie 2017 în baza procesării chestionarelor Recensământului Populației și Locuințelor din Republica Moldova realizat în perioada 12-25 mai 2014 atestă un număr de 9323 romi⁸. Totodată, recensământul alternativ efectuat pe parcursul anului 2013 de către reprezentanții Societății Civile a Romilor în parteneriat cu mediatorii comunitari romi și reprezentații

administrației publice locale de nivelul I și II – a stabilit un număr de 102356 persoane de origine etnică romă care locuiesc pe teritoriul Republicii Moldova⁹.

În virtutea amplasării geografice inedite a teritoriului actual al Republicii Moldova într-o regiune istorică transfrontalieră mărginită de imperiile Bizantin, Mongol, Otoman, Habsburgic, Rus și regatele Ungariei, Poloniei, României – în prezent, în spațiul pruto-nistean este atestată o concentrare irepetabilă a zece subgrupuri caracteristice comunității romilor moldoveni: *Brăzdeni* (romi-plugari/posesori de terenuri agricole)¹⁰; *Cătunari* (romi-sălășlitori în corturi; limba romani: *cătună* = cort)¹¹; *Ciocănari* (romi-ferari ambulanți)¹²; *Ciori* (romi-hoți/vânzători și tămăduitori de cai; limba romani: *cior* = hoț)¹³; *Ciurari* (romi-producători de ciururi/site)¹⁴; *Curteni* (romi-servitori la curțile nobilimii locale)¹⁵; *Lăieși* (romi-nomazi)¹⁶; *Lăutari* (romi-muzicanți ambulanți, interpreți/instrumentiști înduioșători)¹⁷; *Lingurari* (romi-meșteri cioplitori în lemn/producători de mărfuri pentru uz casnic, inclusiv linguri)¹⁸; *Ursari* (romi-dresori ambulanți de urși)¹⁹. Majoritatea reprezentanților comunității rome din Republica Moldova este concentrată compact în orașele: Otaci, Soroca, Edineț, Râșcani; *raioanele*: Drochia, Orhei, Călărași, Hâncești; *satele*: Ursari (comuna Buda), Parcani (comuna Răciula), Schinoasa (comuna Țibirica)/raionul Călărași și Vulcănești (comuna Ciorăști)/raionul Nisporeni²⁰.

Pe parcursul mai multor generații, fiecare dintre aceste zece subgrupuri ale romilor moldoveni și-a format propria identitate colectivă, restrânsă în limitele caracteristice unui grup social, cu propriile trăsături profesionale, lingvistice și culturale. Astfel, romii din Republica Moldova, fiind o comunitate etnică diversă, care s-a format la intersecția mai multor culturi și transformări continue de ordin politic, social, economic – nu posedă o identitate comună sub aspect național. La baza formării identității rome, prevalează mediul social în care se formează și se educă reprezentatul acestei comunități. La începutul secolului al XXI-lea, ca urmare a apariției noilor provocări economice generate de societatea transnațională globală, odată cu trecerea de la *societatea creaționistă* (oamenii-creatori/meșteșugari/producători și consumatori de bunuri materiale) către *societatea consumistă* (oamenii-consumatori de subproduse materiale și valori virtuale procreate de companiile transnaționale) – comunitatea romilor din Republica Moldova se fracționează în trei grupuri sociale.

1. Romii tradiționali cu identitatea accentuată (subgrupul romilor *Ciocănari*, *Cătunari*, *Ciori*, *Ursari*):

Romii tradiționali respectă cu strictețe „obiceiurile ne-scrise ale romilor”, care au fost moștenite de la generațiile precedente, vorbesc și gândesc în limba romani²¹. Până la începutul lunii octombrie a anului 1956 – „nomadismul stocastic” a fost elementul principal care a influențat modul de trai al majorității *romilor tradiționali* din Republica Moldova. Aceștia umblau cu șatra prin toate localitățile Republicii Moldova; uneori peregrinau chiar și în Ucraina, Belarus, Rusia. Modul de viață inedit al romilor nomazi a impresionat populația majoritară, care s-a inspirat să-l introducă ca un atribut inseparabil în festivalurile locale²². Însă, după adoptarea Hotărârii Prezidiului Sovietului Suprem al URSS „Cu privire

la inițierea prin muncă a romilor care se ocupă de vagabondaj”²³ – *romii tradiționali* au fost impuși să-și schimbe „benevol” modul de trai nomad, devenind sedentari. Majoritatea acestora au preferat să se stabilească cu traiul în centrele urbane, beneficiind totodată de reduceri consistente la procurarea materialelor de construcție. Atât în perioada nomadismului stocastic al romilor, cât și după sedentarizarea forțată dirijată de autoritățile sovietice, pe tot cuprinsul Uniunii Sovietice (inclusiv în Republica Moldova), ocupația de bază a *romilor tradiționali* a fost fierăria. Produsele concepute din practicarea meșteșugului de prelucrare a fierului erau întrebuințate atât în cadrul gospodăriilor agricole colective sovietice (colhozuri/sovhosuri), cât și de către orice țăran gospodar. După colapsul Uniunii Sovietice, majoritatea *romilor tradiționali* se reprofilează în negustori ambulanți/„businessmani” (care se ocupă de cumpărarea angro și vânzarea cu amănuntul a mărfurilor de larg consum); această ocupație actualmente este practică mai prolific pe ariile locuibile extinse din Ucraina, Federația Rusă, Belarus și Kazahstan. Pentru exercitarea reușită a acestei ocupații apărute „la solicitarea societății consumiste” – *romii tradiționali* își „angajează” toată familia (soția și copii), acasă rămân doar persoanele vârstnice (ca să aibă grijă de gospodărie și să se odihnească la bătrânețe). În timp ce bărbații împreună cu copiii practică negoțul cu amănuntul, femeile pleacă prin oraș „cu ghicitul” și ocazional ajută bărbații la vânzări²⁴. Astfel, copiii acestei comunități de romi sunt de mici inițiați în „arta negoțului cu amănuntul” (băieții și fetele) și „misterele ghicitelui” (fetele). Actualmente, în virtutea faptului că *romii tradiționali* posedă locuințe impresionante, o perioadă îndelungată acestia rămân pustii; stăpânii edificiilor, construite în stil arhitectural eclectic, îl petrec în căutare de câștig în afara hotarelor Republicii Moldova, revenind la baștină doar în perioada iernării și sărbătorilor pascale. Treptat, *romii tradiționali* au trecut de la un mod de viață nomad la unul seminomad (în realitate, aceștia nu s-au împrietenit niciodată cu modul de viață sedentar), devenind cea mai prosperă comunitate a romilor moldoveni. „Mișcarea este viață, dacă rămânem cu traiul doar într-un loc – murim de foame, scârbă și plictiseală”, afirmă reprezentanții *romilor tradiționali* ²⁵.

Elementul comun caracteristic comunității *romilor tradiționali* este „paternalismul”. În cadrul familiei tradiționale rome, relațiile casnice se rezumă exclusiv la subordonarea femeii față de bărbatul-soț sau bărbatul-tată. Această supunere tacită este o tradiție multiseclară și a fost generată din structura paternalistă a popoarelor nomade, unde bărbații dețineau rolul exclusiv de conducători ai șatrei/familiei. Bărbatul-rom a fost și este cea mai influentă persoană în familie. El este aducătorul de bani și de noroc în casă. Totuși, în cadrul unei familii de *romii tradiționali* deseori există o femeie mai în vârstă *phurydai* (limba romani: „phuro” = bătrân; „dai” = mamă), opinia căreia este ascultată și respectată, inclusiv și de capul familiei. Cu toate că deseori femeia romă posedă calități superioare de ordin gnoseologic, tradiția romilor stipulează că „femeia nu trebuie să iasă niciodată din cuvântul bărbatului”. În general, viața unei femei rome din familia tradițională se poate rezuma la patru stadii de evoluție în ierarhia socială romani:

Prima perioadă – *copilăria și adolescența*; traiul până la căsătorie. În această perioadă, fetițele se bucură de un trai privilegiat, ele nu sunt limitate în nimic, practic orice doleanță le este îndeplinită; ele nu au responsabilități prestabilite. Imaginea unei femei rome se creează pe parcursul mai multor generații. Un element important pentru dănsle este ca să nu-și „strice de la început (din copilărie) reputația în comunitate” și să respecte un șir de tradiții, care se transmit „din generație în generație”: să-și „păstreze cinstea/virginitatea” până la căsătorie; să nu consume băuturi spirtoase și să nu fumeze; să nu între în discuție cu bărbați străini; să mențină permanent o ținută exterioară decentă: să nu se machieze, să poarte fuste lungi „care să-i astupe picioarele” etc. De aceea, romii tradiționali educă fetele într-un stil destul de conservator, până ce le căsătoresc. Principalele ocupații pe care ele învață de la mame sunt: prepararea bucatelor, spălatul rufelor, menținerea curățeniei în casă, îngrijirea copiilor mici. Mamele rome nu-și dau copiii la grădiniță, pentru că „îngrijirea și educarea copiilor” este misiunea lor familială principală (străinii nu pot să educe „în stil tradițional/corect” copiii romi). Copiii se educă „din cuvânt”; pentru a evita niște situații neplăcute/neprevăzute, aceștia se stăruie „să nu iasă din cuvântul mamei”.

A doua perioadă – *căsătoria timpurie*, începe odată cu inițierea procesului de educare a obligațiilor pe care trebuie să le îndeplinească viitoarea soție în familia tradițională romani. Deoarece principala zestre a fetei rome este „cinstea/virginitatea” – pentru a evita situațiile stresante, părinții o predau temporar „la păstrare/educare/acomodare” pe viitoarea mireasă în familia mirelui. De obicei, până la oficializarea căsătoriei, mireasa trece cu traiul în familia mirelui de la o vârstă fragedă (când fata are 12-14 ani, iar băiatul 14-16 ani). Pe parcursul a 2-3 ani, până ce fata va atinge majoratul procreativ, copiii trăiesc ca „fratele cu sora” și „se potrivesc cu caracterele”. Prima împerechere a tinerilor are loc doar în ziua nunții. După ce tinerii însurăței revin din dormitor, o comisie specială de femei, care nu dețin relații de rudenie apropiată cu mireasa sau mirele, examinează atent cearșaful pe care tinerii însurăței și-au petrecut prima lor relație conjugală. Pe suprafața cearșafului se toarnă un pahar de rachiu, peste locul unde trebuie imediat să apară „imprimată” o pată roșie/purpurie; apoi se pronunță public verdictul. Mirele cere o floare roșie, pe care o prinde de haină, semn că tânăra mireasă și-a păstrat puritatea. Ulterior, toți bărbații și femeile își leagă dantele roșii la mâini și se bucură alături de părinții miresei, care primesc laude și respect din partea comunității că au educat o fiică în stil tradițional romani, cu o moralitate pură. Totodată, părinții băiatului plătesc un bacșiș consistent părinților fetei *butlove* (limba romani: „but” = mult; „love” = bani), iar cearșaful este „arhivat”. La finele nunții, soacra îi oferă norei sale o salbă cu galbeni (monede de aur), pe care aceasta a primit-o la rândul său cu mulți ani în urmă de la soacră-sa. Astfel, mireasa devine un nou membru al familiei în casa soțului, părăsind orice legătură cu fostele sale rude. În prezent, nunțile romilor tradiționali au devenit spectacole teatralizate populare cu scenarii improvizate bazate pe respectarea datinilor ancestrale, bogate în bucate, muzică, dansuri și voie bună; acest spectacol popular romani generează amintiri fru-

moase pe tot parcursul vieții nuntașilor²⁶. Cel care a participat măcar o dată la o nuntă tradițională romani, nu va uita frumusețea inedită a acestui spectacol popular pe tot parcursul vieții. Căsătoriile la romii tradiționali sunt monogame (o singură soție/soț) și endogame (în interiorul subgrupului rom: ciocănarii se căsătoresc cu ciocănari, ursarii cu ursari etc.).

La *romii tradiționali* nunta durează, de obicei, trei zile. *Prima zi* este dedicată veseliei fetelor, a fecioarelor. Aceasta începe cu târgul miresei. Rudele însurățeilor se târguiesc simbolic pentru mireasă. La masa de negocieri se așază rudele de gen masculin apropiate mirelui și miresei; bărbații-tați nu participă la târg, aceștia stau alături în picioare. Ritualul de negociere se începe cu îmbrăcarea căciulelor, fapt care explică marile emoții de care sunt copleșiți „târgoveții”. Se toarnă rachiu în pahare. Fiecare rudă, rând pe rând, își laudă în gură mare meritele însurățeilor. În sfârșit, vine momentul când căciulile sunt trântite la pământ. Târgul s-a terminat! Cu toții sunt de acord cu tocmeala, se îmbrățișează frățește, își fac cruce și se bate palma. Începe nunta! Rudele mirelui invită mireasa la dans. Este pentru prima dată când mirele și mireasa dansează. Când dansul lor se termină, sunt invitate prietenele și prietenii necăsătoriți ale celor doi însurăței. Începe veselia fecioarelor. *A doua zi* mirele merge la mireasă cu un buchet de flori. În casa miresei tinerii așteaptă binecuvântarea părinților, apoi se duc cu toții la restaurant. La intrare însurăței sunt așteptați de mama mirelui cu o găleată cu apă în care plutesc dulciuri. Apa este vărsată la picioarele tinerilor ca viața lor să fie cinstită, curată și plină de fericire. Apoi cuscii mari invită oaspeții la masă. Unul dintre ei, purtând o crenguță de copac împodobită cu dulciuri, covrigi, sticlute cu coniac și bani (simbolul unei vieți bogate), înconjoară, împreună cu mirii, de trei ori, masa de sărbătoare. La masa mirelui și a miresei sunt așezați rudele cele mai apropiate; la celelalte mese, bărbații stau deoparte de femei. Nunta este deschisă de părinții mirelui, care dansează. Mireasa participă și ea la acest dans, căci de acum înainte aceasta va fi noua ei familie. După aceasta, sunt invitați la dans toți oaspeții. Nunțile *romilor tradiționali* promovează implicarea tuturor oaspeților în dans și veselie, nuntașii nu pot să stea mult timp la masă. Oaspeții care stau numai la masă sunt etichetați ca persoane „străine și flămânde”; aceștia în loc să se veselească împreună cu toți nuntașii, au venit doar să se „ghiftuiască”. Ospățul la restaurant durează toată noaptea, până dimineața. *A treia zi*, bucătăresele rome pregătesc după o rețetă inedită un bulion dintr-un berbec sau din carne de curcan, care este servit în casa cuscilor mari de rudele apropiate ale mirelui și miresei. După ospăț, rudele miresei „îi joacă zestrea”. Socrul-mare se obligă în fața nuntașilor să construiască o casă nouă. Socrul-mic își asumă responsabilitatea să împodobească noua casă cu mobilă, covoare și alte lucruri necesare unei gospodine. Oaspeții, la fel contribuie pentru un început fericit al tinerilor, dăruindu-le diverse „cadouri de nuntă”: bani, bijuterii de aur, covoare etc. După nuntă, mireasa rămâne definitiv în casa soțului, poartă permanent un batic pe cap și șorț – atributele principale ale unei gospodine adevărate rome; obligațiile acesteia sunt mai mult aferente lucrului casnic.

A treia perioadă – *căsnicia*, începe a doua zi după

nuntă, atunci când tână soție devine prima gospodină în casa soțului. Ea trebuie să se scoale dis-de-dimineață și să aibă grijă de treburile casnice: gătitul bucatelor, spălatul rufelor, menținerea curățeniei în casă. Totodată, soția răspunde de educația și creșterea copiilor. La o femeie gospodină, permanent „casa este frumoasă, ograda este curată și copiii sunt aranjați”. În această perioadă, femeia romă se culcă mai târziu și se scoală mai devreme, devenind „sufletul casei”. Aceasta nu are timp pentru alte activități „extra-casnice/extra-conjugale”, respectul femeii rome față de soțul ei este reflectant prin aspectul gospodăriei. În familiile *romilor tradiționali* rar se poate găsi vre-o gospodărie neîngrijită. „Casa nemăturată” și „masa nepregătită/neservită cum se cuvine” nu este un atribut caracteristic sărăciei, mai degrabă dezordinea persistă în casele unde femeia romă devine o „infidelă”. După infidelitate, atunci când femeia romă își asumă „alte relații cu alți bărbați”, aceasta devine persoana *non grata* în comunitate. Rușinea pe care aceasta și-a asumat-o prin „aventura amoroasă” este cea mai mare pedeapsă publică. În trecut, pedeapsa pentru infidelitatea conjugală era teribilă. Erau atestate cazuri, când femeilor infidele rome li se mutila fața prin „tăierea nasului”. Rămasă fără nas, aceasta nu se mai putea căsători și era lipsită de respect și onoare din partea comunității rome pe tot parcursul vieții²⁷.

A patra perioadă – *bătrânețea*, încheie ciclul de viață al unei femei rome. La o vârstă înaintată, femeilor rome li se abrogă toate obligațiile tradiționale, ele se bucură de un respect total (în special, atunci când acestea devin *phurydai*).

În cadrul familiilor de *romi tradiționali* relația părinte/copil se axează asupra *educației materialiste*: „Cum și unde se pot câștiga „mai ușor bani” și *educației morale*: „Respectul față de relațiile bărbat/femeie, bătrâni/tineri/copii, bogat/sărac”. Romii învață pe tot parcursul vieții cum să se comporte corect în cadrul familiei (conform tradițiilor nescrise romani), care deseori este abordată ca o familie extinsă: părinți, copii, bunei, străbunei, frați, surori, moși, mătuși, nurori, verișori²⁸.

În prezent, persoanele care își asumă și se exprimă permanent în spațiul public prin identitatea romă, trebuie să respecte anumite criterii: „să fie romi prin naștere” (aspectul nativ-biologic); „să respecte tradițiile rome” (aspectul social); „să vorbească din naștere în limba romani” (aspectul lingvistic); „să trăiască alături de romi” (aspectul geografic); „să obțină recunoașterea comunității prin faptele onorabile care le fac pentru romi” (aspectul valoric). Totodată, autopercepția identității rome este plasată în mod diferit: *Identitatea etnică romă* este fixată în prim plan; *Identitatea persoanei* primează, fiind urmată de cea etnică; *Identitatea religioasă* primează; *Identitatea familială* primează. Membrii comunității rome din Republica Moldova se deosebesc de celelalte comunități etnice printr-un anumit set variabil de caracteristici: *Trăsăturile fizice*: persoane oacheșe; *Portul*: haine croite din pânză naturală multicolorată „aprinșă” și intens ornamentată, bijuterii din aur, fuste lungi etc.; *Comportament verbal*: limbaj verbal intensiv și non-verbal melodramatic; *Posedă al șaselea simț*: predicția, intuiția, clarviziunea; *Respectă tradițiile proprii – romani*²⁹.

2. Romii parțial integrați cu identitatea fragmentată (subgrupul romilor *Lăieși, Brăzdeni, Lăutari, Ciurari*):

Romii fragmentați respectă parțial „tradițiile nescrise ale romilor”, în mare parte preluând stilul de viață și obiceiurile respectate de majoritatea populației din Republica Moldova; vorbesc ocazional limba romani (doar în cadrul unui grup extins al romilor, care se adună la diverse festivități populare și sărbători religioase).

În perioada interbelică, activitatea economică a romilor basarabeni, este caracterizată prin prestarea unor ocupații/meșteșuguri de tip ereditar. În cadrul subgrupurilor rome profesia nu se învață la școală, dar se transmitea „din tată-n fiu”. Odată cu creșterea copilului, acesta deprindea meșteșugul de la membrii comunității sale. Astfel, meșteșugul devine o moștenire comunitară ce asigură mijloacele de existență pentru viitorul celor ce-l însușeau. Fiecare meșter avea secretele sale în procesul de producție a mărfurilor și se străduia să le împărtășească doar celor apropiați. Neavând un caracter etnic determinant, ocupația/meșteșugul devenea un factor de diferențiere etnosocială anume printre romi. Actualmente, persoanele din comunitatea romă deseori poartă numele de familie însușit după profesia subgrupului din care fac parte: *Ciuraru* Gheorghe, *Căldăraru* Maria, *Cebotari* Andrei, *Fieraru* Vasile, *Cuțitari* Mihai, *Argint* Elena, *Lăcătuș* Nicolai, *Cobzari* Petru, *Scripcaru* Ion etc. În majoritatea cazurilor, romii se autoidentificau prin afilierea către o anumită ocupație/meșteșug practicat, concomitent cu identitatea etnică, iar uneori afilierea ocupațională este pusă în prim plan; de exemplu: noi suntem ciurari, argintari, fierari, lăutari, căldărari / în loc de – romi ciurari, romi argintari, romi fierari, romi argintari, romi lăutari, romi căldărari. Astfel, o perioadă îndelungată de timp, activitățile prestate de romi în beneficiul comunității erau determinate de abilitatea practicării unui meșteșug ereditar³⁰.

Totuși, în virtutea progresului tehnico-științific și reformelor economice moderne întreprinse de statul român în perioada interbelică, majoritatea romilor nomazi, au continuat să peregrineze pe tot cuprinsul țării, practicând ocazional ocupațiile lor tradiționale: fierăria (bărbații) și ghicitul (femeile); pe când ceilalți „s-au dat la brazdă” și s-au integrat parțial în societate, păstrându-și într-un cadru fragmentat limba și obiceiurile. La începutul anilor '20 ai secolului XX *romii fragmentați* și-au schimbat benevol modul de trai, devenind sedentari, cu proprietăți funciare obținute gratuit, în urma reformelor agrare întreprinse de statul român. Acest al II-lea grup etnosocial al romilor și-a schimbat modul de viață în sensul modernizării și care treptat nu mai reprezenta indici vizibili specifici modului de viață tradițional, bazat pe respectarea strictă a conduitei romani. În context oficial și în relațiile lor cu alte subgrupuri rome – „doar în urma apariției unei eventuale solicitări” – grupul social al *romilor fragmentați* se autoidentifică în calitate de romi. În majoritatea cazurilor, aceștia de fapt nu-și afișează deschis identitatea romani, preferând să fie „în rând cu lumea/cu majoritatea populației”, la care se raportează mai des, spre deosebire de semenii lor – „romii tradiționali”.

Romii fragmentați, fiind membri ai unui grup minoritar, au ca grup de referință grupul majoritar, privit ca de

succes și reprezentativ. Conform teoriei celor „trei euri”, ceea ce cred romii despre ei înșiși (*eul actual perceput*) se află, deseori, în opoziție cu ceea ce ar dori romii să fie (*eul ideal*) și cu ceea ce cred romii că ar trebui să fie în conformitate cu dorința celor din jur (*eul dorit*), situație care conduce la o stimă de sine distorsionată. Stima de sine la *romii fragmentați* se poate manifesta în trei moduri:

Individul este mândru de el însuși, așadar are o stimă de sine individuală crescută; însă, stima lui de sine etnică este scăzută, percepția despre grupul restrâns (neamul și familia) și grupul extins (comunitatea romă în ansamblu) este una negativă.

Individul este mândru de el însuși, inclusiv și de grupul restrâns din care face parte (neamul și familia), așadar stima lui de sine individuală și familială sunt crescute, dar stima lui de sine etnică extinsă este scăzută.

Individul este mândru de el însuși, de familia sa, inclusiv de grupul etnic extins din care face parte, așadar are o stimă de sine etnică extinsă; totodată, percepe grupul etnic majoritar ca fiind superior comunității etnice minoritare din care face parte.

*Stima de sine crescută la romi se manifestă aproape în exclusivitate în mediul etnic securizant, în spațiul unde normele și valorile grupului etnic rom sunt cunoscute, respectate și puse în practică (comunitatea romilor tradiționali)*³¹. Totodată, majoritatea reprezentanților *romilor fragmentați* (cei care posedă stima de sine etnică extinsă) participă activ și pe segmentul civic al societății contemporane, constituind un șir de organizații etnoculturale obștești ale căror obiectiv principal este promovarea valorilor culturale și înfăptuirea comunității rome³².

Cel mai proeminent subgrup al *romilor fragmentați* cu stima de sine crescută sunt – *lăutarii*. La începutul secolului XX romii lăutari au diseminat folclorul românesc în majoritatea palatelor regale și orașelor europene: „(...) căci angajamente strălucite ne chemau pretutindeni. Pe unde n-am cântat? În 1894 la Expoziția internațională de la Anvers am întâmpinat pe regele Carol I cu cântece românești. Bruxelles, Monte Carlo, Nisa, toate orașele Italiei au fost colindate de noi cu multă vâlvă. Am cântat și la palatul țarului de la Sankt-Petersburg. Ni se plătea pentru două ore – două mii de franci în aur. Am dus prin palate și cele mai elegante localuri cântecele noastre românești, horele și sârbele, făcând pe străini să se îndrăgostească de muzica noastră. Mulți întrebau dacă țara ni-i tot atât de frumoasă ca și cântecele (...)”³³.

În prezent, o parte dintre *romii fragmentați* se ocupă cu vânzarea-cumpărarea („bișnița locală”) diverselor mărfuri de uz casnic în piețele din municipiile Bălți, Chișinău, Cahul și în centrele raionale unde ei sunt localizați. Datorită activității lor comerciale cotidiene, *romii fragmentați* au facilitat apropierea dintre ei și populația majoritară strict în scop profesional. Pentru a reuși în această ocupație, *romii fragmentați*, pe lângă limba nativă – *romani*, au mai învățat alte două limbi de comunicare: limba română și limba rusă. O altă ocupație contemporană specifică *romilor fragmentați* este „tăblăria” (romii tinichigii).

Astfel, ocupațiile/meșteșugurile ereditare au constituit factorul principal care a dus la divizarea populației

rome în diverse subgrupuri socio-profesionale, care nu și percep apartenența la un neam/națiune comună. Unitatea națională nu este un element specific comunității rome; pe aceștia nu i-a putut uni nici *limba romani* (cu o varietate de dialecte regionale) și nici *cultura tradițională* (conform unor tradiții romani – furtul/minciuna/escrocheria se consideră o calitate individuală care dovedește un „spirit șmecher/descurcări”; alte grupuri de romi susțin ideea că „mai bine să cerșesc ceva/decât să fur sau să amănesc pe cineva”).

3. Romii asimilați cu identitatea ascunsă (*Lingurarii, Curtenii*):

Romii asimilați sunt o comunitate discriminată intersectorial: populația majoritară localizată în vecinătate, în mod arbitrar impune acestei comunități identitatea etnică aferentă apelativului peiorativ – „*țigani*”; pe de altă parte, grupul social al romilor tradiționali nu și recunoaște semenii lor, etichetându-i printr-un alt termen discriminatoriu – „*vlahii*” (romi asimilați cu populația majoritară: *vlahii*) sau „*țigani cu limba lată*”, adică romi care nu pot să vorbească în *limba romani*. Cel de-al III-lea grup etnosocial – *romii asimilați*, vorbesc și gândesc în limba română, în decursul istoriei și-au pierdut treptat markerii etnopsihologici specifici identității rome: limba romani, tradițiile rome, stilul de viață nomad, vestimentația tradițională, spiritul colectiv de salvare mutuală aplicat deseori în cadrul șatrei rome etc. Condițiile de viață precare și individualizarea problemelor sociale prin segregarea forțată a familiilor *romilor asimilați* de restul populației majoritare – au cauzat starea vulnerabilității extreme pentru reprezentanții acestui grup etnosocial („aflat mereu la limita sărăciei”). Fiind cea mai numeroasă comunitate de romi din Republica Moldova, o mare parte dintre *romii asimilați* cu timpul au renunțat la identitatea etnică romă, care treptat a devenit o „identitate ascunsă” în interiorul acestui grup etnosocial, care în mod public le provoacă umilință.

Încă la începutul secolului XX, ca urmare a revoluției tehnico-științifice, producția industrială a avansat enorm atât în termeni calitativi cât și cantitativi; acest factor social a generat un număr enorm de șomeri în cadrul comunității *romilor asimilați*. Majoritatea dintre aceștia, s-au reprofilat treptat în agricultori zilieri; o parte nesemnificativă a *romilor asimilați*, a fost nevoită să practice ocazional cerșitul și furtișagul, urmând maxima ce a determinat modul lor de trai – *Carpe Diem*: aceștia preferă să „trăiască cu ziua de azi”, nefiind în stare să perceapă vreo perspectivă³⁴.

Astfel, spre deosebire de *romii tradiționali*, care au devenit un grup solidar și prosper, *romii asimilați* au devenit cea mai discriminată comunitate: atât sub aspect etnic, cât și cel social. Acest clivaj de la modul tradițional de viață nomad și trecerea forțat/benevolă la un alt mod de trai (sedentar), acceptarea benevolă a căsătoriilor mixte cu restul populației majoritare, neglijarea tradițiilor rome – a cauzat asimilarea cvasitotală a acestui grup etnosocial al romilor cu populația majoritară. Pe de altă parte, procesul de segregare forțat-geografică în zonele periferice ale localităților („în afara vetrei satelor”) – a generat vulnerabilitatea *romilor asimilați*, care au devenit un „subiect cotidian marginal” în sursele mass-

media: „Copiii romilor sunt lăsați să îndure foame; (...) reprezentanții acestei comunități needucogene – nu sunt în stare să găsească posibilități de a munci cinstit: fură, cerșesc (...)”³⁵.

Pentru a cunoaște mai bine starea interioară a acestei populații oprimată de-a lungul secolelor, dincolo de stereotipurile persistente specifice mentalului colectiv al societății contemporane, este nevoie de studiat diverse aspecte legate de cultura materială și patrimoniul imaterial prezente în cadrul comunității rome. Istoria romilor din Republica Moldova se caracterizează prin supraviețuirea de-a lungul secolelor a unor modele identitare etnolingvistice și etnosociale specifice. Condiția socială scăzută, simbioza specifică cu populația majoritară, stilul de viață distinct paternalist bazat pe respectarea asumată a tradițiilor nescrise – au fost perpetuate până în prezent. Actualmente, este absolut necesară adaptarea comunității rome cu un potențial educațional scăzut la tendințele contemporane ale societății globale/transnaționale aflate într-o continuă transformare și acceptarea provocărilor iminente progresului social-economic.

Peste o jumătate de mileniu, romii/țigani sunt o comunitate etnică prezentă în spațiul carpato-nistean. Prima atestare documentară a romilor/țiganilor în Țara Moldovei este stipulată într-un act domnesc emis la **02 august 1414** în Suceava de către domnitorul Alexandru cel Bun (1400–1432): „Din mila lui Dumnezeu, noi, Alexandru voievod, domn al Țării Moldovei. Facem cunoscut, cu această carte a noastră, celui care o va vedea sau o va auzi citindu-se, că această adevărată slugă a noastră, pan Toader Pitic, ne slujește cu dreaptă și credincioasă slujbă. De aceea, noi, văzând dreapta și credincioasa lui slujbă către noi, l-am miluit cu deosebita

noastră milă și i-am dat în țara noastră, Moldova, trei sate: un sat la Cobîla, unde este casa lui, unde a fost Veriș Stanislav, iar alt sat la gura Jeravățului, unde cade în Bârlad, anume unde au fost cneji Lie și Țiganeștii, iar al treilea sat pe Bârlad, unde este altă casă a lui, unde sunt cneji Tamaș și Ivan. Acestea să-i fie lui Uric, cu tot venitul, și copiilor lui, și fratelui său, Dragul, și nepoților lor, și strănepoților lor, și răstrănepoților lor și neamurilor lor, în veci (...)”³⁶.

În virtutea faptului că acest document atestă indirect o prezență istorică timpurie a romilor/țiganilor în Țara Moldovei, concomitent cu procesul formării statalității moldovenești, oricum, apelativul sau toponimul *Țiganeștii*, menționat în documentul emis de cancelaria domnitorului Alexandru cel Bun, atestă cu certitudine prezența indirect/directă a romilor/țiganilor în Țara Moldovei începând cu secolul al XV-lea. În Țara Moldovei – „cneji de țigani” aveau rolul de conducători/intermediari între reprezentanții comunității rome (sălașele robilor țigani) și stăpânii acestora: instituțiile statale/domnești, instituțiile ecleziastice (mănăstirile) și proprietarii particulari de robi țigani (boierii)³⁷.

Prima mențiune istoriografică cu privire la prezența *țiganilor* în Țara Moldovei – aparține savantului umanist Dimitrie Cantemir (1673–1723): „Nu cred să mai fie vreo altă țară de mărimea Moldovei, în care să întâlnești neamuri atât de multe și atât de deosebite. Afară de moldoveni, ai căror strămoși au venit îndărăt din Maramureș, mai locuiesc în Moldova și greci, albanezi, sârbi, bulgari, leși, cazaci, ruși, unguri, nemți, armeni, evrei și „*țigani cei cu mulți copii*”. Țigani sunt împrăștiați ici și colo în toată Moldova și nu afli boier care să nu aibă în stăpânirea sa câteva sălașe de-ale lor. De unde și când a venit acest neam în Moldova? Nu știu nici ei înșiși și nici nu se găsește nimic despre dânșii în cronicile noastre. Toți țiganii, din toate ținuturile, au același grai, care este amestecat cu multe cuvinte grecești și, pesemne și persienești. Ei nu au altă îndeletnicire afară de fierărie și zlătărie. Au aceeași înfățișare și aceleași năravuri ca și țiganii din alte țări; însușirile lor cele mai de seamă (...) sunt trândăvia și furtișagul”³⁸.

Deja spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, în acest teritoriu sunt atestate patru tagme (bresle de meșteșugari) principale ale romilor/țiganilor – robi domnești, care și-au dus viața de „paria” în mijlocul unui popor băștinaș îngăduitor: „tagma *lăieșilor*, meșteșugul lor fiind ferăria; tagma *lingurarilor*, prelucurează lemnul, făcând copăi, fuse și alte lucruri asemănătoare spre vânzare și pentru folosul lor; tagma *ursarilor*, ce se hrănesc cu creșterea și vânzarea catărilor de prăsilă; tagma Țiganilor *aurari*, care agonisesc aurul-nisip din apele curgătoare muntoase. Pentru împlinirea dăjdiilor anuale către stăpânul lor – toți țiganii domnești sunt slobozi să se plimbe și să se hrănească în toate județele țării”³⁹.

La începutul secolului al XIX-lea, istoricul Mihail Kogălniceanu atestă 3851 de familii ale robilor țigani domnești în Țara Moldovei, pe care-i divizează în patru subgrupuri:

„*Rudarii* sau *aurarii*; țiganii care aveau dreptul de a căuta aurul în nisipurile râurilor muntoase (țiganii aurari) și în minele/băile din vârful munților (țiganii rudari), plă-

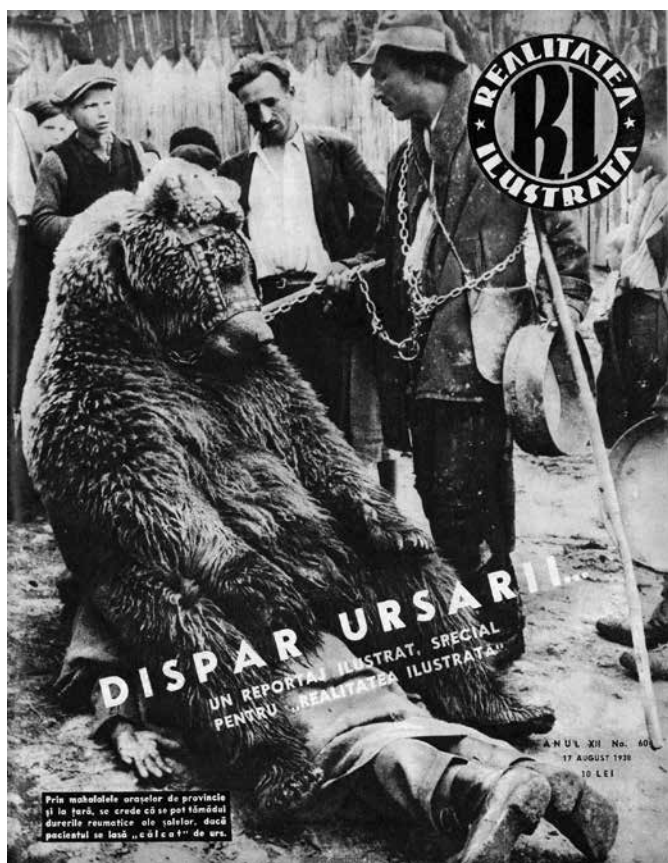


Fig. 1. Romi ursari, 1938)

teau fiecare Doamnei (soției domnitorului) trei sau patru drame de aur (1 dram = 3,23 g). Pe timpul domniei lui Dimitrie Cantemir, Doamna primea un tribut anual de 1600 drame sau 4 ocale de aur pur.

Ursarii, țișanii care „joacă ursul”, mergeau prin orașele și satele Moldovei cu urși prinși de mici în munții Carpați și pe care i-au dresat pentru interpretarea diferitelor jocuri (cel mai cunoscut era „țananaua”). Pentru prevenirea accidentelor, țișanii aveau grijă să tocească unghiile și dinții urșilor. Ursarii plăteau Domniei în calitate de tribut anual – câte 20-30 lei vechi, suma echivalentă cu 7-10 franci.

Lingurarii, țișanii care fac linguri, coveți, fuse și cărbune din lemn. Aceștia plătesc dare anuală domnitorului Țării Moldovei ca și ursarii și sunt cei mai civilizați; mulți dintre ei au locuințe îmbelșugate.

Lăieșii, țișanii care nu posedă constant un anumit meșteșug; unii dintre ei sunt pietrari, fierari, pieptănari, căldărari și obișnuiesc să facă: pirostii, clește, balamale, chei, lăcăți, pluguri, cercei, inele pentru țărance. Pe timpuri acești țișani produceau sinețe, puști, lănci, săbii și securi. Totuși, majoritatea lăieșilor trăiesc din tâlhării, lucrează puțin, dorm toată ziua, iar nopțile fură. Ei au voie de a răătăci în toată țara, plătesc 30 lei ca tribut anual domnitorului, și au voie să-și pască caii pe lângă drumuri și sate. Femeile lor aleargă pe drumuri și caută în ghioc de noroc, spun viitorul și talmăcesc visurile. Duminicile și sărbătorile religioase le petrec la ușa bisericilor, cerând ceva de pomană pentru copiii lor goi.

În afară de lingurari, nici una dintre cele trei subgrupuri ale robilor domnești (țișanii aurari/rudari, ursari și lăieși) nu posedă locuințe așezate: ei stau vara sub corturi, iar iarna o petrec în bordeiele ce le fac în pădure sau la marginea târgurilor.

Robii țișani particulari aparțin mănăstirilor și boierilor. Se împart în două subgrupuri: *lăieși* și *vătrași*. Lăieșii particulari sunt ca și lăieșii domnești; tributul anual îl plătesc boierului sau mănăstirii de care atârnă. Vătrașii au locuințe așezate și nu seamănă cu ceilalți țișani; ei și-au uitat limba, au pierdut obiceiurile lor, așa că nu se deosebesc de ceilalți moldoveni. Vătrașii care trăiesc prin sate, lucrează pământul, sunt bărbieri, ciubotari, fierari; cei mai mulți stau prin târguri pe la curțile boieresci, unde le slujesc stăpânilor de croitori, pitari, zidari, vizitii, bucătari, iar femeile lor fac diverse slujbe în casă, spală, coase, brodează etc. Între vătrași găsim cei mai buni muzicanți. Instrumentele lor muzicale sunt *vioara*, *cobza* cu 9 corzi, *naiul*, *țambalul* și *doba*. Pentru joc, taraful de lăutari e mai potrivit decât muzica europeană: știu să țină cea mai bună măsură; muzica interpretată de lăutari place băștinașilor mai mult decât orice altă muzică. Țiganii vătrași cântă și din gură, mai ales cântece populare; ei au voce frumoasă, că adesea boierii meseni se scolă de la masă și limesc câte un galben de fruntea lăutarului. În nopțile de vară mahalalele lașilor vuiesc de muzica țișanilor. Vătrașii sunt bine făcuți, de statură înaltă, au o înfățișare nobilă; fetele lor sunt și mai frumoase: smolite, ele unesc trăsăturile grecești și focul temperamental al strămoșilor lor; ochi mari negri, sprâncene stufoase, așa că sunt răpitoare⁴⁰.

La mijlocul secolului al XIX-lea apare o descriere a

situației material-spirituale a țișanilor din Basarabia într-una din periodicile ecleziastice locale. Astfel, potrivit acestei descrieri misionar-creștine, o parte dintre țișanii basarabeni se ocupau în secolul al XIX-lea cu lăutăria, alții confecționau ustensii alimentare din lemn, ceilalți prelucrau fierul și se ocupau cu geambașia. Țiganii erau înzestrați cu calități profesionale înnăscute rarissime, unii dintre ei moșteneau o frumusețe exterioară exotică. Majoritatea țișanilor din Basarabia erau *nomazi*, ei se aflau la ultima treaptă de dezvoltare socială și cu nimic nu se deosebeau de alte triburi primitive. Agricultură le provoacă un dezgust înfiripat din naștere, hoinăreala pe sub ferestrele gospodariilor avuți, furtul și vicleșugurile erau unicele modalități de supraviețuire a acestui grup de țișani. Clerul bisericesc are o influență spirituală neînsemnată asupra țișanilor nomazi din Basarabia. Principala activitate pe care această instituție ecleziastică o practică minuțios, este legată de protecția propriilor enoriași față de superstițiile țigănești, care sunt răspândite cu iscusință de țigăncile viclene. În viziunea clerului local, pentru țișanii nomazi este necesară de instituit o misiune de încreștinare specială, care poate fi efectuată numai în cadrul mănăstirilor de către călugării înzestrați cu harul lui Dumnezeu și educați în spiritul dezinteresului material. Totodată, în Basarabia sunt și sate unde locuiesc țișanii *sedentari*. Această categorie de țișani este amplasată la marginea localităților rurale, modul lor de viață diferă de cel al țăranilor, însă este cu mult mai dezvoltat de restul confrăților nomazi. Față de această categorie de țișani, clerul bisericesc poate treptat să-și câștige influența spirituală, stimulând împreună cu enoriașii conștiința religioasă și credința creștină în rândul acestora. Până nu demult, strămoșii țișanilor sedentari nu erau deprinși să viziteze regulat biserica, fiind educați mai mult ca să se eschiveze de la normele spirituale ale sfintei credințe și evlaviei. Totuși unele noțiuni ale credinței sunt cunoscute de către țișanii sedentari, în bordeiele lor sărăcicioase sunt prezente icoanele sfinților apostoli, la care ei se roagă numai de sărbătorile importante, însemnate în calenadrul bisericii creștine. După publicarea poemului „Țiganii” de către marele poet rus Alexandr Pușkin, atitudinea enoriașilor creștini din Basarabia față de țișanii sedentari, a început să se schimbe spre o abordare puțin mai pozitivă. În cadrul poemului, A. Pușkin a evidențiat bunătatea sufletului și prietenia țișanilor basarabeni, modul lor de viață romantic și original, dragostea față de dreptate și libertate. Astfel, datorită acestui poem, treptat țăranii basarabeni și celelalte pătri sociale, au încetat să mai batjocorească și să disprețuiască modul de viață sărăcicios al țișanilor sedentari, ceea ce a stimulat creșterea numărului enoriașilor de etnie romă, care au început să vină la biserică. Pentru a îmbunătăți starea morală și spirituală a țișanilor din Basarabia, pentru a elimina toate prejudecățile negative care au înrăutățit imaginea lor, este necesar de înfăptuit incluziunea lor spirituală cu restul populației prezente în acest teritoriu – aceasta este o misiune creștină civilizatoare a clerului local pentru acest popor sălbatic, dar totodată și simpatic⁴¹.

O altă clasificare etnografică îi grupează pe țișanii basarabeni în trei subgrupuri după modul lor de trai și ocupațiile specifice: *Vătrașii*, se ocupau cu deservirea casnică și practicau lăutăria; *Lingurarii*, trăiau în borde-

ie, prin păduri și confecționau obiecte casnice din lemn; *Ursarii*, hoinăreau în corturi dintr-un sat în altul, practicau meșteșugul legat de fierărie sau geambașie, uneori se ocupau cu vicleșuguri sau furturi. Față de sedentarizare și munca rânduită țiganii nutreau un dezgust copleșitor. Doar în câteva sate din ținuturile Chișinău, Orhei și Bălți erau amplasați țiganii *liberi*, care trăiau izolat de restul locuitorilor. Spre deosebire de ceilalți țigani nomazi, modul lor de viață servea drept un exemplu rar al unei sedentarizări statornice. Cea mai numeroasă localitate unde erau plasați țiganii sedentari (satul Huzun, 83 de familii), era amplasată în votcina Micleușeni, ce aparținea mănăstirii Căpriana⁴².

Către sfârșitul secolului al XIX-lea, în cadrul unei descrieri geografice a guberniei Basarabia, țiganii sunt caracterizați ca unicii prestatori ai meșteșugului fierăriei. Ei confecționau inventarul agricol, obiecte de uz casnic, podoabe pentru femei: cercei, inele, brățări etc. De obicei, țiganii fierari se stabileau la marginea satului sau a orașului, își instalau cuptoarele speciale mobile și utilajul strict necesar pentru fierărie și lucrau împreună cu soțiile. De fapt, pe parcursul secolului al XIX-lea, ocupațiile specifice locuitorilor orașului Chișinău erau diversificate: în cadrul serviciului militar și slujbelor civile sunt antrenați rușii și nemții; de negoț se ocupau mai mult evreii, localizați în partea de jos a orașului; credincioșii ruși de rit vechi („lipovenii”) care locuiau prin mahalale – erau birjari; alte meșteșuguri, de exemplu: zidăria, sobăria și negoțul cu amănuntul erau prestate de greci și armeni; de grădinărit și pomicultură se ocupau bulgarii; majoritatea frizerilor erau armeni, iar fierăria era o ocupație specifică țiganilor. O mare parte a țiganilor fierari din Chișinău erau nomazi, vara ei își instalau șatrele (corturile) pe valea râului Bâc. Câteva șatre formau o tabără de țigani, iar toată proprietatea unei familii de țigani este constituită dintr-o căruță acoperită (șaraban), doi sau trei cai, niște haine ponosite și inventarul necesar pentru practicarea fierăriei⁴³.

Pe parcursul secolului al XIX-lea la periferia orașului Chișinău a fost constituit un cartier al țiganilor fierari, în baza căruia a fost denumită una din străzile sale – Кузнечная (română: „Fierarilor”, actualmente strada *Alexandru Bernardazzi*)⁴⁴.

„Pe lângă fierărie, unul din meșteșugurile caracteristice pentru țiganii basarabeni era – confecționarea pieptenilor din coarnele boilor. Inițial coarnele erau retezate în bucăți uniforme, iar apoi acestea se încălzeau la foc deschis, după care se îndreptau cu un ciocan special, așa-numitul „strug”. Ulterior, din aceste plăci se confecționau piepteni, pe care se încrustau dinții cu ajutorul unui rașpel. Acest meșteșug era practicat mai mult de țiganii basarabeni din plasa Nisporeni/ținutul Chișinău. Concomitent era extins printre țigani și meșteșugul de confecționare a periilor. Acestea erau intens utilizate pentru vărutul caselor. Periile erau confecționate de țigani din părul cabalinelor și porcinelor, precum și din buruieni și ferigi. Țiganii ciopleau din lemn fusuri, linguri, veselă, coveți și alte ustensile necesare în orice gospodărie. O mare parte dintre țigani obțineau anumite venituri din practicarea muzicii. În fiecare sat țăranii basarabeni îi tocmeau pe țiganii-muzicanți pentru ca aceștia să le cânte la jocurile organizate în ziua de duminică, nunți și cumetrii. Către

sfârșitul secolului al XIX-lea țiganii s-au stabilit cu traiul mai compact în satele din ținutul Chișinău: Huzun, Bursuc, Cărlani, Ursari. Elementele aferente identității etnice cel mai bine conservate în cadrul comunității țiganilor basarabeni erau: limba, ocupațiile tradiționale/meșteșugurile, interpretarea muzicală inedită și ghicitul. În același timp, identitatea etnică a țiganilor se manifesta și prin pasiunea de a purta o îmbrăcăminte, ce ieșea în evidență prin culorile aprinse. Însă, treptat către sfârșitul secolului al XIX-lea situația demografică a țiganilor basarabeni se schimbă, majoritatea din cei care erau dispersați în grupuri neînsemnate prin sate și orașe au fost asimilați de populația majoritară, fiind „moldovenizați”. Tot din cauza asimilării țiganilor a devenit dificilă distingerea acestora de moldoveni. Doar în localitățile unde țiganii constituiau un grup distinct, numeros și compact, s-a păstrat conștiința etnică și caracteristicile unui mod de trai tradițional⁴⁵.

„Acest popor al țiganilor, în virtutea modului de viață concentrat spre o libertate sălbatică și fiind bântuit mereu de o sărăcie lucie, este mai mult ca oricare alt popor predispus spre o viață liniștită și prosperă, de care nu se bucură în prezent. Țiganii după natura lor sunt un popor capabil, ascultător, binevoitor și conformist, iar caracterul lor este destul de flexibil. Însă opinia publică a etichetat această comunitate exotică cu sintagma de „paria ai societății”, disprețuindu-i pentru modul de viață lipsit de griji, predominant trândav și caracterul lor viclean. Însă, cât nu ar părea de straniu, acești „țigani-chiulangi” sunt necesari moldoveanului la orice pas. Dorind să aibă un plug sau o boroană, să-și potcovească caii sau să se veselească, moldoveanul se adresează sau se închină talentului rapsodic al țiganilor, care sunt meșteri și la lucru și la cântat. Pentru că ei, țiganii, sunt unicii fierari și muzicanți-rapsozi ai Basarabiei. Nici o nuntă nu se petrece în Basarabia fără a fi delectată de talentul înăscut al lăutarilor țigani. În Chișinău, cea mai vestită orchestră de lăutari este cea condusă de vioristul Iancu, constituită din muzicanți țigani autodidacți, care interpretează piesele fără note, fiind ghidați doar de auzul lor muzical înăscut⁴⁶.

Totodată, apariția în Imperiul Rus a primelor interpretări corale țigănești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, se datorează capelelor de lăutari depistate de ofițerii armatei ruse la curțile boierilor moldoveni, care au fost treptat importate și în Rusia. Aceste capele de lăutari interpretau cântecele din folclorul românesc într-o manieră țigănească, din acest motiv, uneori, se crea confuzia că ei interpretau cântece țigănești⁴⁷.

„Când merge vorba despre țigani, nu este oportună descrierea acestui popor inedit din spusele altcuiva. Deși sunt foarte numeroși în Basarabia, parcurgând bazinul râului Nistru am avut foarte puține ocazii să mă întâlnesc cu țiganii, fapt ce m-a privat de intenția elaborării unei descrieri serioase despre aceștia. Pe parcursul călătoriilor mele ulterioare în interiorul teritoriului basarabean, am observat în treacăt țigani nomazi și sedentari. Țiganii pe care i-am întâlnit în Hotin, erau șerbii și nomazii imigranți care se tranzitau în Basarabia din Țara Moldovei, unde din mărturiile lor, se confruntau cu mai multe lipsuri și erau supuși unui tratament inuman. În prezent nu există nici un iarmaroc în Basarabia, unde nu ar participa

și țigani. Totodată, în toate ținuturile pe care eu le-am cucerit, predomina pasiunea acestora către furtul de cai; și astăzi există printre țigani nume sonore, destul de cunoscute în împrejurimi prin „actele de vitejie” pe care le întreprind în această meserie⁴⁸.

Începând cu anii '60 ai secolului al XIX-lea se intensifică migrarea țăganilor basarabeni în zona urbană. Orașele se transformau în centre comercial-meșteșugărești, ceea ce a facilitat utilizarea pe larg a îndeletnicirilor specifice țăganilor. Treptat s-au format zone urbane de sedentarizare stabilă, unde țăgani schimbau șatrele și bordeiele pe locuințe vădit mai confortabile – case. La prima etapă de urbanizare, țăgani populau zonele periferice ale orașelor, constituind așa-numitele „mahalale” sau „țigăanii”. Acest proces treptat a diminuat tradițiile unui mod de viață izolat al țăganilor, relațiile comerciale intensive din zona urbană au facilitat comunicarea dintre comunitatea romă și restul populației. Astfel, îndeletnicirile practicate de țăgani înlocuiesc tradițiile etnice, are loc sfărâmarea „modului de trai țigănesc precedent”, caracterizat prin izolare, imprevizibilitate, conservatism și contact aleatoriu cu populația majoritară. În detrimentul apartenenței la un grup etnic anumit, în prim plan sunt nominalizate pretențiile sociale, standardele umane universale, capacitățile profesionale. Însă spre deosebire de alte bresle meșteșugărești, țăgani nu se divizau în meșteri, calfe și ucenici, ci preferau să lucreze individual sau se grupau temporar în baza unui acord verbal prealabil. Această structură de grup era specifică tuturor orașelor, ea distingea comunitățile țigănești din cadrul mediului meșteșugăresc general. Tranzacțiile comerciale se concentrează tot mai mult în zona urbană și produc venituri doar în baza unor relații profesionale stabile. Caracterul sedentar al afacerilor diminuează numărul șatrelor țigănești, tot mai mulți țăgani stopează procesul de peregrinare în folosul unor câștiguri stabile. O altă cauză a migrării țăganilor basarabeni în mediul urban, a fost provocată de defrișarea masivă a pădurilor pentru industria de construcție. Acest proces a condus la diminuarea demografică în localitățile rurale ale țăganilor lingurari, treptat aceștia s-au asimilat cu populația majoritară⁴⁹.

Relativ numeroase sunt numirile de așezări care atestă, direct sau indirect, prezența țăganilor în Principatele Române. În afară de Țigănie sau Țigănești, tot la ei se referă și numirile de: *Tătărași*, *Făurei* și *Gălbenași*. Prima îi asimilează cu tătarii robi din veacurile XIV-XV: adică, sunt tătarii cei mici/tătărași. Cea de-a doua privește aptitudinea lor de a lucra fierul: fierarii cei mici/făurei; o întâlnim în Putna – așezare cu 105 gospodării, în Buzău, cu 40, în Ilfov cu 35. Cea de-a treia e în legătură cu culoarea feței/gălbenași; sate cu acest nume găsim în Ilfov (32 de gospodării), în Râmnicul Sărat (60 de gospodării) și în Buzău (30 gospodării). Tot în legătură cu exteriorul smolit epiteliilor al romilor corelat cu sintagma „urmașii faraonului egiptean” – sunt și numirile toponimice de *Faraone*, *Faraoni*; harta indică sate cu numiri de acest fel în Bacău (196 de gospodării) și în Râmnicul Sărat (58 gospodării)⁵⁰.

Către mijlocul secolului al XIX-lea, aceiași toponimie și hidronimie țigănească întâlnim și pe teritoriul Basarabiei: *Rediul lui Ciocan* / „Pădurea fierarului” (ținutul Chișinău, ocolul I); *Dănceni* / „Danci” – copil de țăgan (ținutul

Chișinău, ocolul III); *Faraonovca* (ținutul Akkerman, ocolul II); *Cair* / „Cairo” – capitala Egiptului „inițial considerată patria ipotetică a romilor” (ținutul Akkerman, ocolul III); *Făurești* (ținutul Orhei, Ocolul III); *Țigănești* (ținutul Orhei, Ocolul IV); așezarea *Țiganca* (ținutul Hotin, Ocolul I, satul Clișcăuți); așezarea *Țiganca* (ținutul Iași, ocolul III, satul Dușmani); pârăul *Țiganca* (ținutul Iași, Ocolul III, satul Bolotino)⁵¹.

La începutul secolului XX, lista localităților basarabene cu toponimie țigănească este completată cu următoarele sate: *Tochile-Lingurari*, *Ursari* (ținutul Chișinău, volostea Pîrjolteni); *Țiganca* (ținutul Ismail, Secția a II-a de Poliție)⁵².

Către finele perioadei țariste, apare o descriere etnografică a comunității țăganilor basarabeni, care este realizată de către publicistul Zamfir C. Arbore (1848–1933): „Țigani din Basarabia se despart în trei subgrupuri, după modul lor de viață: *vătrașii* trăiesc la orașe ca slugi, lăutari și argați la curtea boerilor; *lingurarii* trăiesc vara în păduri și se ocupă cu confecționarea lingurilor, albiilor, fuselor și altor obiecte casnice din lemn, iarna ei se retrag în sate, unde locuiesc în niște bordeie; *ursarii* trăiesc în corturi și de aceea ei sunt numiți și *șătrari*. În privința locuinței, se poate de adăugat diferența constantă: casă, bordei, cort. În case sărăcăcioase stau *țigani de vatră*, în bordeie locuiesc *lingurarii*, în corturi trăiesc *ursarii*. Modalitatea de locuit este rezultatul unui mod de viață diferit, în funcție nu numai de mediul extern, dar și de temperamentul, caracterul, puterea economică diferită a celor trei subgrupuri de țăgani. Țigani, disprețuiți de alte neamuri, sunt foarte mândri de originea lor, cu toate că păreri despre această origine sunt diverse. Pasiunea țăganilor pentru viața nomadă unii o explică prin iubirea lor pentru o libertate nemărginită. Însă impulsul pentru viața nomadă a țăganilor trebuie căutat în istoria acestui neam. Persecuțați, disprețuiți, robiți, țăgani abia de o jumătate de secol de când au ieșit din starea de cea mai groaznică sclavie; într-un timp așa de scurt nu se pot schimba însușirile naționale ale unui neam (...)”⁵³.

În perioada interbelică, este inițiat procesul de emancipare prin culturalizare a romilor. Pentru luminarea și răspândirea culturii în rândurile acestei comunități „abia emancipate” apar mai multe publicații periodice române, printre care și *Țara Noastră* (Ediție specială săptămânală pentru Romii din România) din București. În anul 1937, Arhimandritul Calinic I. Popp Șerboianu (1883–1941) publică o informație succintă despre romii basarabeni:

„Am cunoscut pentru prima oară pe romii din Basarabia, în toamna anului 1918, atunci când eram mobilizat și am trecut cu trupele noastre să apărăm această provincie de bandele bolșevice care amenințau înfăptuirii unirii ei cu patria mamă. Erau cei mai cuminți și mai supuși oameni din Basarabia. Dar meritul lor cel mai mare era acela, că toți șiau să vorbească limba românească curată, fără accent rusesc, decât, foarte puțin acel moldovenesc. Și pe când mulți basarabeni se rusificaseră uitând limba românească, putând să spună numai că – „eu mi-s moldovean”, romii spuneau: – „Noi suntem români!”. Cu toată viața lor mizerabilă, muncind ca pălmași, făcând pe muzicanții și practicând anumite meserii specifice lor, urau pe bolșevici și se bucurau din suflet că Basarabia

s-a alipit României. Nici un rom din Basarabia n-a fost arestat de autoritățile civile și militare române pentru nerespectarea ordonanțelor, pactizarea cu bolșevicii sau nepredare de arme și efecte militare. Soldații români au trăit în cea mai perfectă armonie cu romii din Basarabia, petreceau în casele lor (...). Romii erau cei mai devotați agenți ai trupelor române, divulgându-le cuiburile de bolșevici și ascunzătoarele agenților veniți de peste Nistru ca să propage comunismul. Își împărțeau sărmanii necazurile unor timpuri critice trăite alături de țărani basarabeni, întrucât provincia de peste Prut este cea mai oropsită și a fost mereu lovită de soartă⁵⁴.

Primul studiu științific cu privire la romii basarabeni realizat în baza materialelor etnografice acumulate „în teren” (în vara anului 1931) aparține Domnicăi I. Păun, discipola „Școlii de sociologie monografică rurală a lui Dimitrie Gusti”: „(...)Satul Cornova e locuit aproape în întregime de români, în număr de 380 de familii, la care se adaugă șase familii de evrei, una de germani, una de ucraineni și zece de țigani. Între minorități și români, țiganii ocupă un loc de mijloc (...) Ei nu sunt străini, după o atât de îndelungată conlocuire cu românii, dar inferioritatea de situație socială în care au fost veacuri întregi ca robi ai Cornovenilor, face ca azi, după mai mult de o jumătate de veac de la dezrobirea lor, ei să formeze o categorie aparte, nu atât din punct de vedere etnic, cât din punct de vedere economic și social. După cele trei clase sociale din Cornova, de *dvoreni*, *mazili* și *țărani*, țiganii formează un fel de a patra clasă (...) Țiganii din Cornova pot fi împărțiți în două subgrupe distincte: fie după așezare, fie după neam. Trei din cele patru familii aflătoare în vatra satului Cornova (Drosu, Vioară și Stoica) sunt *țigani de sat/vătrași* sau *țigani curați* cum își zic ei; cei din Valea Ichelului sunt *lingurari*... Tabloul statistic aferent situației țiganilor din satul Cornova (județul Orhei) se prezintă astfel: Ignat Ciobu (52 ani, *neam-lingurar*, așezare/Cornova, meserie/văcar); Filip Vioară (38 ani, *neam-vătraș*, așezare/Cornova, meserie/cizmar); Simion Drosu (38 ani, *neam-vătraș*, așezare/Cornova, meserie/fierar); Petre Stoica (36 ani, *neam-vătraș*, așezare/ambulant, meserie/fierar); Vasile Chiminger (35 ani, *neam-lingurar*, așezare/Valea Ichelului, meserie/lingurar); Simion Drumea (55 ani, *neam-lingurar*, așezare/Valea Ichelului, meserie/lingurar); Trifan (...) (30 ani, *neam-lingurar*, așezare/Valea Ichelului, meserie/lingurar); Iacob Duminecă (24 ani, *neam-lingurar*, așezare/Valea Ichelului, meserie/lingurar); Vania Murguleț (45 ani, *neam-lingurar*, așezare/Valea Ichelului, meserie/lingurar); Ilie Pătrașcu (35 ani, *neam-lingurar*, așezare/Valea Ichelului, meserie/lingurar) (...) Așezarea aceasta a țiganilor e determinată de situația economică. Până acum vreo 30 de ani, pădurea de pe dealul Hârjaucii, cobora până aproape în fundul Văii Ichelului, încât așezarea țiganilor de acolo cădea în marginea pădurii, astfel că aveau la îndemână lemnele pentru tăiatul lingurilor și copăielor. *Părinții noștri au tras la păduri, că erau păduri mari, și noi am apucat de am rămas aici. Atunci era altă vreme, putezeau lemnele, acu trebuie să le cumperi* (...) În schimb cei care aveau meserii de imediată utilitate gospodărească, fierarii și cizmarii, era natural să-și caute adăpostul în preajma gospodăriilor, în cuprinsul satului. Aceștia sunt mai puțini azi, dar registrele bisericii urmărite din 1825 ne dau nume

de familii și meserii dispărute azi: cojocari, căldărari... Multe familii s-au stins, multe au părăsit locurile atunci, de când robia nu le-a mai legat de pământ, și s-au dus în alte locuri unde aveau mai multe posibilități de trai. Cornova e un sat sărac în pământ (...), e un sat de țărani liberi, urmași de boieri de țară: *dvoreni* și *mazili*, care nu permiteau mai demult intrarea unui străin în sânul lui... Rămânând să trăiască numai din meseria lor, starea țiganilor după desrobire amenință să fie mai rea decât înainte, când de bine, de rău, exista un stăpân interesat de existența lor. Satul avea din în ce mai puțină nevoie de ei, mai ales de când comerțul intens cu târgul apropiat Vlad, pune la îndemână, de-a gata, obiectele pe care altă dată le fabricau mai rudimentar țiganii (...).

Rezultatul acestei stări de lucru se vede răsfrânt în două domenii: atât în cel economic, cât și în cel social. Țiganii din Valea Ichelului au gospodăria mai bine încheagată. Lingurarul lucrând pentru comerț, nu are un timp fix de lucru și poate să se ducă la munca câmpului când are nevoie. Poate și traiul departe de sat i-a silit să aibă în gospodărie lucrurile cele mai trebuincioase, cert e că deși meseria de lingurar e puțin rentabilă, țiganii din Ichel nu au înfățișarea de mizerie amarnică pe care o oferă cei din Cornova (...). Nici unul din cei din Cornova nu lucrează la pământ, nici bărbații nici femeile. Meseria de fierar sau cizmar îi silește să fie oricând acasă, gata pentru orice mușteriu. Iar să se lase de meserie nu le convine la nici unul, de lene. Femeilor, iarăși, le vine mai ușor să-și găsească de lucru ajutând prin curțile oamenilor în gospodărie, decât la câmp. Ajută pentru mâncare în schimb, și cu acest prilej mai umblă cu căpătatul. Sunt un fel de servitoare ale satului, chemate când într-o parte, când într-alta, oricând fiind la îndemână gospodinei care are nevoi de ajutor pe negândite (...). Țiganii din Cornova s-au obișnuit să conteze pe dărnicia românului care nu-i poate lăsa să moară de foame lângă gardul lui. Când îl întrebi pe român dacă e tot una cu țiganul, nu e unul care să nu răspundă că *nu s-a pomeni să hie țiganii la rând cu românii*. De ce? Când se dă o motivare, alta decât invocarea tradiției, aceasta e mai totdeauna de natură economică: *Apăi cum să hie tot una al care muncește cu al care doarme?* Și mai departe în argumente intervine judecata caracteristică românului, care socotește numai agricultura muncă prin excelență: (...) *că dacă țiganul ar vrea să muncească la pământ, ar avea mai mult, da așa dă o dată cu ciocanul și ia banul* (...) Românii nu s-amestecă cu nici unul dintre țigani: *Țiganul tot țigan rămâne* (...) *și de s-a înălghi, tot ca noi n-a hi*... Conștiința de clasă care desparte pe românii din Basarabia în *dvoreni*, *mazili* și *țărani*, cu hore deosebite, cu locuri bine precizate după reguli de întâietate la biserică, e departe de a ceda în favoarea țiganilor. Tradiția își menține încă aproape toate drepturile în cazul lor ca și în al celorlalte clase sociale. Astfel, în complexul de organizare al satului, țiganii sunt mai degrabă o a patra clasă socială decât o minoritate etnică.

Țiganii din Basarabia, formează mai puțin o unitate în cuprinsul satului, cât una mai mare pe regiune. Căci dacă văzuți din afară, ei par că formează o unitate de origine social-economică, numai cu substrat etnic, însă dacă sunt văzuți din interiorul acestei unități mai mari, constatăm că e una de natură etnică în primul rând. Relațiile între țigani



Fig. 2. Țigancă cu flori, 1939

din diferite locuri sunt strânse și foarte asidue, trecând peste deosebirile de neam din interiorul etniei. Nicăieri n-am întâlnit o mai intensă circulație a elementului țigănesc, ca aici. Se văd des, se duc dintr-un sat în altul, se stabilesc raporturi de rudenie... La rândul lor, în cadrul unei localități, țiganii își manifestă mai intens orgoliile specifice neamului lor. Țiganul fierar se uită cu dispreț la lingurar: *Noi mergem mai sus ca lingurarii, suntem țigani curați, lucrăm la fier. (...) Nu ne amestecăm.* Motivul nu e altul decât tradiția, care le mărginește ambiția în interiorul neamului. Mărginindu-și viața între ei, n-am întâlnit la nici unul o dorință conștientă de a căuta ca pe vreo cale oarecare să ajungă la rând cu românii. Această li se pare o imposibilitate, sunt prea obișnuiți din părinți că e natural să fie așa cum e. În schimb, dacă a apucat unul din ei să se ridice din neam, nu mai vrea să știe că e țigan. (...) Acest lucru se poate făptui în două chipuri:

Prin înrudire cu românii din Basarabia; e mijlocul cel mai direct, dar cel mai greu de realizat. Nici unul dintre țiganii din Cornova nu e înșurat cu o fată de aici. În cazuri excepționale, prima înrudire se face cu o „ruscă” și numai la a doua generație se poate intra într-o familie românească.

Mijlocul celălalt e *posesiunea de pământ* care atrage și ea după sine intrarea în societatea românească. Acesta este mijlocul cel mai sigur și cu multă puțință de realizare pentru marea masă a țiganilor: pe de o parte poate integra elementul țigănesc în sistemul de producție bazat la noi pe agricultură, și pe de altă parte, răspunde mentalității caracteristice țaranului, că numai proprietarul de pământ poate avea toate drepturile legate de calitatea de băștinaș al unui sat. Atâta timp însă, cât dorința conștientă de a ajunge în rând cu românii le va lipsi, țiganii din Cornova vor realiza numai întâmplător, rar și foarte anevoios acest lucru⁵⁵.

În perioada sovietică, politica națională bazată pe *prietenia și unitatea popoarelor* era întruchipată în principiile

ideologice propagate prin intermediul internaționalismului proletar leninist: „Prietenia popoarelor Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste este cea mai mare realizare a socialismului, devenind o sursă inepuizabilă de creație artistică a tuturor naționalităților din țară. Prietenia popoarelor este una dintre principalele condiții pentru formarea poporului sovietic: o nouă comunitate istorică de oameni. Constituirea unei noi comunități istorice de oameni – *poporului multinațional sovietic* – este o expresie vie a unității internaționale și egalității națiunilor și poporațiilor socialiste”⁵⁶.

Romii/țiganii din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească erau o parte componentă a *poporului sovietic multinațional*. În opinia cercetătorilor etnografi sovietici, anume în perioada când „a triumfat socialismul dezvoltat”, Partidul Comunist al Uniunii Sovietice și puterea sovietică au reușit să atingă un obiectiv politic pe care nu l-au putut realiza nici un alt stat pe parcursul unei perioade istorice îndelungate: „chestiunea țigănească în Uniunea Sovietică a fost integral soluționată”. Într-o perioadă extrem de scurtă de timp, romii au trecut la un mod de viață sedentar, fiecare persoană fiind asigurată cu posibilitatea de a presta activități utile pentru societate în orice domeniu al muncii. În acest răstimp s-a restructurat semnificativ modul de trai tradițional nomad al romilor: a apărut un model social nou al familiei rome, femeiei rome și tineretului rom. Un progres imens a fost atins în domeniul culturii: au fost publicate opere literare în limba romani, în anul 1931 în orașul Moscova a fost creat primul Teatru al Romilor „Romen”, a apărut o nouă generație de intelectuali romi etc. Romii din Uniunea Sovietică au beneficiat de avantajele create de sistemul centralizat socialist pentru trecerea benevolă la modul de trai sedentar: acces egal și gratuit la locuințe, sistemul de sănătate publică și educație continuă, încadrarea integrală în câmpul muncii pentru orice tip de abilități profesionale⁵⁷.

Sfârșitul secolului XX a fost reliefat prin epoca de „atracție exotică/carismatică” a baronului romilor de prețutindeni Mircea Cerari (1939–1998), o autoritate „unională” din orașul Soroca devenită simbol al liderismului tradițional rom timp de 30 de ani (1968–1998). Deși, precum afirmă cei care l-au cunoscut, știa puțină carte, s-a remarcat indeosebi prin modul de a reglementa iscusit relațiile dintre comunitatea sa și autoritățile locale. Orice conațional care venea după un sfat/imprumut/dreptate – nu era refuzat niciodată – trebuia doar să știe limba romani și să-și prezinte neamul din care făcea parte.

Astăzi, pe coasta orașului Soroca se află un Muzeu în aer liber al romilor ciocănari – mahalaua țigănească „Dealul Țiganilor” – o insulă cu moravuri și destine deosebite, dramatice și captivante. Neamul, care cu încăpăținare își apără valorile tradiționale – „ultimii vagabonzi romantici” care încă nu s-au deprins cu viața contemporană plictisitoare; organizată după regulile impuse ale societății consumiste/transnaționale/globaliste. Așa este „feleşagul” romilor ciocănari tradiționali, care s-au deprins veacuri întregi să se descurce singuri. Acestora le place să lucreze numai cand „nimeni nu șade pe capul lor” – atunci romii muncesc din noapte până în noapte, fără să le pese de ceva. Totodată, romii preferă deseori să călătorească prin orașe și sate, unde lucrează ocazional câteva luni,

apoi pleacă în alt loc, fiind adepții unei migrații lucrative sezoniere⁵⁸.

Una din trăsăturile inedite prezente astăzi în comunitatea romilor ciocănari din orașul Soroca este faptul că, spre deosebire de alte comunități tradiționale de romi, aceștia se străduie să nu se autoizoleze de populația majoritară, ci să se distingă prin anumite bunuri imobile sau calități individuale deosebite. Cea mai vizibilă atracție „turistică” este stilul arhitectural eclectic utilizat în orașul Soroca de către reprezentanții comunității rome, care amintește deseori bisericile și templele religioase orientale, ornamentate de cupole aurite, havuzuri și coloane din marmură albă. Fiecare gospodar rom încearcă neapărat să întrecă vecinul său prin înălțimea casei sale, care trebuie să fie ridicată „măcar cu două rânduri de cărămidă mai în sus”. În perioada sovietică orașul Soroca a devenit o atracție unională turistică/etnoculturală: majoritatea vizitatorilor/turiștilor se deplasau în cartierul „Dealul Țiganilor”, sperând că anume aici vor vedea – *romi adevați*, care locuiesc în corturi, toată ziua bat cu ciocanul și meșteresc careva ustensile din fier, iar seara cântă și dansează în jurul focului. Însă, în virtutea faptului că în loc de corturi și bordeie, pe parcursul ultimilor cinci decenii aici au apărut „case-castele cu trei-patru nivele”; în loc de căruțe înhamate cu cai, actualmente romii din orașul Soroca preferă să se deplaseze cu „cele mai pre-

stigioase automobile” – tradițiile rome nu s-au schimbat, acestea au devenit un liant care definește identitatea romă⁵⁹.

În scopul valorificării patrimoniului etnocultural al romilor din Republica Moldova – „Muzeul în aer liber al romilor ciocănari” – situat pe coasta orașului Soroca, inexplorat în prezent de autoritățile locale, în perspectivă poate deveni un punct de atracție inedit pentru traseele turistice internaționale. În acest muzeu deschis în orice zi veți putea găsi îmbinarea uluitoare dintre eclecticismul luxuriant al arhitecturii rome⁶⁰ și modul de viață tradițional al romilor, care și-au păstrat intacte obiceiurile ancestrale.

Actualmente, turiștii au posibilitatea inevitabilă să facă cunoștință cu elemente tradiționale aferente patrimoniului etnocultural al romilor ciocănari: meșteșugurile⁶¹, bucătăria⁶² și portul tradițional⁶³. Anual această „oază turistică romă” este vizitată frecvent de jurnaliști, cercetători antropologi, ambasadori⁶⁴.



Fig. 3. Bine ați venit în Cartierul „Dealul Țiganilor” din orașul Soroca (2019)



Fig. 4. Vernisajul Expoziției „Șatra” la Filarmonică Națională „Serghei Lunchevici” a pictorului Gheorghe Lisița, Chisinau, 02 noiembrie 2018



Fig. 5. „Dansatoarele” (2018), Gheorghe Lisița



Fig. 6. Rom tinichigiu din orașul Hâncești (2007)



Fig. 7. Familie de romi (2019). Cartierul „Dealul Țiganilor” din orașul Soroca



Fig. 8. Arhitectura eclectică din cartierul „Dealul Țiganilor”/orașul Soroca (2019)



Fig. 9. Cele mai gustoase bucate se prepară de bunica la „cuptoruș” (2019)
Cartierul „Dealul Țiganilor”/orașul Soroca



Fig. 10. Pomenirea tradițională romani de Paștele Blajinilor (27.04.2009). Cartierul „Dealul Țiganilor”, orașul Soroca



Fig. 11. Romii Lăutari la Festivalul Etniilor „Unitate prin Diversitate” (15.09.2012)
Grădina Publică „Ștefan cel Mare și Sfânt”, mun. Chișinău



Fig. 12. Nunta Romilor „Hostropățul Ursăreselor” (2007). Satul Ursari (comuna Buda, raionul Călărași)



Fig. 13. Focul Fierarului Rom (2012). Satul Chetrosu (raionul Drochia)



Fig. 14. Comanda ordinară a Ciubotarului Rom (2012). Orașul Drochia

Sursele ilustrațiilor

- Fig. 1. Realitatea Ilustrată, nr. 604 (17 august 1938).
 Fig. 2. Ilustrațiunea Romană, nr. 17 (19 aprilie 1939).
 Fig. 3, 7, 8, 9. Foto: Vadim Șterbate.
 Fig. 4. Foto: Svetlana Procop.
 Fig. 5. Gheorghe Lisița. „Dansatoarele” (2018)
 Fig. 6. Foto: Veselin Popov.
 Fig. 10, 11. Foto: Ion Duminica
 Fig. 12. Foto: Lukáš Houdek.
 Fig. 13, 14. Foto: Tomas Halda.

Referințe bibliografice:

1. Termenul „Romi” este utilizat în conformitate cu recomandarea elaborată de experții Consiliului Europei (CAHROM/ Comitetul ad-hoc al experților în domeniul „Problemele Romilor”) pentru a cuprinde diversitatea largă a grupurilor vizate de activitatea în acest domeniu: a) Romi, Sinti/ Manuș, Cale, Kaale, Romaniceli, Băiași/Rudari; b) Egipteni balcanici (Egiptenii și Așkali); c) Grupurile orientale (Dom, Lom și Abdal); și, pe de altă parte, grupurile Yenîș și alte populații

nomade desemnate prin termenul administrativ francez “Gens du voyage” și englez “Travellers”, precum și persoanele care se autoidentifică ca fiind Țigani (eng. Gypsies). In: CAHROM (2015)16. Final Abridged Report of the 9th CAHROM Meeting. Strasbourg, 27-29 May 2015. Online (accesat 03.05.2019): <https://www.coe.int/en/web/roma-and-travellers/plenary-and-bureau-meeting-reports>

2. Lista localităților (44) compact locuite de romi a fost publicată în anul 2013 în cadrul Raportului reprezentativ privind Cartografierea Localităților dens populate de Romi din Republica Moldova – elaborat de către experții PNUD Moldova și aprobat de Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei al Republicii Moldova. Online (accesat 03.05.2019): http://www.old.mmps.gov.md/file/rapoarte/Raport_Cartografiere_2012.pdf

3. Ion Duminica, Romii/țigani din Republica Moldova: o comunitate etno-culturală inedită în spațiul tradițional istoric carpato-danubiano-pontic. Akademos. 2014, nr. 3(34), p. 138.

4. Rezoluția Parlamentului European din 13 noiembrie 2018 referitoare la standardele minime pentru minorități în UE (2018/2036(INI)). In: Parlamentul European – Texte adoptate (P8_TA-PROV(2018)0447).

Online (accesat 04.05.2019): <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P8-TA-2018-0447&language=RO&ring=A8-2018-0353>

5. Recomandarea nr. 1201 cu referire la un protocol adițional la Convenția Europeană a Drepturilor Omului, privind drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale adoptată la 01.02.1993 de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei. In: Guvernul României – Departamentul pentru Relații Interetnice Legislație internațională – Consiliul Europei.. Online (accesat 09.05.2019): <http://www.dri.gov.ro/recomandarea-nr-1201-cu-referire-la-un-protocol-aditional-la-conventia-europeana-a-drepturilor-omului-privind-drepturile-persoanelor-apartinand-minoritatilor-nationale/>

6. Odată cu aderarea la Parteneriatul estic (07.05.2009) – Republica Moldova face parte din grupul de țări partenere ale Uniunii Europene. Principalul obiectiv al Parteneriatului estic este de a crea condițiile necesare pentru a accelera asocieria politică și aprofundarea integrării economice dintre Uniunea Europeană și țările partenere interesate. În acest scop, Parteneriatul estic va încerca să sprijine reformele politice și socio-economice ale țărilor partenere, facilitând apropierea de Uniunea Europeană. Acest lucru favorizează angajamentul comun față de stabilitatea, securitatea și prosperitatea Uniunii Europene, a țărilor partenere și a întregului continent european. Totodată, fiind situată în vecinătatea imediată terestră a Uniunii Europene, Republica Moldova este inclusă în dimensiunea estică a Politicii Europene de Vecinătate (PEV). Online (accesat 04.05.2019): <http://www.mfa.gov.md/totul-despre-pae/>

7. L. Kalaydjieva, D. Gresham, F. Calafell. Genetic studies of the Roma (Gypsies): a review. BMC Medical Genetics 2001/2:5. <https://doi.org/10.1186/1471-2350-2-5>

Online (accesat 03.05.2019): <https://bmcmmedgenet.biomedcentral.com/articles/10.1186/1471-2350-2-5>

8. Vitalie Vălcov, Populația Republicii Moldova la momentul Recensământului este de 2 998 235. In: Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova. Online (accesat 03.05.2019): <http://www.statistica.md>

9. ACFC/OP/IV(2016)004. Fourth Opinion on the Republic of Moldova of the Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities/ Council of Europe (adopted on 25 May 2016), pp. 13-14. (accesat 03.05.2019): <https://rm.coe.int/16806f69e0>

10. Ion Duminica, Istorie și strategii de adaptare a comunității rome din Republica Moldova. Studiu de caz: lăieși brăzdeni din satul Cania, raionul Cantemir. Interstitio. 2010, vol. II, nr. 3(4), p. 102-116.

11. Ion Duminica, Romii cătunari din orașul Hâncești. Identitate etnică – opus – integrare educațională. Revista de Etnologie și Culturologie. 2008, vol. IV, pp. 115-123.

12. Ion Duminica, Romii ciocănari din orașul Râșcani. Aspecte socio-politice. Buletin Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie. 2008, vol. 9 (22), p.159-170.

13. Ion Duminica, Romii lăieși-ciori din municipiul Bălți. Revista de Etnologie și Culturologie. 2010, vol. VIII, pp. 90-92.

14. Ion Duminica, Romii ciurari din satul Chetrosu, raionul Drochia. Aspecte social-spirituale în constituirea identității etnice a copiilor rome. Revista de Etnologie și Culturologie. 2010, vol. V, p. 30-35.

15. Ion Duminica, Romii curteni din satul Ciocâlteni (raionul Orhei). Buletin Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie. 2007, vol. 7(20), p. 195-207.

16. Ion Duminica, Roma Layesh-Cheache from Comrat Town. Ethnosocial Aspects. Revista de Etnologie și Culturologie. 2011, vol. IX-X, p. 13-19.

17. Ион Думиника, Лэутары из Дурлешть в «пространстве истории». Этнофольклорное наследие Республики Молдова. Наукові Записки. 2009, том 19, книга II (частина 2), p. 612-620.

18. Ion Duminica, Romii lingurari din satul Parcani (comuna Răciula, raionul Călărași). Aspecte istorico-etnologice. In: Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional din Republica Moldova. Chișinău: Cartdidact, 2007, p. 294-304.

19. Ion Duminica, Comunitatea romilor ursari din satul Ursari. Aspecte socio-etnologice. In: Păstrarea patrimoniului

cultural în Țările Europene. Chișinău: Business-Elita, 2009, p. 259-263.

20. *Vulcănești și Ursari* sunt satele în care locuitorii vorbesc în limba romani și se autoidentifică deschis ca o comunitate etnică de romi (subgrupul romilor Ursari). Schinoasa și Parcani sunt satele în care locuitorii nu posedă limba romani, în schimb, se afiliază cu etnia romă prin statutul unei comunități social-vulnerabile marginalizate (subgrupul romilor Lingurari).

21. Ion Macovei, Ursarii, țiganii care nu și-au uitat limba. Timpul, 26.01.2015. (accesat 08.05.2019): <http://special.timpul.md/>

22. Șatra de romi nomazi a fost inclusă în programul celei de-a II ediții a Festivalului local „Hramul căruțașilor” din satul Bravicea, raionul Călărași (15.07.2018). Online (accesat 22.05.2019): https://www.publika.md/cele-mai-frumoa-se-trasuri-au-fost-expuse-la-hramul-carutasilor-din-bravicea_3012817.html

23. Указ Президиума Верховного Совета ССР «О приобщении к труду цыган, занимающихся бродяжничеством» (Москва, Кремль/05 октября 1956 г.). Волжская Коммуна, 07.10.1956. In: <https://www.vkonline.ru/newspaper/01.10.1956> (accesat 08.05.2019); Постановление Совета Министров СССР Nr.1373/05 октября 1956 «О приобщении к труду цыган, занимающихся бродяжничеством». In: Библиотека нормативно-правовых актов СССР. In: <http://www.libussr.ru> (accesat 08.05.2019):

24. Николай Бессонов, Цыгане в России: принудительное оседание. In: Россия и её регионы в XX веке: территория – расселение – миграции. Москва: ОГИ, 2005, pp. 631-640. Online (accesat 08.05.2019): <http://gypsy-life.net/history32.htm>

25. Simion Ciocchină, Romii din Republica Moldova cred în Dumnezeu, democrație și copii. In: Deutsche Welle – Focus Moldova. Online (accesat 08.05.2019): <http://www.dw.com/ro/romii-din-republica-moldova-cred-%C3%AEn-dumnezeu-democra%C8%9Bie-%C8%99i-copii/a-19172951>

26. Doina Lucovici, Președintele Comunității Romilor din Bălți și-a măritat nepoata. Nord News – Social. Online (accesat 10.05.2019): <https://nordnews.md/presedintele-comunitatii-romilor-din-balti-si-a-maritat-nepoata/>

27. Nicolae Bulat. De la șatră la palat. Chișinău: Arc, 2018, p. 33-34.

28. Ion Duminica, Romii popeșteni din orașul Soroca. Nomadism natural, sedentarizare impusă, migrație sezonieră. Revista de Etnologie și Culturologie. 2010, vol. VI, p. 127-129.

29. Ion Negură, Veronica Peev, Construcții identitare la romii din Republica Moldova. Psihologie. Pedagogie Specială. Asistență Socială. 2008, nr.11, p. 65-78.

30. Andrei Păvăloi, Romii din Basarabia: aspecte socio-economice (1918-1940). Interstitio. 2010, vol. II, nr. 3(4), p. 84-101.

31. Delia Grigore, Prolegomene. Repere conceptuale și ipoteze de cercetare. In: Rromii... în căutarea stimei de sine. Studiu introductiv realizat în cadrul proiectului „Familia și școala: stima de sine și asumarea identității etnice”. București: Vanemond, 2007, p. 06-08.

32. Coaliția Vocea Romilor. Online (accesat 10.05.2019): <http://www.romi.md/ro/product/100195-coalitia-vocea-romilor>

33. Margareta Nicolau, Regele lăutarilor în mizerie. După o carieră glorioasă, Alexandru Ciolac zace în mizerie. Realitatea Ilustrată. 1934, nr. 362 (4 ianuarie), p. 14.

34. Екатерина Банару, Carpe Diem (лат.) In: Центр Мониторинга и Стратегического Анализа „Moldova Noastră”. Online (accesat 06.02.2006):

<http://www.moldovanoastra.md/ru/index.php?view=viewarticle&articleid=2348>

35. Romii, între lux și degradare extremă. In: Timpul.md – Social. Online (accesat 10.05.2019): <http://www.timpul.md/articol/romii-intre-lux-si-degradare-extrema-4967.html>

36. Documenta Romaniae Historica: A. Moldova. Volumul I (1384-1448). București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975, p. 52.

37. Petru Petcuț, Istoria Rromilor, p.6. Online (accesat 21.05.2019):

<http://oldsite.edu.ro/index.php?module=uploads&fun->

c=download&fileId=1626.

38. Dimitrie Cantemir. Descrierea Moldovei. Chișinău: Istra, 1997, p. 178-179.

39. T. G. Bulat, Dregătoria armășiei și ȧiganii la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Arhivele Basarabiei. Revistă de Istorie și Geografie a Moldovei dintre Prut și Nistru. 1936, nr. 1 (ianuarie-martie), p. 6-7.

40. Mihail Kogălniceanu, Schiță despre ȧigani. Iași: Tipografia „Dacia”, 1900, pp.15-23.

41. Заметка о Бессарабских цыганах и пастырской деятельности в отношении к ним приходского духовенства. Кишиневские Епархиальные Ведомости. 1872, nr. 4, pp. 116-119.

42. Павел Крушеван, Бессарабия. Графический, Исторический, Статистический, Экономический, Этнографический, Литературный и Справочный Сборник. Москва: Газета «Бессарабец», 1903, pp. 189-191.

43. П. Сорока, География Бессарабской губернии. Кишинев: Типография А. Попова, 1878, p. 25-26.

44. Павел Крушеван, Бессарабия. Графический, Исторический, Статистический, Экономический, Этнографический, Литературный и Справочный Сборник. Москва: Газета «Бессарабец», 1903, p. 193.

45. Валентин Зеленчук. Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. Chișinău: Știința, 1979, p. 217-219.

46. К. Ханацкий. Цыгане. Кишинев: Типография Областного Правления, 1866, pp. 97-99.

47. Б. Штейнпресс. К истории «цыганского пения» в России. Москва: Государственное музыкальное издательство, 1934, p. 22-24.

48. А. Афанасьев-Чужбинский, Поездка в Южную Россию. Том VIII. Очерки Днестра. Санкт-Петербург: Книгоиздательство Германа Гоппе, 1893, p. 101.

49. Иван Анцупов, Миграция цыган в города в XIX в. Anuarul Institutului de Cercetări Interetnice. 2000, vol. I, pp. 15-16.

50. Constantin C. Giurescu, Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea. București: Editura Științifică, 1957, p. 110.

51. Списки населенных мест Российской империи. III. Бессарабская Область. Санкт-Петербург: Центральный Статистический Комитет Министерства Внутренних Дел, 1861, pp. 3-73.

52. В. Бутович, Материалы для этнографической карты Бессарабии. Киев: скоропеч. Х.Ю. Бурштейна, 1916, pp. 48-55.

53. Zamfir C. Arbore, Basarabia în secolul XIX. Chișinău: Novitas, 2001, pp. 210-211.

54. Calinic I. Popp Șerboianu, . Romii din Basarabia. ȧara Noastră. 1937, nr. 5-6 (15 septembrie).

55. Domnica I. Păun, ȧiganii în viața satului Cornova. Arhiva pentru știință și reformă socială. 1932, Anul X (nr. 1-4), pp. 521-527.

56. А. Лихолат, Дружба народов СССР – Великое завоевание социализма. In: Единство и сотрудничество народов СССР. Тезисы докладов и сообщений научной конференции, 16-18 сентября 1975 г. Chișinău: Știința, 1975, p.33-37.

57. О. Корбе, Защита диссертаций в Институте Этнографии Т. Ф. Киселева защитила диссертацию на тему «Цыганы Европейской части СССР и их переход от кочевания к оседлости.. Советская этнография. 1953, nr. 2, p. 205-206.

58. Ion Duminica, Incluziunea socială a romilor în Republica Moldova. Studiu de caz: Comunitatea tradițională a romilor ciocănari din orașul Soroca. In: Sprachpolitik und Sprachkonflikte in der Ukraine, Republik Moldau und Georgien. Leipzig: Moldova-Institut Leipzig, 2018, pp. 109-119.

59. Наталья Калашникова. Престиж по-цыгански (заметки о сорокских цыганах). In: Богатство и престиж в традиционной культуре. Материалы 13-х Санкт-Петербургских Этнографических Чтений, 25-27 ноября 2014 г. СПб: ИПЦ СПГУТД, 2014, p. 127-132.

60. Multe dintre edificiile rome sunt replici ale unor clădiri celebre din lume: Capitoliul din Washington, Teatrul Bolșoi din Moscova, Bazilica Sf. Petru din Vatican; precum și a palatelor

regale musulmane, indiene, chineze etc.

61. Meseria de fierar treptat își pierde semnificația de ocupație tradițională romă transmisă din generație în generație. Actualmente, majoritatea romilor ciocănari s-au reprofilat în „bussinesmani”, fiind antrenați în afaceri de vânzare-cumpărare cu amănuntul a produselor casnice, care sunt prestate exclusiv în afara hotarelor Republicii Moldova. Totuși, astăzi, pe „Dealul ȧiganilor” din orașul Soroca, încă mai pot fi întâlniți „ultimii” romi ciocănari-fierari, care nu și-au uitat meseria practică de strămoșii lor. Vezi: Șterbate Vadim. Ultimul fierar din dealul Sorocii. Observatorul de Nord. 2018, nr. 26 (943).

62. Anual, toți gurmanzii sunt bineveniți în orașul Soroca, în ziua când sunt pomeniți strămoșii romilor, de Paștele Blajinilor, la cimitirul de lângă Biserica „Sfântul Teodor Stratilat” situat pe dealul Sorocii. Gospodinele rome prepară cele mai gustoase bucate în stil tradițional romani, care pot fi degustate de trecători „pentru a pomeni numele și faptele bune ale răposaților”. Vezi: La cimitirul din Soroca, romii i-au pomenit pe răposai cu mese copioase și bucate alese. Online (accesat 24.05.2019): <http://tvr Moldova.md/social/la-cimitirul-din-soroca-romii-i-au-pomenit-pe-raposati-cu-mese-copioase-si-bucate-alese/>

63. Portul tradițional este un atribut cotidian al romilor ciocănari din orașul Soroca, care poate fi vizualizat atât în cadrul petrecerilor familiale private/publice, cât și în orice zi/în diverse situații. El este mai evidențiat la femeile rome, care se străduie să combine „culorile aprinse” cu tendințele moderne ale ornamentării vestimentației. Un atribut inseparabil al femeilor rome sunt basmalele și fustele lungi; pentru o femeie romă este o rușine să poarte pantaloni sau fuste scurte „acestea sunt atribute ale infidelității”. Romii ciocănari se îmbracă în stil tradițional romani și atunci când sunt în interiorul caselor/gospodăriilor lor, precum și când „ies în drum/la poartă”, atunci când devin „persoane publice”. Romii tradiționali preferă „să fie respectați” atât după faptele lor, cât și după „hainele lor”, care sunt principalele atribute ce le creează o „image publică prielnică” în comunitate. Vezi: Nicolae Bulat . De la șatră la palat. Chișinău: Arc, 2018, pp. 52-115.

64. Юлия Семенова. Цыганская Мекка. In: ИАМИКЪ. Информационное Агентство Маркетинга и Консалтинга (31.07.2007). In. <http://iamik.ru> (accesat 24.05.2019); Туробзоры. В гости к цыганскому барону Молдова г. Сороки. <http://turobzory.1000ss.ru> (accesat 24.05.2019); Сороки. Дом цыганского барона: «Молдавский город Сороки считается цыганской столицей мира. Там на горе стоит дом цыганского барона. А также копия московского Большого театра, американского Капитолия и других известных достопримечательностей». In. <https://neferjournal.livejournal.com> (accesat 24.05.2019); Сорока. Часть 3: Цыганская гора. In: <https://varandei.livejournal.com> (accesat 24.05.2019);

Portul țigănesc tradițional

„Oriunde întâlnești un țigan: indiferent unde, la Moscova sau în stepa basarabeană – va fi același țigan, cu diferența că la Moscova e îmbrăcat în caftan albastru încins cu cercevea roșie, iar în Basarabia călătorește purtând un decolteu libertin, asemănător costumului lui Adam” – așa scria revista Niva despre țigani în 1872¹.

Se crede că portul țigănesc tradițional a început să fie făcut de către femeile țiganilor nomazi din România la sfârșitul secolului al XIX-lea. Acest lucru s-a întâmplat atunci când în România a fost abolită sclavia și țiganii au devenit liberi. Romii nomazi au început să călătorească prin cele mai apropiate țări, iar în curând stilul costumului lor a fost preluat de romii din Europa de Est.

Scurt istoric

Se știe că țiganii sunt un popor vechi din India, unde, potrivit legendelor, au aparținut uneia dintre castelele inferioare, ceea ce a fost unul dintre motivele exodului lor din această țară. Disipându-se prin lume, romii au asimilat cultura populației locale a țărilor și regiunilor în care locuiau. Acest fapt s-a reflectat și asupra portului. Erau mereu pe drumuri, călătorind sub ploaie și zăpadă. Fi-rește, hainele lor se uzau repede și trebuiau schimbate des. Romii, fiind la periferia orânduirii sociale, erau forțați să se mulțumească cu puțin, așa că cerșeau haine de la populația locală, cumpărau ce e mai ieftin sau pur și simplu le furau de la vânzătorii neatenți.

Portul tradițional țigănesc are o istorie destul de bogată, iar acest lucru se datorează în special stilului de viață nomad al țiganilor, care le-a permis să împrumute unele elemente din culturile altor națiuni.

Costumul este un element etnic integral al romilor – unul dintre cele mai misterioase popoare ale lumii.

Portul tradițional țigănesc a trecut prin mai multe etape în dezvoltarea sa istorică:

– etapa bizantină (secolele XII–XVII). Țiganii apăruse recent în Europa și arătau neobișnuit: purtau o cămașă lungă, și ceva asemănător cu o tunică, în tonuri gri, maronii (Fig. 1);

– etapa adaptării (secolele XVII – mijlocul secolului al XIX-lea). În țările din Europa de Vest se adoptau legi în detrimentul țiganilor. Ei nu se simțeau în siguranță pe străzi și se eschivau de a se evidenția prin mulțime. Țiganii, în special femeile, erau supuși pedepselor corporale în public. Din acest motiv, ei alegeau culori discrete pentru haine: neagră, gri, albastru închis. Unul dintre semnele distinctive ale costumului țigănesc din această perioadă a fost sublinierea deliberată a sărăciei, adică tivul rupt, mâneci rupte, umblatul desculți (mai ales la femei) (Fig 2, 3).

– etapa căldărarilor (mijlocul secolului al XIX-lea – mijlocul secolului XX). Începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, țiganii se deosebeau prin hainele lor: fustele largi, colorate, cămășile de culoare aprinsă și bijuteriile de aur atrăgeau atenția prin frumusețe și amploare. Căldărarii formau un grup de romi din România, ale căror haine au constituit baza portului tradițional țigănesc, cel puțin în țările est-europene. Până în prezent, portul lor este considerat printre romi ca fiind unul dintre cele mai elegante și servește drept model costumului țigănesc pentru scenă.

– etapa modernă (mijlocul secolului XX – până în prezent). Romii se adaptează realităților epocii moderne. În prezent, costumul tradițional țigănesc (numit și „de tabără”) rămâne în trecut. Unii romi îmbracă costume tradiționale numai de sărbători. Acest port nu respectă reguli stricte și reflectă bunăstarea familiei. Romilor



Fig. 1. Les Bohemiens („Le țiganeș”)



Fig.2. Țigani (Bohemiens)

bogați le plac hainele scumpe, „de brand”, cei cu venituri medii cumpără haine de la piețe și se îmbracă mai modest; romii săraci, care adesea nu au loc de muncă, și nici locuință, î-și procura haine la mâna a doua.

Detalii caracteristice costumului țigănesc

Costumul țigănesc pentru femei. Detaliul de bază al costumului țigănesc pentru femei este fusta lungă până la glezne (țoha) sau până la mijlocul gambei, alcătuită din mai multe niveluri. În partea de jos a fustei, în mod tradițional, se coase un volan larg la un sfert sau o treime din lungimea fustei. Țesăturile alese sunt, ca regulă, de culori aprinse și saturate. Se crede că romii preferă culoarea roșie pentru haine. Conform opiniilor lor, roșu aduce noroc, păzește de deochi.

Mulți se întreabă de ce fusta țigănească este atât de largă? Se crede că în timpul mersului copiii se țin de fusta mamei. Astfel, în istorie, apariția fustei largi și lungi se datorează stilului de viață nomad al țiganilor. Fusta avea la talie falduri. În față fusta avea tăietură, astfel încât să poată fi îmbrăcată normal, ca și cămașa, pentru a nu pângări partea superioară a corpului.

Trebuie spus că la romi există un tabu numit *peckalimos*, care se referă la partea inferioară a corpului feminin. O fustă lungă trebuie să acopere picioarele. Și chiar și astăzi, nu orice femeie romă îndrăznește să poarte fustă scurtă, în diaspora romilor aceasta fiind considerată culmea indecenței. Femeile rome căsătorite nu au voie să poarte pantaloni, ele pot fi blamate de rude. Fusta la romi este asociată cu diverse semne și reguli ale cotidianității.

Bluza sau cămașa, *gadoro*, arată astfel: poalele sunt făcute sub formă de triunghiuri alungite, care se leagă la spate. Acest lucru evită disconfortul folosirii nasturilor și în același timp conturează silueta. *Gadoro* putea fi cu decolteu adânc, cu rever și fără guler; mânecile erau croite în diverse stiluri. Decolteurile și umerii dezgoliți nu constituie tabu pentru țigănci, deoarece se crede că acest lucru reflectă feminitatea lor. Jacheta, ca și fusta, era decorată cu franjuri, monezi, mărgelă, cordoane de aur sau argint. Mânecile frumos lărgite în jos au fost împrumutate de la femeile rome spaniole.



Fig. 3. Țigani din Basarabia. Desenul lui K.Filipov

Șorțul (*catrința*) a fost o parte invariabilă a costumului femeii rome. Un șorț larg și lung completa costumul femeii căsătorite, iar sub el femeile rome purtau șorțulețe mici cu buzunare în care puneau bani și obiecte de toaletă.

De îndată ce fata se căsătorea, i se lega un șorț, fără de care nu avea dreptul să se apropie de veselă, pentru a nu o pângări cu fusta.

Pe cap femeia romă căsătorită purta *diclo*, o batistă triunghiulară. Înainte de a o pune, ea î-i răsucea capetele și numai apoi le lega la ceafă. O femeie romă căsătorită era obligată să-și acopere capul cu o batistă, răsucind-o ca un garou pe frunte. Nu mai avea voie să se arate în public cu capul descoperit.

Un element important al costumului era *basmaua-șalul* din mătase sau lână. Acest detaliu al costumului îl face foarte pitoresc. Din punct de vedere istoric, șalul a servit scopurilor pur utilitare: era purtat pe umeri pe timp rece, mergând la muncă femeia romă purta copiii în el, î-i servea ca pătură pentru copil etc. Era purtat pe cap, pe umeri, pe șolduri.

Coloristica portului este variată: se dă preferință culorilor aprinse și bogăției ornamentului. Femeilor rome necăsătorite li se interzicea să poarte haine galbene și era preferabil să nu se folosească deloc negrul uni.

Bijuteriile din aur sunt de asemenea parte integrantă a imaginii bărbaților și femeilor romi: inele, brățări și cercei, adesea fără pietre sau cu pietre mici. Cerceii femeilor sunt de obicei cu o mulțime de piese agățate. Romii din Europa de Est poartă un set de opt inele cu o grosime aproximativ egală, cu un inel pentru fiecare deget al mâinii, cu excepția celor mari, și care diferă neapărat prin model. Faimoasa salbă a căldărarilor este o bijuterie împrumutată, proprie femeilor căsătorite. Mărgelă țigănești sunt adesea confecționate din corali roșii mărunți, care sunt considerați a fi piatră țigănească. Se crede că ea protejează de fulger, deochi, ajută la vindecarea rănilor. Coralii sunt talismanul ghicitoarelor.

Atracția pentru aur și bijuterii la romi nu este accidentală. Bijuteriile din aur și pietre prețioase au avut o serie de funcții: decorative, informative și practice (agoniseală și economii). Desigur, fetele și femeile rome



Fig. 4. Una din membrele Rețelei Copiilor și Tinerilor Romi din Republica Moldova „Porojan”



Fig. 5. Timbru poștal din seria „Moldova. Etnii. Romii

vroiau să placă celor din jur. Era primordial de a intra în grații celor care ar putea să le dea bani sau ajutor. Romii încă mai cred că banii atrag bani. Monedele de aur împletite în păr, cerceii de aur în urechi, o salbă care împodobește gâtul, toate acestea trebuiau să impresioneze, să fascineze și să atragă și mai mulți bani. Funcția informativă a bijuteriilor consta în faptul că, atunci când fata romă era logodită, ea î-și pune la gât o monedă de aur; când se căsătorea, purta deja o salbă, servindu-i ca zestre. Dar nu a fost întotdeauna și pretutindeni așa. Purtatul bijuteriilor de aur de către o femeie romă necăsătorită vorbea despre prosperitatea și bunăstarea familiei sale, ceea ce î-i garanta o căsătorie de succes. După căsătorie și nașterea copiilor, femeile rome ascundeau monedele împletite în păr într-un buzunar secret al juconului, începând astfel să acumuleze bani pentru zestrea copiilor. Femeia păstra cerceii până la bătrânețe. Adesea, bijuteriile femeilor rome le serveau ca amulete, protejându-le familia de necazuri și nenorociri, le ajutau la ghicit.

Funcția practică a bijuteriilor consta în faptul că moda nomadă de viață nu permitea romilor să depună bani la bancă, astfel încât averea acumulată era transferată în aur și purtată ca nenumărate brățări, salbe, inele și cercei, adică tot aurul era purtat pe sine.

În ceea ce privește încălțăminte, înainte, fiind sărace, femeile rome umblau desculți până la primele friguri. Iată de ce dansurile de tabără sunt întotdeauna interpretate desculți.

Un element important al costumului fetelor rome este trandafirul roșu împletit în păr (Fig. 4). Și nu este nimic surprinzător în acest lucru. În primul rând, culoarea roșie este culoarea preferată în tradiția țiganilor. În al doilea rând, trandafirul în sine, ca cel mai popular, dar foarte complex simbol floral, are în același timp două sensuri opuse. Simbolizează atât perfecțiunea cerească, cât și pasiunea pământească, timpul și veșnicia, viața și moartea, fertilitatea și virginitatea. Trandafirul roșu simbolizează dorința, pasiunea, bucuria, frumusețea



Fig. 6. Artur Cerari, Baronul Romilor din Republica Moldova

senzuală, exhaustivitatea. Trandafirul roșu a crescut din picăturile sângelui lui Hristos pe Golgota. Imaginea unui trandafir văzută de sus este numită rozeta. În arta gotică, așa-numitele rozete de mozaic împodobesc fațadele și intrarea principală a catedralelor. Deasupra intrării principale a catedralei a existat întotdeauna un așa-numit trandafir roșu, deoarece el a fost cel care a fost luminat la răsărit și apus și a fost numit *Rota, roata*².

Costumul țigănesc pentru bărbați nu este mai puțin pitoresc decât cel femeiesc. Principala influență asupra lui a avut-o costumul național maghiar. Jachetele, pantalonii, vestele pot fi decorate cu ornamente și aplicații.

Costumul bărbătesc al romilor din trecut și prezent prezintă diferențe semnificative. Anterior, trăsăturile caracteristice ale costumului erau cizmele brodate cu carâmbi largi și pantalonii purtați în ele, o cămașă roșie, largă, purtată pe deasupra. (Fig. 5)⁷².

Cămașa era plină de culoare, cu mâneci largi, cu guler deschis și larg, întotdeauna dintr-un țesut frumos, ușor lucios. Peste ea se îmbracă o vestă brodată sau o jacheta cu nasturi mari de argint. Ornamentele de pe vestă erau lipite sau brodate direct pe țesătură.

Pantalonii se încingeau cu o *curea largă de piele*, decorată cu mărgelile mici și mari, o *cătaramă de metal sau aur*. *Hainele naționale maghiare* au avut un impact semnificativ asupra acestei versiuni a costumului.

Romii stilați purtau și poartă *pălărie și eșarfă de mătase* care era atașată de jachetă. Pălăriile festive puteau fi decorate cu franjuri, mărgelile sau mărgăritare. Buclele negre lungi de sub pălărie, mustățile groase de sub care se întrezărea luleaua bogat încrustată, toate se îmbinau organic cu imaginea țiganului nomad. Numai căsătorindu-se, țiganii căpătau dreptul de a-și lăsa barbă. (Fig. 6)⁷³.

Costumul țigănesc modern nu mai diferă prin pretențiozitate, dar păstrează anumite elemente stabile, cum ar fi cizmele sau cămașa. Cizmele bărbaților rome erau mândria lor, vorbeau despre averea lor, despre



Fig. 7. Ansamblul de dansuri și cântece rome din Republica Moldova „Potcoava”

stima față de sine. Cizmele sunt adesea decorate cu monede de aur, elemente brodate. Când dormea, țiganul ascundea cizmele sub cap, ca să nu-i fie furate.

Cureaua largă (*kuștik*), realizată din piele moale, modelată, era de asemenea expresivă, fiind decorată cu pietre și nituri de aur. I se mai atașau un bici (ciugni), sub forma unei cozi din trei dungi din piele, precum și un cuțit, o pungă cu ierburi vindecătoare, tutun și un liliac mort, care servea ca amuletă.

Se știe că romii nu pot trăi fără bijuterii. Aurul pentru romi este o necesitate. Romii de azi poartă la gât lanțuri groase de aur. Și nu fără motiv. Lanțul de aur este o diagramă grafică, un fel de joc, dedicat cooperării între cele două polarități. Principala simbolistică a acestei diagrame se bazează aproape în întregime pe aplicarea cercului, atât în direcții verticale cât și orizontale, ceea ce vă permite să creați combinații care denotă natura spirituală a întregului mare Lanț de Ființe care îl leagă pe Dumnezeu de lumea inferioară³.

În plus față de lanțuri, bărbații romi din timpuri străvechi purtau și un cercl în urechea stângă. Se credea că dacă copilului se străpungea urechea în locul potrivit, atunci el va avea o vedere ascuțită, care i-ar rămâne pentru tot restul vieții. În plus, se crede că dacă un țigan poartă un cercl, atunci aceasta înseamnă că el este singurul fiu al părinților săi.

Este necesar să subliniem faptul că în prezent costumul tradițional al romilor este împărțit între cel de tabără și cel de concert. Probabil, numai în Finlanda, interesul de a păstra costumul tradițional țigănesc a condus la faptul că statul plătește romilor pentru a purta cu regularitate costumul tradițional pentru a se asigura că această regulă nu este încălcată. (Fig. 7).

Este bine de știut că informațiile despre costumul țigănesc pot fi obținute din două surse: literare și vizuale. Reprezentând tradiția țiganilor locali într-un aspect istoric,

am încercat să susținem materialul cu imagini care au o legătură directă cu țiganii din Basarabia și cu romii din Moldova modernă.

Astăzi, costumul tradițional al țiganilor seamănă cu costumul urban al romilor de zi cu zi. Pe lângă faptul că portul național țigănesc diferă de la țară la țară, acesta a continuat să evolueze, până când a luat o formă mai mult sau mai puțin definită.

Sursele ilustrațiilor

Fig. 1. Atkinson John August „Les Bohemiens”. In: Костюм народов России в графике 18–20 веков. ред. Н. М. Шукатурова, М.: Союзрекламкультура, 1990.

Fig. 2. Pauly Gustave Theodor „Bohemiens”. In: „Description ethnographique des peuples de la Russie. Peuples Indo-Européens. Bohémiens. Saint-Petersbourg, 1862, p.148-149.

Fig. 3. Desenul lui K. N. Filippov „Бессарабские цыгане” din albumul academicianului A.N. Beleaev. In: „Русский художественный листок”, red. Vasillii Timm, nr. 36. Российская империя, 1858.

Fig. 4. Una din membrele a Rețelei Copiilor și Tinerilor Romi din Republica Moldova „Porojan”.

Fig. 5. Timbru poștal din seria „Moldova. Etnii. Romii”. In: <http://filatelie.md/ro/editii-filatelice/etnii-din-republica-moldova> (data accesării 30.05.2019).

Fig. 6. Baronul Romilor din Republica Moldova – domnul Artur Cerari.

Fig. 7. Ansamblul de dansuri și cântece rome din Republica Moldova „Potcoava”. Conducător artistic – Aurica Carai. In: <https://suntparinte.md/proiect/aurica-carai-una-dintre-fe-meile-care-promoveaza-activ-imaginea-comunitatii-de-romi/> (data accesării 30.05.2019).

Referințe bibliografice

1. Народы России. VIII. Цыгане. In: «Нива», nr. 25, 1872, p. 395-396.

2. Роза-Рота (колесо). In: Энциклопедия символов. Сост. В. М. Рошаль. М.: АСТ; СПб: Сова, 2007, p.772-776.

3. Золотая цепь Гомера. In: «Ауреа Катена, или Описание Происхождения Природы и Природных Вещей» (1757). Цитат după: Энциклопедия символов. Сост. В. М. Рошаль. М.: АСТ; СПб: Сова, 2007, p. 311-312.

5.5. Cultura materială a evreilor

Scurt istoric al evreilor din Republica Moldova.

Până în prezent nu există date exacte cu privire la momentul apariției evreilor în regiunea Carpato-nistreană sau pe teritoriul actual al Republicii Moldova. Există doar presupuneri ale oamenilor de știință că, la începutul epocii (secolul I î.e.n. – sec. I), pe teritoriul Daciei, în perioada lui Burebista și Decebal, prezența evreiască putea fi asigurată de comercianți evrei din Iudeea antică sau reprezentanți ale intereselor lor comerciale.

Cu toate acestea, putem fi siguri că cel puțin în secolul al XV-lea, când orașele Mării Negre din partea de sud a Basarabiei au devenit parte a principatului moldovean, comunitățile evreiești existau deja acolo. De exemplu, evreii din Belgorod (acum Belgorod-Dnestrovsk) sunt menționați în viața Sfântului martir Ioan cel Nou de la Suceava, datând din secolul al XIV-lea. Aceste comunități au existat aici încă din perioada pre-moldovenească, din perioada Hoardei de Aur¹. Este destul de dificil să se stabilească din ce moment evreii au început să trăiască permanent în acest oraș portuar și care a fost motivul pentru care au decis să se stabilească aici. Evident, primii evrei care și-au legat soarta cu Belgorod, într-un fel sau altul, ar putea face parte din comercianții zonei Marea Neagră – Marea Mediterană.

Pe la sfârșitul sec. al XV-lea – începutul sec. al XVI-lea, numeroși reprezentanți ai unui grup sub etnic al evreilor sefarzi care au fost expulzați din Spania (1492) și Portugalia (1496) în Imperiul Otoman și au vorbit ebraic-spaniolă – ladino², au început să se stabilească în Ackerman și Chilia. Numele de evrei sefarzi este derivat din denumirea ebraică a Spaniei - Sfarad. Particularitățile lor lingvistice și culturale s-au format pe Peninsula Iberică, pe teritoriul modern al Spaniei și al Portugaliei.

Acest lucru a fost facilitat de faptul că încă în 1484 trupele otomane au reușit să ocupe cetățile din sudul Moldovei Ackerman și Chilia. Împreună cu cetățile, principatul Moldovei a pierdut unul dintre centrele de reședință a populației evreiești locale puțin numeroase³.

În același timp, populația evreiască creștea din contul evreilor, care, din diverse motive, cu permisiunea domnitorilor, migrau în principatul moldovean.

Unele dintre principalele surse de migrație evreiască către principatul Moldovei erau țările vecine, Polonia și Lituania (din 1569 Rzeczpospolita, adică Federația Regatului Poloniei și a Marelui Ducat al Lituaniei).

Cea mai numeroasă a fost relocarea în Moldova a evreilor așkenazi care au sosit în Polonia și Lituania din comunitățile din Germania. Vorbeau ebraică-germană - idiș. Cuvântul așkenaz este derivat din numele ebraic pentru Germania medievală. Substratul german a determinat ulterior, în mare măsură, limba și tradițiile culturale a comunităților evreiești din Europa de Est⁴.

Migrația evreilor în Principatul Moldovei a fost, în primul rând, din Polonia, din regiunile vecine, Galicia și Podolia. Aceștia erau în principal comercianți, medici, croitori, aurari, blănari, frizeri, etc⁵.

Afluxul masiv al evreilor în Principatul Moldovei este asociat cu perioada domnitorului Vasile Lupu (1634-1653). Acest lucru a fost legat de revolta care a început în 1648 în Polonia, Ucraina, sub conducerea lui Bogdan

Hmelnițki. Pentru cazacii rebeli, principalii dușmani, alături de aristocrația poloneză și clerul catolic, erau evreii. Odată cu mișcarea trupelor cazacilor spre vest, adânc în teritoriul Poloniei, un număr tot mai mare de evrei au căutat refugiu în posesiile lui Vasile Lupu.

Evreii au trăit în cea mai mare parte în orașele moldovenești. Cele mai numeroase comunități s-au stabilit, probabil, în capitala Iași și orașul Botoșani⁶.

Populația evreiască din Moldova a avut dintotdeauna propria sa conducere comunitară. Conform unor surse, conducerea unificată a comunităților evreiești din principatul Moldovei a fost legată tocmai de domnia lui Vasile Lupu (din 1652), din alte surse s-a întâmplat abia la începutul secolului al XVIII-lea⁷.

Conducătorul comunității evreiești din Principatul Moldovei - vasal al Imperiului Otoman, se numea, în stil turcesc, hakham-bashi și era ales din rabinii locali cu autoritate.

Dacă era agreată, candidatura conducătorului comunității era aprobată de domnitor, ca și în Polonia și Imperiul Otoman, învecinate Principatului Moldovei. Postul de hakham-bashi a fost o funcție mai mult laică decât una religioasă. Hakham-bashi a fost un fel de mediator între domnitor și comunitatea evreiască din Moldova. El era obligat să răspundă, în primul rând, pentru plata la timp a impozitelor către trezoreria statului⁸.

Treptat, din această perioadă, în Moldova au început să se formeze comunități evreiești oficial admise de domnitori. Deasupra comunităților se afla un organism special ales - Kahal. care era organul administrativ al autoguvernării autonome a comunității evreiești. Administrația kahalului era condusă exclusiv de evrei, mai ales bogați și respectați în interiorul și în afara comunității. Comunitatea evreiască a fost guvernată pe baza tradiției religioase și în cadrul legislației țării în care se afla. În diferite momente, kahal-ele aveau propriile limite de competență care, în funcție de voința autorităților de stat, erau extinse sau limitate.

Kahal-ul administra sinagogile, spitalele, căsătoriile, educația etc.

În a doua jumătate a secolelor XVII-XVIII populația evreiască din Principatul Moldovei a crescut rapid datorită imigranților și refugiaților din Polonia. La începutul secolului al XVIII-lea evreii au locuit la Iași, Botoșani, Ștefănești, Suceava, Câmpulung, Cernăuți, Roman, Bacău, Piatra-Neamț, Focșani, Galați, Soroca, Hotin, Orhei. În 1778, aproximativ 800 de familii evreiești trăiau în Principatul Moldovei⁹.

În 1806-1812 un alt război a izbucnit între Imperiul rus și cel otoman. Conform condițiilor păcii de la București (1812), teritoriul Basarabiei a fost cedat Rusiei.

La începutul secolului al XIX-lea era încă o regiune foarte slab populată, cu circa 256 de locuitori. La acea vreme, pe teritoriul Basarabiei evreii erau puțini la număr. După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, evreii au început să migreze în mod activ din provinciile Malorusiei, Regatului Poloniei și a Imperiului Habsburgic. În 1816, în Basarabia erau aproximativ 5.000 de familii evreiești¹⁰.

„Așezământul obrazovaniei oblastei Basarabiei” îi clasa pe evrei ca grup social și etnic aparte. Aceștia

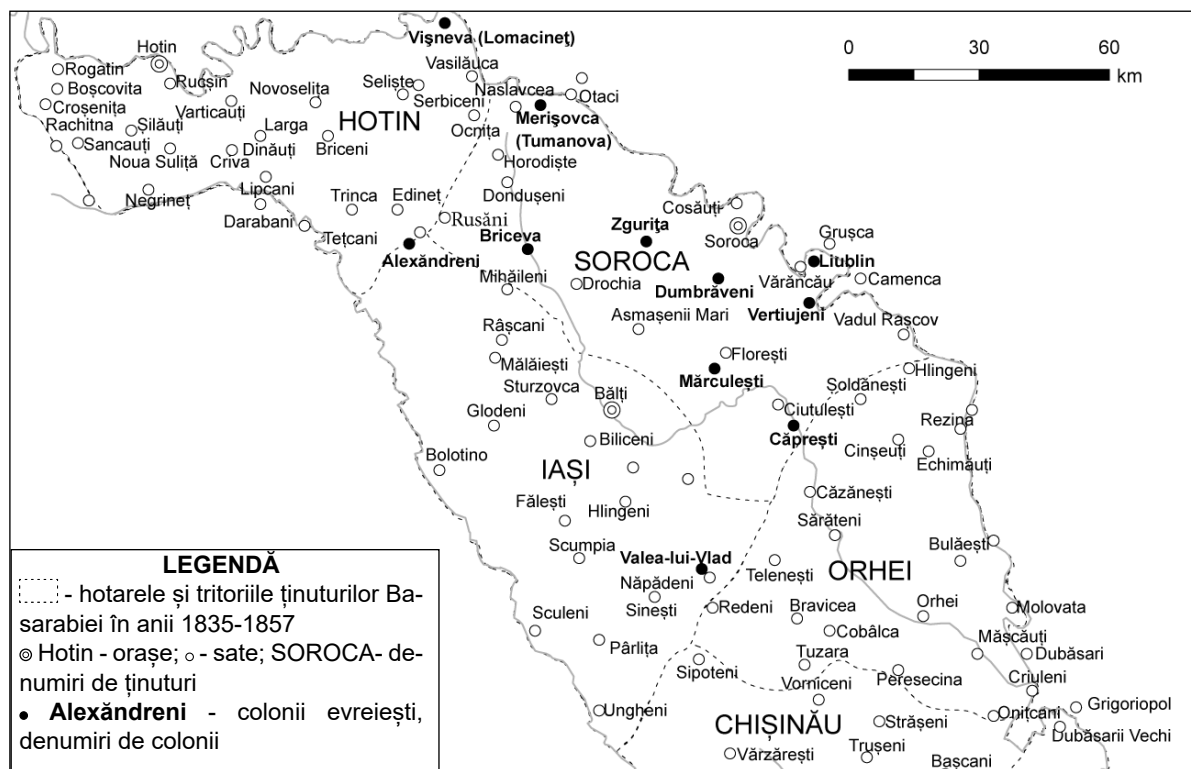


Fig. 1. Coloniile evreiești din Basarabia (mijl. anilor 30 ai sec. al XIX-lea - 1850)

au fost repartizați în mai multe categorii: comercianți, orășeni și agricultori - în conformitate cu aceasta, ei plăteau impozite și taxe. Așezământul a confirmat dreptul evreilor de a se angaja în comerț, acordat de domnitori.

Legislația rusă a fost aplicată diferit față de confesiunile evreilor. Caraiții erau egali în drepturi cu rușii (în 1897, 92 de caraiți locuiau în Basarabia). Majoritatea populației evreiești, inclusiv în Basarabia, devenise obiectul unei legislații speciale. Pentru aceștia au fost impuse anumite restricții asupra locului de reședință, achiziționării de bunuri imobiliare, educației, admiterii în serviciul public etc.

În timpul domniei Ecaterinei a II-a, în 1791, a fost înființată zona de reședință evreiască, care a existat până în 1917. Evreilor li s-a permis să trăiască numai în interiorul granițelor acesteia. Ulterior, Basarabia a fost inclusă în zona de reședință¹¹. În afara acestui teritoriu, evreilor le era interzis domiciliul permanent. O excepție putea fi făcută pentru comercianții din prima breaslă, persoanele cu studii superioare, recruți în armată și cei care s-au convertit la creștinism.

Guvernul țarist a încercat de mulți ani să legitimizeze formele tradiționale de activitate ale evreilor. Drept urmare, au fost emise numeroase legi, la care s-au adăugat ordine administrative, care aveau ca scop reglementarea tuturor aspectelor vieții populației evreiești, începând cu înțelepturile și terminând cu portul.

Ca urmare a unei astfel de politici urmărite de autoritățile ruse, populația evreiască se afla într-o poziție de grup național asuprit și lipsit de drepturi.

Principalele ocupații ale evreilor erau comerțul și meșteșugăritul. Conservării lor a contribuit statutul juridic al evreilor cărora le era interzis să locuiască în sate și să cumpere terenuri.

În primele decenii ale secolului al XIX-lea guvernul a planificat crearea de colonii evreiești agricole. Statutul fermierilor evrei a fost aprobat printr-o dispoziție specială

din 1844. Acesta prevedea că terenurile din teritoriul Novorosiei și Basarabiei să fie rezervate pentru înființarea de colonii evreiești. Evreilor agricultori li s-au acordat: scutirea de la plata tuturor taxelor și impozitelor timp de 10 - 25 de ani, scutirea de la recrutare, precum și scutirea de la plata tuturor arieratelor¹².

În 1836-1853 au fost înființate nouă colonii agricole evreiești în județele Soroca și Bălți. În 1857, în Basarabia există deja 13 colonii agricole evreiești: Vyshenka (județul Hotin); Tumanovka, Liublin, Vertiujeni, Căprești, Mărculești, Briceva (județul Soroca); Alexandreni, Valea lui Vlad (județul Iași); Șipca (Șoldănești), Șipca (Orhei); Grătulești (județul Chișinău); Romanovka (județul Tighina). În județul Tiraspol al provinciei Herson au existat coloniile Balashovka, Berdina, Gromokleya. Până în anii 70 ai secolului XIX în Basarabia erau deja 16 colonii evreiești. La începutul secolului XX coloniile și-au pierdut statutul special, devenind sate obișnuite¹³.

Numărul evreilor din Basarabia a crescut rapid în principal datorită noilor colonizatori. Prin legea din 1828, migrația evreilor din Polonia a fost interzisă. Mai târziu, evreii au continuat să migreze spre Basarabia numai din Ucraina și Belarus.

În provincia basarabească în 1835 erau 23 967 evrei, în 1857 - 78 751 de persoane, iar în 1897 - 228 168 de persoane. În 1897, procentul evreilor din populația Basarabiei era de 11,8%.

Populația evreiască s-a stabilit compact în regiunile nordice și centrale ale Basarabiei. Ei locuiau în principal în orașe, astfel fiind la Orhei - 57,8%, Soroca - 56,9%, Bălți - 55,9%, Hotin - 50% și Chișinău - 45,9%.

La sfârșitul secolului al XIX-lea situația economică a majorității evreilor era precară. Puținii evrei bogați dețineau magazine, întreprinderi mici, terenuri, închiriate țărănilor fără pământ și, de asemenea, se alăturau intelectualității, lucrând ca medici, avocați și jurnaliști.

În perioada anilor 80-90 ai secolului al XIX-lea guver-

nul imperiului rus a luat noi măsuri represive împotriva evreilor. S-au stabilit cote care au limitat accesul evreilor la învățământul secundar și superior, la administrația locală, profesarea jurisprudenței și medicinei etc.

Pogromurile, precum și politica antisemită a autorităților ruse, au avut un impact dur asupra evreilor. În anii ,80 și ,90 ai secolului al XIX-lea a început emigrarea lor în masă în Statele Unite.

În același timp, se răspândeau ideile sionismului care afirmau că evreii pot fi cu adevărat liberi și fericiți numai în propria lor țară, în țara strămoșilor lor din Palestina, cu centrul în Ierusalim. Aceste idei au creat condițiile pentru începerea procesului de repatriere. Evreii au început să părăsească Basarabia în special după pogromul din Chișinău din 1903, soldat cu 49 de morți, 500 de case distruse și pierderea definitivă a credinței în justiție și protecția statului¹⁴.

Scriitori, cercetători și clerici din Rusia (L. Tolstoy, M. Gorky, V. Korolenko, Ioan de Kronstadt și alții) au condamnat pogromurile, considerându-le un fenomen rușinos¹⁵.

În 1918, Basarabia a devenit parte a României. Conform legilor adoptate, evreii din fosta provincie rusă au primit cetățenia română. Aici au evadat de războiul civil și pogromuri evreii din Ucraina și Rusia. În 1920, în Basarabia erau deja 267 mii de evrei. În 1919, la Chișinău, cu o populație totală de 133 mii de oameni, trăiau 62 mii de evrei.

În anii 20-30 viața socială și culturală a evreilor continua. S-au deschis liceul religios „Mogen-David” cu predare în ebraică, liceele „Tarbut” cu predare în idiș. Din 1922 a început să apară în idiș ziarul „Unzer Zeit” (Timpul nostru). La Chișinău funcționa organizația sionistă He-Khaluts, care contribuia la repatrierea evreilor în Palestina. La sfârșitul anilor 20, în Basarabia, unde erau 352.523 evrei, funcționau 366 de sinagogi și case de rugăciuni. La Chișinău erau 77 de sinagogi și case de rugăciuni pentru 66.880 de evrei, la Soroca - 60 pentru 35.123 evrei, la Bălți - 49 pentru 27.012 evrei, la Orhei - 44 pentru 25.987 evrei, etc.)¹⁶.

În 1927, organizațiile sioniste românești au fuzionat, creând Consiliu central și secretariat cu sediul la București. În anii ,30 sub influența mișcării fasciste din Germania, nivelul antisemitismului pe tot teritoriul României, inclusiv în Basarabia, crește și el.

De pe vremurile țariste, Yehuda Leib Tsirelson (1859-1941) ocupa un loc important în viața politică a Basarabiei, devenind rabinul principal al Basarabiei din 1918 și fiind printre cele mai mari autorități religioase ale secolului XX. În 1922 a fost ales membru al parlamentului român, iar în 1926 - senator de Chișinău. Odată cu creșterea sentimentelor antisemite din România, Rabbi Tsirelson s-a concentrat asupra combaterii antisemitismului. Ulterior, el a refuzat în mod categoric titlul de senator după ce declarația sa împotriva antisemitismului nu a fost publicată în monitorul oficial al parlamentului.¹⁷

Odată cu venirea puterii sovietice, organizațiile sioniste au fost închise. Numărul de sinagogi a scăzut. Comunitățile evreiești și societatea de binefacere s-au închis și ele. Reformele staliniste din Basarabia au avut o influență devastatoare. În 1940, mulți intelectuali, lideri religioși și oameni de afaceri au fost reprezați din motive

politice. Pe 13 iunie 1941, câteva mii de evrei au fost deportați din RSSM în Siberia, majoritatea din ei locuind la Chișinău.

Cea mai tragică pagină din istoria poporului evreu a fost perioada celui de-al doilea război mondial. Ororile Holocaustului nu au ocolit evreii din Moldova.

În seara zilei de 16 iulie 1941, Chișinăul a fost ocupat de trupele germano-române. Din 26 iulie 1941 a început relocarea forțată a evreilor din Chișinău-oraș și județ în ghetou. Ghetoul era amplasat în apropierea centrului orașului, în partea lui inferioară. La sfârșitul lunii august - începutul lunii septembrie 1941, în ghetou erau mai mult de 11 mii de evrei. Din cauza lipsei de apă, aglomerării exagerate și foametei, în ghetou au izbucnit epidemii de tifos și febră tifoidă, din cauza căreia mureau zilnic 10-25 de oameni. Deportarea din ghetoul Chișinău în Transnistria a început pe 8 și a durat până la 31 octombrie 1941¹⁸. În Transnistria, în perioada războiului, au fost create peste 200 de ghetouri și lagăre de concentrare. Potrivit estimărilor, în timpul războiului, pe teritoriul aflat sub control românesc au murit de la 280 mii la 380 de mii de evrei¹⁹.

În perioada postbelică, în URSS, politica antisemită față de evrei a continuat și nu a ocolit Moldova Sovietică. În 1948-1953 a pornit o campanie politică antisemită împotriva „cosmopolitismului”, însoțită de acuzații aduse evreilor pentru ostilitate față de sentimentele patriotice ale cetățenilor sovietici. Au urmat concedieri și arestări.

Evreii sovietici în continuu se confruntau cu manifestări de antisemitism. Când intrau la facultate, schimbau locul de muncă, erau numiți în funcții de conducere, pretindeau recompense, conta mult înscrisul din pașaport care indică naționalitatea, mulți evrei fiind nevoiți să-și schimbe datele din pașaport: naționalitatea, numele și patronimicul.

În ciuda circumstanțelor, evreii din RSSM au contribuit semnificativ la dezvoltarea culturii, științei și economiei republicii. Printre aceste personalități se numără scriitorul L. Deleanu, sculptorul L. I. Dubinovski, dirijorul și directorul muzical al ansamblului de dans popular „Joc” Ș.B. Aranov etc.

În ciuda schimbărilor pozitive în viața evreilor, în anii puterii sovietice, ei încercau să emigreze din URSS ori de câte ori era posibil. Principalele motive erau dorința de a se uni cu rudele care trăiesc în străinătate, de a se întoarce în Israel etc.²⁰.

La sfârșitul anilor 80 - începutul anilor 90, în condițiile începutului democratizării vieții publice în URSS, s-au creat condiții pentru renașterea culturilor naționale. Evreii din RSSM nu au rămas în afara acestui proces.

În Moldova, în mai 1989, apare Societatea Republicană a Culturii Evreiești și alte organizații publice care activau în scopul relansării identității naționale și restabilirii tradițiilor culturale și religioase ale poporului evreiesc.

Astăzi succesorul ei este Comunitatea Evreiască a Republicii Moldova. La 4 februarie 1991 la Chișinău se deschide Biblioteca Evreiască - Centrul Cultural I. Mangher.

După proclamarea independenței Republicii Moldova în 1991, au fost adoptate o serie de legi care vizează dezvoltarea multilaterală a minorităților naționale și protejarea drepturilor și libertăților acestora²¹.

În perioada anilor 1991-1992 în cadrul structurilor de

stat din domeniul educației, științei și culturii au fost înființate instituții și subdiviziuni evreiești.

În cadrul Institutului pentru Minorități Naționale al Academiei de Științe a Moldovei apare secția de istorie și cultură a evreilor din Moldova. În prezent este grupul „etnologia evreilor” din cadrul Institutului Patrimoniului Cultural a Ministerului Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova²².

Un eveniment important în viața diasporei evreiești a Republicii Moldova constituie deschiderea școlilor evreiești din Chișinău. În anul 1991 a fost deschisă Școala Evreiască nr. 22 (acum Liceul Tehnologic B.Z. Herzl), în 1992 - Școala Evreiască nr. 15 (astăzi Liceul Tehnologic Rambam)²³.

Democratizarea vieții publice a creat condiții pentru crearea legăturilor populației evreiești și ale organizațiilor sale publice cu Israelul, organizațiile evreiești din SUA și alte țări, pentru plecarea liberă a evreilor în Israel. În Moldova au fost înființate Centrul cultural și de informare al Fondului israelian pentru cultură și educație în diasporă, Agenția Internațională Evreiască „Sohnut” și reprezentantul oficial al Comitetului American Evreiesc Consolidat de Distribuție „Joint”. Cu sprijinul mișcării Șabad-Liubavici, viața religioasă a evreilor din Republica Moldova a început să se redreseze. Un număr tot mai mare de evrei frecventează sinagogile, participând la viața religioasă a diasporei²⁴.

Dezvoltarea diasporei evreiești din Republica Moldova continuă și în secolul XXI. În 2005 s-a deschis Centrul Cultural Evreiesc (CCE) „KEDEM”, parte integrantă a Centrului evreiesc Jacobs din Chișinău – printre cele mai importante centre de educație etnică și culturală din republică. Centrul a fost construit pe locul fostei sinagogi „Lemnăria”, care exista încă din 1835. KEDEM a fost înființat de Comitetul American „Joint”²⁵. KEDEM susține diverse programe culturale și educaționale. CCE organizează anual numeroase manifestări de masă dedicate evenimentelor și datelor semnificative evreiești și internaționale.

Monumentul victimelor pogromului din Chișinău.

Pogromul evreiesc din Chișinău a avut loc în perioada 6-7 aprilie 1903. Luni, 7 aprilie, a devenit cea mai sângeroasă zi a pogromului din Chișinău, care a cuprins cea mai mare parte a orașului.

Autoritățile nu au întreprins nimic pentru a opri masacrul. În rezultatul pogromului din Chișinău 49 de evrei au murit. Numărul total al răniților, din diverse

surse, variază de la 424 la 495 de persoane.

Circa 700 de case și circa 600 de magazine și dughe-ne au fost vandalizate. Evenimentele legate de pogromul din Chișinău din 1903 au primit rezonanță mondială, iar cuvântul „pogrom” a fost preluat, fără traducere, în mai multe limbi ale lumii²⁶.

La 22 aprilie 1993, la aniversarea a 90 de ani de la pogromul din Chișinău, din inițiativa reprezentanților diasporei evreiești, în parcul „Alunei” a avut loc un miting dedicat instalării unui semn memorial victimelor pogromului, arhitectul S. Șoihet devenind autorul acestuia. La miting au participat reprezentanți ai organizațiilor evreiești locale și internaționale, oaspeți din Israel și autorități municipale.

Deschiderea monumentului victimelor pogromului de la Chișinău a avut loc în cadrul evenimentelor comemorative legate de centenarul tragediei - 7 aprilie 2003, în locul semnelui memorial anterior stabilit (arhitect S. Șoihet și sculptor N. Epelbaum)²⁷.

Monumentul este situat pe teritoriul vechiului cimitir evreiesc care datează cu începutul secolului al XIX-lea și care a fost demolat în 1959²⁸.

Strada Romană, nr. 13

Casa nr. 13, construită la sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului XX, situată pe strada Romană, este titlul eseului dedicat pogromului din Chișinău din 1903 scriitorului rus V. G. Korolenko (secolul al XIX-lea - începutul secolului XX). El scrie această lucrare la Chișinău, după pogrom, bazându-se pe povestirile martorilor oculari care au suferit de această atrocitate, și consecințele pogromului, pe care le văzuse. În eseu este descrisă în detalii una dintre scenele sângeroase ale pogromului care a avut loc în casa nr. 13, unde locuiau familii evreiești. Ulterior, această lucrare devine simbol al pogromului din Chișinău în literatura rusă a secolului XX²⁹.

V. Korolenko în lucrarea sa menționa „Casa №13” situată pe strada Asiatică. În prezent, este strada Romană, unde se află acum casa cu același număr 13, sit important pentru înțelegerea și ilustrarea vieții evreiești și a tragediei pogromului³⁰.

Monumentul victimelor ghetoului din Chișinău

La 22 iulie 1941, s-a luat decizia privind crearea ghetoului evreiesc la Chișinău.

În perioada 26-27 iulie 1941, bărbați, femei și copii de naționalitate evreiască au fost închiși în ghetou.

Potrivit diferitelor estimări, în ghetoul din Chișinău au fost aproximativ 10.400 – 13.000 de evrei.



Fig. 2. Monumentul victimelor pogromului din Chișinău



Fig. 3. Casa din Strada Romană, nr.13



Fig. 4. Monumentul victimelor fascismului

În fiecare apartament din ghetou trăiau 3-5 familii. Datorită aglomerației, condițiilor de salubritate precare, lipsei de lenjerie, haine și medicamente, izbucniseră focare de boli infecțioase: febră tifoidă și tifos, care se transformaseră în epidemii. Potrivit diferitelor estimări, în toamna anului 1941, între 10 și 25 de persoane mureau în fiecare zi.

Ghetoul din Chișinău era administrat de un comitet evreiesc compus din 22 de persoane (prizonieri din ghetou) sub conducerea lui Șmuel Gutman-Landau.

Aprovizionarea cu alimente a locuitorilor ghetoului se înrăutățea în continuu. Oamenii erau înfometați. Singurul lucru pe care Comitetul Evreiesc putea face pentru ei a fost să distribuie zilnic 200 de grame de pâine și 200 de supe.

Expedierea primei coloane din ghetoul din Chișinău în Transnistria a început la 8 octombrie 1941.

Pe 31 octombrie 1941 ultima coloană de 257 de persoane a părăsit Ghetoul din Chișinău.

Potrivit diferitelor surse, 118 - 245 de persoane au fost eliberate temporar de la deportare. Dar au fost trimiși și ei în Transnistria între 20 mai și 20 iunie 1942³¹.

La 22 aprilie 1993, pe locul ghetoului a fost dezvelit monumentul victimelor ghetoului din Chișinău (sculptorul N. Epelbaum, arhitectul S. Șoihet)³². În anul 2016, la inițiativa comunității evreiești din Republica Moldova, s-au desfășurat lucrările de restaurare a monumentului, iar la 27 ianuarie 2019, în apropierea monumentului, în prezența președintelui țării și a membrilor Guvernului Republicii Moldova a fost instalat un panou informativ. Autorul textului panoului este doctorul în istorie V. Damian.

Monumentul victimelor fascismului

La Chișinău, în partea de nord a orașului, actuala str. Calea Orheiului, în ravena din spatele hipodromului, în perioada 26 iulie 1941 - 20 iunie 1942 erau executați prizonierii ghetoului.

Cea mai cunoscută este execuția în masă a evreilor din ghetou care a avut loc la 1 august 1941. Un grup de 450 de persoane a fost escortat în acea zonă pentru efectuarea unor pretinse lucrări. În seara aceleiași zile, doar 39 de persoane s-au întors în ghetou, lăsați în viață doar pentru a informa locuitorii ghetoului despre execuția a 411 de evrei.

După război, în timpul investigațiilor speciale efectuate de Comisia de Stat Extraordinară, s-a constatat că cei executați au fost aruncați în două gropi cilindrice mari, fiecare având un diametru de 7 - 9 metri și o adâncime



Fig. 5. Monumentul victimelor ghetoului din Chișinău

de 16 metri³³.

În acest loc, pe 24 august 1981, a fost deschis monumentul „Victimelor fascismului” (autori - artistul și sculptorul Aurel David și arhitectul Fiodor Naumov). Monumentul reprezintă două mâini ce sfâșie sârma ghimpată și zvastica fascistă. Potrivit autorilor, el simbolizează eliberarea³⁴.

În anii 90 ai secolului XX, monumentul a fost vandalizat. Elementele metalice a pedestalului au fost furate.

În iulie 2014, la inițiativa comunității evreiești din Republica Moldova, monumentul victimelor fascismului a fost demontat temporar pentru lucrări de restaurare. Drept urmare, monumentul a revenit la aspectul său original. Pe data de 8 mai 2015 a avut loc inaugurarea sa³⁵.

Placa comemorativă, dedicată docotrului habilitat în istorie, profesorului universitar Y. M. Kopansky

Yakov Kopansky, doctor în istorie, profesor universitar s-a născut la 22 martie 1930 la Căușeni. În 1949 a absolvit liceul nr.1 din Tighina. În 1949-1954 este student la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova.

În 1956 - cercetător științific la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a RSSM. În 1961-1964 devine secretar științific a secției de Științe Sociale; în 1964-1986 - cercetător științific superior, în 1986-1987 - cercetător științific principal, în 1987-1991 - șef de secție la Institutul de Istorie. În 1992, este angajat la secția de Istorie și Cultură a Evreilor din Moldova la Institutul de Studii Interetnice a AȘM. În 1992-1993 - cercetător superior, din 1993-2006 - cercetător principal Științific, în 1994-2006 șef al secției de Istorie și Cultură a evreilor la Institutul de Studii Interetnice al AȘM³⁶.

În anii 1977-1990 - Profesor la Catedra de „Istorie universală” și „Istoria URSS” la Universitatea Pedagogică de Stat din Chișinău I. Creanga, la catedra de Istorie³⁷.

Y. M. Kopansky a fost autorul a 275 de lucrări științifice și de popularizare a științei, dintre care 14 monografii (la patru din ele - coautor). A fost membru și șef al colegiilor de redacție, al colectivelor de autori a operelor de generalizare, culegerilor de documente și materiale. Cercetările lui Y. M. Kopansky sunt dedicate unei game largi de probleme legate de viața socială și politică și mișcările sociale și politice din Basarabia și România, precum și relațiile internaționale din perioada interbelică. Rezultatele lor au fost publicate în Moldova, Rusia, România, SUA, Israel.

Y. M. Kopansky este cunoscut în Moldova și în străinătate și ca personalitate publică, având un rol



Fig. 6. Placa comemorativă, dedicată docotrului habilitat în istorie, profesorului universitar Y. M. Kopansky

important în activitățile diasporei evreiești din Republica Moldova, fiind membru al consiliului de administrație al Asociației Organizațiilor și Comunităților Evreiești din Republica Moldova, președinte al Consiliului Public al Centrului Hesed Yehuda.

Activitatea științifică și socială a lui Y. M. Kopansky a fost decorată cu două medalii „Pentru muncă” (1970) și „Veteran al muncii” (1985), Diploma Prezidiului Consiliului Suprem a RSSM (1972), Diploma Republicii Populare Bulgare, Ordinul „Gloria muncii” (2005), precum și diplome de onoare și premiul Președintelui Academiei de Științe a Moldovei³⁸.

În memoria lui Y. M. Kopansky, pe 21 martie 2010, în ajunul aniversării a 80 de ani, pe strada Armenească 42, unde a locuit, a fost instalată o placă memorială. Placa a fost creată după proiectul arhitectului S. Șoihet și sculptorului M. Desiatnikov³⁹.

Clădirea fostei școli evreiești nr.22 (în prezent Liceul tehnologic ORT B. Z. Herțli)

Clădirea grădiniței, unde în anul 2001 a fost înființată școala evreiască, care devine mai târziu Liceul Tehnologic ORT B. Z. Herțli, este situată vizavi de casa nr. 13, asociată cu istoria pogromului din Chișinău din 1903.

În a doua jumătate a anilor '90 această școală s-a mutat în clădirea grădiniței, situată pe strada Romană nr.14.

Unul dintre cei mai importanți factori pentru restaurarea identității evreilor din Republica Moldova a fost deschiderea școlilor naționale.

Aceasta a influențat în mare măsură opiniile populației evreiești din Republica Moldova cu privire la educație. Deschiderea unei școli seculare evreiești a fost susținută de Ministerul Educației din Israel.

Un eveniment important în viața diasporei evreiești din Republica Moldova a fost deschiderea la Chișinău, în august 1991, a școlii medii evreiești nr. 22 (laice), iar în 1992 a școlii evreiești nr. 15 (religioase)⁴⁰.

Diferențele programului școlilor evreiești față de alte școli din Republica Moldova constau în includerea în curriculum a următoarelor discipline: limba ebraică, istoria poporului evreiesc, tradițiile poporului evreiesc.

Din 2001, școala evreiască numărul 22 a devenit parte a organizației internaționale evreiești World ORT. Ca rezultat, în această instituție de învățământ a fost deschis un Centru de Instruire Tehnologică, care a devenit baza pentru introducerea tehnologiei informaționale în



Fig. 7. Clădirea fostei școli evreiești nr. 22



Fig. 8. Clădirea școlii evreiești nr. 15 (în prezent Liceul tehnologic ORT Rambam)

procesul educațional.

Ca urmare a schimbărilor din sistemul educațional al Republicii Moldova, care au fost asociate cu tranziția la învățământul de doisprezece ani, liceul numărul 22 în 2003 a primit statutul de Liceu Tehnologic și a fost numit în onoarea lui B. Z. Herțli - fondatorului sionismului politic și al statului evreu, creatorului Organizației sioniste mondiale⁴¹. Începând cu anul școlar 2015, liceul s-a mutat pe strada Dimo.

Clădirea școlii evreiești nr. 15 (în prezent Liceul tehnologic ORT Rambam)

Școala evreiască nr. 15 de la deschiderea sa în 1992 se află pe strada Independenței 5/2 în incinta unei foste grădinițe.

Rabinul Chișinăului și Republicii Moldova, Rab Zalman Abelski, a insistat asupra deschiderii unei școli religioase evreiești la Chișinău. În opinia sa procesul instruirii ar trebui construit în conformitate cu anumite canoane, cum ar fi studiul textelor religioase, educația separată a băieților și fetelor, mâncarea kosher etc.⁴²

În 2005, Școala evreiască nr. 15 a fost reorganizată în Liceul Teoretic ORT numit în onoarea lui Rambam, filozof evreu și talmudist din Evul Mediu⁴³.

Centrul Cultural și Biblioteca I. Mangher

La 4 februarie 1991, cu sprijinul autorităților municipale din Chișinău, pe baza bibliotecii municipale de tineret, a fost deschisă prima bibliotecă evreiască, numită în onoarea scriitorului și poetului evreu Itzik Mangher. În 1991, crearea unei astfel de biblioteci a fost fără precedent în toată fosta URSS, cu excepția Kievului și a Birobidzhanului, unde erau mici biblioteci evreiești. În 1995, biblioteca a primit statutul de Centru Cultural.



Fig. 9. Centrul Cultural Evreiesc (CCE) „KEDEM”

Mai mult de 8.000 de oameni fiecare an folosesc serviciile bibliotecii. Fondurile bibliotecii cuprind peste 50.000 de articole din diverse domenii, în limbile idiș, ebraică, română, rusă, engleză și altele. De la deschidere, biblioteca colaborează activ cu diferite organizații și fundații publice: Fundația Soros, Comitetul American Evreiesc de Distribuție „Joint”, Alianța Franceză, Clubul Internațional al Femeilor, ambasadele americană și germană, compania elvețiană „Patrimoniul cultural evreiesc în Europa”, Congresul evreiesc, persoane fizice și filantropi⁴⁴.

Misiunea Bibliotecii Evreiești - Centrul Cultural I. Manger este asigurarea accesului liber la resursele informaționale pentru toate persoanele interesate, crearea condițiilor pentru conservarea și retransmiterea memoriei documentare a evreilor, organizarea și funcționarea unui centru de informare și cultură evreiască, oferind o gamă largă de programe educaționale și culturale și stabilirea relațiilor dintre populația evreiască și celelalte grupuri etnice care locuiesc în Moldova⁴⁵.

Sinagoga „Lemnăria” Centrul Cultural Evreiesc Jacobs KEDEM

Sinagoga „Lemnaria” a existat încă din 1835 și a fost amplasată lângă depozitul de lemne, de unde și numele acesteia. Reprezintă o clădire cu 2 etaje, având la subsol o piscină pentru abluția rituală - mikvah. În 1940, clădirea sinagogii a fost naționalizată⁴⁶.

În 2005, cu sprijinul sponsorilor din străinătate și a

Fondului American de Distribuție „Joint”, a fost construit Centrul Cultural Evreiesc Jacobs KEDEM.

Centrul a fost construit după proiectul arhitectului S. Șoihet pe situl istoric, în locul fostei clădiri a sinagogii. Pereții frontonului și subsolul fostei mikvah au fost păstrați. Clădirea a fost reconstruită din fondurile omului de afaceri și filantropului Irwin Jacobs din San Diego (SUA). Sponsori au fost, de asemenea, Federația Comunităților Evreiești din Toronto și Conferința privind revendicările materiale evreiești către Germania⁴⁷.

Clădirea KEDEM găzduiește Comunitatea Evreiască a Republicii Moldova (CERM), Centrul Cultural Evreiesc și alte organizații evreiești. La inițiativa CERM, sinagoga din incintă a fost restaurată și a început să funcționeze din 2019⁴⁸.

Cimitirul evreiesc din Chișinău

Cimitirul evreiesc a fost fondat la începutul secolului al XIX-lea⁴⁹. Acesta este situat pe strada Milano. Doar o parte a cimitirului a supraviețuit până în prezent. În 1959, partea inferioară a cimitirului a fost demolată și în locul său a fost amenajat parcul Alunei⁵⁰. Pe teritoriul său se află monumentul victimelor pogromului din 1903 (arhitect S. Șoihet și sculptor N. Epelbaum). Deschiderea sa a avut loc în data de 7 aprilie 2003, în cadrul evenimentelor comemorative legate de centenarul tragediei de la Chișinău.

Pe teritoriul părții superioare a cimitirului se află numeroase pietre funerare din secolul XX. Aici sunt



Fig. 10. Centrul Cultural și Biblioteca I. Mangher

înhumate victimele pogromurilor din Chișinău (1903 și 1905) și Leib Țirelson (1859-1941), în perioada 1918-1940 rabin al Basarabiei și una dintre cele mai importante autorități religioase al secolului XX, care a participat la înființarea mișcării ortodoxe mondiale „Agudat Israel”, iar în anii 20 al secolului XX - senator în Parlamentul României⁵¹.

Pe teritoriul cimitirului se află sinagoga funerară (*Băit Tahara*), unde se efectuau serviciile funerare. Lângă aceasta este o piatră de mormânt specială (*geniza*), unde se înhumau scripturile sacre și cărțile religioase. Această piatră de mormânt a fost ridicată pe site-ul în-humării sulurilor Torei, profanate în timpul pogromului din 1903⁵¹.

Rașcov. Cimitirul evreiesc „vechi”

În satul Rașcov s-au păstrat două cimitire evreiești. Cel „vechi”, cu numeroase pietre funerare din perioada secolului al XVIII-lea - prima jumătate a secolului al XIX-lea, și cel „nou”, înființat în prima jumătate a secolului al XIX-lea, și unde una dintre cele mai recente înmormântări datează din anii 2000.

Cimitirul evreiesc „vechi” numără 966 de pietre funerare (*matzeva*). Cele mai vechi sunt din primele două decenii ale secolului al XVIII-lea, iar cele mai recente – din anii 40 ai secolului al XIX-lea⁵².

La Rașcov, pe *matzeve* putem observa o mulțime de decoruri exterioare: vulturi cu două capete, lei, steaua lui David, precum și diverse ornamente de plante.

Cronologia perioadei este imprecisă, deoarece în cea mai mare parte a cimitirului s-au păstrat doar pietre funerare cu înscrisuri lipsă. Potrivit locuitorilor din Rașcov, cimitirul „vechi” evreiesc a fost mai mare și se întindea în direcția bisericii catolice locale, însă nu se cunosc exact hotarele sale. Mai mult, localnicii au mărturisit că după al doilea război mondial, în anii 50 a secolului XX, unele plăci din partea demolată a cimitirului au fost folosite pentru a construi Casa de cultură locală. S-a menționat că celelalte părți ale pietrelor de mormânt au fost folosite la construcția noului zid al cimitirului. La începutul anilor 90 a secolului XX, unul dintre localnici, timp de mai multe zile, a scos pietre funerare și le-a folosit ulterior pentru a-și construi garajul.

Această informație poate fi confirmată de faptul că în gardul cimitirului au fost găsite circa 20 de pietre funerare. Pe teritoriul cimitirului, adiacent intrării în el, sunt 40-50 de *matzeve*, parțial distruse, fără înscrisuri⁵³.

Sinagoga din satul Rașcov



Fig. 11. Băit Tahara, Cimitirul evreiesc din Chișinău



Fig. 12. Geniza, Cimitirul evreiesc din Chișinău

În proximitatea „vechiului” cimitir evreiesc din Rașcov se află ruinele unei fortărețe-sinagogi, construite în 1749. Mult timp a servit ca centru al vieții spirituale a numeroasei comunități evreiești din localitate⁵⁴.

Această perioadă de timp este asociată activităților fondatorului dinastiei rabinice din Rașcov Yaakov-Yosef din Polonny. El a fost unul dintre cei mai apropiați elevi ai fondatorului hasidismului Israel Baal Shem Tov (Besht). A locuit în Rașcov mai mulți ani și a fost rabinul sinagogii locale. Sub influența sa, unul dintre urmașii săi, Rabbi Shabtai de la Rașcov, a fondat dinastia rabinilor hasidici locali (Rashkever Hasidim).



Fig. 13. Cimitirul evreiesc „vechi” din satul Rașcov

Cimitirul evreiesc din Orhei

Fiind situat pe deal, acest cimitir este expus riscului alunecărilor de teren. Cimitirul este parțial înconjurat de gard de piatră, distrus în mai multe locuri⁵⁵.

Cimitirul evreiesc din Orhei este una dintre cele mai vechi și cele mai renumite necropole evreiești din Republica Moldova. În secțiunea veche a cimitirului, s-au păstrat, potrivit diferitelor surse, până la câteva mii de pietre funerare din secolele XVII - XIX⁵⁶.

De interes deosebit pentru cercetători este decorul sculptat al stelelor, dintre care multe sunt monumente unice ale artei plastice evreiești. Lucrările tăietorului de piatră de la Orhei, care a lucrat în anii 1890-1900, prezintă un deosebit interes. Odată cu declinul general al acestui tip de artă care a avut loc în această perioadă, lucrările sale sunt acum în mare parte pierdute. Ele redau formele tradiționale, dominante la acel moment în decorarea pietrelor de mormânt evreiești de către tăietorii de piatră locali. Există monumente memoriale a victimelor Holocaustului și soldaților evrei.

Au existat acte de vandalism, astfel în 1989 au fost distruse 40 de monumente⁵⁷.

Cimitirul evreiesc din Bălți

Cimitirul este situat pe deal, înconjurat de un gard distrus în mai multe locuri. Cele mai vechi pietre funerare aparțin celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și sunt realizate în principal din material de construcții local - calcar. O caracteristică a monumentelor este că o parte semnificativă a acestora sunt stele cu sarcofage realizate dintr-o bucată. Monumentele secolului al XIX-lea sunt situate la poalele dealului, ceea ce sugerează că aici au apărut primele morminte. Treptat cimitirul s-a extins, urcând pe deal. În vechea parte a cimitirului există



Fig. 17. Cimitirul evreiesc din Orhei



Fig. 14. Sinagoga din satul Rașcov

o criptă a rabinului Israel Joffe, pe care în 2011 au fost ridicate plăci comemorative⁵⁸. Cimitirul găzduiește, de asemenea, monumente ale victimelor Holocaustului⁵⁹. La momente diferite, acte de vandalism au fost înregistrate la cimitir⁶⁰.

Sinagoga din Soroca

Sinagoga a fost construită în 1804 la inițiativa hasidilor locali. În perioada sovietică, clădirea a fost naționalizată⁶¹. În 1990, la Soroca a fost deschisă Societatea Culturii Evreiești Soroca (SCES). Primul președinte al consiliului SCES a fost I. Keselbrener. Din această perioadă, SCES a reușit să obțină retrocedarea clădirii fostei sinagogi, unde a fost redeschisă sinagoga. A fost localizată la parterul clădirii, iar la etajul unu se afla SCES, unde a început să funcționeze bibliotecă, muzeu, școală duminicală. În prezent, comunitatea evreiască se află încă în clădirea sinagogii.

Cimitirul evreiesc din Soroca

Cimitirul este situat în oraș. Este înconjurat de un gard distrus în mai multe locuri. Cimitirul are aproximativ



Fig. 18. Cimitirul evreiesc din Bălți



Fig. 19. Sinagoga din Soroca

1000 de pietre funerare. În ciuda faptului că evreii din Soroca sunt menționați, potrivit unor surse, de la mijlocul secolului al XVII-lea, cea mai veche matzevă aparține secolului al XIX-lea. În cimitir sunt monumente în memoriam victimelor Holocaustului. Cimitirul a fost vandalizat. În prezent, ordinea în cimitir este menținută de comunitatea evreiască locală⁶².

Cimitirul evreiesc din Călărași

Cimitirul este situat pe un deal, pe care se află aproximativ 1.500 de pietre funerare. Primele pietre funerare aparțin primei jumătăți a secolului al XIX-lea⁶³. Pe stele se pot vedea reliefuri de lei, câprioare, vulturi cu două capete. Unul dintre motivele preferate ale tăietorilor de piatră locali au fost copacii, fructele de rodie, vasele de flori de floarea-soarelui înfloritoare, șapte sfeșnice, panglici. Aceste sculpturi sunt remarcabile prin blândețea liniilor. Există pietre funerare din secolul al XIX-lea, realizate cu precizie filigranată. S-au pus creștături speciale pe piatră, care redau clar părul animalului, penajul păsărilor⁶⁴. În cimitir se află monumente ale victimelor Holocaustului. Familia Goldberg din bani proprii a ridicat un monument evreilor executați în satul Onițcani în 1941⁶⁵.

Cimitirul evreiesc din Otaci

Cimitirul din Otaci este remarcabil prin vechimea pietrelor funerare, datând din secolul al XVIII-lea. Poziția geografică a orașului a afectat și imaginile de pe stele. Otaci este situat în partea de nord a Republicii Moldova la granița cu Ucraina, iar acest lucru, la rândul său, a influențat stilul tăietorilor de piatră moldoveni.

Stelele mormintelor cimitirului local resimt influența artei tăietorilor de piatră din Podolia ucraineană. Stelele din Otaci sunt complexe. Pe pietrele funerare au fost găsite adesea imagini de animale. Există aici multe pietre funerare care conțin elemente caracteristice stilului renascentist și baroc⁶⁷.

Sursele ilustrațiilor

Fig 1. Adrian Dolghi, Alina Felea. Atlas etnoistoric ilustrat al Basarabiei (1812-1918). Chișinău, 2017, p.70.

Fig. 2, 11, 12, (Foto Irina Șihova)

Fig. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20 (Foto Victor Damian)

Referințe bibliografice

1. Н. Д. Русев На грани эпох и миров. Города низовий Дуная и Днестра в конце XIII-XIV вв. Chișinău, 1999, p. 66-74.
2. I. N. Angelescu, Evoluția economică a Țărilor Românești, Vol. I, Economia familială și agrară. Economia orășenească, București, Tipografia profesională, D. C. Ionescu, 1918, p. 68-



Fig. 20. Cimitirul evreiesc din Călărași

69; N. Iorga, Istoria evreilor în Țările noastre..., p.168; Sanmartin L. J., Contacte și relații comerciale între Spania și România până la semnarea „Modus-ului Vivendi” comercial din 1923 // Revistă de istorie, T.24, nr.6, București, Acad. Rep. Soc. Rom., 1971, p.1190; Полевой Л.П., Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв., Chișinău, Штиинца, 1979, p.83.

3. В. Дамьян. К вопросу о миграции евреев Речи Посполитой в Молдавское княжество (XVI – середина XVII в.). Полонезии в Молдова: История и современность. Culegere de studii și documente. Chișinău, 2015, c.70.

4. Краткая еврейская энциклопедия. Т.1. Ierusalim, 1976, p. 264–266.

5. И.В. Табак, Особенности расселения евреев Бессарабии и на левобережье Днестра в XIX – начале XX вв.// Евреи в духовной жизни Молдовы. Chișinău, 1997, p.157.

6. N. Iorga. Istoria evreilor în Țările noastre //Analele Academiei Române. Seria II. Memoriile Secției Istorice. T. XXXVI, nr. 7. București, Librăria socec & Comp. și C. Sfetea, 1913, p.174.

7. Ș. Cebanu. Basarabia. Chișinău, Universitas, 1993, p. 315, Краткая еврейская энциклопедия. Т.7. Ierusalim, 1994, p. 451–472.

8. И.Н. Пилат. Из истории еврейства Молдовы. Кишинев, 1990, с.9, Берг Л.С. Бессарабия Страна. Люди. Хозяйство. Петроград, 1918, с.136; Cebanu Ș. Basarabia. Chișinău, 1926, p. 338-339.

9. В.С. Зеленчук. Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в. Этнические и социально-демографические процессы). Кишинев, Штиинца, 1979, p.64.

10. Idem, p.64

11. И. Шихова. Евреи в Бессарабии (Молдавии) Черта. К 100-ю отмены черты оседлости в Российской империи. / под ред. А.С. Энгельса. Москва, 2017, с.350. Джадж Э. Пасха в Кишиневе. Анатомия погрома. Пер. англ. яз. докт. К. Жигни. Chișinău, 1998, p.20-22.

12. В.С. Зеленчук, Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в., p.204.

13. Idem, p.205

14. Кишиневский погром 1903 года. Сборник документов и материалов. Кишинев, 2000, p.15.

15. Я.М. Копанский. Кровавые события 1903 года и мировая демократическая общественность. Сборник статей. Кишиневский погром 1903 г. Кишинев, 1993, p.61-87.

16. И.Н. Пилат. Из истории еврейства Молдовы. Кишинев, 1990, p.45-47. Omagiu unei personalități proeminente. La 150 ani de la nașterea lui Leib Tireson. Слово о выдающемся деятеле. К 150-летию со дня рождения Лейба Цирельсона (1859-1941). На русском и румынском языках. Составитель - Теодор Магдер. Кишинев, 2010, p.45.

17. Ibidem, p.42-55.

18. И. Левит. Шоа-Холокост- Катастрофа: «Еврейский вопрос» и политика диктатуры И. Антонеску. Т.1. Tiraspol, p.417-423

19. Итоговый отчет. Отрывки связанные с Бессарабией и Буковиной. Международная комиссия по изучению Холокоста в Румынии. Iași, 2005, p.146.

20. И.Н. Пилат. Из истории еврейства Молдовы. Chișinău, 1990, p.86-96.
21. Я. М. Копанский. Возрождение еврейской национальной культуры – фактор демократизации духовной жизни Молдовы. In: Евреи в духовной жизни Молдовы. Кишинев, Лига, 1997, с.16.
22. В. Дамьян. 20 лет группе «Этнология евреев» Центра этнологии Института культурного наследия АНМ. *Revista de etnologie și culturologie*. Vol. XV+XVI. Chișinău, 2004, с.106.
23. С.Т. Климина. Формирование еврейской идентичности в лицах с этнокультурным еврейским компонентом образования в Республике Молдова (на примере лицеев города Кишинева). „Promovarea valorilor naționale prin limbă, literatură și istorie”, Chișinău, 13-14 noiembrie 2012. Chișinău, 2012, с.141-145; В. Дамьян. Дисциплины еврейского цикла в школьном образовании Республики Молдова (90-е гг. XX – начало XXI вв.). Стратегия развития образовательного пространства 21 века: материалы международной научно-практической конференции (18-19 октября 2018 года). Тирасполь, 2018, с.146-149.
24. Я. М. Копанский. Возрождение еврейской национальной культуры – фактор демократизации духовной жизни Молдовы, с.16.
25. Еврейский культурный центр (ЕКЦ) КЕДЕМ. <http://kedem.md/o-nas/>
26. Кишиневский погром 1903 года. Сборник документов и материалов. Кишинев, 2000, с.12-19; Копанский Я. Всемирный протест против Кишиневского погрома 1903 года (основные аспекты). В сб. Кишиневский погром 1903 года: взгляд через столетие. Материалы международной научной конференции 7-8 апреля 2003 г. Chișinău, 2004, с.13-18.
27. М. Дрейзлер. Мы этой памяти верны... В сб. Кишиневский погром 1903 года. Кишинев, 1993, с.132-133; Кишиневский погром 1903 года. Сборник документов и материалов. Кишинев, 2000, с.12-19; Предисловие к сборнику статей Кишиневский погром 1903 года: взгляд через столетие. Материалы международной научной конференции 7-8 апреля 2003 г. Chișinău, 2004, с.3-7.
28. Д. Гоберман. Забытые камни: еврейские надгробия в Молдове. *Forgotten Stones: Jewish Tombstones in Moldova*. На русском и английском языках. Санкт-Петербург: Искусство, 2000, с.15.
29. Возвращаясь к событиям столетней давности: хроника памятных дней Кишиневского погрома 1903 г. Авт. и сост. А. Шойхет. Chișinău, 2004, с.14.
30. Пилат И.Н. Из истории еврейства Молдовы. Кишинев, 1990, с.29-32.
31. Paul A. Shapiro. *Ghetoul din Chișinău, 1941-1942. O istorie documentară a Holocaustului în interiorul frontierelor contestate ale României*, București, 2016. Левит И. Шоа-Холокост-Катастрофа: «Еврейский вопрос» в политике диктатора И. Антонеску. Т.1. Тирасполь, 2015, с.410-423.
32. М. Дрейзлер. Мы этой памяти верны... В сб. Кишиневский погром 1903 года. Кишинев, 1993, с.132-133.
33. И. Левит. Шоа-Холокост-Катастрофа: «Еврейский вопрос» в политике диктатора И. Антонеску. Т.1. Тирасполь, 2015, с. 417-419.
34. Кишинев. Энциклопедия. Гл. ред. А.И. Тимуш. Кишинев, 1984, с.249
35. 8 мая в Кишиневе состоялось торжественное открытие отреставрированного «Памятника жертвам фашизма». <https://www.jcm.md/ru/all-news/8-maya-v-kishineve-sostoyalos-torzhestvennoe-otkrytie-otrestavrirovannogo-pamyatnika-zhertvam-fashizma>
36. В. Дамьян. 20 лет группе «Этнология евреев» Центра этнологии Института культурного наследия АНМ, с.106-110.
37. Архив Педагогического университета им. И. Крянгэ. Фонд 1, Опись 8, Ед. хр.328, с.6.
38. Яков Михайлович Копанский. *Revista de Etnologie și Culturologie / Academia de Științe a Moldovei, Institutul Patrimoniului Cultural, Centrul de Etnologie*. Chișinău, 2014, № 15, с.6
39. М. Дрейзлер. «Памяти рыцаря науки». Еврейское местечко №11 (312), март 2010 г.
40. Я. М. Копанский. Возрождение еврейской национальной культуры – фактор демократизации духовной жизни Молдовы, с.17-18.
41. В. Дамьян. Дисциплины еврейского цикла в школьном образовании Республики Молдова (90-х гг. XX – начало XXI вв.). Стратегия развития образовательного пространства 21 века: материалы международной научно-практической конференции (18-19 октября 2018). Тирасполь, 2018, с.146-149.
42. Я. М. Копанский. Возрождение еврейской национальной культуры – фактор демократизации духовной жизни Молдовы, с.17-18.
43. В. Дамьян. Дисциплины еврейского цикла в школьном образовании Республики Молдова (90-х гг. XX – начало XXI вв.), с.146-149.
44. А. Бацманова. Библиотека им. И. Мангера – еврейский центр культуры. In: Евреи в духовной жизни Молдовы. Кишинев, 1997, с.132-143; Бацманова А. Израильский опыт и становление Кишиневской городской еврейской библиотеки-культурного центра имени И. Мангера. Евреи Молдовы и историческая родина. Посвящается 50-летию образования Государства Израиль. Материалы научной конференции. (Кишинев, апрель 1998). Кишинев, 1998, с.49-53.
45. Blog al bibliotecii evreiești "I. Mangher", Chisinau / <http://ebraika.ru/> Еврейская библиотека им. И. Мангера / <https://www.jcm.md/ru/organizations/jewish-library-itzik-mangher>
46. История в камне: памятники материальной культуры евреев Молдовы (XVII-XXI века). Сост. Е. Гольдшмидт, И. Тепер, М. Финкель. Кишинев, 2007, с.32, 93.
47. Еврейский культурный центр (ЕКЦ) КЕДЕМ <http://kedem.md/o-nas/>
48. Еврейская Община Республики Молдова. История организации <https://www.jcm.md/ru/about-us/our-history>
49. Гоберман Д. Забытые камни: еврейские надгробия в Молдове. *Forgotten Stones: Jewish Tombstones in Moldova*. На русском и английском языках. Санкт-Петербург: Искусство, 2000, с. 60-120.
50. Ibidem, с.15.
51. Omagiu unei personalități proeminente. La 150 ani de la nașterea lui Leib Tîrîlson. Слово о выдающемся деятеле. К 150-летию со дня рождения Лейба Цирельсона (1859-1941). На русском и румынском языках, Chișinău: Pontos [Moldova Republic], 2009, с 43, 59.
52. Кишинев. Еврейское кладбище <http://jewishmemory.md/ru/kishinev-evrejskoe-kladbishhe/>
53. Еврейское кладбище Рашков <http://sfira.ru/cemetery/view?id=14>
54. «Сэфер» в Рашкове. Наш Голос. Газета Еврейской Общины Республики Молдова. Nr. 11 (август) 2017.
55. Рашков. Каменский район. Руины синагоги <http://jewishmemory.md/ru/rashkov-kamenskij-rajon-ruiny-sinagogi/>
56. Ореев. Еврейское кладбище <http://jewishmemory.md/ru/orgeev-evrejskoe-kladbishhe/>
57. Д. Гоберман. Забытые камни: еврейские надгробия в Молдове, с. 37-62.
58. История в камне: памятники материальной культуры евреев Молдовы (XVII-XXI века), с.101.
59. В Бельцах восстановлена могила еврейского праведника <http://gzt.md/article/%D0%B1%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%86%D1%8B/5730/>
60. Бельцы. Еврейское кладбище <http://jewishmemory.md/ru/belcy-evrejskoe-kladbishhe/>
61. История в камне: памятники материальной культуры евреев Молдовы (XVII-XXI века), с.101.
62. Сороки. Синагога <http://jewishmemory.md/ru/soroki-sinagoga/>
63. История в камне: памятники материальной культуры евреев Молдовы (XVII-XXI века), с.94.
64. Ibidem, с.101.
65. Д. Гоберман. Забытые камни: еврейские надгробия в Молдове, 2000, с. 7.
66. Калараш. Еврейское кладбище <http://jewishmemory.md/ru/kalarash-evrejskoe-kladbishhe/>
67. Д. Гоберман. Забытые камни: еврейские надгробия в Молдове, (Кишинев, с. 17-18.

VI. PEISAJELE ETNOGRAFICE¹

Peisajele etnografice, parte a peisajelor etnologice, reflectă substraturile umanizării de către o comunitate pe parcursul timpului istoric prin elemente de etnocivilizație și etnocultură, arhivând astfel realizări de cultură materială și manifestări de cultură spirituală, fapt care contribuie la conturarea identității, păstrarea memoriei artistice și a unui patrimoniu etnografic aflat mereu în dinamică. Relevarea exhaustivă a particularităților peisajelor etnografice, înfățișate în timpul, spațiul și cultura românească de la est de Prut este focusată pe următoarele repere de referință: evidențierea sistemică a proceselor și faptelor de cultură; prezentarea diacronică a indicilor temporali și spațiali; precizarea aspectelor care certifică reprezentativitatea, marchează unicitatea fenomenului și-i consolidează identitatea etnografică; articularea simbiozei patrimoniului natural cu a patrimoniului etnografic. Prin urmare, individualizăm și punem sub analiză următoarele criterii de clasificare a peisajelor etnografice, evidențind astfel tipologia acestora cu subtipurile asociate: *după modul de utilizare a terenurilor, după dinamică, după durată, după interdependența dintre componentele culturale și subiecții informativi, forma de delimitare, unicitatea taxonomică și identitară, gradul de organizare, dimensiune.*

Peisajele etnografice oferă prezentului și posterității o informație *in situ*, ce păstrează o istorie a vieții umane, consecvență cronologică, stratificată cultural și care facilitează înțelegerea multiplelor tipare de încadrare a populației locale în mediul natural, spiritual și istoric². Prin urmare, oferă colectivităților multiple resurse, posibilități de a-și valorifica patrimoniul atât cu scopul de a asigura condiții bune de trai, coeziune socială, conștiință identitară, sentimentul apartenenței la o cultură, cât și instrumente pentru a reconsidera valoarea acestui patrimoniu, proteja și transmite generațiilor viitoare.

După modul de utilizare a terenurilor

Primele studii de tipologizare a peisajelor etnografice prezente în spațiul românesc aparțin etnologului Ion Ghinoiu, care le-a definit ca „o sinteză inedită la care au contribuit spiritul inventiv al omului, creator de civilizație și cultură, mediul geografic și timpul”³. Acest criteriu de tipologizare a peisajelor culturale în general, este pus în valoare de Vos și Meekes, care afirmă că „majoritatea peisajelor culturale europene rezultă din utilizarea istorică a folosirii pământului pe o perioadă foarte îndelungată: diferite stagii s-au suprapus, rafinat sau înlocuit între ele”⁴. Cercetări recente cu caracter interdisciplinar privind clasificarea peisajelor etnografice de pe teritoriul României aparțin lui Lucian David, care își construiește discursul pe următoarele criterii de clasificare: după interacțiunea elementelor provenite din diferite peisaje; tipuri de peisaje etnografice determinate de evoluția lor; peisaje etnografice diferențiate după straturile culturale identificate în structura sa; după starea de conservare etc⁵.

Cercetarea și analiza peisajelor etnografice implică utilizarea unui aparat metodologic interdisciplinar, în acest sens pentru a stabili indicii de evoluție spațială și calitativă

a peisajelor etnografice după modul de utilizare a terenurilor, vom face recurs la datele statistice cu privire la structura și valorile fondului funciar. Cunoașterea structurii fondului funciar ne permite să deducem și suprapunem suportul natural care determină prezența anumitor peisaje etnografice (suprafețele de pășuni favorizează formarea peisajului pastoral, resursele acvatice determină conturarea peisajului piscicol etc.), la care se adaugă tradiția locală, contextele istorice și de locuire, experiența culturală a comunității etnice. De altfel, dinamica indicilor fondului funciar al Republicii Moldova arată schimbările de predominanță și raport unul față de altul a peisajelor de la o etapă la alta, cauzate de o serie de factori precum instituțional-politici, programe economice, schimbări socio-culturale. În tabelul de mai jos, observăm indicii cantitativi spațiali de prezență a unor peisaje etnografice în ultimul secol.

Dinamica peisajelor etnografice (după modul de utilizare a terenurilor, %)				
Tip peisaj	1900	1940	1985	2018
Agrar	68	71	50	54,1
Forestier	6,1	5	11,9	13,8
Pastoral	17	8	8	10,1
Viticol	3	3	12	4
Pomicol				3,9
Piscicol	-	1,2	2,0	2,8

(Sursa: Arbore Z., 1899; Agrigoroaie I., Palade Gh., 1993; Cadastrul funciar al RM, 1962-2008; BNS)

În baza analizei hărților etnografice și cadastrale, perpetuarea expresiilor de cultură materială și spirituală, după pondere pe teritoriul țării, identificăm următoarele peisaje etnografice: agrar, forestier, pastoral, viticol, pomicol, piscicol. De asemenea, subliniem prezența peisajelor etnografice mixte, care apar la intersecția a două sau trei peisaje, drept exemplu pe moșia multor sate vom întâlni o combinație între peisaj agrar-viticol-pomicol, ș.a.

Relevarea particularităților peisajelor ce le vom prezenta va cuprinde informații cu privire la specificul locuinței și a gospodăriei din aceste peisaje, ocupațiile și meșteșugurile, sărbătorile și obiceiurile asociate, cunoștințele și credințele populare, ș.a., pentru a reconstitui aspectul tradițional, etalon de odinioară al acestora. Pentru o consecvență temporală adusă până în prezent vom face curs la specificarea schimbărilor și transformărilor manifestate în ultimii ani, care determină unele destrucțiuni de ordin calitativ, estetic, nivele de manifestare și performare. Ca într-un sfârșit să înțelegem, că peisajele etnografice sunt patrimoniu divers, atât construit, manifestat material cât și spiritual, oglindind credințe, artă, gândire populară.

Peisajul agrar este caracteristic regiunilor de câmpie, unde omul l-a obținut prin lucrări de deștelenire a suprafețelor de pădure, pășuni și fânețe naturale, cele mai favorabile soluri fiindu-le varietățile de cernoziom, formate sub vegetație de stepă. Repartiția și ponderea



Fig. 1. La adunatul paielor în grămezi după ce a fost secerat grâul, satul Măgdăcești, raionul Criuleni, 2015

spațială a peisajului agrar este conformă cu moșiile satelor de pe Câmpia Cahulului, Câmpia Hadjiderului Superior, Câmpia Cuboltei⁶.

Sursele istorice ne confirmă că în perioada țaristă, pe lângă condițiile naturale prielnice a teritoriului dintre Prut și Nistru „ușurința de a transporta produsele agricole, cererea mare a acestor produse în Galiția, Rusia și la Odesa, portul de export de pe mare, fac din Basarabia un adevărat grînar”⁷. Tot atunci țărani cultivau grâu de toamnă, arnăut, grâu de primăvară, iarcă și ghirca, numit și îmblător⁸, cel din urmă era cultivat preponderent de coloniștii germani.

Mai târziu, informații privind preponderența câmpurilor agricole aflăm și de la Petre Ștefănuță: „La câmp e mai larg și mai mult pământ pentru plugărie. Aici se seamănă mai mult grâu și porumb”⁹. În anii postbelici, activitatea colhozurilor au avut un rol important la organizarea și desfășurarea muncilor agricole, statul fiind acela care a gestionat resursele și producția agrară, diversificarea instrumentarului și utilajului, redimensionarea raporturilor sociale între țărani.

După anul 2000 se observă un regres, efect al crizei economice, iar costurile mari ale lucrărilor tehnice, mici investiții în sectorul privat, comunitatea locală devine mai puțin cointereseată de muncile la lucrul pământului. Spre exemplu, în 2003, peisajele agricole ocupau 75,6%



Fig. 3. Pâine de ritual, 2016



Fig. 2. Proprietăți în moșia satului hotărnicite prin răzoare, satul Ratuș, raionul Criuleni, 2013

din suprafața totală a teritoriului Republicii Moldova¹⁰, iar la începutul anului 2018 acestea dețineau 54,1%¹¹. Cu toate acestea, terenurile agricole, își mențin rolul de sursă importantă de existență pentru multe familii, însă exodul populației tinere și apte de muncă peste hotare, cauzează mari pierderi calitative și de conținut în această ocupație însemnată în economia rurală tradițională. În ultimii ani, se observă o încercare de valorificare a terenurilor agricole datorită politicilor agricole viabile, fortificarea inițiativelor în sectorul privat, diversificarea piețelor de desfacere.

Patrimoniul etnografic al peisajelor agrare se individualizează în localitățile specializate în munci agrare, care au dezvoltat pe parcursul timpului o frumoasă civilizație și cultură agrară validată de construcția locuinței și organizarea gospodăriei, instalații tehnice populare, astfel încât să corespundă și să satisfacă utilitar prelucrarea, depozitarea produselor cerealiere, utilizarea unui instrumentar agrar divers, prezența sărbătorilor și obiceiurilor specifice agricultorilor, ș.a. Potrivit tradiției satului, lucrările de prelucrare a pământului se desfășoară în baza unor repere al sărbătorilor calendaristice, datelor meteorologice, cât și după starea solului, adică particularitățile lui chimice și fizice. ș.a. Potrivit datelor înregistrate în literatura de specialitate, răspunsurile la chestionarele de teren, lucrările de arat se efectuează la sfârșitul verii – începutul toamnei, după strângerea recoltei, iar cele de semănat – aproximativ spre sfârșitul lui *răpciune*, căci cea mai bună semănătură este cea de toamnă, făcută în urma arăturii – ne asigură țărani – mai ales dacă e după ploii. Pentru arătură în secolul XIX „țărani întrebuintau vechiul plug greoi târât de două perechi de boi. De vreo opt ani de abia a început a se răspândi plugul de fier; dar proprietarii mari îl întrebuintează deja de aproape de 30 de ani. Mașinile agricole sunt destul de răspândite pe la țară”¹², consemna Zamfir Arbore. Până prin anii '60 ai secolului XX, lucrul pământului era facilitat de carul cu boi și căruța cu cai, ajutor și transport tradițional deținut de fiecare familie. Țăranul de cândva mergea cu o *traiștă* în mână sau cu o *veretcă*, în care ținea semințele, și semăna manual grâul și orzul pe câmp. După ce încheia această lucrare, pentru o mai bună adâncire a semințelor în stratul de sol, aducea oile să calce sămânța. În unele sate de la nordul țării, țărani „puneau ștelevaua la boroană... și de cu toamnă (august-septembrie) arau și

boroneau pământul și semănau grâu¹³. Prin alte părți, mai spre sud, primăvara înhămau caii și arau, semănau pe brazdă grâu, *răsărită* (floarea soarelui).

Cunoștințele populare sunt parte importantă a capitalului intelectual al agricultorilor, întrucât ele demonstrează experiența, știința omului de la țară cu privire la efectuarea unor munci agricole la timpul potrivit, cunoașterea și aplicarea unor modalități de a afla bonitatea, de a verifica și a asigura fertilitatea solului și a câmpurilor agricole. Astfel se semăna pe pământul gras, care dă roadă chiar dacă nu plouă. Un procedeu tradițional de creștere a productivității terenurilor și pentru facilitarea lucrărilor, *pământul era lăsat să se odihnească*, adică era lăsat *pârloagă*. De asemenea, continuă să practice arderea resturilor vegetale, împrăștierea pe câmpurile agricole a gunoiului de grajd, ars în prealabil câțiva ani, se preferă alternarea culturilor, anterior mai des era practică *târlirea* ș.a.

Informații privind recoltarea cerealelor ne sunt furnizate de diverse surse. La sfârșitul secolului XIX, „în Bugaie, pe unde e câmp deschis – ne informează Zamfir Arbore – cerealele se coseau, nu se secerau din cauza vânturilor care culcau lanuri întregi de grâu și secară. Grâul se treiera cu caii sau se îmblăcea. Se treiera toamna, dar, din lipsa forțelor de muncă, rămânea pe iarnă adunat în *stoguri*. La fel și porumbul se păstra în *săsăieci* conservat în *coceni*”¹⁴.

Până prin anii 60 ai secolului XX, țăranii continuau să strângă cerealele manual. Secara se tăia cu secearea, iar grâul cu coasa. Îl legau și îl făceau *clăi*, apoi era transportat acasă și pus în *stog*. La Lozova, în perioada interbelică, și până la colhoz, porumbul, floarea soarelui se tăiau cu seceara, bărdița, cosorul. Azi, recoltarea cerealelor se face absolut mecanizat cu ajutorul combinelor, dar unele lucrări continuă să se facă manual precum este tăierea stiblelor de porumb și floarea soarelui, cu ajutorul sapei, seceara cu zimți, cosorul, toporișca.

Măcinatul grânelor se făcea de cum se mai termina munca pe deal, fie manual la rășniță, fie cu ajutorul unei mașini, la care se bătea grâul. La Drăslăceni de pe valea Ichelului, snopii erau bătuți la „vârtelnița” din centrul satului. Grâul se bătea și cu parul, se așternea pe jos o țesătură de cânepă și pe ea se acumulau boabele căzute de pe spice. Prin alte părți grâul se bătea direct la *arie*, iar la sudul țării în *hărman* (grădina din spatele casei). La Manta din lunca Prutului, „la recoltarea grâului se făcea fățare, apoi cu caii băteau grâul, aceștia învârteau o piatră de 1m înălțime, cu diametrul de 50 cm, avea zâmți făcuți în piatră. La mijloc se bătea un țaruș, în jurul căruia se învârteau caii, până ajungeau caii la țaruș, apoi schimbau direcția. Apoi cu *duiumul* (tip de sită, făcută din scândură și pus în el un fel de pietricele tari – n.inf.) măcinau paie. Ulterior dădeau la *machină* (un fel de mașină de ales boabele de paie), era prevăzută cu un fel de morișcă”¹⁵.

Pentru satele și gospodăriile din peisajul agrar, sunt caracteristice cum este firesc, anumite anexe și adăposturi destinate depozitării cerealelor. Prin urmare, azi ca și odinioară, întâlnim *hambare*, *magazii*, spații rezervate în podul casei sau *sariului*, unde în coșuri împletite din nulele ori papură lipite cu lut, saci din cânepă, se păstrează grâul și grăunțele de porumb; în *săiac* și *coșar* se

păstrează știuleții de porumb. *Strujenii*, numiți și *hlojdani*, *ciocele* sunt tăiați cu tarpanul, legați malduri cu nulele de salcie și puși la păstrare în *glugă* pe timpul iernii. Aceștia sunt folosiți ca nutreț pentru animalele din gospodărie, alături de fân, care este adunat în *schirdă*, *scărtă*, *căpiță*, *stog*, *painiță*.

În cadrul peisajului agrar, s-a dezvoltat în decursul timpului un sistem divers de morărit, evoluând de la rășnița rudimentară de mână, la morile acționate cu tracțiune animală, morile de apă și de vânt, până la complexele mulinologice de azi. De exemplu, în 1901, pe teritoriul Basarabiei au fost înregistrate 6 208 mori de vânt. În 1923, la Taraclia erau 31 de mori de vânt, la Lozova și Congaz – câte 30, la Vărzărești – 28, la Trușeni și Costești – câte 23, la Iserlia – 20. Acestea, așezate pe coline sau pe culmile dealurilor, conturau un peisaj pitoresc, formând așa-numitul „deal al Morilor”¹⁶. Un relict etnografic de tehnică populară, prezent azi, este moara de vânt de la Cernoleuca, raionul Dondușeni, ce are nevoie urgentă de restaurare pentru a fi salvată de la degradare.

Muncile agricole se regăsesc și sunt armonizate cu diverse sărbători și obiceiuri agrare, care de fapt le sunt repere temporale de desfășurare. Spre exemplu, în sat prima brazdă, în mod ritual se făcea în ziua de 40 de Sfinți Mucenici la 9/22 martie, după această dată de prag calendaristic, se puteau face lucrările de arătură. Cursul spornic al acestor lucrări, era asigurat prin săvârșirea unor ritualuri, precum tămâierea boilor înjugați la plug, tămâierea și aspersiunea cu agheasmă a animalelor, plugarului și ogorului. Țăranii păstrau obiceiul punerii unui colac în coarnele boilor, astfel transferau ritual bogăția dintre roadele vechi spre cele viitoare. Iar la Manta, când plugarul pleca la aratul câmpului, femeia arunca pe acoperișul casei brâul, astfel se anunța pentru membrii comunității începerea lucrului.

Un obicei comun, legat de recoltarea cerealelor era lăsarea primelor spice (Barba Popii, Cununa, ș.a.) din roadă pe ogor ca semn de mulțumire pentru rodnicia pământului, și pentru păsările cerului. Fetele mai aduceau spicele acasă și le puneau într-un ulcior de lut la colțul cu icoană, care erau păstrate un an, până la următoarea recoltă, sau în unele sate de la sud, fetele mari jucau cununițele din spice de grâu, într-o *horă a fetelor*.

Până astăzi în multe localități, în perioadele secetoase, se mai practică citirea unor rugăciuni în comun, de către locuitorii satului, fiind păstoriți de preot. Aceste *molebne*, pe alocuri numite *drumuri ale crucii*, se fac la hotarul moșiei, unde se săvârșesc sfeștaniile, se stropește cu apă sfințită și se invocă Puterea Divină pentru a dăruii ploaie.

Personalitatea etnografică a peisajului agrar este întregită de diversitatea formelor de pâine, coaptă în cuptorul din gospodărie. Pâinea de ritual și ceremonial, expresivă ca formă, tehnică de împletire, este prezentă la fiecare etapă a vieții omului, la naștere, la nuntă, la înmormântare, și la sărbătorile de peste an. În acest sens etnologul Varvara Buzilă menționează în lucrarea *Pâinea aliment și simbol. Experiența sacrului* că pâinea de ritual „a devenit un obiect obligatoriu, un simbol principal în desfășurarea tuturor riturilor care marchează viața omului și pragurile timpului în calendarul popular. Pâinea a fost investită cu roluri importante în desfășurarea riturilor, cu



Fig. 4. Decorul exterior al locuinței de Codru, satul Lozova, raionul Strășeni, 2017

funcții și semnificații multiple, încât a căpătat un statut semiotic foarte înalt, care o definește ca pe un simbol total al culturii tradiționale românești¹⁷.

Peisajul forestier este unul primar, ca și cel piscicol și pastoral¹⁸. Indicii peisajului forestier sunt în continuă descreștere în ultimul secol, ca rezultat la defrișărilor masive de pădure, creșterea suprafețelor localităților, micșorarea structurii biodiversității vegetale și în consecință a celei faunistice, ș.a. Încă din perioada medievală lemnul pădurilor noastre era foarte solicitat, lucrătorii de corăbii

cautau mai cu seamă stejarul moldovenesc și-l laudau ca fiind cel mai bun pentru nave și cel mai tare împotriva cariilor¹⁹, ulterior în perioada țaristă a continuat să scadă suprafețele de pădure, ca urmare a lemnului ce era necesar economiei imperiului. Zamfir Arbore menționa că de-a lungul Nistrului evreii se ocupau nu numai cu exploatarea pădurilor, dar și cu transportul lemnului pe plute, până la Maiachi, de unde apoi lemnele se încarcau spre Odesa²⁰.

Astfel, datele statistice arată că suprafața pădurilor s-a micșorat simțitor, înregistrând indici în continuă descreștere până în 1940. După 1950 au crescut suprafețele de păduri din contul pășunilor și fânețelor, care au fost plantate cu puieți. Prin urmare, ameliorarea situației peisajelor forestiere a devenit un scop primordial și după anii 90, când instituțiile abilitate de stat au început să conștientizeze că fondul forestier este unul de echilibru ecologic și au optat pentru adoptarea și implementarea de politici în vederea creșterii suprafețelor de pădure, îmbogățirea acestora cu noi specii, luarea sub protecția statului a spațiilor forestiere importante și unice prin speciile ce le dețin etc. Suprafețe mari de păduri sunt prezente în perimetrul Podișul Moldovei Centrale, Podișul Podoliei, Dealurile Ciulucurilor, Podișul Nistrului. Satele din cadrul acestui peisaj, din vechime sunt cunoscute ca centre de prelucrare artistică a lemnului, precum satele Lozova, Căpriana din codrii Strășenilor; satele Temeleuți, Hârjauca, Răciula din codrii Călărașilor; satele Teleșeu, Donici din codrii Orheiului, ș.a. În unele așezări, precum Boldureștii Nisporenilor, locuitorii aveau în proprietate pădure (2-3 desetine sau unii din ei chiar hectare). Această pădure tânără se întindea până la *La Linie*, și era tăiată moderat odată la patru ani, și lemnul era folosit pentru foc. După *Linie* era pădurea bătrână, ce aparținea statului, și la care accesul era interzis²¹. În alte localități localnicii obțineau lemnul prin tăierea copacilor de pe anumite *delenci* (unitate de măsură a unei porțiuni de pădure). Este de apreciat, în acest sens, spusele lui Constantin C. Giurescu, care afirma că „am avut o



Fig. 5. Popasul unei caravane moldave care transporta cărbune (Basarabia), 5 august 1837



Fig. 6. Oi la stână, satul Giurgiulești, raionul Cahul, 2018

adevărată *civilizație a lemnului*, civilizație ce a cuprins întreaga viață a înaintașilor, începând cu locuința și mobilierul, continuând cu uneltele, armele și mijloacele de comunicație terminând cu influența exercitată asupra vieții sufletești²².

Lemnul, divers ca elasticitate, culoare, textură, duritate, a fost și este folosit ca materie primă în diverse meșteșuguri, precum dogăritul, butnăritul, lemnăritul, tâmplăritul, ș.a. Tehnicile de prelucrare și decorare a lemnului, precum tăierea, scobirea, cioplirea, încrustarea, incizarea sunt reflectate pe piesele de arhitectură vernaculară în lemn, specifică locuințelor satelor de Codru. Din lemn de stejar, de brad în zonele sudice sunt, confecționate elementele din arhitectura locuinței precum uși, ferestre, coloane, prispe închise, frontoane, împrejmuiri a gospodăriei cum sunt garduri, porțile monumentale de la Căpriana, Vorniceni, Lozova. Lemnul era folosit la confecționarea uneltelor agricole (furci cu mai mulți dinți, lopeți de adunat grânele, boroane, țapoale, greble, ș.a.), vaselor de păstrate și transportare a produselor alimentare (găleți, cofe, buduroi), pieselor de mobilier (lăzi de zestre, osloane, scaune, mese, ș.a), dar și construcții monumentale cu rost apotropaic – troițele.

Lemnul de tei era folosit la construcția acoperișului (la leături, căpriori, colțari), la ferestre și uși, și trebuia tăiat la timpul lui, când *nu-i în must*, atunci ține mulți ani. Despre vechimea prelucrării artistice a lemnului ne vorbesc sursele „În locurile păduroase ale Chișinăului și Orheiului locuitorii se îndeletnicesc cu fel de fel de meșteșuguri legate de pădure: se fac care și căruțe pe dintregul lor, pluguri, grape, butoaie (poloboace), vase, albii, talere, linguri, cofe și cofițe, strachini și celelalte obiecte de gospodărie. Toate aceste produse industriale se vând mai cu seamă la Chișinău, Orhei și Bălți, în zilele de *bâlci*; de acolo se importă apoi la târguri și se exportă chiar dincolo de Nistru; marfa pentru export se zugrăvește și se acoperă cu ceva lac...”²³.

Cultivarea viței de vie și producerea cantităților mari de vin, necesita vase rezistente pentru păstrarea acestuia, astfel erau meșteri numiți *bondari*, care aveau ateliere speciale unde confecționau și *încheiau* butoaiele în condiții casnice, iar doagele erau confecționate de „dogari, care se stabilesc în pădure, unde aleg lemnul,



Fig. 7. Căruță cu fân, adunat pentru iernatul animalelor, satul Boșcana, raionul Criuleni, 2017

pe care-l despică și pe urmă fac doagele, plătind proprietarului pădurii pe 1000 de doage confecționate²⁴.

Meșterii, dar și țăranii de rând, știu perioada prielnică pentru tăierea și pregătirea lemnului ca să fie bun și ușor de prelucrat. Ca lemnul să fie mai lesne de modelat se tăia până „când nu dă în soc”, adică în timpul iernii, după care se păstrează la loc dosit timp de doi ani pentru a se usca.

De asemenea, erau meșteri care confecționau mijloace de transport, precum căruțe, care, sânni, și elemente componente ale acestora (lăzi mari, în care se puneau strugurii, fructele atunci când se strângeau; osii de car, roți, juguri pentru animale, ș.a.). În acest sens, Pavel I. Guja menționează: „Mediul fizic de codru din Podișul Moldovenesc a întipărit în firea nișcănenilor o mulțime de caracteristici de trai, atât din punct de vedere al așezărilor, al locuințelor, al uneltelor de lucru, cât și al înfățișării fizice și al tuturor manifestărilor în societate”²⁵. E necesar de amintit prezența cărbunărilor pe moșia localităților aflate în locurile păduroase și căraușiiile transportatoare de mangel, pitorești pentru perioada medievală și modernă.

Motivul pădurii este omniprezent în folclorul popular, legendele, poeziile, cântecele haiducești elogiază frumos acest spațiu ce veghea la straja neamului românesc. Credința populară amintește de o *xilogeneză*, precum că nașterea omului s-a făcut din lemn de tei. De asemenea, există multe obiceiuri legate de sărbătorile calendaristice, spre exemplu la Duminica Mare se pun frunzari de tei la intrările gospodăriei și se dă de pomană ulcele cu lapte cu o lingură de lemn de tei în ea. Considerat a fi spațiu mitic, pădurea își are ființele sale, care locuiesc în ea, precum Muma Pădurii, Fata Pădurii. Comunitatea respectă anumite interdicții, precum nu se permite dormitul în pădure, fluieratul, peregrinările și intratul în anumite zile de sărbătoare.

Peisajul pastoral se înfățișează în baza resurselor fitogeografice a suprafețelor de pășuni și fânețe, constituind în 2018, 10,1%²⁶ din teritoriul țării. Civilizația pastorală cuprinde întreg spațiul românesc, manifestare care i-a menținut unitatea lingvistică, spirituală, socială pe parcursul secolelor. Despre vechimea practicării oieritului ne vin drept surse, documentele istorice cu



Fig. 8. Mulsul oilor la strungă, satul Manta, raionul Cahul, anii 80 ai sec. XX

privire la întemeierea satelor, notele călătorilor străini, acte de cumpărare-vânzare a moșiilor, mărturiile etnografice relictate aflate încă în patrimoniul comunității, drumurile transhumante.

Peisajul pastoral cu elementele de cultură materială și spirituală asociate, are o reprezentativitate mare pe lunca Prutului de Jos, Câmpia Prutului de Mijloc, Câmpia Moldovei de Sud, pe cea din urmă cu tradiții în creșterea oilor, evidențiindu-se satele de găgăuzi și bulgari.

Pe Depresiunea Săratei și Depresiunea Ialpușului s-a dezvoltat un păstorit extensiv cu tradiții și practici pastorale, așezăminte temporare și permanente, precum *stăne, târle, odăi*. Într-un studiu dedicat fenomenului odagiilor Bugeceni în prima jumătate a secolului XIX, istoricul Sergiu Bacalov, citându-l pe Alecsandru Cociubinski, subliniază că din mediul păstorilor odagii se evidențiau ciobanii mocani, care au menținut mai mult timp acest mod specific de viață, până spre finele secolului XIX, în special în partea dinspre râul Prut a Basarabiei sudice: „pustietate și turme mari de oi, supravegheate de mocani fioroși – veșnici păstori, originari din Bucovina și Țara Ungurească, și vara îmbrăcați în cojoace de berbec din cap până în picioare, cu o mulțime de cuțite la brâu, care trăiesc doar în colibe și nu cunosc cei aceea pâine coaptă. Aici este vechea țară a brânzei și a cașcavalului”²⁷. De altfel, pentru a înțelege însemnătatea și amploarea acestei ocupații, Alexandru Furtună consemnează un *Drum al lânii* făcut de mărgineni, care pe teritoriul Basarabiei tranzita localitățile Chișinău-Orhei-Bălți-Lipcani. Ei aduceau păstorilor de aici și sarea de mină atât de necesară peste Prut²⁸.

Conform Anuarului Statistic al României din 1922, în județul Cahul au fost înregistrate în 1921, 228.638 de oi și 1.941 de capre. Cele mai mari turme de oi au fost înregistrate și în județele Tighina, Cetatea Albă și Ismail. Iar cât privește rasele de oi, în urma cercetărilor de teren,



Fig. 9. Cioban purtând cojoc și căciulă mocănească, satul Giurgiulești, raionul Cahul, 2018

unii ciobani ne-au spus că și după al II-lea Război Mondial cele mai răspândite au continuat să fie oile *țigăie, volohă, merinos, țuști, pină, metisă și caracul*.

În studiile cu referire la păstoritul din Basarabia, se precizează două tipuri de păstorit practicat în secolul XIX-XX: *Păstoritul pe lângă casă*, care nu necesita un spațiu special pentru animale și încăperi pentru prelucrarea și păstrarea produselor lactate. Turma era păstorită succesiv de unul dintre locuitorii satului în funcție de numărul animalelor ce le deținea în turmă. Femeia prelucra laptele în condiții casnice; *Păstoritul la câmp* presupunea împrejurimi speciale pentru înnoptatul și iernatul animalelor, încăperi pentru prelucrarea produselor lactate. Acest tip de păstorit s-a răspândit în regiunile cu lucrarea extensivă a pământului, de câmpie, cu prezența obligatorie a stânei²⁹.

Locuitorii de pe Câmpia Cuboltei, Dealurile Ciulucurilor se ocupă mai mult cu vităritul. Pentru creșterea acestora, încă în Epoca Medievală, la intrarea în sat, la „poarta țarinii”, erau construite ocoale și adăposturi, în care vitarii sau scutarii asigurau paza și întreținerea acestora³⁰.

Sistemul de creștere a vitelor, ca și a oilor și caprelor, este organizat în mai multe modalități. Animalele fie sunt ținute la pripon pe *islazul/ imașul* de pe moșia satului, fie sunt date la *cireadă*, de acestea având grijă pe parcursul zilei sau a anului *văcarii*, aleși de comunitate. Se mai practică ca fiecare familie care are vită să *se ducă cu rândul* în anumite zile, conform unei înțelegeri prestabilite în primăvară, când se dădeau animalele în rând, în turmă, la stână, în cazul oilor.

În vechime și până în timpurile recente creșterea animalelor reprezenta o îndeletnicire practică pe lângă gospodărie și moșia satului, atât de gospodar cât și de păstori angajați sau deja specializați. În perioada 1950–1990 s-au dezvoltat complexe fermiere, de oi și capre (la sud), de vite (la centru și nord), care au trasat

caractere noi peisajului etnografic al satelor, fapt ce au schimbat aspectele de estetică și planificare, organizarea și construcția adăposturilor pentru animale, orientarea ocupației spre sectorul economic, ritmarea muncilor. Precizăm că, creșterea vitelor a avut în trecut mai mult un rol de asigurare a alimentației familiei, în comparație cu creșterea oilor care a atins nivele comerciale consistente, determinând o rețea de producere, transport, vânzare bine organizată.

Creșterea animalelor, una din ocupațiile principale ale familiei, a determinat o atenție aparte practicilor și cunoștințelor de medicină populară veterinară privind asigurarea fecundității, cunoașterea locurilor bune de pășunat, pentru menținerea sănătății animalelor. Astfel pe lângă cunoștințele empirice, care implică cunoașterea locurilor cu pășuni mai bune, în vechime exista credința în locuri rele, malefice, unde s-ar îmbolnăvi animalele. Azi, interdicțiile de păstorit țin de terenurile aflate în proprietate privată, în pădurile tinere și prezența în anumite locuri a plantelor nefaste pentru sănătatea animalelor.

Spre exemplu animalele aflate în perioada de gestație, nu erau și nu sunt păstorite în pădure, căci acolo este un fel de iarbă numită *lepădător*, sugestiv ar provoca moartea puiului ce are să se nască. Alți păstori se fereșc a paște animalele în locuri unde cresc ierburi precum, *scrada*, *ridichioara*.

Personalitatea spirituală dominantă a peisajului pastoral o constituie anul pastoral, care conform tradiției, începe la Sfântul Gheorghe (26 aprilie/6 mai) când acesta înfrunzește codrul și se încheie la Sfântul Dumitru (26 octombrie/8 noiembrie) când acesta îl desfrunzește³¹. Aceste repere pastorale își mențin utilitatea și astăzi fiind dimensionate de un complex de acte rituale și practici magice. La Sfântul Gheorghe se formează turma de oi, ciobanii de la stâne fac măsura laptelui în găleți cu cupă, se înțeleg ciobanii cu oamenii din sat, se stabilesc hotarele locurilor de pășune. Animalele ca să nu fie deochiate, în momentul când sunt date în turmă, sunt însemnate cu fir roșu, sunt stropite cu agheasmă. De asemenea sunt, însemnate cu anumite semne de proprietate la urechi, pe gherb, pe spate. Animalele sunt păstorite până în toamnă, când oile se mârlesc, spre ziua de Sânedru/ Sfântul Dumitru, când stăpânii vin și-și i-au animalele acasă, sunt plătite toate datoriile atât din partea ciobanilor cât și

din partea stăpânilor. De aceste sărbători calendaristice sunt legate unele credințe, obiceiuri, superstiții, practici magice și rituale. Spre exemplu, vie a rămas credința în furtul manei animalelor de către vrăjitoare sau strigoi, anume în noaptea spre Sfântul Gheorghe, date despre această practică magică ne sunt furnizate în mare parte de soțiile păstorilor. Prin urmare pentru a evita această pagubă crescătorii de animale le păzesc uzitând diferite metode, precum punerea uneltelor și obiectelor ascuțite la intrarea în ocolul animalelor, presurarea firelor de mac la intrările acestora, agățarea crenguțelor de măceș, etc.³². În cazul când animalele rămâneau fără *de mană*, *de frupt*, gospodinele „puneau tărâte într-un căuș sau o covătică, pe care se presura sare în cruce. Apoi era pusă deasupra unei căsoaie, în fața stelelor. Dimineata înainte de răsăritul soarelui acest amestec se i-a și se dă la vite să-l mănânce”³³. Alte femei, rugau preotul să citească rugăciuni asupra tărâțelor cu care erau hrănite animalele, altele legau câte o punguță de mac sfințit la coarnele vitelor pentru a nu fi deochiate.

Ținând cont că aceste două sărbători pastorale reprezintă zile însemnate pentru păstori, în majoritatea satelor se dă de pomană lapte, bucăți de brânză și pâine. Astfel de ofrande sunt oferite și pe parcursul anului, spre exemplu în satul Borosenii Noi – Râșcani, se dă de pomană caș, numai în zile de joi și duminică. La Lozova memoria colectivă păstrează frumoasa tradiție când în ziua de Sfântul Gheorghe familiile ieșeau la iarbă verde, perechile proaspăt căsătorite se îmbrățișau și se *dădeau de-a tăvalu* prin iarbă cu rouă.

Peisajul viticol este o marcă etnografică pentru Moldova, datorită vechilor tradiții de cultivare a viței de vie, calitatea și bonitatea resurselor de sol, valorile termice și hidrice favorabile, relieful cu pante domoale, fapt care a determinat constituirea unui patrimoniu vitivinicol de mare importanță economică, culturală. Cele mai întinse podgorii se întâlnesc pe Podișul Moldovei Centrale, Câmpia Moldovei de Sud, Colinele Tigheciului. Remarcăm o alternanță a podgoriilor cu pădurile, deoarece acestea din urmă reprezintă o protecție naturală la înghețuri sau geruri aspre.

Evidențiem aceeași combinație în regiunile de deal și vale, care au permis crearea unor condiții de cultivare a viței-de-vie în așa-numitele *cupe*, locuri dintre dealuri sau



Fig. 10. Culesul strugurilor, satul Lozova, raionul Strășeni, 2018



Fig. 11. Viță de vie legată pe mănunchi de stuf, satul Manta, raionul Cahul, 2018

costișe, orientate către soare³⁴. Consacrate istoricește, sunt câteva regiuni cu podgorii cunoscute. De exemplu, în 1914, în județul Cetatea Albă, erau cultivate circa 27 000 ha de viță-de-vie. În 1918, conform Anuarului Statistic al României, cele mai mari suprafețe de viță-de-vie au fost înregistrate în județele Chișinău (4.533 ha), Orhei (2.569 ha) și Cahul (2.485 ha). În 1937, primul loc în ce privește întinderea suprafețelor de viță-de-vie îl deținea județul Lăpușna (21.122 ha), urmat de județul Cetatea Albă (20.629 ha) și județul Tighina (19.505 ha)³⁵. Conform datelor statistice, în 2018, viile ocupau 4%³⁶ din teritoriul țării.

Munca la vie este jalonată și determinată de timpul calendaristic și meteorologic, specificul lucrărilor de îngrijire a viței de vie și de unele sărbători viticole. Lucrările de curățire se efectuează *de cum se i-a omătul*, în luna februarie – începutul lunii martie, căci în credința populară la început de februarie se sărbătorește Sfântul Trif, când începe anul viticol. După această lucrare, urmează legarea lăstarilor. Prin urmare, vom întâlni vița dispusă în cerc, înălțată de la pământ pe *haragi* din lemn, această ultimă tehnică este numit „modelul moldovenesc”, sau *în horă*. Haragii (aracii) pentru legarea viței de vie sunt din lemn de sânger, soc, corn, salcâm, tei, frasin, carpen, stuf, stible de floarea soarelui etc. O altă tehnică veche este lăsarea viței pe pământ, practică preponderent în sudul țării. Încă la începutul secolului XX, și Zamfir Arbore menționa în acest sens că „în județele din sud, din cauza lipsei *haragilor*, via se lega sub formă de buturugă pentru a se menține vertical³⁷. Tufa de vie cu crenguțele sunt legate cu fir de papură de un mănunchi de stuf. Lăstarii se leagă cu fibre textile, fibre din coajă de tei și nuielușe subțiri de răchită rămase de la împletitul coșurilor sau alese special pentru acest lucru. Nuielușele sunt tăiate toamna târziu, legate în snop și îngropate pe jumătate în beci (bordei) la umiditate. După spusele țăranilor, cel mai frumos mod de a lega vița cu mlajă (salcie) era în *veregă*, ce prevedea un nod în jurul aracului și unul în jurul lăstarului, acesta este semnul unui bun podgorean.

Până la filoxeră, în anul 1875 cele mai cultivate soiuri de struguri pentru vin, zis popular, erau Plăvaie Galbenă, Grasă, Sghihardă, Feteasca, Busuioaca; iar de masă: Ochiul Boului, Țița Caprei (Coarna Albă). După filoxeră a crescut numărul soiurilor hibride, dintre care se evidențiază diversitatea de Zeibeli, Izabela, Lidia, Noa (*pop. Noha*), Teras, Cuderca (*pop. Crască*) ș.a.³⁸.

Culesul și prelucrarea strugurilor începea la sfârșitul lunii septembrie, după Ziua Înălțării Sfintei Cruci, perioadă în care se reflectă în mod cel mai relevant civilizația viticolă. Acest timp, era un hotar agricol și i se conferea un rol aparte, cu importante semnificații mitologice, spirituale și apotropaice. Potrivit tradiției, luna septembrie se află la hotarul „dintre viață și moarte”, încheind un ciclu și deschizând drumul pentru o nouă viață³⁹, iar în popor i se zicea *luna căușului*. Din cauza răcirii vremii, se mai numea *răpciune*, *vinireciu*. Iar ziua de 14/27 septembrie mai era cunoscută ca „cristovul viilor” – vinețel⁴⁰.

Strugurii sunt culeși manual, depozitați în coșuri de răchită, lăzi de lemn, căldări, și transportați fie în crama de la vie, fie în gospodăria din vatra satului. Acolo strugurii sunt striviți cu un instrument special numit *mustuitor*, *făcălău* făcut din lemn de vișin sau la *zdrobitoare*, așeza-

tă pe cadă sau un butoi mai mare. Instalațiile tehnice și instrumentarul de stoarcere a strugurilor au rămas aceleași, *teascu*, *linul*, *ciubărul*, precum și vasele de păstrare (*butoiul*, *barelul*, *polobocul*, *cada*), preferându-se cele lucrate în lemn de stejar, frasin, salcâm. Butoaiele de demult aveau cercurile din carpen și cireș⁴¹. Gospodăriile din cadrul peisajului viticol dețin încăperi speciale de depozitare a vinului, numite *crame*, *beciuri*, *pivnițe*, *bordei*, *chimnițe*, care pe lângă funcția practică, au un rol estetic și social important. Unele hrube au devenit adevărate branduri precum cele de la Cricova, Brănești, Purcari, Mileștii Mici, fiind incluse în lista celor mai lungi spații subterane vinicole din lume. Prezintă interes etnografic beciurile țărănești, datorită frumuseții și gustului estetic, diverselor tehnici de construcție, trăsăturile artistice, amenajările interioare.

Aspectele spirituale ale peisajului viticol sunt argumentate de sărbătorile, obiceiurile, superstițiile și actele rituale legate de îngrijirea viței de vie, coacerea, culesul și consumul primilor struguri, servitul și închinatul vinului. Primii struguri se sfințesc în ziua de Schimbare la Față a Domnului Isus Hristos (la *Probajnie*), până atunci este interzis consumul lor. Primul bob se gustă „pe îndărăt” cu formula: „Boabă nouă în gură veche”. De asemenea, credințele și superstițiile populare spun că dacă mănânci poamă până în ziua de Probajnie, pe lumea cealaltă ți se vor sparge ochii. Se fac colive din struguri pentru sănătatea podgorenilor, se dă de pomană must, vin nou. Vinul este băutură rituală servită la toate momentele importante din viața omului, la sărbătorile calendaristice și comunitare, în ritualurile săvârșite în biserică, din vase cu funcție rituală, precum ciubărul cu două toarte, fedeleșul, plosca, ulciorul sau garafa cu vin. De asemenea, vinul este un simbol al ospitalității și mândria unui țăran, este intermediar în fortificarea și îmbunătățirea relațiilor sociale.

Peisajul pomicol s-a format pe terenurile defrișate, destelenite și a lucrărilor de plantare pe terenurile arabile. Cultivarea pomilor fructiferi se practică în mod extensiv pe suprafețe mari, prin plantarea de livezi în moșia localităților și în gospodăria anexă din hotar; și intensiv în perimetrul gospodăriei din sat⁴². Pe moșia multor sate peisajul pomicol cunoaște particularități evidente păstrate în timp. Despre acest lucru, scrie Dimitrie Cantemir care menționează că în Moldova nu se găseau „grădini cu pomi roditori, ci păduri întregi de pomi cu roadă (...). Prisosul de poame este atât de mare, încât leșii, când năvăleau pe vremuri în Moldova, socoteau că nu e nevoie să-și aducă merinde, fiindcă poamele de care țara are belșug îndeșteau toată oastea⁴³. La sfârșitul secolului XIX, de la nord până la Chișinău, se cultivau prunele care erau uscate și vândute. Cele mai multe pomete, precursorele livezilor, se aflau pe malurile râurilor Prut, Răut, Nistru și Bâc. Pe la 1895, se cultiva masiv cireșul, vișinul, zarzărul, caisul, pișicul, prunul negru, părul, mărul, cornul, gutuiul, nucul, fragul. Zamfir Arbore mai specifica că „în județul Hotin grădinile cu pomi înconjoară nu numai curțile boerilor, ci fiecare căsuță sau colibă țărănească⁴⁴. Din punct de vedere statistic, la acea perioadă „în toată Basarabia se număra câte 27000 grădini cu pomi, ceea ce dă termen mediu câte 12 grădini pe sat. Bulgarii și coloniștii germani posedă peste 1500 grădini⁴⁵.



Fig. 12. Prune în diverse forme de păstrare și consum, 2019

În perioada interbelică, a consemnat Petre Ștefănuță, la „Codru mai supraviețuiesc încă petece din codrii vestiți ai Bâcului și Tigheciului, cresc livezi de prune, meri, vii. Codrenii se ocupă mai mult cu livezile și viile, iar plugărie fac în măsură mai mică”⁴⁶. Regiunea pomicolă a Codrului, continuă Ștefănuță, cuprinde județele Lăpușna, Orhei și Bălți. Centrul regiunii era Călărașul, unde creșteau pomi fructiferi ca mărul, prunul, nukul, în număr de circa 3 milioane de pomi. O altă regiune pomicolă erau localitățile Chițcani, Copanca, Talmază unde merii alcătuiau circa 37% din pomii fructiferi cultivați⁴⁷, regiune pomicolă ce a fost numită California României. Cercetările de teren arată că la începutul secolului XXI, peisajul pomicol ocupă cea mai mare suprafață pe Podișul Moldovei de Nord (raioanele Dondușeni, Drochia, Soroca, Briceni etc.) cu suprafețe întinse de livezi de meri. O altă regiune pomicolă este cea a Podișului Codrilor (raioanele Strășeni, Călărași, Nisporeni etc.), unde solurile brune de pădure sunt favorabile livezilor de pruni și nucii. Pentru sudul țării se remarcă Câmpia Nistrului Inferior – satele Copanca, Talmază, Olănești ș.a. Conform datelor statistice, în 2018, livezile constituie 3,9%⁴⁸ din suprafața terenurilor cultivate.

Ritmuri vegetative al arborilor corela cu lucrările de curățire, îngrijire, stropire a pomilor și culegere a fructelor. Astfel curățirea pomilor, ca și cea a viței de vie se face în luna februarie, când începe, conform tradiției populare Anul Nou Pomicol. Ramurile tăiate în rezultatul curățirii sunt păstrate ca uscături pentru foc, la acestea se mai adaugă și lăstarii de la vița de vie, numiți *râbcă*.

Cât privește îngrijirea sezonieră, pentru a nu îngheța puietii pe timp de iarnă, în jurul tulpinii, de cu toamnă se făcea câte un mușuroi de pământ. Pe timpul verii periodic se afânează pământul din jurul tulpinilor. La fel, așa cum menționează sursele partea bătrână a scoarței, unde era un mediu prielnic pentru dăunători „se curăță în timpul toamnei, cu ajutorul unui șumuioag de paie și o răzuitoare de lemn. Pentru a proteja coaja descoperită de razele soarelui, până la revenire, se vâruiesc cu var stins amestecat cu apă, clei de făină, lapte smântânit, zer sau o cantitate nu prea mare de lut gras”⁴⁹. Întărirea mugurilor, asigurarea *legării fructului* după înflorire, protejarea pomilor de dăunători și boli, se face prin aplicarea stropiturilor de zeamă bordeleză,



Fig. 13. Sfințirea strugurilor la Probajnie, 2018

mixtură de var și piatră vântă (sulfat de cupru). Pomilor atacați de omizi, le erau tăiate și arse ramurile afectate. O informație interesantă, care reflectă reticența țăranilor față de tratamentele chimice este informația că „La Șestaci – Soroca, de Sfântul Trifon (1 februarie) se sfințeau odinioară ogoarele și pomii cu agheasmă, ca să nu năvălească gândacii să mănânce grânele”⁵⁰.

Instrumentarul pomicol se încadrează într-o diversă terminologie, dimensiuni și funcții utilitare. Pentru lucrările de tăiere, curățire, se utilizează cuțite de livadă de trei mărimi – cuțite mari, numite *cosoare*, mijlocii și mici, care sunt folosite la tăierea cepurilor, lăstarilor. Se mai utilizează cuțitul de altoit, cuțitul de oculat numit *briceag*, foarfecile de grădină, numit *secător*. Foarfecile de cioturi este util la tăierea ramurilor de vârf, ferăstrăul *coadă de vulpe*, ferăstrăul cu arc, ferăstrăul cu mâner care se închide⁵¹. Fructele sunt culese manual, sau cele (ex. merele, perele) de pe ramurile mai înalte erau culese cu o unealtă specială, numită *mușcătoare*, *prăiță*, *cleaștă*, etc.⁵². La Olănești recoltarea fructelor se făcea direct cu mâna sau cu ajutorul unei nuiiele lungi, despicate în partea de sus în trei sau patru, care se numește *rucinic*⁵³. Alte fructe, precum nucile sunt scuturate sau *bătute*, cu ajutorul prăjinilor.

Cele mai răspândite sorturi locale de mere sunt *Si-*

mirenko, Domnești, Țiganca, Șofrane, Botul iepurelui, Sinap, ș.a.; de pere – Lămâiță, Ilinca, Harbuzăști, Balercuța, prășadele tomatice ș.a.; de nuci – Comune, Bulgărești, Chetroase; de cireșe – de Mai, Romanca, de Trușeni, ș.a.; de prune – Vengherca moldovenească, Vână moldovenesc, Goldane negre, ș. a

Pe teritoriul gospodăriilor existau instalații pentru prelucrarea termică a fructelor, precum *lojnițele*, unde se afumau prunele. Din fructele uscate (caise, mere, prune, ș.a.) se pregătea *chisăliță* în perioada de iarnă. Fructele mai erau păstrate în stare crudă, fie întinse pe grindă, coardă, fie plasate împreună cu rumeguș în coșuri sau coșnițe. Mijloacele, spațiile și vasele de depozitare a fructelor cunosc o diversitate în cadrul regiunilor pomicoale. În Valea Nistrului de Jos merele erau păstrate în grâu, în pleavă sau «pe coardă» în «casele cele mari». Alții le uscau de cu toamnă, tăindu-le în bucăți și atârându-le în șirag, ca pe ardei, de ușorii de la prispă, sau le întind să se usuce pe streășina caselor⁵⁴. La Copanca și Talmază fructele erau păstrate în magazine, pivnițe, „coșulețe speciale din papură sau din răchită căptușite cu pânză și folaj”⁵⁵. Fructele mai sunt păstrate în beci, bașcă, chimniță, zâmnice, șopron, în vase din lemn, împletite în fibre vegetale.

Lumea satului respectă obiceiuri, credințe și prohibiții asociate perioadei de coacere și consum al fructelor. În anumite sărbători, se sfințesc fructele, până atunci consumul acestora este interzis, altminteri *ț-i se afurisește gura*. Nu se mănâncă cireșe până la Duminică Mare, pere până la Sfântul Ilie, mere până la Sfânta Maria Magdalena. În aceste zile de sărbătoare la biserică sunt aduse colive din fructe pentru a fi sfințite și date de pomană pentru sănătate. Informații etnografice din perioada interbelică ne comunică că la Gordinești, județul Hotin, Căpriana, județul Strășeni, se dădea de pomană câte o strachină cu mere sau pere unse cu miere de albine în amintirea celor morți⁵⁶. La Crihana Veche, de Sfântul Ilie se sfințesc merele și perele, dar le mănâncă numai copiii și femeile însărcinate, ceilalți așteaptă până la Probej-ne”⁵⁷.

Peisajul piscicol este reprezentativ pentru localitățile aflate în cursul principalelor artere de apă Nistru, Prut,



Fig. 15. Vintire pentru pescuit, satul Manta, raionul Cahul, 2018



Fig. 14. Tarpan pentru tăiatul stufului, satul Manta, raionul Cahul, 2018

Răut, Ichel și Botna, lacuri, iazuri. Până în a doua jumătate a secolului XX și chiar la sfârșitul acestui veac, pescuitul era practicat masiv de către locuitorii satelor Chițcani, Copanca, Tudora, Parcani din Câmpia Nistrului Inferior; satele Crihana Veche, Manta, Slobozia Mare, Văleni din lunca Prutului de Jos. Pescuitul ca activitate specifică pentru aceste localități se datorează mai multor factori, printre care resursele ihtiologice bogate utilizate în alimentație, tradiția istorică, specializarea economică locală ș.a.

Despre vechimea practicării pescuitului ne comunică și rezultatele descoperirilor arheologice. La Crihana Veche arheologii au descoperit o „piesă tronconică prevăzută cu orificiu longitudinal ce reprezintă o greutate pentru plasa de pescuit. ... Greutăți de lut pentru plasa de pescuit de forme diferite (sferoidale, discoidale ș.a.) au fost semnalate însă în mai multe așezări din vremea migrației goților, dintre care cităm pe cele de la Budești, Bălăbănești, Solonceni și Iași-Nicolina⁵⁸. De asemenea, au fost descoperite și fusaiole la Slobozia Mare⁵⁹.

Un rol important la îndătinarea practicii pescuitului, îl dețineau limanele basarabene, astfel în perioada interbelică statul deținea în proprietate apele Prutului, fluviul Dunărea, jumătatea estică a lacului Catlapug, aproape tot lacul Chitai, apele care constituiau pescăriile: Cășlița, Stepovoi, Salmanov, Ermacov, Chilia, Stensov; limanul Sasac, ...⁶⁰. Datele statistice ne comunică despre regimul de organizare a muncii piscicole și valorificare a resurselor ihtiologice. Astfel, în anul 1914, în lacul Beleu pescuiau 56 pescari, Cahul – 15 pescari, Cășlița-Chilia – 40, în Vâlcov – 2000, iar în Dunăre din partea



Fig. 16. Barcă satul Slobozia Mare, raionul Cahul, 2018

Basarabeană – 280, în Marea Neagră – 18⁶¹. Forma de exploatare, prin arendare în lacul Beleu se făcea prin aceea că pescarul plătea 60% dijmă arendașului, care după ce vindea tot peștele, achita celui dintâi 40% din prețul obținut⁶².

După ce de-Al Doilea Război Mondial, odată cu instaurarea regimului sovietic, au fost organizate gospodării piscicole, cum ar fi cele din Lunca Prutului de Jos, Gura Bâcului. De exemplu, în satul Crihana Veche, în 1971, ca rezultat al lucrărilor de drenare, îndiguire a fost construită o gospodărie piscicolă în cadrul căreia lucrau 3.332 de muncitori. Această entitate economică producea anual circa 30.000 centenere de pește⁶³. În ultimele decenii pescuitul a scăzut considerabil, fiind interzis din cauza gradului înalt de poluare, standardele mici de calitate, reducerea speciilor și a numărului de pești, micșorarea numărului pescarilor locali, care dețineau cunoștințe vaste în acest domeniu. Conform datelor statistice, în 2018 peisajul piscicol constituie 2,8%⁶⁴ din suprafața teritoriului Republicii Moldova.

Importanța arterelor hidrografice îndeplinesc în prezent un caracter estetic, necesar pentru menținerea ecosistemelor și biodiversității acvatice, pentru irigarea terenurilor agricole, și mai puțin, pentru pescuit. Peisajul piscicol este dimensionat de diverse gospodării, adăposturi, amenajări pescărești (cherhanale, ghețării, cotețe) aflate cândva în valea Prutului și a Nistrului, stăvilare amenajate în cursul râurilor mici, ambarcațiuni de apă, unelte diverse de pescuit, și nu în ultimul rând de diferite credințe și sărbători pescărești, care conferă peisajelor etnografice identitate.

Privitor la ambarcațiuni, rolul economic al arterelor fluviale, încă în a doua jumătate a secolului XIX, Afanasie Ciujbinski, călătorind pe aceste teritorii remarcă că „la Rașcov indiferent de spațiul restrâns, Nistrul devine mai navigabil, deoarece pe lângă mal sunt vizibile galelele, care așteaptă fluxul, ca să se încarce cu mărfuri, și să se coboare spre liman. Aici ca și în celelalte puncte de comerț sunt aduse grâu și porumb, cumpărat de evreii locali⁶⁵. În satul Manta, pescarii utilizau bărci cu două rânduri de vâsle și cu un rând, în dependență de mărimea luntrii. Mai vechi erau ambarcațiunile precum, *bărcazuri*, *călcător*. Prin potecile bălții se trecea cu un băț lung înfipt prin apă, cu care mișcai luntrea, acest băț se numea *ghionder*⁶⁶.

Referitor la adăposturile destinate păstrării, depozitării peștelui, amintim de pescării, uscătorii, ghețării, cherhanale. La sfârșitul secolului XIX, „... în Basarabia mai exista de-a lungul malului mării, începând de la liman și până la vechea graniță românească, opt chirhanele, din cari patru pentru prinderea peștelui cu undița și patru cu *voloci* (volocul) și alte unelte⁶⁷. Spre exemplu, la Gura Bâcului lacurile purtau numele de *ghiol*, și pe moșia satului în apele Nistrului, se afla un pod plutitor, o pescărie, două mori pe apă.

Unele toponime atestă prezența anumitor meșteri și tipuri de ambarcațiuni în regiune, precum este la Dubăsari de pe malul Nistrului. Conform lui A. Eremia denumirea localității provine de la *dubas*, ce înseamnă „cei care fac dubasuri” (un tip de luntre confecționată din stejar), cei care supraveghează poduri, construite din duba-

suri. De asemenea, la Slobozia Mare din raionul Cahul, pescarii locuiau într-o mahala aparte, numită mahalaua Beleului. În același context amintim și de numeroasele poduri plutitoare, care asigurau legătura satelor de pe ambele maluri ale râului Prut și ale Nistrului. Locuitorii satelor amplasate pe malurile râurilor au cunoscut foarte bine vadurile acestora, întrucât este unul dintre cele mai arhaice procedee de traversare⁶⁸. Astfel, sunt cunoscute trecerile de la Vadul-Rașcov, Vadul lui Vodă, Vadul lui Isac sau cele din zona cetăților Soroca și Tighina, unde existau poduri plutitoare.

Pescarii au practicat pescuitul, utilizând diferite instrumente și tehnici de pescuit, precum *plasa*, *mreața*, *undița*, *coșul*, *ostia*, *prostovolul*, *năvodul*, *fatca*, *cobocul*, *sacul*, *teagula*, *vintire* ș.a. O parte din ele sunt amintite de Petre Ștefănuță, în cercetările în satele de pe Valea Nistrului de Jos, unde pescarii mai foloseau *ietrele*, *cetețuri*, *perenitcă*, pescuitul cu *ciorpacul*, ș.a. În timp de iarnă se pescuiește la copcă (*produh*), fiind facilitat de deplasările pe bazinele înghețate cu ajutorul unor potcoave speciale (zimțate), patine și pâsle.

Resursele vegetale precum stuful și papura, au fost folosite ca material de construcție pentru poditul locuințelor, acoperirea caselor, datorită capacității acestora de a menține temperatura favorabilă vara și iarna, realizarea împrejmirilor gospodăriei, adăposturi la stâne. De asemenea, are tradiție meșteșugul împletitului în fibre de stuf, papură, din care se obțin rogojini, diverse coșuri.

Pescuitul, deși o ocupație secundară, i-au fost atribuite cum este și firesc unele accente în sărbătorească, credințe și obiceiuri. Respectiv, pe timpuri pescarii din satele Crocmaz și Copanca, la 17/30 martie îl serbau pe Sfântul Alexei, cunoscut sub numele de Tieplia Alecse. Ei considerau această zi a fi primejdioasă, dacă n-o respectă ai o cumpănă, este pericol de înec. De asemenea este interzis la pescuit, căci atunci se pornesc apele, adaugă⁶⁹. Credințele populare vorbesc despre ființe fantastice, reprezentării zoomorfe sau antropomorfe care locuiesc apele. Spre exemplu, la Manta, raionul Cahul „uneori se aude că geme balta, adică se aude Boul bălții, face ca buhaiul. El cere om, cineva se înecă, când el cântă⁷⁰. Pescarii bătrâni povestesc că era interzis femeilor să între în *baltă* în anumite zile însemnate din calendar.

După dinamică

Peisajele etnografice reprezintă procesul de evoluție a formelor, componentelor și practicilor culturale caracteristice, particularitățile genetice și cele acumulate în timp. Deopotrivă aceste trăsături sunt amprente a evoluției creației umane, a schimbării tiparelor de gândire a colectivităților locale și modelele de planificare și utilizare a spațiului. Prin urmare, după dinamică identificăm următoarele peisaje etnografice: *Relicve* – numite de unii autori (M. Kuleshova) fosile, paleoculturale, adăugăm noi și *paleoetnografice*. Peisajul este unul în care un proces evolutiv a ajuns la un sfârșit, la un moment dat în trecut, fie brusc, fie în decursul unei perioade⁷¹. Caracteristicile acestora sunt încă vizibile în teren datorită cercetărilor arheologice, relictelor etnografice prezente, manifestări spirituale (practici rituale) ce nu se mai săvârșesc, sau foarte rar și izolat, dar memoria colectivă le păstrează. Acest tip de peisaj, pe teritoriul țării, este reprezentat



Fig. 17. Pietre funerare în cimitirul evreiesc din satul Vadul Rașcov, raionul Șoldănești, 2016

de vetrele vechi ale satelor, care nu mai sunt locuite datorită caracterului nefast cel colportă, în jurul cărora comunitatea locală a atribuit legende, povestiri, întâmplări, toponimie și tabu-uri spațiale. În această categorie includem spațiul sepulcral evreiesc din Vadul-Rașcov, ce poartă amprenta istoriei, etnicului și utilității spațiului la o anumită etapă, elemente de artă funerară prezente pe pietrele tombale. Un alt exemplu sunt morile cu cai subterane și morile plutitoare, care erau pe larg folosite începând cu secolul XIV până în a doua jumătate a secolului XX, când au dispărut, ce erau o realitate pitorească a satului tradițional.

Continue – acestea mai păstrează un rol social activ în societatea modernă, procesul evolutiv este încă în curs de desfășurare, păstrând o imagine a trecutului cu influențe asupra prezentului. În același timp, poartă dovezi materiale semnificative ale evoluției sale în timp⁷². Drept exemple în acest sens ar putea fi satele răsfirate, care cunosc încontinuu, sub acțiunea factorilor economici, sociali și demografici, un proces de adunare structurală. De asemenea, originalitate prezintă vechile sisteme de captare a apei, precum fântănele *cu cumpănă* (*cu ciutură*), *cu val*, în acest sens Eugen Bâzgu menționa următoarele „Conștientizând rosturile apei în viața omului și a naturii, societatea tradițională le-a conferit o valoare supremă. Argumentele acestei atitudini sunt destul de proeminente și în prezent, când vechile tradiții se mai mențin în forme ușor alterate. Comparativ cu alte domenii ale culturii tradiționale, cel reprezentat de fântâni și izvoare s-a conservat mai bine, fiindcă a fost și se mai află sub protecția sacralului”⁷³. Un alt exemplu, este tradiția prelucrării ceramicii în vechile vetre de olărit de la Hoginești și Iurcenii, meșteșug și gen al artei populare transmisă de generații până în prezent, ce însumează importante cunoștințe și tehnici de obținere, prelucrare a lutului, etc.

Evoluate sunt peisajele care reflectă o evoluție în ce privește structura constitutivă, capacitatea, gradul de mecanizare, nivelul de funcționalitate, aderența comunității față de respectivul peisaj și formele de valorizare culturală. De exemplu, peisajele energetice de astăzi de înaltă capacitate și structură erau reprezentate în satul tradițional de un sistem de instalații tehnice mulinologice, precum morile subterane, morile de vânt, înlocuite între timp cu morile cu aburi, instalațiile



Fig. 18. Mărțișoare agățate pe ram de pomi, Chișinău, 2019

oliene, etc. Hidrocentralele au luat locul morilor de apă, numite local și *moriște*. Un alt exemplu sunt atelierele meșteșugărești de olărie, lemnărie, de prelucrare a pietrei, fierăriile, arta cojocăritului și a țesutului, cuptoarele de ars varul, cioplitul pietrei, etc., precursorii centrelor din industria textilă, industriei blănurilor, industriei materialelor de construcție, metalurgiei.

După durată

Peisajele etnografice poartă amprenta timpului păstrător de experiențe culturale, istorie, identitate, reflectă timpuri rituale, ceremoniale prescrise de tradiție și obicei, exprimă actul creator al omului și legătura sa permanentă cu natura. În această categorie includem trei tipuri de peisaje:

*Perene*⁷⁴, ce au un caracter permanent de durată secolelor sau chiar al mileniilor. Acestea au fost create de om într-o îndepărtată epocă istorică din considerente economice, politice, sociale, religioase, unele din acestea rămân și astăzi în starea inițială de funcționalitate și manifestare, sunt mărturii istorice și etnografice păstrate în timp de colectivitățile purtătoare de patrimoniu. La această categorie aderă însuși întreaga civilizație rurală specifică spațiului românesc, cu particularitățile sale pitorești, sociale, culturale păstrate în forme bine conservate în spațiul pruto-nistean. Deopotrivă, putem aduce drept exemplu schiturile rupestre în piatră de la Țipova, Japca, Orheiul Vechi, care prezintă o perenitate de locuire spirituală a populației locale și a comunității monahale, exprimă pe lângă aceasta cunoștințe, tehnici de prelucrare și utilizare a resurselor locului și nivele de sacralizare a cadrului natural.

Temporale sunt peisajele cu o durată relativ scurtă, de ordinul săptămânilor, organizate în anumite anotimpuri ca rezultat al factorilor și conjuncturii naturale și anumit timp sacru, jalonat de sărbători, practici spirituale și sociale. În această categorie putem include pelerinajele în zilele sărbătorilor calendaristice la mănăstiri, zile când centrele monahale își sărbătoresc hramul (către Mănăstirea Hâncu în ajunul sărbătorii Sfânta Parascheva; pelerinajele de Bobotează la izvoarele și lacurile cu apă sfințită de pe teritoriul Mănăstirii Saharna, ș.a.), și odată cu aceste călătorii rituale sunt manifestate anumite rânduieli bisericești, sunt aduse ofrande și oferite pomeni



Fig. 19. Coșuri cu bucate rituale pregătite pentru sfințire în Noaptea de Înviere, satul Măgdăcești – Criuleni, 2018



Fig. 201. Colind în ceată bărbătească, satul Ratuș, raionul Criuleni, 2011

pentru sănătate. Dezvoltarea și păstrarea unor autentice tradiții de cultivare a viței-de-vie a favorizat organizarea festivalurilor vinului, desfășurate în perioada răpciunebrumărel, timp tradițional consacrat culesului strugurilor și încheierii Anului Viticol. Un peisaj temporal cu o înaltă factură cromatică, apotropaică și simbolică se manifestă în luna martie, prin purtatul mărtișorului de către comunitățile locale, prin care acestea aderă simbolic la legătura cu natura.

Efemere, aceste peisaje le putem vedea în cadrul zilelor și nopților și manifestă deopotrivă valențe economice, culturale, folclorice, religioase deosebite. Pentru românitatea de la est de Prut, importanță își revendică anumite sărbători comunitare, precum este hramul satelor. Din aceeași categorie ar putea face parte peisajul oferit de Paștele Blajinilor, sărbătoare de mare vechime și cu perenitate până în zilele noastre, zi în care se pomenesc moșii și strămoșii, cimitirile devin spații care fac legătura cu cei plecați în Lumea de Dincolo. În satul tradițional deosebit și reprezentativ era peisajul horelor, organizate în timpuri și locuri bine știute, instituție socială ce implica un mare grad de incluziune comunitară și reflecta instrumentele de educație civică, morală a comunității față de tineri, erau momente de exteorizare a portului, a manifestărilor coreografice locale, a folclorului și a mentalității populare. De asemenea, pitorești sunt târgurile și iarmaroacele locale, organizate în anumite zile din săptămână și la ore, stabilite de comunitatea locală. Unic în decursul anului este în opinia noastră



Fig. 20. Poartă cu decor traforat, satul Țigănești, raionul Strășeni, 2018

peisajul „Drumul luminii” din Noaptea de Înviere, peisaj ce manifestă vechi practici, când bucatele rituale oferite de natură, ne ajută să ne apropiem de sacru.

După interdependența dintre componentele culturale și subiecții informativi

Unicitatea unui peisaj etnografic este datorată interdependenței și interinfluențelor continue dintre toate elementele lui constituente, fie acestea fixe sau mobile, vizibile sau invizibile, naturale, istorice, etnice și culturale. O parte din componente îi asigură suportul palpabil, profan, cealaltă îi asigură o parte din etnicitate, eternitate, sacralitate prin intermediul credințelor, legendelor, povestirilor, folclorului păstrat de memoria colectivă. Acest criteriu, este validat de specificarea lui anterioară, de către cercetătorul rus Iury Vedenin reieșind din realitățile etnografice și geografice ale Federației Ruse⁷⁵. Prin urmare, pentru teritoriul dintre Prut și Nistru, putem repera următoarele exemple:

Peisajele în care purtătorii informației sunt monumente ale culturii materiale, precum sunt siturile și culturile arheologice asociate, transformate în muzee și situri deschise (băile turcești de la Orheiul Vechi ce demonstrează cotidianul vieții; peșterile paleolitice ca vechi vetre de locuit de la Trinca, Budești, Duruitoarea, Ofatinți); monumente de arhitectură și relice etnografice (locuințe și gospodării tradiționale cu arhitectura vernaculară de piatră din zona Orheiului, porțile de lemn din satele de la Codru, frontoanele cu *imagea lumii* cioplită în lemn, specifice locuințelor din sudul țării). De asemenea, am putea include aici manifestări acvatice, cu sistemele de meandre spectaculoase, cum este cursul inferior al Nistrului în preajma satelor Chițcani, Cremenciug și meandra Nistrului Chior din preajma satului Crocmaz, valorificate de pescarii locali din cele mai vechi timpuri și amenajări speciale, ș.a.). În aceeași măsură exemplificăm cu arborii seculari, crânguri care poartă amintirea unor evenimente și personalități istorice, sunt memorie toponimică, care au avut în cadrul satului tradițional un important rol de hotar în delimitarea și recunoașterea moșiei localităților.

Peisajele în care purtătoare de informație este populația locală, păstrătoare de valori culturale exprimate prin tradiții, credințe și cunoștințe populare înregistrate în cul-

tura orală și manifestate în viața de zi cu zi sau preponderent în zile de sărbători din ciclul vieții sau calendaristice. Ca exemple ar putea fi obiceiul de iarnă Jocul Caprei din Crihana Veche, Colindatul în Ceată Bărbătească, obiceiul Sălcioara păstrat și reactualizat în ultimele decenii în localitățile din valea Prutului (Giurgiulești), cu actanți, care își performează ritualul în locuri, timp consacrat. Din aceeași categorie fac parte peisajele cu conținut și reprezentare protoștiințifică, construite imaginar în gândirea populară, fundamentate pe un tezaur de cunoștințe și credințe despre cosmos și lumea înconjurătoare, spații locuite de reprezentări mitice.

Peisaje care se bazează pe mitologie. Acestea ar putea avea la bază un substrat creștin, cum sunt pelerinajele de închinare la „Talpa Maicii Domnului” de pe Stânca Grimidon; prezența troițelor, răstignirilor la intersecția drumurilor și la hotare, percepute ca elemente apotropaiice și morale; și un substrat precreștin, cum este ritualul înmormântării considerat reminiscență a cultului strămoșilor, materializat în spațiul cimitirului. De asemenea, acest tip de peisaje etnografice pot purta caracter folcloric, cum sunt credințele și obiceiurile agrare esențializate de ceremonialul și dansul ritualic Caloianul și Paparuda. Conform cercetărilor de teren „Paparuda e sărbătoarea fetelor. Ele fac paparudă. O fată de 14-15 ani, *fetnezică* (fetița înspre fată mare – n.a.), este împodobită cu brusture. Se îmbracă în valuri de brusture. Înainte era frumos. Fetele porneau prin sat și intrau pe la gospodării zicând „Primiți Paparuda! – Primim, Primim”, la care fetele cântau: „Paparudă, Rudă,/ Sai în sus și udă,/ Sai în sus la nori,/ Și cere cheițele să descuie porțițele/ Toarnă cu găleata ca să crească fata,/ Toarnă cu urciorul să crească feciorul,/ La Anul și La Mulți ani!” Fata era udată de către bărbatul sau de femeia casei”⁷⁶. În același context taxonomic amintim de trăsăturile păstorești ale peisajului etnografic, cum este credința în anul pastoral, ce este deschis de Sfântul Gheorghe și închis de Sfântul Dumitru. Aceste tipuri de peisaje se caracterizează printr-o abordare și conștiință ritualică, sacrală și simbolică. Peisajele bazate pe mitologie cuprind și spațiile care, după credințele populare, sunt locuite de ființe supranaturale, ființe care au participat al *Facerea Lumii*. Spre exemplu în Basarabia se credea că „în volbura mării trăiesc uci-ganii, acolo e sălașul necuraților, cel mai mare peste uci-gani este Mamonul Mamonilor”⁷⁷. Dimitrie Cantemir mai consemnează că ființele ce locuiau în ape erau Dracul din Tău, Cel din Baltă, Cel din Vale „așa numesc ei duhurile rele, despre care cred că își au lăcașul în apă”⁷⁸.

Peisajele care există doar virtual. Acestea nu au prototipuri concrete în lumea reală⁷⁹ și sunt rezultatul unor plâsmuirii, încercări ale omului de a înțelege anumite fenomene și procese naturale (cunoștințe și reprezentări despre formarea cosmosului, credințe despre ființele și formele de manifestare a fenomenelor meteorologice, cutremurile), de a interpreta o anumită imagine a lumii de aici (Pământul) și a celei de dincolo (Rai sau Iad), legende de sate și locuri, mituri, poeme, credințe populare (existența strigoilor, moroilor cu ipostaze genetice și de manifestare asociate), superstiții cu referire la *topos-uri*.

După forma de delimitare

Peisajele etnografice sunt dimensionate de repere

observabile, ce le confirmă poziția și încadrarea spațială a elementelor constitutive; și repere imperceptibile, fundamentate în memoria și imaginarul colectiv. Prin urmare identificăm:

Peisaje cu limită materială au o delimitare teritorială fixată în spațiu, marcate și vizibile prin însemne antropice, precum construcții, ziduri de piatră sau de lemn, pietre și cruci de hotar; cu ajutorul elementelor ale naturii, cum este cursul unui râu, configurația lacurilor, pădurilor și răzvoarelor, arbori seculari; utilizând semne și instrumentar juridic, stabilite în baza unor documente de proprietate, planuri cadastrale și topografice; prin prezența într-un areal al anumitor meșteșuguri specifice unei regiuni etnografice. Acest aspect reflectă materialitatea peisajului și-i certifică particularitățile spațiale, dimensionale, structurale și estetice.

Peisajele cu limită mentală poartă un caracter invizibil cu o înaltă concepere psihologică, imaginară prezente doar în conștiința oamenilor, în viziunile lor despre lume. Acestea sunt construite, acceptate și înțelese de comunitate la nivel de credințe populare, superstiții, tabu. În cadrele gândirii populare, unele spații există într-o altă dimensiune sau chiar dacă sunt vizibile, încărcătura lor semiotică, spirituală este redată de felul cum comunitatea le-a conceput, construit și se poziționează față de el, substratul mitologic ce stă la explicarea fenomenului sau a actului cultural. În acest sens amintim că locurile considerate malefice, precum locul casei părăsite, altarul vechii biserici, vatra veche a satului, locurile unde a fost moarte de om, ele chiar dacă sunt vizibile în spațiu, dar importanța și trăsătură le este conferită de atitudinea, imaginea, interdicțiile cu care sunt asociate.

După unicitatea taxonomică și identitară

Acest criteriu reflectă raritatea exclusivă de manifestare a peisajelor etnografice sau a părților, manifestărilor lor constitutive. Unele elemente ale peisajului se întâlnesc sau se manifestă sporadic, rar, și numai în anumite spații etnografice, fapt ce determină particularism, necesitatea repertoriului și salvării lor.

Peisaje rare sunt acele tipuri de peisaje cu un mare grad de reprezentativitate, devenite mărci identitare locale, naționale sau internaționale. Dispunând de atribute originale, care le revendică unicitatea ele sunt consemnate în teritoriu cu o frecvență mai mică, fiind considerate de altfel nuclee generatoare de valori materiale și spirituale, și au rămas în memoria colectivă ca surse și centre de difuziune, inspirație culturală. De asemenea, azi, individualitatea lor le plasează în poziția valoroasă de a fi părți componente ale patrimoniului etnografic. Drept exemplu este tradiția *Lăzărelului*, obicei practicat regulat în sâmbăta Floriilor în satele din Valea Prutului (Câșlița Prut), în special până la sfârșitul anilor 90. Peisajul pisicoid articular cu preponderență la limanurile Nistrului și ale Mării Negre era întregit de prezența și utilitatea cherhanalelor, specifice anume pentru acest tip de peisaj. La această categorie pot fi încadrate o bună parte din peisajele categorisite la celelalte criterii, fie acestea determinate de prezența lor sub incidența acțiunii cadrului natural și incidenței culturale, fie a timpului de desfășurare ș.a.

Peisajele obișnuite poartă elementul ordinarului, cu o

frecvență densă, reliefând particularități de ansamblu a peisajului tipic unui teritoriu sau unei comunități. Acestea însumează caracteristici comune fără prea multe diferențieri, devenind între timp trăsături de ansamblu a comunităților ce le-au creat și le păstrează.

După gradul de organizare

Inițial, spațiul ca topos natural, ulterior peisajul ca topos cultural, umanizat, este rânduit în concordanță cu niște rigori materiale, generate de funcțiile utilitare, estetice ce urmează să le ființeze; și de reguli spirituale, psihologice, justificate de capacitatea comunității de a stăpâni un loc, și a rostului apotropaic asupra lui cu gândul de a dobândi o viațuire pașnică. Astfel, identificăm *peisaje organizate*, ce sunt gospodărite conform unor modele de amenajare deprinse de colectivitate pe parcursul timpului, în baza unor legi scrise sau nescrise, norme fundamentate de tradiție, cotidianul și practica vieții. În calitate de acest tip de peisaj considerăm moșia satului mărginită de hotar fixat prin însemne juridice și legitimate prin practici rituale; gospodăria și acareturile delimitate de spațiul comunitar prin ziduri și garduri; spații și adăposturi destinate unor ocupații, precum stâna, prisaca, pescăriile, a căror structură și planimetrie este dictată de principii arhitecturale, funcții, raționamente tehnice, experiențe culturale, ș.a. Antagonic plasăm *peisajele neorganizate*, ce sunt aflate înafara puterii omului de ale controla, și pe care acesta le consideră spații stăpânite de alte forțe. Sunt peisajele unde este absentă umanizarea, echilibrul, făcându-i astfel loc haosului, incontrollabilului. Astfel de peisaje, în cadrul satului tradițional și potrivit gândirii populare, este spațiul ce se afla înafara hotarului, iar în basme sunt amintite păduri și crânguri fermecate, tărâmurile de dincolo de ape, ș.a.

După dimensiune

Peisajele etnografice pot fi particulare anumitor comunități purtătoare de patrimoniu, dimensionate astfel în areale mai mari sau mai mici, cu intensitatea elementelor de artă populară, spre exemplu, mai densă sau mai redusă. Astfel, unele peisaje etnografice și componentele lor edificatoare pot fi întâlnite în anumite regiuni, precum fânarele în zonele pastorale, cramele în regiunile viticole și pomicole, ș.a. Majoritatea peisajelor sunt organizate dimensional în corespundere cu calitatea și cantitatea resurselor substratului genetic de manifestare, funcțiile ce urmează să le dețină, nivelul de păstrare și perpetuare a tradiției construcției, manifestării acestor tipuri de peisaje în zonă. Prin urmare, identificăm *peisaje de ordin major*, precum este satul cu toate elementele constituente (vatra și moșia), evoluat de la simplele nuclee de gospodărie de mici dimensiuni la aglomerări rurale; peisajul piscicol cu toate adăposturile, instrumentarul, transporturile asociate, prezent pe moșia localităților din văile râurilor, preajma lacurilor, ș. a; *peisaje de ordin mediu*: cimitirul – vatra celor duși în Lumea de Dincolo, însemnat prin modalitatea organizată de dispunere a pietrelor de mormânt, cruci din piatră sau din lemn, gruparea morintelor în cimitir pe familii, spițe de neam, pe părți de sat; *peisaje de ordin minor*, cum ar fi grădinița cu flori, cu zarzavaturi. Specificăm aici și formele de depozitare, tehnicile de aranjare și păstrare a fănețelor, precum îngrămădirile de stoguri, clăi, glugi atât în gospodărie, pe pământul din

spatele casei, sau pe terenul deținut de familie în moșia satului.

Sursele ilustrațiilor: Fig.1-4, Fig.6-21. - Fotografii de D.Onica; **Fig. 5.** Albumul de litografii realizate de Raffet. <http://www.capodopere2019.ro> (09.12.2019)

Referințe bibliografice:

1. Această tipologizare a fost publicată inițial în lucrarea *Peisajul cultural rural dintre Prut și Nistru. Aspecte etnogeografice* (Dorina Onica). București: Editura Etnologica, 2017. Textul inclus în acest volum reprezintă o variantă adaptată, actualizată, agăugită cu informații obținute din cercetările etnografice de teren, efectuate în anul 2018, 2019.
2. Dorina Onica. The cognitive function of the ethnographic landscapes. În: *Journal of Romanian Literary Studies*, no 12. Târgu Mureș: Arhipelag XXI Press, 2017, p. 711.
3. Ion Ghinoiu. Tipologia peisajelor etnografice românești. În: *Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte*, seria IV, tomul III. București: Academia R.S.R., 1982, p. 93.
4. Vos W., Meekes H. Trends in European Cultural Landscape development: Perspectives for a Sustainable Future. În: *Landscape and Urban Planning*, no.46. Amsterdam: Elsevier, 1999, p. 4.
5. Lucian David. Peisajele etnografice din România. București: Editura Etnologica, 2015, p. 71.
6. Iurie Bejan. Utilizarea terenurilor în Republica Moldova. Chișinău: Ed. ASEM, 2010, p. 50.
7. Zamfir C. Arbore. Basarabia în secolul XIX. București: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1898, p. 384.
8. Ibidem, p. 414.
9. Petre Ștefănuță. Folclor și Tradiții Populare, vol. 1, Chișinău: Știința, 1991, p. 61.
10. Cadastrul funciar al Republicii Moldova, 2005.
11. Biroul Național de Statistică, 2018.
12. Zamfir C. Arbore, op. cit., 1898, p. 422.
13. Inf. n.n., a. n. 1936, s. Braicău, r. Donușeni, înreg. în aprilie 2012, culeg. D. Onica.
14. Zamfir Arbore. Basarabia secolului al XIX-lea. București: Ed. Academiei Române 1899, p. 424.
15. Inf. Tudor Gâscă (zis după poreclă Șchiopu), a. n. 1944, studii superioare, băștinaș, s. Manta – Cahul, înreg. la 23.07.2018, culeg. D. Onica.
16. Constantin Mihăilescu. Mediul geografic al Republicii Moldova, vol. 1. Resursele naturale. Chișinău: Știința, 2007, p. 67.
17. Varvara Buzilă. Pâinea aliment și simbol. Experiența sacralului. Chișinău: Știința, 1999, p. 287.
18. Lucian David, op. cit., p. 106.
19. Dimitrie Cantemir. Descrierea Moldovei. București – Chișinău: Litera Internațional, 2001, p. 49.
20. Zamfir C. Arbore, op. cit., 1898, p. 455.
21. Inf. Maria Ciocanu, a. n. 1946, studii universitare, băștinașă, Boldurești – Nisporeni, înreg. 2017, culeg. D. Onica.
22. Constantin C. Giurescu, Istoria pădurii românești. Din cele mai vechi timpuri până astăzi, ediția a doua, revăzută și adăugită, București, Editura Ceres, 1942, p. 355.
23. Zamfir C. Arbore, op. cit., 1898, p. 454.
24. Zamfir C. Arbore, op. cit., 1898, p. 455.
25. Pavel I. Guja. Natura și Omul la Nișcani (observări antropogeografice). În: *Buletinul Institutului Social Român din Basarabia (Nișcani și Iurcenii)*, tom. I. Chișinău: Tiparul moldoveanesc, 1937, p. 54.
26. Biroul Național de Statistică, 2018.
27. Александр А. Кочубинский. Тура (Тирас) - Белгород-Акерман и его новая лапидарная надпись от 1454 года. ЗООИД. no. 23, 1901, с. 113.
28. Alexandru Furtună. Unele considerente privind păstoritul transhumant și implicațiile lui în Basarabia, Transnistria, Crimeea, Caucaz și Asia Mijlocie (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX). În: *Tyragetia*, Anuar VIII. Chișinău: Muzeul Național de Istorie a Moldovei, 1999, p. 184.

29. Александр Фуртунэ. Овцеводство у Молдаван в XIX-начале XX в. Кишинев: Штйинца, 1989, с. 16-17.
30. Sergiu Tabuncic. Satul din nord-estul Țării Moldovei în secolele XIV-XV. Teză de doctor. Iași: Universitatea Alexandru Ioan Cuza, 2000, p. 25.
31. Ion Ghinoiu. Mitologie română. Zeii pastoralii. București: Univers enciclopedic gold, 2014, p. 35.
32. Dorina Onica. Seminarul internațional Saint George/Hidirellez. Despre colaborări internaționale în domeniul promovării patrimoniului cultural imaterial. În: Buletinul Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, vol. 17 (30), Chișinău, 2012, p. 180.
33. Petre Ștefănuță. Folclor și Tradiții Populare, vol. 1. Chișinău: Știința, 1991, p. 130.
34. Dorina Onica. Viticultura în Țara Moldovei – Aspecte general istorice și documentare. În: Buletinul Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, vol. 15 (28). Chișinău, 2011, p. 99.
35. Ion Nistor. Basarabia sub gospodărire românească. Cernăuți: s.n., 1938, p. 16.
36. Biroul Național de Statistică, 2018.
37. Zamfir Arbore, op. cit., 1899, p. 439.
38. Михаил Губогло, Владимир Дергачев, Молдаване (Народы и культуры). Москва: Наука, 2010, с. 215-216.
39. Tudor Pamfile. Sărbătorile la români. București: Colecția Mythos, 2005, p. 146.
40. Alexandru Popescu. Tradiții de muncă românești în obiceiuri, folclor, artă populară. București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 171-172.
41. Maria Ciocanu. Contribuții etnografice la cunoașterea viticulturii țărănești din Basarabia. În: Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei. Iași: Editura Palatul Culturii, 2015, p. 251.
42. Pentru o analiză mai complexă a se vedea articolul Practici pomicele tradiționale în gospodăria țărănească din Basarabia. În: Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie (serie nouă). Fascicula Etnografie și Muzeologie, vol. 29 (42). Chișinău, 2018, pp. 116-136.
43. Dimitrie Cantemir. Descrierea Moldovei. București – Chișinău: Litera Internațional, 200, p. 47-48.
44. Zamfir C. Arbore, op. cit., 1898, p. 433.
45. Zamfir C. Arbore, op. cit., 1898, p. 434.
46. Petre Ștefănuță, op. cit., p. 61.
47. Ion Scurtu. Istoria Basarabiei de la începuturi până la 1988. București: Ed. Semne, 1998, p. 146.
48. Fondul funciar după modul de folosință la 1 ianuarie 2018.
49. Д. Гузинский, Г. Васкан, В. Поликарпов. Ливезиле де пе тераселе Ниструлуи. Кишинэу, Картя молдовенеаскэ, 1960, p. 38.
50. Olimpiu. O. Constantinescu, Ion I. Stoian. Din datina Basarabiei. Materialul este adunat de elevii Scolii Normale de băieți, Chișinău. Chișinău: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1936, p. 108.
51. Г. В. Ватаманюк. Култура спечилюр сымбуроасе. Кишинэу, Картя Молдовенеаскэ, 1984, с. 85, 86.
52. Valer Butură. Etnografia poporului român. Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1978, p. 175.
53. Boris Malski. Olănești. Monografie sociologică a unui sat de pe Nistru, vol. 2. Cetatea Albă: Tipografia de pe lângă Prefectura jud. Cetatea-Albă, 1939, p. 545.
54. Petre V. Ștefănuță, op. cit., p. 165.
55. Costețchi M. California României. Regiunea Pomicolă a Nistrului de Jos din județul Tighina. În: Buletinul Institutului de Cercetări Sociale al României. Regionala Chișinău, tom. II. Chișinău: Tiparul moldovenesc, 1938, p. 331.
56. Olimpiu. O. Constantinescu, Ion I. Stoian, op. cit., p. 121.
57. Inf. Maria Cudlenco, culeg. Emil Țărcomnicu. Sărbători și obiceiuri. În: CrihanaVeche. Album monografic. București: ICR, 2017, p. 150.
58. Vlad Vornic, Ion Ceban, Serghei Agulnicov. Sondajul din situl arheologic de la Crihana Veche – În Baltă. În: Arheologia Preventivă în Republica Moldova. Vol. II. Chișinău: Bons-Offices, 2015, p. 92-93.
59. Ion Ceban. Archäologische Denkmäler in der gemeinde Soboziia Mare, bezirk Cahul, Republik Moldau. În: ReDIVA, nr. 1. Cluj-Napoca:, 2013. Planșa 5, p. 122.
60. Constantin Filipescu, Eugeniu N. Giurgea. Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice. Chișinău: Institutul de Arte Grafice „România Nouă”, 1919, p. 237.
61. Ibidem, p. 241.
62. Ibidem, p. 242.
63. Victor Ladaniuc, Tudor Țopa. Localitățile Republicii Moldova, vol. 5. Chișinău: Fundația „Draghiștea”, 2005, p. 256.
64. Fondul funciar după modul de folosință, la 1 ianuarie, 2018.
65. Афанасье Чужбинский. Поездка в Южную Россию, ч. 2: Очерки Днестра. Санкт-Петербург: А.Ф. Базунов 1863, с. 356
66. Inf. Lupu Marcel a lu Gheorghe, a. n. 1984, studii gimnaziale, pescar de la 14 ani, s. Manta - Cahul, înreg. la 21. 07. 2018, culeg. D. Onica.
67. Zamfir C. Arbore, op. cit., p. 468.
68. Ion Ghinoiu, Popasuri etnografice românești. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 61.
69. Petre Ștefănuță, op. cit., p. 184.
70. Inf. Lupu Gheorghe (porecla Burlui), a. n. 1953, 12 clase serale, bășinaș, s. Manta – Cahul, înreg. la 22. 07. 2018, culeg. D. Onica.
71. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention 2008. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2008, p. 86.
72. Ibidem, p. 86.
73. Eugen Bâzgu, Procedee tradiționale de captare a apei potabile. În: Buletinul științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei, vol. 5 (18). Chișinău, 2006, p. 57.
74. Pompei Cocean, Nicoleta David. Peisajele Culturale. Cluj-Napoca: Risoprint, 2014, p. 41.
75. Веденин Ю. А., Кулешова М. Е., Культурный ландшафт как объект наследия. Институт Наследия. Москва: Дмитрий Буланин, 2004, p. 46.
76. Inf. Varvara Stoian, a. n. 1932, 8 clase, bășinașă, s. Manta – Cahul, înreg. la 21.07.2018, culeg. D. Onica.
77. Gheorghe Botezatu. Povești populare din Basarabia. Chișinău: Prut internațional, 2005, p. 124-125.
78. Dimitrie Cantemir, op. cit., p. 198-199.
79. Ю. А. Веденин, М. Е. Кулешова, op. cit., p. 46.

VI. EVOLUȚIA MUZEULUI CA FENOMEN SOCIO-CULTURAL ÎN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN

Teritoriul Basarabiei, situat în Sud-Estul Europei, prezintă un colț pitoresc al bătrânului continent, care a păstrat numeroase vestigii ale trecutului, plătuite de-a lungul veacurilor de o succesiune întreagă de bogate tradiții și culturi ale populației ce a locuit în acest spațiu. Anexarea acestui ținut la imperiul țarist, în anul 1812, a determinat specificul dezvoltării lui, care în curând va căpăta denumirea de Basarabia.

Acest specific a fost mai întâi, determinat de faptul, că pustiită de războaiele ruso-turce de la sf. sec. al XVI-lea – înc. sec. al XIX-lea, „această parte a Moldovei avea o cultură puțin dezvoltată. La momentul anexării la Rusia Basarabia nu avea nici o școală”, iar „căi de comunicație aproape că nu existau”. Altă cauză care a determinat acest specific a fost dezvoltarea relațiilor capitaliste în imperiul țarist, care a cuprins și teritoriul dintre Nistru și Prut.

Dezvoltarea relațiilor capitaliste a impus necesitatea studierii Imperiului Rus, inclusiv a Basarabiei, din punct de vedere geografic și economic. Totodată a crescut interesul față de trecutul istoric și bogățiile naturale ale diferitor regiuni ale imperiului. Mulți savanți ruși au fost interesați de antichitățile din Basarabia, unii dintre ei venind chiar la fața locului spre a le cerceta sau a le achiziționa pentru colecții. În perioada 1818 – 1831 A. Veltman, activând în cadrul Comisiei topografice militare, a adunat antichități de pe întreg teritoriul Basarabiei, efectuând în acest scop cercetări de istorie și arheologie. Astfel au procedat și savanții N. Nadejdin, N. Murzakevici, N. Iastrebov, însă toate piesele colecționate au fost scoase din ținut. Acest fenomen este specific pentru întreaga epocă modernă, când bunurile descoperite la periferie se transmiteau muzeelor din capitala imperiului. În activitatea de colectare a vestigiilor istorice au fost implicate mai multe instituții din Rusia, printre care Academia Imperială de Științe, Ministerul afacerilor Interne, Comisia Imperială de Arheologie, Sfântul Sinod etc.

Pe parcursul sec. al XIX-lea, o bună parte din antichitățile descoperite pe teritoriul Basarabiei a fost depozitată la Muzeul Societății de Istorie și Antichități din Odesa, inclusiv o colecție de documente vechi, hrisoave domnești, manuscrise, zapise, bogate colecții numismatice și arheologice. Procesul de acumulare a pieselor de valoare, care a avut un caracter relativ instituționalizat, a asigurat formarea unor colecții muzeale ce țin de istoria și cultura autohtonă în afara granițelor Basarabiei. În același timp, practica respectivă a dus la sărăcirea colecțiilor particulare, a fondurilor mănăstirilor și bisericilor din Basarabia.

În pofida condițiilor din acea perioadă, erau și în ținut persoane private preocupate de colecționarea bunurilor culturale. Primele colecții particulare, atestate în acest spațiu în sec. al XIX-lea, sunt cele de carte. Una din cele mai valoroase a fost cea a cărturarului Dimitrie Gobleas, fost profesor la Academia domnească din Iași, care, în 1822, se stabilește cu traiul în Basarabia. În 1825, el transmite colecția sa de carte moșierului basarabean D. Carastati, care, la rândul său, a donat-o Gimnaziului de

băieți nr. 1 din Chișinău. Colecția număra 2 723 de volume și cuprindea opere ale gânditorilor antici și moderni, lucrări științifice și volume literare în limbile greacă, germană, franceză, latină etc. Pentru acele timpuri, era o colecție impunătoare și de valoare incontestabilă. Până la sf. sec. al XIX-lea, această colecție s-a aflat în biblioteca gimnaziului.

O altă categorie de colecții particulare din sec. al XIX-lea, atestate în Basarabia, sunt colecțiile eterogene ale familiilor de nobili. Ele cuprindeau picturi, sculpturi, piese de mobilier, piese numismatice, arme, podoabe, bijuterii, medalii, obiecte din argint și bronz, faianță și porțelan. Erau cunoscute colecțiile familiilor Donici, Lazo, Casso ș.a. Colecțiile lor se completau în special cu obiecte aduse din Rusia, Franța, Germania. Ca o parte componentă a acestui proces s-a constituit și mișcarea muzeistică, pătrunsă în Rusia încă în sec. al XVIII-lea, pentru ca în sec. al XIX-lea să capete o amploare tot mai mare.

Premisele apariției Muzeului în ținut ca fenomen socio-cultural a fost determinat, pe de o parte, de activitatea de colecționare a diferitor vestigii istorice și bunuri culturale, care în a II-a jumătate a sec. al XIX-lea a dat naștere unor muzee particulare. Pe de altă parte, o activitate considerabilă, care a pus începutul instituției muzeale basarabene, a fost organizarea diferitor expoziții industriale și agricole atât în centrele din Rusia, cât și în Chișinău.

Primele expoziții industriale au fost organizate în Europa Occidentală la sf. sec. al XVIII-lea, la Praga, în 1791, și în Paris, în 1795. Succesul acestor expoziții a contribuit la răspândirea lor la inc. sec. al XIX-lea în majoritatea țărilor din Europa. În Rusia o asemenea expoziție a fost organizată în anul 1829 la Sankt Petersburg și se numea „Prima expoziție publică a articolelor de manufactură din Rusia”. Expozițiile de acest fel devin tradiționale și se organizau din inițiativa guvernului țarist la Moscova și Sankt Petersburg. În anii 30 din aceeași inițiativă a început să fie organizate și expoziții locale în diferite gubernii ale Imperiului Rus, inclusiv în Basarabia.

În 1836, în or. Smolensk s-a desfășurat o expoziție de articole de meșteșugărit și industrie locală, inclusiv și a uneltelor agricole și industriale, care a avut o apreciere înaltă a conducerii de vârf a Rusiei. Cu scopul de a organiza asemenea expoziții și în alte regiuni, la 25 august 1836 Ministerul de Interne a expediat o circulară în toate guberniile, în care se cerea instituirea „unor asemenea expoziții în orașele guberniale, care vor satisface curiozitatea, dar vor fi și utile în concursul de perfecționare a articolelor”⁶. Deoarece aceste expoziții puteau fi vizitate de către moștenitorul tronului în timpul călătoriei sale prin Rusia s-a dat dispoziția a le organiza, „după exemplul expoziției din Smolensk și în corespundere cu împrejurările locale, a stării industriei meșteșugărești de manufactură a fabricilor și uzinelor”. Prima expoziție din Basarabia a fost organizată la Chișinău în 1837, o expoziție de produse ale industriei casnice, textile și ale meșteșugului țărănesc în scopul promovării industriei locale. Conform dispoziției Ministerului de Interne, expoziția care urma să

fie deschisă la Chișinău era numită expoziție permanentă și era intitulată **Museum**. În vara anului 1837 a început munca de colectare a mostrelor pentru expoziție, a fost întocmit și un Registru al obiectelor expoziției cu două compartimente: lista pieselor pentru expoziția temporară și lista pieselor ce vor fi donate pentru organizarea muzeului gubernial. Materialele expoziției din 1837 au fost structurate nu după gen sau tip, dar în conformitate cu județele de unde au fost expediate. Piese prezentate la expoziția din 1837 erau suficiente pentru a pune bazele unei instituții muzeale. Dar, la Chișinău nu s-a putut găsi un local pentru muzeu. Anul 1837 a pus începutul tradiției de a organiza în Basarabia diverse expoziții, inclusiv agricole, agricole-industriale, de meșteșuguri, de industrie casnică etc. Această experiență a fost reluată în 1943, când Basarabia participă la Expoziția Agricolă care a avut loc la Odesa și la Expoziția creațiilor sătești din Basarabia, organizată la Chișinău între 28 septembrie și 3 octombrie 1947. La expoziția din Chișinău, după cum mărturisesc documentele de arhivă "...cele patru camere ale expoziției erau împodobite cu covoare și alte țesături din ținut... care servesc ca dovadă a bunăstării populației locale."

În anul 1850 la Sankt Petersburg are loc Expoziția Creațiilor Sătești, organizată cu scopul de a prezenta "Tabloul gospodăriei sătești" din toate guberniile. La această expoziție au participat mai mulți expozanți din diferite județe din Basarabia, care au prezentat produse agricole, viticole și vinicole înalt apreciate de public. Vinul și porumbul prezentat de moșierul K. Targon din județul Akkerman, au fost menționate cu Medalia Mare de Argint, iar porumbul etalat de A. Denghing de la Școala de Pomicultură din Basarabia a fost distins cu Medalia Mică de Argint.

Concomitent cu participarea la expozițiile din Rusia, în aceeași perioadă Basarabia participă la expoziții internaționale, piesele căreia au fost etalate în pavilioanele Rusiei. La Expoziția de la Londra din anul 1862 și cea de la Paris din anul 1867 în lista materialelor expediate din Basarabia au fost incluse porumbul, "cu care Basarabia este foarte cunoscută peste hotare", tutunul, vinurile, cerealele și culturile tehnice. În colecția Basarabiei au fost incluse 30 de denumiri de culturi și produse agricole.

Majoritatea exponatelor au fost pregătite de Școala de Pomicultură și Viticultură din Basarabia, iar tutunul și vinul au fost prezentate de cei mai mari producători din ținut – moșierii Kazimir, Cristi și Angheliet. Tot în această perioadă a sec. al XIX-lea se atestă noi încercări de a înființa muzee. În anul 1840 la conacul său din Logănești, nu departe de Hâncești, A. Ruppert, fostul guvernator al Siberiei de Est, a înființat un cabinet de rarități și curiozități ale naturii, în care erau expuse monede vechi, piese de mineralogie și științe ale naturii, obiecte din China, Japonia și de la diferite popoare din Siberia Acest cabinet, de fapt, a fost primul muzeu privat din Basarabia și a existat până la începutul sec. XX.

Reformele din Rusia din anii 70 ai sec. al XIX-lea au înviorat colecționarea, trezind dorința multor persoane private de a aduna și a conserva vestigii istorice din Basarabia. În această perioadă apar importante colecții particulare cu profil arheologic și numismatic. Concomitent

se schimbă structura socială a colecționarilor. În tagma lor vin intelectuali, persoane cu cunoștințe profunde, bine pregătite pentru o asemenea activitate. În împrejurări noi, apare tendința de a deschide, în baza colecțiilor proprii, muzee pentru public și de a participa la diferite expoziții. Dintre colecțiile istorice cunoscute în această perioadă prezintă un interes cele ale lui N. Sikard, I. Suruceanu, N. Grebencea, G. Bantîș, A. Cotruța, S. Potoțki, ale familiilor Catargi, Donici, Casso, Manuc-Bei ș.a. De o popularitate deosebită se bucura colecția N. Sikard, care a călătorit mult prin Europa. Fiind captivată de istoria veche, N. Sikard a adunat o bogată colecție de vase antice, pe care a adus-o la conacul său din satul Vadul lui Vodă, completând-o permanent cu antichități din străinătate, din Basarabia, din sudul Rusiei. Astfel, în 1876, a inaugurat un bogat muzeu particular, care s-a bucurat de înalte aprecieri din partea contemporanilor. În secția de geologie erau expuse numeroase roci cu amprente de ornamente vegetale și animale fosile, secția de antichități avea o bogată colecție de obiecte antice din Italia, Egipt, Grecia, din orașele Tyras, Olbia. Prin piesele sale variate și prețioase, colecția muzeului prezenta o valoare științifică deosebită. La începutul sec. XX N. Sikard se stabilește în Italia, iar muzeul, lăsat moștenitorilor săi din Basarabia, a dispărut în împrejurări necunoscute. În această perioadă a fost remarcată și colecția particulară a lui I. Suruceanu, arheolog, autodidact. Pe parcursul întregii sale vieți, colectând antichități din zona litoralului nordic al Mării Negre, a creat una din cele mai mari și mai bogate colecții private din Imperiul rus. Ea cuprindea 3 mii de antichități egiptene, un mare număr de amfore antice cu inscripții, vase grecești și romane, 75 mii de obiecte din sticlă, bronz, argint și aur, 202 cercei și inele din metale prețioase, peste 12 mii de monede vechi din aramă, aur și argint și o bibliotecă de 3 500 de volume. Colecția era importantă nu numai prin numărul mare de piese, dar și prin valoarea multora din ele. În anul 1884, cu ocazia convocării celui de-al VI-lea Congres de arheologie din Rusia, I. Suruceanu participă la expoziția arheologică din Odesa, producând o adevărată senzație. În anii 80 ai sec. al XIX-lea, Ion Suruceanu deschide la Chișinău un muzeu care, ulterior, a fost denumit Muzeul de Antichități al Pontului Scitic. Muzeul avea zece camere și o curte, în care erau expuse numeroase lespezi funerare din marmură cu inscripții în greaca veche și în latină. În 1897, Ion Suruceanu a decedat, iar colecția muzeului a fost treptat dispersată și achiziționată de muzeele din Odesa, Herson, Moscova și de persoane particulare. În 1896, la Chișinău a fost deschis încă un muzeu privat în baza colecției de antichități a lui Iacob Lebzin. Cu regret, nu se cunoaște soarta ulterioară a acestui muzeu.

Un pasionat colecționar de rarități a fost și S. Potoțki, profesor la o școală din sudul Basarabiei. El a adunat o colecție mixtă din obiecte legate de istoria ținutului, cel mai numeros fiind compartimentul de numismatică, ce cuprindea monede turcești și romane, descoperite în sudul Basarabiei și pe litoralul de nord al Mării Negre. S. Potoțki a donat o parte din monede Comisiei științifice a arhivelor din Basarabia, iar cealaltă parte a colecției a fost vândută, în 1915, Societății de Istorie și Antichități din Odesa.

Printre colecțiile istorice se evidențiază cea a familiei



Fig. 1. Muzeul de istorie a orașului Chișinău

Catargi, care se păstra la conacul din satul Cobîlnea, județul Soroca. Ea conținea numeroase documente vechi, hrisoave domnești, manuscrise, obiecte de anticariat, numismatică. Un interes deosebit prezentau documentele regelui polonez Sobieski, un document al domnitorului Petru Rareș și uricul pe pergament al domnitorului Bogdan. Familia Catargi avea, de asemenea, și o mare bibliotecă cu literatură despre Basarabia; destinul lor după evenimentele din anii 1917 – 1918 nu se cunoaște.

Pe lângă colecțiile de obiecte istorice, în această

perioadă apar și colecții de obiecte de artă. Colecția familiei Casso care se păstra la conacul din satul Chișcăreni, cuprindea și opere autohtone autentice, însă predomina pictura franceză. Renumitul sculptor basarabean Alexandru Plămădeală a dat o înaltă apreciere acestei colecții, numind-o "un muzeu de mare valoare".

Mișcarea muzeală din ținut continuă să fie susținută de expozițiile agricole și industriale. Organizatorii și promotorii tuturor expozițiilor din a doua jumătate a sec. al XIX-lea – începutul sec. XX au fost zemstvele. Lor le aparține și inițiativa de a crea muzee publice. În acest proces s-au încadrat și zemstvele județene. De exemplu, în 1910, Zemstva Județeană din Bender a inițiat fondarea unui așezământ muzeal cu profil argicol. La crearea lui au colaborat baronul A. Stuart, A. Greculov, N. Moghileanski și F. Cernițki. În 1914, Muzeul Agricol și Pedagogic, cu o secție de istorie naturală, a fost deschis pentru public.

Numărul expozițiilor în Basarabia vor fi organizate nu numai la Chișinău dar și în localitățile rurale. Una dintre cele mai mari a fost Expoziția agricolă și industrială din 1889 de la Chișinău, organizată de Zemstva gubernială și care a pus temelia organizării primului muzeu public din Basarabia – Muzeul Zemstvei. Nobilimea basarabeană susținea și promova expozițiile. Constantin C. Cazimir s-a remarcat prin organizarea expozițiilor agricole de la Edineț. Prima expoziție agricolă organizată la Edineț are loc în 1896, iar cheltuielile au fost suportate de familia Cazimir, care a oferit atât terenul necesar, moșia, cât și clădirea. În cadrul expoziției au fost prezentate



Fig. 2. Muzeul de Istorie și Etnografie din Bălți

mostre ale producției agricole și zootehnice. În anul 1902 au fost deschise secțiile Mașini și Unelte Agricole, Comerț și Industrie, în 1903 apar două noi secții – Lucru manual și Învățământ, iar în 1912 – secția Apicultură și Viticultură. Tradiționale la începutul secolului XX au devenit expozițiile agricole și de industrie casnică de la Chiriuteni, Cernoleuca, Cotiujeni etc. În Basarabia sunt înregistrate și expoziții etnografice, după modelul celor din guberniile centrale ale Imperiului Rus. Prima expoziție etnografică din Rusia (la care sunt prezentate și mostre din Basarabia) a fost deschisă la 23 aprilie 1867 la Moscova, la Manej, în cadrul căreia au fost prezentate 300 de manechini în costume naționale, 450 seturi de vestimentație cu accesorii, 1100 de obiecte și 1600 de fotografii. Există în cadrul expoziției un compartiment "Фотографические снимки, альбомы и рисунки" cu imagini autentice de țărani. Fotografia etnografică făcea primii pași. Manechinii pentru figurile de moldoveni au fost executate de artistul plastic I.V. Șumanski.

Organizarea și promovarea expozițiilor în Basarabia secolului al XIX-lea va crea una din premisele apariției muzeului public în ținutul dintre Prut și Nistru. În perioada modernă, o contribuție aparte la crearea și dezvoltarea muzeelor au avut-o societățile științifice și culturale, al căror obiectiv era cercetarea istoriei, naturii și culturii ținutului. În 1898 a fost creată Comisia Științifică gubernială a arhivelor, care își propunea drept scop depistarea, colectarea și salvarea tuturor antichităților și mărturiilor istorice. Sarcina primordială a comisiei era înființarea unei arhive, a unei biblioteci și a unui muzeu.

Inițiatorul creării unui muzeu de antichități a fost secretarul comisiei I. Halippa, care a propus, pe lângă activitatea de colecționare a vestigiilor, să se facă și săpături arheologice. În primii ani de activitate, comisia a reușit să adune un patrimoniu important, ce cuprindea 200 de monede vechi descoperite în sudul Basarabiei, o colecție de acte vechi, printre care manuscrise și documente donate de Z. Donici, o colecție mare de arme turcești, o hartă din timpul domniei lui Al. I. Cuza, piese arheologice din colecția lui I. Suruceanu, fotografii și alte mărturii istorice. Patrimoniul acumulat permitea inaugurarea unui muzeu public, de aceea, începând cu anul 1903, comisia și în special, I. Halippa, sunt în căutarea unui spațiu pentru muzeu. Dar inițiativa a eșuat din cauza împrejurarilor istorice. O activitate importantă în direcția creării unui muzeu public, a desfășurat și Societatea Istórico-Arheologică Bisericească din Basarabia. Înființată în 1904, societatea, al cărei secretar era I. Halippa, avea scopul de a colecta, a păstra și a studia antichitățile locale bisericești și de a pregăti materiale necesare pentru a scrie istoria Eparhiei Chișinăului și a crea un muzeu eparhial. Adunând patrimoniul necesar în bază de donații, societatea inaugurează în 1906, la parterul Consistoriului Duhovnicesc din Chișinău, Muzeul de Antichități Bisericești. Acesta avea trei secții: numismatică, carte veche, veșminte bisericești. În 1912 muzeul este transferat într-un local nou din Casa Eparhială. Cele trei camere mari și frumoase au permis amenajarea unor noi expoziții pentru public. La dezvoltarea muzeului au contribuit I. Parhomovici, V. Kurdinovski, P. Mihail și C. Tomescu. Până la cea de-a doua conflagrație mondială, muzeul a acumulat numeroase colecții, devenind o importantă arhivă

istorico-documentară.

Este concludentă și activitatea muzeală a Societății Naturaliștilor și Amatorilor de Științe ale Naturii, creată în 1904, care a activat în incinta muzeului Zemstvei până în anul 1917, sub președinția primului director A. Stuart. Membrii acestei societăți erau permanent antrenați în activitatea muzeului, contribuind astfel la prosperarea lui ca centru de cultură și știință. În 1908, în una din încăperile Muzeului Zemstvei, a fost organizat Muzeul Școlar Ambulant, un muzeu didactic al societății naturaliștilor, creat în ajutorul instituțiilor de învățământ. Societatea a înființat și o comisie muzeală, care avea scopul de a fonda un muzeu ambulant, cu material didactic în toate domeniile științelor naturii, care să poată fi împrumutat de către instituțiile de învățământ, „dacă aveau cabinetele amenajate” și de către persoane private. Colecțiile muzeale au fost create din donații, cotizații speciale, mijloace obținute prin organizarea unor lecții publice cu plată. Cu sursele financiare acumulate, Societatea a procurat colecții didactice de la Muzeul Ambulant al Societății Tehnice Imperiale din Sankt Petersburg, de la diferite întreprinderi și organizații. Un ajutor considerabil a acordat și Muzeul Zemstvei, care a donat preparate și animale naturalizate, permanent având grijă de completarea colecției. Muzeul era deschis două zile pe săptămână și activa pe tot parcursul anului de învățământ. Pe lângă împrumutul materialelor didactice, muzeul organiza lecții practice și excursii pentru elevi la diferite discipline. Activitatea Muzeului Școlar Ambulant era dirijată de către Comisia muzeală a Societății. A fost închis în anul 1917, odată cu destrămarea Societății Naturaliștilor.

Primul deceniu al sec. XX marchează și apariția unui muzeu public în orașul Soroca, creat cu concursul Societății Cercetătorilor Ținutului Nistru. Fondată în 1907 din inițiativa intelectualilor locali, societatea își pune drept sarcină primordială păstrarea antichităților și a obiectelor etnografice. Baza muzeului a fost pusă chiar în ziua inaugurării Societății, când locuitorii orașului au făcut donații. În luna martie 1908, muzeul a fost deschis pentru public, fiind amplasat în incinta clădirii Zemstvei Județene, avea trei secții: istorie și arheologie, geografie și etnografie. La acel moment, muzeul dispunea de un patrimoniu de 896 de piese, iar peste doi ani avea 1141 de piese. Conducătorul muzeului V. Bogaevski, împreună cu membrii societății și cu susținerea permanentă a populației, i-a asigurat o dezvoltare continuă. În 1913, muzeul avea secții de etnografie, științe ale naturii, industrie casnică, numismatică, viticultură și colecții de agronomie. Deschiderea unei secții de etnografie a fost o realizare deosebită a acestui muzeu, marcând începutul studierii etnografice a zonei de nord a Basarabiei. Cu părere de rău, bogatul patrimoniu al Muzeului din Soroca s-a pierdut în vâltoarea evenimentelor din anii 1917-1918. În perioada interbelică muzeele din Basarabia, moștenite din perioada anterioară sunt păstrate și dezvoltate și se organizează altele noi. Muzeul Zemstvei din Basarabia este reorganizat în Muzeul Național de Istorie Naturală din Chișinău. Acor-darea statutului de Muzeu Național reprezintă o apreciere, la justa lor valoare, a colecțiilor muzeului și a activității desfășurate în perioada precedentă, a rolului lui în viața culturală și științifică a Basarabiei. Totodată, acesta era și meritul lui P. Gore, directorul muzeului, care, în 1919,

este ales membru de onoare al Academiei Române. În 1922, din inițiativa noului director N. Florov, doctor în științe, se elaborează un program de dezvoltare a muzeului ca instituție de cercetare, în care să-și găsească locul toate ramurile științelor naturale, iar activitatea de colectare a pieselor muzeale să se bazeze pe o concepție științifică. În baza programului, muzeul se preocupă, în special, de studierea naturii Basarabiei în domeniul pedologiei, hidrologiei, entomologiei, paleontologiei și arheologiei. Rezultatul acestei activități au fost prezentate în cadrul Expoziției Generale, organizate la Chișinău în anul 1925, muzeul fiind distins cu Premiul Mare și cu Medalia de Aur. Datorită succeselor obținute, muzeului i s-a încredințat sarcina de a se ocupa de organizarea și administrarea parcurilor naționale pentru conservarea terenurilor care prezintă interes științific, ca structură geologică, din punct de vedere paleontologic, sub aspectul florei și faunei. În scurt timp pe întreg teritoriul Basarabiei au fost organizate 24 de parcuri naționale, iar în preajma Muzeului din Chișinău a fost înființată o grădină botanică, ce prezenta flora ținutului. Începând cu anul 1926, rezultatele cercetărilor efectuate sunt publicate în buletinul muzeului. Până în 1942, această primă publicație științifică de specialitate a înregistrat 10 apariții. În paginile anuarului au văzut lumina tiparului lucrări importante din diferite domenii atât ale cercetătorilor muzeului, cât și ale celor din țară și de peste hotare.

O nouă etapă în activitatea științifică a Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău începe în anul 1932, odată cu venirea în postul de director a profesorului I. Lepși. Prin contribuția acestui savant, muzeul desfășoară un amplu program de cercetări științifice fundamentale, transformându-l într-un institut de cercetări științifice serioase și multilaterale. În perioada 1933-1937, muzeul servește ca bază didactică și de cercetare a Facultății de Agronomie a Universității din Iași la Chișinău. Conform Decretului-lege nr. 3783 din noiembrie 1937, muzeul este transformat în Muzeul Regional al Basarabiei. Noul regulament confirma că muzeul este un institut cu riguroase cercetări științifice regionale și totodată o arhivă centrală de colecții. Continuând să acorde prioritate științelor naturii, muzeul a creat o stațiune limnologică la Vâlcov, ulterior și muzeul Deltei, în care au fost expuse flora și fauna, ecologia animalelor, istoria ținutului. Pe lângă activitatea de cercetare, muzeul a continuat să-și completeze colecțiile, să organizeze expoziții și să deservească publicul vizitator sub conducerea academicianului P. Gore, a profesorilor N. Frolov, și I. Lepși, cu contribuția doctorilor N. Moroșan C. Ambrojevici, E. Miller, F. Bujor, a cercetătorilor F. Porucic, N. Zubovski, M. Pocoară, Gr. Vrabie, a conservatoarei A. Osterman și a altor muzeografi.

În perioada interbelică, fostul Muzeu al Zemstvei din Bender și-a continuat activitatea, transformându-se într-un muzeu didactic ambulant, cu sarcina principală de a propaga cunoștințele agricole.

Muzeul Bisericesc din Chișinău și-a îmbogățit substanțial colecțiile. În 1944, în urma războiului, acest important muzeu dispare, soarta lui fiind o enigmă și până astăzi. Muzeul Bisericesc a avut o influență benefică asupra apariției și dezvoltării altor muzee bisericești din Basarabia. În anii 1923-1924 au fost deschise muzee bisericești la Ismail și Bălți. Susținute de slujitori ai bise-

riicii, de intelectuali și oameni de rând, aceste muzee au adunat un patrimoniu prețios care, până la anul 1940, a fost expus pentru public în incinta episcopioilor. Activitatea muzeelor bisericești a contribuit la păstrarea patrimoniului, reflectând istoria Bisericii basarabene și acumularea unor colecții regionale.

Muzeul de Antichități de la Cetatea Albă a fost înființat în 1924. Colectarea materialelor pentru acest muzeu a început în anul 1919, în urma săpăturilor arheologice din localitate. Mai târziu, primăria pune la dispoziția muzeului un local spațios în centrul orașului, care, din 1935, este deschis pentru public. Sub supravegherea profesorului universitar P. Nicorescu, cu eforturile depuse de Gr. Avachian, V. Șah-Nazarov și cu concursul municipiului, a fost creată o colecție remarcabilă, care, după cum a menționat academicianul Șt. Ciobanu, a permis ca cel dintâi muzeu de antichități din Basarabia să ia ființă la Cetatea Albă.

În anii 20, primul savant care a lansat ideea de a fonda un muzeu de etnografie în aer liber în Basarabia a fost P. Ștefănuță. În 1934, din inițiativa lui, se înființează Institutul Social Român din Basarabia, care a efectuat cercetări în satele Basarabiei până în anul 1939. În timpul cercetărilor, colaboratorii institutului au adunat multe piese etnografice, au organizat o expoziție de fotografii despre viața rurală. Expoziția Generală și Târgul de Mostre de la Chișinău din 1925, când pentru prima dată în Basarabia a fost prezentată și o mostră de arhitectură populară din zona Codrilor, și expoziția care s-a desfășurat în Grădina Publică din Chișinău în anul 1942 au încercat să materializeze ideea de a crea un muzeu etnografic în aer liber. Pentru realizarea acestei idei a fost repartizat un sector al Grădinii Publice în preajma monumentului lui Ștefan cel Mare, de-a lungul străzii de astăzi Mitropolit Gavriil Bănulescu – Bodoni, care a și fost numit Muzeul Satului Basarabean. Aici au fost aduse o casă țărănească de la Purcari, județul Cetatea Albă, și una de la Ignăței, județul Orhei, o biserică veche de lemn din satul Cornova și o moară de vânt de la Purcari.

O activitate importantă în direcția dezvoltării și protejării patrimoniului muzeal a realizat Comisiunea Monumentelor Istorice din Basarabia, care începând cu anul 1919 își desfășoară activitatea atât în direcția conservării mănăstirilor și bisericilor vechi, dar inițiază și acțiuni îndreptate spre stăvilirea traficului de icoane și alte obiecte vechi din ținut, fiind elaborate și concepții științifice referitoare la organizarea muzeelor locale.

Un moment decisiv în legislația culturală referitoare la instituția muzeală îl reprezintă Legea pentru organizarea bibliotecilor și muzeelor publice din 14 aprilie 1932⁴⁵, valoarea căreia constă în noua concepție a politicii culturale a României – protecția patrimoniului cultural. *"Legea votată în 1932, - spunea Nicolae Iorga, - cuprinde un sistem de muzee care ar salva ce nu s-a pierdut încă de generații ignorante și neglijente și ar pune la îndemâna oricui și din regiunile cele mai îndepărtate de drumurile mari, acest admirabil instrument de cultură care poate fi muzeul.../ Pretutindeni trebuie să se facă adunarea obiectelor care muzezează prin case particulare.../ Fără cheltuieli deosebite ele trebuie să fie supuse unei clasări chibzuite, îndreptându-se către aceste modeste așezăminte mai*

întâi școlile și apoi cealaltă lume căreia îi place a se numi cultă... / Să nu luăm în ușor sarcini ca aceea a muzeelor”.

Legea respectivă garanta protejarea patrimoniului muzeal, stabilind că obiecte de muzeu sunt *”tot ceea ce poate lămuri și ilustra trecutul și progresele civilizației noastre de la preistorie și până în vremea de față: obiecte preistorice de tot felul, obiecte și inscripțiuni greco-romane sau barbare medievale, manuscrise și tipărituri, monede de tot felul de obiecte și podoabe bisericești, tablouri și zugrăvi și pictori, precum și orice obiecte și relicvii de artă în legătură cu evoluția vieții istorice și artistice”*⁴⁷. Prin această lege toate muzeele statului primeau statut de instituții de cercetări științifice. Ca urmare, în perioada interbelică Muzeul Național de Istorie Naturală din Chișinău a acordat prioritate științelor naturii, axându-și activitatea pe studierea diferitor aspecte ale naturii Basarabiei.

De fapt, legislația românească din acea perioadă a contribuit la cristalizarea sistemului muzeal basarabean, la care stabilim trei etape:

a) inițierea activității Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău, regulamentul căruia a servit drept model pentru organizarea și funcționarea instituțiilor muzeale ulterior înființate;

b) elaborarea legii privind organizarea muzeelor publice, care a creat cadrul legal pentru deschiderea altor instituții muzeale, inclusiv a celor tematice;

c) stabilirea unui mecanism, care a asigurat baza materială pentru extinderea și susținerea rețelei muzeale.

Odată cu crearea bazei legislative, necesară pentru organizarea muzeelor tematice, s-a cristalizat scopul și funcția instituției muzeale - de a aduna, clasifica, conserva și expune obiecte cu valoare istorico-culturală. Concomitent s-a stabilit și conceptul de patrimoniu muzeal, principiul de evidență științifică, clasare sistematică, depozitare și expunere a colecțiilor, dar și a conceptului de „propagandă culturală și științifică”.

Chiar dacă în conformitate cu Legea nr. 2349 din 9 aprilie 1933 muzeul din Chișinău *„cu toate clădirile învecinate, situate între străzile Leovei, Unirii, Cuza - Vodă și Kogălniceanu, a fost transferat în componența Facultății de Agronomie, a Universității din Iași cu sediul la Chișinău, astfel fiind transformat într-o simplă anexă a Catedrei de Agrogeologie”*, el nu și-a pierdut identitatea sa, continuând să promoveze politica inițială - colectarea, conservarea, clasificarea și studierea colecțiilor, astfel îndeplinindu-și funcția socială ce-i revenea, servind drept exemplu pentru acei care doreau să inițieze organizarea unei instituții asemănătoare.

În anul 1937 prin Decretul-Lege nr. 3788 din 11 noiembrie instituția a fost reorganizată în **Muzeul Regional al Basarabiei**, astfel revenindu-se la situația de odinioară, când instituția avea grijă doar de executarea funcțiilor sale directe.

În lucrarea **Despre muzeele sătești** Grigore Antipa susținea că *„fiecare muzeu: e o problemă specială și cel care-l organizează trebuie să știe bine dinainte ce vrea, ce poate și ce trebuie să facă pentru a-și putea astfel organiza colecțiile sale conform unui plan bine chibzuit, determinat de condițiile speciale ale fiecărei regiuni și*

*localități și de aptitudinile și nevoile culturale ale populației ei”*⁵⁰. Pentru Gr. Antipa muzeele mici, cele comunale, cele de pe lângă școlile rurale aveau însemnătatea lor, deoarece cultivau ideile colecționării și cele privind localismul cultural. Iar dacă ținem cont că în Basarabia interbelică anume arheologia a oferit, cu prisosință, un larg domeniu de colecționare, mulți intelectuali salvând piese descoperite întâmplător sau prin săpături neautorizate, devine clar că aici exista un teren propice organizării unor muzee locale.

De fapt, muzeelor provinciale, inclusiv celor rurale, în perioada interbelică li s-a acordat multă atenție. Din acest tablou nu poate lipsi - între factorii stimulativi - exemplul oferit prin cercetările desfășurate de echipele etnografice, conduse de Dimitrie Guști. Mișcarea și practica monografistă a cuprins cu deosebire satele, Dimitrie Guști considerând ruralitatea și civilizația țărănească un adevărat motor social. Începutul în Basarabia s-a făcut la Cornova, județul Orhei, în vara anului 1931, când o echipă constituită din 55 persoane a poposit în Basarabia. Cu această campanie s-a început studierea realităților sociale din ținut, cercetarea monografică a satelor basarabene. Studiarea a urmat la Talmază și Copanca, județul Tighina, după care au urmat mai multe localități din județele Lăpușna și Soroca, cercetate prin aportul interdisciplinar al studențimii și al grupului de învățați din jurul lui Dimitrie Guști, dar și al intelectualilor din localitățile rurale.

În rezultatul cercetărilor monografice în satul Iurcenii, spre exemplu, au fost adunate date statistice, fotografii și piese etnografice. Ulterior materialele adunate au fost folosite la amenajarea unui muzeu de piese din ceramică, multe dintre care ulterior au fost expuse în Parcul „Carol”, unde echipele regale studențești au organizat o mare expoziție. De altfel, în paralel cu studiul desfășurat, echipele ce lucrau în sate *„s-au străduit să realizeze mici muzee și expoziții. - Muzee sătești cu caracter etnografic au fost organizate în toate satele cercetate”*. Și aceasta fiindcă astfel pot fi păstrate urmele materiale și spirituale ale românilor basarabeni. Grigore Antipa, spre exemplu, considera muzeul sătesc *„un instrument puternic al activității culturale la sate”*⁵⁴. Petre Ștefanucă recomanda să se extindă grija de păstrare și asupra construcțiilor de tot felul - case, fântâni, cișmele, mori, declarându-le „monumente etnografice”, care trebuie salvate de la distrugere⁵⁵. Nicolae Moroșan milita pentru înființarea de muzee școlare sătești, considerând că în fiecare instituție școlară trebuie să existe o colecție științifică. El considera că piese pentru organizarea unui muzeu sătesc se pot găsi în casele sătenilor, ce păstrează obiecte și monede vechi, piese etnografice ce oferă *„mărturie vii ale modului de viață din trecut, aparținând etnografiei vechi; se impune să fie strânse și păstrate în muzee”*⁵⁶.

O trăsătură caracteristică a muzeografiei Basarabiei din perioada interbelică este apariția unor noi categorii de muzee. În primul rând merită a fi menționată crearea unui muzeu de arte plastice. Ideia înființării unui asemenea muzeu a apărut încă la sfârșitul sec. al-XIX-lea, odată cu deschiderea Școlii de desen. La începutul sec. XX a fost înaintată propunerea de a organiza o Pinacotecă în incinta Școlii Reale din Chișinău, unde exista o galerie de artă. În anul 1932 pictorul N. Gumalic a ieșit cu inițiativa



Fig. 3. Muzeul de istorie și studiere a ținutului din Tiraspol

„organizării unei galerii de artă” pe lângă Muzeul Național de Istorie Naturală. În 1939 la Chișinău s-a deschis al X-lea Salon de Arte, la care au fost expuse 299 de lucrări de pictură și sculptură. După închiderea Salonului o sută de lucrări au fost donate pentru înființarea Pinacotecii orașului. Pictorul A. Billaqre-Balier a fost numit conservatorul Pinacotecii. Ea a fost amplasată la parterul Primăriei. Societatea de Belle-Arte spera să transforme Pinacoteca într-un muzeu de arte plastice al întregii

Basarabiei. În anul 1941 la Chișinău în baza Pinacotecii orașului a fost inaugurat Muzeul de Arte Plastice, care în anul 1941 a expus peste 180 de lucrări ale pictorilor ruși și moldoveni. După declanșarea războiului, colecțiile muzeului sunt evacuate la Harkov și dispar fără urmă. În 1944, muzeul este din nou inaugurat în baza unei colecții de pictură, sculptură și grafică, donate de instituțiile de profil de la Moscova și Leningrad. În primele decenii ale perioadei postbelice, această formă de completare a



Fig. 4. Casa - Muzeu Alexandru Donici, Orhei

patrimoniului muzeal a devenit o tradiție.

La începutul anului 1940 se fac primele încercări de creare a unui muzeu memorial în Basarabia - prin Decretul regal nr. 887 din 15 martie 1940 capela și casa din s. Cristinești, județul Hotin, în care s-a născut marele scriitor enciclopedist B.P. Hașdeu, au fost declarate monumente istorice, ele urmând să fie restaurate, fiind preconizată crearea unui muzeu memorial. Este prima încercare de acest fel în Basarabia. Acest lucru nu s-a întâmplat din cauza evenimentelor ce au derulat în Basarabia în vara anului 1940, dar actul emis demonstrează că în perioada interbelică muzeografia rurală a căpătat proporții, contribuind la salvarea multor valori culturale. Adeseori s-au semnalat descoperiri arheologice întâmplătoare, istoriile locale au fost îmbunătățite, fiind fundamentate pe documente și pe mărturii de necontestat. Astfel are loc dezvoltarea localismului cultural, iar memoria istorică și etnografică a localităților primește un plus de reprezentativitate.

Constatăm, deci, că în perioada interbelică politica culturală a fost îndreptată spre protejarea patrimoniului cultural național și, în special, spre ocrotirea bunurilor culturale depozitate în muzee, astfel având loc teaurizarea patrimoniului mobil. Politica chibzuită în protejarea patrimoniului cultural, promovată în acea perioadă, a condus la modificarea gândirii savanților, dar și a unor largi mase de cetățeni, acestora altoindu-se respectul, dar și responsabilitatea pentru asigurarea protejării patrimoniului cultural național ce ilustrează dezvoltarea istorică a națiunii.

Deci, dacă până la 1918 muzeografia basarabeană urmărea mai mult un scop practic concret, un scop instructiv-educativ, apoi în perioada interbelică instituțiile muzeale devin centre, unde se desfășoară cercetări științifice, astfel lărgindu-se aria de activitate a muzeografilor încadrați în aceste structuri.

După anexarea Basarabiei de către U.R.S.S. la 28 iunie 1940, în rezultatul realizării clauzelor tratatului sovieto-german și a protocolului adițional secret („Pactul Molotov-Ribbentrop”), în componența R.S.S.M., creată la 2 august 1940, au fost incluse 6 raioane din fosta R.A.S.S.M. (Grigoriopol, Dubăsari, Camenca, Râbnița, Slobozia, Tiraspol) și 6 județe ale Basarabiei - Bălți, Bender, Cahul, Orhei, Soroca și Chișinău. Celelalte raioane din R.A.S.S.M. - Ananiev, Balta, Cerneansk, Kotovsk, Kruteansk, Ocna Roșie, Pesceanka, Valea Hoțului - au fost incluse forțat, arbitrar, în componența R.S.S. Ucrainene. R.S.S.M cuprindea o suprafață de 33,7 mii km² și o populație de 2,7 mln. oameni.

Autoritățile sovietice, intrate în anul 1940 în Basarabia, întreprind acțiuni concrete pentru a-și subordona instituțiile de cultură, aflate în acest spațiu, urmărind scopul final - ca acestea să promoveze politica partidului comunist al Uniunii Sovietice și să șteargă din memoria cetățenilor din teritoriul ocupat orice amintire despre originea, istoria și cultura lor. În acest scop în luna noiembrie 1940 la Chișinău se organizează un seminar, în cadrul căruia se elaborează strategia activității muzeelor din teritoriul ocupat, mai bine zis se impune concepția sovietică de dezvoltare muzeală, ideea promovată fiind propaganda politicii partidului comunist și astfel să contribuie la

formarea conștiinței revoluționare a maselor.

Întru realizarea acestui plan în 1940 Muzeul Regional al Basarabiei este *reorganizat conform principiilor muzeografiei sovietice*, devenind **Muzeu Central de Studiere a Ținutului Natal din Chișinău**. Desigur, a fost modificat specificul activității acestuia, îndeosebi după 1944, când instituția a devenit un „*instrument ideologic pentru propagarea politicii partidului comunist*”. Deja la 29 septembrie 1944 instituția din Chișinău este transformată în **Muzeul Republican de Studiere a Ținutului Natal din R.S.S.M.**, autoritățile sovietice, reinstaurate în Moldova, modificând cardinal și profilul instituției. În acest scop se creează două secții noi - *Istoria perioadei pre-sovietice* și *Istoria perioadei sovietice*, activitatea lor fiind politizată în corespundere cu concepțiile ideologiei comuniste. În fața colectivului muzeului se pune sarcina realizării unei expoziții mixte, cu profil integral, care să reflecte nu doar natura, ci și istoria și cultura poporului moldovenesc, avându-se în vedere doar spațiul dintre Prut și Nistru cu teritoriile adiacente din Transnistria, urmărindu-se în mod special axarea mesajului expozițional pe rolul partidului comunist în soarta ținutului pe baza concepției marxist-leniniste, acesta urmând să fie inventat pentru a argumenta raptul Basarabiei. În noile condiții social-politice se pune accentul - și acest lucru nu putem să-l ignorăm sau să-l trecem cu vederea, dacă dorim să fim corecți față de fenomenele istorice studiate - pe activitatea de educare a oamenilor muncii în spirit comunist, lozincă lansată și promovată în toată perioada de dominație sovietică. Astfel muzeul devine o instituție cu caracter de masă, în fața căreia se pune sarcina de a educa masele în spiritul internaționalismului proletar. Funcția de cercetare a fost trecută pe linie moartă, fiind considerată nesemnificativă în situația când trebuia modelat omul nou, sovietic.

Transformările politice radicale de după al Doilea Război Mondial au adus și în lumea rurală o serie de modificări conceptuale, modelele din societatea antebelică aflându-se în concurență cu o nouă și agresivă propagandă sovietică. Multe din colecțiile și muzeele sătești, fondate în perioada interbelică, s-au confruntat cu ostilitatea și agresivitatea propagandei comuniste. Chiar patrimoniul colectat în scopul reflectării istoriei locale a avut de suferit din cauza unor atitudini critice sau chiar demolatoare, enunțate de către ideologii bolșevici și implementate cu ardoare de către emisarii trimiși de peste Nistru. Cei care au adunat acel patrimoniu - învățători și preoți, notari și funcționari sătești - de cele mai multe ori s-au văzut trecuți în rândul chiaburilor, primind calificativul „dușmani de clasă”, „dușmani ai poporului”, fiind arestați, deportați sau chiar exterminați. Evident, bunurile culturale adunate cu energie și devotament fie că au fost declarate dușmănoase și distruse, fie că au fost înstrăinate și urmele lor se pierd. Multe din colecțiile muzeale rurale, atât cele de pe lângă primării, cât și cele din școli au fost epurate sau dispersate, vandalizate sau chiar distruse. Noua orânduire social-politică, instaurată după 1944, a instalat prin educația ateistă și politizată la maximum un climat ostil istoriei naționale, tradițiilor și crezurilor populației din sate și orașe. Astfel tradiția culturală, argumentată prin dovezi istorice, etnografice și artistice s-a confruntat cu atitudini aducătoare de mari



Fig. 5. Muzeul de istorie și etnografie din satul Tigheci, raionul Leova

prejudicii și, mai ales, de pierderi. Și abia după 1955 valul negativist, promovat în numele realismului socialist, s-a diminuat întrucâtva, dând semnele unor recuperări culturale prin decizii ce țineau de reconstituirea, reorganizarea unor case memoriale și înființarea de muzee locale, dar și acestea politizate la maximum.

De acum în toamna anului 1944 Muzeul Republican de Studiere a Ținutului Natal din R.S.S.M. devine o instituție de stat inclusă într-un sistem centralizat, iar activitatea lui este o componentă a politicii culturale a statului sovietic. *„O direcție de bază în activitatea muzeografilor - a fost propaganda cunoștințelor etnografice și formarea unei rețele de muzee în R.S.S.M. De acum în 1946 în muzeu a fost organizată „comnata elevului”, în care elevii și profesorii organizau lecții, se învățau a colecta materiale pentru muzeu”⁶².*

Prima instituție muzeală, organizată de autoritățile sovietice în R.S.S. Moldovenească, a fost Casa – Muzeu „A.S. Pușkin” din Chișinău, înființată în baza hotărârii Consiliului de Miniștri al republicii din 5 februarie 1948. În același an a avut loc inaugurarea la Hâncești a Muzeului Memorial „Grigore Kotovski” format în urma unei alte decizii politice.

În 1950 apare o nouă hotărâre a Consiliului de Miniștri al R.S.S.M. - „Despre reorganizarea Muzeului Arhitecturii și Materialelor de Construcție a Direcției de Arhitectură a Consiliului de Miniștri în Casa-muzeu „A.V. Șciusev”. În același an la Dolna, raionul Nisporeni, este creat Muzeul Memorial „A.S. Pușkin”.

În următorul deceniu au fost deschise Casa-Muzeu

„Serghei Lazo” în s. Piatra, raionul Orhei, Muzeul Memorial „Elena Sârbu” din Rudi, raionul Dondușeni, Muzeul Memorial „Statul Major al Frontului II Ucrainean” în s. Balanu, raionul Râșcani, Casa Memorială „Generalul Lebedenko” la Crihana Nouă, toate aceste instituții având un caracter ideologic pronunțat, promovând politica partidului comunist.

De fapt în statul sovietic esența politicii muzeale era elaborată și promovată de către organele de partid și se reducea la **creșterea numerică a rețelei muzeistice**, fiind îndreptată în special spre studierea ținutului (dar și aceasta politizată la maximum), ea constituind categoria principală a rețelei muzeistice din republică, ca prin intermediul acesteia să se creeze condiții optime pentru **educarea populației conform concepțiilor marxist-leniniste**. Dar activitatea de fondare a muzeelor, chiar și a celor politizate, a avut și latura sa pozitivă - acțiunile întreprinse au accelerat mișcarea de studiere a ținutului natal, ea luând proporții considerabile, care ulterior avea să aducă la rezultate palpabile. Însă ideea promovată la început - studierea istoriei ținutului în cele mai variate aspecte - era dificilă, deoarece în R.S.S. Moldovenească nu exista o rețea de muzee, dar nici cadrele respective, care ar fi fost în stare să contribuie la soluționarea problemei. Ca urmare, *„pe planul întâi se afla necesitatea pregătirii unor specialiști din rândurile obștinii, tineretului studios, care să se încadreze activ în munca de cercetare științifică, de colectare a materialelor pentru expoziții”⁶³.*

E adevărat, în această perioadă *„muzeul a avut o mare susținere din partea pedagogilor și elevilor, întruniți în cercurile de studiere a ținutului, organizate în școli”⁶⁴.*

Pentru a accelera acest proces, în anul 1946 la Muzeul Republican de Studiere a Ținutului Natal din Chișinău s-a organizat un cerc al tinerilor naturaliști, unde „*elevii deprindeau practic cum să studieze și să colecteze materiale despre natura ținutului natal*”. În anul următor colaboratorii muzeului reușesc să organizeze mai multe cercuri de studiere a ținutului natal - la școlile din satele Căpriana, raionul Strășeni, Trebujeni și Butuceni, raionul Susleni, Cărpineni, raionul Hâncești, la școala moldovenească din or. Soroca, în 1948 - la școlile nr. 1, 4, 6, 10, 17 și 34 din Chișinău, dar și la Soroca, Bălți⁶⁷. Activitatea membrilor acestor cercuri este axată pe colectarea materialelor ce țin de istoria localităților date, astfel fiind orientați spre studierea istoriei și naturii ținutului. La Căpriana tinerii naturaliști deja în anul 1947 reușesc să inaugureze un așa numit „ungheraș de cercetare a ținutului natal”⁶⁸.

Dar pentru ca această activitate să ia o amploare mai mare se cerea încadrarea unui segment cât mai larg de populație în activitatea de colectare a obiectelor vechi și, mai ales, cunoașterea procedurilor de conservare a acestor piese. De aceea, în anul 1949 colaboratorii Muzeului Republican de Studiere a Ținutului Natal au elaborat un îndrumar metodic special - *Cu privire la activitatea de cercetare a ținutului natal și organizarea pe lângă instituțiile de culturalizare a unor cercuri de cercetare a ținutului natal*, care prevedea modalitățile și mecanismele ce trebuiau aplicate pentru desfășurarea unei asemenea preocupări. În paralel, la Consfătuirea republicană a lucrătorilor din domeniul culturii specialiștii muzeului din Chișinău au prezentat un referat, ce conținea același mesaj - *Activitatea de cercetare a ținutului natal și organizarea unor cercuri pe lângă casele de cultură raionale, cluburile orașenești și sătești din R.S.S.M.* Ca urmare a acestor inițiative lansate de către colaboratorii Muzeului Republican de Studiere a Ținutului Natal din R.S.S.M., dar și ca un exemplu instructiv în același an la Institutul de Cercetări Științifice în Domeniul Școlilor a luat ființă un Club de studiere a ținutului natal, care urma să devină un centru de instruire pentru noile contingente de cercetători din cadrul corpului didactic din republică.

Deoarece accentul se pune pe educarea unui număr cât mai mare de cercetători ai ținutului natal colectivul muzeului este antrenat în activități practice de colectare a materialelor botanice, de preparare a ierbarelor, împănare a animalelor - atât pentru completarea propriilor colecții, cât și cu scopul de a instrui în mod practic tineretul și pedagogii, care se implicaseră deja în activitățile respective și doreau să ia parte la înființarea unor instituții muzeale locale.

Deci, de acum în anul 1950 atestăm începutul unei noi etape de creare a unei rețele de instituții muzeale sătești, iar fenomenul are loc cu sprijinul direct al colectivului Muzeului Republican de Studiere a Ținutului Natal. În acest scop au fost pregătite două expoziții, ce jucau rolul de material ilustrativ: „Colhozul „Lenin” - gospodărie fruntașă în republică” - pentru raionul Ciadâr-Lunga, adică un exemplu pentru zona de sud a republicii, a doua - „Colhozul „Eroul Uniunii Sovietice Ion Soltâș” - pentru raionul Camenca, respectiv pentru zona de nord. În același an, cu concursul muzeografilor din Chișinău a fost organizată și deschisă Casa-muzeu „Serghei Lazo”⁷⁰. „Expoziția

a fost constituită în satul Piatra, raionul Orhei, satul natal al lui S. Lazo, fiind consacrată aniversării a 30-a din ziua morții lui tragice. În anul 1953 începe construcția expoziției „Natura” a Muzeului de Istorie și Studiere a Ținutului din Bender. În 1956 muzeul republican ajută la fondarea Casei-muzeu a poetului M. Andriescu din satul Zberoaia, raionul Nisporeni, și la organizarea unui muzeu școlar pe lângă Casa pionerilor din Chișinău”. Astfel au fost făcuți primii pași, îndreptați spre crearea unor instituții muzeale în teritoriu, efortul logistic și intelectual fiind al muzeografilor din Chișinău.

Materializarea ideilor cu privire la fondarea unei instituții muzeale în teritoriu începe cu elaborarea concepției științifice a acesteia, deoarece completarea și dezvoltarea ulterioară a patrimoniului unui muzeu se bazează pe acest document, el, de regulă, fiind gândit și chiar realizat de către colaboratorii Muzeului Republican de Studiere a Ținutului Natal. În acest scop ei se deplasau la fața locului, unde discutau cu persoanele ce lansaseră ideea, studiau posibilitățile și capacitățile organizatorilor. De regulă, lucrul asupra concepției începea cu analiza colecțiilor existente stabilindu-se tabloul general al situației patrimoniului disponibil. Colaboratorii muzeului evidențiau laturile slabe și cele puternice ale colecțiilor adunate, stabilind realizările și carențele procesului de completare, după care urma elaborarea informației despre obiectele din colecție. În final se stabileau scopul, mijloacele și sarcinile completării patrimoniului, precum și tematica de bază a viitorului muzeu.

Se pare că muzeografii implicați în organizarea unor noi instituții procedau după principiul *colecțiile se creează pentru eternitate, ca viitoarele generații după calitatea acestora să judece despre generațiile anterioare*. Afirmatia pare oarecum patetică, dar aceasta e realitatea - practic acolo unde s-au implicat muzeografii Muzeului Republican de Studiere a Ținutului Natal colecțiile au suportat toate restructurările și refacerile ce au avut loc în anii următori, constituind și astăzi valori patrimoniale incontestabile.

Cu scopul de a genera o mișcare cât mai amplă de promovare a valorilor naționale în anul 1950 specialiștii muzeului au organizat și promovat 5 cercuri de studiere a ținutului natal - în satele Trebujeni și Răculești, raionul Susleni, Palanca, raionul Călărași, Căinari și Cărpineni. În paralel au fost elaborate, multiplicare și expediate secțiunile raionale de cultură două instrucțiuni metodice ce reflectau modalitatea de fondare a cercurilor de studiere a istoriei ținutului natal și mecanismele de acumulare a obiectelor, referitoare la istoria și cultura zonei⁷². De asemenea în decursul anului 1950 „colaboratorii muzeului au ținut 94 de lecții pentru învățători, tinerii cercetători ai ținutului natal și studenți, auditoriul constituind 1497 de persoane, au organizat 31 de excursii în rezervațiile naturale de la Saharna, Butuceni, Sinești, la care au participat 1721 persoane”.

La începutul anului 1951 este lansată ideea fondării pe lângă Muzeul Republican de Studiere a Ținutului Natal a unui activ de cercetători netitulari ai istoriei ținutului, care urma să asigure intensificarea activității de organizare a cercurilor de studiere a istoriei locale. Pentru realizarea acestei idei au fost efectuate trei deplasări de durată - în



Fig. 6. Muzeul de la Mănăstirea Frumoasa, satul Frumoasa, Călărași

or. Kotovsk (6 zile), Bălți (5 zile) și Ciadâr-Lunga (8 zile). Ca urmare, a fost creat un cerc de studiere a ținutului natal la Kotovsk, constituit din 5 persoane, și altul la Ciadâr-Lunga - din 8 membri, aceștia fiind instruiți cum să colecteze obiecte pentru viitoarele muzee locale⁷⁴. Au urmat și alte acțiuni, iar ca rezultat procesul propriu-zis luase amploare: în anii 1950-1951 „au fost create 14 cercuri în orașul Tiraspol, în raioanele Orhei, Kotovsk, Ciadâr-Lunga”.

Activitatea de încadrare a localnicilor la fondarea unor centre muzeale a continuat și în anul următor, 1952, - au fost create 2 cercuri de studiere a ținutului cu 42 de participanți în or. Orhei. Receptive la ideile lansate de muzeografi de la Chișinău s-au dovedit a fi și 29 persoane din satele Pârjolteni, Nișcani și Horodiște, raionul Călărași⁷⁶. Ca urmare, în raionul Călărași studiau în aceste cercuri 83 elevi. De fapt, „după modelul celor întemeiate de muzeografi, și pedagogii creau asemenea



Fig. 7. Muzeul de Istorie și Etnografie Cosauti, raionul Soroca

cercuri de studiere a ținutului. Pentru a stimula interesul față de muzee, muzeografi prezentau lecții despre istoria acestui pământ folosind material ilustrativ, inițiau convorbiri, dezbateri în orașe și sate, organizau excursii la așezările arheologice și săpăturile paleontologice. Erau implicați foarte mult în munca de popularizare a valorilor istorice, întâi de toate sub impactul ideologiei militante, dar implicit și a celor culturale, arheologice, paleontologice, care, aici trebuie să spunem, cu anii căpătau teren tot mai mare în contextul social”.

Datorită eforturilor depuse s-a atins scopul propus: o parte din populație, cea mai cultă și mai conștientă, a fost antrenată în mișcarea de fondare a muzeelor locale. „Acțiunile muzeului, îndreptate spre pregătirea și antrenarea activiștilor săi în munca de colectare a materialelor și de propagare a cunoștințelor științifice au dat rod. În republică s-a constituit un mare detașament de entuziaști, care iubesc istoria și natura ținutului natal, întruniți în cercuri de studiere a ținutului pe lângă școli, case de cultură, biblioteci. Mulți aveau deja anumite deprinderi în căutarea și colectarea materialelor. În anul 1951 este creat activul muzeului, în componența a peste 90 de cercetători merituoiși ai ținutului natal.

Numărul activiștilor crește treptat. Ei acordă muzeului un ajutor substanțial la colectarea materialelor arheologice, paleontologice și de alt gen.

Astfel constatăm că activiștii, fiind încadrați în diferite acțiuni cu profil colecționistic, au acumulat o anumită experiență în domeniu, ceea ce i-a făcut la prima etapă să inițieze fondarea în localitățile lor a unor expoziții nu prea mari sau a unor colțisoare, unde era reflectată istoria ținutului natal. Inițiativele de acest gen, fiind susținute de către colaboratorii muzeului din Chișinău prin acordarea de ajutor practic la realizarea idelilor din teritoriu, au culminat cu înființarea unor adevărate instituții muzeale rurale.

Însă noua mișcare a scos la iveală și anumite probleme - fondarea unor noi muzee chiar la nivel local necesita cadre profesionale, muzeografi calificați. La acel moment chiar în cadrul muzeului republican exista această dificultate: „Din cauza salariilor mici, lucrătorii din muzeu se schimbau destul de frecvent. Și, totuși, o bună parte dintre ei, între care Z. Suhov, N. Șarov, B. Tarabuchin, Gh. Welman Gh. Sergheev, V. Ufnarovski, Gh. Cincilei⁸⁰, S. Boboc, Iu. Marciuc, S. Șăranuța, D. Madan, T. Sinhani, M. Ciocanu⁸² au activat în pofida dificultăților mulți ani la rând, contribuind la crearea și dezvoltarea rețelei muzeale în Republica Moldova”.

Pentru a lichida această discrepanță în anul 1952 Muzeul Republican de Studiere a Ținutului Natal inițiază activități practice îndreptate spre pregătirea cadrelor pentru instituțiile muzeale din teritoriu. În primul rând se miza pe studenți, în special pe viitorii pedagogi. Din aceste considerente în anul 1953 s-au organizat 35 lecții teoretice și 20 lecții practice în cadrul Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova⁸⁴, în anul următor s-au susținut 20 lecții teoretice, 36 – practice⁸⁵, iar în anul 1955 s-au desfășurat încă 14 lecții teoretice și 16 lecții practice⁸⁶. Concomitent, colaboratori muzeului din Chișinău au asigurat desfășurarea practicii studenților Facultății de Istorie de la Universitatea de Stat din

Moldova, astfel aceștia având posibilitate să se familiarizeze cu muzeologia. Colaboratorii muzeului „le citesc lecții de sinteză, conduc lecțiile practice și seminarele. Programele de învățământ prevăd și lecții speciale la teme: pregătirea expozițiilor și metodele de expunere, ocrotirea monumentelor de istorie și arheologice, restaurarea și conservarea obiectelor de muzeu. Sunt ținute lecții despre alcătuirea planurilor tematico-expoziționale, despre munca de culturalizare, se organizează excursii în zonele săpăturilor arheologice, prin locurile istorice din republică”⁸⁷. Desigur, toate aceste eforturi depuse de către muzeografi, conjugate cu interesul manifestat de către cercetătorii istoriei ținutului natal din localitățile mai mici, nu puteau să nu aducă la anumite rezultate: „Mulți învățători de istorie devin cu timpul participanți activi la construcția muzeelor obștești⁸⁸ și de stat ale republicii.

Pentru a accelera procesul de constituire a instituțiilor muzeale locale la Muzeul Republican de Studiere a Ținutului Natal este creată o structură specială - Secția Metodico-Științifică, care urma să coordoneze toate activitățile, legate de fondarea unor noi instituții, completarea și descrierea patrimoniului acestora, elaborarea documentației necesare pentru amenajarea expozițiilor permanente și temporare. Astfel, la nivel național se recunoaște rolul muzeului din Chișinău în realizarea ideii lansate de Ministerul Culturii - cât mai multe instituții muzeale în teritoriu, care să asigure protejarea unui volum cât mai considerabil de piese, ce fac parte din patrimoniul național.

În anul 1953 specialiștii muzeului din Chișinău au acordat ajutor metodic la organizarea unor centre muzeale la Palatul pionerilor și elevilor din Briceni, școala medie din Mărcăuți și în raionul Sângerei. În școlile nr. 1 din Ciadâr-Lunga, nr. 4 din Tiraspol, nr. 12 din s. Tvardița, raionul Ciadâr-Lunga s-au desfășurat discuții cu tema „Cum se organizează un muzeu școlar de studiere a ținutului natal”. De asemenea, specialiștii muzeului au desfășurat un seminar, la care timp de 6 ședințe 32 de învățători de biologie au studiat procedeele de confecționare a diferitor mostre - în special împăierea animalelor, prepararea scheletelor.

De fapt, pedagogii din școli erau aliații muzeografilor. În anul 1954 V. Ufnarovski susține 20 lecții despre metodică pregătirii mulajelor, împăierea animalelor, conservarea mostrelor în lichid, la care participă 47 profesori de biologie de la școlile din republică, prin aceste acțiuni încercând să-i atragă în activitatea muzeografică. În paralel, pentru instituțiile școlare din raioanele Cahul, Orhei și Ciadâr-Lunga au fost elaborate programe de instruire în ce privește colectarea materialelor și exponatelor, ce țineau de perioada istorică curentă. La începutul anului 1955 în cadrul unui seminar organizat la Consiliul Republican al Sindicatelor a fost prezentat referatul „Colectarea și alcătuirea colecțiilor botanice și zoologice”, la care au participat 190 de instructori de pioneri de la școlile din Moldova. În același an conducătorii cercurilor istorice au fost familiarizați cu monumentele arheologice din Moldova, relatarea fiind prezentată de către Gr. A. Nudelman, colaborator științific al Muzeului Republican de Studiere a Ținutului Natal.

De asemenea, muzeografi din Chișinău au acordat

ajutor practic membrilor cercului de istorie de la Palatul pionierilor din Târnova la evaluarea și descrierea colecțiilor arheologice, adunate de către elevi. În paralel aici s-a desfășurat un seminar, la care au participat învățătorii de istorie din școlile raionului Târnova, tema acestuia fiind „Metodele de organizare a activității de cercetare a ținutului natal”.

În raionul Cărpineni s-a desfășurat o amplă activitate, în care au fost încadrate 854 de persoane, scopul căreia era să desfășoare acțiuni de colectare a exponatelor ce țin de istoria zonei. La școala medie din Strășeni a fost prezentată lecția „Cum să studiem trecutul îndepărtat al raionului”.

Judecând după datele de arhivă în acei ani în R.S.S.M. se desfășura un adevărat proces de culturalizare a populației prin intermediul campaniei muzeografice, iar o asemenea activitate intensă nu avea loc fără aportul direct al colaboratorilor Muzeului Republican de Studiere a Ținutului Natal. *„Pe atunci o bună parte din an lucrătorii de muzeu erau pe teren, prin sate. Activitatea lor era diversă, ei sensibilizau publicul față de valorile muzeale și reușeau în mare parte să fortifice dimensiunea istorică a memoriei sociale, chiar dacă istoria cultivată era una foarte recentă și selectivă. În 1953 Gr. Nudelman a vizitat Sângerei, Bricenii, Mărcăuții pentru a identifica obiectele descoperite. A. Hodac a avut lecții la școala nr. 1 din Ciadâr-Lunga, școala nr. 4 Tiraspol și la școala nr. 12 din Tvardița. În anul 1954 s-au efectuat 10 excursii cu tinerii cercetători la monumentele istorice și arheologice, s-au ținut lecții pentru directorii palatelor pionierilor, instructorii de pionieri”.*

Perioada postbelică, deosebit de vitregă prin restricțiile ideologice, promovarea culturii proletcultiste și așa-zisei „metode a realismului socialist” a înregistrat, totuși și un moment de „dezgheț” și afirmare națională a muzeologiei în Moldova, deși e adevărat, rigorile „realismului socialist” au complicat și îngreunat libera ei dezvoltare. Dar în pofida greutăților cu care s-au ciocnit, mulți muzeografi de vocație au reușit să se impună și să promoveze valorile autentice.

În epoca sovietică muzeele au primit încurajări consistente și fonduri apreciable, care au dus la lărgirea profilului instituțiilor existente sau crearea altora noi. E adevărat că modelul sovietic, impus de către autorități, i-a făcut pe mulți muzeografi, inclusiv și dintre cei mai bine pregătiți și mai valoroși, să plătească tribut politizării și folosirii muzeelor ca instrumente de propagandă. Cu toate acestea mulți dintre ei au promovat și implementat idei prin care au contribuit la completarea patrimoniului cu piese specifice naționale chiar dacă la acel moment poziția oficială a ideologiei comuniste indica spre o omogenizare totală a istoriei și culturii.

În anul 1957 printr-o hotărâre a Consiliului de Miniștri al R.S.S.M. Muzeul Republican de Studiere a Ținutului Natal este transformat în Muzeu de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului al R.S.S.M., fiind revizuită și orientarea dezvoltării instituției. Tot atunci au fost prevăzute noi metode și forme de activitate, îndreptate spre implicarea mai activă a colaboratorilor instituției din capitală la promovarea și susținerea muzeelor sătești și raionale, care continuau să apară în diferite localități din Moldova⁹³.

Muzeului, spre exemplu, i s-a pus în mod direct sarcina acordării ajutorului practic la organizarea altor muzee, la pregătirea și perfecționarea cadrelor pentru rețeaua muzeală din teritoriu.

Participarea directă și eficientă a muzeografilor din Chișinău, conjugată cu inițiativa intelectualilor, și, mai ales, încadrarea localnicilor, pasionați de istoria plaiului natal, a condus la fondarea unui șir de instituții muzeale, majoritatea covârșitoare dintre ele activând pe baze obștești. Multe dintre ele reflectau istoria satelor, orașelor sau întreprinderilor, lor atribuindu-se atunci titlul de *muzeu popular*, în acest caz avându-se în vedere procesul de creare a acestor instituții culturale, fondate de popor, dar nu caracterul lor. Însă pentru că la colectarea materialelor pentru muzee erau antrenați, de regulă, elevii și profesorii școlilor, în colecțiile adunate intrau variate piese - de etnografie, arheologie sau științele naturii, nu doar legate de istorie. Astfel anii 1957-1960 constituie perioada, când în peisajul cultural al Moldovei Sovietice apar primele muzee raionale de studiere a ținutului, acestea fiind fondate la inițiativa și cu sprijinul direct al organelor de partid și sovietice din teritoriu.

Trebuie menționat faptul că în acea perioadă orice activitate era dirijată de către structurile de partid și comporta un anumit conținut ideologic. Și, fără îndoială, că și acțiunile îndreptate spre crearea unităților muzeale în teritoriu n-au scăpat de influența structurilor abilitate cu funcțiile date. Spre exemplu, la 10 noiembrie 1958 Consiliul Miniștrilor al R.S.S.M. adoptă hotărârea Despre situația și măsurile de ameliorare a activității de studiere a ținutului în republică. Noul document, adoptat la cel mai înalt nivel, a stimulat nu doar procesul de fondare a muzeelor, dar și dezvoltarea în continuare a celor deja existente. Astfel începe o nouă etapă în muzeografia din R.S.S.M. În primul rând „în mod centralizat este alcătuită documentația științifică, structura tematică, planul tematico-expozițional, planul grafic al viitoarelor expoziții. 80 la sută din conținutul lor trebuia să reflecte perioada sovietică. Se lărgeste sfera responsabililor de muzee. În activitatea fiecărui muzeu este inclusă și administrația locală, veterani ai războiului, activiști ideologici, iar în consiliul muzeului erau incluși președintele *sovietului sătesc, directorul școlii, secretarul organizației comsomoliste, 2-3 profesori din școală, veterani ai muncii și războiului, brigadierii. Multe consilii muzeale au lucrat eficient împreună cu elevii și pe parcursul a 3-4 ani au colectat piesele necesare pentru a amenaja un muzeu pe baze obștești*”⁹⁴. Din raportul cu privire la activitatea colectivului muzeului în anul 1958 reiese că „la indicația Ministerului Culturii muzeografii instituției din Chișinău au mers de 6 ori în or. Dubăsari și Cahul pentru a acorda consultații muzeelor de aici, aflate în proces de constituire”.

În anul 1959 Consiliul de Miniștri al R.S.S. Moldovenești, considerând suficientă baza științifică și materială și apreciind experiența acumulată de către colaboratorii Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului în domeniul organizării muzeelor în provincie, a conferit acestuia statutul de Centru Științifico-metodic de dirijare a activității de studiere a ținutului „Din acest moment activitatea pe care o desfășoară colaboratorii în vederea dezvoltării rețelei de muzee din republică este planificată, orientată spre un anumit țel. Se acordă atenție mare

pregătirii cadrelor pentru muzee și perfecționării lor, se acordă ajutor metodic și practic la constituirea muzeelor de stat și celor obștești, construirii de expoziții la muzeele raionale și sătești.

În acest sens se cere marcată activitatea corpului științific al muzeului. Acesta desfășoară mai multe acțiuni, elaborează o serie de programe, ce urmează să contribuie la dezvoltarea în continuare a rețelei muzeale, precum și la activizarea acțiunilor desfășurate de instituțiile existente, în special în centrele raionale și localitățile rurale.

În anul 1959 un grup de colaboratori științifici ai muzeului s-au deplasat la Alcedar, unde au studiat piesele arheologice, colectate de către G. Fiodorov, care urmau să stea la baza unei expoziții locale⁹⁷. În paralel muzeografilor din Chișinău au elaborat planuri tematice pentru muzeele din Cahul, Soroca și Tiraspol, iar pentru cel din Cahul a fost realizată și harta monumentelor arheologice din bazinul râului Prut⁹⁸.

Ajutorul metodic și practic al colaboratorilor Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului din R.S.S.M. se manifestă prin recomandări concrete ce țin de determinarea profilului instituțiilor în curs de constituire, procedurile de selectare a exponatelor, mecanismul de elaborare a planurilor tematice și tematico-expoziționale, modul de amenajare a expozițiilor, pregătirea ghizilor pentru expozițiile staționare și mobile. De exemplu, „în 1959 specialiștii muzeului au alcătuit planul grafic și au amenajat expoziția muzeului din Cahul. Muzeografilor au participat la selectarea materialului și amenajarea expoziției Muzeului de Istorie și Studiere a Ținutului din or. Tiraspol, au alcătuit planul Muzeului Memorial „Iscra”, expoziția căruia a fost amenajată în 1960. Tot în anul 1960 a fost amenajată expoziția-model a Muzeului Ținutului Natal în s. Trifănești, r. Florești, pe o suprafață de 750 m², a fost alcătuit planul grafic, planul tematico-expozițional, au fost desenate patru hărți, s-au colectat prin sat 182 piese, au fost alcătuite textele, etichetajul”.

Startul fiind dat, în anul 1960 s-a activizat munca de fondare a muzeelor locale. O amplă activitate în această direcție a desfășurat colaboratorul științific Gr. A. Nudelman, care a selectat date despre economia, populația și istoria satelor Frumușica, Trifănești, Sevrova din raionul Florești, utilizate ulterior la elaborarea planului unei expoziții tematice în muzeul, ce urma să fie fondat în colhozul „Progres”¹⁰⁰. De asemenea a fost schițat planul expoziției *Natura*, ce urma să fie inaugurată la muzeul din Cahul, iar în paralel pentru Muzeul Ținutului Natal din colhozul „Progres”, raionul Florești s-au elaborat 257 etichete-descrieri ale plantelor și textele explicative. A continuat colectarea materialelor cu privire la istoria localităților în satele Frumușica și Trifănești, raionul Florești. De fapt *Secțiia Metodic-Științifică* a Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului în anul 1960 a fost implicată din plin în activitatea de elaborare și amenajare a instituției muzeale din colhozul „Progres”, raionul Florești. Raportul de activitate al Muzeului din Chișinău constată în mod special: „Crearea muzeului colhoznic de istorie a ținutului natal (în s. Trifănești, colhozul „Progres”, raionul Florești) a început prin activitatea de colectare. În a doua jumătate a anului majoritatea colaboratorilor secțiilor expoziționa-

le ale muzeului au fost ocupați cu elaborarea conceptului și amenajarea expoziției, Muzeul Ținutului Natal din colhozul „Progres”, este exemplar și primul muzeu din republică care a fost fondat completamente de către colectivul muzeului la indicația c.c. al p.c. al Moldovei într-un termen record”. În raport se mai specifică: pentru a îndeplini indicațiile conducerii republicii colaboratorii Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului din R.S.S.M. „au efectuat operațiile de colectare a materialelor, au alcătuit planul tematico-expozițional și planul grafic, au realizat etichetajul, adnotările și textele necesare, s-a confecționat utilajul, s-a încheiat pregătirea celor 750 de exponate și montarea expoziției. În această activitate s-au manifestat colaboratorii științifici Ufnarovski V.V., Nudelman Gr. A., Martinenco G.M., Șteiler L.D., șeful secției Tarabukin B.A. și pictorul Pașențev V.I.”. Reieșind din experiența acumulată în timpul organizării muzeului din Trifănești în același an au fost elaborate mai multe îndrumare metodice: „Cum poate fi organizat un muzeu sătesc, „Chestionarul cercetătorului istoriei ținutului natal, „Cum să păstrăm monumentele arheologice, care au fost multiplicat și expediate în raioanele republicii. Iar P. Eriomenco a elaborat un „îndrumar metodic cu privire la organizarea muzeelor colhoznice, care a fost depus la tipografie pentru a fi tipărit.

Urmare a realizării politicii partidului, în decembrie 1957 se decide fondarea unui muzeu de studiere a ținutului la Tiraspol, în 1958 - a altuia la sudul Moldovei, la Cahul și Vulcănești, iar în nord - la Bălți și Soroca. Patrimoniul acestora urma să fie format din colecții de istorie și științe ale naturii, iar expoziția de bază trebuia să reflecte istoria și natura localității respective. Însă în mod obligatoriu în fiecare muzeu au fost deschise secții de istorie pre-sovietică și sovietică, conținutul acestora fiind politizat la maximum în stilul tradițiilor marxist-leniniste.

În anii 1961-1962 colaboratorii muzeului din Chișinău și-au continuat activitatea îndreptată spre susținerea și dezvoltarea rețelei de instituții muzeale rurale. În acest scop „s-a acordat ajutor muzeelor de la periferie în ce privește colectarea pieselor și activitatea expozițională, de asemenea au fost ajutate școlile din republică să organizeze ungherașe de cercetare a ținutului natal și să îmbunătățească activitatea elevilor în această direcție”.

Intenționând să accelereze procesul de constituire a instituțiilor muzeale rurale, colectivul Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului din R.S.S.M s-a încadrat activ în acordarea ajutorului practic acestora, organizând la muzeul din Tiraspol un seminar, în cadrul căruia colaboratorii științifici Sergheev, Tarabukin, Rolenco, Eriomenco și Antoniuuc au făcut analiza structurii expoziției locale, înaintând propuneri concrete îndreptate spre îmbunătățirea aspectului și completarea mesajului acesteia, atenția celor prezenți fiind captată la elementele-cheie ale unei asemenea activități. Pe lângă faptul că s-a acordat ajutor practic colectivului muzeului tiraspolean la alcătuirea planului de colectare a exponatelor și elaborarea structurii tematice a expoziției, dedicate istoriei orașului, participanții la seminar au avut posibilitate să se familiarizeze cu principiile muzeologiei sovietice, cu metodele de lucru aplicate în instituțiile de stat.

În aceeași perioadă și colectivul muzeului din Bălți a beneficiat de ajutorul colegilor din Chișinău la segmentarea spațiului expozițional, alcătuirea planului grafic al expoziției și planului de colectare a pieselor, iar muzeului din Bender i s-a acordat consultanță la replanificarea secțiilor expoziției pentru a crea o ambianță mai potrivită. B.A. Tarabukin și L.D. Șteiler au efectuat analiza expoziției Științele naturii la Muzeul Ținutului Natal din Cahul, unde au intervenit cu unele propuneri de modificare, contribuind astfel la îmbunătățirea aspectului estetic al acesteia.

La 24 aprilie 1962 Ministerul Culturii din republică a organizat o consfătuire a conducătorilor muzeelor de la periferie, la care P. Eriomenco, vicedirectorul Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului din R.S.S.M., a analizat detaliat starea expozițiilor din instituțiile muzeale din teritoriu. Concomitent, pentru a-și susține colegii din muzeele locale, li s-a expedit literatură de profil, inclusiv cea editată la Chișinău. În această perioadă colaboratorii muzeului chișinăuian au desfășurat în Muzeul Ținutului Natal din Bălți expoziția temporară „Economia națională a Moldovei între anii 1950-1960”.

Dar hotărârea Consiliului de Miniștri al R.S.S. Moldovenești din anul 1957 prevedea și revizuirea situației asigurării cu cadrele necesare pentru instituțiile muzeale, mai ales că numărul acestora, datorită eforturilor specialiștilor de la Chișinău, se majora cu fiecare an. Și aici rolul principal i-a revenit Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului din R.S.S.M. În această perioadă instituția a intensificat activitatea de pregătire a cadrelor de muzeografi, selectați în special din categoria pedagogilor, lucrătorilor din instituțiile de cultură, dar și din mediul entuziaștilor, decizi să se consacre muzeologiei. În acest scop „în anii 60-70 se organizau anual seminare, consfătuiri și lucrări practice în toate direcțiile activității muzeale, pentru toate categoriile de colaboratori ai muzeelor.

Din anul 1962 la conferințele pedagogice anuale se practica pe larg prezentarea referatelor în problemele organizării activității de studiere a ținutului natal, a colțșoarelor muzeelor și camerelor-muzee. Sunt reluate și lecțiile de muzeologie pentru studenții de la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Chișinău, iar din anul 1971 colaboratorii muzeului citesc lecții la Institutul de Perfecționare a Cadrelor Didactice în privința activității de cercetări științifice și de colectare, a construcției colțșurilor-muzee, a camerelor de istorie, etnografie și natură a ținutului”. Prin activitatea desfășurată Muzeul de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului din R.S.S.M. devine un centru, unde se sistematizează, studiază și difuzează experiența înaintată, la care se orientează toate celelalte instituții de profil din republică, atât cele de stat, cât și cele obștești. Aici își aprofundează cunoștințele și își perfecționează măiestria specialiștii de la instituțiile muzeale rurale, pătrunzând în detaliile ce țin de munca științifică, crearea fondurilor muzeale, organizarea evidenței și păstrării corecte a patrimoniului.

În anul 1963 colaboratorii secției Istoria veche a muzeului din Chișinău au desfășurat o activitate intensă cu scopul colectării materialelor necesare pentru organizarea a două expoziții mari în instituțiile muzeale interraionale din Bălți și Bender. Pentru aceasta, cercetătorii

științifici G. P. Sergheev, Ș. P. Fin, Gr. A. Nudelman au studiat istoria raioanelor, ce intrau în zona de activitate a muzeelor respective, axându-și interesul pe datele arheologice, etnografice, literare și documentare. Ca rezultat al cercetării științifice au fost adunate obiecte și documente de o valoare deosebită, care au și permis ulterior organizarea unor expoziții de amploare în cele două instituții muzeale¹¹¹. În același an s-a acordat ajutor metodic instituțiilor muzeale, aflate în proces de constituire: la Cimișlia, unde era în stadiu de formare muzeul raional, precum și celor din Tvardița și Râșcani¹¹². La solicitarea Direcției Generale a Învățământului Profesional din R.S.S.M. colaboratorii științifici ai instituției din Chișinău au elaborat concepția, iar apoi s-au încadrat și în activitatea de constituire a muzeului „Nicolai Gribov” la Școala de Mecanizare din Zgurița, raionul Drochia. În paralel s-a lucrat și la fondarea Muzeului Colhoznic din s. Nezavertailovca, raionul Slobozia, unde a fost efectuat instructajul, s-a alcătuit planul de colectare a bunurilor culturale, s-a elaborat metoda de expunere și descriere a pieselor. De asemenea, în această perioadă Secția Metodico-Științifică a muzeului a elaborat, multiplicat și difuzat în raioanele republicii un nou set de Recomandări metodice cu privire la organizarea muzeelor satești și raionale. La 12 mai 1964 comitetul central al partidului comunist al Uniunii Sovietice a adoptat hotărârea „Cu privire la ridicarea rolului muzeelor în educația comunistă a oamenilor muncii”, în care erau expuse măsuri concrete îndreptate spre îmbunătățirea activității muzeelor pe tărâmul educației comuniste a poporului, accentul principal fiind pus pe propaganda tradițiilor revoluționare și de muncă ale poporului sovietic. Ideea principală ce reieșea din hotărârea respectivă era: sarcina primordială a muzeelor de studiere a ținutului - crearea unor noi expoziții de bază dedicate perioadei sovietice, care să reflecte cât mai pronunțat progresele regimului sovietic. Hotărârea recomanda crearea muzeelor în fiecare localitate și organizarea în cadrul lor a unor secții de istorie a perioadei sovietice.

Evident, hotărârea a impulsionat mișcarea îndreptată la înființarea unor noi muzee satești, iar ca urmare spre sfârșitul anilor 80 constatăm existența unei rețele de muzee satești, ea devenind realitate.

„Muzeelor nou-înființate li se acorda ajutor metodic și practic la amenajarea expozițiilor, li se expediau scrisori conținând sugestii ale specialiștilor. Au fost selectate piese din colecțiile muzeului și transmise noilor subunități din teritoriu, pentru a completa amenajarea expozițiilor. Astfel, numai în 1963 au fost decontate și transmise 700 unități muzeului din orașul Bălți, 150 piese - Muzeului „N. Gribov”. În total în acel an au fost transferate structurilor recent înființate 2.020 exponate.

Și dacă în acea perioadă muzeele dislocate în orașe erau filiale ale instituției centrale din Chișinău, mai târziu ele au devenit structuri independente, fără să restituie patrimoniul împrumutat. Ulterior o bună parte din muzeele ce activau pe baze obștești sau care aveau colecții muzeale bogate, expoziții reprezentative și activau plenar au trecut în categoria muzeelor de stat.

În anul 1965 ajutor practic și consultativ a fost acordat la amenajarea expozițiilor în patru muzee - celor aflate în

*Nezavertailovca, Șofrâncani, Tvardița și Râșcani*¹¹⁵.

De fapt, o asemenea activitate se desfășura an de an, în planurile de lucru ale colectivului Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului din R.S.S.M. fiind prevăzute sarcini și obligații concrete, îndreptate spre realizarea ideii enunțate - fondarea în republică a unei rețele muzeale. În anul 1967, spre exemplu, colaboratori Secției *Istorie* au desfășurat o amplă activitate de selectare a materialelor pentru muzeul „Istoria găgăuzilor” din s. Beșalma, raionul Comrat, iar ulterior s-au încadrat și la elaborarea principiilor de organizare a expoziției permanente a acestuia.

Având concursul colaboratorilor Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului din R.S.S.M. în 1967 și-au început activitatea 4 instituții muzeale populare:

1. Muzeul memorial „I. F. Secieru” - în s. Abaclia, raionul Cimișlia;
2. Muzeul „Istoria găgăuzilor” - în s. Beșalma, raionul Comrat;
3. Muzeul colhoznic din s. Cecolteni, raionul Orhei;
4. Muzeul Sovhozului-Școală de Viticultură din Chișinău, inaugurat cu ocazia aniversării a 125 de ani de la fondarea instituției¹¹⁸. Dar colaboratorii științifici, și în special cei din Secția *Metodico-Științifică* în același an au mers și la muzeele din Bălți, Bender, Cahul, Grigoriopol, Orhei, s. Tvardița, unde au acordat ajutor practic la îmbunătățirea expozițiilor deja deschise.

De acum în anul 1968 devenise evident că mișcarea de fondare a muzeelor sătești, de cele mai multe ori voluntară, desfășurată de către intelectualii din localitățile rurale, luase o mare amploare. Însă lipsa experienței în domeniul dat, precum și a unor principii metodologice generale, creau obstacole în această activitate. Pentru a lichida golul existent Secția *Metodico-Științifică* a muzeului a elaborat în anul 1969 un set de instrucțiuni, ce țineau de diferite aspecte, legate de înființarea și activitatea instituțiilor muzeale locale. Acestea reflectau metodologia de colectare a exponatelor pentru un muzeu sătesc al slavei de luptă, metodologia de colectare a exponatelor pentru un muzeu de istorie a localității, mecanismul și procedura de amenajare a unui muzeu rural. Iar ca exemplu pictorii muzeului au finisat în 1968 lucrările de amenajare a expoziției permanente a Muzeului „Istoria Găgăuzilor” din satul Beșalma, raionul Comrat, căruia în anul următor i s-a acordat statutul de muzeu istorico-etnografic de stat.

O atenție deosebită, atât în anul 1968, cât și în cel următor a fost acordată ajutorului practic muzeelor din centrele raionale, aflate în proces de constituire, care ulterior au devenit structuri de stat: la Orhei, Comrat, Dubăsari, Cimișlia, Ciadâr-Lunga. Colaboratorii Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului din R.S.S.M. s-au deplasat în repetate rânduri la fața locului, unde i-au ajutat pe muzeografi să soluționeze problemele apărute în procesul de amenajare a expozițiilor permanente¹²². Alte 10 muze rurale s-au bucurat de ajutor metodic și practic din partea colaboratorilor muzeului din Chișinău la elaborarea planurilor tematice și tematico-expoziționale¹²³. De asemenea, în unitățile școlare din satele Horești, raionul Fălești, Grigoreuca, raionul Căușeni, Isacova, raionul Orhei și din Otaci, cu ajutorul colaboratorilor muzeului din

Chișinău au fost amenajate camere-muzeu.

Urmărind scopul de a înlesni pregătirea profesională a specialiștilor pentru muzeele locale, instituția din Chișinău în această perioadă organizează cu regularitate seminare, simpozioane republicane și zonale, la care erau prezentate cele mai bune expoziții și fonduri ale muzeelor din diferite orașe, centre raionale, uneori și din sate. Spre exemplu, în anul 1965 s-au susținut trei seminare - la Bender, Strășeni și în satul Frumușica, raionul Florești; în 1966 - la Nezavertailovca, raionul Slobozia s-a desfășurat o consfătuire pe tema „Metodica creării muzeelor pe baze obștești”, în 1967 au avut loc două seminare cu participarea șefilor secțiilor cultură și directorilor muzeelor interraionale pe tema „Colectarea exponatelor, studierea lor și amenajarea expozițiilor muzeelor comunale”. În acea perioadă se practica pe larg selectarea și multiplicarea fotografiilor și documentelor despre dezvoltarea economică și culturală a republicii în perioada postbelică, ele fiind utilizate la amenajarea expozițiilor muzeelor obștești. Însă acest mod de prezentare a expozițiilor a influențat asupra caracterului lor - ele „*deveneau destul de omogene, se refereau preponderent la evenimentele generale considerate importante pentru întreaga Uniune Sovietică și rămânea prea puțin spațiu pentru materialele locale, ce oglindeau viața cotidiană și cultura tradițională*”. Dar deși anual erau pregătite mai multe seturi de fotografii și documente pentru muzeele raionale, școlare, ale întreprinderilor, satelor din republică, includerea lor în proporții mari în expoziții nu era încurajată¹²⁶, ceea ce denotă că muzeografi aveau opinia lor, care era diferită de linia promovată de autoritățile comuniste.

Constatăm, deci, că în anii 60 ai secolului XX forțele colectivului celui mai vechi muzeu din Moldova au fost îndreptate la fondarea unor noi expoziții în muzeele de istorie și cercetare a ținutului natal din orașele Bălți și Bender, în Muzeul Istoriei Găgăuzilor din s. Beșalma, raionul Comrat, dar au fost deschise mai multe instituții rurale, ce activau pe baze obștești - în localitățile Mingir, Tvardița, Cișmichioi, Tochile-Răducani, Gașpar, Glavan, Cimișlia etc.

În anul 1969 colaboratorii Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului din R.S.S.M. au continuat activitatea de amenajare a instituțiilor muzeale locale în satele Horești, raionul Fălești, Grigoreuca, raionul Căușeni, Isacova, raionul Orhei, și la școala nr. 2 din Otaci. Această activitate a continuat și în anul 1970, deoarece muzeul a derulat un program de acordare a ajutorului metodic mai multor instituții muzeale din teritoriu la elaborarea și alcătuirea planurilor tematico-expoziționale, și anume: muzeelor raionale din Orhei, Ciadâr-Lunga, Cimișlia, Dubăsari și Comrat, muzeelor comunale din satele Tochile-Răducani, raionul Leova, Săseni, Buda și Horodiște raionul Călărași, Șireuți, raionul Briceni, Bădiceni, raionul Soroca, Chirutnea, raionul Ciadâr-Lunga, Bobletici, raionul Lazovsk, Ustea, raionul Glodeni, Sărata Veche, raionul Fălești, Brătușeni, raionul Edineț, Nicoreni, raionul Râșcani, Muzeului memorial „B. Glavan” de la Institutul Pedagogic din Bălți, Muzeului memorial „A.S. Krusser” din s. Sculeni, raionul Ungheni. În paralel au fost selectate și comandate atelierului fotografic al Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului 614 copii fotografice necesare pentru amenajarea noilor instituții muzeale rurale.

Și în anul 1971 activitatea colaboratorilor Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului din R.S.S.M. a fost foarte diversă în ceea ce privește promovarea ideii cu privire la fondarea instituțiilor muzeale locale. Au fost elaborate mai multe documente, ce se refereau la acest aspect, majoritatea dintre ele având conotație politică - așa cum erau vremurile, prin care trecea societatea basarabeană de atunci. Vom menționa doar că accentul s-a pus pe elaborarea unui program de colectare a materialelor pentru muzeele etnografice sătești, ceea ce a marcat în mare măsură specificul ulterior al unor instituții, care au fost constituite în localitățile rurale. Dar Secția *Metodico-Științifică* a muzeului nu s-a limitat doar la elaborarea teoretică a principiilor de colectare a obiectelor pentru cele 25 de muzee comunale, dar a dirijat și activitatea practică a instituțiilor etnografice din orașele Cahul, Ungheni, Orhei și Comrat. Muzeul de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului a organizat un seminar republican, la care au participat colaboratorii instituțiilor de profil din republică, unde s-au abordat diferite aspecte ale metodelor de amenajare a expozițiilor în muzeele comunale. De fapt, în această direcție s-a lucrat tot deceniul următor: dacă în anul 1971 s-a acordat ajutor metodic și practic muzeelor raionale din Cahul, Orhei, Comrat, Ungheni - în special la întreținerea expozițiilor și sporirea accesibilității publicului la ele, în anul 1972 s-a pus accentul pe amenajarea și completarea unor compartimente ale expozițiilor din instituțiile muzeale din Tiraspol, Cahul și Comrat. În paralel au fost consultate consiliile muzeale din 31 sate, cărora li s-a acordat ajutor la amenajarea expozițiilor permanente. În același timp s-a monitorizat și dirijat procesul de colectare a materialelor necesare pentru amenajarea muzeelor în clădirile de cult din Bobletici, Negureni, Brătușeni, iar la Muzeul de Istorie și Cercetare a Ținutului din Cahul a fost inaugurată o expoziție despre perioada contemporană (1970), la Comrat a fost deschis Muzeul de Istorie și Cercetare a Ținutului (1972), la Bender a fost inaugurată expoziția Muzeului Gloriei revoluționare de luptă și de muncă a feroviarilor (1977), la Dubăsari și Kotovsk - muzeele de cercetare a ținutului natal (1978).

Astfel, dacă în anul 1970 colaboratorii muzeului din Chișinău au contribuit la amenajarea expozițiilor muzeale în 25 de sate, în 1972 - în 31, în 1975 eforturile lor au fost depuse în 86 de localități rurale, unde muzeele funcționau sau erau în stadiu de constituire¹³². Deci, în această perioadă a dominat tendința de a înființa muzee de studiere a ținutului nu doar în fiecare centru raional, dar și în localitățile rurale, tendință realizată către sfârșitul epocii socialiste. Atât muzeele raionale, cât și cele sătești aveau, de regulă, un caracter complex - *istorie și științe ale naturii*, la unele adăugându-se și artă, patrimoniul lor fiind constituit în general din colecții de istorie, piese etnografice un fond mai mare sau mai mic de documente, ce reflectau realizările republicii, raionului și localității respective în domeniul agriculturii, industriei și culturii.

Unul din obiectivele muzeograficii RSSM din anii '60 - '70 este crearea muzeelor politice. În anul 1960, la Chișinău a fost inaugurat Muzeul gazetei „Iskra”, iar în 1970 a fost deschis Muzeul de Istorie a Partidului Comunist al RSSM, unicul muzeu de acest tip din URSS. În anul

1977, în fosta clădire a Dumei Orășenești din Chișinău a fost deschis pentru public Muzeul Republican de Prietenie a Popoarelor. Peste un an, ia ființă Muzeul de Ateism Științific, iar în 1981 este organizat Muzeul de Istorie a Comsomolului din Moldova.

Prin anii '60 începe și organizarea muzeelor specializate. În 1965, Uniunea Scriitorilor inaugurează Muzeul Republican de Literatură, care, la rândul său, a contribuit la organizarea unor muzee consacrate scriitorilor din diferite localități ale republicii. În 1974 este creat Muzeul Republican al Învățământului Public, care, în 1987, a fost reorganizat în Muzeul Pedagogic Republican. O contribuție deosebită la acest capitol a avut-o Academia de Științe a Moldovei. În 1978 este creat Muzeul de Arheologie și Etnografie al Academiei de Științe a Moldovei, care a fost deschis pentru public în 1986.

În această perioadă sunt puse temeliile Muzeului de Paleozoologie și ale Muzeului de Entomologie ale Academiei de Științe. La Universitatea de Stat din Chișinău, în baza colecțiilor adunate de catedrele de zoologie, geologie, pedologie și de botanică, a fost creat, în 1968, Muzeul de Științe ale Naturii.

În această perioadă este promovată o idee, care s-a dovedit a fi benefică atât în plan utilitar, cât și în perspectivă istorică - utilizarea clădirilor bisericilor, închise de către autorități, pentru amenajarea de muzee sătești. Pentru a înlesni realizarea acestei idei, Muzeul de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului din R.S.S.M. a organizat un seminar republican, la care au participat reprezentanții autorităților locale, lucrătorii secțiilor raionale de cultură. Acolo s-a accentuat că e mai bine, mai logic să se fondeze în edificiile lăcașelor de cult instituții muzeale decât să fie utilizate în calitate de depozite sau cluburi¹³³. Astfel, cel puțin, putea fi salvată clădirea, care de cele mai multe ori prezenta o operă de artă arhitecturală, un vestigiu al trecutului nostru. Menționăm acest aspect, care ni se pare remarcabil: sătenii din multe localități, susținuți, evident, în mod tacit și de către autoritățile locale, pentru a nu transforma fostele lăcașe de cult în depozite sau cluburi, factor care ar fi dus la degradarea clădirilor, au ales o altă modalitate de utilizare a spațiului respectiv - amenajarea în ele a muzeelor locale. Astfel se păstra în cea mai mare parte intactă clădirea propriu-zisă, în unele cazuri - chiar și ustensile, utilizate anterior de preoți și rămase în interiorul sediului. Așa, bunăoară, s-a procedat în s. Brătușeni, raionul Edineț, unde, cu suportul colaboratorilor muzeului din Chișinău, în fosta biserică s-a deschis o galerie de artă, unde erau prezentate tablouri, primite de la diferite instituții de cultură din țară. În catedrala din Comrat și fostele biserici din satele Bobletici, raionul Lazovsk, și Nicoreni, raionul Râșcani au fost inaugurate muzee de istorie a ținutului natal.

În aceeași perioadă continuă acordarea ajutorului la amenajarea unor expoziții tematice în muzeele din teritoriu. Astfel, Muzeul Interrăional al Ținutului din Cahul a solicitat ajutor metodic la selectarea materialelor și amenajarea expoziției permanente „Ținutul natal între anii 1945-1970”. Colaboratorii muzeului din Chișinău au mers și la instituțiile muzeale din Ungheni, Orhei și Comrat, activitatea cărora era monitorizată în permanență de către specialiștii din capitală. În paralel s-au efectuat deplasări

În 25 de sate din republică, unde autoritățile locale intenționau să fondeze muzee rurale, fiindu-le acordate consultații referitoare la procesul de colectare și expunere a pieselor ce țin de istoria, biologia și etnografia locală. Au fost selectate 853 de fotografii, destinate expozițiilor noi din instituțiile muzeale comunale.

Mișcarea de fondare a muzeelor locale luând amploare, și, evident, căpătând și o accentuată alură politică și ideologică, a fost subiectul unei ședințe a Colegiului Ministerului Culturii al republicii, la care s-a analizat starea de lucruri. Și, ca de obicei, cele făcute anterior au fost considerate insuficiente, de aceea Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului din R.S.S.M. i s-a recomandat să intensifice activitatea desfășurată în direcția sprijinului acordat instituțiilor muzeale din teritoriu, precum și acelor colective, care intenționează să fondeze asemenea structuri pe baze obștești¹³⁷. Ca urmare, de acum către începutul anului 1973 specialiștii de la muzeu din Chișinău au elaborat îndrumarul metodic "Principiile de bază la fondarea muzeului istoriei întreprinderii" care urma să stea la temelia creării unor asemenea structuri în cadrul celor mai mari uzine și fabrici din republică. În același timp în 25 de sate au continuat lucrările de constituire a muzeelor satești, acestea urmând să fie amplasate în bisericile, care nu funcționau. Pentru noile instituții culturale la muzeul din Chișinău s-au confecționat 1798 fotocopii de pe diferite acte.

În anul 1972 s-a decis să se sistematizeze toată informația cu privire la activitatea muzeelor în teritoriu, ea fiind ulterior înmănușată într-o broșură, tipărită și expedită în toate raioanele în calitate de îndrumar pentru autoritățile locale, dornice să fondeze muzee. În paralel s-a elaborat îndrumarul metodic „Procedeele de colectare, metodele de descriere științifică și introducerea exponatelor în expoziția muzeală”, care, fiind pus la dispoziția tuturor muzeelor din teritoriu, dar și a amatorilor de istorie, a contribuit, în mare parte, la ameliorarea situației în ce privește completarea fondurilor instituțiilor muzeale cu noi piese.

Pe parcursul anului 1972 colaboratorii Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului au continuat să acorde ajutor metodic entuziaștilor din 31 de sate, care au dorit să-și amenajeze muzee comunale în localurile bisericilor închise de către autorități. Acest ajutor s-a manifestat prin deplasarea colaboratorilor științifici ai muzeului la fața locului pentru a oferi consultații, a ajuta la selectarea exponatelor și amenajarea expozițiilor. Dar s-a purces și la confecționarea sau restaurarea în laboratoarele muzeului din Chișinău a diferitor piese pentru expozițiile ce urmau să fie deschise în teritoriu. Spre exemplu, în acel an pentru muzeele satești au fost confecționate 685 de fotografii.

La 25 septembrie 1973 Ministerul Culturii a desfășurat un seminar-consfătuire cu genericul „Bilanțul participării muzeelor din republică la trecerea în revistă a activității științifico-culturale” la care au participat colaboratorii tuturor muzeelor, atât al celor de stat, cât și obștești. Ministrul Culturii A. S. Constantinov, luând cuvântul, a menționat: „Încă nu demult erau doar trei muzee, astăzi constatăm că avem un detașament mare de muzeografi. Practic la fiecare 3-4 raioane este un mare muzeu de

stat sau popular, lui revenindu-i un rol deosebit în educarea populației. Muzeele de istorie a ținutului natal trebuie să-și desfășoare astfel activitatea, ca să cuprindă un contingent cât mai mare de populație, ele trebuie să cointereneze oamenii să-și cunoască istoricul localității.

Doar la ce fel de muzeu tindem? La un muzeu care reflectă istoria ținutului. Iar istoria pământului nostru este foarte bogată. Muzeele trebuie să prezinte nu doar natura, cultura materială, dar să fie făcută legătura cu trecutul istoric al zonei”.

La acel seminar s-a accentuat din nou rolul primordial, pe care-l joacă Muzeul de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului din R.S.S.M. în dezvoltarea rețelei de instituții de profil în republică. Tot atunci în fața colectivului acestuia au fost puse noi sarcini, îndreptate spre eficientizarea activității de promovare a principiilor muzeologice în mediul rural. Ca urmare, în 1974 muzeografi din Chișinău au contribuit la amenajarea expozițiilor în 86 de muzee și săli muzeale din republică, majoritatea dintre ele fiind amplasate în biserici. „Inițiativa de a crea muzee în aceste lăcașe a fost destul de contrariată. Pe de o parte era frustrat sentimentul religios al enoriașilor, care țineau la rosturile firești ale bisericilor, iar pe de alta se încerca o altă funcție socială, numai să nu stea închise. Mai conta și ce profil aveau. Dar cum în acea vreme majoritatea aveau componenta războiului și a recentelor evenimente în prim-plan, era dificil să integrezi asemenea expoziții în biserică, fără ca să jignești sentimentele sacre ale colecțiilor tradiționale. Se considera că deschiderea unui muzeu era mult mai potrivită pentru aceste spații, decât folosirea lor ca depozite chimice sau agricole, cluburi etc”¹⁴¹. Ideea s-a dovedit a fi benefică – astfel au fost păstrate zeci de clădiri ale lăcașelor de cult din Moldova.

Autoritățile centrale de partid, care urmăreau cu atenție cum se desfășoară activitatea muzeală în republică, au decis să facă o inventariere a activității de trei decenii în acest domeniu. De aceea în anii 1974-1975 Muzeul de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului din R.S.S.M. a fost implicat în procesul de verificare a activității tuturor instituțiilor muzeale. În cadrul acestor investigații s-a stabilit că în republică activau 176 de muzee obștești, fenomenul fiind considerat fără precedent în istorie. Însă pe funcționarii de partid nu-i interesa cum funcționau acestea și pe cât de mult influențau viața comunităților. Căci numărul mare de instituții muzeale nu presupunea neapărat și calitate, dar așa era realitatea în perioada sovietică în orice domeniu al vieții - indicii să fie cât mai înalți, iar despre eficiență nu se prea vorbea. În cazul muzeelor obștești din R.S.S.M. descoperim, însă, o abatere de la regula generală existentă în U.R.S.S. Chiar dacă nu rareori aceste instituții rurale au fost pe loc gol, uneori la indicația organelor de partid, în multe localități ideea a nimerit în sol fertil, iar ca urmare, datorită înțelepciunii intelectualilor de la fața locului, muzeele și-au completat patrimoniul cu piese de rezistență din cele mai diferite domenii, unele devenind chiar de invidiat. Dar inventarierea muzeelor obștești a scos în vileag și o altă fațetă a domeniului - unele persoane, responsabile de activitatea instituțiilor rurale, nu cunoșteau în detalii specificul activității muzeografice. De aceea, Ministerul Culturii al republicii, considerând că muzeele republicane și interraionale aveau cadre de muzeografi cu experiență, care

puteau acorda ajutor metodic și practic calificat, printr-o ordonanță din 9 aprilie 1974 a stabilit că Muzeul de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului din R.S.S.M. trebuia să ia șefia asupra muzeelor raionale și sătești. Drept imbold pentru apariția unui asemenea document a servit, de fapt, practica activității anterioare a acestei instituții, când colaboratorii ei se implicau în mod direct atât la elaborarea strategiei, cât și la lucrările de colectare a pieselor patrimoniale și de amenajare a muzeelor din localitățile rurale.

Ca urmare, cu participarea nemijlocită a colectivului Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului din R.S.S.M. au fost inaugurate expoziții muzeale la Negureni, Moara-de-Piatră, Grigoreuca, Casa-muzeu „A. Donici”. În 1977 s-a acordat ajutor metodic și practic Muzeului Memorial „Statul Major al Frontului II Ucrainean”, amplasat în s. Malinovskoe, Muzeului de Istorie și Et-nografie din Mărcăuți, Muzeului Memorial „Voitovici” din Otaci, precum și muzeelor de istorie din satele Ferapontievca, Sucleia și Tețcani.

Având o susținere permanentă din partea colectivului celui mai vechi muzeu din ținut, instituțiile muzeale din republică au realizat anumite performanțe în special la crearea fondurilor de patrimoniu, perfecționarea activității expoziționale și desfășurarea cercetărilor științifice. În același timp crearea rețelei de muzee locale a permis colectarea, conservarea și păstrarea a sute de mii de obiecte, ce reflectă istoria, cultura și natura spațiului nostru. Apoi, pentru a modela ierarhia muzeelor, dar mai ales pentru a putea dirija în mod centralizat activitatea lor și a le face să evoce un discurs social comun, în anul 1975 a fost lansată ideea de conferire a titlului onorific de „Muzeu popular”. Ca urmare 21 de instituții muzeale comunale au primit acest titlu, ceea ce era o recunoaștere a eforturilor consistente, depuse atât de autoritățile locale, cât și de muzeografilor-entuziaști. În același timp era și o apreciere a muncii desfășurate de către colaboratorii Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului din R.S.S.M., factor care i-a mobilizat pe aceștia la noi realizări în anii ce au urmat¹⁴².

„În 1978, - *consemnăm inaugurarea expozițiilor muzeelor raionale din Dubăsari, Orhei, Kotovsk, a muzeelor pe baze obștești din satele Corestăuți, Cairaclia etc. În total s-a acordat ajutor practic colectivelor din 26 de muzee ce amenajau expoziții și altor 30 care funcționau. În 1979 s-a pus umărul la amenajarea expozițiilor a opt muzee obștești, printre care au fost cele din satele Molochișul Mare, Criva, Gordinești, Ignăței, de la Institutul Agricol „M. Frunze”. Se acordă ajutor și muzeelor de stat, în special celor din Cahul, Tiraspol, „Orheiul Vechi” (casa mare), Ungheni. În anul 1980 se lucrează asupra expozițiilor muzeale raionale din Vulcănești, Soroca, Florești, Cahul, Comrat și Ungheni, mai ales la alcătuirea documentației științifice (se stabilește structura tematică, se întocmesc planurile tematico-expoziționale, se elaborează recenziile științifice). Au început a funcționa noi instituții muzeale în satele Hirova, Mereni, Tigheci, Hârtopul Mic și centrul raional Râșcani*”¹⁴³.

De regulă, la acordarea ajutorului metodic, logistic și practic era antrenat tot colectivul Muzeului de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului: muzeografilor, pictorii, lem-

narul, fotografii, preparatorii. În 1981 Secția Științele Naturii ajută la amenajarea muzeelor naturii în școlile nr. 1, 19, 32, 54, 57, 59 din or. Chișinău. Tot atunci Secția a elaborat planul tematico-expozițional „Pădurea Rădeni”, pentru Muzeul Rezervației Naturale „Codrii”. Un ajutor deosebit s-a acordat Muzeului de Istorie din s. Ciocâlteni: s-au studiat fondurile muzeului, istoria satului la Arhiva de Stat. În baza studiului s-au selectat peste 200 de fotografii, s-a alcătuit planul colectării exponatelor, s-a făcut macheta de amenajare a muzeului, schița dioramei, iar în 1982 pictorii muzeului au finisat expoziția. Tot în anul 1982 se amenajează expozițiile muzeelor din Cruglic, Edineț, Văsieni, Negureni, Iabłoana. În anul 1983 muzeografilor participă la deschiderea muzeelor înființate la uzinele „Vibropribor”, „Electromașina” și în satele Jevreni și Ciutești.

Între 30 ianuarie - 3 februarie 1984 la Chișinău și-a desfășurat activitatea Seminarul „Problemele actuale de propagandă a politicii naționale leniniste în muzeele de istorie, de studiere a ținutului și de prietenie a popoarelor, în lumina hotărârilor Congresului al XXVI-lea al p.c.U.S. și a Plenarei din iunie 1983 a C.C al P.C.U.S.” La seminar s-a accentuat că „*planul general de dezvoltare a muzeelor prevede înființarea până în anul 1990 încă a 181 de muzee. De regulă, acestea se vor crea pe baze obștești și vor avea un profil divers - muzee ale prieteniei popoarelor, de ateism, de studiere a ținutului, de artă*”.

În anul 1983 este înființat Muzeul Național de Istorie a Moldovei, acestuia fiindu-i transferată Secția Metodico-Științifică, care anterior coordona toate activitățile legate de fondarea instituțiilor muzeale rurale. Cu toate acestea colectivul Muzeului de Stat de Studiere a Ținutului a continuat practica de consultare a instituțiilor din teritoriu, atât în ceea ce privește procedurile de colectare, studiere și descriere a exponatelor, cât și în domeniul elaborării planurilor expozițiilor permanente și temporare, acordarea ajutorului practic la amenajarea expozițiilor. Astfel, și după crearea Muzeului de Istorie al Moldovei colaboratorii Muzeului de Stat de Studiere a Ținutului din R.S.S.M. continuă activitatea îndreptată la dezvoltării rețelei de muzee, dar accentul se pune pe instituțiile cu noul său profil. Astfel „*muzeul a devenit centru metodic și coordonator al activității științifice a muzeelor din republică în problemele naturii și etnografiei. Colectivul lui își continuă nobila misiune în dezvoltarea muzeologiei din R.S.S. Moldovenească*”.

Datorită eforturilor depuse de colaboratorii Muzeului republican, conjugate cu cele ale băștinașilor, numai între anii 1978-1984 au fost fondate expoziții în 23 noi muzee sătești și raionale: la Ciocâlteni, raionul Orhei, Văsieni, raionul Kutuzov, Hirova, raionul Călărași, Râșcani etc. Un efort deosebit au depus muzeografilor din Chișinău la crearea Muzeului de artizanat din satul Ivancea, raionul Orhei, inaugurat în anul 1984. Experiența colaboratorilor muzeului din Chișinău a prins bine și la elaborarea concepției Complexului Muzeal „Orheiul Vechi”. Astfel, până în anul 1984 prin hărnicia și perseverența colaboratorilor Muzeului de Stat de Studiere Ținutului în R.S.S. Moldovenească a fost creată o rețea destul de largă de muzee, care includeau 96 de instituții de stat și peste 100 – obștești¹⁴⁶. Datorită fondării acestor muzee s-a reușit să se păstreze sute de mii de vestigii ale patrimoniului natural

și cultural. Astfel constatăm unul dintre cele mai mari merite ale primului muzeu public din Moldova - crearea unei rețele muzeale diversificate și bogate.

Într-adevăr, în perioada sovietică în republică a fost creată o rețea muzeală destul de ramificată. Creșterea numerică a instituțiilor muzeale este un factor pozitiv, dar și cu unele laturi negative. Multe muzee au apărut dintr-un impuls de moment, nu aveau un spațiu adecvat în concordanță cu necesitățile activității lor specifice. De fapt, aceste muzee erau susținute de stat, fiind obligate să promoveze o politică obedientă, de regulă propagandă politică și ideologică directă, astfel, chipurile, era modelat omul nou. În acest scop o atenție deosebită se acorda eroizării prin muzee a revoluționarilor, participanților la războiul civil din Rusia, accentul fiind pus pe tematica istorico-revoluționară. Ele nu erau instituții cu sarcini permanente științifice și instructiv-educative. Unele dintre ele, din cauza patrimoniului mic, nu aveau o expoziție de bază permanentă aflată la dispoziția publicului.

În perioada comunistă muzeele, dominate ca și alte instituții de cultură de ideologia partinică, au fost silite să uite de funcția lor primordială - cercetarea științifică - în favoarea obiectului factologic. Ca urmare după 1990 unele dintre aceste muzee au dispărut din peisajul cultural al republicii.

Deci, chiar dacă în perioada sovietică accentul în activitatea muzeului din Chișinău se punea pe propagarea concepțiilor și modului de viață sovietice, colaboratorii instituției muzeale principale din republică au reușit să mobilizeze, în sensul bun al cuvântului, o anumită pătură intelectuală a societății, care s-a încadrat activ - de cele mai multe ori din interes colectiv - la crearea unor importante colecții patrimoniale, realizarea unor importante cercetări științifice în domeniul arheologiei, paleontologiei, numismaticii, etnografiei. Acest aspect al activității Muzeului de Stat de Studiere a Ținutului din R.S.S.M. a fost evidențiat: *„marele merit al muzeului constă în faptul că el a fost primul centru de muzeografie din ținut, devenind o bază trainică pentru crearea și dezvoltarea rețelei de muzee din R.S.S. Moldovenească”*. E adevărat, au fost ani de afirmare a muzeografiei în versiunea acceptată și aprobată de către autoritățile comuniste. Însă ceea ce contează acum, de la distanța celor două decenii de când s-au schimbat prioritățile activității muzeale, e că s-a reușit antrenarea în activitatea muzeografică a multor entuziaști, care au acumulat experiență în domeniul colecționării și cercetării valorilor, ce constituie patrimoniu cultural, că au menținut ideea existenței unor muzee, iar în multe cazuri acestea nu doar au supraviețuit, dar chiar au triumfat.

Muzeul de Stat de Studiere a Ținutului din R.S.S.M. a elaborat și implementat un program de activitate, ce a contribuit la dezvoltarea cooperării în vederea relevării moștenirii culturale comune, încurajându-se contactele între oameni indiferent de nivelul lor de pregătire profesională. Erau prezentate și discutate noutățile din domeniul păstrării și restaurării bunurilor muzeale mobile, s-au organizat ateliere de lucru în cadrul laboratorului de conservare și restaurare al muzeului din Chișinău, astfel urmărindu-se scopul de a aprofunda cunoștințele, a pune la îndemâna celor dornici informații și metode din dome-

niu și de a consolida relațiile interumane.

Un alt obiectiv cu impact a fost proiectul de conservare și restaurare a bunurilor culturale aflate în patrimoniul muzeelor rurale. Patrimoniul vizat reprezenta o sursă importantă de dezvoltare la nivel local și regional, deoarece pretutindeni existau resurse culturale reprezentative (monumente, situri arheologice, lăcașe de cult, instituții culturale deținătoare de obiecte de patrimoniu mobil și imobil), care prin conservarea și valorificarea lor permit obținerea de beneficii pentru comunitate. Scopul urmărit era protejarea obiectelor de patrimoniu prin conștientizarea publicului vizitator tânăr, atât în ceea ce privește caracterul perisabil al patrimoniului cultural, cât și a necesității unei activități de conservare-restaurare efectuată în scopul salvării și perpetuării acestuia pentru generațiile prezente și viitoare. Obiectivele urmărite au vizat sensibilizarea publicului tânăr (elevi și studenți) asupra importanței cunoașterii și protejării patrimoniului cultural supus, inerent, pericolului de a fi distrus sau diminuat; ruperea granițelor ce despart muzeul de publicul tânăr, nespecializat, prin suscitarea interesului pentru cunoașterea obiectelor de patrimoniu; exploatarea potențialului pedagogic a obiectelor de patrimoniu prin utilizarea acestora ca sursă de cunoaștere și studiere.

Constatăm, deci, că în jumătatea a doua a sec. XX muzeul ca instituție publică, cultural-științifică a evoluat spectaculos. În mare parte datorită eforturilor, depuse de către colaboratorii Muzeului de Stat de Studiere a Ținutului din R.S.S.M., pe lângă cele câteva muzee naționale au apărut cele orășenești și raionale, subordonate de regulă, direcțiilor de cultură ale structurilor administrative respective, dar și multe instituții mai mici - în sate și comune. În funcție de conținutul patrimoniului ele sunt specializate sau mixte.

Majoritatea muzeelor au fost înființate între anii 1970-1985, ele fiind instrumente ale politicii statale de propagandă a ideilor partidului comunist.

Ultimul deceniu al veacului XX a marcat puternic mișcarea muzeistică din Moldova. Perestroika, începută în anul 1985, a inițiat restructurarea componentelor politice, sociale, culturale și democratizarea societății sovietice. Atunci în Moldova începe procesul de renaștere politică, economică și socială, care a dus în final la evenimentele din anii 1990-1991, când republica a devenit suverană și independentă. Și chiar dacă perioada de după 1990 a fost o etapă grea, cu o instabilitate economică, o etapă de luptă între vechi și nou, s-au înregistrat schimbări serioase în orientarea activității muzeelor.

Renașterea națională a românilor din republică și democratizarea vieții publice au dictat lichidarea muzeelor „politice”, consacrate eroilor revoluționari și realizărilor socialismului. La 30 noiembrie 1989 Colegiul Ministerului Culturii și Cultelor adoptă hotărârea *Despre restructurarea activității muzeelor R.S.S.M.* Documentul sublinia că în muzee puțină atenție se acordă reflectării culturii și istoriei naționale, instituțiile respective nefiind pregătite pentru o activitate eficientă în noile condiții social-politice, iar profesionalismul multor muzeografi nu corespunde cerințelor societății contemporane. S-a început un proces de reorganizare a instituțiilor muzeale, reprofilarea întregii rețele muzeistice și a tematicii expozițiilor de

bază. În procesul de reorganizare a instituțiilor muzeale s-a pus accentul pe debarasarea de paternalismul cultural al fostei U.R.S.S. și revederea rolului muzeului public în viața și societatea contemporană. Evident, s-a micșorat numărul de muzee, s-a redus și fluxul de vizitatori, dar acest lucru n-a influențat asupra zelului persoanelor împătimate de istoria locurilor dragi și care, cu eforturi enorme, continuă tradițiile predecesorilor.

Chiar dacă unele muzee au rămas fără local - bisericele, în care au activat odinioară au fost retrocedate enoriașilor - unele și-au găsit alt adăpost, de multe ori în școli, altele s-au lichidat, iar patrimoniul - cel cu adevărat valoros, nu conjunctural, politizat - a fost transmis muzeelor raionale. Într-un cuvânt, mișcarea muzeologică a supraviețuit, reprofilându-se, având drept scop oglindirea în mod veridic a unor probleme de importanță majoră din istorie, sublinierea contribuției originale a Basarabiei la o serie de evenimente din trecutul neamului nostru.

Constituirea unui muzeu ca instituție publică durează; devenirea muzeului este o stare perpetuă, identificabilă cu viața comunității, cu valorile acesteia, pe care le adună și le păstrează cu pietate și sfîntenie. Viața muzeului are mai multe straturi decât ceea ce se vede. Expozițiile, acțiunile culturale, publicațiile reprezintă consecințele muncii cotidiene a oamenilor. În muzeu, spațiul și timpul capătă alte dimensiuni. De fapt, aici timpul devine materie și spațiul gând. E foarte straniu pentru unii să comunice cu astfel de dimensiuni. Și totuși, pentru cei care intră pentru prima dată în muzeu nu este important dacă au reușit sau nu să vadă și să înțeleagă, e mult mai important să simtă fluidele de energie venite din negura

vremurilor. Iar simțirea are nevoie de mediu pentru manifestare, și așa se face că, după ce a intrat o dată în muzeu, omul revine ori de câte ori este mânat de dorul neamului. Sunt necesare timp, eforturi, dorință și liniște ca să stabilească comunicarea dintre vizitator și piesele de muzeu, pentru ca mesajul conținut în aceste piese să fie personificat, energizat și zidit în sufletul celui care vrea să vadă, să știe și să înțeleagă.

Perioada de după anul 1990 a fost o etapă grea, de instabilitate economică pentru toate muzeele din republică. A fost o perioadă de tranziție, în care au avut loc schimbări serioase în orientarea activității de bază a muzeelor. În 1991 Muzeul de Stat de Istorie și Studiere a Ținutului din R.S.S.M. devine Muzeul de Etnografie și Istorie Naturală, ceea ce subliniază și specificul nou al instituției - valorificarea patrimoniului etnografic și al științelor naturii. Dar aceasta nu înseamnă că membrii colectivului s-au dezis de colaborarea cu structurile din teritoriu. Astfel, de ajutor metodic continuă să se acorde muzeelor raionale Vulcănești, Florești, Orhei, Cahul, Ciadâr-Lunga, Taraclia, Dubăsari, Ungheni, Leova, structurile orașenești din Bender și Soroca, dar și celor de la Beșalma, Hârbovăț, întreprinderea „Vodokanalrest”, la revizuirea și refacerea expozițiilor permanente. Dar deoarece se alocă tot mai puține mijloace financiare pentru plecările în teren, multe consultații se acordă pe loc, se scriu recenzii la structurile tematice, se elaborează planurile tematico-expoziționale. Anual muzeografilor din republică se acordau 170-200 de consultații, acestea fiind îndreptate spre îmbunătățirea activității instituțiilor locale. Ca urmare, după anul 1992 s-au produs mai multe



Fig. 8. Casa-muzeu „Nicolae Sulac” din satul Sadic, raionul Cantemir

mutații în muzeografie, care au finisat cu reprofilarea, reformarea și chiar modernizarea instituțiilor respective. Astăzi putem afirma cu certitudine că muzeul - mare sau mic - a devenit principala instituție culturală, unde se acumulează și se teaurizează patrimoniul cultural, efectuându-se concomitent cercetarea acestuia.

În această perioadă rețeaua muzeistică a cunoscut o nouă dezvoltare, domeniul concretizat atât în organizarea, reorganizarea unor instituții, cât și în actualizarea tematicii muzeelor de istorie și etnografie, în colectarea materialelor ce reflectă istoria națională, viața materială și spirituală a românilor basarabeni, în noi forme de cercetare și valorificare a patrimoniului, care astăzi devine o bază de cercetare nu numai pentru muzeografi, dar și pentru savanți, studenți, astfel având loc valorificarea patrimoniului muzeal, punerea lui în circuitul științific și public.

Generatori și promotori ai noilor concepții și viziuni asupra procesului de dezvoltare a muzeografiei naționale au fost și rămân să fie Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală și Muzeul Național de Istorie a Moldovei, cu sprijinul dezinteresat al cărora s-au organizat un șir de instituții muzeale și expoziții noi în republică, s-au promovat și s-au implementat în activitatea structurilor din teritoriu abilități, programe *de cercetare*, conservare și valorificare a patrimoniului, acțiuni care au permis să se atingă noi indici în activitatea muzeală, cum ar fi creșterea numărului vizitatorilor și a expozițiilor în muze, completarea mai stabilă a fondurilor de patrimoniu, apariția mai multor publicații științifice, lărgirea tematicii științifice abordate.

Patrimoniul prezentat în muzeele din localitățile rurale ale Moldovei evocă multiplele aspecte ale evoluției antropologice și culturale ale omului, ale relațiilor dintre diversele comunități umane și mediu, căile dezvoltării unei economii bazate pe cultivarea plantelor, creșterea animalelor, dezvoltarea meșteșugurilor, manifestarea spiritualității din preistorie până în prezent.

Diversele categorii de bunuri culturale, adunate și expuse argumentează aspectele specifice de viață ale populației băștinașe, reliefând particularitățile evoluției societății în diferite epoci istorice – antică, medievală, modernă și contemporană bazate pe numărul mare și diversificat tematic de piese expuse, pe originalitatea proiectelor culturale și programelor de pedagogie muzeală, organizate de către instituțiile muzeale din teritoriu.

Urmărind scopul de a menține interesul pentru colectarea și studierea bunurilor culturale Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală la începutul secolului XXI a continuat tradiția de sprijinire a instituțiilor muzeale din teritoriu atât prin acordarea de ajutor metodic, logistic, cât și practic. Administrația muzeului a stabilit o colaborare rodnică cu Biroul Regional UNESCO din Moscova și cu Comisia Națională a Republicii Moldova pentru UNESCO. Ca urmare, având susținerea Fundației Interguvernamentale pentru Educație, Știință și Cooperare Culturală (IFESCO), între anii 2008-2012 muzeul a realizat Programul UNESCO/ICOM „Runing a Museum - 21 Century” (Managementul muzeal în secolul XXI), în cadrul căruia au fost prezentate metodele elaborate de UNESCO în sfera instruirii profesionale a muzeografilor,

astfel urmărindu - se scopul de a dezvolta capacitățile instituționale ale muzeelor. La traininguri tematice, conferințe naționale și întruniri cu experți din țările CSI, la care s-au dezbătut cele mai actuale și stringente aspecte ale activității în domeniu, au participat muzeologii și cercetătorii din majoritatea instituțiilor de profil din republică. Spre exemplu, la 8 iunie 2009 s-a desfășurat Conferința Națională „Convențiile UNESCO în domeniul protejării și valorificării patrimoniului cultural în corelație cu legislația națională a Republicii Moldova”, la care s-a discutat un spectru larg de probleme ce se referă la domeniul protejării și valorificării patrimoniului cultural.

Iar între 11-16 mai 2009 la Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală s-a desfășurat Trainingul Național UNESCO/ICOM pentru specialiștii din rețeaua muzeală a Republicii Moldova „Managementul muzeal”, programul căruia a urmărit scopul de a-i iniția pe cei prezenți cu metodele de instruire profesională a muzeografilor în domeniul pregătirii formatorilor în instruirea profesională în managementul muzeal, pentru ca ulterior aceștia să realizeze în mod independent lecții și traininguri cu colegii lor la locul de muncă. Trainingul a venit să completeze lipsa unui centru de perfecționare a cadrelor din sistemul muzeal din Moldova. Specialiștii din raioanele republicii, care au participat la acest training, s-au familiarizat cu experiența înaintată în domeniul muzeografiei, câpătând noi abilități profesionale. Participanții, pe lângă faptul că au făcut schimb de experiență privind îmbunătățirea activității muzeale în condițiile actuale, au analizat diferite aspecte ale sferei muzeale - etica profesională, formele de elaborare și completare a documentației muzeale, metodele de descriere științifică, posibilitățile de păstrare și conservare a colecțiilor, organizarea expozițiilor permanente și temporare.

În cadrul acestui training s-a luat în discuție și politica muzeală a Republicii Moldova, la dezbateri participând reprezentanții Ministerului Culturii, Academiei de Științe a Moldovei și ai instituțiilor universitare, astfel fiind analizate problemele actuale ale activității muzeelor și pregătirii specialiștilor în domeniu, factori care ar favoriza în continuare dezvoltarea rețelei muzeale. Asemenea inițiative, din păcate, nu se bucură de o susținere organizată și permanentă din partea autorităților centrale, nici de un sprijin de specialitate permanent care să acorde consultanță în vederea conservării, protejării, înregistrării și valorificării unor bunuri de certă importanță culturală, multe cu valoare patrimonială. Mai trist este că uneori și comunitățile locale ajung să nu mai acorde suficientă importanță tradițiilor și trecutului sau nu mai găsesc modalități de a le încorpora în viața lor, preferând să stea cu ochii ațintiți către lumea globală și să preia „tradițiile altora”. Însă se știe că anume în mediul rural creația populară era transmisă, ocrotită, promovată și păstrată cu sfințenie din generație în generație, fiind unul din corolarele personalității, identității și specificității unui neam în diversitatea celorlalte neamuri. În jurul fiecărui obiect artizanal se țese istoria unei colectivități rurale, a unei familii și a unui destin, însăși supraviețuirea lui fiind adesea un miracol. Orice obiect are valoarea pe care i-o conferă cel care îl cunoaște, îl înțelege și îl prețuiește. Microistoria lui se adaugă istoriei generale a unei națiuni și îi dă o nouă semnificație.

Politica culturală a Republicii Moldova se concentrează în primul rând pe conservarea valorilor culturale aflate sub amenințare, ca reacție la efectele cauzate de circumstanțele dificile și dramatice anterioare perioadei de tranziție. Conservarea, preocuparea de bază a cercetărilor actuale, însumează întreaga activitate de descoperire și aplicare a celor mai potrivite mijloace pentru protejarea bunurilor culturale de acțiunea factorilor dăunători din natură (umiditate, temperatura prea înaltă sau prea scăzută, aerul încărcat de reziduuri industriale, lumină etc.) sau de deteriorările produse de oameni. Păstrarea și protejarea, aparent mai ușor de realizat, constituie în fond cea mai spinoasă latură a activității muzeale, cerând, în primul rând, continuitate și stabilitate. Conservarea are caracter preventiv, creând condițiile optime de păstrare a obiectelor. Restaurarea are scopul să prelungească viața unor obiecte îmbătrânite devreme, iar în unele cazuri - să combată deteriorările accidentale. Conservarea și restaurarea - două acțiuni legate strâns între ele, implică studii aprofundate de tehnici și mult tact științific.

Cel de-al doilea principiu care stă la baza conservării patrimoniului cultural este legat de noul concept al cercetării interdisciplinare în studierea și conservarea bunurilor culturale. Științele pozitive: fizica, chimia, microbiologia etc. sunt chemate azi să contribuie la cunoașterea materială a tuturor creațiilor omenești. Numai pornind de la aceste două principii fundamentale se vor face pași înainte în domeniu păstrării patrimoniului național. În fond, sintetizând cele spuse mai sus, constatăm că acțiunea de conservare a patrimoniului cultural și artistic este, în primul rând, o problemă de cercetare științifică și apoi de execuție tehnică.

Aici este cazul să menționăm că articolul 1 din Convenția Cadru a Consiliului Europei cu privire la valoarea patrimoniului cultural pentru societate, cunoscută sub denumirea de Convenția FARO, semnată de Republica Moldova la 11 ianuarie 2008, stipulează următoarele: „*conservarea patrimoniului cultural și a utilizării sale durabile au drept obiectiv dezvoltarea umană și calitatea vieții*”. Tot acolo se subliniază că țările care au semnat Convenția au sarcina de a „sublinia” rolul – strategic al patrimoniului cultural și de a „asigura” buna sinergie a componentelor între toți actorii implicați - publici, instituționali, privați. Realizarea acestui obiectiv poate fi obținută prin salvarea, conservarea, valorificarea, utilizarea și promovarea patrimoniului cultural sub cele mai variate forme.

Politica Republicii Moldova în ce privește patrimoniul muzeal este stabilită în Legea muzeelor nr. 1596-XV din 27.12.2002, iar activitatea instituțiilor muzeale este reglementată de o serie de hotărâri de guvern. Mecanismele legate de evidența, păstrarea, conservarea bunurilor muzeale sunt prevăzute în Regulamentul privind evidența și conservarea patrimoniului cultural mobil, adoptat prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 1111 din 11 septembrie 2003.

La 27 decembrie 2011 este aprobată **Legea privind protejarea patrimoniului cultural național mobil**, care accentuează că „*ansamblul de bunuri culturale mobile, clasate în patrimoniul cultural național cu valoare deosebită sau excepțională istorică, arheologică, documen-*

tară, etnografică, artistică, științifică și tehnică, literară, cinematografică, numismatică, filatelică, heraldică, bibliofilă, cartografică, epigrafică, estetică, etnologică și antropologică, reprezentând mărturii materiale ale evoluției mediului natural și ale relației omului cu acest mediu, ale potențialului creator uman” trebuie protejat.

În orice țară există o clasificare administrativă a muzeelor, în Republica - Moldova ea fiind următoarea: muzee de stat, muzee obștești și muzee private. La compartimentul muzeu de stat identificăm structurile, subordonate Ministerului Culturii, administrațiilor locale și celor departamentale. Din categoria muzeelor obștești fac parte cele deschise în școli și în diferite instituții și organizații. Dar există și alte principii de clasificare, cel mai cunoscut fiind cel bazat pe profilul instituției.

Conform Registrului Muzeelor din Republica Moldova până în anul 2019 sunt înregistrate 126 muzee, dintre care 54 cu profil istoric, 40 - etnografic, 16 - memoriale, 10 - de studiere a ținutului, 2 - de artă, 1 - de istorie literară și 3 - de științele naturii. 5 dintre acestea - 3 muzee naționale cu 11 filiale, o casă memorială și un muzeu- rezervație - sunt de categorie națională, fiind subordonate Ministerului Culturii, 103 instituții muzeale sunt gestionate de administrația publică locală, 12 - de asociații obștești, 4 se află în proprietate privată¹⁵⁹. Deși la 19.05.2004 Ministerul Culturii a emis ordinul nr. 179 „Cu privire la înregistrarea instituțiilor muzeale din Republica Moldova”, care prevedea ca în conformitate cu art. 18 (p. 2) al Legii Muzeelor nr. 1596-XV din 27 decembrie 2002, toate instituțiile muzeale să fie trecute în Registrul muzeelor din Republica Moldova, există încă multe instituții neînregistrate, care desfășoară activități mai mult sau mai puțin eficiente în direcția acumulării, studierii și promovării patrimoniului cultural.

Sperăm că prin prezenta lucrare după criteriul clasificării administrative vom reuși să prezentăm muzeele în complexa diversitate în care activează cu plusurile și minusurile existente, pe care administratorii acestora le cunosc - pentru a avea un tablou, cât mai apropiat de realitate, al instituției muzeografice din Republica Moldova.

BIBLIOGRAFIE:

1. Răutu Gheorghe – Prin Chișinău odinioară și azi, Chișinău, Editura "Cartea moldovenească", 1966.
2. Razgon A. – Российский исторический музей. Очерки музейного дела в России. Москва, 1960.
3. Ploșnița Elena, Raileanu Nicolae – Pagini de muzeologie Basarabeană. Chișinău. "Universitas", 1999.
4. Ștefănuță Petre – Pentru un muzeu etnografic al Basarabiei. //Arhivele Basarabiei, Nr. 3, Chișinău 1933.
5. Ionuc Adriana - Rolul statului în organizarea instituțiilor de cultură în România interbelică // Studii de muzeologie și etnografie. Vol. 1. Chișinău. "Tirageția", 2004.
6. Iorga Nicolae – Scrieri despre artă. București, 1968.
7. Ursu Mihai – Rolul Muzeului de Stat de Studiere a Ținutului în crearea și dezvoltarea rețelei de muzee din RSSM // Buletinul științific al Muzeului de stat de Studiere a Ținutului al RSSM. Ediția 3. Chișinău, 1990.
8. Ursu Mihai – Expoziția regională din anul 1837 – Prima încercare de organizare a unui muzei public în Basarabia //Studii de istorie modernă. Chișinău, 2003.
9. Ursu Mihai – Muzeul de studiere a Ținutului din Tighina – istorie și perspective //Patrimoniul cultural al județului Tighina. Chișinău, 2003.
10. Ursu Mihai – Expoziția Agricolă și Industrială din anul

1889 și crearea primului Muzeu public din Basarabia // Buletinul științific al MNEIN. Serie Nouă. Vol. 1 (14).

11. Ursu Mihai - Paul Gore – De la muzeul Zemstvei la Muzeul Național // Paul Gore – Omul și opera. Chișinău, 2003.

12. Ursu Mihai – organizarea și evoluția primului muzeu bisericesc din Basarabia // Muzeul bisericesc din Chișinău – Geneza. Împliniri. Pribegii. Chișinău, 2006.

13. Evoluția prezentării diversității culturale a Basarabiei la expozițiile agricole, industriale și muzeale din sec. al XIX-lea – prima jum. a sec. XX // Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional. Editura "Cartdidact". Chișinău, 2007.

14. Ursu Mihai - Particularitățile creării Muzeului Satului în Republica Moldova // Revista Academos, 2008.

15. Ploșnița Elena – Muzeul Basarabean în fluxul istoriei. Chișinău, Civitas, 1998.

16. Chetțaru Nicolae, Raileanu Nicolae – Baronul Alexandru Stuart. Chișinău, "Tirageția", 2006.

17. Buletinul Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău, 1926.

18. Ploșnița Elena – Protejarea Patrimoniului Cultural în Basarabia. Chișinău "Cartier polivalent", 2006.

19. Ursu Mihai – Evoluția activității științifice a Muzeului Zemstvei din Basarabia și apariția primei publicații periodice muzeale // Buletinul științific al MNEIN. Vol. 5 (18). Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie. Chișinău, 2006.

20. Ploșnița Elena – Aspecte din evoluția muzeelor școlare basarabene // Tirageția VI – VII, 1998.

21. Ursu Mihai – Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală. Ghid, Chișinău, 2009.

22. Florov Nicolae - Muzeul Național de Istorie Naturală din Chișinău. Fascicola 1. 1926.

23. Regulamentul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău din 23 septembrie 1931 // Monitorul oficial al României, nr. 222 din 25 septembrie 1931.

24. Legea pentru organizarea bibliotecilor și muzeelor publice // Monitorul oficial al României, nr. 89 din 14 aprilie 1932.

25. Ursu Mihai – Constituirea complexului arhitectural-istoric al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală // Buletinul științific al MNEIN. Serie nouă. Vol. 1 (14). Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie. Chișinău, 2004.

26. Antipa Grigore – Despre muzeele sătești // Căminul cultural, 1935, nr. 3.

27. Moroșan Nicolae – Muzeele școlare sătești și un muzeu științific într-un sat din Basarabia. Chișinău, 1936.

28. Ploșnița Elena, Ursu Mihai – Enciclopedia muzeologiei din Republica Moldova. Chișinău, 2011.

29. Ploșnița Elena – Muzeul Memorial. Retrospectiva și perspectiva // Studii de muzeologie și muzeografie. Vol. 1, Chișinău, Tirageția, 2004.

30. Ursu Mihai, Moraru Anton - Pagini de istorie a Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău, 2013.

31. Tabiuca Raisa – Contribuția Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală

la crearea și dezvoltarea rețelei muzeale din Republica Moldova // Buletinul științific al MNEIN. Serie nouă. Vol. 3 (16).

Etnografie și Muzeologie. Chișinău, 2005.

32. Arhiva MNEIN. Отчеты о работе Государственного Краеведческого Музея за 1944-1991 гг.

33. Arhiva MNEIN. Отчеты Музея Бессарабского Земства за 1892-1917 годъ.

34. Объяснительный каталог зоологического сельскохозяйственного и Кустарного Музея Бессарабского Губернского Земства, 1912 г.

35. Arhiva MNEIN. Buletinul Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău fasciculele 1 – (1926) – 7 (1936).

36. Arhiva MNEIN. Buletinul Muzeului Național regional al Basarabiei din Chișinău fasciculele 8 – (1937) – 10 (1942).

37. Buzila Varvara – Conferința Națională " Convențiile UNESCO în domeniul protejării și valorificării Patrimoniului cultural în corelație cu legislația națională a Republicii Moldova // Buletinul științific al MNEIN. Revistă de etnografie, științele naturii și muzeologie. Vol.11 (24). Etnografie și Muzeologie. Chișinău, 2009.

38. Pană Sergiu - Trainingul Național UNESCO // IKOM pentru specialiștii din rețeaua muzeală a Republicii Moldova. "Managementul muzeal" // Buletinul științific al MNEIN. Revistă de etnografie, științele naturii și muzeologie. Vol.11 (24). Etnografie și Muzeologie. Chișinău, 2009.

39. Legea muzeelor nr. 1596 – XV și Regulamentul privind evidența și conservarea patrimoniului cultural mobil, aprobat prin Hotărârea Guvernului RM nr. 1111 din 3 septembrie 2003.

40. Legea privind protejarea Patrimoniului cultural național mobil nr. 280 din 27.12.2001.

41. Studii de muzeologie. XXIII. Chișinău, "Tirageția", 2013.

42. Republica Moldova. Ediție enciclopedică, Chișinău, 2009.

43. Chișinău. Enciclopedie, Chișinău, "Museum", 1997.

44. Ploșnița Elena, Raileanu Nicolae – Pagini de muzeografie basarabeană. Chișinău, "Universitas 1997.

45. Reabțov Constantin – Muzeul de istorie și cercetare a ținutului natal // Cahul. Istorie, personalități, cultură, Chișinău, 1997.

46. Velicsar Ludmila – Muzeul din or. Cahul la cea de-a 45 aniversare // Tirageția, 2004.

47. Muzeul Comrat, Chișinău, 2003.

48. Golub Valentin – Din istoria Muzeului de Istorie și Etnografie Orhei // Studiu de Muzeologie și Muzeografie. Vol.1, Chișinău, Tirageția, 2004.

49. Bulat Nicolae – Muzeul de Istorie și Etnografie Soroca // studii de muzeologie și muzeografie. Vol. 1, Chișinău, 2004.

50. Ciobanu Constantin, Ursu Mihai – Evoluția rețelei muzeale din Republica Moldova, Chișinău, 2014.

51. Ursu Mihai – Franț Ostermann preparator și primul conservator al Muzeului Zemstvei din Basarabia, Chișinău, 2004.

VII. EXPERIENȚE ȘI PERSPECTIVE ÎN DOMENIUL CARTOGRAFIERII PATRIMONIULUI CULTURAL AL REPUBLICII MOLDOVA

Cartografierea digitală a patrimoniului cultural reprezintă o direcție inovativă și în dezvoltare în numeroase țări ale lumii, prezentând soluții științifice pentru valorificarea patrimoniului cultural-istoric. Hărțile patrimoniului cultural și istoric pot contribui la soluționarea unor sarcini de ordin științific prin stimularea sau deschiderea unor noi perspective în cercetare, realizarea unor noi cunoștințe referitoare la arealele de răspândire a anumitor culturi, trăsături specifice sau generale, oferind răspunsuri concrete privind procesele de migrație și răspândire a elementelor culturii materiale și imateriale etc.

Hărțile patrimoniului cultural sunt instrumente eficiente pentru planificarea economică și crearea infrastructurii turismului. Obiectele culturii materiale și imateriale localizate pe hartă pot contribui la o mai eficientă organizare a traseelor turistice, pot oferi informații cu privire la concentrarea elementelor culturale pe regiuni, ținând cont și de natura lor, originea etnoculturală.

Pentru această direcție de cercetare științifică și de activitate practică într-un șir de țări s-a încetățenit sintagma *cultural mapping* (cartografierea culturală), dar se mai utilizează și alte noțiuni apropiate: *cultural resource mapping* (cartografierea resurselor culturale), *cultural landscape mapping* (cartografierea peisajelor culturale), *participatory GIS* (sisteme geoinformaționale comune).

Prin sintagma *cultural mapping* se subînțelege procesul identificării, inventarierii, salvagădării și reprezentării cartografice a valorilor culturale materiale și nemateriale ale regiunilor și comunităților locale, și este utilizat frecvent de UNESCO în documentele sale. UNESCO abordează metodică *cultural mapping* drept o cale de păstrare a diversității etnoculturale, punând accent pe cartografierea patrimoniului cultural al popoarelor băștinașe și al comunităților locale.

Una dintre lucrările importante care abordează *cultural mapping* este cea elaborată de P. Poole *Cartografierea culturală și populația indigenă. Un raport pentru UNESCO*¹, fiind dedicată teoriei și practicii cartografierii patrimoniului etnocultural al popoarelor băștinașe.

Din punct de vedere tehnologic, practica *cultural mapping* a parcurs calea de la hărțile imprimate pe hârtie și modele 3D fizice la utilizarea tehnologiilor GIS și utilizarea serviciilor online. În prezent există instrumente performante GIS și online care pot servi la realizarea tehnică a obiectivelor propuse. Proiectările în sistemele GIS oferă un spectru de utilizare mult mai vast, acestea țin și de proiectările inginerești, sistematizarea digitală, dezvoltarea continuă a bazelor de date.

Diversitatea etnică în acest sens oferă un avantaj, deoarece cartografierea elementelor etnoculturale ale minorităților etnice ilustrează diversitatea și bogăția culturală a regiunilor, ceea ce trezește interes din punct de vedere nu doar științific, dar și economic și, mai ales, turistic.

Drept modele sau inspirație în realizarea unor obiective în acest domeniu în Republica Moldova pot servi numeroase proiecte realizate în acest sens în lume: *Unelte pentru salvagădarea Culturii*²; *Platforma online UNESCO „Drumul Mătăsi”*³ etc.

O primă etapă a cartografierii patrimoniului cultural al Republicii Moldova și elaborarea unui Atlas al patrimoniului cultural trebuie să înceapă, în opinia noastră, cu valorificarea experienței existente în acest domeniu sub aspect teoretic, tehnologic și practic. În acest studiu ne-am propus să facem o sinteză a experiențelor de utilizare a metodelor cartografice în științele umanistice din Republica Moldova și a celor de elaborare și editare a unor atlase cu caracter cultural-istoric. Vom menționa, de asemenea, că o astfel de abordare este efectuată în premieră; despre procesul elaborării hărților în științele umanistice nu s-a mai scris vreun studiu, iar despre cazurile particulare de editare a unor hărți sau atlase ne vom referi în continuare.

În anii 1960-1970, în instituțiile de cercetare din RSS Moldovenească din componența Academiei de Științe a RSS Moldovenești au fost întreprinse primele încercări de cartografiere a patrimoniului istoric și cultural al țării, de elaborare a unor atlase cu caracter istoric și etnografic. Cercetările arheologilor și istoricilor la acea etapă uneori erau însoțite de anumite hărți schematice ale evenimentelor și proceselor. Însă utilizarea metodei cartografice în cercetările istoricilor și etnografilor a început să fie implementată mai pe larg în RSSM odată cu trasarea acestor direcții la nivelul Academiei de Științe a Uniunii Sovietice și inițierea unor proiecte unionale de elaborare a atlasei.

Vom constata că perioada sovietică cunoaște mai multe încercări de elaborare a unor atlase referitoare la istoria Moldovei. În anii 1960-1961, o echipă de cercetători din cadrul Academiei de Științe a Moldovei, Secția Etnografie și Studiul Artelor, în frunte cu N. Mohov, s-au ocupat de elaborarea unui atlas istoric⁴. Din echipa care a lucrat la proiectul *Atlasului de istorie a Moldovei* au făcut parte un șir de cercetători cunoscuți din RSS Moldovenească, iar unii mai târziu și în Republica Moldova: N. Chetraru, V. Markevici, E. Ricman, N. Rafalovici, I. Hâncu, P. Bârnea, P. Dmitriev, D. Dragnev, D. Șemeacov, M. Muntean, V. Zelenciuc, Ia. Grosul, Ia. M. Copanschi, N. Moldovan, Z. Ivanova, I. Levit, M. Ghițu.

Se preconiza editarea unui *Atlas de Istorie a Moldovei* ce ar conține 32 de hărți. Manuscrisul prezentat ca lucrare finalizată conține hărți referitoare la spațiul Pruto-Nistorean, dar și la cel al Țării Moldovei, începând cu epocile preistorice și până la sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial: 1) *Monumente ale Paleoliticului*; 2) *Așezările tripolienilor din milenii IV–III î.e.n.*; 3) *Dacia romană și Cultura Cerneahov (sec. II–IV e.n.)*; 4) *Așezările slave din sec. VI–XII*; 5) *Moldova în sec. XIV–prima jum. a sec. XVI*; 6) *Moldova. Așezările sec. XV*; 7) *Moldova (prima jum. a sec. XVI–XVII)*; 8) *Moldova*

sec. XVIII; 9) *Moldova sec. XVIII*; 10) *Moldova. Numărul și densitatea populației, anul 1774*; 11) *Densitatea și numărul mediu al locuitorilor în localități (1774)*; 12) *Localitățile (conform catagrafiei din 1774)*; 13) *Prisăcile în Moldova*; 14) *Creșterea ovinelor în Țara Moldovei*; 15) *Culturile cerealiere în Țara Moldovei, 1810*; 16) *Distribuirea suprafețelor după destinație în gubernia Basarabia*; 17) *Culturile cerealiere. Structura suprafețelor arabile*; 18) *Iarmaroacele în gubernia Basarabia (prima jum. a sec. XIX)*; 19) *Cultivarea viței de vie în gubernia Basarabia (înc. sec. XX)*; 20) *Numărul de vite în gubernia Basarabia*; 21) *Distribuirea pământurilor guberniei Basarabia după categoria socială a proprietarilor*; 22) *Numărul și componența etnică a populației oblastei Basarabia în anul 1856*; 23) *Numărul și componența etnică a guberniei Basarabia în anul 1897*; 24) *Mișcarea țărănească în Basarabia 1861-1872*; 25) *Mișcarea agrară în timpul primei revoluții ruse (1905-1907)*; 26) *Mișcarea revoluționară de eliberare în Basarabia (1921-1940)*; 27) *Intervenția militară și Războiul Civil (1918-1920)*; 28) *RASS Moldovenească (harta administrativ-politică)*; 29) *RASS Moldovenească (harta economică)*; 30) *Mișcarea de rezistență și de partizani în Moldova (1941-1944)*; 31) *Eliberarea Moldovei în 1944*; 32) *Instaurarea puterii sovietice (1917-1918)*⁵.

Cea mai mare parte a hărților incluse în manuscris nu au văzut lumina tiparului, atlasul nu a fost dus la sfârșit, acesta necesitând continuarea cercetărilor și o mai bună documentare, dar, probabil, din cauza că la acea etapă existau alte subiecte prioritare, manuscrisul nu a fost dus până la etapa de editare. Vom remarca faptul că *Atlasul de istorie al Moldovei* a fost elaborat în anul 1966, de pe principii de clasă și de pe pozițiile ideologice ale Uniunii Sovietice. Subiectele, începând cu anul 1917, sunt abordate în conformitate cu tendințele istoriografiei oficiale din acei ani. Hărțile 26-32 reflectă atitudinea oficială față de subiectele legate de aflarea Basarabiei în cadrul României și de perioada celui de al Doilea Război Mondial și poziția oficială propagată.

Cu toate acestea, în șirul de hărți analizate, desprindem rezultatele cercetărilor și investigațiilor autorilor. Interesante și prețioase sunt mai ales elaborările referitoare la Preistorie și Epoca Antică, Epocile Medievală și cea a aflării Basarabiei în componența Imperiului Rus (1812-1917). În prezent informația ilustrată cartografic în aceste hărți ni s-ar părea insuficientă, deoarece, având acces la numeroase cercetări care au urmat anului 1966, dispunem de mai multe date din istoria Țării Moldovei și a Basarabiei. În ceea ce privește modul de realizare a acestor hărți, vom observa calitatea nesatisfăcătoare a acestora, ele fiind realizate în creion cu pixul sau în tuș (foarte rar) de mâna autorilor; de asemenea, lucrarea nu conține referințe la sursele valorificate, lipsesc datele concrete ilustrate grafic. Și totuși, elaborările istoricilor din RSSM pot servi pentru documentare în vederea elaborării unor hărți cu utilizarea cunoștințelor și metodelor contemporane.

Unele hărți cuprinse în manuscris au fost perfectate de autori și au fost publicate în reviste de specialitate sau în lucrările acestora. Vom menționa harta lui P. Bârnea, elaborată în cadrul Institutului de Istorie – „Harta localităților rurale ale Moldovei în sec. al XV-

lea”⁶, publicată în 1966 în revista „Проблемы географии Молдавии”⁷.

Începând cu anii '50 ai sec. XX, în unele republici unionale a fost trasat obiectivul de a fi elaborate atlase etnografice. Ca urmare, în RSFS Rusă au fost elaborate Atlasul istorico-etnografic al Siberiei⁸, publicat în anul 1961, iar concomitent se lucra la un alt atlas, care a fost publicat în anul 1970 – Rușii. Atlas istorico-etnografic. Din istoria costumului și locuinței poporului rus (decorarea vestimentației și locuințelor țărănești) mijlocul sec. XIX–înc. sec. XX⁹. În anul 1957 s-a început lucrul asupra Atlasului istorico-etnografic al ucrainenilor.

În anii 60–70 ai sec. XX proiectele de elaborare a atlaselor etnografice capătă o largă răspândire. La nivelul Academiei de Științe a URSS, din cadrul Institutului de Etnografie de la Moscova, a fost lansată ideea de a elabora atlase etnografice regionale ale statelor baltice (Letonia, Lituania, Estonia); ale statelor caucaziene (Georgia, Armenia, Azerbaidjan), ale Asiei Mijlocii (Uzbekistan, Tadjikistan, Turkmenia) și ale Kazahstanului. În cadrul acestui proiect s-a lucrat și asupra elaborării Atlasului regional al Ucrainei, Bielorusiei și Moldovei. Toate atlasele menționate urmau să fie incluse într-un atlas general – Atlasul URSS, dar fiecare dintre atlase trebuia să reflecte particularitățile etnografice ale regiunilor Uniunii Sovietice.

Atlasul urma să ilustreze cartografic răspândirea elementelor culturii materiale și spirituale ale ucrainenilor, bielorușilor și moldovenilor. Inițial urmau să fie pregătite volumele referitoare la tehnica agricolă tradițională, locuința și vestimentația tradițională, iar ulterior – cele referitoare la mijloacele de transport, alimentație, îndeletniciri și meșteșuguri, tradiții și obiceiuri, folclorul oral și muzical. Se preconiza că va fi o lucrare complexă, care trebuia să servească știința, dar și industria, avându-se în vedere că elemente ale culturii tradiționale urmau să fie valorificate în producerea bunurilor și în construcții. Sarcina a fost înaintată preponderent Institutului de Studiu al Artelor, Folclor și Etnografie „M.T. Rîlski” al Academiei de Științe din RSS Ucraineană, în colaborare cu alte instituții de cercetare – Institutul de Etnografie al AȘ a URSS, Sectorul de Etnografie și Studiul Artelor al Institutului de Istorie al AȘ a RSSM și Institutul Studiul Artelor Etnografie și Folclor din RSS Bielorusă.

Colegiul de redacție era compus din K. Guslistai (Kiev), M. Rabinovici (Moscova), S. Bruk (Moscova), V. Gorlenko (Kiev), V. Zelenciuc (Chișinău), V. Naulko (Kiev)¹⁰.

Inițial, începând cu anul 1964, s-a preconizat elaborarea a trei volume diferite, pentru fiecare republică câte un volum separat, care urmau să reflecte cultura materială a RSS Ucrainene, a RSS Moldovenești și a RSS Bielorusie. Însă, în primul trimestru al anului 1965, Secția de Istorie a AȘ a URSS a decis unificarea atlaselor ucrainean, moldovenesc și bielorus în unul regional. Au fost organizate expediții anuale în fiecare dintre republici; numeroase întâlniri ale echipei și discuții asupra metodologiei, chestionarelor structurii atlasului.

În anul 1969 a fost elaborat Prospectul Atlasului istorico-etnografic regional al Ucrainei, Bielorusiei și Moldovei¹¹, care puncta metodologia, structura și obiectivele

atlasului. Acesta urma să servească drept ghid metodologic pentru toate echipele implicate, dar și în calitate de publicație de popularizare a rezultatelor muncii până la acea etapă. Prospectul a fost completat cu editarea chestionarelor pentru expedițiile de teren.

Echipa din RSSM, în frunte cu V. Zelenciuc s-a implicat activ în procesul de elaborare a atlasului, de asemenea a organizat numeroase expediții și a pregătit material pentru acesta: în rapoartele științifice pentru anii 1965-1969 – expedițiile grupului de lucru compus din V. Zelenciuc, M. Livșiț, L. Loscutova, N. Demcenco și uneori studenți de la Universitatea din Chișinău, au organizat expediții anume pentru a acumula materiale pentru Atlasul istorico-etnografic¹². În anul 1965, expediția s-a desfășurat în perioada 5 iulie–8 august în satele: Hansca, Buțeni, Costești (raionul Lazovsk (astăzi Sângerei)), Manta (raionul Cahul), Crihana Veche (raionul Cahul), Răscăieți (raionul Suvorov (astăzi Ștefan-Vodă)). În anul 1966, expediția s-a desfășurat în localități din raioanele Cahul, Râbnița, Rezina, Briceni, precum și în satul Boian din regiunea Cernăuți¹³; în anul 1967, în satele Nemirovca (raionul Soroca); Grușca (raionul Râbnița) și Drepcăuți (raionul Lipcani)¹⁴.

Obiectivul expediției din anul 1966 a fost colectarea materialelor la tema „vestimentația” pentru atlasul istorico-etnografic și la alte teme investigate de cercetătorii Sectorului Etnografie și Studiul Artelor: compartimentele referitoare la vestimentație, țesut, ritualuri au fost elaborate de V. Zelenciuc, sculptatul în piatră și lemn – M. Livșiț, locuința tradițională, cultura spirituală a găgăuzilor – M.V. Marunevici, uneltele agricole – N.A. Demcenco¹⁵.

Rapoartele cercetărilor științifice și ale expedițiilor prezintă o activitate științifică intensă și o muncă enormă, realizată în cadrul temelor de cercetare și asupra Atlasului istorico-etnografic. Anual erau organizate expediții în localități diferite, cuprinzând întreg teritoriul republicii. În paralel, se întrețineau comunicări cu grupele de cercetători din RSSU și RSSB.

Proiectul Atlasului istorico-etnografic regional al Ucrainei, Bielorusiei și Moldovei nu s-a încununat cu succes din cauza unor represiuni asupra științei etnografice, care se afla la intersecția dintre interesele politice și știința obiectivă. Cercetarea specificului etnocultural al popoarelor URSS deseori era interpretată în cercurile nomenclurii ca manifestare a naționalismului local, deși cercetătorilor li se puneau drept obiectiv de a accentua și schimbările „pozitive” survenite în timpul puterii sovietice. În știința etnografică ucraineană au avut loc represiuni în sensul opririi lucrului asupra elaborării atlasului, asupra realizării monografiilor referitoare la cultura tradițională a ucrainenilor și asupra constituirii națiunii ucrainene. Din anul 1972, secretarul CC al PCU pentru ideologie V. Malanciuc tindea să-și impună autoritatea de patriot-internaționalist și a efectuat un șir de acțiuni de lichidare a instituțiilor de cercetare, a unor uniuni de creație, organizații obștești¹⁶. Au avut loc lichidări de instituții și un șir de destituiri din funcții. Ca urmare, Atlasul istorico-etnografic regional al Ucrainei, Bielorusiei și Moldovei n-a fost finalizat.

În anii 1977–1979, rapoartele expediției Secției Etnografie și Studiul Artelor a Academiei de Științe a RSSM

consemnează revenirea la desfășurarea expedițiilor în vederea realizării Atlasului istorico-etnografic al RSS Moldovenești, care urma să devină parte componentă a Atlasului general al URSS¹⁷. În același timp, cercetătorii ucraineni, care au prezentat în publicațiile lor procesul elaborării Atlasului istorico-etnografic regional al Ucrainei, Bielorusiei și Moldovei – G. Gonciar¹⁸, I. Ghilevici¹⁹, nu semnalează revenirea la elaborarea unui atlas etnografic al Ucrainei după încetarea cercetărilor asupra acestuia. Acest lucru ne permite să afirmăm că în RSSM expedițiile în vederea realizării Atlasului istorico-etnografic al RSS Moldovenești s-au realizat din perspectiva elaborării unui atlas separat de cel regional.

În anul 1985, la conferința „Probleme ale cartografierii de atlas”, care s-a desfășurat în perioada 28-30 ianuarie în orașul Ufa, M. Marunevici, cercetătoarea din cadrul Secției Etnografie a Academiei de Științe a RSSM, a ținut comunicarea „Cu privire la elaborarea Atlasului istorico-etnografic al Moldovei”²⁰. Din rezumatul comunicării este clar că se pregătea una din primele ediții: Locuința. M. Marunevici a constatat că planificarea unui atlas la nivel regional a fost pripită, fiind imposibilă realizarea lui, din considerentul că această investigație presupunea un nivel avansat de sinteză a materialului, ceea ce nu este posibil fără realizarea unui atlas local. Alte cauze ale eșecului, în opinia cercetătoarei, au fost: „neclaritatea hotarelor etnice, componența etnică pestriță a regiunilor de sud ale RSSM și a celor de pe teritoriul Ucrainei din sudul Basarabiei; realizarea sintezei cartografice regionale și a generalizării arealelor și tipologiilor la scara regiunii era imposibilă fără etapa primară de cartografiere a materialului cu includerea variațiilor în clasificările tipologice, îndeosebi în zonele de contact și mixte”²¹. Prin urmare, au existat un șir de factori obiectivi care nu au permis realizarea atlasului istorico-etnografic regional. Distingem și faptul că cercetările de teren necesitau timp, eforturi, iar echipa era relativ mică pentru un astfel de proiect ambițios.

În anii 1973–1975, un grup de arheologi din RSS Moldovenească au elaborat și editat la Editura „Știința” seria Harta Arheologică a RSS Moldovenești în 8 volume. Editarea acestei serii a reprezentat o realizare de excepție în acea perioadă, care rămâne a fi o ediție respectată până în prezent. Cercetările din anii '70 ai secolului trecut dețin numeroase informații care pot completa cunoștințele despre patrimoniul arheologic cartografiat și descris în seria la care ne referim. Colectivul de autori a muncit mai mulți ani la elaborarea acestei Hărți arheologice, având în vedere și faptul că au avut loc și câteva încercări nereușite în anii '60 ai sec. XX.

Colegiul de redacție al seriei Harta arheologică a RSS Moldovenești era alcătuit din P. Bârnea, N. Chetraru, V. Markevici, N. Rafalovici. Au colaborat și alți cercetători consacrați din RSSM, după cum urmează: vol. 1 – Chetraru N. Monumentele epocilor paleoliticului și mezoliticului²²; vol. 2 – Markevici V. Monumentele epocilor neolitic și eneolitic²³; vol. 3 – Dergaciov V. Monumentele epocii bronzului²⁴; vol. 4 – Lapușnean V., Niculiță I., Romanovscaia M. Monumentele epocii timpurii a fierului²⁵; vol. 5 – Ricman E. Monumentele sarmaților și triburilor culturii Cerneahov²⁶; vol. 6 – Fiodorov G., Cebotarenco

G., Monumentele slavilor antici (sec. VI–VIII)²⁷; vol. 7 – Polevoi L., Bârnea P. Monumentele medievale din sec. XIV–XVII²⁸; vol. 8 – Nudelman A. Topografia comorilor și a monedelor singulare găsite²⁹.

Fiecare volum conține hărți speciale pe care sunt aplicate monumentele corespunzătoare. Sunt indici și liste ale monumentelor specifice epocilor incluse în volume cu descrieri scurte, datări, referințe.

Toate volumele sunt însoțite de ilustrații, bibliografie, indice de nume. De asemenea, fiecare volum este însoțit de câte un studiu introductiv în care sunt prezentate culturile specifice epocii și sunt explicate particularitățile acestora, istoricul cercetării în RSSM.

În domeniul cartografierii patrimoniului arheologic, relevante sunt și hărțile publicate în lucrarea: Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V)³⁰, realizată de către cercetătorii de la Institutul Patrimoniului Cultural în colaborare cu unii colaboratori din alte instituții, dar și de peste hotare. Lucrarea conține un șir de hărți ale monumentelor din diferite epoci, ale așezărilor, grupurilor culturale specifice, fortificațiilor etc. Vom menționa doar câteva: Situația cultural-istorică în sec XII – X î.Hr.³¹; Culturi din perioada hallstatiană timpurie³²; Monumente getice din sec. VII–III î. Hr.³³ ș.a. Hărțile menționate și altele din acest volum oferă o viziune clară asupra populației spațiului dintre Prut și Nistru în diverse epoci istorice, asupra gradului de răspândire a unor culturi în acest spațiu, asupra proceselor demografice și etnice care aveau loc, asupra localizării principalelor situri arheologice din țară. Aceste rezultate pot servi la cartografierea celui mai timpuriu patrimoniu cultural care s-a mai păstrat.

Dacă referitor la patrimoniul arheologic sunt rezultate remarcabile de cartografiere, vom observa lipsa acestora referitor la patrimoniul etnografic, dar și al istoriei epocilor de mai târziu. Până în prezent nu a fost publicat un atlas etnografic sau istoric referitor la spațiul dintre Prut și Nistru, cu excepția unor atlase generale cu caracter didactic referitoare la istoria românilor și universală³⁴ și a unor hărți separate referitoare la anumite subiecte ale istoriei regiunii dintre Prut și Nistru (Țara Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și Sfânt, harta Basarabia. 1812–1918)³⁵, precum și hărți murale cu caracter didactic referitoare la istoria românilor și universală, la care nu ne vom referi în prezentul studiu.

De asemenea, unii cercetători în publicațiile ce țin de diferite aspecte ale istoriei teritoriului dintre Prut și Nistru au elaborat hărți care contribuie la o mai adecvată înțelegere a problemelor cercetate. Printre aceștia menționăm arheologii S. Covalenco³⁶, O. Levițchi³⁷, V. Haheu³⁸, istoricii Vl. Mischevca³⁹, S. Bacalov⁴⁰ și alți cercetători din Republica Moldova care au utilizat în cercetările lor metoda cartografică.

În anul 2017 a fost întreprinsă o încercare de a reprezenta cartografic Basarabia în anii 1812–1918, care s-a finalizat cu editarea unui atlas etnoistoric ilustrat⁴¹. Atlasul etnoistoric ilustrat al Basarabiei (1812–1918) oferă o sinteză cartografică a istoriei Basarabiei în anii 1812–1918. În același timp, lucrarea menționată, deși se referă la anumite aspecte ale modului de viață, ocupații, componența etnică etc., nu substituie necesitatea elaborării unui atlas etnografic al regiunii după modelul celor con-

cepute în RSSM, iar mai târziu realizate în România⁴².

Mai insistenți în acest sens și de un mai mare succes s-au bucurat cercetătorii din cadrul Institutului de Limbă și Literatură a Academiei de Științe a RSS Moldovenești care au elaborat și editat în 4 volume, în anii 1968–1973, Atlasul lingvistic moldovenesc (ALM), coordonator și coautor R. Udler⁴³. Atlasul lingvistic moldovenesc a avut drept sarcină de bază aprofundarea și completarea cunoștințelor despre situația graiurilor limbii române de pe teritoriul fostei Uniuni Sovietice, având o rețea deasă (240 de localități românești), cercetate la fața locului de către dialectologii chișinăuieni între anii 1957 și 1965, sate care sunt situate în Basarabia, nordul Maramureșului istoric, nordul Bucovinei, ținutul Herța, regiunea din stânga Nistrului, sud-estul Ucrainei, Caucaz, Asia Mijlocie și în ținutul Primoriei al Federației Ruse. ALM este un atlas regional⁴⁴.

Ca o continuare directă a ALM, cercetătorii de la Institutul de Lingvistică al AȘM au elaborat și editat în patru volume, în anii 1993–2003, Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria (abreviat: ALRR. Bas.). Echipa care a muncit la elaborarea acestor volume a fost alcătuită din V. Pavel, V. Scîlîf, C. Strugăreanu, V. Corcimari, A. Dumbrăveanu, S. Spînu, R. Udler. Valoarea acestui atlas este incontestabilă, fiind apreciat înalt de comunitatea științifică din Republica Moldova și din România⁴⁵.

Am menționat aceste realizări valoroase în domeniul cartografiei lingvistice în calitate de experiențe importante în ceea ce privește utilizarea metodei cartografice în cercetare în domeniul științelor umanistice. Studiarea acestor experiențe va servi cercetătorilor și din alte domenii științifice decât lingvistica, drept un model privind realizarea unor opere cartografice care sintetizează cunoștințe vaste în domeniile de cercetare, patrimoniul etnografic, cultural etc.

Cercetătorul din cadrul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală din Moldova, D. Lozovanu, a realizat în colaborare cu T. Kahl, cercetător la Academia de Științe a Austriei, Harta etnică a Moldovei⁴⁶, în care este reprezentată prin diagrame componența etnică a localităților din Republica Moldova, în conformitate cu datele Recensământului din 2004.

Un alt tip de hărți care reprezintă cartografic o parte din patrimoniul cultural al țării sunt hărțile turistice. Aceste hărți indică localizarea geografică și căile de acces ale celor mai importante obiecte turistice: monumente de arhitectură laică și religioasă, monumente istorice, muzee, monumente de artă populară, locuri de recreere și de odihnă etc., și reprezintă realizări importante în domeniul valorificării patrimoniului cultural-istoric, servind drept un mijloc important de documentare pentru turiștii din Republica Moldova, dar și de peste hotare. Hărțile turistice au fost elaborate atât de agenții economici în persoana agenților de turism, cât și de către instituții de cercetare precum Institutul de Geodezie, Prospeccțiuni Tehnice și Cadastru (INGEOCAD). Edițiile hărții turistice elaborate de INGEOCAD sunt bine documentate și localizează un spectru larg de obiecte turistice, reprezentând una din cele mai reușite publicații cartografice referitoare la patrimoniul cultural al Republicii Moldova⁴⁷.

În concluzie subliniem că în Republica Moldova este acumulată o importantă experiență de utilizare a metodelor cartografice de cercetare în domeniul științelor umaniste. Metodele respective au fost utilizate în cercetările istorice, arheologice, etnografice, lingvistice și la elaborarea hărților turistice, care valorifică cunoștințe ce țin de patrimoniul arheologic, etnografic, istoric și cultural în ansamblu. Cu toate că există o experiență în domeniile enunțate, până în prezent nu au fost elaborate atlase științifice care să ofere un tablou de sinteză asupra patrimoniului cultural al Republicii Moldova, nici un atlas etnografic și nici unul istoric care ar reflecta cartografic spațiul dintre Prut și Nistru în toate epocile istorice. Remarcăm seria de publicații „Harta arheologică a RSS Moldovenești”, care reprezintă o realizare remarcabilă.

Cartografierea patrimoniului cultural al Republicii Moldova poate contribui la rezolvarea unor sarcini științifice și practice: sinteza cunoștințelor și a informațiilor despre patrimoniul cultural al Republicii Moldova; determinarea particularităților și legităților răspândirii și dezvoltării culturilor naționale și ale etniilor conlocuitoare, interferențelor și interacțiunii dintre acestea; de asemenea, contribuie la elaborarea programelor de protejare și recuperare a mediului istorico-cultural de locuire a populației Republicii Moldova.

Reieșind din faptul că hărțile patrimoniului cultural-istoric sunt instrumente eficiente pentru planificarea economică și crearea infrastructurii turismului, obiectele culturale materiale și imateriale localizate pe hartă ar contribui la o mai eficientă organizare a traseelor turistice, oferind informații cu privire la concentrarea elementelor culturale pe regiuni, ținând cont și de natura lor, originea etnoculturală. Proiectările în sistemele GIS oferă un spectru de utilizare mult mai vast; acestea țin și de proiectările ingineresti, sistematizarea digitală, dezvoltarea continuă a bazelor de date.

Obiecte ale cartografierii patrimoniului cultural sunt atât valorile materiale, cât și spirituale, create și păstrate de generațiile anterioare: monumente arheologice, istorice, de artă, arhitectură, ale științei și tehnicii, teritorii istorice, peisaje culturale, ritualuri, sărbători, fenomene ale creației artistice, meșteșuguri etc.

Întru realizarea unei sinteze cartografice asupra patrimoniului cultural al țării, acesta poate fi structurat pe niveluri sau compartimente: patrimoniul arheologic; patrimoniul istoric; patrimoniul artistic; patrimoniul etnografic; patrimoniul arhitectural; peisajele culturale.

Hărțile patrimoniului cultural pot fi utile pentru un câmp larg de utilizatori, începând cu cetățenii simpli, care au doar un interes cognitiv și terminând cu specialiști pe domenii, care se ocupă cu cercetări științifice. De asemenea, hărțile pot fi utilizate în scopuri educaționale în procesul de predare-învățare la diferite nivele, în scopuri de planificare economică în domeniile legate de dezvoltarea turismului, a educației culturale, continuarea și aprofundarea cercetărilor.

Referințe bibliografice:

1. P. Poole. Cultural mapping and indigenous peoples. A report for UNESCO. 2003.
2. Tools for Safeguarding Culture. În: <http://www.unescobkk.org/culture/tools-and-resources/tools-for-safeguarding-culture/culturalmapping/> [Accesat: 20.05.2018].
3. Atlasul etnografic român on-line. În: <http://www.cimec.ro/AER/> [Accesat: 20.05.2018].
4. AȘ AȘM. F.24, inv.2, d. 2, f. 1-32.
5. AȘ AȘM. F.24, inv.2, d. 2, f. 1-32.
6. AȘ AȘM. F.18, inv.3., d.85, f.1.
7. П. Бырня. Карта сельских поселений Молдавии XV века. În: Проблемы географии Молдавии. Вып. 1. Кишинев, 1966, с. 112-119.
8. Историко-этнографический атлас Сибири. Левин М.Г., Потапов Л.П. (ред.). Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1961.
9. Русские. Историко-этнографический атлас. Из истории русского народного жилища и костюма (Украшение крестьянских домов и одежды). Середина XIX – начало XX в. Москва: Наука, 1970.
10. Региональный историко-этнографический атлас Украины, Белоруссии и Молдавии: Проспект. Київ, 1969, р. 3-5; 28, р. 10.
11. Ibidem.
12. AȘ AȘM. F.24, inv.2, d. 4, f. 1; d. 5, f. 1.
13. AȘ AȘM. F.24, inv.2., d.5, f.1.
14. AȘ AȘM. F.24, inv.2, d.6, f.1.
15. AȘ AȘM. F.24, inv.2, d. 4, f. 1.
16. О. Бажан, Ю. Данилюк. Політичні репресії як засіб придушення інакодумства. În: Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст. Київ, 2000, с. 166., р. 166
17. AȘ AȘM. F.24, inv.2, d. 21
18. Г. Гончар. Регіональний історико-етнографічний атлас України, Білорусії та Молдавії: історія створення. În: Етнічна історія народів Європи, 2013. Вип. 39, с. 72-77, 27.
19. І. Гілевич. Регіональний історико-етнографічний атлас України, Білорусії та Молдавії і польові дослідження в Україні (середина 1960-х – початок 1970-х рр.). În: Народнознавчі зошити. 2011. № 3. с. 401-412.
20. М.В. Маруневич. О работе над историко-этнографическим атласом Молдавии. În: Ареальные исследования в языкознании и этнографии: Тез. 5-ой конф. на тему «Проблемы атласной картографии», Уфа, 28–30 янв. 1985 г. Уфа, 1985, с. 112-113.
21. Ibidem.
22. Н. Кетрапу. Памятники эпох палеолита и мезолита. Археологическая карта Молдавской ССР, Вып. 1. Кишинев: Штиинца, 1973.
23. В. Маркевич. Памятники эпох неолита и энеолита. Археологическая карта Молдавской ССР, Вып. 2. Кишинев: Штиинца, 1973.
24. В. Дергачев. Памятники эпохи бронзы. Археологическая карта Молдавской ССР. Кишинев: Штиинца, 1973.
25. В. Лапушнян, И. Никулицэ, М. Романовская. Памятники раннего железного века. Археологическая карта Молдавской ССР, Вып. 4. Кишинев: Штиинца, 1974.
26. Э. Рикман. Памятники сарматов и племен черняховской культуры. Археологическая карта Молдавской ССР, Вып. 5. Кишинев: Штиинца, 1975.
27. Г. Федоров, Г. Чеботаренко. Памятники древних славян (VI–VIII вв.). Археологическая карта Молдавской ССР, Вып. 6. Кишинев: Штиинца, 1974 (1975).
28. Л. Полевой, П. Бырня. Средневековые памятники XIV–XVII вв. Археологическая карта Молдавской ССР, Вып. 7. Кишинев: Штиинца, 1974.
29. А. Нудельман. Топография кладов и находок единичных монет. Археологическая карта Молдавской ССР, Вып. 8. Кишинев: Штиинца, 1976.
30. Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V). Chișinău, S. n., 2010.
31. Ibidem, p. 319.
32. Ibidem, p. 334.
33. Ibidem, p. 423.

34. Istoria românilor: Epoca antică și medievală. Atlas istoric școlar. Chișinău: Cartdidact, 2001; Istoria românilor: Epoca modernă și contemporană. Atlas istoric școlar. Chișinău: Cartdidact, 2001; 9. A. Dolghi, A. Felea. Atlas: Istoria românilor și universală. Chișinău: S. n., 2016.
35. Țara Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și Sfânt: Ținuturi, orașe, cetăți, ctitorii, așezări rurale atestate documentar. Chișinău: Integritas SRL, 2007; Basarabia 1812–1918. S. Andrieș-Tabac, I. Șarov, I. Ojog, P. Ciobanu, V. Tomuleț. Chișinău: Cartdidact, 2004.
36. С. Коваленко. Мезолит прудо-днестровского между-речья. Кишинэу. Revista Arheologică. 2010, Vol. VI. nr. 1. p.14.
37. Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V), p.313-329.
38. V. Haheu. Tracii septentrionali și sciții: interferențe și transformări culturale. În: Revista Arheologică. 2013, Vol. IX. nr. 2. p. 33.
39. Istoria românilor: Epoca modernă și contemporană. Atlas istoric școlar. Chișinău: Cartdidact, 2001.
40. S. Bacalov. Fenomenul odagiilor bugeceni (prima jumătate a sec. XIX). În: Anuarul Institutului de Istorie. Materialele sesiunii științifice anuale, 27 decembrie 2013. Chișinău: Lexon-Prim, 2014, p.67-91.
41. A. Dolghi, A. Felea. Atlas etnoistoric ilustrat al Basarabiei (1812-1918). Chișinău: S.n. 2017.
42. Atlasul etnografic român. Vol. 1: Habitatul. București: Editura Academiei Române, 2003.
43. V. Pavel. Limba română – unitate în diversitate. În: Akademos, decembrie 2008, nr. 4(11), p.45-50, p. 46.
44. V. Pavel. Graiul românesc de la est de Prut: retrospectivă și orientări în cercetarea dialectologică. În: Philologia. LVIII. Mai-august 2016, p.68-72. p. 69.
45. Ibidem, p.68-72.
46. Atlas of Eastern and Southeastern Europe: Up-to date ecological demographic and economic maps. 2.10-MD1; Ethnic consciousness in the Republic of Moldova in 2004. Berlin: Borntraeger, 2010.
47. Moldova: Harta turistică / Red.: Andrei A. Herzen. Chișinău: Ingeocad, 2004; Republica Moldova: Harta turistică. Chișinău: Ingeocad, 2010.

CUPRINS

Potențialul axiologic al patrimoniului cultural

4

I. Patrimoniul arheologic

7

II. Mozaic arhitectural

61

III. Patrimoniul artistic

100

IV. Patrimoniul etnologic

144

V. Peisajele etnografice

275

VI. Evoluția muzeului ca fenomen socio-cultural în spațiul Pruto-Nistrean

291

VII. Experițe și perspective în domeniul cartografierii patrimoniului cultural

315



www.patrimoniu.asm.md